Muhammed Ahmed HALEFULLAH

Kur'an'da Anlatım Sanatı

el-Fennu'l-Kasasî

ANKARA OKULU

Muhammed Ahmed HALEFULLAH, Sudanlı bir baba ve Mısırlı bir annenin çocuğu olarak, Şarqıyye iline bağlı Benet köyünde dünyaya gelmiştir. Nüfus kayıtları doğum tarihini 1916 göstermesine karşın, büyük bir ihtimalle bu tarihten bir kaç yıl önce doğmuştur. Köyündeki Küttâb mektebinde Kur'an'ı ezberlemiş, daha sonra, 1927-1929 yılları arasında Zeqâzik'te Ezher'in bir şubesi olarak faaliyet gösteren ve öğrenci hazırlayan Enstitüye devam etmiş, 1934 yılında burada Ezher'in lise (sânevî) bölümünü bitirip Ezher'e bağlı Dâru'l-Ulûm Fakültesi'ne kayıt olmuştur. Mısır Üniversitesi'nin Kahire Üniversitesi adıyla tekrar yapılanmasından sonra, bu üniversiteye bağlı Edebiyat Fakültesine geçiş yapmıştır. 1939 yılında Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden mezun olmuştur.

1942 yılında *Cedelu'l-Kur'ani'l-Kerim* ünvanlı yüksek lisans tezini hazırlamıştır. Bu çalışma daha sonra *Muhammed ve'l-Kuva'l-Mudâdde* ismi ile yayınlanmış ve *Muhammed ve Karşıt Güçler* adı ile Türkçeye çevrilmiştir.

Halefullah, Hûli'nin de yönlendirmesi ile 1947 yılında *el-Fennu'l-Kasasî Fi'l-Kur'ani'l-Kerim* konulu doktora tezini tamamlamıştır.

Mütevazı bir hayat yaşadıktan sonra yazarımız, 06.06. 1997 tarihinde hayata gözlerini yummuş ve Kahire mezarlığına defnolunmuştur.

Başlıca Eserleri

1. *Abdullah en-Nedîm ve Muzekkirâtuhu es-Siyâsiyye*, Kahire, 1956.
2. *Ahmet Faris Şadyâk ve Ârâuhu el-Luğaviyye ve'l-Edebiyye*, Kahire, 1955.
3. *Ali Mubârek ve Âsâruh*, Kahire, 1958.
4. *Dirâsât Fi'l-Mektebeti'l-Arabiyye*, Kahire, 1958.
5. *el-Fennu'l-Kasasî Fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire, 1950-1951.
6. *el-İslâm ve'l-'Urûbe*, Rabat, 1997.
7. *el-Kevâkibî, Hayâtuhu ve Ârâuh*, Kahire, 1956.
8. *el-Kur'an ve Muşkilâtu Hayâtina el-Muâsıra*, Beyrut, 1982.
9. *el-Kur'an ve'd-Devle*, Kahire, 1973.
10. *el-Kur'an ve's-Sevretu's-Sekâfiyye*, Kahire, 1974.
11. *el-Ususu'l-Kur'aniyye li't-Tekaddüm*, Kahire, 1984.
12. *Hâkeza Yebnî el-İslâm*, Kahire, 1970.
13. *Mefâhîm Kur'âniyye*, Kuveyt, 1984.

Ankara Okulu Yayınları: 53

© Ankara Okulu Basım Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti.
Dizgi ve kapak: Ankara Dizgi Evi
Baskı, kapak baskısı, cilt: SAGE Yayıncılık Rek. Mat. San. Tic. Ltd. Şti.
Birinci basım: Eylül 2002
İkinci basım: Aralık 2012

ISBN 978-975-8190-42-3

Ankara Okulu Yayınları
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48/81 İskitler/Ankara
Tel/Faks: (0312) 341 06 90
web: www.ankaraokulu.com
e-mail: ankaraokulu@ankaraokulu.com

Kur'an'da Anlatım Sanatı
el-Fennu'l-Kasasî

Muhammed Ahmed HALEFULLAH

Çeviri
Şaban KARATAŞ

Ankara Okulu Yayınları
Ankara 2012

İÇİNDEKİLER

KUR'AN'DA ANLATIM SANATI 7
SUNUŞ 13

II. BASIMIN ÖNSÖZÜ 23
III. BASIMIN ÖNSÖZÜ 31
GİRİŞ 35
YÖNTEM 49

BİRİNCİ BÖLÜM
ANLAMLAR VE TARİHSEL, SOSYAL,
AHLAKİ, DİNÎ DEĞERLER 55
1. TARİHSEL ANLAMLAR 55
A. Tarihsel İşaretler 65
B. Tekrarlar 68
C. Kıssa Ögeleri ve Hakikat 72
D. Haberler ve Îcâz 77
2. EDEBİYAT İLE TARİH ARASINDAKİ İLİŞKİ 85
3. SOSYOLOJİK VE PSİKOLOJİK DEĞERLER 103
A. Peygamberler ve Çevre 108
B. Gruplaşma/Bölünme 113
a. Günlük Yaşam 116
b. Kültürel ve Düşünsel Durum 121
c. Baba-Ata Kültürünün Baskısı 124
C. İnançlı İnsanın Benliği Karşıt Olana Tahammül Etmez 126
D. Peygamber, Dinin Geleceği Konusunda Şüphe Duymaz ... 142
4. DİNÎ VE AHLAKİ DEĞERLER 149

İKİNCİ BÖLÜM
KUR'AN KISSALARINDA SANAT 167
A. KISSA NEDİR,
KUR'AN'DA SANATSAL/EDEBÎ KISSA VAR MIDIR? 167
1. Tarihsel Kıssalar 171
2. Dramatik (Temsili) Kıssalar 206
3. Mitolojik (Ustûrî) Kıssalar 226
4. İlk Günah Kıssası 239
B. KUR'AN KISSALARINDA BÜTÜNLÜK 243
C. AMAÇLAR VE HEDEFLER 259

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KUR'AN KISSALARININ KAYNAĞI 287
A. ARAP HİTAP ÇEVRESİ 287
B. KUR'AN KISSALARINDA ÖGELER 326
1. Kur'an Kıssalarında Şahıslar 331
a. Kuşlar ve Böcekler 331
b. Görünmeyen Varlıklar 334
c. Erkekler 341
d. Kadınlar 353
2. Olaylar 361
3. Diyalog 374
4. Kaza-Kader (İlahi İradenin Müdahelesi) 380
5. Münâcât (Yakarış) 381
C. KUR'AN'DA KISSA SANATININ GELİŞİMİ 383
Yusuf Kıssasının Analizi 391
D. HZ. MUHAMMED'İN
PSİKOLOJİK DURUMU VE KUR'AN KISSALARI 400

SONUÇ 419
BİBLİYOGRAFYA 423
DİZİN 429

"Her dil, bünyesinde, içinde geliştiği kültür sahasının geçmişteki tecrübesini saklar." "Bir toplumun bütün hayatı; özellikle kendine has düşünce kategorilerini, dünya görüşlerini, estetik ve ahlaki değerlerini içine alan kültür ve düşünce sahası, kullanılan dilde saklıdır." diye yazar, Montgomery Watt.[1]

O halde bir dilin başka bir kültüre sahip bir toplumun diline çevrilmesi veya o toplum tarafından yorumlanması zor ve problemlidir.

Bunun en bariz örneği; semitik bir kültür içerisinde ifade edilen İncil'deki "baba-oğul" mecazının, bu kültüre yabancı Yunan ve Roma kavrayışında "trinite: *teslîs*" şeklindeki yanlış (batıl) bir inanışa mesnet yapılmış olması gerçeğidir. Oysa; Eski Ahid'de[2] de Yeni Ahid'de[3] de "baba" ve "oğul" ifadelerinin mecaz olarak kullanıldığına dair çok açık örnekler var. Ayrıca bizzat inciller Hz. İsa'nın hep "mesellerle" konuştuğunu yazarlar: *"[İsa] onlara meselsiz hiç bir şey söylemezdi."* (Matta 13:35)

Sonuçta, bir topluma ait "edebî" bir üslubun gözardı edilmesiyle, bir dinin merkezine batıl bir *dogma* oturtulmuş olmaktadır.[4]

Muhammed Ahmed Halefullah, *Kur'an'da Anlatım Sanatı* isimli bu çalışmasıyla, kültür farklarının getirdiği diller-arası problemin, Kur'an'ın *kıssaları* konusunda da etkili olduğunu açıkça dile getiren bir kişi olarak ilim sahiplerinin dikkatlerini ve yerleşik resmî dinin hücümlarını üzerine çekmiştir.

Bizce de dinî metinlerin anlaşılmasındaki zorlukların temelinde iki zaaf yer almaktadır:

- Genel olarak, "din dili"nin üslubunu doğru anlayamamak:

1 Montgomery Watt, *Modern Dünyada İslam Vahyi*, çev: Mehmet Aydın, Ankara 1982, s. 47.
2 Hoşea 1:10; İşaya 43:6, 63:16, 64:8; Yeremya 3:19; Mezmurlar 2:7, 89:26; II Samuel 7:14.
3 Yuhanna 8:41 ("*Bizim bir babamız var, o da Allah'tır.*").
4 Alman Rudolf Bultmann'ın bu hususu teyid eden görüşleri için bkz: Şinasi Gündüz, *Pavlus*, Ankara 2001, s. 238.

Dinin sadece maddî (fizik) âlemin gerçekleriyle ilgilenmediği; fizik-ötesi (gayb) âlemiyle ilgili gerçekleri de insanlara ilettiği bilindiğine göre, kaçınılmaz olarak "sembolik" ve "tedâi ettirici" (çağrıştırıcı) bir dilin kullanılması gereği de itiraf edilir. Zira, ihatamızın dışında kalan gerçeklerin, maddi âlemin verileriyle oluşturulmuş bir dille ifadesi gerçekten mümkün görülemez. Kur'an-ı Kerim, -biz insanlar için- zaruri bu anlatım üslubunu "müteşabih" anlatım diye ifade buyurmuştur.[5] Batılı ilim adamları da bu müteşabih anlatımı "benzeşim öğretisi" ifadesiyle kabul ve itiraf etmişlerdir.[6] Watt'a göre "Soyut kavramlar sözkonusu olduğunda sembolik dilden kaçış yolu yoktur." ve "Dini konularda sembolik dilin tasvir edici değil fakat daha çok telkin edici, çağrıştırıcı olduğu görülüyor."[7]

Bu hususun doğru anlaşılmaması; âhiret, cennet-cehennem vb. gaybi âleme dair tasvirlerde, tefsir kültürümüze yığınla spekülatif (gerçek-dışı) malzemenin sokuşturulmasına sebep olmuştur.

- Özel olarak, Arapça dil ve anlatım kültürünü kavrayamamak:

Meşhur Endülüslü alim Şâtibî'nin "Kur'an'ın anlaşılmasında 'ümmî bir toplumun (Arapların) mütearefi'nin ('arkaplan kültürü'nün) gözetilmesi gerekir" ifadesi de Watt'ın yukarıda "dil" konusunda alıntıladığımız sözleri de bu "dil ve anlatım kültürü"ne işaret etmektedir.

Halefullah da dilleriyle Kur'an'ın nazil olduğu "ümmi" bir toplumun anlayışına yabancı ortamlarda oluşan Kur'an tefsirlerinde, özellikle "Kur'an Kıssaları"nın anlaşılmasındaki problematiği tartışmaya açmakla bu sahadaki zaafları dillendirmiştir.

Her ne kadar, eserin konusunun "doktora tezi" olarak takdim edildiği dönemde (1947) büyük gürültüler koparılmış; Ezher ulaması başta olmak üzere, birçok "cephe"lerce *kâfir* ilan edilen yazarı hakkında mürted hükümlerinin uygulanması istenmişse de yıllar geçtikçe ortam durulmuş, aynı kitap Kahire'nin Edebiyat fakültelerinde ders kitabı olarak okutulmaya başlanmıştır.

5 Müteşabih konusunda kapsamlı bir izah için bkz: Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, İstanbul, "EK-1"

6 Montgomery Watt, *Günümüzde İslam ve Hristiyanlık* (çev.: Turan Koç), İstanbul 1991, s. 80.

7 *Age.* s. 48 ve 56.

Bu tepkiyi yadırgamamalıyız. Daima, "resmî din"ler tutucu ve zorba olmuşlardır.

Tarihinde 400 yıl *engizisyon* uygulamış ve Konsül kararlarıyla inancının "dogma"ları resmileştirmiş Hristiyan kiliselerinde, Hz. İsa'nın "bir ilah değil, bir insan" olduğunu söylemek nasıl "küfür" ve "aforoz" sebebi ise, İslam aleminde de bazı dogmaları tenkid etmenin veya tartışmaya açmanın aynı ölçüde bir tepkiye sebep olacağını kabul etmek gerekir. Nitekim aslen bir Yahudi olan Spinoza da *resmî* Tevrat hakkındaki görüşlerinden dolayı Amsterdam Sinagogu tarafından lanetlenerek Yahudi cemaatinden atılmıştır.

Halefullah bu eserinde, Kur'an'ın kıssa serdindeki üslubun "tarihî" olmayıp "edebî/belâğî" olduğunu savunmaktadır. Bu görüşünü delillendirmek için takip ettiği metot -bizce- ilmîdir. Ancak, biz burada kitabın uzun boylu tahliline girişecek değiliz. Müellifimiz, klasik tefsir kitaplarındaki, "tarihî" bakış açısının sebep olduğu açmazlara dair verdiği örneklerle sorunu ortaya koyduktan sonra doyurucu açıklamalarda bulunmakta, müteşabih kavramının arkasına saklanmayıp çözüm yolunda bir adım atmaktadır. Adem'in yaratılışı, Allah, melekler, İblis ve Adem arasındaki diyalog ve ilk günah hikayesi, Musa'nın asasının yılana dönüşmesi anlatılırken, farklı yerlerde değişik ifadeler kullanılması, Ashâb-ı Kehf kıssasının tarihi değeri, Nuh kavminin taptığı put adları ile cahiliye dönemi Araplarının putlarının aynı oluşu, Süleymanın bir kuşla konuşması ve karıncaların konuşmalarını dinlemesi, eşeği ile birlikte öldürülüp daha sonra diriltilen adam, Zülkarneyn'in güneşin battığı yere gitmesi, İsa ve Meryem'in ahiret günü yaptıkları konuşmalar Halefullah'ın yorumlamaya çalıştığı kıssalardan bir kaçıdır. O, sorunu sadece Kur'an kıssaları ile sınırlandırmayıp Kur'an'ın genel anlatım özelliği içerisinde konuya açıklık getirmektedir. Zakkum ağacının iğrençliği, Şeytan'ın çarpması, münafıkların şehadeti, meleklerin savaşması, dağların Allah tarafından arz edilen emaneti yüklenmekten kaçınmaları ve sürüp giden tekrarlar gibi hususlar, yazarımızın dikkatini çeken genel anlatım özellikleri içerisinde yer almaktadır.

"On dört asırdır, Kur'an'daki bu üslup özelliği neden müfessirlerce gözardı edilmiştir. Böyle kolektif bir *teğafül* (gözden kaçırma) mümkün olabilir mi?" diye bir soru akla gelebilir.

Hemen belirtelim ki bu teğafülün her zaman olduğu gibi istisnaları olmuştur. Ancak bu istisnaların eserlerinin, resmîleşmiş inançlara rağmen sonraki nesillere intikali şansı yok gibidir. Meselâ, Ebu Müslim b. Bahr el-İsfehânî'yi (ö. 370 H) bunlardan biri olarak görebiliriz. Ancak bu zat "Mu'tezilî" olarak tanınma bahtsızlığına uğradığından, 14 cilt olduğunu öğrendiğimiz değerli tefsirinden, bize, sadece Râzî ve benzeri birkaç müfessirin eserleriyle nakledilen 100 sayfa civarındaki kısmı ulaşabilmiştir.

Ayrıca dikkat çekilecek bir husus da; klasik tefsir sahiplerinin çoğunluğunun Arap asıllı olmayıp "acem" ve dolayısıyla farklı kültür arkaplanına sahip olmalarıdır. Re'yli *(Râzî)*, Taberistanlı *(Taberî)*, Zemahşerli, Nişapurlu (Nîsâbûrî) müfessirler ilk akla gelen örneklerdir.

İlk dönem Araplarının neden "tefsir" yazmadıklarını ise; ilk Müslümanların kendi dilleriyle hitap eden Kur'an'ı anlamakta sıkıntı çekmedikleri gerçeği ile izah etmek mümkündür. Nitekim ilk gramer alimlerinden ve ilk müfessirlerden Ma'mer b. Musennâ (ö. 210 H), *Mecâzu'l-Kur'an*'ının ön sözünde şöyle demektedir:

> Gerek selef, gerekse vahyi Nebî'den (s) doğrudan alan o insanlar, ayetlerin mânâlarını anlamak için soru sormak ihtiyacını hissetmemişlerdir. Çünkü onlar Arapça konuşuyorlardı ve bu Arapça bilgileri onların herhangi bir şey hakkında soru sormalarına ihtiyaç bırakmıyordu.[8]

Halefullah'ın takip ettiği metodun ilmî olduğunu belirtmiştik. Ancak bir hususu da tenkid etmeden geçemeyeceğiz: O da "esatir"e verdiği anlam ve Kur'an'da bu manada "esatir"in bulunabileceği iddiası. Aslında bu iddia, muhaliflerinin, kendisi aleyhinde kullandıkları ve irtidadına delil gösterdikleri en önemli argümanını oluşturmaktadır.

Halefullah bu konuda şöyle demektedir:

> Bu bölümde anlatılanlardan şu sonuca varabiliriz: Kur'an, muhtevasında mitoloji [esâtîr] olduğunu inkâr etmiyor; fakat bu mitolojilerin vahiy eseri olmadığı ve semadan inmediği, sonuç olarak da Muhammed'e ait olduğu iddiasını reddediyor (s. 209).
>
> O halde mitolojik kıssa, Kur'an'da var olabileceği kimi müfessirler tarafından caiz görülen bir edebî anlatım türüdür (s. 210).

8 Ebu 'Ubeyde Ma'mer b. Musennâ, *Mecâzu'l-Kur'an*, Beyrut 1401, s. 8.

"Esâtir" kelimesinin geçtiği ayetlerden anlaşılan bir başka nokta da şudur: *Kur'an bizzat kendisi, muhtevasında "esâtîr" bulunmasını olumsuzlamamış, sadece bu "esâtir"in, Allah'tan gelmeyip, Muhammed'e ait olduğu isnadını reddetmeye özen göstermiştir* (s. 205).

Halefullah bu kanaatini Râzî'den alıntıladığı bir yorumdan istinbat etmektedir:

Râzî, Kur'an'ın ustûreye dayanması şeklindeki bu edebî eylemin farkına varmıştır.

Hayır, hayır, aslında onlar özünü, hikmetini kavramadıkları ve önceden kendilerine açıklanmamış her şeyi yalanlamaya eğilimliler. Onlardan önce gelip geçenler de işte böyle gerçeği yalanlamaya yeltenmişlerdi. Zalimlerin sonunun nasıl olduğununa bir bak! (10/39).

ayetinin tefsiriyle ilgili olarak *Râzî*'de şöyle bir pasaj bulunmaktadır:

Birinci olarak, müşrikler her ne vakit bir kıssa duymuşlarsa, "Bu kitap (Kur'an)da öncekilerin hikayelerinden başka bir şey yok." demişler ve kıssaların amacının salt anlatma olmayıp bundan başka şeyler içerdiğini, anlamamışlardır (s. 199).

Oysa ki, *"Esâtiru'l-Evvelîn"* (Eskilerin Masalları) isnadının müşrikler tarafından ne için kullanıldığını doğru tespit etmemiz gerekir. Kur'an-ı Kerim'de dokuz yerde[9] geçen iddiası hiçbir yerde bir "kıssa" sıyakında (bağlamında) yer almamıştır. Meselâ Neml Sûresindeki ayetler şöyle:

De ki: Göklerde ve yerde, Allah'tan başka kimse gaybı bilmez. Ve onlar ne zaman diriltileceklerini de bilmezler. Onların ahiret hakkında ilimleri oluştu mu? (ki zamanını soruyorlar). Hayır, onlar (hâlâ) ondan bir kuşku içindedirler. Bunun da ötesinde, onlar ahiretten yana kördürler. İnkârcılar dediler ki: "Sahi, biz ve atalarımız, toprak olduktan sonra, gerçekten (diriltilip) çıkarılacak mıyız?" 67- İnkâr edenler dediler ki: "Biz de babalarımız da toprak olduktan sonra mı, biz mi (diriltilip) çıkarılacağız?" "Bu tehdîd, bize de; daha önceden atalarımıza da yapıldı. Bu, eskilerin masalları'ndan başka bir şey değildir." De ki: "Yeryüzünde yürüyün de suçluların sonunun nasıl olduğunu görün." (27/65-69 ve benzeri 23/81-83).

Fakat o kimse ki anasına, babasına: "Öf size, benden önce nice nesiller gelip geçmiş, (kimse geri gelmemiş) iken siz benim (diriltilip)

9 K. 6/25, 8/31, 16/24, 23/83, 25/5, 27/68, 46/17, 68/15, 83/13.

çıkarılacağını mı bana va'ediyor (beni bununla mı tehdit ediyor) sunuz?" dedi. Onlarsa Allah'a sığınarak: "Yazık sana, (etme, gel) inan; Allâh'ın sözü gerçektir." derken o: "Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir." der (46/17).

Görüldüğü üzere bu ayetlerde müşriklerin *"Esâtiru'l-Evvelîn"* (eskilerin/evvelkilerin masalları) diyerek reddettikleri şey, herhangi bir Kur'an kıssası değildir. Müşrikler, âhireti, yani Allah'ın huzuruna hesap vermek için çıkarılacakları gerçeğini bildiren ayetleri inkâr ediyorlardı. Onlara göre ba's (yeniden dirilme) iddiası "eskilerin masalları" yani bir safsatadan başka bir şey değildi. Yani müşrikler bir inanca *safsata* diyorlardı, bir kıssaya *mitoloji* demiyorlardı. Halefullah'ın da tek-tek sıraladığı, *Esatîru'l-Evvelin* ifadesi geçen bütün ayetlerde bu husus açıkça görülmektedir (Halefullah, bu açık hususu hiç görmemişcesine ayetlerin başka yönleriyle ilgilenmektedir).

Demek ki, "Esâtîru'l-Evvelîn" itirazı Kur'an kıssalarına karşı yapılmamıştır. Yani Kur'an kıssaları, muhatap müşriklerin zihnini işgal edip itirazlarına sebebiyet vermemiştir. Çünkü bu kıssalar kendi geleneklerinden (bildiklerinden) aktarılıyordu.

Bu anlamı ile *"Esâtiru'l-Evvelîn"* ithamının Kur'an'da *reddedilmediğini* iddia etmek bizce de yanlış olur. Bize göre, Kur'an, *"Esâtiru'l-Evvelîn"* ithamını kesinlikle reddetmiştir. Ve sonuç olarak Kur'an'da *"ustûrî kıssa"* diye isimlendirilecek bir kıssa türü yoktur.

Bu hususun dışında Halefullah'dan istifademizin büyük olacağına inanıyorum. Temiz bir Türkçe ve titiz bir çalışmayla eseri bizlere sunan değerli ilim yolcusu Şaban Karataş'a da tebrik ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Hikmet ZEYVELİ

I. Dört Yazar-Dört Eser

Genelde İslam dünyasında ve özel olarak da Mısır ilim çevrelerinde, son yüz yıl içerisinde derin tartışmalara yol açtığını tespit ettiğimiz dört eser özellikle dikkatimizi çekmektedir. Bu eserler, gerçekten de ortaya çıktığı dönemde, etkileri bugüne yansıyan reaksiyonlara neden olmuştur. Her ne kadar konuları itibarıyla birbirinden farklı görünseler bile, bu çalışmaların ortak bir omurga-eksen üzerine oturduğu söylenebilir: Geleneksel İslam anlayışının eleştirisi... Geleneksel İslam anlayışının tenkidi, İslam'ın tenkidi anlamına da gelmemektedir.

Öte yandan sözkonusu bu eserler, daha önce pek karşılaşılmayan bir karakter taşımaktadır. Zira bu dört kitap, geleneksel yöntemle kaleme alınmış değildir. Müslümanlar tarih boyunca İslam ile ilgili aşırı değerlendirmelere şahit olmuşlardır. Ne var ki, bu dört eserin ortak bir özelliği, içten-kritik karakteri taşımaları ve her biri İslamî eğitim alan uzman kişiler tarafından yazılmış olmalarıdır.

Bu yazarlardan ilki, bir Türk baba ve Mısır'lı bir annenin, aristokrat bir ailenin çocuğu olan Kasım Emin (1863-1908)'dir. Kasım Emin, hukuk alanında lisans diploması aldı. Fransa'da eğitim gördü. Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh'un yanında yer aldı ve gizli olarak çıkarılan *el-Urvetu'l-Vuskâ*'nın çıkarılmasına yardım etti. Abduh'un Fransızca mütercimliğini üstlendi.

Kasım Emin'in, makalelerinden başka, *Tahrîru'l-Mer'e*[10] (Kadının Özgürlüğü) ve *el-Mer'etu'l-Cedîde*[11] (Modern Kadın) isimlerinde iki kitabı bulunmaktadır. Kasım Emin'in görüşleri üç noktada toplanmaktadır:

1. Kadının eğitim ve öğretiminin sağlanması (O günün şartlarında sadece ilköğretimi öngörmüştür),

10 Kahire 1899.
11 Kahire 1900.

2. Kadının iradesinin özgür bırakılması,
3. Kadının hareketini engelleyen geleneksel örtünün bırakılması, eller ve yüzün açılması ile sınırlı dinî tesettürün korunması.

Ancak, Kasım Emin'in görüşleri tamamen muhafazakarlığın egemenliğinde bulunan Mısır çevresinde ve sair İslam bölgelerinde ciddi tepkilere yol açmıştır.[12]

Diğer yazarımız Ali Abdurrâzık (1887-1966)'tır. Onun tarafından yazılıp neşredilen, *el-İslâm ve Usûlu'l-Hukm*[13] (İslam ve Rejim) adlı eser, çok büyük bir infiale yol açmış, Ezher mezunu ve Mansura kadısı olan müellifi yargılanmış ve Ezher heyetince suçlu görülerek alimlik rütbesi elinden alınmıştır. Bu zat, Müslüman bir şahsiyet olarak laikliğin dinî temellerini oluşturmaya çaba sarfeden ilk müellif olarak dikkat çekmektedir. Ona göre İslam toplumlarının karşılaştıkları problemin çözümü, Avrupa'da olduğu gibi laiklikte yapmaktadır.[14] Esere bir çok alim reddiye yazmıştır. Bunların içerisinden Muhammed Hıdr Hüseyin'in, *Nakz Kitâbi el-İslâm ve Usûlu'l-Hukm*[15] (İslam ve Rejim Kitabının Eleştirisi) adlı kitabı kayda değer. Ali Abdurrazık'ın bu eseri kendisinden sonra gelen yazarları etkilemesi bakımından önem arzetmektedir. Nitekim, Muhammed Ahmed Halefullah'ın devlet ve siyaset ile ilgili eserleri, her ne kadar laiklik kavramını kullanmıyorsa da bu çizgidedir.

Üçüncü yazarımız Taha Hüseyin 1889'da 13 çocuk sahibi bir babanın 7. çocuğu olarak Mısır'ın Said bölgesinde bir köyde doğdu. Küçük yaşlardayken göz iltihabına yakalandı. Daha sonra tedavi için çağrılan bir berberin koyduğu ilaç nedeniyle, Taha Hüseyin gözlerini kaybetti. 1898'de Kur'an'ı hıfzetti. Bunun yanında, şarkı, halk hikayeleri, kıssalar, dua virdleri ve ilahilerden bir çoğunu ezberledi. Yoksul bir ailenin âmâ bir çocuğu olarak Taha Hüseyin muhafazakâr bir çevrede çok zor şartlar altında çocukluğunu geçirdi.[16]

12 Geniş bilgi için bkz: Muhammed Umara, *el-Amâlu'l-Kâmile Li Kâsım Emîn*, Kahire 1989.
13 Kahire 1926.
14 Muhammed Umara, *Nakz Kitab el-İslam ve Usûlu'l-Hukm li Şeyhi'l-İslâm Muhammed Hıdr Huseyn*, Kahire 1998, s. 4.
15 Kahire 1344.
16 Taha Hüseyin, *el-Eyyâm*, Kahire, c. I, s. 3 vd , Abdulaziz Şeref, *Taha Hüseyin ve Zevâlul-Muctemai't-Taklîdî*, Kahire 1977, s. 17 vd.

Hurafe ve nakilden ibaret olan, köydeki geleneksel eğitimden sonra 1902'de Ezher'e girdi. Taha Hüseyin'in Ezher'e girdiği bu dönem, "kadim" (gelenekçiler) ile "cedid" (yenilikçiler) arasındaki savaşın zirvede olduğu yıllara tesadüf etmektedir. Yazarımız, tecdid ve ıslaha çağrı yapan Muhammed Abduh'un derslerini dinlemiştir. Bu dönem aynı zamanda nahda-uyanış hareketinin olgunluk dönemine tekabül etmektedir. Taha Hüseyin'in öğrencilik yılları zengin bir kültürel hareketliliğin bulunduğu dönemde geçmiştir.[17] Taha Hüseyin Ezher'e devam ederken aynı zamanda, yeni kurulan Mısır (Kahire) üniversitesindeki tarih, medeniyet tarihi, edebiyat, şark dilleri, felsefe gibi bazı dersleri izledi. Bu dönemde üniversitede ders veren Guidi, Litiman, Santillana, Miloni ve Massignon gibi bir çok oryantalistin derslerini de takip etmiştir.[18]

Taha Hüseyin, 1908 yılından itibaren Fransızca öğrenmeye başladı. Mısır Üniversitesinde oryantalist Louis Clement'in verdiği Fransız Edebiyatı derslerini takip etti.[19] 1914 yılında "Tarihu Ebi'l-Alâ" ünvanlı doktora tezini hazırladı. Bu tez üniversitede hazırlanan ilk doktora tezi özelliğini taşımaktadır.[20]

1914 yılında hükümet bursuyla Fransa'ya gitti. 1915 yılına kadar, Fuko'dan psikoloji, buna ilave olarak, Fransız Edebiyatı ve Modern Tarih derslerini aldı. 1915'de Mısır'a geri döndü. 1916'da tekrar Fransa'ya gitti. Paris'te Edebiyat Fakültesine girdi. Fransızca, Yunanca ve Latince derslerini takip etti. Bu dönemde Emile Durkheim ve Casanova gibi bir çok hocanın derslerini dinledi. 1917'de lisans diploması aldı. Durkheim'in danışmanlığında başladığı, "İbn Haldun'a Göre Toplum Felsefesi" konulu doktora tezi 1918 yılında kabul edildi. 1919 yılında yüksek araştırmalar diplomasına ulaştığı çalışması kabul edildi.[21] 1917'de Katolik bir ailenin kızı ve üniversite öğrencisi olan Suzan Briso ile evlendi.[22]

Taha Hüseyin'in sahip olduğu modern kültür, geleneksel temel üzerinde oluşmuştur. Her ne kadar Taha Hüseyin Ezher'deki ders programlarını ve hocaları alaycı bir üslupla eleştirmiş olsa

17 Şeref, *age*, 23 vd.
18 *Age*, 26 vd.
19 *Age*, s. 27.
20 Muhammed Ebul-Mecd, Ali el-Besyûnî, *Bibliyografya'r-Resâil*, Kahire 2001, s. 40, 103.
21 Şeref, *age*, s. 30-31.
22 *Age*, s. 31.

da;[23] Ezher'de aldığı klasik eğitim onun kendine güvenini de arttırmıştır.

1919'da tanınmış bir şahsiyet olarak Mısır'a dönmüştür. Andre Gide, Massignon, Sartre ve Valery gibi meşhur edebiyatçılarla dostluk kurmuştur. Kahire üniversitesine dekan olarak tayin edildiğinde, birçok Fransız hocanın üniversitede ders okutmasını sağlamış ve öğrencileri Batı'ya akademik çalışma yapmak üzere gitmeye teşvik etmiştir.[24]

1942-1944 yılları arasında, eğitim bakanlığında müsteşarlık, 1950-1952 yılları arasında eğitim bakanlığı da yapan yazarımız, ulusal ve uluslararası bir çok görevi de üstlenmiş, 1973 yılında vefat etmiştir.[25]

Burada kayda değer gördüğümüz bir husus da şudur: Taha Hüseyin'in Fransa'da derslerini dikkatli bir şekilde izlediği hocaların arasında, Gustave Lanson da bulunmaktadır. Lanson, aynı zamanda Muhammed Ahmed Halefullah'ın *el-Fennu'l-Kasasî* tezini hazırlarken yöntem bakımından yararlandığı bir şahsiyet olarak da dikkat çekmektedir.

Pek çok eseri bulunan Taha Hüseyin'in, hem "el-Fennu'l-Kasasî"de atıfta bulunulan, hem de bu eserden önce benzer görüşleri içeren bir eser olması dolayısıyla, *eş-Şirul-Cahilî* (Câhiliye Şiiri'nin Eleştirisi) adlı eseri üzerinde kısaca durmak gerekmektedir.[26]

Bu eser 183 sayfadan müteşekkil olarak basılmış,[27] dinî ve siyasi nedenlerden ötürü meydana gelen büyük infiallerden sonra toplatılmıştır. Daha sonra, sakıncalı görülen bir bölümün çıkarılması ve başka bölümlerin eklenmesi ile *el-Edebul-Câhilî* (Câhiliye Devri Edebiyatı) adıyla yayınlanmıştır.[28] Bu çalışma Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi birinci ve ikinci sınıf öğrencilerine verilen derslerin bir özetidir.

Kitap her ne kadar, cahiliye şiiri olarak rivayet edilen, metinler üzerinde kuşku bulunduğunu ispatlamak üzere yazılmış

23 *Age*, s. 36.
24 *Age*, s .40.
25 *Age*, 58-63.
26 Tercüme Şaban Karataş.
27 Kahire 1926.
28 Kahire 1927.

görünse de hem çalışmanın dayandığı metot, hem de kitaptaki veriler, İslam dininin dayandığı esasları derinden sarsacak görüşler olarak yorumlanmıştır.

Şu pasajlar kitabın ne kadar riskli bir alan üzerine oturduğunu göstermektedir:

> Tevrat'ta İbrahim ve İsmail ile ilgili bazı pasajlar bulunmaktadır. Kur'an'da da bu ikisi hakkında bazı bilgiler vardır. Fakat hem Tevrat ve hem de Kur'an'da bu ikisi hakkında geçen pasajlar onların tarihsel gerçekliklerini ispatlamaya yetmez... Bu kıssada biz, bir açıdan Yahudiler ile Araplar, başka bir açıdan, İslam ile Yahudilik ve bir başka açıdan da Kur'an ile Tevrat arasında ilişki bulunduğuna dair bir tür çözüm bulunduğunu görmek zorundayız.[29]
>
> Miladi 7. asırda Kureyş kabilesi böyle bir mitolojiyi kabul etmeye tamamen hazır durumdaydı.[30]
>
> ...Öyleyse Kureyş'in, Kabe'nin İsmail ve İbrahim tarafından inşa edildiğini ifade eden bu mitolojiyi kabul etmesine mani bir durum yoktur. Tıpkı Romalıların daha önce benzer nedenlerle Yunanlıların uydurduğu başka mitolojileri kabul etmesi gibi...[31]
>
> Bunun sebebi gayet açıktır: (Kabe'in inşası) İslam'dan kısa bir zaman önce gerçekleşmiştir ve İslam dini onu dinî bir sebeple kullanmıştır. Mekke (çevresi) de hem dinî hem de siyasi nedenlerden ötürü bu (mitolojiyi) kabul etmiştir.[32]

Taha Hüseyin'in her ne kadar birinci basım (eş-Şiru'l-Câhilî) da sakıncalı görünen yerleri ikinci basım (el-Edebu'l-Câhilî)da çıkardığı ifade ediliyorsa da biz bu kaanati paylaşmıyoruz. Her ne kadar yazarımız, birinci basımda göze ilk çarpan rahatsız edici ifadeleri çıkarmışsa da kitabın Dekartçı metodik yapısını ve bu metot ile varılan sonuçları değiştirmiş değildir.

Taha Hüseyin'in görüşlerini bir çok kişi eserlerinde eleştirmiştir. İsmail Cerrahoğlu, Taha Hüseyin'in görüşlerini ilhadî tefsir bağlamında ele almış ve tenkit etmiştir.[33] Aynı şekilde Muhammed Seyyid Keylânî de yazarımızın görüşlerini "Taha Hüseyin Beynel-Kufri vel-İman" (İman ve Küfür Arasında Taha Hüseyin) başlığı altında işlemiştir.[34]

29 Taha Huseyn, *eş-Şirul-Câhilî*, Kahire 1926, s. 26.
30 *Age*, s. 27.
31 *Age*, s. 28-29.
32 *Age*, s. 29.
33 İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara 1988, c. II, s. 353-357.
34 Muhammed Seyyid Keylânî, *Fusûl Mumti'a*, Kahire 1964, 31-44.

Taha Hüseyin'in görüşleri ve özellikle bu iki kitabına yönelik müstakil eleştirel çalışmalar da yayınlanmıştır. Biz burada sadece iki kitabı kaydetme yetinelim:

1. Muhammed Hıdr Huseyin, *Nakz Kitâb Fi'ş-Şi'ri-l-Câhilî* (Câhiliye Şiirinin Eleştirisi Kitabının Eleştirisi), Kahire 1345.
2. Muhemmed Ahmed Ğamrâvî, *en-Nakdu't-Tahlîlî li Kitâbi Fil-Edebi'l-Arabî* (Câhiliye Devri Edebiyatı Kitabının Analitik Eleştirisi), Kahire 1929 (Şekîb Arslan'ın 55 sayfa tutan cahiliye şiirinin özgünlüğü ya da taklit ürünü olup olmadığı üzerine yazdığı mukaddime ile birlikte).

Muhammed Ahmed Halefullah üzerinde, danışmanı Emin el-Hûlî ile birlikte, üniversiteden hocası Taha Hüseyin'in de çok fazla etkisi olmuştur. Nitekim, Taha Hüseyin üniversiteden uzaklaştırılınca, el-Hûlî de bu tehlikeli alana girmiş ve en problemli konularla ilgili çalışmalar yapmıştır.[35]

Dördüncü müellif ise Muhammed Ahmed Halefullah'tır. Halefullah'ın, el-Hûlî rehberliğinde hazırladığı "el-Fennu'l-Kasasî Fi'l-Kur'âni'l-Kerîm" (Kur'an'da Anlatım Sanatı; Edebi Gerçeklik ile Tarihsel Gerçeklik Arasında Kur'an Kıssaları) adlı doktora tezi de çok ağır ithamlara maruz kalmıştır.

II. Muhammed Ahmed Halefullah'ın Hayatı

Muhammed Ahmed Halefullah, Sudanlı bir baba ve Mısırlı bir annenin çocuğu olarak, Şarqıyye iline bağlı Benet köyünde dünyaya gelmiştir. Nüfus kayıtları doğum tarihini 1916 göstermesine karşın, büyük bir ihtimalle bu tarihten bir kaç yıl önce doğmuştur. Köyündeki Küttâb mektebinde Kur'an'ı ezberlemiş, daha sonra, 1927-1929 yılları arasında Zeqâzik'te Ezher'in bir şubesi olarak faaliyet gösteren ve öğrenci hazırlayan Enstitü'ye devam etmiş, 1934 yılında burada Ezher'in lise (sânevî) bölümünü bitirip Ezher'e bağlı Dâru'l-Ulûm Fakültesine kayıt olmuştur.[36]

Ezher Üniversitesi Halefullah için pek cazip bir yer değildi. Zira Ezher neredeyse tamamen geleneğin bütün ağırlığı ile kendisini hissettirdiği bir yerdi. Halefullah ise bu geleneğe kendini yakın hissetmiyor, Edîb İshâk, Abdurrahman el-Kevâkibî ve Mu-

35 Kamil Sa'fân, *Emîn el-Hûlî*, Kahire 1982, s. 77.

36 Halefullah ile ilgili bilgileri, yayınlanan eserlerindeki tanıtımların yanı sıra, 1998 yılında ziyaret ettiğimiz eşi Samiye Muhammed Zeki'den almış bulunmaktayız.

hammed Abduh çizgisini kendisine daha yakın görüyordu. Mısır Üniversitesi'nin Kahire Üniversitesi adıyla tekrar yapılanmasından sonra, bu üniversiteye bağlı Edebiyat Fakültesine geçiş yaptı. 1939 yılında Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden mezun oldu.

Kahire Üniversitesi Mısır'da, geleneği temsil eden Ezher'e karşı modernliteyi temsil etmek özelliği ile tanınmaktadır. Öğrenimi boyunca el-Hûlî'nin Halefullah üzerinde çok büyük tesirleri olmuştur. Lisans eğitimi sonunda Hûlî'nin yanında masterini tamamlayan yazarımız, 1942 yılında "Cedelu'l-Kur'ani'l-Kerim" ünvanlı yüksek lisans tezini hazırlamıştır. Bu çalışma daha sonra *Muhammed ve'l-Kuva'l-Mudâdde* ismi ile yayınlanmış[37] ve *Muhammed ve Karşıt Güçler* adı ile Türkçeye çevrilmiştir.[38]

Halefullah yüksek lisans tezinde izlediği metodu daha da geliştirerek bunu Kur'an kıssalarına uygulamak istemiş ve hocası Hûlî'nin de yönlendirmesi ile 1947 yılında "el-Fennu'l-Kasasî Fi'l-Kur'ani'l-Kerim" konulu doktora tezini tamamlamıştır. Bu tez bütün Mısır'da çok büyük gürültüler koparmış, Mısır'daki geleneksel muhitte infiallere yol açmıştır. Tez jürisi tezi görüşmek bir yana; toplanmadan ve müzakere etmeden, tezi hem usul ve hem de muhteva yönünden reddetmişler; bulunla da kalmayıp devrin yönetimine; parlamento ve kraliyet makamına olayı jurnal etmişlerdir. Kendilerine "Cebhetu Ulemai'l-Ezher" (Ezher Ulema Cephesi) ismini veren bir grup da bütün iletişim organlarında bu olayı dile getirmişler ve cami cemaatleri önünde ve hatta hastane ziyaretçi salonlarında, "Kur'an elden gidiyor ..." diyerek ağlaşmalara başlamışlar; öte yandan devletin mahkemelerini de göreve çağırarak, yazara mürted hükmünün uygulanması (idam edilerek karısından boşandırılıp mallarının müsadere edilmesi) nden bahsetmeye başlamışlardır.[39] Bütün baskılara karşı, Emin el-Hûlî danışmanlığını yürüttüğü Halefullah'ı sonuna kadar savunmuş ve şunları söylemiştir:

> Olayın içyüzü, yaşayan bir bireyin en doğal hakkı olan, düşünme ve düşündüklerini ifade etme hakkının kabul edilip edilmemesi

37 Kahire 1973.

38 Muhammed Ahmed Halefullah, *Hz. Muhammed ve Karşıt Güçler* (çev: İbrahim Aydın), İstanbul 1992.

39 Mecelletu'l-Ezher, Muzekkira Merfû'a Min Cebheti Ulemai'l-Ezher, İlâ Hadrati Sâhibi'l-Celâle Meliki'l-Muazzam ..., sh. 86-91. Kahire. 02.11.1947.

> sorunudur. Öyle ki, bizim bilgimize göre bu hak İslam'ın kabul edip koruma altına aldığı bir haktır. Mısır'da ve tüm Doğu'da bunun bir hak olduğunu kabul edip söyleyecek bir tek insan kalmasa bile, ateşe atılsam da tek başıma onun bir hak olduğunu söylerim. Vicdanımın önünde beraatimi ilan eder ve bugün İslam'a bu kara lekenin sürülmesine ortak olmam...

Sonuçta bu kampanyalar amacına ulaşmış, el-Hûlî'nin elinden lisans üstü programlar alınırken, Halefulah da üniversiteden uzaklaştırılmıştır. Fırtınalar koparan bu tez kısa bir müddet sonra İslam dünyasında büyük bir şöhrete ulaşmış ve bu çalışma defalarca basılmış (Kahire 1950-51, 1967, 1972, 1999), çeşitli edebiyat fakültelerinde ders kitabı olarak da okutulmuştur.

Kitabın 1999 yılı basımı nedeniyle, eseri neşreden yayınevi ve naşir Halil Abdulkerim'in davalı olduğunu (Temmuz, 2001) öğrenmiş bulunmaktayız.[40]

Halefullah reddedilen bu doktora tezinin yerine, yeni bir tez daha hazırlamış (1953) ve bu çalışma oybirliği ile başarılı bulunmuş, yazarımız bu çalışmasıyla doktor ünvanını elde etmiştir.[41]

Yazarımız üniversitedeki görevinden alınıp Arap Birliği Örgütü'ne bağlı Halk Eğitim Merkezi'nde görevlendirilmiş, burada okuma-yazma seferberliği ve eğitici programlara öncülük etmiştir. Daha sonra Arap Birliği Genel Sekreteterliği görevini de uzun bir süre yürütmüş ve buradan emekli olmuştur.

Halefulah'ın yazarlık hayatı, üniversiteden ayrılmakla sona ermemiş ve yazarımız kitaplarının hemen hepsini üniversite dışında kaleme almıştır. Eserlerinin tamamı basılmıştır:

1. *Abdullah en-Nedîm ve Muzekkirâtuhu es-Siyâsiyye,* Kahire 1956.
2. *Ahmet Faris Şadyâk ve Ârâuhu el-Luğaviyye ve'l-Edebiyye*, Kahire 1955.
3. *Ali Mubârek ve Âsâruh*, Kahire 1958.
4. *Dirâsât Fi'l-Mektebeti'l-Arabiyye*, Kahire 1958.
5. *el-Fennu'l-Kasasî Fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire 1950-1951, 1967, 1972, 1999.
6. *el-İslâm ve'l-'Urûbe*, Rabat 1997.

40 Halil Abdülkerim 14.04.2002 tarihinde vefat etmiştir.

41 Muhammed Ahmed Halefullah, *Sâhibu'l-Eğânî Ebu'l-Ferec el-İsfehânî er-Râviye*, Kahire 1953, ikinci basım, 1962.

7. *el-Kevâkibî, Hayâtuhu ve Ârâuh*, Kahire 1956.
8. *el-Kur'an ve Muşkilâtu Hayâtina el-Muâsıra*, Beyrut 1982.
9. *el-Kur'an ve'd-Devle*, Kahire 1973.
10. *el-Kur'an ve's-Sevretu's-Sekâfiyye*, Kahire 1974.
11. *el-Ususu'l-Kur'aniyye li't-Tekaddüm*, Kahire 1984.
12. *Hâkeza Yebnî el-İslâm*, Kahire 1970.
13. *Mefâhîm Kur'âniyye*, Kuveyt 1984.
14. *Muhammed ve'l-Kuva'l-Mudâdde*, Kahire 1973.
15. *Sahibu'l-Eğânî, Ebu'l-Ferec el-İsfehânî*, Kahire 1962.

Halefullah'ın bir başka yönü de siyasi çalışmalarıdır. Enver Sedat döneminde siyasi görüşlerinden ve yayınlanan yazılarından ötürü, tutuklanmış ve dört ay hapiste kalmıştır. Arap aleminin önemli bir bölümünde dolaşmış ve siyasi çalışmalarda bulunmuştur. Her ne kadar, ziyaret ettiğimiz eşi Samiye hanım, onun solculuğunu kabul etmese de sol görüşleri ile tanınan "Hizbu't-Tecemmu'" adlı partinin kurucularındandır ve hayatının sonuna kadar, partinin organları olan, "el-Ehâlî" yayınevinin ve *el-Yakazatu'l-Arabiyye* ve ayrıca Rabat'ta çıkarılan *el-Vahde* dergilerinin de editörlüğünü yapmıştır.

Kayda değer bir husus da yazarımız Dr. Muhammed Ahmed Halefullah ile İskenderiyye Üniversitesi eski rektörü Prof. Dr. Muhammed Halefullah Ahmed arasındaki isim benzerliğidir. Pek çok kişinin bildiğinin aksine her ikisi de ayrı şahıslardır. Bu müellif de Mısır'ın velûd yazarlarındandır ve pek çok değerli telif ve tercüme eserleri vardır.

Mütevazı bir hayat yaşadıktan sonra yazarımız, 06.06.1997 tarihinde hayata gözlerini yummuş ve Kahire mezarlığına defnolunmuştur.

III. Çeviri Üzerine

Kur'an'da Anlatım Sanatı olarak çevirdiğimiz "el-Fennu'l-Kasasî" ünvanlı eser ve müellifi, Türk okuyucusunun yabancısı değildir. Daha önce tercüme edilen "Muhammed ve Karşıt Güçler" kitabından başka, pek çok Türkçe çalışmada, "el-Fennu'l-Kasasî" kitabına atıflar yapıldığını ve bu eser üzerinde ciddi münakaşaların bulunduğunu görmekteyiz. Ancak, Halefullah üzerine yapılan eleştiriler, yazarımızın ileri sürdüğü tezlerinde dayandığı verilere cevap vermekten ziyade, çalışmada izlenilen yöntem ve dayanılan verilerin ortaya çıkardığı sonuçlar üzerine oturmakta-

dır. Bir çok eserde atıfta bulunulan bu kitap üzerinde araştırma yapılması ve her şeyden önce eserin Türkçeye kazandırılma zarureti doğmuştur.

Şu hususu da belirtelim ki, hiç bir eser mütercimin veya yayınevinin görüşlerini yansıtmaz. Bu yüzden biz, eserdeki bazı görüşleri kabul etmesek de kimi zaman yapıldığı gibi, çeviri yaparken, tepkilerden çekinerek yazarın görüşlerini yumuşatma ya da bazı pasajları çıkarma yolunu seçmedik. Aksi takdirde, ahlaki olarak, "Her mütercim haindir." özdeyişinde ifade edilen sadakatsizliğin daha da ötesine düşerdik. En doğru olan yöntem, eser ile okuyucuyu başbaşa bırakmaktır.

Ancak, eserden istifadeyi arttırmak amacıyla, muhtevaya müdahele etmemekle birlikte, bazı eklemelerde bulunduk ki bunları belirtmemiz gerekiyor:

1. Halefullah, sure isimlerini ve ayet numaralarını kaydetmek hususunda gerektiği gibi titiz davranmamıştır. Biz sure ve ayet numaralarını kaydettik.
2. Yazarımız kitaba bibliyografya koymamıştır. Biz yazarımızın yararlandığı veya atıfta bulunduğu eserleri içeren bibliyografya hazırladık.
3. Yazarımız yararlandığı eserleri, yazarlarını, basım yerleri ve tarihlerini yazmak konusunda dikkatli davranmamıştır. Biz bu eserleri ve yazarlarını tanıtmaya, basım yerleri ve tarihlerini kaydetmeye çalıştık, ilavelerimizden sonra (Ç) harfiyle buna işaret ettik. Dipnotlarda bazı kısaltmalar kullandık: *Age*: Adı geçen eser, çev: Çeviren, c: Cilt, s: sayfa, bkz: Bakınız gibi.
4. Önemli gördüğümüz bazı hususlarda açıklamalarda bulunduk ve bunlara dipnotta (Ç) harfiyle işaret ettik.
5. Yararlanmayı arttırmak amacıyla indeks koyduk.

Tabii karşılanacağını ümit ediyoruz ki, hiç bir çalışma hatadan salim değildir. Bizden kaynaklanan hatalar var ise, Allah'tan af dilemekten, dikkatli okuyuculardan da katkı ve uyarı beklemekten başka elden bir şey gelmemektedir. Başarı Allah'tandır.

Şaban KARATAŞ
Kartal, 10.10.2001

II. BASIMIN ÖNSÖZÜ

TARİHİN ÖNÜNDE

1947[1] sonrası toplumun tüm kesimlerinde yaygın bir şekilde kullanılan ifadeler gözönünde bulundurulduğunda, *"Kur'an'da Anlatım Sanatı"*[2] tabirinin, en fazla kullanılan ifade olduğu görülür.

Bedenleriyle günümüzde, fakat zihinleri ile başka tarafta, uzaklarda, geçmiş asırlarda yaşayan kimi insanlar var ki, bu deyim onların elinde, birçok kimsenin alnına vurdukları kızgın bir lanetleme damgası haline geldi. Muhammed Ahmed Halefullah, alnına kızgın damga vurulan bu kişilerin başında yer alıyor. Çünkü, kimileri *"Kur'an'da Anlatım Sanatı"* tezi yüzünden onun alnına açıkça *tekfir ve irtidad damgasını* vuruyorlar; hemen arkasından (tekfir edilenlerin) can, ırz ve mallarının müsaderesine dair malum fetvaları veriyorlar.[3]

Yıllardır zaman ve yaşamdan uzak olan bu kişiler *"Kur'an'da Anlatım Sanatı"* ile ilgili olarak; mümkün olan her yerde gürültü koparmaya, gazetelerde çığlık atmaya, camilerde şamata çıkarmaya, radyolarda haykırmaya, dernek merkezlerinde gürültü etmeye, parlementoda gösteri yapmaya, şurada-burada, hatta hastanelerin ziyaretçi salonlarında bile ağlaşmaya başladılar.

1 1947 yılı Muhammed Ahmed Halefullah'ın *el-Fennu'l-Kasasî Fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı doktora tezini sunduğu yıldır (Ç).

2 "el-Fennu'l-Kasasî Fi'l-Kur'âni'l-Kerîm" tabiri, "Kur'an'da Anlatım Sanatı", "Kur'an'da Anlatım Teknikleri" ya da "Kur'an'da Kıssa Sanatı" gibi şekillerde çevirilebilir. Biz, kitap daha kapsayıcı bir özellik taşıdığından, "Kur'an'da Anlatım Sanatı" ifadesini tercih ettik (Ç).

3 Halefulah'ın hazırladığı tez dolayısıyla Ezher Üniversitesinden bir grup (Cebhetu Ulemâi'l-Ezher), durumu Mısır Kralı Faruk'a şikayet etmiş, yazarımızın irtidad ettiği ve ona fıkıhtaki mürted hükmünün uygulanması gerektiği ifade edilmiştir (Bkz: *Mecelletu'l-Ezher*, Muzekkira Merfû'a Min Cebheti Ulemai'l-Ezher, İlâ Hadrati Sâhibi'l-Celâle el-Meliki'l-Muazzam ..., s. 86-91, Kahire, 02.11.1947) (Ç).

Bunların dışındaki diğerlerine gelince, -ki Dr. Halefullah bunların arasında kayda değer bir konuma sahiptir- onlar, ilmi ve hakikati, gelişimi ve sanatsal kuralları esas aldılar; ayrıca toplumsal sorumluluğu yerine getirmeyi ve insanlar nasıl karşılarsa karşılasınlar, düşündüklerini seslendirmeyi gerekli gördüler.

Onlar, açık platformda, İslam ve onun kitabının, herhangi bir saldırı sonucu yok edilemeyecek kadar güçlü bir yapıya sahip olduğuna inandılar.

Onlar, Kur'an'ı, -Arap dilinin en muazzam kitabını- oldukça yeni bir araştırma yöntemiyle; sanatsal, düşünsel ve toplumsal ilerlemeden de istifade ederek ele aldılar ve çok yönlü etkileri olan bir girişim olarak *"Edebî Tefsir Teorisi"*ni[4] ortaya koydular. Bu teori dindar bir kimsedeki zihin dualizmini ortadan kaldıracak bir karakter arzetmektedir. Şöyle ki, bu dualizm, bir aydın bütün samimiyeti ile İslam'ı kabul edip, İslam ve onun kitabı Kur'an'ın şahıs ve olaylardan dilediği gibi (rastgele/amaçsız) bahsettiğini ve İslam mesajını yayarken, bu verileri dilediği gibi kullandığını ifade ettiğinde, açık bir şekilde kendini göstermektedir. Oysa bunun inanan insanlar için zorunlu bir durum olmaması gerekirdi. Ne var ki, *"eş-Şi'ru'l-Câhilî"*[5] krizi nedeniyle bu (Kur'an'ın şahıs ve olaylardan rastgele bahsettiği düşüncesi), Mısır'da otuz yıl boyunca yayıldı, anlatıldı ve savunuldu.

Ne var ki uzun yıllardan sonra ilmî gelişimi ve sanatsal kuralları esas alanlar, Kur'an-ı Kerim'in anlatım sanatını kavrama konusunda attıkları bu adımla yukarıda bahsedilen krizi aştılar ve bunun sonucu olarak; kıssalar ve onun gibi diğer edebî söz sanatlarının hakim olduğu sanatsal-edebi anlatım biçimini, geçmişte meydana gelen olayların tarihsel olarak

4 Edebi Tefsir Ekolü ile ilgili olarak bkz: Emin el-Hûlî (1890-1966), *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metot* (çev: Mevlüt Güngör, İstanbul 1995) (Ç).

5 Taha Huseyn "eş-Şi'ru'l-Câhilî", Kahire 1926. Bu çalışma Mısır'da çok büyük infiale yol açmıştır (Bkz: İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, Ankara 1983, s. 300). Taha Hüseyn'in edebî görüşlerini tenkit için bir çok eser yazılmıştır. Bunların içinde Cabir Usfûr'un kaleme aldığı *el-Mirâyâ el-Mutecâvira, Dirase Fî Nakd Tâhâ Huseyn* (Kahire 1998) adlı çalışma kayda değer. Ayrıca bkz: Nâsıruddîn el-Esed'in 1955'te hazırladığı, *"Mesâdıru'ş-Şi'ri'l-Câhilî"* adlı doktora çalışması (7. basım), Beyrut 1988 (Ç).

detaylı incelenmesi, tarihsel verilerin kritiğinin yapılması, (Kur'an'daki) tabloların detaylarına inilmesi ve olayları ortaya çıkaran faktörlerin analiz edilmesi gibi işlerden ayırdılar.

Niketim, herhangi bir olaya ait sanatsal ve tarihsel anlatım biçimlerinin birbirinden ayırdedilmesi, şu sonucu ortaya çıkarıyor:

Geçmişteki insanlar ve onların yaşamlarıyla ilgili olayları Kur'an'ın anlatması; bu olay ve şahıslardan söz etmesi; tamamen vakıaya bağlı ayrıntılı bir tarihsel anlatım değil; aksine, sanatsal-edebî bir anlatımdır. Sanatsal anlatımda Kur'an, tarihsel anlatımın temel ögelerini açıkça ihlâl etme; bir amaca bağlı olarak zaman ve mekanı ihmal etme, şahısların isimlerini belirtmeme veya isimleri zikredilenleri ise alışılmışın dışında tanıtma tarzını takip etmiştir.

Bu yaklaşımla, eğitim görmüş dindar aydın, Kur'an'ın, olayları anlatırken sanatsal ifade kullandığını, kıssaları sanatsal bir biçimde anlattığını tam bir teslimiyet içinde kabul etmektedir.

Buna karşın aynı aydın, söz konusu olayları ve bu olayların kahramanlarını bütün derinlik ve açıklığı ile araştırıp analiz eder; (tarihsel anlatımın) hiçbir biçimde sanatsal anlatım tarzıyla çelişmediğini; -Tarih bilimi söz konusu olaylar hakkında ne derse desin- bu edebî-sanatsal anlatım tarzının, Kur'an'ın korunmuşluğu ve Allah kelamı olduğu gerçeğine zarar vermeyeceğini ifade etmektedir. Böylece inanmış ilim adamı; ilim çevresine, Kur'an'ın dilediği gibi konuştuğunu ve olayları istediği gibi kullandığını söylediğinde de zorda kalmayacağını zannetmekte ve "Bizler ilk olarak vicdanımızla mümin fakat sonra aklımızla araştırmacı kimseleriz. Zira birbirine zıt ve birbirine çok yakın bu iki güç (vicdan ve akıl) bizim içimizde birlikte yer almaktadır."[6] demektedir. Ancak, aydın böyle söylememeli (akıl ile vicdanı birbirinden ayırma-

6 "Taha Hüseyn (1889-1973), bir mümin ve müslim olarak Kur'an'daki İbrahim ve İşmail kıssasına inanır, fakat bir alim ve edip olarak onları kabul edemediğini söyler. O bir vakitte iki akılla yaşar, biri mümin ve mütedeyyin; diğeri ise alimlik hali ki, bu hal dini yaşayışına küfreder." (Cerrahoğlu, *age*, 300.) (Ç)

malı) ve Kur'an kıssalarının edebî-sanatsal çizgisini idrak ederek şöyle söylemelidir:

Kur'an, öncekilerin kıssalarından dilediğini anlatırken hiçbir biçimde tarih bilgisi vermeyi amaçlamaksızın, edebî-sanatsal bir yol izlemiştir. Çünkü Kur'an, ayrıntı ve verilere, zaman-mekan-şahıs belirlemelerine bağlı kalmaksızın kıssaları, edebî-sanatsal bir tarzda anlatır. Son olarak amacının ibret vermek olduğunu açıkça ortaya koyar.

> *Onların kıssalarında akıl sahipleri için ibret vardır* (Yusuf 12/11).

Bu sorun, uzun süredir devam eden ve birçok kişinin canını yakan bir çatışmadır ki, bunun sadece Mısır'da cereyan eden bir çatışma olduğunu da zannetmiyorum. Bu çatışma düşünce tarihi boyunca devam etmiş, geniş çevrelere yayılmış ve pek çok tahribata yol açmıştır.

Bundan, birkaç yıl önce Dr. Halefullah'ın hazırladığı ve (jürinin reddettiği) *"Kur'an'da Anlatım Sanatı"* tezinin yerine; "doktor" ünvanını almak için Halefullah'ın hazırladığı tezin sunuşunda, şunları söylemiştim:[7] Öyle ki (reddedilen) tez o zaman yanlış anlaşılmış, ona karşı olumsuz tavır takınılmış; bu tez dolayısıyla akademik çevreler ahlaki bir imtihandan geçmiş ve Mısır'da akademik geleneklerin ne denli zayıf olduğu; düşünsel, ahlaki ve sosyolojik yanlışların, buradaki (akademik) geleneklerin üzerine çöktüğü gerçeği ortaya çıkmıştı. İşte Halefullah'ın hazırladığı diğer doktora tezinin sunuş yazısında şunları söylemiştim:

> ... Son bir kaç yıldır, fikir hayatıyla ilişkili okuyucu herhangi bir açıklamaya gerek duymadan karşılaşılan zor şartları kolayca anlayabilir; "Kur'an'da Anlatım Sanatı" (konulu) tezin başına gelenleri ve bununla ilgili çıkan, düşünsel, ahlaki ve sosyolojik hadiseleri kavrayabilir.
>
> Bugün artık, herhangi birinin güdümüne veya yönlendirmesine muhtaç olmayan, çağdaş Mısır düşünce tarihinin görevi; Mısır ve Orta Doğu'daki fikrî hareketleri ve düşünsel özgürlük tarihinin bu aşamasını kaydetmektir. Hiç kuşkusuz, bizim

7 Bu çalışma, *Sahibu'l-Egânî, Ebu'l-Ferec el-İsfehanî* adıyla basılmıştır, Kahire 1953.

buradaki sorumluluğumuz, yeryüzünde hakkı koruyan veya adaleti ayakta tutan herhangi bir resmi otoritenin vereceği hükümden daha kalıcı olan, tarihin hükmünün ortaya çıkması için, tarihe, ilgili belgeleri teslim etmemizdir.

Şu an, bir kaç yıl önce söylediğim bu sözlerimi hatırlıyor ve çok fazla olmasına rağmen bu belgelerden sadece bazılarını tarihin önüne koyarak, bahsedilen görevi yerine getirmeye çabalıyor; bunların içinden, *"Kur'an'da Anlatım Sanatı"* konusuna ışık tutacak nitelikteki farklı bir belgeyi, özellikle seçmek istiyorum. Bu belge, değişik tür ve eğilimdeki bütün Mısır basınında, yaklaşık yedi ay boyunca sabah-akşam fırtınalar koparan şu yazıdır.[8]

Halefullah, edebî yönteme göre Kur'an kıssalarını araştırırdı ki, Edebiyat Fakültesinin başka bir yöntemi esas alması mümkün değildi. Bu metoda göre kıssalar "Beyân"ın bir türü ve bir çeşit ifade üslubudur. Halefullah, Arap dilinin en büyük kitabını ve onun sözel mucizesini, kaleme aldığı tezinde, ayrıntılı bir biçimde incelemeye çalışmıştır. O, ilk olarak tarih ve kıssalar arasındaki ilişkiyi ve Kur'an'ın, bu hususta izlediği yöntemi ele almıştır. Sonuç olarak, kıssaların tarih öğretimi için anlatılmadığı yani tarihsel hadiselerin kronolojik olarak öğretilmesi için zikredilmediği kanaatine varmıştır. Buna göre, Kur'an'ın anlattığı bütün hadiselerin mutlaka vukû bulması gerekmemekte, bu hadiselerden bazıları tasvir ve temsilden ibaret kalabilmektedir.

Halefullah muhkem, müteşabih ve benzeri kavramlar hakkındaki bazı tespitlere dayanarak bu sonuca varmıştır ki, bunları açıklayarak sizleri sıkmak istemiyorum.

Üniversitede bu tezi okuyanlar Halefullah'ın dayandığı temel noktaları reddettiler. Onlar tez jürilerinin yapması gerekeni yapmayarak; konuyu tartışmak için toplanmadılar; tezin bazı bölümlerinin kendi uygun gördükleri biçimde değiştirilmesini, daha da ileri giderek, aksi halde tez sahibine mürtede ait hükümlerin uygulanmasını istediler!

-Kimin eliyle oldu, bilmiyorum- olay dışarıya sızdı. İnsanlar ortalığa uğursuz haberler yaydılar; görmedikleri ve okumadıkları bir tez aleyhinde hüküm vermeye başladılar; daha kötüsü, bilinen ve yayımlanan bazı bilgileri de gizlediler.

8 Bu yazı, 01.11.1947 tarihinde, değerli arkadaşımız Tevfik el-Hakîm'in sorusu üzerine kaleme alınmış ve neşredilmiştir.

Kendilerine "Ulema Cephesi" (Cebhetu'l-'Ulemâ) ünvanı veren kimileri, çeşitli yazılar yazdılar. *Risâle* (dergisi)'nin 471 ve 472. sayılarında, Halefullah hakkında saldırganca bir yazı yayınlandı ve sonra bu yazı tekzip edilmedi. Olay çok vahim bir boyuta ulaştı. Öyle ki, yazarı veba mikrobundan daha kötü gördüler. Bir müddet sonra, *Risâle*'nin 473. sayısı, sözkonusu araştırmanın dine muhalif olmadığını açıklayan bir tekzip metnini yayınladı.

Hiçbir temele dayanmayan bu suçlamalar birbirini izledi. Halefullah ise, bunları tekzip ediyor, açıklamalarda bulunuyor, direniyor; ancak, sonuçta onun sesi ahmakça bir kör döğüşünün içinde kaybolup gidiyordu. Bu arada belki, erdemli bir edebiyatçı, bir edebiyat dergisinin bu hafta yayınladığı yazıyı okur diye, Halefullah bu traji-komik iftiralara cevaplar yazıyordu.

Üniversite "sanat" başlığı altında, Kur'an'la ilgili bir araştırma konusuna danışmanlık yapmayı kabul etmem dolayısıyla beni kınıyordu. Belki de yazar, eski bir müftünün, "Kur'an bir sanat (kitabıdır) ve onun sahibi ise sanatçıdır." diyen araştırmacının kafir olduğu konusunda şüphe bulunmadığı, şeklinde yayınladığı fetvayı okumuştur. Bu adamlara göre "sanat" nedir Allah aşkına?!

Saygıdeğer edebiyatçı! sizin de gördüğünüz gibi bu imtihan bir açıdan düşünseldir -ki en hafif olanı budur- sonra bunun bir de ahlaki ve toplumsal boyutu vardır.

Evet, bazı nedenlerden ötürü, ahlaki bir boyutu vardır ki, bunun en adi yansıması, araştırmayı -güya- okuyanların, onda bulunması imkansız şeyler uydurmalarıydı.

Ayrıca toplumsal boyutu vardır. Zira Mısır, yükselme merdiveninin en üstünden en alt tarafa itilmektedir. Mısır üniversiteleri bugün, 42 yıl önce[9] Şeyh Muhammed Abduh'un, Ezher'in duvarları arasında anlattıklarına sırtını dönüyor; araştırmalar "İslam"a değil "evhâm"a boyun eğiyor...

Ezher, "Rabbim Allah, peygamberim Muhammed, dinim İslam ve kitabım da Kur'an'dır." diye haykıran bir adamı işitiyor ve görüyor; Kur'an'ı, daha basiti müteşabih ayetleri, bir biçimde anlamaktan başka bir şey yapmayan bu adama "hata yaptın" veya "aşırı gittin" vs. denilmiyor da -herhangi bir araştırma ve inceleme yapılmaksızın- "Sen kafir oldun; çünkü, Kur'an'ı sanat eseri yaptın." deniliyor.

9 Emin el-Hûlî'nin bu satırları yazdığı 1965 yılına göre (Ç).

Bana yönelttiğiniz sorulara vereceğim cevap şudur: Olayın içyüzü, yaşayan bir bireyin en doğal hakkı olan, düşünme ve düşündüklerini ifade etme hakkının kabul edilip edilmemesi sorunudur. Öyle ki, bizim bilgimize göre bu hak İslam'ın kabul edip koruma altına aldığı bir haktır. Mısır'da ve tüm doğuda bunun bir hak olduğunu kabul edip söyleyecek tek insan kalmasa bile, ateşe atılsam da bir başıma onun bir hak olduğunu söylerim. Vicdanımın önünde beraatimi ilan eder ve bugün İslam'a bu kara lekenin sürülmesine ortak olmam...

Allah hakkı korur, O en iyi hüküm verendir."

Bu ifadelere büyük alim Tevfik el-Hakîm şunları ilave etmiştir:

"Kamuoyunun da düşündüğü gibi, Prof el-Hûli'nin tanıklığı bizim için son derece önem taşımaktadır.

Burada önemli bir noktaya dikkat çekmek istiyorum. Bu da el-Hûlî'nin, Muhammed Abduh'un 42 yıl önce buna benzer görüşlere sahip olduğunu dile getirmesidir. Bu söz -Prof. el-Hûlî'nin söylediği gibi- doğru ise, burada bizim içine düştüğümüz durumun nedenini sorgulamamız ve yetkili din uzmanlarının da konuyu açıklığa kavuşturmaları gerekmektedir. Zira, el-Hûli, Abduh'un başlattığı rönesanstan sonra, insanların geriye dönmelerine rıza göstermemektedir.

Üniversite mensuplarına gelince; Prof. el-Hulî, onların fikrî ve ahlaki seviyelerini öyle bir eleştirdi ki, onları iddialarını ispatlamaktan başka hiçbir şey kurtaramaz... Eğer (el-Hûlî'nin sözleri) doğru ise, bu, akademik çalışmaları temelinden yıkmaya ve bu eğitimin amaçlarını köklerinden sökmeğe yeterli bir durumdur.

Allahım!

Rönesanstan beklentilerimizde bizi hayal kırıklığına uğratma."

Bu açıklamayı tarihin önüne sererken, onu adeta en kutsal mabed olan Kabe'nin içine koyduğumu hissediyor ve ruhumun şöyle söylediğini işitiyorum:

Ey Tarih!

Asırların ötesinden yankılanan fısıltılar, özgür kişilere ne kadar da destek oldu!

Bugünün ateistleri, yarının kutsal rahipleri, bugünün bidati, geleceğin takvası oluyor!

Bu değişim olmasaydı, ne ilerleme ne de gelişme sözkonusu olurdu.

Ey hikmeti araştıranlar!

Sizden önce hak yol üzere yürüyen iyi kişileri adım adım takip edin.

Yürüyün... Onlar kutsal ateşle yanarak, sizin için dar geçiti aydınlattılar.

Onlar yakıtı insan bedenleri, kağıtlar ve odunlar olan kavurucu ateşe atıldılar. Fakat, ateş onların ruhları için serinlik ve esenlik oldu.

Tutuşarak, huşû içinde tebessüm ederek ateşe girdiler ve ateşi cennet bahçelerinden bir bahçeye çevirdiler. Onlar da tıpkı sizin gibi insandı. Onlar da sizinle aynı hamurdan yoğuruldu, onların ruhlarına bahşedilen hakkın nûru, size de bahşedildi. Devamlı onların arasında olun, onlara layık olun...

Ey Tarih, bu ölümsüz silüetlerden onlarcası, daha önce birçok defa beni tebessümle sarmaladığı gibi, şu an da sarıyor; etrafımdaki atmosferi dolduruyor. İnsanların felaket saydığı halin Dr. Halefullah'ı kuşattığı, insanların vebadan kaçar gibi ondan uzaklaştıkları ve ondan kurtulmaya çabaladıkları bir vakitte, bu silüetlerin beni kutlayıp, desteklediklerini hissediyorum.

İşte böyle bir anda, bir kaç yıl sonra, görüyorum ki, dünya özlemle, ikinci bir defa değerini takdir ederek, bu kitaba yaklaşıyor ve ona kulak veriyor.

İşte *"Kur'an'da Anlatım Sanatı"* konulu çalışmanın ikinci basımı böyle bir platformda gerçekleşti.

Allah'ım! vadettiğin gibi, hak önderlerinin kalplerini devamlı birbirine bağlı tut.

Emin el-HÛLİ
15.08.1957
Mısr el-Cedîde (Kahire)

III. BASIMIN ÖNSÖZÜ

-Kesinleşen Bir Tecrübe-

Bundan tam yirmi iki yıl önce, 1943 yılının bir Nisan gecesinde, Coğrafya Derneği'nde verdiğim, halka açık bir konferansta şunları söylemiştim:

> Manevi değerler alanında, dindarlıkla ilişkisi olsun veya olmasın, dünyanın sayısız örnekler ile birçok kez tanık olduğu; sürekli ortaya çıkan ve kesinleşen bir olgu vardır:
>
> Zamanın bir diliminde inkarcı sayılarak yasaklanıp savaş açılan her düşünce, mutlaka, zamanla bir ekol ve hatta yaşanılan hayatta takip edilen bir inanç ve reform haline gelir.

Bu akşam, 1943 yılından bu yana, yaklaşık 22 yıl geçtikten sonra ortaya çıkan bir tecrübeme işaret etmek istiyorum. İşte o vakitler benim de editörlüğünü yaptığım *"Hukuk İçtihadları Dergisi" (Mecelletü'l-Kadâi'ş-Şer'î)* medeni hukuk ile ilgili bir araştırma yayınlamış ve bu araştırma deprem etkisi yapmış; Şeyhülislam başbakanı kışkırtmış dergi kapanacak noktaya gelmişti. Toplum hayatında hiç de uzun sayılamayacak bir kaç yıl geçtikten sonra, derginin yayınladığı bu araştırmadaki görüşler resmi otorite tarafından yürürlüğe konulan kanun haline dönüşüverdi. Bu ürkütücü(!) araştırmanın yazarı ise, medeni kanunun ıslahı konusunda başvurulan uzman şahsiyetlerden birisi ve hatta onların başkanı oldu ki, bu kişi şu anda yeni kanunu hazırlayan *"Medeni Kanun Komisyonu"*nun başkanıdır.

Devamlı tekrar eden bir tecrübe var: Herhangi bir dönemde, inkarcı görülerek yasaklanan bir düşünce, daha sonra itikat edilen bir inanca dönüşür.

Bu şekilde *Kur'an'da Anlatım Sanatı* adlı çalışma, yaşanılan süreç içerisinde, sonuçları kabul edilen bir deneyimden sonra, şimdi başka bir biçimde ortaya çıkıyor.

Onsekiz yıl önce[10] dünya kıyameti kopartıyor; Roma'da ilk Hıristiyanların, aslanlara teslim edilmeleri ve ilk Müslümanların, Mekke müşriklerinin ellerinde taş ve kayalar altında işkenceye maruz bırakılmaları gibi; bu doktora tezine karşı, yazarını ve danışmanını, devletin halka teslim etmesi (linç) için, bazı güç odaklarından ve resmi makamlardan yardım isteniliyor; bu odak ve makamlar kışkırtılıyordu.

Bu şekilde, yasama, yürütme ve eğitimden sorumlu devlet kurumları bu konuyla meşgul edildiler. Basın-yayın organları yedi ay boyunca sabah-akşam bu konu etrafında söylenilen tuhaf sözlerle doldu taştı.

Peki bugün *"Kur'an'da Anlatım Sanatı"* adlı çalışmanın akibeti ne oldu? Bu çalışma Kahire'deki birçok enstitü ve fakültede ders kitabı olarak okutulduğu gibi, ayrıca -bundan haftalarca önce Bağdad'da görüp işittiğim üzere- Bağdad Üniversitesi'ne bağlı Edebiyat Fakültesi'nde de okutulmaktadır.

Bu kitabın, müfredat programına alınmasının yanısıra, ikinci basımının bittiğini ve kitabın üçüncü basıma hazırlandığını da işitiyorum. Allah'ın işine bakınız! Şimdi bu *"sakıncalı"* tezin üçüncü basımının önsözünü kaleme alıyorum.

Burada, dünya tarihinin en eski dönemlerinden itibaren, asırlar boyu devam eden bu sabit sosyolojik yasa ile ilgili olarak, bu önsözde dile getirilen cümlelerden daha doğru ve yeterli bir ifade bulabileceğimi sanmıyorum.

Bugün, yarın veya daha uzak gelecekte, insani çalışma alanlarının herhangi birinde, devrimci düşünce ve yenilikçi mesajın taşıyıcıları olmaları için, Allah'ın takdir edeceği böylesi kişilerin kalplerine bu sosyolojik yasa kuvvet versin ki; dünya bütün herşeyi ile onlara karşı savaş açtığı anda gevşemesinler; cehalet güçleri onları nerede gözetim altına alırsa alsın, zafere ulaşma hususunda bir lahza kuşkuya düşmesinler...

Ayrıca bilsinler ki, bu kesin zafere ancak uğrunda feda edilebilecek pahalı ve ağır bedellerle (yani) sadakât ve sabır

10 1947 yılında (Ç).

ile ulaşılabilir. Bu ikisi ile acılar tatlanır, zorluklar kolaylaşır ve zifiri karanlıklarda, kalplerdeki nûr ortaya çıkar; insanlar ümitsizliğe düştüklerinde, buna mukabil imanları kuvvetlenir.

İnsanın saygınlığına ve bundan da öte canına kasteden saldırılara karşı, ancak bu sabır ve sadakatle karşı konulabilir.

Bazı haddini bilmezlerin, vehmettikleri hususlarda, irtidad hükümlerinin yürürlüğe konulmasında ırsar etmelerini bir tarafa bırakırsak; bu bedel, savaş meydanlarında dökülen kan bedelinden daha ağırdır.

Öyle ki, her samimi düşünce sahibi bu bedelin tek başına zafer aracı olduğunu kesinlikle kabul edecektir.

Bu bedeli ödediğinde, çok yakında zafere ulaşması için başka bir şey yapması gerekmeyecektir.

Bu zafer onun bayramı olacak veya sonraya kalırsa, onun ruhu çok yükseklerde saadete erip, şehitler ve sıddıklarla beraber olacaktır.

Diyebilirim ki, *Kur'an'da Anlatım Sanatı* kitabının yazarı, 1947 ve 1948 yıllarında bu bedeli çok ağır bir şekilde ödedi.

Bu bedel, bir hata eseri olarak, şuur sahibi olduklarını zanneden, bozuk karakterli kişilerin bağnazlığı yüzünden verildi.

Bugün ise söz konusu tez ve tezdeki düşünce, din ve edebiyat uzmanları nazarında; edebi-sanatsal bir kazanım ve Kur'an'ın îcâz yönlerinden birisini ortaya koyan bir eser haline geldi. Asaleten ve vekâleten diyorum ki; Bu yolda günahı olan bütün herkesi, art niyetlileri ve aldatılmış gafilleri Allah affetsin, ölenlere rahmet ve hayatta kalanların gönüllerini ıslah etsin.

Bu kesinleşmiş tecrübeye merhaba! Öyle ki, bu tecrübenin sonuçları, inandıkları gibi hareket edenlerin imanlarını kuvvetlendirmekte, hayatın gelişme ve ilerleme ihtiyacına cevap vermektedir.

Sadakati ve sabrı ile gençlere örnek olan *Kur'an'da Anlatım Sanatı* yazarına esenlikler... Sonuç böyle olunca, ancak yarına ve geleceğe güvenle bakılabilir.

Emin el-HÛLİ
Nisan, 1965
Mısr el-Cedîde (Kahire)

GİRİŞ

Bu giriş yazısında iki şeyi açıklamak istiyorum: ilki; *"Kur'an'da Anlatım Sanatı"* konusunu seçmeye beni iten nedenler, ikincisi; araştırma esnasında takip ettiğim metot. Edebiyat araştırmalarıyla ilgilenmem ve kendime araştırma alanı olarak Kur'an'ı seçmemin nedenleri herşeyden önce bir tür etkilenmeye bağlıdır. Hocamız Emin el-Hûlî'nin *"Kur'an'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Edebî Metot"* konulu dersleri üzerimde derin izler bıraktı. Bu dersler beni o kadar etkiledi ki, Allah'ın kitabını bu metoda göre yorumlayabileceğimi düşünmeye başladım. Daha çok küçük yaşlardan itibaren almış olduğum ve gerçek İslam düşüncesinin, ancak ve ancak İslam kültürünün dinî ve teşriî açılardan berrak ve parlak bir biçimde ortaya çıkabileceğine beni inanmaya sevkeden dinî eğitim, bu düşüncemi besledi, güçlendirdi.

Bundan dolayı Edebiyat Fakültesi Arap Dili Bölümü öğrencileri içinde, bu yolda yürüyebilecek en yetkin kişi olduğuma bütün kalbimle inanıyordum. Usülcülerin hüküm çıkarırken ve teşriî (fıkhî) hükümler vaz'ederken gözönünde tuttukları dilbilim kuralları ve Kur'an metinlerini anlamada izledikleri araştırma metodu da beni yönlendiriyordu. Sonuçta ben de teşriî alanın dışındaki bir konuda, onların yaptıkları gibi bir çalışma yapmaya karar verdim. Herhangi bir konu veya meseleyle ilgili ayetleri bir araya getirerek, onları iniş sırasına göre düzenleyip, bazı gerçekleri ortaya çıkarmayı, bu gerçeklerin çerçevesini çizdiği düşünce ve görüşleri vüzuha kavuşturmayı amaçladım.

Bütün bu etkenler beni Kur'an'a yöneltti ve Kur'an üzerine yoğunlaşmaya başladım. Daha önce de master çalışması olarak, ilk araştırmamı *"Kur'an'ın Tartışma Yöntemi" (Cedelü'l-Kur'âni'l-Kerim)*[10] konusunda almıştım. Oysa, bu edebî

10 Yazarımız bu çalışmasını *Muhammed ve'l-Kuva'l-Mudadde* adıyla neşretmiş (Kahire 1973), eser, *Muhammed ve Karşıt Güçler* adıyla Türkçeye çevirilmiştir (İstanbul 1992) (Ç).

metodu (başlangıçta) tamamen anlamış ve metodun bütün boyutlarını kavramış değildim.

Kur'an'ı araştırma sahası seçerken, usulcülerin araştırma metodundan daha fazlasını yapmayı da istemiyordum. Eğer bir yanlışa düşersem, bu tamamen vuzûha kavuşmamış bir şeyi ele almak yüzünden olacaktı.

Fakat işin başında dikkatimden kaçan bir gerçeği farketmekte gecikmedim. Kesin olarak anladım ki, bizzat Kur'an, mesaj sahibi kimselerin dayandığı faktörlere dayanmış, mesajların psikolojik faktörlerini tasvir etmiş, zihinleri lafızların içinde gizlenen güçlü aktiviteye çevirmiş, Peygamber (s) ve müminlere, propaganda ve muhatabın durumunu gözetmenin gücünü öğretmiş, (Kur'an'ın indiği) o günlerdeki şartların elverdiği kadarıyla bu iki eylemi Peygamber ve müminlere yüklemiştir.

Araştırmaya devam ettim ve başka bir şeyi daha farkettim. O da müfessirlerin birbiriyle çelişkili olarak ortaya koydukları görüşlerin ve farklı dinî ekolleri kuşatan birçok anlayışın, hiçbir temele dayanmadığı gerçeğidir. Bunlar bir temele dayanmamaktadır, çünkü (bu görüş sahipleri) Kur'an'ın lafızları kullanmadaki amacını net bir şekilde anlamış değildirler. Bir gerçeğe dayanmamaktadır, çünkü, onların zihninde yerleşen anlayışa göre, bu lafızlar ile söylenilmek istenilen ancak düz anlamlardır. Bir temele dayanmıyorlar, çünkü (bahsi geçen) ekoller, geleneğin tesiriyle anlamları daraltmışlar; sonuç olarak, görüş ve inançlarını Kur'an'ın üstünde tutmuşlardır.

Onlar, Kur'an'ı araştırma ve anlamayla ilgili sağlam prensiplere dayanmadıkları için, Kur'an'ı doğru biçimde anlamamışlardır. Bu prensiplerin ilki; (sahip olduğumuz) kültür, bilgi ve felsefeyi, önümüzdeki metnin önüne geçirmemek; bu metnin ihtiva ettiği değer yargılarını, görüş ve inançları, bizzat bu metnin gösterdiği veya işaret ettiği bilimsel ve sosyolojik fikirleri -bu fikirler inandığımız şeylere uymasa bile- anlamaya çaba sarfetmektir.

Bu konuyla ilgili olarak örnek vermek istersek, şu iki örnekten daha iyisini bulamayız:

(1) Müfessirlerin (Yasin 36/1-10) ayetleri ile ilgili yaptıkları yorum:

Yâsîn. Hikmetli Kur'an'a andolsun. Kuşkusuz sen gönderilmiş elçilerdensin. Dosdoğru yol üzerinde, yani üstün ve çok esirgeyen Allah'ın indirdiği (Kur'an yolu) üzeresin. Babaları-ataları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de gaflet içinde kalmış bir toplumu uyarman için... Andolsun onların çoğuna o söz hak oldu; artık onlar inanmazlar. Biz onların boyunlarına halkalar geçirdik. Çenelere kadar dayanan o halkalar yüzünden kafaları kalkıktır. Önlerinden sed ve arkalarından sed çektik de onları kapattık; artık görmezler. Onları uyarsan da uyarmasan da onlar birdir, inanmazlar. Sen ancak zikre uyan ve görmeden Rahman'dan korkan kimseyi uyarabilirsin. İşte öylesini bir mağfiret ve güzel bir mükafaatla müjdele (36/1-11).

Kaza, kader ve fiillerin yaratılması (insan hürriyeti) gibi felsefî problemlerle ilişkili görüşlerin çoğunda müfessirlerin bu ayete dayandıklarını görüyoruz.

Dini ekollerin görüşlerini kitabına doldurmaktan en uzak duran bir müfessir olmasına rağmen, *Taberî*'yi bile şöyle derken görüyoruz:

> Ey Muhammed, artık işleri bitmiş olan o kafirleri uyarman ile uyarmaman arasında bir fark yoktur. Allah onlar aleyhinde hüküm verdiğinden dolayı inanmazlar.

Hiç şüphesiz bu, hayret uyandırıcı bir sözdür. Zira bu ve bunun gibi ayetleri inceleyen bir araştırmacı, bu ayetlerde, geleneklerin baskı altında tuttuğu, zamanın geçmesiyle kalpleri katılaşan ve hatta varlığa o merkezden bakacak kadar batıl inançların ağırlığı altında kalan kişilerin halini, güçlü bir ifade tarzı ile dile getiren, simgesel-edebî bir betimleme olduğunu görecektir.

Bizim kanaatimize göre, Kur'an kimi müfessirlerin ve özellikle de *Râzî*'nin ele aldığı, dinsel ekollerin kanıtlarını ve kısır tartışmalarını sözkonusu etmemiştir.

Bu müfessirler, insanın Kur'an'ı doğru anlamasına engel olacak şekilde konuyu iyice dağıtıyorlar (Kur'an'ın) edebî zevkini ve lafızların insan psikolojisinde uyandırdığı etkiyi bozan, zihinleri bazı felsefî problemlere çeviren şeyleri zikre-

diyorlar ki, Kur'an'ı doğru anlamak için bunlardan uzak durmak gerekir.

Yukarıdaki ayetlerin sonuna bakalım:

Sen ancak zikre uyan ve görmeden Rahman'dan korkan kimseyi uyarabilirsin. İşte öylesini bir mağfiret ve güzel bir mükafaatla müjdele (36/1-11).

Bu ayet Kur'an'ın neyi anlatmak istediğini çok açık-seçik biçimde bize gösteriyor ve her mesaj ile meydana çıkabilen, her zaman ve mekanda olabilen bir sosyolojik olgunun var olduğunu bize izah ediyor. Şöyle ki, insanların psikolojileri ve eğilimleri birbirinden farklıdır. Onların eski anlayış ve alışkanlıklardan kurtulup yeni şeyleri kabul etmeleri, onları kuşatan şartlara, onların başlarına gelecek bazı olaylara ve gelecek için toplumlarını uyandırmaya çabalayıp, ilerleme ve uygarlık yolunda topluma yön verecek özgür bireyler yetişmesine bağlıdır. Burada görüyoruz ki, Kur'an önceki ayetlerde, iki grup insanı karşılaştırıyor. Birinci grup, önderleri (uyarıcıları) olmayan, geleneklerin ezdiği ve (batıl) inançların egemenliği altında kalan sınıf ki, Kur'an "*Babaları-ataları uyarılmadığından ötürü bilgisiz kalmış bir toplumu uyarman için...*" (36/6) ayeti ile onları niteliyor.

İkinci grup ise, bu gibi mesajlara eğilimli ve hazır durumda olanlar ki, Kur'an bunlar hakkında, "*Sen ancak, söz dinleyen ve görmeden Rahman'a bilinçli saygı duyan kimseyi uyarabilirsin. Artık o kimseyi, yarlıgama ve onurlu bir ödülle müjdele.*" (36/11) buyuruyor.

Bu ve diğer pek çok ayeti ele aldığımızda; Kur'an'ın bu olguyu söz konusu ettiğini, bu olguyu ve insanların eğilimlerini nitelediğini görürüz. Şayet tasvir edişte bir farklılık oldu ise bu tamamen amaçlı bir durumdur. Kuvvetle muhtemeldir ki, burada amaç, Hz. Peygamber(s.)'i rahatlatmak, onun tedirginliğini ve endişesini gidermek veya tamamen donuk haldeki kişileri bu durumdan uzaklaştırmaktır. Ayrıca bu iki amacın dışında, araştırmacının bulabileceği başka bir ihtimal (yorum) daha olabilir. Ancak bizim kanaatimize göre burada hiçbir şekilde müfessirlerin; *"Allah kafirlerin gelecekte iman etmeyeceklerine dair kesin hükmünü koymuştur."*

biçimindeki görüşleri bu ihtimaller içerisine giremez. Kur'an'ın olumsuz niteliklerle betimlediği kişilerin çoğunun Heyetler Yılı[11] ve Mekke'nin fethi[12] sırasında iman ettiklerini açıklamaya ihtiyaç duymuyoruz. Çünkü bu durum, tarihin kaydettiği bir gerçektir.

(2) Müfessirlerin Musa kıssası içinde geçen: "جان/*câ*n", "ثعبان/*sü'bân*" ve "حية/*hayye*" kelimelerini yorumlama ve birbiriyle bağdaştırma bağlamında, onların sadece kelimelerin yüzeysel anlamlarına ağırlık verdiklerini ve bu lafızların uyandırdığı reaksiyon ve etkileri gözardı ettikleri kanaatindeyiz.

Bize göre; Taha sûresindeki Musa kıssasının tefsirini yaparken *Keşşâf* yazarı (Zemahşeri) isabet edememiştir.

O şöyle söylüyor:

> Eğer, nasıl olur da "hayye", "cân" ve "sü'bân" kelimeleri farklı lafızlarla zikredilmiş dersen şöyle cevap veririm: "Hayye" kelimesi tür adıdır; eril-dişil, küçük-büyük (hepsi) için kullanılabilir. "sü'bân" ve "cân" kelimeleri arasında ise fark vardır. Çünkü, "sü'bân" yılanların büyüğü, "cân" ise incesidir. Burada iki ihtimal vardır:
>
> 1. (Musa'nın asası) yılan haline gelirken, sarı-ince bir yılan biçiminde değişmeye başlamış; sonra irileşmiş-kabarmış, cüssesi büyümüş sonra "sü'bân" haline dönüşmüş. Bu yüzden "cân" kelimesi ile ilk hali, "sü'bân" ile son hali kastedilmiştir.
> 2. Bu (yılan) "sü'bân" görüntüsünde ve "cân" süratinde idi. Bunun delili: "*Onun çevik bir yılan gibi hızla hareket ettiğini görünce*" (27/10) ayetidir. Bu yılanın at gibi yelesi olduğu; iki çenesinin arasında kırk arşın mesafe olduğu söylenmiştir.

Keşşâf yazarı ve onu izleyenler bu tevil ile çelişkiden kurtulduklarını ve Kur'an'ın da yöneltilebilecek herhangi bir itirazdan kurtulduğunu zannetmişlerdir. Oysa bu boş bir vehmin ve cennetten çıkış kıssası hakkında, Tevrat ile Kur'an arasındaki farklılığın yol açtığı bir çelişkidir. (Nitekim) Kur'an'a göre Adem'in cennetten çıkarılışına İblis, Tevrat'a

11 "Hicretin 9. senesinde çölün en ücra köşelerinden heyetler geliyordu. O'nun için bu yıla 'Heyetler Yılı' denilmiştir (A. Himmet Berki, O. Keskioğlu, *Hz. Muhammed ve Hayatı*, Ankara 1986, s. 147) (Ç).

12 Mekke'nin Fethi hicri 8. yıl olaylarındandır (Ç).

göre ise yılan sebep olmuştur. (Müfessirler) İki farklı görüşü bağdaştırmışlar ve *"câن"*ın yılanların bir türü olduğu sonucuna varmışlardır.[13]

İnsanlar biraz düşünselerdi, bu tür bir duruma düşmek zorunda kalmazlardı. Kur'an bu lafızları kullanırken, sadece bu lafızların yol açtığı reaksiyonları, uyandırdığı duyguları anlatmayı hedeflemiştir. Bu ayetlerde *"câن"* kelimesi; sadece Musa (a)'dan sözedilirken; Musa'nın, asânın hareket ettiğini gördüğü vakit, korku duyması ve kaçmak istemesini tasvir ederken kullanılmaktadır. Bu yüzden *"câن"* kelimesinden sonra, (ayette) "*Arkasına bakmadan kaçtı.*" (27/10, 28/31) denildiğini görüyoruz.

Gördüğümüz kadarıyla *"câن"*, korku verici ve insanların arkalarına bakmaksızın kaçtıkları bir varlıktır. Kur'an *"sü'bân"* veya *"hayye"* kelimelerini, Musa ile sihirbazlar veya Musa ile Firavun arasında cereyan eden olayları tasvir ederken; başka bir ifade ile, âsânın hareket ettiğini gördüğü vakit, Musa'nın korkusunu anlatırken kullanmamaktadır.

(Tekrar konumuza dönersek) Sonra yola koyuldum. Mesafe aldıkça benim için *"Edebi-Sanatsal Yöntem"* netleşmeye başladı. Kur'an'a ve Kur'an'ı araştırmaya olan ilgim arttı, zihnim doktora tezi olabilecek birçok Kur'an konusuna yöneldi.

Kur'an kıssaları daha ilk andan itibaren ilgimi çeken konulardan biriydi.

Zira, kıssalar tartışma ve diyalog, müjdeleme ve uyarma, İslam mesajının ilkelerinin açıklanıp yerleştirilmesi, Peygamber ve ona tabi olan *Muhacirler* ve *Ensar*'ın kalplerine güven vermek gibi hususlarda, Kur'an'ın başvurduğu psikolojik faktörlerdendi.

13 Halefullah burada şu iki rivayete atıfta bulunmaktadır. "*Ve yılan kadına (Havva) dedi: Katiyen ölmezsiniz; çünkü Allah bilir ki, ondan yediğiniz gün, o vakit gözleriniz açılacak ve iyiyi ve kötüyü bilerek Allah gibi olacaksınız. Ve kadın gördü ki, ...*" (*Tevrat*, Tekvin, Bab 3/5-7), "Vehb b. Münebbih'ten nakledilmiştir: ... İblis Adem ile Havva'yı saptırmayı isteyince, yılanın karnına girdi. İlk önceleri yılan, ayakları olan ve Allah'ın yeryüzünde yaratmış olduğu en güzel deve türü idi. Yılan cennete girince, İblis onun karnından çıktı, Allah'ın yasaklamış olduğu ağacın meyvesini aldı ve Havva'ya götürdü. ..." İbn Cerir et-Taberi, *Camiu'l-Beyân An Te'vîli'l-Kur'ân*", Beyrut 1988 c. I, s. 235 (Ç).

Zihnim Kur'an'ın kıssa anlatım tekniğine yöneldi. Oysa henüz o dönemde (İslam öncesi) Arap Yarımadasında kıssaların ne düzeyde yaygın olduğunu tam anlamıyla kavrayabilmiş ve bunların Peygamber (s)'le mücadele edilirken ve Kur'an'a *tehaddî* (meydan okumaya teşebbüs) edilirken başvurulan bir muhalefet aracı olduğunu da anlamış değildim.

Yine *en-Nadr b. el-Haris*'ten nakledilenleri,[14] Onun, tıpkı Hz. Peygamber'in yaptığı gibi, insanlarla birlikte oturup etrafındaki topluluklara, İran haberleri, *Rüstem* ve *İsfendiyâr* hikayelerini anlatmasının, sonuçta insanları Peygamber'den çevirip kendisine yöneltmesinin ne anlama geldiğini tamamen kavramış değildim.

Evet, bunlardan hiçbir şeyi kavramış değildim. İşte bu yüzden, bu konu üzerinde duruyor ve düşünüyorken içimde, *"Kur'an'da Anlatım Sanatı"*nın, doktora konusu olabileceği kanaati uyandı.

Diğer taraftan, hemen bu hususta kanaatlerimi destekleyecek diğer konuları araştırmaya başladım. Gördüğüm kadarıyla, büyük din ve tefsir bilginleri Kur'an kıssalarını *"müteşabih"* sayıyorlar; dinsizler ve onların izlerini takip eden misyonerler ile oryantalistler buradan, Peygamber ve Kur'an'a saldırmak için sızacak bir gedik bulmuş oluyorlardı.

Burada, bazı mülahazalarımı okuyucuyla paylaşmak istiyorum:[15]

1. Bahsi geçen din ve tefsir bilginlerinin Kur'an'a yönelik yaklaşımları, tek kelime ile, bazılarının takip ettiği tutarsız bir yöntem üzerinde odaklanmaktadır ki, bu yöntemin kaçınılmaz sonucu, Kur'an kıssalarının, *"dinî"* veya *"edebî"*

14 "en-Nadr b. el-Haris, ticaret için İran'a gider ve oradan İranlılara ait hikayeler alır, onları getirir Kureyş'e anlatır ve Muhammed size Âd ve Semûd'u anlatıyor, ben size Rüstem, İsfendiyor hikayelerini ve İran kisralarının haberlerini anlatayım, diyordu. Onun anlattıkları insanların hoşuna gidiyor ve Kur'an dinlemeyi bırakıyorlardı. (Nisâburî, *Esbâbu'n-Nuzûl*, Beyrut 1990, s. 287. Bu adam Hz. Peygamber'e en çok eza ve cefa edenlerden birisiydi. Acem hikayelerine vakıftı. 'Muhammed size geçmişlerin masallarını (esâtîru'l-evvelîn) söylüyor.' derdi. Onun hakkında birkaç ayet nazil oldu. Bedir harbinde esir alınmış ve Rasulullah'ın emriyle öldürülmüştür." (A. Himmet Berki, O. Keskioğlu, *age*, s. 77) (Ç).

15 Numaralandırma mütercime aittir (Ç).

metinler olarak değil *"tarihsel"* belgeler olarak araştırılmasıdır. İşte bu noktada, usulcülerin, dilci ve edebiyatçıların yöntemine göre, Kur'an kıssalarını ele almaya başladım. Belki bu biçimde düğümler çözülecek, problemler ortadan kalkacak ve nihayet dinsiz ve misyonerlerin sızdığı bu kapı -inşallah- bir daha açılmamak üzere kapanacaktı.

2. Kur'an'ı Kerim'deki kıssa bütünlüğü, hiçbir biçimde peygamberlerin kişiliklerine bağlı olmayıp ancak ve herşeyden önce, dinî konular ile kıssaların sosyal ve ahlaki hedeflerine bağlıdır. Burada eski müfessirlerin Kur'an kıssalarını niçin *"müteşâbih"*[16] saydıklarını daha iyi anlamış oluyoruz.

3. Kur'an, kayda değer olmayan nadir birkaç durum istisna edilirse, sırf tarih bilgisi vermesi açısından tarihsel verilere yönelmemiş; bunun aksine, tarih disiplininin dayandığı temellerden, zaman ve mekan unsurlarını kapalı tutma yolunu tercih etmiştir.

Bu noktada şu hususu kavradım ki, bazıları, hiç kastedilmediği halde, tarihin temellerini (Kur'an'da) araştırmakla kendilerini meşgul edip, Kur'an kıssalarının gerçek amaçlarını ihmal ettikleri vakit, hadiseyi tam tersine çevirdiler. Eğer onlar kendilerini bu gerçek amaçlarla meşgul etmiş olsalardı; kendilerini büyük bir sıkıntıdan da kurtarmış olacaklar; Kur'an kıssalarının dinî ve sosyal yönlerini, duyguları harekete geçiren, akıl ve kalpleri etkileyen bir berraklık içinde ortaya koyabilecekler; böylece dinî meseleleri yerli yerine oturtup, Kur'an'ın gösterdiği yolu izliyor olacaklardı.

4. Alimler, kıssalarda olaylar ve şahıslar üzerinde dururken, bunların olağanüstü edebî bir tasvir ile anlatıldığı gerçeğini gözardı edip, tarihsel materyaller olduğu noktasında yoğunlaşmışlardır.

Burada, Kur'an kıssalarını çözümsüz hale getiren bazı soruları, kendilerine sormaya başladılar. Anlatılan olay meydana geldi mi, gelmedi mi? Olay meydana gelmişse olayın kahramanları kimlerdir? Olay nerede ve ne zaman olmuştur?

16 Müteşabih kavramı, anlaşılması imkansız ya da çok zor olan ayetler için kullanılan bir kavramdır (Geniş bilgi için bkz: Cerrahoğlu, *age*, 128-134) (Ç).

türünden sorular; onların, Kur'an'ın olayları anlatmada hedeflediği amaçları doğru bir şekilde kavramalarına engel olmuştur ki, bu amaçlar, özendirme ve sakındırma (terğib ve terhib), nasihat ve öğüt verme, hidayet ve irşad gibi hususlardır.

Şayet insanlar, bu ilkeye göre olaylara ait ifade kalıplarını araştırmış olsalardı; birçok sıkıntıdan kurtulup rahata kavuşmuş olacaklar ve icâz inceliklerine ait birçok konuyu anlayıp, lafızların sihrindeki güçlü aktiviteyi öğrenmiş olacaklardı.

5. Oryantalistler Kur'an'ın üslubunu, kıssanın bina edilişini ve terkibini anlamaktan; bina ve terkib sanatını kavramaktan neredeyse tamamen uzak kaldılar. Bunun sonucu olarak da; Kur'an-ı Kerim'de *"şahsiyetin gelişimi"*[17] düşüncesini kabul eden hatalı bir görüşe vardılar. Nitekim onların, Kur'an'daki kıssa ögelerini anlamaktan aciz kaldıklarını ve bu yüzden kendilerinden önce yaşamış olan Mekke müşrikleri ve mülhidlerin; *"Muhammed'e (vahyi) bir insan öğretmiştir ve Kur'an'da tarihsel yönden hatalar bulunmaktadır."* biçiminde dile getirdikleri bu görüşü savunduklarını görürsünüz. Şayet bu adamlar Kur'an'ın içindeki incelikleri anlamış olsalardı, gerçeğe tamamen aykırı ve bilim mantığından uzak olan böyle bir iddiayı savunmazlardı. Bu, bilim adamları için hiç de hoş karşılanacak bir durum değildir.

Bütün bu hususları değerlendirdim ve daha önce de söylediğim gibi, *"Kur'an'da Anlatım Sanatı"* konusunu seçmeye yönelten faktörler beni derinden etkiledi, problemleri çözmeyi ve şüpheleri gidermeyi umut ettim.

Bu noktada meselenin çok önem arzeden bir boyutu ortaya çıktı ki, bu, Kur'an'da kıssa anlatım tarzının, akademik-edebiyat araştırmaları alanında; fakültemizin veya en azından bağlı bulunduğumuz bilim dalının söz konusu edip tartışageldiği metodik bir gayeyi gerçekleştirecek olmasıydı.

Kaldı ki, benim kanaatime göre bu, en sağlıklı metottur. (Şimdi) bu konuyu biraz açalım:

17 "Şahsiyetin Gelişimi", kıssalardaki şahsiyetlerin farklı biçimlerde anlatılması anlamında kullanılmıştır (Ç).

Öteden beri Batılı bilim adamlarının edebiyatı ve edebiyat tarihini araştırırken ne yaptıklarına vakıf olmak hususunda şiddetli bir ihtiyaç hissetmekteydim. Sonuçta bu ihtiyacımı gidermeye karar verdim ve bu meseleleri ele alan kitapları okumaya başladım.

Bu bağlamda İngiliz edebiyatçılarının yaptıkları ve *Oxford Üniversitesi*'nin kaynak olarak neşretmiş olduğu araştırmaları okudum.

Bu edebiyatçıların araştırma mantığı, edebiyatın, *"tecrübe"* ve *"taklit"* üzerine kurulduğu; bu yüzden edebiyat ile ilgili tarihsel araştırmaların, sonuçta bu esasa göre yürütülmesi üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Ayrıca, bu araştırma mantalitesi şu temele dayanmaktadır: edebiyat türlerinin her çeşidini iki kişi kaleme alır: Edebiyat tarihçisi ve edebiyatçı; şiir ile ilgili, şiirin tarihçesini yazan ve şair; hikaye alanında, hikayenin tarihçesini yazan ve hikayeci; düzyazı (nesir)da ise nesrin tarihçesini kaleme alan ve (bizzat nesri) kaleme alan yazar, vs. Daha sonra edebî yöntem hakkında Lanson'un[18] kaleme alıp Mendur'un Arapçaya çevirdiği[19] değerli bir araştırmayı okudum. Bu kitapları okumam; yöntem olarak edebiyat araştırmaları hak-

18 Gustave Lanson, Fransız edebiyatı profesörü, edebiyat eleştirmeni (1857-1934). Eleştiride felsefi yönelim ile araştırmada bilimsel incelemeyi birleştiren büyük edebiyatçıların ve araştırmacıların yetiştiği ekolün kurucusu. Edebiyatta tarihsel yöntemin ustası olarak, metinlerin temellendirilme yöntemlerini, nedensellik mekanizmalarını tanımladı, eserleri, metin dışı ve kısır verilere indirgemekle suçlayan Peguy'nin çok sert eleştirilerine uğradı. *Fransız Edebiyat Tarihi* (1894)'nden başka, bir çok kitabı yayınlandı (*Büyük Larousse*, İstanbul 1986, "Lanson" maddesi, c. 12, s. 7355). İki çalışması Arapçaya çevirilmiştir. *Târihu'l-Edebi'l-Fransî* (çev: Mahmud Kasım, Kahire 1926) ve *Menhecu'l-Bahs Fi'l-Edeb* (çev: Muhammed Mendûr, Kahire 1946). Lanson ekolünün bir çok Arap düşünür ve yazar üzerinde derin etkileri olmuştur. Çağdaş Arap edebiyatında zirveye ulaşan Taha Hüseyn'i bunların başında belirtebiliriz (Bununla ilgili olarak bkz: Kemal Sabit Kılte, Taha Huseyn ve *Eseru's-Sekâfeti'l-Fransiyye Fî Edebih*, Kahire 1973, Muhammed en-Nâsır el-Acîmî, *en-Nakdu'l-Arabî el-Hadîs ve Medârisu'n-Nakdi'l-Ğarbiyye*, Tunus, 1998, s. 107-110. Cabir Usfûr, el-Mirâyâ el-Mutecâvira, *Dirâse Fî Nakd Tâhâ Huseyn*, Kahire 1998) (Ç).

19 Bu araştırmayı 1946 da çevirip neşreden Mendûr, daha sonra kaleme aldığı, *en-Nakdu'l-Menhecî 'İnde'l-Arab* adlı çalışmasının III. bölümüne derc etmiş, Lanson ve metodu hakkında bir giriş yazısı ilave etmiştir (Kahire 1972). Bu araştırma toplam 36 sayfalık bir risaledir (Ç).

kında öngörülen esaslar ile bizim izlediklerimiz arasında var olan ilginç farklılığı görmemi sağladı. Gördüm ki; bu adamlar bir edebiyat araştırması olarak metinleri incelemek (edebiyat eleştirisi) ile bu metinlerden zevk ve lezzet duymak, hislenip duygulanmak için okumayı birbirinden ayırıyorlar. Edebiyatla ilgili bir araştırma yaparken, eserde bulunan düşünsel ve duygusal değerleri, ayrıca diğer sanatsal ve edebî değerleri ayırmak hususunda tam bir özen gösteriyorlar. Ancak, kendilerine tam bir karar verdirebilecek ön çalışmaların tamamlanmasından sonra; herhangi bir şair, edebiyat ekolü, sanatsal akım ve hatta herhangi bir asır veya çevre hakkında, edebî bir yargıya varabiliyorlar. Anladım ki, sözü geçen bu çalışmaların ilk aşaması, bir yargıya varmadan önce, incelenmesi gereken konunun ana hatlarına vakıf olmaktır.

İşte burada herhangi bir edebî yargıda bulunmaya çabaladıkları zaman, onların şu çalışmaları tamamlayıp, netleştirmeye çalıştıklarını gördüm:

1. Düşünsel, duygusal ve sanatsal olguları açıklığa kavuşturup, bunların kabul edilebilir bir açıklıkla yorumlanmasını sağlayacak biçimde, edebî metinleri derleyip tahkik ediyorlar, kılı kırk yararcasına araştırıyorlar.
2. Edebiyatçı, şair veya yazarın özelliklerini, tıpkı bir ekol veya akım, çağ veya çevrenin özelliklerini yorumladıkları gibi, birtakım sabit esaslara göre yorumluyorlar. Bazı özellikler vardır ki, bunlar bir edebiyatçıdan başka kimsede olmaz; bunlar sadece ona ait özelliklerdir. Bazı özellikler de vardır ki, bunları onunla birlikte başkası da paylaşmış olabilir; bu bir ekol veya akımın özellikleridir. Eğer bütün çevreyi kuşatan veya bu çevrenin sınırlarından taşan özellikler olursa, bu takdirde bunlar çağın veya çevrenin özellikleridir.
3. Daha önceki asırlardan herhangi birine ait ayırtedici özellikleri tamamen bilmedikçe herhangi bir çağ veya ekol hakkında yargıda bulunma cüretini göstermiyorlar.

Onlar, edebiyat tarihi ile ilgili araştırma yaparken; bütünlük içerisinde, mantıksal bir yol izlemeyi, işe edebiyatın ken-

disi ile başlayıp; onunla birlikte edebiyatın ilk adımlarını izleyerek; ortaya çıktığı andan itibaren, edebiyat ile toplum hayatı arasında irtibat kurmayı gerekli görüyorlar.

Edebî akımları birbirine bağlayıp, bu akımların sahip olduğu değerleri analiz ediyorlar. Felsefe ve bilim de dahil olmak üzere, düşünsel hayatı; edebiyat ekolleri de dahil olmak üzere sanatsal hayatı bizim önümüze seriyorlar.

Bu adamların izlediği metot ile bizim izlediğimiz metot arasında dağlar kadar fark var.[20] Bizim mutlaka bu farkı kapatmamız gerekmektedir. Bu açığı kapatmadığımız takdirde bilim, eğitim ve öğretimin kalitesi düşecek ve siz de şu konuda benim gibi düşünebileceksiniz:

Arkadaşlarımdan birisinin ortaya koyduğu iki araştırma mevcuttur: (Birisi) *"Sanat ve Şiirdeki Sanat Ekolleri" (el-Fenn ve Mezâhibuhû Fi'ş-şi'r),* bu bir doktora tezi idi. Diğeri ise, *"Sanat ve Nesir (düzyazı)daki Sanat Ekolleri" (el-Fenn ve Mezâhibuhû Fi'n-Nesr)*[21] adlı çalışmadır ki, bu ikincisi, ilk çalışmadan üç yıl sonra meydana getirilmiştir.

Bu iki çalışmanın, sağlam bilimsel temellere uygun bir şekilde yapıldığını düşünebilir miyiz?

Bu iki çalışma neredeyse imkansız sayılabilecek hacimde bir araştırmaya muhtaçtır. Zira, bu araştırmalar bilimsel bir dikkat ve ayrıntılı araştırmayı gerektirmektedir. Çünkü bu tür kapsamlı bir çalışmayı yapmak için, herşeyden önce edebiyatın tüm temel konularına ve metinlerine vakıf olma ihtiyacı vardır. Burada zamanın uzunluğunu ve alanın genişliğini gözönüne alınız... Arap edebiyatının çok uzun bir tarihsel geçmişi vardır. Bu edebiyat 15 asrı geçen bir zaman dilimini aşıyor, bir bölgeden, diğer birçok bölgeye doğru genişliyor.

20 Karataş, Şaban, Muhammed Ahmed Halefullah, Ankara 2011.

21 Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi profesörü Şevki Dayf, çok velûd bir yazar olarak görülmektedir. Çoğu Arap dili ve edebiyatına ve bir kısmı da edebiyat eleştirisine ait onlarca eseri vardır. Halefullah'ın eleştirdiği bu iki eser basılmıştır (*el-Fenn ve Mezâhibuhû Fi'ş-Şi'ri'l-Arabî*, Kahire, Dâru'l-Me'ârif, 9. Basım, 1976, *el-Fenn ve Mezâhibuhû Fi'n-Nesri'l-Arabî*, Kahire, Dâru'l-Me'ârif, 5. Basım, ty). Halefullah'ın, hem yöntem hem de içerik açısından, Şevkî Dayf'ın eserlerini tenkit etmesi, Dayf'ın Halefullah'a karşı oluşturulan muhalefet cephesine katılmasına neden olmuştur. Bkz: *el-Fenn*, Kahire 1999, s. 19 (Ç).

Hicaz ve Yemen dahil olmak üzere Arap Yarımadasını; Suriye, Lübnan, Filistin ve Doğu Ürdün dahil olmak üzere, Şam bölgesini ve Irak'ı içine alıyor. Sonra Asya'dan Afrika'ya intikal ediyor ve Mısır'ı, Kuzey Afrika, Trablus, Tunus, Cezayir ve Fas'ı kapsıyor. Daha sonra da Avrupa kıtasına ulaşıyor ve Endülüs bölgesine yayılıyor...

Sonra, zamanın uzunluğu ve mekanın genişliğinin yanısıra meydana gelen kültürel birikimi de düşününüz. Ortada, Arap şiirinin tamamı; içerisine hutbeler, makaleler, risaleler, hikayeler dahil olmak üzere bütün Arap nesri; çeşitli kitaplar, kıssalar ve secili kısa hikayeler (makâmât) bulunmaktadır.

Bütün basılmış olanları ve hala yazma olarak bulunanları düşününüz. Bana söyler misiniz, bir araştırmacı bütün bu kültürel birikimi toplayıp, tam bir hassasiyet içinde ve ayrıntılarına da inerek bu kültüre vakıf olabilir mi? Varsayalım ki vakıf oldu, bu kültürü gerçek anlamda araştırabilir mi? Araştırsa bile, bu araştırma ile bu (kültürde bulunan), ilk olarak düşünsel olguları, ikinci olarak duygusal yönleri ve üçüncü olarak da sanatsal ve edebî boyutları kavrayabilir mi? Farzedelim ki kavradı, bu olguları sağlıklı bir biçimde yorumlayabilir mi? Böyle olsa bile, cümlelere, terkiplere, risalelere, kıssalara ve secili kısa hikayelere dayanarak, lafızların kullanımı yönünden ifade biçimlerini birbiriyle karşılaştırabilir mi? Hadi bu da oldu diyelim; her edebiyatçının, sonra her ekol ve akımın, daha sonra da her çağ ve çevrenin karekteristiklerini belirleyebilecek mi? Eğer, evet, bütün bunlar olabilir, derseniz; ben de kesinlikle hayır, binlerce kez hayır, bu arkadaşımız hârikulade şeyleri yapan ve elinden mucizeler çıkan kişilerden değilse, (olmaz böyle şey) derim.

Bu tür genel konuları seçmemiz, bizi sağlıklı bilimsel araştırmalardan uzaklaştırmaktadır. Bundan ötürü bütün yaptığımız iş, sözkonusu edebî metinler ile ilgili yazılanları okumak ve edebiyata dair yüzeysel yargılardan, tetkik edilmeyen genel problemleri kaydetmekten ibaret oluyor. Bu sebeple de bilim, bütün bunların uzağında kalıyor.

Bizim kanaatimize göre, bu yaklaşımın sonucu olarak bilimsel çizgi doğru olmayan bir hat üzerinde seyrediyor.

Çoğu kez, bizim spesifik akademik konulardan uzaklaşıp genel konulara doğru koştuğumuzu görürsünüz. İşte kötülük ve belâ tohumu bu toprakdan filizleniyor.

Edebiyatta, bir eserin ilk ortaya çıktığı halini ve onun gelişimini izlemek gerekir ki, bu takdirde verilecek yargılar tutarlı; bilimsel araştırmalar sonuç verici, üniversitelerimizdeki adımlarımız tutarlı olabilir...

Bu yeni gelişme *"Kur'an'da Anlatım Sanatı"* konusunu seçmem hususunda bana destek oldu. Sonuçta, bu araştırma konusunun sözkonusu yöntemi gerçekleştirebileceğini görmüş oldum. Zira, Kur'an kıssaları; genelde Arap kıssalarının, özel olarak da dinsel kıssaların araştırılması hususunda başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Kıssalarının edebî yönden araştırılması konusunda, Kur'an'dan önceki Arap kıssalarının, hiç bir şekilde materyal olamayacağının ispatlanmasına ihtiyaç duyacağınızı zannetmiyorum. Bu kıssalar materyal olamaz; çünkü bunlar sağlıklı bir biçimde bize ulaşmamıştır. Bu hususta muhafaza edilen bilgilerin tamamı, kıssaların düşünsel değeri ile ilgili söylenilenlerdir. Bundan dolayı, bu veriler düşünsel akımların incelenmesi için uygun olabilirse de sanatsal akımların araştırılması için yeterli olamamaktadır.

Kur'an kıssaları, bize sağlıklı bir şekilde ulaşmış bulunan yegane kıssalardır. Biz bunların mevsûkiyetine inanıyor ve güveniyoruz. Bu yüzden Kur'an kıssalarının, Arap kıssalarının ilk biçimini teşkil ettiğini kabul ediyoruz.

İşte bütün bu hususlar benim, bu konuyu seçmemde etkili olmuştur ve ben de konuyu başarıyla araştırmış olmayı umuyorum.

Muhammed Ahmed HALEFULLAH

YÖNTEM

Artık bu konuyu araştırırken takip ettiğim yöntemi ve attığım adımları açıklayabilirim. Bu adımlar araştırma konumuz açısından yeni sayılabilir. Zira edebî yönteme göre, Kur'an'ın sahip olduğu edebi güç ve icâz özelliklerini ortaya çıkaracak bir şekilde, Kur'an kıssaları daha önce ele alınmamıştır. Ortada her konu için uygulanabilecek genel metotlar bulunmadığını göz önüne alırsak, bu adımlar yeni sayılabilir. Zira her problemin kendine özgü çözüm yolu ve gereği gibi ele alınıp incelenmesini sağlayan bir yöntemi vardır. Bunun sebebi gayet basittir: Biz, her problem için, onu kuşatan bazı şartların; edebiyatla veya belağatla ilgili her meselenin, kendi oluşumunda önemli bir rol oynayan özel etkenlerinin bulunduğunu biliyoruz. Öyle ki, araştırmada (sözü geçen) bu şartların ve etkenlerin tesirlerine bakmaz isek, problem ayrıntılı bir şekilde ve doğru bir biçimde çözülemez.

Metotla ilgili eserler içerisinde, edebî ve sanatsal eserleri ele alan eleştirmenlerin ve edebiyat adamlarının önde gelenlerinin çalışmalarına baktığımızda; bizâtihî bu adımlar eski sayılabilir. Bu edebiyatçıların yaptıklarını ele alıp incelemem, ortaya çıkan birtakım olguların kaydedilmesi ve bunların makûl bir edebî tarzda yorumlanması ile ilgili çeşitli yöntemleri kavramamı sağladı. Ayrıca bana, arzuladığım hassas bir edebî düzeye nasıl ulaşabileceğimi de öğretti.

Belki de bu deneyimin bana kazandırdığı en önemli şey şudur: Herhangi bir araştırmada amaç; yöntem oluşumunda ve planın çiziminde büyük bir rol oynar. Buradan doğruca geriye dönmeniz ve bu konunun seçimine beni iten sebepleri tekrar hatırlamanız gerekiyor. Zira gayemiz burada ortaya çıkmaktadır.

Şimdi attığımız adımları size açıklayabiliriz.

I. Malzemelerin Toplanması

Bir metni anlayabilmek için, hiç şüphesiz izlenecek adımların ilki, bu metinlerin derlenip toparlanmasıdır.

Araştırma konumuz için bu materyallerin bulunması açısından kayda değer bir sıkıntı ile karşılaşmadığımı kabul ediyorum. Çünkü Kur'an kıssaları, Kur'an'da mevcuttur. Kur'an, kendi çağındaki diğer metinlere ve hatta Peygamber (s)'in hadislerine nispetle, daha güvenilir ve sağlam bir biçimde toplanmıştır. Bu yüzden materyal toplama aşamasında benim yaptığım, mushafa müracaat etmek ve mushaf içindeki kıssaları araştırmak için, Kur'an okumaktan ibaret kalmıştır.

II. Metinlerin Kronolojik Olarak Sıralanması

Bu sıralama araştırmacılara, sanat ve edebiyattaki gelişimi görme imkanı verecektir. Onlar açısından, dahili gelişim ile harici gelişim aynı düzeydedir. Burada birincisi (dahili gelişim) ile kronolojik sıralamanın, bize, yazarın zevki, düşünceleri, sanatsal çevresi ve psikolojik canlılığındaki gelişimini; ikincisi (haricî gelişimi) ile de; edebiyatın kendi öncesi ve sonrası ile ilişkisini, edebiyat hayatında ve onun genel akışı içinde, metnin oynadığı rol yönünden, edebiyat ve sanat tarihinin genel gelişimini kastediyorum.

Birinci aşamadan daha zor olan bu ikinci aşamada, kayda değer çabalarımın olduğunu söylemeliyim. Çünkü, Kur'an kıssalarının kronolojik sıralaması hususunda kraliyet mushafını[22] esas aldım. Ancak bu mushafın detaylı kronolojik sıralamayı göstermediğini bilmekteydim. Fakat elde mevcut olan bu mushaftan daha iyisi de yoktu.

Öte yandan kronolojik sıralama; Kur'an kıssaları ile kıssaların ilk hitap çevresi ve Peygamber(s.)'in psikolojisi ile mesajın gelişimi arasındaki ilişkinin araştırılması hususunda çok faydalı olmuştur. Bu sıralama, mesajın karşılaştığı engelleri aksettiren en doğru ayna olma özelliğini taşıdığı gibi, aynı

22 Mısır kralı I. Fuad (1869-1936)'ın emriyle bastırılan mushafa işaret edilmektedir (Ç).

şekilde Peygamber (s.)'in içine düştüğü psikolojik ve duygusal sıkıntıları gösteren en gerçekçi tablodur.

Her hâlukârda, Kur'an kıssalarında olduğu kadarıyla, izlediğim bu kronolojik sıralama, kıssaların dahili gelişiminin araştırılması bakımından bana yararlı olmuştur. Bu konuyu, *"Kur'an'da Kıssa Anlatım Sanatının Gelişimi"*, ve *"Kur'an Kıssaları ve Peygamber(s)'in Psikolojisi"* başlıkları altında, iki bölüm içinde açıklamış bulunuyorum.

Harici gelişim konusunda önüme birçok engeller çıktı ki, bunlardan şu ikisini belirtebiliriz:

1. Cahiliye döneminde anlatılan, daha sonra da Kur'an'da yeralan kıssaların, (Kur'an dışındaki) eski metinlerine ulaşma imkanı yoktur.
2. Hz. Peygamber'den sonraki Arap kıssaları ile Kur'an kıssalarının ilişkisi, ilkönce kıssaların Peygamber (s)'in o dönemdeki sözleri ile ilişkisine bağlıdır. Bu meseleyi -inşallah- bu konudan sonra ele alacağız.

Öyleyse dahili gelişim konusunda şimdilik bu kadarı ile yetiniyoruz.

III. Metinlerin Anlaşılması

I. Lafzî (Literal) Anlama: Bunun için lafızların taşıdığı anlamların, terkip ve cümlelerin araştırılması; ayrıca kapalı bağlantıların ve tarihsel işaretlerin açığa çıkarılması gerekir. Bütün bu çalışmalar büyük ölçüde araştırmacının kültürel birikimine bağlıdır. Müfessirler konumuz açısından sözü geçen bu kültürel birikimin tefsircide bulunmasını şart koşmuşlar; usulcüler ise, kitaplarının önsözünde bunun sınırlarını çizmişlerdir. Ben çeşitli tefsir kitaplarından, bu konuların birçoğuna vakıf olduğuma inanıyorum. Benim sarfettiğim çaba (görüşleri) karşılaştırmak, bunlardan birini tercih etmek ve yeni açılımlar getirmek veya önceki alimlerin hatalarını tashih eden bazı düzeltmelerde bulunmaktan ibarettir. Kanaatime göre bu çaba hiç de kolay değildir.

II. Edebî Anlama: Bunun için metinde bulunan düşünsel, duygusal ve sanatsal değerleri belirlemek gerekiyor. Burada, metinde bulunan tabloları ve görüşleri ele alıp; bu

tablo ve görüşlerin arkasında, metin sahibinin doğrudan ifade etme gereği duymadığı (dolaylı anlattığı) bazı hususları araştırıyoruz. Bu, ya metnin kendinden anlaşılıyor veya metnin ilk muhataplarının anladıklarından tespit ediliyor.

Kanaatime göre; *edebî anlama* konusundaki bu yaklaşım, küçük istisnalar dışında, yeni bir yaklaşımdır. Kur'an kıssalarındaki düşünsel ve duygusal değerler, edebî ve sanatsal olgular, daha önce benim burada ele aldığım biçimde ele alınıp incelenmemiştir ki bu edebî anlama çok çetin bir iştir.

IV. Bölümlere Ayırmak

Araştırmacı edebî anlamanın bu sınırına geldiği zaman, araştırmasını bazı ana ve ara bölümlere ayırmak sûretiyle, bütünü oluşturan bölümler arasında bazı bağlantılar kurmuş olur. Bölümler arasındaki bu bağlantılar; araştırmadaki amaç ve metodun gösterdiği doğrultuda oluşur. Materyaller konu ile alakasına göre, biçimdeki bağlantılara göre ve amaçlara göre gruplara ayrılır. Bütün bu hususlar benim araştırma konumda, farkına vardığım ve uyguladığım şeylerdir. Bu faktörler, çalışmamda okuyucunun da göreceği bölümleme tarzına beni yönlendirmiş ve araştırmayı iki büyük bölüme ayırmaya sevk etmiştir. *1. Düşünsel değerler* 2. *Sanatsal değerler* veya *edebi olgular.*

Keza aynı faktörler; birinci bölümün alt bölümlerini, tarihsel değerler, sosyolojik, psikolojik, dini, ahlaki değerler şeklinde tespit etmeye, aynı biçimde bu alt bölümleri çeşitli kısımlara ayırmaya sevk etmiştir.

İkinci bölümü ise şu şekilde alt bölümlere ayırdım:

Edebi kıssa ve türleri, Kur'an'da kıssa bütünlüğü, konular ve amaçlar, kıssa ögeleri ve bunların seçilme nedenleri, kıssada bulunan ögeler ve bunların dağılımı; şahıslar, olaylar, diyaloglar, yakarma (münâcât), Kur'an'da kıssa anlatım sanatının gelişimi, Kur'an kıssaları ve Peygamber'in (s.) psikolojisi. Bunların herbirini küçük bölümlere ayırdım.[23]

23 Son basımda (Kahire 1999), kitap, giriş ve dört ana bölüm olarak düzenlenmiştir. Biz de bu düzenlemeyi esas aldık.

V. Özgünlük ve Taklid

Bu konu bilim ve sanat dünyasını araştıranların; bilimsel ve edebî meseleleri derinlemesine anlamak isteyenlerin en fazla yoğunlaştıkları problemlerdendir. Çünkü bu konu, metni oluşturan materyalleri ve bu metnin mahiyetini, bu materyallerin hangilerinin edebiyatçıdan geldiği ve hangilerinin de o edebiyatçıdan önce oluşmuş olduğunu, yani hangilerinin onun zekasının ürünü ve hangilerinin de daha önceki nesillerin mirası olduğunu göstermektedir.

Araştırmamızın bu bölümünün, insanın başını belaya sokacak özellikler taşıdığını kabul ediyorum. Büyük bir sıkıntı çektiğimi ve başıma büyük zarar gelebileceğinden korktuğumu gizleyecek değilim. Fakat ilim namusu, bu konunun hakkını vermemi gerektirirken elimde başka bir seçenek de yoktu.

Bütün bu konuları araştırdım ve bunların çok önemli sonuçları ortaya çıktı. Bunlardan bir kısmı, -mitolojik (ustûrî) kıssa ve bunun Kur'an'da bulunması meselesi gibi- Mekke'nin edebiyat hayatına yenilikler getirildiğini ispatlamakta, diğer bir bölümü ise, bazı materyallerin, sihirden daha tesirli bir etki uyandırmak için, tarihsel boyuttan, edebî veya anlatımsal (hikayeci) boyuta dönüştürülmesiyle ilgilidir.

Bu konuları *"Kıssa Ögeleri ve Bunların Seçimi"* başlığı altında özel bir bölümde ele aldım.

Bazı konular var ki, onlar üzerinde tereddüt ettim. Bazı kıssaların Kur'an'da ilk defa mı yer aldığı yoksa Arapların eskiden beri anlattıkları kıssalar mı olduğu noktasında kesin bir kanaate sahip olamadım. Buna, Kur'an'ın betimlediği kimi şahıs ve olayları örnek verebiliriz.

Benim takip ettiğim ve şu andan itibaren sizi başbaşa bırakacağım bu çalışmada izlemiş olduğum metodik aşamalar bunlardan ibarettir.

I. BÖLÜM
ANLAMLAR VE TARİHSEL, SOSYAL, AHLAKİ, DİNÎ DEĞERLER

1. TARİHSEL ANLAMLAR

Bu bölümün amacı, Kur'an kıssalarındaki tarihsel bilgileri veya anlatılan olayların sınırlarını belirtmek olmayıp kıssada anlatılan olayların tarihsel açıdan değerinin araştırılmasıdır. Kıssalarda anlatılanlar, tarihsel vakıalar mıdır, değil midir?

Bizim doğru olduğuna inandığımız sonuca ulaşmak, bu konuyu İslamî perspektifte araştırmayı ve tefsir kitaplarına geçen görüşlerin oluşumunda rol oynayan muhtelif akımları derinlemesine analiz etmeyi gerektirmektedir. Çünkü böylesi bir araştırma, bu spesifik konu hakkında doğru kanaatin oluşmasına gidecek yegane yoldur.

Bu sorunun tarihi, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin başladığı çağa veya bundan biraz önceki döneme uzanmaktadır. Sorun Yahudiler arasında yaygın olan bir dinî görüşe dayanmaktadır ki, bu görüş, peygamber olduğunu iddia eden kimselerin doğru veya yalan söylediklerini sınama imkanını onlara veriyordu. Yahudiler insanlara, vahyin semadan indiğini anlatıyorlardı. Onların gerçek peygamber ile peygamberlik taslayan sahtekar kişiyi ayırabilme ölçütleri şu idi: *Peygambere gaybdan bilgi gelir, geçmiş peygamberler ve toplumlara ait haberler gayb bilgilerindendir.*

Müfessirlerin ve esbab-ı nüzûlü araştıranların anlattığı şu olay, sözü geçen bu ölçüyü bütün çıplaklığıyla ortaya koyuyor ki, *Nîsâbûrî*'nin *Esbâbu'n-Nüzûl*'ünde anlatılan biçimiyle olay şudur:

> Muhammed b. İshak bu kıssanın sebebini (Ashâb-ı Kehf kıssası) genişçe açıkladı ve şunları söyledi: Nadr b. el-Haris, Kureyş'in en şeytan adamlarından biriydi. Peygamber'e (s) iş-

kence eder ve ona karşı düşmanca davranırdı. Hîre şehrine gitmiş; orada Rüstem ve İsfendiyar destanlarını öğrenmişti. Peygamber (s) bir toplulukla beraber oturup, onlara İslam hakkında bilgi verdiği ve önceki toplumların başına gelenlerden bahsettiği vakit, Peygamber, oradan ayrılır ayrılmaz, Nadr b. el-Hâris, Peygamber'den sonra oraya gider ve "Ey Kureyş topluluğu; vallahi benim sözlerim onun sözlerinden daha iyidir, buyurun gelin; onun sözlerinden daha güzel sözleri size söyleyeyim." der; sonra eski İran şahlarına ait destanları anlatırdı. Daha sonraları Kureyş bu adamı ve onunla birlikte Ukbe b. Ebî Muayt'ı Medine'deki Yahudilere göndermiş ve bu ikisine; "(Yahudilere) Muhammed'i ve Onun halini sorun, Onun söylediklerinden bahsedin. Zira Yahudiler ilk kitap sahipleridir ve onların elinde, bizde olmayan; peygamberlere dair bilgiler vardır.", demişlerdi. Bu ikisi yola çıktılar ve Medine'ye geldiler. Peygamber (s) ile ilgili olarak Yahudi bilginlerine sorular yönelttiler. Bu Yahudi bilginleri onlara şunları söyledi: "(Muhammed'e) üç soru sorun:

1. Eski dönemlerde yaşamış Ashab–ı Kehf denilen bazı gençler vardı, onlar kimdir, onlarla ilgili bilgiler nelerdir? Onların çok ilginç hikayeleri vardır!
2. Yeryüzünün doğu ve batısına ulaşan seyyah (Zülkarneyn) hakkında Muhammed'in ne bildiğini sorun.
3. Rûhu ve ruhun mahiyetini sorun.

Eğer size bunlar hakkında açıklama yaparsa (gerçek) bir peygamberdir, aksi takdirde sahtekarın biridir..."[23]

Görüldüğü gibi bu pasaj bize, Yahudilerin ellerinde gerçek peygamberler ile peygamberlik taslayan sahtekârları birbirinden ayırmalarını sağlayacak bazı ölçütlerin bulunduğunu; keza, daha önce yaşamış toplumlara dair, bilgilere sahip olmanın da bu ölçütlerin çerçevesine dahil olduğunu göstermektedir.

Bu bir yana, Kur'an'ın kendisi; Kur'an kıssaları, kıssalarda yer alan bilgilerin gayb haberlerinden olduğu, bunların Peygamber'e (s) vahy edildiği sonucunun çıkarılabileceği bazı ayetlerle bitirirken; Muhammed'in (s) peygamberliği ve Onun

23 en-Nîsâbûrî, *Esbâbu'n-Nuzûl*, Beyrut 1990, İsra 17/85'in tefsiri, s. 240 ve Kehf 18/83'ün tefsiri, s. 245. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, İbn İshak'ın bu rivayetini, Hadis Usûlü açısından "ihticâca salih bir haber" olarak görmemekte ve altı açıdan söz konusu rivayeti tenkit etmektedir (Bkz: Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, ty., c. 5; 3217) (Ç).

mesajının doğruluğu konusunda bu ölçüte dayanmıştır. Meryem kıssasının hemen peşinden Allah şöyle buyurmuştur:

Bunlar sana vahyettiğimiz, gayb aleminin haberlerindendir. Meryem'e hangisi kefil olacak diye kalemlerini atarlarken sen onların yanında değildin. Çekiştikleri zaman da sen onların yanında değildin (3/44).

Yusuf kıssasının sonunda şöyle buyrulmuştur:

Bu sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Onlar kararlarını verip hile yaparlarken sen yanlarında değildin (12/102).

Musa kıssası da bunun gibidir:

Musa'ya o işi yaptığımız vakit batı tarafında değildin, görenlerden de değildin. Fakat biz birçok nesiller yarattık da onların üzerinden uzun zamanlar geçti. Sen Medyen halkı arasında oturup da ayetlerimizi onlardan okumuyordun. Fakat gönderen biziz. (Musa'ya) seslendiğimiz zaman sen Tur'un yanında değildin. Fakat Rabbinden bir rahmet olarak ki, senden önce kendilerine bir uyarıcı gelmemiş olan toplumu uyarasın; belki düşünüp öğüt alırlar (28/44-46).

Nuh kıssasının sonunda şöyle buyrulmuştur:

Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Ne sen ne de kavmin, daha önce bunları biliyordunuz. O halde sabret, akibet muttakilerindir (11/49).

Bizim bu bağlamda, şu olgunun üzerinde durmamız gerekiyor: Kur'an, kıssalardaki haberleri peygamberliğin delil ve alameti yaparken; aynı zamanda, bunları önceki kitaplara veya Ehl-i Kitab'ın bildiklerine mutabık olarak belirtmektedir. O kadar ki, gerek tarihsel açıdan ve gerekse Hz. Muhammed'in peygamberliğini ispatlaması yönünden, bu bilgilerin doğruluk ve sıhhatinin ölçütü, Ehl-i Kitâbın bildiği bilgilere uygun olmasını gerektirmektedir. Nitekim, Yusuf kıssasını anlatırken, *"Elbette onların hayat hikayelerinde akıl sahipleri için ibret vardır. (Bu Kur'an) uydurulacak bir söz değildir; ancak kendilerinden öncekilerin doğrulanması, herşeyin açıklanması ve inananlar için bir kılavuz ve rahmettir."* (12/111) buyurulmuştur.

Musa kıssası anlatıldıktan sonra şöyle buyurulmuştur:

Eğer sen, sana indirdiğimizden kuşkuda isen, senden önce kitap okuyanlara sor. Andolsun, sana Rabbinden hak geldi, sakın kuşkulananlardan olma! (10/94).

Kur'an'ın Yahudilere ait bu dinsel görüşe veya ölçüte dayanması; nübüvvet asrı ve müteakip dönemlerde, iki farklı görüşün ortaya çıkmasına sebep olmuştur:

Birinci Görüş, Mekke Müşriklerinin Görüşüdür

Mekke müşrikleri, Medineli Yahudi hahamlarına heyet göndermek sûretiyle, yukarıda belirtilen bu ölçüt hakkında bilgi sahibi olmalarına rağmen, bunun gerektirdiği sonuçları kabul etmediler; Kur'an kıssaları içerisinde yer alan bilgilere dayanarak, Nebi'nin (s) doğruluğuna ve onun risaletinin gerçekliğine inanmadılar. Bu tespit, Kur'an'da anlatılan olayların, onların tarihsel bilgilerine uymadığı anlamına gelmez. Gerçek şu ki, Kur'an'da anlatılanlar onların bildikleri ile örtüşmekteydi. Kur'an ayetlerinden anlaşıldığı üzere, durum şundan ibarettir: Müşrikler Kur'an kıssalarında yer alan bilgileri öğrenmenin imkansızlığı şöyle dursun, bunun zor ve zahmetli bir iş olmadığına inanıyorlardı.

Bu nedenle Muhammed'in (s) bu bilgileri iktibas ettiği, bunların vahiy eseri olmadığı ve O'na bu bilgileri bir insanın öğrettiği kanaatine vardılar. Allah şöyle buyurmuştur:

Dediler: "Evvelkilerin masalları, onları yazdırmış, sabah akşam kendisine okunuyor." (25/5).

Biz onların, "Ona bir insan öğretiyor!" dediklerini biliyoruz. Haktan saparak kendisine yöneldikleri adamın dili yabancı, bu ise apaçık Arapça bir dildir (16/103).

Bunun daha da ötesine gittiler ve Kur'an'daki bu hikayelerin benzerlerini getirebileceklerini iddia ettiler. Kur'an onların durumlarını tasvir etmiş ve Allah bu sözü şöyle ifade etmiştir:

Fakat sizden kim Allah'a ve Rasulüne itaat eder de yararlı iş yaparsa, ona da mükafatını iki kat veririz ve onun için bol bir rızık hazırlamışızdır (33/31).

Allah, Peygamber ve Kur'an'a karşı meydan okuyanları tehdit ederek şöyle buyurmuştur:

Allah'a karşı yalan uydurandan, veya kendisine bir şey vahyedilmemiş iken "Bana da vahyolundu." diyenden ve "Ben de Allah'ın indirdiği gibi indireceğim!" diyenden daha zalim kim olabilir? O zalimler ölüm dalgaları içinde, melekler de ellerini uzatmış: "Haydi canlarınızı kurtarın, Allah'a gerçek olmayanı söylemenizden ve Onun ayetlerine karşı büyüklük taslamanızdan ötürü, bu gün alçaklık azabıyla cezalandırılacaksınız!" derken, onların halini bir görsen! (6/93).

İnsanlardan kimi var ki, bilgisizce Allah'ın yolundan saptırmak ve onunla alay etmek için eğlence sözleri satın alırlar. İşte onlara, küçük düşürücü bir azap vardır (31/6).

Ona ayetlerimiz okunduğu zaman adeta onları hiç işitmemiş, adeta kulaklarında ağırlık varmış gibi büyüklük taslayarak döner. Onu acı bir azap ile müjdele (31/7).

Müfessirler müşriklerin bu davranışlarını muaraza (Kur'an'a alternatif getirme çabası) olarak anlıyorlar ve şu hadiseyi zikrediyorlar: Kureyş kabilesi bu sözlerden hoşlanıyor; sonunda Peygamber'den (s) ayrılıp Nadr b. el-Haris ve bunun gibi kişilere yöneliyordu. Biraz önceki (Lokman 31/6-7) ayetleriyle ilgili olarak *Keşşâf*'ta şöyle bir pasaj yer almıştır:

> Ayetlerin Nadr b. Haris hakkında nazil olduğu söylenmiştir. Bu adam ticaret için İran'a gider, İranlılara ait kitapları satın alır; bunların içindeki (hikaye)leri Kureyş'e anlatır "Eğer Muhammed size Âd ve Semûd kıssalarını anlatıyor ise ben de Rüstem ve Behrâm kıssalarını, kisraların ve Hîre krallarının hikayelerini anlatıyorum." der; (Kureyşliler sonunda bu adamın) anlattığı hikayelerden hoşlanırlar ve Kur'an dinlemeyi bırakırlardı.[24]

Daha önceki ifadelerden açıkça anlaşıldığı üzere müşrikler Hz. Muhammed'in getirdiklerinin vahiy kaynaklı olmasını kabul etmiyorlar ve bu yüzden onunla alay ediyorlardı:

Onlara, Rabbiniz ne indirdi diye sorulduğunda, "Esâtiru'l-evvelîn (öncekilerin hikayeleri)" dediler (16/24).

Muhammed'in getirdikleri, vahiy eseri ve hakikat ise Allah'ın, kendilerine azab indirmesini istiyorlardı.

24 Keşşaf, c. III; s. 475 (Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidi't-Te'vîl*, Kahire 1308 (Ç)).

Hani, onlar "Eğer bu senin yanında bulunan (ayetler) gerçek ise başımıza gökten taş yağdır veya elim bir azab getir." demişlerdi (8/32).

Müşrikler Muhammed'in (s) getirdiği bu bilgilerin, sadece öncekilere ait hikayeler (esâtir) olduğuna inanıyor ve bundan ötürü iman etmiyorlardı. Muhammed'in gerçekten peygamber olduğunu göstermek konusunda, Kur'an'ın öncekilere ait kıssalara yer vermesi ölçütünün, onlar nezdinde fazla bir kıymeti yoktu.

Bu müşrikler gelip geçti, bunlardan sonra, meseleyi bu tür haberleri "söyleyebilme" ölçütü sınırında bırakmayan (sorunu kendi tarihî bağlamında değerlendirmeyen) başkaları zuhûr etti. Bunlar tarih bilimini, Kur'an'da anlatılan haberlerin ölçüldüğü bir araç kabul edip, Kur'an kıssaları ile tarihî veriler arasında çelişki bulunduğunu savunmak sûretiyle; kısır bilgileri ile Peygamber (s) ve Kur'an'a saldırmaya yeltendiler. Yeri gelmişken burada dinsizlerin, Yahudilerin ve Hıristiyanların, oryantalist ve misyonerlerin ele aldıkları bazı problemler üzerinde durabiliriz:

1- *Fahrettin Râzî*, "İnsanlarla beşikte konuşuyor." (3/46) ayetini tefsir ederken şu iddiaları naklediyor:

> Biliniz ki, Yahudi ve Hıristiyanlar, İsa'nın, bebekliğinde konuşmuş olduğunu kabul etmiyorlar; buna delil olarak da bu olayın birçok tartışmayı peşinden getirebilecek olağanüstü olaylardan birisi olabileceğini; eğer böyle birşey olsaydı, mutlaka tevatürle nakledilmesi gerektiğini, İsa'nın ilah olduğu iddiasına kadar götürmek sûretiyle bu konuda en aşırı giden Hıristiyanların, özellikle bu olayı bilmesi gerektiğini delil getiriyorlar. Hiç şüphesiz, bebek iken konuşmak büyük bir menkibe ve olağanüstü bir özelliktir. Aşırı sevgileri ve onun hayatını araştırmadaki hassasiyetlerine rağmen, Hıristiyanlar bu olayı bilmiyorlarsa; biz de bunun olmadığını öğrenmiş oluruz. Zira İsa, peygamberlik iddiasında bulunduğunda, Yahudiler ona açıkça cephe almışlardı. Eğer İsa bebek iken konuşup risalet iddia etmiş olsaydı; bunun sonucu olarak onların düşmanlıkları daha şiddetli olabilirdi. Onu öldürmeyi kararlaştırmaları büyük bir işti. Sonuç olarak; bunların hiçbiri varid olmadığına göre İsa beşikte iken konuşmamış demektir.[25]

25 er-Râzî, c. V. s. 35 (Fahru'd-Dîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Beyrut İstanbul 1890 (Ç)).

Şu ayetin tefsirinde (*Râzî*) şunları söylüyor:

Firavun dedi: "Ey Hâmân, bana yüksek bir kule yap ki, o sebeplere erişeyim." (40/36).

IV. Mesele: Yahudiler şöyle demişlerdir: İsrailoğulları ve Firavun'a ait tarihî bilgileri araştıranların mutabık olduğu görüşe göre, Hâmân kesinlikle Musa ve Firavun zamanında yaşamamıştır. Çünkü Hâmân, bu ikisinden çok uzun zaman sonra yaşamıştır. Hâmân'ın Firavun döneminde var olduğunu söylemek tarihsel açıdan hatadır. Hiçbir kimsenin, "Firavun döneminden sonra, (İran kisrasının veziri olan) Hâmân ismini taşıyan bir şahsın bulunması; Firavun döneminde Hâmân ismini taşıyan başka bir şahsın bulunmasına engel olamaz." deme hakkı yoktur. Çünkü (kıssalara göre) Firavun döneminde mevcut olan Hâmân ismindeki kişi Firavun nezdinde sıradan bir kişi değil; tam aksine Firavun'un veziri imiş. Böyle şöhretli bir vezir bilinmiyor olamaz. Eğer var olsaydı mutlaka bilinirdi. Zira Firavun ve Musa'nın kıssalarını araştıranların ittifak ettikleri görüşe göre; Hâmân ismini taşıyan kişi Firavun döneminde mevcut değildi ve Firavun'dan çok sonraları dünyaya gelmişti. Böylece bilinmiş oldu ki, bu husus tarihsel bir yanlışlıktan ibarettir. Bu konunun bir benzeri de şudur: Biz İslam tarihi içerisinde Ebu Hanife'nin Hz. Muhammed (s)'den sonra dünyaya geldiğini biliyoruz. Birisi çıkıp da Ebu Hanife'nin Hz. Muhammed (s) döneminde yaşadığını iddia edip, bunun meşhur Ebû Hanife'den başka birisi olduğunu öne sürerse, tarihçiler onun hatasını açık biçimde ortaya koyarlar ki, Hâmân ile ilgili aynı durum söz konusudur.[26]

26 er-Râzî, *age*, c. VII; s. 277. Karş: 'Kur'an'da Musa ile ilgili anlatımlarda Firavun ve Karun'la birlikte yer alanlardan birisi de Haman'dır. Bu Haman, Tevrat'ta bahsedilen Persli Haman'la karıştırılmamalıdır. Kur'an'da kullanılan Haman sözcüğü, büyük bir ihtimalle, özel bir isim değil, eski Mısır dininde tanrı Amon'a nispet edilen yüksek sınıftan rahiplere verilen Hâ-Amen ünvanının Arapçaya malolmuş şeklidir. Musa'nın yaşadığı çağda (Mısır'ı istila eden ve İbranilerle ittifak kuran Arap kökenli Hykos hanedanı sonrası dönemde), Mısır'da Amon kültü hakim olduğuna göre, bu kültü temsil eden en yüksek dereceli rahibin de yönetiminde Firavun'dan sonra ikinci adam olması tabidir." (Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, İstanbul 1999, c. II, s. 782) "Şu halde Firavun yönetiminin dayandığı temellerden biri din kurumudur. Zaten Amon rahipleri, Mısır'da din alanında uzun süre hakim olmuş din adamı sınıfıdır. Kral tarafından seçilen Amon başrahibi, yalnızca dini bir reis olmayıp, aynı zamanda siyasi bir rol de oynuyordu. Mısır kralları, ilahın onayını başrahipten alırlardı. Bu yüzden, devlet idaresi için, daima başrahibin yardımına ihtiyaç duyarlardı. Ayrıca Amon rahiplerine tahsis edilen vergi ile ve kralın bizzat hediyeleriyle gittikçe zenginleşen mabet gelirleri, bu kuruluşa maddi bir

3) Neml Sûresindeki Belkıs ve Süleyman kıssasının tefsirinde (Râzi) şunları söylüyor:

> Birinci konu: Dinsizler bu kıssayı çeşitli yönlerden eleştirmiştir...
>
> Üçüncü husus: Bütün cinlerin ve insanların Süleyman'a itaat ettikleri ve Onun bütün dünyanın yegane kralı olduğu ayrıca Süleyman ile Belkıs'ın ülkesi arasında, Çavuşkuşu (hüdhüd)'nun uçuşu ile sadece üç günlük bir mesafe olduğu anlatılırken, nasıl olur da Süleyman, Belkıs'ın egemenliği altında olduğu söylenilen böylesine büyük bir ülkeyi bilemez?
>
> Dördüncü husus: Çavuşkuşu ilâhî bilgilere nasıl ulaşmış ve Allah'a secde etmenin gerektiğini, güneşe secde etmeyi reddetmeyi, bunu şeytan ve onun yönlendirmesine nispet etmeyi nereden öğrenmiştir?[27]

4) Kadi Abdu'l-Cebbâr (el-Hemedânî) *Tenzihu'l-Kur'ân 'Ani'l-Meta'in* adlı eserinde şöyle diyor:

> *"Ey Harun'un kız kardeşi, baban kötü bir adam değildi, annen de iffetsiz bir kadın değildi."* (19/28) ayeti hakkında şunlar şöylenmiştir: "Meryem ile Musa'nın kardeşi olan Harun'un yaşadığı dönem arasında çok uzun zaman bulunmasına karşılık, böyle bir söz nasıl doğru olabilir? Buna şu şekilde cevap verilebilir: Ayette geçen kişinin, Musa'nın kardeşi Harun olduğu açıkça ifade edilmemiştir. Meryem'in Harun isminde bir kardeşi vardı. İsim ve lakabı belirtme bu ismi taşıyanın tek olduğunu göstermez. Nitekim "Harun'un çocuklarından"

güç de kazandırmıştı. Bunun yanısıra, mabetlere ait topraklarda, devlet memurlarıyla ölçüşecek sayıda insan çalışırdı. Amon mabedi, âdeta devlet içinde devlet gibiydi. Bu yüzden siyasi iktidar ile dini iktidar arasında zaman zaman anlaşmazlıklar doğardı. Bu Mısır devletini zaafa uğratmıştı (Ali Sayı, *Firavun, Haman ve Karun Karşısında Hz. Musa*, İstanbul 1992, s. 146; Afetinan, *Mısır Tarihi*, Ankara 1987, s. 80,132, 162-163. 180-181. 232). Kraliçe Haçesut zamanında Amon başrahibinin vezirlik makamında olduğu konusunda bkz: Afetinan, *age*, s. 177 (Vecdi Akyüz, *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*, İstanbul 1998, s. 439-440). "Bazıları, Haman'ın Firavun'un veziri olarak zikredilmesini eleştiri konusu yapmışlar ve şöyle demişlerdir: *Tevrat*'ın Ester bölümünde (*Kitab-ı Mukaddes*, İstanbul 1981, Ester, Bab, 3-10, s. 494-499) belirtildiğine göre, Haman, M.Ö. 5. asırda yaşamış olan Pers kralı Ahaşveroş'un bir veziriydi. Bizim tercih ettiğimiz görüş şudur: Haman'ın Firavun'a veziri olması (Kur'an muhatapları arasında), yaygın olan ve dolaşan bir bilgidir. Bu yüzden Kur'an öğüt ve hatırlatma amacıyla halk arasında yaygın olanı zikretmiştir." (Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, Kahire 1962, c.3, s. 185) (Ç)

27 er-Râzî, *age*, c. VII, s. 218.

denebildiği gibi Kureyş'ten birine "Ey Kureyş'in kardeşi" denebilir.[28]

5) Misyonerler, yukarıda belirtilen Meryem kıssasındaki sorunlarla ilgili şunları söylüyor:

Meryem sûresinde "Nihayet onu kucağında taşıyarak kavmine getirdi. Dediler ki: Ey Meryem! Gerçekten sen, çok tuhaf bir iş yapmışsın! Ey Harun'un kardeşi! Senin baban kötü bir insan değildi; annen de iffetsiz değildi." (19/27-28) ayeti bulunmaktadır. Bu ayetten anlaşıldığı üzere Muhammed, Meryem'in, Musa'nın kardeşi Harun'un kızkardeşi olduğu görüşündeydi. Tahrim sûresindeki "İmran kızı Meryem" ifadesi, yine Âlu İmran'daki "*İmran'ın karısı demişti ki: Rabbim, karnımda olanı tam hür olarak sana adadım, benden kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin.*" (3/35) ayeti ve Furkan sûresindeki "*Andolsun biz Musa'ya kitabı verdik ve kardeşi Hârun'u kendisinin yanında vezir yaptık.*" (25/35) ayetinde de belirtilmiştir. Kesin bir şekilde söylemek gerekir ki, İmrân; Musa, Harun ve Meryem; Musa'nın beş kitabında (Tevrat) bu isimlerle zikredilen kişilerdir. Tevrat'ta geçen Amram, Kur'an'daki İmran ile aynıdır. Sayılar Bab 26, pasaj 59'da; "*Amram'ın karısının adı, Levi kızı Yakobed idi; O Mısır'da Levi'ye (ait olarak) doğdu. Amram'a Harun, Musa ve kızkardeşleri Miryam'i doğurdu.*" denilmektedir.[29] Nebiye Meryem'in Harun'un kız kardeşi olduğu ifade edilmiştir. Bundan başka Meryem sûresinde şöyle bir ifadeye rastlıyoruz: "Ey Meryem, Ey Harun'un kız kardeşi..." Şüphe yok ki, Muhammed, Harun'un kız kardeşi aynı zamanda Amram yani İmran kızı, Meyrem'in, İsa anası Meryem ile aynı olduğunu zannetmiştir. Oysa arada yaklaşık olarak 1570 senelik bir uzaklık vardır. Bu sözler Şehname'de[30] geçen rivayete de benziyor.... vd. Belki bu yanlışın sebebi; Harun'un kızkardeşi Miryam hakkında, Yahudilerin anlattıkları şu hu-

28 *Tenzihu'l-Kur'ân Ani'l-Metâ'in*, s. 260 (Kâdi Abdulcebbâr el-Hemedânî (v. 410), *Tenzihu'l-Kur'ân Ani'l-Metâ'in*, Kahire 1329 (Ç)).

29 *Tevrat*, Çıkış, 15; Bab, 20 (Ç).

30 *Şehnâme*, Firdevsî'nin (v. 1020 m.) dünyaca meşhur eseridir. Neredeyse bütün dünya dillerine tercüme edilen bu eserin "İslam öncesi İran'ın şan ve şerefi Firdevsî'i öylesine cezbetmişti ki, hayatının otuz yılını bu dönemdeki hayatın her safhasını öğrenmeye adamıştır. Kendisini geçmişle bütünleştirme çabası, onun, efsanevi tarih öncesi dönemi yeniden yaratmasına ve ölümsüzleştirmesine sebep olmuştur." A. Reza Arasteh, *Aşka ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş* (çev: Bekir Demirkol, İbrahim Özdemir), Ankara 2000. Ayrıca bkz: el-Firdevsî, *eş-Şehname* (çev: Feth b. Ali Bundârî, thk: Abdulvehhâb Azzâm), 2. Basım, yy, 1993, İran Şehinşahlığının 2500. Kuruluş Yıldönümü Armağanı, Ankara, MEB, 1971 (Ç).

rafedir: "Ölüm meleği O'na ilişemedi. Bilakis O, ilahi bir büse/dokunuş ile can verdi. Ona ne kurt ne de haşerat ilişti." Durum ne olursa olsun bunun aslı-astarı yoktur. Çünkü Yahudilerden hiçbir kimse bu (Harun'un kız kardeşi) Meryem'in, Mesih (İsa) dönemine kadar sağ kaldığını söylememiştir.[31]

Misyoner ve dinsizlerin ileri sürdükleri bu ve bunlardan başka birçok iddianın amacı, Kur'an'ı Allah'ın indirmediğini ve tam tersine Hz. Muhammed'in oluşturduğunu ispatlamaktır. Buna göre, Allah'tan gelmiş bir kitapta; bu tarihsel yanlışların olmaması gerekirdi!

Bu tür iddiaların meydana çıkmasının nedeni, bizâtihî Müslümanların, Kur'an kıssalarını, tarihsel temele göre anlama üzerindeki ısrarlarıdır. Şayet bu metodu bırakıp, Kur'an'ı sanatsal-edebi metoda göre anlamaya çabalasalardı, (iftira) rüzgarının girdiği bu kapıyı kapamış; müşriklerin ve misyonerlerin yollarına engel koymuş olurlar; onların Peygamber'e (s) ve Kur'an'a saldırmalarına mani olmuş olurlardı.

İkinci Görüş Müslümanların Görüşüdür

Müslümanlar, kıssaların Hz. Peygamber'in risaletini ispat ettiğine inanıyor ve onun gerçekten peygamber olduğunu kabul ediyorlar; bu haberlerin Kur'an kıssalarında bulunmasının, peygamberliğin kanıtı olduğu görüşünü taşıyorlar. Onlara göre, kıssalar eğer vahiy eseri olmasaydı, hiçbir kitabı okuyamayan ve kitap okuyan hiçbir kişiye öğrencilik etmeyen ümmî peygamber bu bilgileri öğrenemezdi.

Müslümanların bu ölçüte inanmaları nübüvvet asrı ile kısıtlı kalmamış; bu inanç Muhammedî risaletin başlagıcından bu güne dek, bütün İslamî çağları kuşatmış, nihayet İslamî perspektifi oluşturan önemli faktörlerden birisi olmuştur ki, birbirini takip eden yıllar içinde ortaya çıkan düşünsel akımlar ondan etkilenmiştir.

Müslümanların bu ölçütü kabul etmeleri, Müslüman tefsircileri, Kur'an kıssalarını anlama ve tefsir etme hususunda, kıssalara sanatsal-edebi açıdan değil, tarihsel açıdan bakmaya yöneltmiştir.

31 *Mesâdiru'l-İslam*, s. 102-104 (Richard Bell, *The Origin of Islam in its Christian Environment*, Londra 1926 (Ç)).

Bu yüzden müfessirlerin metotları hatadan uzak kalamadı; önlerinde engeller oluştu; durakladılar ve problemlerin çözülmesi umuduyla beklemeye devam ettiler.

Fakat; gerçeğe dönüş yapan ve Kur'an kıssalarına yönelik anlayışlarını, Arap edebiyatı ve edebiyat biliminin esaslarına oturtan bazı kişilerin istisnaî çabaları hariç, çözüme ilişkin hiçbir şey gerçekleşmedi. Sözü geçen bu edebî esaslar, kıssalarda geçen olayların açıklanması ve yorumunda birinci derecede; tarihsel esaslar ise ikinci derecede görülmekte veya bunlara (tarihsel esaslara) hiç yer verilmemektedir. Metodun tutarlı olabilmesi için müfessirlerin üzerinde durdukları konular çok çeşitlidir. Müfessirlerin içine düştükleri açmazın hangi sınırlara ulaştığını ortaya koymak için bunlardan bazısını ele alabiliriz:

A. Tarihsel İşaretler

Müfessirler, Kur'an kıssalarının yapısında, Kur'an'ın edebî bir materyal olarak işlediği bu tarihsel işaretler konusu üzerinde çok durmuşlardır. Bunlar, Kur'an'ın amaçlı bir biçimde tarihsel özelliklerini gizlediği bazı işaretlerdir. Kur'an'ın böyle bir amaç taşıması (tarihsel özellikleri gizlemesi) iki durumdan biri ile izah edilebilir:

a) Peygamber (s)'in yaşadığı ve Kur'an'ın indiği dönemin çağdaşı olan insanlar, bu kapalı ifadelerin arkasındaki şeyleri, tarihsel bir kültür olarak biliyor olduklarından, Kur'an bu (tarihsel) özellikleri açıklamamış olabilir.

b) İlk dönemden itibaren Kur'an kıssalarının amacı olan; öğüt, ibret, irşad, hidayet, uyarma ve müjdeleme gibi hususlara, insan düşüncesini doğrudan yöneltmek için Kur'an; kıssa alanından tarihsel detayların uzak tutulmasını amaçlamış olabilir.

Kur'an, ihtiva ettiği kıssalarda tarihsel detayları belirtmemiştir. Kıssalarda zaman ve mekanı, birçok yerde kişilere ait ayırdedici nitelikleri gizlemiştir. Tarihsel olaylardan bazılarını bırakıp diğer bazılarını seçmiştir. Kur'an bütün bunları yapmış; müfessirler de bu yapılanı görmüşler ve bu tarihsel kapalılık gidinceye ve Kur'an'ın hedeflediği gizlilik ortadan

kalkıncaya dek, Kur'an kıssalarını tarihsel yönden anlamaya çalışmanın isabetli olamayacağını düşünmüşlerdir. Bundan ötürü onların tarihsel kültüre, İsrailiyata yöneldiklerini ve hatta Kur'an kıssalarındaki kapalılığın veya tarihsel gizliliğin ortadan kalkması için sırf teorik öngörülere yer verdiklerini görüyoruz.

Bu tarihsel işaretler ve bunları kuşatan kapalılıklar ile ilgili olarak müfessirlerin içine düştükleri durumlardan bazılarına göz atmamız gerekiyor:

1. Müfessirler, metni anlamak için tarihsel (gerçeklik) yöntemini baz almışlar; tarihsel konular ve problemler üzerinde çok uzun durmuşlardır. Hatta kimilerinin her kıssada tarih kitaplarında görmekte olduğumuz, konu başlıkları koyduğunu; sonra tarihçilerin anlattığı gibi; peygamberin kişiliğinden ve kıssadaki olaylardan bahsettiğini görüyoruz.[32]

2. Tarihsel yöntem üzerinde bu denli uzunca duruşlar, müfessirleri, Kur'an kıssalarını anlama hususunda bu tarza (tarihsel yöntem) adapte olmaya itti. Öyle ki onların bu (tarihsel metodun) dışındaki sanatsal-edebi metotları reddettiklerini; zaruret kendilerini edebî metotlara yönelttiğinde ise, sözü çok kısa tuttuklarını görmekteyiz. Sâd sûresindeki, "*Sana davacıların haberi geldi mi? Hani (Davud'un) evinin duvarına tırmanmışlardı..*" (38/21) ayetinin tefsirinde, *Zemahşerî*; Bakara ve Sâd sûrelerinde geçen Adem kıssalarının tefsiriyle ilgili görüşlerinin birinde de *Taberî* böyle yapmıştır.[33]

Gördüğümüz kadarıyla müfessirler, Allah'ın kıssa ihtiva eden ayetleri, hidayet, irşad, müjdeleme ve uyarma vasıtası olarak indirmesinin edebî yöntem ile uyuşmadığı; fakat, hiçbir şekilde bu kıssalarda tarih aktarımının da amaçlanmadığı kanaatindedirler.

3. Müfessirlerin tarihsel kültüre, İsrailiyâta ve teorik varsayımlara sarılmaları, ayetlerdeki kapalılığın açılması ve müphemliğin izale edilmesine ilişkin, onların arzularını ger-

32 Bkz. el-Hâzin, Araf ve Yunus sûrelerinin tefsiri (el-Hâzin, *Lubâbu't-Te'vîl Fî Me'âni't-Tenzîl*, Mısır 1231. Ç).

33 Taberî, c. I; 175-176, XXIII; 107 (İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, Bulak 1323).

çekleştiremedi. Tam tersine bu yaklaşım, onları labirentlere soktu ve netice olarak, sorunun gerçek çözümüne ulaşamadılar. (Nitekim)

> *Yahut, çatıları çökmüş bir kasabaya uğrayan kimse gibisini bilmiyor musun? "Allah bunları ölümlerinden sonra nasıl diriltir?" dedi. Bunun üzerine Allah onu yüzyıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona "Ne kadar kaldın?" dedi. O "Bir gün veya bir günden de az kaldım." dedi. Allah "Hayır, yüzyıl kaldın, yiyeceğine, içeceğine bak, bozulmamıştır. Ama eşeğine bir bak! Seni insanlara bir alamet kılalım. Ve kemiklere bir bak, nasıl onları kaldırıp yerli yerine koyduktan sonra onlara et giydiriyoruz." dedi. Bunu iyice anlayınca, "Doğrusu, Allah'ın herşeye gücünün yettiğini biliyorum." dedi* (2/259).

ayetindeki kıssayı tefsir ederken ve ayrıca İblis'in Adem'e vesvese vermek ve onun (yasak) ağaçtan yemesini teşvik etmek için, Allah'ın İblis'i cennetten çıkarmasından sonra, İblis'in (tekrar) cennete nasıl girdiği problemini izah etmeye çalışan müfessirlerin açıklamalarını burada örnek olarak verebiliriz:

Ebu Hayyân'ın, *el-Bahru'l-Muhît* adlı eserinde, yukarıdaki ilk kıssa ile ilgili olarak şu pasaj bulunmaktadır:

> (Ayette geçen) kente uğrayan kişi bir aziz idi. Onun "Ermiya" olduğu söylenilmiştir ki, o Hızır'dır. Bir söylentiye göre kente uğrayan herkes olabilir. Başka bir söylentiye göre ise, ismi belli olmayan İsrailoğullarından bir adamdır veya Lût'un çocuğudur. Kent ise; Beytül-Makdis veya Üzüm (bağı) kenti, kutsal topraklar veya yerle bir edilen bölge yahut ölüm anında binlerce kişinin çıkıp terkettiği kent veya Herakl'in manastırı yahut Şabûr Âbad veya Selmâyaz ..dır.[34]

Râzî tefsirinde şu açıklamalar bulunmaktadır:

> Tefsirciler, İblis Cennet dışında ve Adem de Cennet içindeyken; İblis'in Adem'i nasıl aldatıp yanıltabildiği konusunda ihtilaf ettiler ve şu görüşleri belirttiler:
>
> a) Kıssacıların Görüşü: Kıssacı (kassâs)lar bu görüşü, Sûddî-Vehb b. Münebbih-İbn Abbas kanalıyla rivayet etmişlerdir. (Buna göre) İblis Cennet'e girmek isteyince, bekçiler ona mani olmuş; dört ayağı bulunan; Horasan devesi gibi bir hayvan olan

34 *el-Bahru'l-Muhît*, II; 290-291 (Ebû Hayyan el-Endelusî, *el-Bahru'l-Muhît*, Mısır 1328 (Ç).

yılana gelmiş -ki bu yılan hayvanların en güzeli imiş-. (İblis) diğer hayvanlara müracaat etmiş; hiçbir hayvan onun teklifini kabul etmemiş. Sonra yılan kabul edip İblis'i yutmuş, bekçilerden gizli olarak cennete sokmuş. Yılan cennete girince; İblis yılanın ağzından dışarı çıkmış, vesvese ile meşgul olmaya başlamış ve sonuçta yılan lanete uğramış, ayakları yok olmuş, karnı üzerinde bir sürüngen haline gelmiş; rızkı topraktan verilmiş ve bütün Ademoğullarına düşman kılınmış... İyi bilinmeli ki, bu ve buna benzer hikayelere itibar edilemez. Eğer İblis yılanın ağzında cennete girebildiyse, niçin kendisini yılan haline getirip cennete giremedi. Yılan akıl sahibi ve mükellef olmadığına göre, İblis'in yılana yaptığı yüzünden niçin yılan cezalandırıldı?

b) İblis'in Cennet'e hayvan kılığında girmiş olduğu görüşü. Bu görüş birinciden daha hafiftir.

c) Kimi usûlcülere göre; Adem ve Havva cennetin kapısına doğru yanaştığı bir anda, İblis kapıya yanaşıp o ikisini saptırmıştır.

d) Hasan Basri'nin görüşüne göre; İblis yeryüzündeydi ve Cennet'te bulunan Adem ile Havva'ya vesvesesini ulaştırdı. Kimileri bunun mümkün olmayacağını, vesvesenin gizli bir söz olduğunu; gizli sözün yeryüzünden gökyüzüne ulaştırılmasının imkansız olduğunu söylemişlerdir.

İblis'in doğrudan Adem ile Havva'ya hitap etmesi veya kendine tabi olan birisi ile (indirekt olarak) onlara vesvese vermesi konusunda da ihtilaf etmişlerdir.[35]

4. Bu tarihsel bakış açısı, İslamî aklı kuşatmış ve İslamî akıl bunun dışına çıkamamıştır. Bundan ötürü, -istisnalar bir tarafa- Kur'an kıssalarında bulunan hidayet ve irşad, müjdeleme ve uyarma ortaya çıkartılamamıştır. İşte bu haliyle İslamî akıl, kendine lazım olan birçok alanı elinden kaçırmıştır ki, bunlar İslamî mesajın ve her toplumsal söylemin yayılıp yerleşmesini sağlayan, psikolojik esasları ve sosyal ilkeleri kavramaya yönelten alanlardır.

B. Tekrarlar[36]

İslamî aklın üzerinde durduğu bir başka problem de kıssalardaki tekrarlardır. Kur'an kıssalarını anlamada tarihçi yöntem Kur'an'da niçin tekrarların bulunduğu problemini

35 er-Râzî, *age*, I; 313.

36 "Eski Arap dili üslubunda tekrarlar mevcuttu. Kur'an-ı Kerim de Arapların öteden beri alışkın oldukları bu üslubu daha güzel ve cazip bir şekilde devam ettirmiştir." (Cerrahoğlu, *age*, 173) (Ç).

izah hususunda acze düşmüştür. Kur'an, Adem, Nuh, Hûd, Lût, Şuayb ve diğer peygamberlere ait kıssaları niçin tekrarlamıştır?

> Bu kişilerden herhangi birisi hakkında tarihî bilgi vermek için, tek bir kıssada bunların anlatılması yeterli gelirdi. Bu yüzden Kur'an'ın birçok yerinde, bir kıssanın tekrar edilmesine gerek yoktu. Kıssa tekrarı, özellikle kıssadaki olaylar aynı, tarihsel konular çok benzer ve ortamlar da aynı olduğunda çözülmesi, izah ve açıklaması gereken bir problemdir.[37]

Bu tekrar problemi ile ilgili olarak İslamî aklın kendisine sorduğu başka bir soru var ki, bu soru; İslamî aklın, tekrarın sebep olduğu sırra vakıf olabildiği varsayımına dayanmaktadır. Kıssalarda niçin farklılık bulunmaktadır? Bir kıssanın bir yerdeki anlatımı, başka bir yerdeki ile neden farklılık gösteriyor? Olay ve olayın meydana geldiği ortam aynı olmasına rağmen, niçin Kur'an'ın Tahâ sûresinde Musa'nın Rabbi karşısındaki durumunu nitelemesi ile diğer sûrelerde anlatılanlar birbirinden faklıdır?

Tâhâ sûresinde Kur'an niçin şöyle demiştir?

Musa'nın haberi sana geldi mi?

Hani bir ateş görmüştü de ailesine: "Siz durun ben bir ateş gördüm, belki ondan size bir kor getirim, yahut ateşin yanında bir yol gösteren bulurum." demişti.

Ona gelince kendisine seslenildi.

Ey Musa, ben ben senin Rabbinim! Pabuçlarını çıkar. Çünkü sen, kutsal vadide, Tuva'dasın.

Ben seni seçtim, vahyolunanı dinle.

Muhakkak ben, ben Allah'ım; benden başka tanrı yoktur. Bana kulluk et ve beni anmak için namaz kıl.

Saat mutlaka gelecektir. Herkes peşinde koştuğu ile cezalansın diye nerdeyse onu gizleyeceğim.

Ona inanmayıp arzusuna uyan kimse, seni ondan alıkoymasın, sonra helak olursun.

Sağ elindeki nedir ey Musa?

Dedi: "O asamdır. Ona dayanıyorum ve onunla davarıma yaprak silkeliyorum ve onda benim daha birçok ihtiyaçlarım var."

Buyurdu: "At onu ey Musa!"

37 İbn Kuteybe, *Muşkilu'l-Kur'ân ve Ğarâibuh*, I; 153 (İbn Kuteybe, *Tevîlu Muşkili'l-Kur'ân* (thk: Ahmed Sakr), Kahire 1954 (Ç)).

Attı, bir de ne görsün o, koşan kocaman bir yılan!

"Al onu" dedi "Korkma biz onu yine ilk durumuna sokacağız."

Elini yanına sok; bir hastalık olmadan, ayrı bir mucize olarak bembeyaz bir durumda çıksın.

Ki sana en büyük mucizelerimizden bazılarını göstermiş olalım.

Artık sen Firavun'a git; çünkü o azdı.

Dedi ki: "Rabbim, benim göğsümü aç."

Bana işimi kolaylaştır.

Dilimden düğümü çöz.

Ki sözümü anlasınlar.

Bana ailemden bir vezir ver.

Kardeşim Hârun'u.

Onunla arkamı kuvvetlendir.

Onu da işime ortak yap.

Ki seni çok tesbih edelim (20/9-33).

Aynı olay ve ortam ile ilgili olarak; Neml sûresinde Kur'an şunları söylemiştir:

Musa ailesine: "Ben bir ateş gördüm, size ondan bir haber getireyim, yahut size bir ateş koru getireyim de ısınasınız." demişti.

Oraya gelince seslenildi: "Ateşin içinde bulunan da çevresinde olan da mübarek kılındı. Alemlerin rabbi Allah, eksikliklerden münezzehtir."

Ey Musa gerçek şu ki ben, üstün hikmet sahibi olan Allah'ım.

"Asanı at" attı. Onun küçük bir yılan gibi titreştiğini görünce arkasını döndü, geri dönmedi bile. "Ey Musa korkma, çünkü, benim huzurumda peygamberler korkmaz."

Ancak zulmeden, sonra yaptığı kötülüğün yerine iyilik yapan olursa ona karşı da ben bağışlayıcı, esirgeyiciyim.

Elini koynuna sok, kusursuz olarak bembeyaz çıksın. (Bu da) Firavun'a ve onun kavmine dokuz mucize içindedir. Çünkü onlar yoldan çıkan bir kavimdi (27/7-12).

Peki niçin Kasas sûresinde, bu ikisinden daha farklı ifadeler yer almıştır? Ortam aynı, olay aynı fakat anlatım farklı, diyaloglar farklıdır. Allah'ın Musa Peygamber ile konuşması neden bir yerde başka, bir diğer yerde daha başka şekilde anlatılmıştır?

İslamî akıl, Kur'an kıssalarındaki tekrarları, anlatım ve tasvir farklılığı ile ilgili bu tür soruları cevaplamaya çaba sarfetmiş, fakat kesin bir kanaate ulaşamamıştır.

Bu yüzden pek çok alim Kur'an kıssalarındaki tekrarları müteşabih ayetlerden sayma eğilimini tercih etmişlerdir.[38]

Taberî şöyle diyor:

> Müteşabih; tekrar edilen kıssalarda lafızların birbirine benzemesi (karışması)dır. Bazı kıssalarda lafızlar aynı, anlamlar ayrı; bazılarında lafızlar farklı, manalar aynı olabilir.[39]

Bundan başka kimi büyük müfessirler de benzer şeyleri söylemektedirler.

Eğer İslami akıl Kur'an kıssalarına yönelik anlayışını, belâğat esasına veya sanatsal-edebi esasa göre oluşturseydı, böyle bir duruma düşmez ve ilk andan itibaren, tekrar sayılan şeylerin hiçbir şekilde tekrar olmadığını; Kur'an kıssalarında, tarihsel konuların aktarımının hedeflenmediğini; Kur'an'ın öğüt, ibret, uyarı ve müjdeleme gibi amaçlarının, bir yerden başka bir yere farklılık arzedebileceğini, anlatımdaki faklılığın amaçlardan kaynaklandığını; zira amaçlardaki farklılığın hiç şüphesiz edebî anlatım biçimlerinde farklılığa yol açabileceğini öğrenmiş olurdu.

Taha sûresindeki Musa kıssasının amacı; Neml sûresindeki Musa kıssasındaki amaçtan farklıdır. Taha sûresindeki Musa kıssası ayrı bir kıssa, Neml sûresindeki Musa kıssası ise bağımsız, başka bir kıssadır. Edebî açıdan o, bir kıssa, diğeri de ayrı bir kıssadır. Buna göre tekrar sözkonusu değildir. Ortada ne bir ihtilaf, ne de müteşabihlik vardır. İnşallah,

38 Bkz: el-Hatîb el-İskafî, *Durretu't-Tenzîl ve Ğurretu't-Tevîl*. Yazarımızın sık sık atıfta bulunduğu alim, Ebû Abdillah Muhammed b Abdillah, el-Hatîbu'l-İskâfî (ölümü Ziriklî'ye göre 420/1029, Brockelmann'a göre 421/1030), İsfehanlı bir edebiyat ve dil otoritesidir. Lafzi müteşabihler ile ilgili yazdığı *Durretu't-Tenzîl ve Ğurretu't-Tevîl Fî Beyani'l-Âyâti'l-Muteşâbihât Fî Kitabillâhi'l-Azîz* adlı kitabı basılmıştır (Kahire 1326-1327, Beyrut 1995). Geniş bilgi için bkz: Brockelmann, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî* (çev: Mahmud Fehmi Hicazi ve Arkadaşları), Kahire 1993, c. III, s. 163-164. Ayrıca bu eser, Muhammed Aydın tarafından, Ummu'l-Kurâ Üniversitesinde (1994), doktora tezi olarak (edisyon kritik, tahkik, tahric, talik ve dirase) hazırlanmıştır (Ç).

39 Taberi, *age*, c. III, s. 103.

ikinci bölümde bunları bütün ayrıntılarıyla açıklamaya çalışacağız.

C. Kıssa Ögeleri ve Hakikat

Bu konu; edebî ekole dönülüp doğru yoruma ulaşılmaması nedeniyle, Kur'an'da geçen kıssa ögelerinin, anlam yönünden oturtulamadığı açıkça ortaya çıktığı zaman, İslamî aklın çözmeye çalıştığı bir sorun olma özelliğini korumaktadır.

1- İslamî akıl açıkça gördü ki; Kehf 18/86'da geçen *"Güneşin su içinde batması"* ifadesi, güneşin doğması, dünyanın güneş etrafında dönmesi, güneşin su içinde batışının kesinlikle imkansız olması gibi, bilinen tabiat kanunlarıyla bağdaşmamaktadır. Bu yüzden İslamî akıl, doğru bir yoruma ulaşılmadıkça, buradaki Allah kelamının anlaşılamayacağını kavradı. Sonuçta bir çözümü kendine zorunlu gördü ve nihayet bizim kabul ettiğimiz edebî-sanatsal ekole teslim oldu. Zira; İslami akıl artık, Kur'an'ın bu kıssalarda, güneşin batışına ait insanların zihinlerindeki tabloları tasvir etmek sûretiyle, bu batışın hakikatini ifade etmediğini; insanların gözleriyle gördüklerini (göz yanılsamasını) tasvir ettiğini ve güneşin doğup-batışına ait astronomi kanununu tasvir etmediğini kavramıştır.

Râzî, Kehf sûresinde geçen Zülkarneyn kıssasının tefsiri ile ilgili olarak şöyle diyor:

> İkinci Mesele: Kesin bir biçimde kanıtlandığı üzere; yeryüzü küre biçimindedir ve gökyüzü de küreyi ihata etmiş haldedir. Hiç şüphesiz güneş felektedir. Ayrıca ayette "Orada bir kavim buldu..." ifadesi de bulunmaktadır. Malumdur ki, güneş yakınında bir toplumun ikamet etmesi diye bir şey mümkün değildir. Öte yandan güneş yeryüzünden mukayese edilemeyecek kadar büyüktür. Öyleyse güneşin, dünyadaki bir su kaynağına girmesi nasıl makûl olabilir?..
>
> Konu bu şekilde kesinlik arzedince; deriz ki, "güneş çamurlu bir su gözü içinde batıyor..." ifadesi bir kaç yönden tevil edilebilir:
>
> a) Zülkarneyn batıdaki en uzak bölgeye varıp, önünde medeniyet eseri hiçbir bina (vs.) kalmayınca; güneşi adeta, siyah çamurlu bir su kaynağı içine batıyormuş gibi gördü. Oysa gerçekte böyle bir şey olmamıştı. Nitekim deniz yolcusu bir kimse de baktığı tarafta kıyıyı görmediği vakit; güneşin adeta denizin

içinde battığı kanaatine varır. Aslında güneş denizin çok ötesinde batmaktadır..."[40]

Kadı Abdulcebbar (el-Hemedâni) şöyle diyor:

Güneş kendi batış mecrasında battığı halde; (Zülkarneyn'in) güneşi yeryüzüne ait bir mekanın içinde batıyor görmesi nasıl mümkün olabilir? Buna şöyle cevap verebiliriz: Güneş öyle bir şekilde batıyor ki dünyada batıyor biçiminde gözlemleniyor. Nitekim kişi deniz tarafında bulunursa güneş denizde batıyor biçiminde görülür. Güneş yeryüzünden doğar; semada hareket eder derken aynı durum geçerlidir. Burada söylenilmek istenen, belirttiğimiz gibi müşahede ile yapılan bir değerlendirmedir.[41]

2. *Vedd*, *Suva'*, *Yeğûs*, *Ye'ûk* ve *Nesr* adındaki putların; Hz. Muhammed (s)'in peygamberliği döneminde ve bundan az bir zaman önce, Arap Yarımadasında tapılan putlar olduğu, İslamî akıl için açıklık arzeden bir husus olmuştur. İslamî akıl bu putlar ile Nuh (a) arasındaki ilişkiyi ve ayrıca, Nuh kıssasında bu putların isminin niçin geçtiğini anlamaktan aciz kalmış; bu yüzden konuyu sorunsal saymıştır.

Nuh kıssası ile ilgili olarak *Râzî* tefsirinde şöyle bir pasaj bulunmaktadır:

Altıncı Mesele: Bu beş put, Nûh kavminin en büyük putları idi. Daha sonra Nuh kavminden Araplara geçti. *Vedd* putu kelb kabilesine, *Suva'* putu Hemadan'a, *Yeğûs* putu Mizhac'a, *Yeûk* putu Murad'a, *Nesr* putu da Himyer'e ait idi. Bu yüzden Araplar çocuklarına, "Abdu Vedd" ve "Abdu Yegûs" ismini vermişlerdir. Konu kitaplarda bu şekilde anlatılmıştır. Ancak, bu izahta bir problem vardır. Çünkü dünya[42] Tufan zamanında harap olmuştu. Nasıl olur da bu putlar geride kalır ve Araplara intikal eder? Nuh (a) bunları gemiye almış ve muhafaza etmiştir, demek imkansızdır. Zira Nuh, bunları ortadan kaldırmak ve kırmak için görevlendirilmişti. Nuh'un bunları geriye koyup muhafaza etmeye çabaladığını söylemek nasıl mümkün olabilir.[43]

40 er-Râzî, *age*, c. V, s. 305 vd. Bu konuyu ikinci bölümde açıklayacağız.
41 Kadi Abdulcebbâr, *age*, s. 217.
42 *Tevrat*'ta tufan bütün yeryüzünü kaplamış bir olay olarak anlatılmaktadır (Tekvin, Bab 7). Kur'an'da ise açıkça bütün dünyayı kaplayan bir tufandan bahsedilmemektedir (Ç).
43 er-Râzî, *age*, c. VIII, s. 232.

3. İslamî aklın açıkça gördüğü bir başka sorun da Maide sûresinin sonundaki, Allah ile İsa arasında geçen diyalogun, lafzî anlaşılamayacağı ve böyle bir diyalogun gerçekten olmuştur, şeklinde açıklanamayacağıdır. Burada edebî tasvirden başka bir şey olması mümkün değildir. Öyle ki bu diyalogda, Hz. Muhammed (s)'in çağdaşı olan Hıristiyanların eleştirilmesi amaçlanmıştır.

Tenzihu'l-Kur'ân ani'l-Metâ'in kitabında şöyle bir pasaj geçmiştir.

> Mesele: "*Ve yine Allah demişti ki: "Ey Meryem oğlu İsa, sen mi insanlara: 'Ben ve annemi, Allah'tan başka iki tanrı edinin.' dedin?" Haşa dedi, sen yücesin, benim için gerçek olmayan bir şeyi söylemek bana yakışmaz. Eğer demiş olsam sen bunu bilirsin, sen benim nefsimde olanı bilirsin, ben sende olanı bilmem, çünkü gaybları bilen yalnız sensin, sen!*" (5/116) ayeti hakkında şunlar söylenilebilir:
>
> İsa (a) insanlara bu sözleri söylemediğine göre; bu ifade nasıl doğru olabilir? Meydana gelmemiş bir olayı Allah, nasıl olur da olmuş-bitmiş bir olay olarak anlatır?
>
> Buna cevabımız şudur:
>
> Bu ifadeler, (Meryem ve İsa'yı ilahlaştıranlara) yönelik, Allah'ın kınaması ve azarlamasını ifade eder. Bir fiili işleyeni engellemek ve azarlamak için, hikmet sahibi (zâtın) herhangi bir fiil ile suçlaması uygun olabilir. Allah Tealâ olayları pek tabii bilmektedir. Onun soru sorması uygun değildir. Burada bizim söylediğimiz anlam kastedilmiştir. (Hıristiyanların arasında) Allah'a ibadet eder gibi; Meryem ve İsa'ya ibadet edilmesini ve bunların iki ilah edinilmesini gerekli gören bazıları vardı. Bu yüzden cümle sonunda, "Eğer bunu demiş isem, sen muhakkak bilirsin." ifadesi geçmiştir.[44]

4. İslamî aklın farkına vardığı bir başka sorun da "*Biz, Allah'ın Rasulü, Meryem oğlu İsa Mesih'i öldürdük demeleri...*" (4/157) ayetinde, Kur'an'ın onlardan naklettiği, Yahudilerin sözlerinin içinde, İsâ'nın Allah'ın rasûlü olarak nitelenmesidir. Bu sözün gerçekten Yahudilerden çıktığı biçimde anlaşılması imkansızdır. Zira Yahudiler (İsa'nın) bu niteliğini (peygamberliğini) ifade etmemişler, ancak Kur'an bunu ifade

44 Kadi Abdulcebbar, *age*, s. 115.

etmiştir. Çünkü İsa'yı peygamberlikle nitelemenin tabii sonucu, Onun Allah'ın elçisi olduğunu kabul etmektir. Oysa Yahudiler bunu kabul etmediler. Eğer kabul etmiş olsalardı, kuşkusuz Hıristiyan olurlardı.

Ona her türlü işkenceyi reva görüp, öldürülmesi için çarmıha gerilmesine sebep olmak yerine, Hıristiyan olurlardı. Yahudiler, İsa'yı yalancılıkla itham ediyor, Onun veled-i zina ve annesinin de zâniye olduğu iftirasında bulunuyorlardı. Yahudiler bunları ve hatta bundan daha fazlasını söylüyorlardı. Bu yüzden İslamî akıl, İsa'nın Allah'ın elçisi olduğu sözünün, gerçekten Yahudilerden çıktığını kabul edememiş; burada, edebi-sanatsal ekole sığınmak zorunda kalmış ve konuyu bu şekilde ifade etmiştir.

Bu ayetin tefsiri ile ilgili olarak, Keşşâf'ta şöyle bir pasaj geçmektedir:

> Yahudiler, İsa'nın peygamberliğini reddeden; O'nu öldürmeye kasteden düşman kişiler olmuşlar ve O'nu kötü kadının oğlu diye nitelemişler ise; nasıl olur da "Biz Allah'ın elçisi, Meryem oğlu İsa Mesih'i öldürdük." demiş olabilirler? diye sorarsanız; buna, onlar bu sözleri; Firavun'un (Musa hakkındaki), "Size gönderilen peygamberiniz kuşkusuz mecnundur." sözünde olduğu gibi; alay amacıyla söylemişlerdir; şeklinde cevap verebiliriz.
>
> Yahudilerin İsa hakkındaki iftiralarını bertaraf etmek ve onların art niyetleri karşısında İsa'yı yüceltmek için; Allah'ın, Yahudilere ait çirkin sözleri onlardan naklederken, bu sözlerin yerine güzel sözleri koyması uygun düşmektedir. "*Andolsun ki, onlara "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, "Onları ulu olan, herşeyi bilen yaratmıştır." derler.*" (43/9) ayetinde de aynı durum vardır.[45]

5- İslamî akıl, Bedir ve Uhud savaşlarında, meleklerin Müslümanlara nasıl yardım ettiklerini anlamak konusunda da zorluğa düşmüştür. Esasen Kur'an, bu olayı sadece insanların maneviyatını takviye etmek ve zafer ümidi vermek için anlatmıştır.

Menâr tefsirinde şöye bir pasaj bulunmaktadır:

45 ez-Zemahşerî, *age*, c. V, s. 281.

Ebû Bekr el-Esamm, meleklerin savaşmış olduğunu kabul etmemiş ve şöyle demiştir: Bir melek dünyadaki bütün varlıkları helâk etmek için kafidir. Nitekim Cebrâil, Lût kavmine ait şehirleri yok etmiştir. Cebrail Bedir günü savaşa iştirak ettiyse, Müslümanların kafirlerle savaşmasına ne gerek vardı? Melek (Cebrail)in savaşta bulunduğu farzedilirse, diğer meleklerin gönderilmesinin ne gibi yararı vardır? Ayrıca kafirlerin liderleri tanınmakta ve onların herbirini öldüren sahabiler de tek tek bilinmektedir.

Öte yandan; melekler savaşmış olsaydı, insanların bu melekleri görmeleri gerekirdi. Bu ihtimale göre, Peygamber (s)'in ordusundan görülen asker sayısı, üçbin ve daha fazla olmalıydı ki, hiçbir kimse böyle bir şey söylememiştir. Çünkü bu söz "*İşte böylece, savaşta karşı karşıya geldiğiniz zaman, tıpkı sizi onların gözünde az gösterdiği gibi, onları da sizin gözünüz de az gösterdi...*" (8/44) ayetine terstir. Eğer melekler insan sûretinden başka bir şekilde (savaşa iştirak etmişler) ise bu takdirde de insanların kalplerinde çok şiddetli bir korkunun oluşması gerekirdi ki, böyle bir şey kesinlikle rivayet edilmemiştir.

İkinci ihtimal (meleklerin görülmeden savaşa iştirak etmeleri ihtimali) doğru olsaydı; faili görünmeksizin başların kopartılması, karınların deşilmesi, kafirlerin yere yıkılması gibi olaylar, en büyük mucizelerden olduğu için, Müslümanlar ile kafirler, dost ve düşman herkesin arasında tevatürle aktarılması ve net bir biçimde bilinmesi gerekirdi. Ayrıca bu melekler maddi (görüntülü) cisimler gibi olsaydı, bütün herkesin görmesi gerekirdi. Eğer latif (görülemez) varlıklar iseler, nasıl olur da atların üzerinde durmuş (atlara binmiş) olabilirler?[46]

Bu ve buna benzer birçok soru, İslamî aklın önüne çıktı ve İslamî akıl, tevil edilmeksizin bu meselelerin, tarihsel bir gerçek ve olmuş bir vakıa olarak anlaşılamayacağının farkına vardı. Şayet İslamî akıl, Kur'an kıssalarına ilişkin anlayışını, daha ilk dönemlerden itibaren edebî ekol üzerine oturtmuş olsaydı, bu gibi tevillere gitmek ve iradi olarak değil de zorunlu olarak edebî ekole yönelten bu hallere düşmek zorunda kalmazdı.

46 *Tefsîru'l-Menâr*, c. IV, s. 113 (Muhammed Reşîd Rıza, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, Kahire 1345/1935 (Ç).

D. Haberler ve Îcâz

Bu konu İslami aklın, sorgulayıp üzerinde durduğu son sorundur. Tarihsel metodun, Kur'an kıssalarının anlaşılmasında esâs alınması, Peygamber (s) ve Kur'an-ı Kerim için en iyi yol mudur yoksa bu metot, Peygamber (s) ve Kur'an-ı Kerim'e saldırmak için oryantalistlerin geçtikleri bir açık kapı mıdır?

İslamî akıl herşeyi ölçtü biçti; müşriklerin, dinsizlerin ve misyonerlerin sözlerini birer birer gözden geçirdi. Tarihsel işaret (haber)ler, bu işaretlerdeki kapalı noktalar, kıssalardaki tekrarlar ve bu tür Kur'an kıssalarını müteşabih sayan görüşler, gerçekle ve pratik vakıa ile örtüşmeyen olay ve tablolar üzerinde dururken, tevil veya edebî ekol tarzına dayanmaksızın, maruz kaldığı problemleri tek tek ele aldı.

İslamî akıl bütün bu sorunları ele aldı ve Kur'an kıssalarının anlaşılması konusunda tarihsel gerçeklik yönteminin ortaya koyduğu faydanın; (bu yöntemin) yol açtığı kötülük, zarar ve bela yanında, çok çok az olduğunun farkına vardı. İşte bu noktada İslamî akıl, bu yöntemin kendisini, bu metoda sarılmaya ve bunun gerektirdiği herşeyi gözönünde tutmaya iten etkenleri tekrar düşündü. Peygamber (s)'in risaletinin gerçek olduğunu göstermek için, bu kıssalarda yer alan bilgilerin, niçin mucize delili sayıldığını açıkça gördü.

(Kıssalardaki) Bu mucize haberler, İslamî aklın yeniden düşündüğü bir konudur. Bu düşünme onu şu sonuca götürmüştür: Kıssalarda anlatılan haberler, Mekkeli müşriklere cevap verme ve onlara meydan okuma eksenine oturmamaktadır. Bu yüzden bu haberlerin mucize kabul edilmesi doğru değildir.

İslamî akıl bu haberleri düşünmüş ve ilk olarak bunların çoğunun, Hz. Muhammed'in peygamberliğinden önce, Arap Yarımadasında bilindiği ve bu bilgiye dayanarak tefsircilerin Kur'an kıssalarındaki "görmedin mi-bilmiyor musun?" (أرأيت) ifadelerini, edebî tarzda yorumladıklarını görmüştür.

Fecr sûresindeki *"Görmedin mi Rabbin ne yaptı Âd'a"* (89/6) ayetinin tefsiriyle ilgili olarak *Râzî* tefsirinde şöyle bir pasaj bulunmaktadır.

> Görmedin mi (cümlesi) "bilmedin mi, bilmiyor musun" anlamındadır. Çünkü Peygamber'in bu (olayı) görmesi "bilme" anlamında kullanılmıştır. Zira Ad, Semûd ve Firavun'a ait haberler nesilden nesile nakledilmekteydi. Âd ve Semûd, Arap beldelerinde yaşayan iki toplumdu. Firavun'u ise Araplar, Ehl-i Kitap'tan duyuyorlardı. Öte yandan Firavun'un ülkesi (Mısır) Arap topraklarına komşu idi. Nesilden nesile, tevatürle yapılan aktarım kesin bilgi ifade eder ve kesin bilgi de kuvvet, açıklık ve şüpheden uzaklık yönünden "görme" yerine geçer. Bundan ötürü Allah "bilmiyor musun?" anlamında "görmedin mi?" buyurmuştur.[47]

"Bilme" olgusu hiç kuşku yok ki, bu tür haberlerin *tehaddî*ye[48] odak veya îcâz delili olmaya elverişli bulunmadığı sonucunu doğurmaktadır.

İslamî akıl bu haberleri düşündü ve ikinci olarak, Peygamber'in nübüvvet ve risaletinin gerçekliğini göstermek için Kur'an'ın dayandığı bu kıssaların; bilinmesi imkansız haberleri içermediğini ve bunun tam tersine, Ehl-i Kitap tarafından bilinen haberleri içerdiğini görmüş oldu. Burada bir imkansızlık söz konusu olabilse bile bu, Hz. Muhammed (s)'in ümmîliğinden veya bu haberlerin ince detaylarından kaynaklanan bir imkansızlıktır.

Tenzihu'l-Kur'ân Ani'l-Metâ'in kitabında şöyle bir pasaj bulunmaktadır:

> Mesele: "*Sana vahyettiğimiz bu (haber) gayb haberlerindendir. Çünkü sen, hangisinin Meryem'in hamisi olacağını kur'a ile belirlediklerinde onların yanında değildin ve (o konuda) birbirleriyle çekiştiklerinde yanlarında yoktun.*" (3/44) ayetiyle ilgili olarak; (sözkonusu ayetlerde geçen) bilgi, Hıristiyanlar ve diğerleri tarafından bilinmekteyken, nasıl olur da (biz sana gayb haberlerini vahyediyoruz) denilmesi doğru olabilir?, şeklinde bir soru sorulabilir. Bunun cevabı şudur: Peygamber (s), bu haberlerin ayrıntısını öğrenilebilecek kadar (bilgi sahibi) kimselerle bir arada bulunmamıştır. O, diğer Araplar gibidir. Onun gerçekten peygamber olduğunu ispatlamak için, gayb haberleri O'na bildirildi. Bundan dolayı; "Onlar kur'a çeker-

47 er-Râzî, *age*, c. VIII, s. 423.

48 Tehaddî, Kur'an'ın muarızlarına meydan okuması anlamına gelmektedir. Kur'an'ın taşıdığı hususiyetler bu tehaddîye cevap verilmesine imkan vermemiştir. Bkz: İsra 17; 88, Hûd 11; 13 ve Bakara 2; 23-24 (Ç).

ken yanlarında değildin." buyurulmuş ve Meryem hakkındaki ayrıntılar anlatılmıştır. İşte bu (durum) Peygamber (s)'in en büyük mucizelerindendir.[49]

Râzî tefsirinde şöyle bir ifade bulunmaktadır:

Nuh Tufanı kıssası, bilgi sahibi kimseler tarafından iyice bilinen bir olay değil midir? denilirse; (bu itiraza karşı) bu kıssa, özet olarak bilinmekteydi ve (Kur'an'da) belirtilen ayrıntılar bilinmemekteydi, diyebiliriz.[50]

İslamî akıl bu haberleri düşündü ve üçüncü olarak; (kıssalarda belirtilen) bu haberlerin bir tür mucize olduğu görüşünün, müşriklerin iddialarını çürütmediği kanaatine varmış oldu. Öyle ki, bu müşrikler Hz. Muhammed (s)'in bu haberleri başka yerlerden iktibas ettiğini veya O'na bir insanın bunları öğrettiğini, eğer dilerlerse, bu sözlere benzer sözler söyleyebileceklerini iddia ediyorlar, akabinde *Rüstem* ve *İsfendiyar* hikayelerini anlatıyorlardı. Kureyşliler bu hikayelerden hoşlanıyorlar; Hz. Muhammed (s)'den ayrılıp, O'na ve Kur'an'a karşı koyanlara yöneliyorlardı.

İslamî akıl tüm bunları düşündü ve bu düşünce onu, Kur'an'ın bizzat kendisinin bu haberleri *tehaddî*ye odak ve îcâza dayanak yapmadığı; sözün edebi güç ve etkisi yönünden, îcâzın söz konusu olabileceği sonucuna götürdü.

"Biz onların 'Ona bir insan öğretiyor!' dediklerini biliyoruz. Haktan saparak kendisine yöneldikleri adamın dili yabancı, bu ise apaçık Arapça bir dildir." (16/103) ayeti ile ilgili olarak *Râzî* tefsirinde şöyle bir pasaj bulunmaktadır:

Sözün özeti şudur: Mekke müşrikleri, Peygamberin Kur'an ayetlerini bir başkasından öğrendiği ve sonra kendine mal ettiği; bu konuda yalan söyleyerek, vahiy kanalıyla bunları öğrendiğini öne sürdüğü, şeklinde Peygamber'i suçlamışlardır.

Allah (onların iddiasını) "(Kur'an'ı) kendisine nispet ettikleri şahsın dili yabancıdır. Halbuki bu (Kur'an) apaçık bir Arapçadır." buyurarak cevaplamıştır. Burada şöyle cevap verilebilir.

Kur'an-ı Kerim, taşıdığı fesahat bakımından mûcizedir. Adeta şöyle söylenilmek istenilmiştir: Varsayalım, Peygamber bu

49 Kadi Abdulcebbâr, *age*, s. 59.
50 er-Râzî, *age*, c. V, s. 65.

bilgileri (iddia edildiği gibi) yabancıdan öğrenmiş olsun. Ne var ki, Kur'an lafızlarındaki fesahat yönünden mucizedir.[51]

Kur'an, belki de bundan dolayı, Araplara düzmece sûreler (!) getirmeleri konusunda meydan okuyordu. *Menâr*'da şöyle bir pasaj bulunmaktadır:

Allah âdeta, gaybdan haber veren kıssaların bulunduğu sûreler konusunda (inkarcılara), sizi çağırıyorum; sizin yardım alabileceğiniz diğer kimseleri, kıssaların bulunduğu Kur'an sûreleri gibi on sûre uydurmaları konusunda, içerik yönünden kıssaların uydurulmuş olmasına da müsaade ederek meydan okuyorum, demiştir.[52]

Meydan okuma (*tehaddî*) gördüğünüz gibi, sözdeki etkileme gücüne ve beyânın etkileyiciliğine dayanır. Bu yüzden Kur'an kıssalarında geçen haberleri mucize sayamayız.

Ancak, bu haberlerin, daha çok Muhammed (s)'in peygamberliğine işaret etmesi konusuna gelince; bu bizim reddettiğimiz bir husus değil, aksine kabul ettiğimiz ve desteklediğimiz bir görüştür.

Fakat, bu "işaret (îhâ')" kuvvetinin, tarihî (gerçek) haberler olması gerekmeyen, toplumdaki yaygın Yahudi dinî görüşüne dayandığı baz alınırsa; bu (kıssa verilerinin) Yahudilerin veya Arapların bildikleri şeyler olması yeterli gelmekteydi.

(Konular üzerinde) bu uzunca durmalar ve bu devamlı düşünmeler, İslamî aklın kuvvetli bir biçimde şu kanaate varmasını sağladı: Tarih bilgisi vermek, Kur'an'ın amaçlarından biri değildir, tarih yöntemine sarılmak, Peygamber ve Kur'an açısından tehlikelidir ve hatta bunun; insanların daha önce Tevrat'ı inkar ettikleri gibi, Kur'an'ı da inkar etmelerine neden olması kuvvetle muhtemeldir.

Râzî tefsirinde şöyle bir pasaj bulunmaktadır:

"*Eğer topluca çıkmazsanız, size (acı bir şekilde) azap eder ve yerinize sizden başka bir topluluk getirir, O'na hiçbir zarar veremezsiniz. Allah herşeyi yapabilendir.*" (10/39) ayetinin bir kaç yorumu olabilir: Birincisi şudur: Müşrikler, Kur'an kıssalarından bir şeyler işittiklerinde; her defa, bu kitap (Kur'an)

51 er-Râzî, *age*, c. V, s. 350.
52 Reşid Rıda, *age*, c. I, s. 194.

öncekilerin hikayelerinden başka bir şey değildir, demişler; bu kıssaların salt kıssa anlatımı amacıyla Kur'an'da yer almadığını; aksine, başka nedenlerden ötürü bunların anlatıldığını takdir edememişlerdir.[53]

Yukarıda geçen ayetle ilgili olarak *Nîsâbûrî*'nin, *Ğarâibu'l-Kur'ân* adlı tefsirinde şu açıklamalar bulunmaktadır:

(Müşrikleri) ilk dönemde ve daha sonraki yıllarda inkara yönelten bir kaç etken vardı: Kur'an'da, önceki toplumlara ait kıssaları görüyorlar, bunların niçin Kur'an'da bulunduğunu takdir edemiyorlar ve "öncekilere ait hikayeler" diyorlardı. (Bu müşrikler), dünyanın sonsuza dek kalmayacağını, her hareketin sonunun durgunluk; her durgunluğun sonunun yokluk olacağını, insanın öğrenmesi için, Allah'ın evrende (dilediği gibi) tasarruf etmeye; insanları izzetten zillete düşürmeye veya zilletten izzete yükseltmeye kadir olduğunun beyan edilmesi amacıyla kıssaların (anlatıldığını) farkedemediler. Tıkpı şu ayette belirtildiği gibi: "*Elbette onların hayat hikayelerinde akıl sahipleri için ibret vardır. Uydurulacak bir söz değildir; ancak kendinden öncekilerin doğrulanması, herşeyin açıklanması ve inananlar için bir kılavuz ve rahmettir.*" (12/111).[54]

Menâr'da şu pasajlar yer almaktadır:

Tarih disiplininin ilgilendiği meselelerin; dinin önem verdiği konularla aynı olmaması ve dinin, tarihin sadece ibret yönüne bakmasından ötürü (kıssalarda) zaman ve mekan açıklanmamıştır...[55]

Bununla birlikte (kıssalardaki) tarihsel haberler, tabi olunan din prensipleri derecesine ulaşmış değildir.[56]

Defalarca açıkladık ki, tarihsel olayları, bunların oluş biçimlerini, zaman ve mekanlarını açıklamak, Kur'an'ın amaçlarından değildir. Kur'an'da anlatılan peygamberler ve (gönderildikleri) toplumlara ait kıssalar; sadece Allah'ın insanlar hakkındaki sosyolojik yasa (sünnet) ve bu yasanın ihtiva ettiği dinin temellerini ve ıslâhı açıklamak içindir.[57]

Eğer tarih, insanoğlunun çok kolay elde edebileceği ve bu konuda vahiyden mustağni kalabileceği bilimlerden ise; ayrıca

53 er-Râzî, *age*, c. IV, s. 591.
54 Nîsâbûrî, c. XI, s. 85 (Taberi'nin Yanında) (en-Nîsâbûrî, *Ğarâibu'l-Kur'ân ve Reğâibu'l-Furkân*, Bulak 1323 (Ç)).
55 Reşid Rıda, *age*, c. I, s. 279.
56 *Age*, c. IV, s. 7.
57 *Age*, c. 2, s. 101.

tarihsel haberler Tevrat'ta daha fazla yer aldığı halde, niçin Kur'an'da tarihsel haberlerin anlatıldığı birçok sûre bulunmaktadır; diye sorulabilir. Bunun cevabı şudur:

(Eski) toplum ve ülkelerin durumlarını öğrenmek için, bu toplumlar ve ülkelere ait kıssa ve haberler yer alsa da Kur'an'da tarihle ilgili bir şey yoktur. Bunlar Hz. Muhammed (s)'in getirdiği mesaj konusunda kafirleri uyarmak için, Onun ve mü'minlerin kalplerini teskin için önceki peygamberler ve gönderildikleri toplumlar arasındaki olayların anlatımı esnasında ortaya çıkan ibret ifadeleridir.[58]

Bu yorum ile ilgili geride iki problem kaldı ki, insanlar bunlar hakkında birçok görüş ileri sürmüşlerdir. Bunlardan ilki, Havva'nın Adem'e ait kaburga kemiklerinin birinden yaratıldığı, diğeri de Adem'in masumluğu (ismet) konusudur. Birincisi ile ilgili olarak Kur'an'da bir açıklama yoktur. Bu nedenle, ilgili ayeti, Tevrat'ın Tekvin bölümüne mutabık olacak şekilde yorumlamak zorunda da değiliz. Bu kıssa, Ehl-i Kitab'ın elinde bulunan Tevrat'ta anlatıldığı gibi, tarihsel bir olay olarak Kur'an'da anlatılmamıştır.

Allah'ın hükmünü ortaya koyması ve yeryüzünde O'nun yasasını (sünnet) uygulayıp, Allah'ın halifesi olabilmesi için Adem'in yaratılışını, Adem'in, kendini geliştirme yeteneğine sahip olmasını, sınırsız bilgi edinme ve eylem gerçekleştirme kabiliyetinde oluşunu, Onun, günaha götüren etkenlere ve vesveseden etkilenmeye müsait bir yapıda olduğunu vurgulayarak; Kur'an ibret vermeyi hedeflemiştir.

Tarihsel bilgi vermek dinin amacı değildir. Çünkü tarih konuları, dinin önem verdiği konular değildir. Din, tarihin, başka değil sadece ibret yönüne bakar. İşte bu yüzden (kıssalarda) zaman ve mekan açıklanmamıştır. Nitekim, Tevrat'ın Tekvin bölümü ile ilgili olarak daha önce bu konuda açıklamada bulunmuştuk ve bu açıklamamız Hıristiyanlığa göre kainatı ve mahlûkatı araştıranların itirazına neden olmuştu. Zira deney ve gözleme dayanan (pozitif) bilim, Tevrat'taki tarihsel hataları ortaya çıkardı. Yeryüzünde insanoğluna ait öyle (arkeolojik) kalıntılar bulundu ki, bunlar insanın yaratılışının, Tevrat'ın belirlediği (zaman) sınırından daha eskiye dayandığını ispatlamaktadır. Bu yüzden bazı Ehl-i Kitab (bilginleri) zorlama tevillere girişiyorlar; kimileri ise kitabı da vahyi de inkar yoluna gidiyorlar.[59]

58 *Age*, c. 2, s. 20.
59 *Age*, c. I, s. 279.

Bütün bu pasajlardan anlaşılıyor ki, tarihsel bilgiler, tâbi olunan din (esasları) olmayıp, hiçbir şekilde Kur'an'ın amaçlarından biri değildir. Bundan ötürü Kur'an; zaman, mekan ve olayların kronolojisini vermemiştir.

Kur'an'ın tarihsel bilgilere işaret etmekteki amacı, öğüt ve ibret vermektir. Yani (Kur'an) bu bilgileri tarihsel çerçeveden çıkartıp dinî çerçeveye oturtmuştur. Bunun anlamı şudur: Tarihsel bilgiler olması dolayısıyla bu bilgilere; dinin bir bölümü veya onu oluşturan bir unsur olarak itibar edilemez. Madem ki, Kur'an'ın amacı bu değildir; o halde bu bilgilerin tarihsel değeri, Kur'an'ın gözettiği bir durum da değildir.

İslamî akıl bu düşünsel aşamaya ulaştığında ideal bir noktaya varmış bulunmaktadır. Çünkü Kur'an kıssalarını anlama konusunda, tarihçi (gerçeklik) metodundan, İslamî aklın kurtulması yolunda, uzunca bir mesafeyi katetmiş ve tarihsel amaç hakkındaki kesin hükmünü vermiş bulunmaktadır. Bu tarihsel amaç hakkında net bir karara varılması; İslamî perspektif için şu faydalı noktaların çıkmasını sağlamıştır:

1. İsrailiyattan ve birçok teorik varsayımlardan kurtuluş.
2. İnsan zihninin, Kur'an kıssalarının amacı olan öğüt ve ibretlere, dinî ve sosyolojik anlamlara yöneltilmesi.
3. (Kur'an'da) tekrar olduğu düşüncesi ve Kur'an kıssalarının müteşabih sayılması problemlerinin çözülmesi.
4. İslamî aklın Kur'an kıssalarında geçen tarihsel haberler konusunda net bir görüşe ulaşması. Zira, bunlar tâbi olunacak din derecesine ulaşmamış ve bu (haberler)de öğütler, hikmetli noktalar ve insanlar için verilen misaller söz konusu edilmiştir. Bundan dolayı beşeri aklın bu haberleri ihmal etme, bunları bilmeme, bunlara muhalefet etme veya bu haberleri inkar hakkı doğmuştur.

Bakara sûresindeki *Hârût* ve *Mârût* kıssasının tefsiriyle ilgili olarak *Menâr*'da şöyle bir pasaj bulunmaktadır:

> Şurası tamamen açıktır ki, Kur'an'da bir kıssanın anlatılması; insanlardan aktarılan şeylerin gerçek (yaşanmış) olmasını

gerektirmez. Bu ayetlerde sihrin zikredilmesi, insanların bu konuda inandıkları şeyleri onaylamayı (ispat) gerektirmez. Bunun gibi, olumsuzlamadan anlaşıldığı biçimiyle, küfr/inkar fiilinin Süleyman'a nispet edilmesi; -olumsuzlama/nefy bağlamında zikredilmiş olmasa bile- Kur'an'da zikredildiği için gerçek (yaşanmış) olmak zorunda değildir.

Büyük alim (Abduh) şöyle demiştir: Pek çok kez açıkladık ki, Kur'an'daki kıssalar, tarihsel bilgi vermek ve geçmiş milletlerin haberlerine ait ayrıntılara inanmaya yöneltmek için değil, öğüt ve ibret alınması için anlatılmıştır. Kur'an önceki toplumların, hak-batıl inançlarını, doğru ve yanlış geleneklerini, faydalı ve zararlı alışkanlıklarını öğüt ve ibret alınması amacıyla anlatır. Kur'an'ın anlatımı ibret çerçevesinin dışına taşmaz, bu odak noktasını aşmaz.[60]

İşte bu sonuçlar; Kur'an kıssaları ile tarih arasındaki ilişkiye dair, uzun ve yorucu düşünme maratonunu katettikten sonra, İslamî aklın elde ettiği yararlı noktalardır. Kur'an kıssalarında tarihsel hatalar bulunduğu temeline dayanan bu sorunsalı tamamen çözmese de söz konusu bu sonuçların önemi gözardı edilemez, değeri inkar olunamaz.

Bu problem, Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar arasında devamlı tartışma konusu olan bir sorunsal olmuştur. Müslümanlar, Kur'an'da tarihsel hata bulunduğu iddiasını reddediyorlar; Kur'an'da anlatılanları gerçek, bunun dışındaki bilgileri ise gerçek dışı kabul edip, tarihin Kur'an'a hükmedemeyeceğini söylüyorlar. Müslüman olmayanlar ise, bilimin ulaştığı noktaları öne sürerek; bu hataların, Kur'an'ın semadan inmediği, Muhammed (s)'in peygamber olmadığı, Kur'an'ı O (Peygamber'in) meydana getirip, sonra Allah katından olduğunu iddia ettiği ve olmayan olayları uydurup tarihsel gerçekmiş gibi anlattığı görüşüne varıyorlar.

Hiç kuşku yok ki, bu problem esasen bu kördöğüşünü ve inadı taşıyamaz. Kıssalardaki bütün haberlere iman edenler ile bunların tarihsel hatalar veya uydurulmuş kıssalar olduğunu iddia edenlerin düştükleri hatanın kaynağı; birinci gruptakilerin, edebiyat ile tarih arasındaki ilişkileri yani edebiyatın, özellikle hikayede, yaşanılan hayata dair mesaj verir-

60 *Age*, c. I, s. 399.

ken, tarihî verilerden yararlandığını bilmemeleri; diğerlerinin ise bu gerçeği bilmezden gelmeleridir.

Kur'an'daki tarihsel değerleri, dinin de reddetmediği kadarıyla; değerlendirebilmek amacıyla (tarih ile edebiyat arasındaki) bu ilişkileri açıklığa kavuşturmak için kısa bir inceleme yapabileceğimize inanıyorum.

2. EDEBİYAT İLE TARİH ARASINDAKİ İLİŞKİ

Tarihin edebiyata dayanması hiç kimsenin inkar edemeyeceği bir gerçektir. Çünkü tarihçiler, toplumların uygarlıklarını tasvir etme hususunda, edebiyatın en verimli alan olduğuna inanırlar. Bundan dolayı, tarihçilerin edebiyata dayandıklarını ve onu tarihi oluşturan önemli unsurlardan biri saydıklarını görürüz. Bundan da öte; onlardan bazıları edebiyatın bu sahadaki en doğru kaynak olduğu görüşündedir. Zira edebiyat, toplumlara hükmedebilen birçok görüşle ilgili olarak, toplumların şuuraltını ortaya çıkarabilmektedir. Yine edebiyat, beklentileri ve idealleri betimleyebilmekte; düşleri ve düşlerin içindeki bilinç altına itilmiş arzuları tasvir edebilmektedir. Edebiyat bunları tasvir etmek için sembol ve işaret gibi anlatım araçlarını kullanmıştır.

Edebiyatın ve özellikle de kıssanın tarihe dayanması, biraz açıklama gerektiren bir konudur. Kıssacının tarihe dayanması; onun sözüne büyülü bir özellik kazandırır, kişilerin bu sözdeki birçok şeye aşırı ilgi duymasını ve hemen onu kabul etmesini sağlayabilir. Fakat bizim kanaatimize göre mesele, salt dayanma (itimat) olayı değil; bunun yanında veya bundan da önce; sanatsal yaratma meselesidir. Bir şeyi yokken ortaya çıkaran yaratıcı (sanatçı), kayıtsız ve özgürce hareket edebiliyor ise; bu özgürlükten, bu özgürlüğün alan ve sınırlarından mutlaka bahsetmemiz gerekecektir.

1) Özgürlük alanı: (Eserde) bazı tarihsel olaylar seçilebilir, bazıları bırakılabilir. Tarihin unsurları olan zaman, mekan ve olayların kronolojisi sözkonusu edilmeyebilir. Tarihsel gerçekliğe yakın veya uzak olunabilir. Başka bir deyişle, ya olayla ilgili doğru ve gerçek olan veriler araştırılabilir ya da bu

araştırmadan vazgeçilebilir. Çünkü edebiyat çoğunlukla; evren ve evrendeki olaylar hakkında, insanlık alemine ait meşhur ve yaygın olan tarihsel bilgilerle ve zihinlerdeki tablolarla yetinmektedir. Özellikle, örneklemeler yapmaya, darb-ı mesel ve kıssa anlatmaya yardım edecek unsurları oluşturmak için, edebiyat bu tarihsel bilgilere yöneldiğinde böyle bir durum kendisini gösterebilir.

Çağdaş edebiyatçılardan kimileri bu durumu şu sözle ifade etmişlerdir: Edebiyat, varlıkları asıl boyutlarıyla değil; zâhiren görüldüğü, insanların algıladığı biçimiyle ele aldığından ve gerçekten olmuş bir vakıa olarak değil; duyularımızın algıladığı ve iç dünyamızı etkilediği biçimiyle değerlendirdiğinden ötürü, kimi eski Arap bilginleri, bu sanatsal gerçeği kavrayabilmişlerdir ki, bunlar belağatçılardır. Zira onlar, örf ve âdet üzerine oturan zihinsel gerçekliği yeterli görmüşler, fakat varlıkların asıl gerçeklikleri üzerinde duran rasyonel gerçekliğe ihtiyaç duymamışlardır.

Edebiyatçıların, teşbih, istiare, kinaye, temsil ve örnek verme (darb-ı mesel), hidayet ve irşad için kıssa anlatma gibi, edebî anlatım türlerinde geleneksel gerçeklikle yetinmeleri; -meşhur ve yaygın olan olayın gerçek ve vakıaya mutabık olması gerekmeksizin- kıssa anlatırlarken ve örneklemeler yaparlarken tarih meselelerinde meşhur ve yaygın olanı esas almalarına neden olmuştur. Çünkü bu mutabakâtı tarihçi ve filozof gerekli görebilir, fakat şair ve edebiyatçı gerekli görmeyebilir.[61]

b) Kassâsın (hikayeci veya romancının) nezdinde bu hürriyetin sınırları, bazen onun anlattığı kıssanın sınırı, efsane veya bir tür kurgusal eser kadar genişleyebildiği gibi, bazen de bir tarih kitabı kadar daralabilir. Olay edebiyatçının amacına bağlıdır. Eğer kıssa aracılığı ile tarih öğretimi (amaçlanıyorsa), edebiyatçının özgürlük sınırı daralır; gerçekler, değiştirilme sınırına ulaşmaz.

61 Bkz: *Şurûhu't-Telhîs*, c. III, s. 373 (Yazarımızın sık sık atıfta bulunduğu bu eser, aynı sayfa üzerinde 5 kitap şeklinde, 4 cilt halinde basılmıştır (Beyrut, ty.): el-Kazvînî (739), *el-İzâh*; et-Taftâzânî (792), *el-Muhtasar*; ed-Dusûkî (1230), *Hâşiyetu'd-Dusûkî*; el-Mağribî (1110), *Mevâhibu'l-Fettâh*; es-Subkî (773), *Arâisu'l-Efrâh* (Ç).

Tarihsel anlatımdaki amaç, bu psikolojik eğilime yani eski olan herşeye nostalji duyulmasına dayanmak ise; mazinin derinlikleri kıssaya estetik ve üstünlük kazandırmakta, onu büyülü bir yapıya sokmakta, eseri vakıaya yakın hale getiren; okuyucu veya dinleyicinin bu eserde geçen herşeyi kolayca tasdik etmesini sağlayan bir güç kazandırmaktadır. İşte böylece sözkonusu özgürlük iyice genişlemekteyse de bu genişlik tarihsel gerçekliğin, sanat kuramları ve konuları ile çelişmesi sınırına varmamaktadır. Aksi takdirde bu çelişki yazarın amacını bozar. Bu yüzden, mazinin derinliklerine gömülmüş olan ve bizim neredeyse hiçbir ayrıntısını bilemediğimiz tarihsel konular, bu tür romanlar için en güzel kaynak sayılmaktadır.

Konumuzla ilgili olarak verilebileceğimiz çok çeşitli örnekler vardır. Elimizde birçok hikayeci ve romancının kullanmış olduğu, epeyce tarihsel olay bulunmaktadır. Onlardan herbiri olayı canlandırma ve olayın kahramanlarının yaratılmasında özgür davranmışlardır. Bu bağlamda *Kleopatra*'yı ve Onun *Antonyo*'ya karşı tavrını anlatırken, *William Shakespeare, Bernard Shaw* ve *Ahmed Şevkî*[62] gibi yazarlardan herbirinin konuyu nasıl ele aldıklarını belirtmemiz yeterli gelebilir.

62 William Shakespeare, İngiliz oyun yazarı (1564-1616), Batı edebiyatı ve tiyatrosu dehası, drama, komedi, ironi, trajedi ve tarihsel yönü ağır basan eserler yazdı ve başta unutulmaz bir şöhrete ulaşan Hamlet gibi birçok eseri tiyatrolarda sahnelendi. Meşhur yazar Roma tarihinden ilham alarak üç dram yazmıştır: Julius Sezar, Coriolanus, Antonoius ve Kleopetra. Bu son eserde, kişilikleri ve zihniyetleri birbirine taban tabana zıt iki sevgilinin öyküsü olan bu neredeyse romantik trajedide, sevgililerden biri öbürüne, yaşamı pahasına bir yücelik kazandınmayı başarıncaya kadar birbirlerine eziyet ederler. Bkz: *Antonious ve Kleopatra* (çev: Saffet Korkut) İstanbul 1997, s. 5-11; *Büyük Larausse*, Shakespeare maddesi, c. 17, s. 1421. Bernard George Shaw, İrlandalı yazar (1856-1950). Darwin'in etkisiyle sosyalizmi benimsedi. Eser ve toplantılarıyla sermayenin millileştirilmesini savundu. İngiltere'de insanların yaşam koşullarının geliştirilmesi için izlenmesi gereken yolu ayrıntılarıyla gösterdi. Kahramanlık, militarizm, evlilik ve aşk konularında romanlar yazmıştır. Sezar ve Kleopatra'da, akıl ve iradenin duygusallığa baskın çıkması temasını işledi. Büyük Larausse, İstanbul 1986, c. 17, s. 10421-10422. Ahmed Şevki, Mısırlı şair, *Meliku'ş-Şuarâ* (Kahire 1868-Kahire 1932). Kozmopolitiğini ülkesinin siyasal ve kültürel yenilenmesine uyguladı ve tüm şiir türlerini başarıyla denedi (*eş-Şevkiyât*, Kahire 1925-1943). Tiyatro eserleri pek rağbet görmedi. Yeni klasik arap okuluna bağlı kuşağın önderidir. *Büyük Larousse*, c. 18. S. 11061. Ayrıca bkz: Şekib Arslan, *Şevkî Ev Sadâkatu Erba'în Sene*, Kahire, el-Halebî, 1936. Ayrıca Bkz: *Bibliyografya el-Wahde el-Arabiyye*, Beyrut 1982, c. II, s. 1645.

Yine, tarih verileri konusunda nasıl hareket edildiğini anlayabilmemiz için, tarih verilerini kullanan romancılardan birisi olan Walter Scott'un adını belirtebiliriz.[63] Bu yazar Orta Çağ tarihini diriltmeyi amaçlıyordu. Hayal gücünü kullanmak ve hikayeler yaratmak için tarih içerisinde çok verimli bir alan olduğu görüşündeydi. Bundan ötürü olayları veya kişileri anlatırken gerçek verilere ve detaylara bağlı kalmıyor; aksine, çoğu kez mevcut olmayan şahısları yaratıyor ve bunları dilediği sözlerle konuşturuyordu. Ayrıca, gerçekleşmeyen bazı olaylardan bahsediyor; duyguları harekete geçiren ve çağrışımları ortaya çıkaran bir sanatsal tabloyla bu olayları tasvir ediyordu.[64]

Ancak bu noktaya varmamız bizi bir açmaza sürüklemekte, roman ve hikayedeki maziye ait olaylarla ilgili gerçek tabloları ayıklayıp çıkarabilmemizi zor ve çetin hale getirmekte, reddedilmeseler bile, eserdeki tarihsel değerlerden kuşkulanılmasına neden olmaktadır. Çünkü araştırmacı, nelerin (tarihsel) gerçekler ve nelerin de yazarın kendi duyguları olduğunu; tabloda ahengi sağlamak için, nerede hangi (olmayan şey)lerin yaratıldığını ve nerede güvenilir-sadık bir kişi olarak rivayet etmekle yetinildiğini açıkça bilemeyecektir.

Roman ve hikayelerden tarihsel gerçekleri çıkarmamız, olayları tasvir ederken, olayların kahramanlarını canlandırırken, çevreyi tasvir ederken ve bütün bunları, sanatın uygun gördüğü tarzda, özgürce ve sonuna dek tek bir alanda, edebî

63 Sir Walter Scott (Edinburgh 1771-İskoçya 1832). İskoç romancı, şair ve yaşamöyküsü (biyografi) yazarı. Tarihsel romanın kurucusu ve bu türde ürün veren en önemli yazardır. Scott, yapıtlarında çağının çeşitli roman tekniklerini kendi potasında eritmiş, herşeyi iyi bilen anlatıcı tekniği, yerel dil ve tarihsel arkaplan kullanımı, ayrıntılı karakter betimlemeleri ve romantik temaların gerçekçi anlatımı gibi çeşitli teknikleri İskoçya tarihi ve kültürü üzerine derin bilgisiyle yoğurarak tümüyle yeni bir tarih olan tarihsel romanı yaratmıştır. Bu türdeki yapıtlarıyla hem Avrupa'da hem de Amerika'da bir çok romancı üzerinde derin etki bırakmıştır. Scott, bazı yapıtlarında "yeni gerçekçilik"in formüllerinden yararlanmıştır. Scott'un bir çok eseri Türkçeye de kazandırılmıştır. Mesela, *Selahaddin Eyyubi* (1942), *Aslan Yürekli Rişar* (1964), *12. Asırda Haçlı Muharebeleri* (1965). Geniş bilgi için bkz: *Ana Britannica*, İstanbul 1996, s. 27. *Büyük Larousse*, c. 17, s. 10266 (Ç).

64 Bu tür romanlara, şunları da örnek verebiliriz: Kemal Tahir, *Devlet Ana*, İstanbul 1978, Amin Malûf, *Semerkand* (çev: Esin Talu Çelikkan), İstanbul 1997 (Ç).

yapıyı muhafaza ederek konuştururken, romancı ve hikayecinin kullandığı bu özgürlüğün boyutlarını bilmemize bağlıdır. İşte bu gerçekten çok zor ve çetin bir iştir.

Evet, şöyle bir varsayımda bulanabiliriz: Tarihsel olayları araştırmak ve tarih kitaplarından bunları öğrenmek işi kolaylaştırabilir, yolumuzu açabilir ve bizi kıssalardaki tarihsel değerlerin sınırlarını belirleme ve değerlendirme amacımıza uluştırabilir. Ancak bu varsayım, sadra şifa verecek ölçüde problemi çözemeyecektir. Çünkü öyle olaylar vardır ki, mazinin derinliklerinde kaybolmuş ve kulaktan kulağa rivayetlerle bize ulaşmış, bunların bazılarına ilave, bazılarından da eksiltme yapılmış, nihayet bunlar masallara veya mitolojilere benzer hale dönüştürülmüş; sonra olayların anlatımı bu noktada durmuş olabilir. Artık bu rivayetlerden başka hiçbir kanıt bulamamaktayız. Cahiliye dönemi Araplarının, Salih'in devesi ve Süleyman'ın cinleri hakkında rivayet ettikleri hikayeler de bu türdendir. Daha sonraları toplum bunları hakikat ve tarihsel (olaylar) olarak nakletmiştir. Nitekim bazen hikayeci ve romancı, tarihsel gerçekliğe değil, psikolojik gerçekliğe yani tarihsel olayların gerçek biçimlerine değil, halk arasında meşhur ve yaygın olana itibar edebilir.

Roman ve hikayelerdeki tarihsel olay ve konuların araştırılması esnasında bu hususların gözetilmesi gerekir. Bunlar devamlı sözkonusu eserdeki hedeflerin araştırılmasının peşinden gelir. Çünkü hedefler ve amaçlar, olayların serpiştirilmesi, diyalogların oluşturulması ve kahramanların yaratılması yönünden, eserin oluşum tarzında baş rölü üstlenir. Bunların, yazarın dile getirmek istediği düşünce, görüş ve inanışları ilham eden cezbedici etkenler olduğu aşikârdır.

Şimdi tekrar Kur'anî atmosfere dönüp, Kur'an kıssalarında tarihsel hatalar bulunduğu yönündeki söylentiler hakkındaki görüşümüze geçebiliriz.

Başlamadan önce, tarih bilimi ile hikaye veya roman (kıssa) arasındaki ilişkiye dair bizim vardığımız sonuçlar; sonraları ortaya çıkan mülahazalara ve edebiyatçının özgürlüğünü işleyen bazı yeni edebî ekollere dayanmaktadır, halbuki Kur'an, bu yeni mülahazalardan ve ekollerden eskidir, şek-

linde ile sürülen bir itirazı gördüğümüzü söylememiz gerekiyor. Gerçi bu mülahazalar, eski bile olsa, hiçbir şekilde Kur'an'ı bağlamaz, çünkü her kassâs (hikayeci ve romancının) kendine ait bir metot ve yolu, her yaratıcı sanatçının yaratma ve ilk defa ortaya koyma özgürlüğü vardır. Kur'an'ın içerdiği değerleri ancak edebî ekol ortaya çıkarabilir. Öyle ki, Kur'an bu ekole kendisi tâbi olmuş veya en azından tabi olmaya özen göstermiştir. İşte bu durum kanaatimize göre çok önemlidir.

Bu tespit, pratik olarak Kur'an'ın metodunu araştırmamızı gerektirmektedir. Acaba Kur'an'da bu edebî özgürlük var mıdır? Kur'an tarihsel olayları anlatırken tarihsel gerçekliği araştırmak ve buna sadık kalmak biçiminde bir yol mu izlemiştir?

İncelemeler ispatlıyor ki, edebî özgürlükle ilgili birçok olgu Kur'an'da vardır. Şimdi burada şu noktalar üzerinde durabiliriz:

1. Kur'an, tarih biliminin temel unsurlarından zaman ve mekanı belirtmemiştir. Kur'an'da zamanı belirtilen tek bir kıssa yoktur. Şurada-burada dağınık durumda bulunan ve Kur'an'ın insan zihnini sadece arizi (kasıtsız) olarak yönelttiği az sayıdaki mekan isimleri bir tarafa bırakılacak olursa, Kur'an neredeyse mekan unsurunu da belirtmemiştir.

Bununla birlikte Kur'an bazı kıssalarında, şahıs isimlerine hiç yer vermemiştir ki, bu ikinci bölümde ele alacağımız bir konudur.

2. Kur'an bazı olayları özellikle seçmiş diğerlerini anlatmamıştır. Bir şahıs veya bir toplumun başına gelenler ile ilgili olarak meydana gelen olayları tam ve eksiksiz olarak anlatma yolunu tutmamış, sadece hedeflerine ulaşmaya yardım eden, yani zihinleri öğüt almaya ve hidayete yönelten ifadeleri seçmekle yetinmiştir. Bu yüzden olmalı ki, Kur'an, okuyucuyu bir gayeye ulaştırmayı hedefleyen birçok kıssayı tek bir yerde toplamıştır. Bu konunun detaylarını da ikinci bölümde vereceğiz.

3. Kur'an olayların verilişi ve anlatımında kronolojik ve doğal sıralamaya dikkat etmemektedir. Sıralamaya aykırı davranmakta ve onu değiştirmektedir ki, bu duruma *Menâr* yazarı birçok kez değinmiştir.[65]

Bu bağlamda Lût kıssasını örnek olarak işleyebiliriz. Hicr sûresinde şöyle buyurulmuştur:

Elçiler Lût ailesine geldiklerinde, (Lût onlara), hiç tanınmamış kimselerdensiniz, dedi. Dediler ki: Doğrusu, biz onların hakkında şüphe ettikleri şeyi sana getirdik. Sana gerçeği getirdik, biz elbette doğru söyleyenleriz! Hemen, gecenin bir parçasında aileni yürüt, sen de arkalarından git, içinizden hiç kimse ardına dönüp bakmasın, emredildiğiniz yere gidin! Ona: Şunlar sabaha girerlerden arkaları kesilecektir! buyurulduğunu bildirdik. Kent halkı, sevinerek geldiler. (Lût), bunlar benim konuğumdur, beni mahçup etmeyin, Allah'tan korkun, beni rezil etmeyin, dedi. Seni başkalarının işene karışmaktan men'etmemişmiydik? dediler. Eğer yapacaksınız, işte kızlarım, dedi. Senin ömrüne andolsun ki, onlar sarhoşlukları içinde bocalıyorlardı. Güneşin doğma zamanına girerlerken korkunç ses onları yakaladı (15/61-73).

Bu kıssa, Kur'an'daki Lût kıssalarından birisi, mesela Hûd sûresindeki Lût kıssası ile karşılaştırıldığında; Hûd sûresinde kıssanın şu sıraya göre anlatıldığını görürüz:

- Meleklerin gelişi
- Lût'un psikolojik durumu
- Kavmin gelişi
- Lût'un onlara karşı tavrı
- Kızlarını teklif etmesi ve kavminden kendisini rezil etmemelerini istemesi
- Kavmin Lût'u reddetmesi ve (kötü) niyetlerini gerçekleştirmeye karar vermeleri
- Meleklerin konumu ve Lût'a, kendilerinin Allah'ın melekleri olduklarını haber vermeleri
- Azabın, Allah'ın tehdidinin ve azâp türünün bildirilmesi.

Burada, Lût ile kavmi arasında cereyan eden diyaloğun, Meleklerin, kendilerinin Allah'ın gönderdiği elçileri olduğunu

65 Reşid Rıda, *age*, c. I, s. 346 ve c. VIII, s. 502.

bildirmelerinden önce gerçekleştiğini görüyoruz. Bundan sonra, kıssada geçen olaylar, sırayla cereyan eder ki, bu sıralama, kıssanın zamanının, kıssada geçen bu seçme olayları veya anlatılan bu hadiseleri birbirine bağlayan bir odak olduğu izlenimini vermektedir.

Hicr sûresinde ise; Kent halkı, Lût'un huzuruna gelmeden önce, meleklerin O'na herşeyi bildirdiği anlatılmış; bununla birlikte kendisi ile kavmi arasında geçen diyalog, Onun, misafirlerinin Melekler olduğunu adeta bilmiyormuşçasına cereyan etmiştir. Oysa bunun realite ile örtüşmediği aşikardır ve bu durum roman ve hikayede yazara, vermek istediği mesajı desteklemek üzere, istediği sırayla olayları sıralama izni veren, üslup özgürlüğünü andırmaktadır.

4. Kur'an bazı olayları bir yerde özellikle kimi insanlara isnad ederken; diğer bir yerde bu olayların kahramanları olarak başka kimseleri zikretmiştir. Buna Araf sûresindeki şu ayetleri örnek verebiliriz:

Firavun kavminin ileri gelenleri (mele'), "Doğrusu bu, bilgin bir büyücüdür." dediler (7/109).

Oysa Şuara sûresinde, bizâtihî Firavun'un diliyle şöyle söylenildiğini görüyoruz:

(Firavun) çevresindeki ileri gelenlere (mele'): Doğrusu bu, bilgin bir büyücüdür, dedi (26/34).

Aynı biçimde, Hûd sûresinde, İbrahim kıssası anlatılırken; İbrahim'in eşinin, çocuk ile müjdelendiğini görüyorken, buna mukabil, Hicr ve Zariyat sûrelerinde, İbrahim'in kendisinin müjdelendiğini görmekteyiz.

5. Kur'an, kıssayı tekrar ederken, bir bağlam içinde aynı şahsı farklı ifadeler ile konuşturmuştur. Musa ateşi gördüğü vakit, Allah'ın Musa'ya hitap etmesinin anlatıldığı ayetler buna örnektir. Neml sûresinde: *"Oraya gelince seslenildi: 'Ateşin içinde bulunan da çevresinde olan da mübarek kılındı. Alemlerin Rabbı Allah, eksikliklerden münezzehtir."* (27/8) buyurulmuş iken; Kasas sûresinde ise, *"Oraya gelince o mübarek yerdeki vadinin sağ kıyısındaki ağaçtan kendisine şöyle sesle-*

nildi: Ey Musa, alemlerin Rabbi Allah benim, ben!" (28/30) buyurulmuş; ayrıca Taha sûresinde: *"Ona gelince kendisine seslenildi: Şüphesiz, Ben senin Rabbinim; ayağındakileri çıkar. Sen mukaddes vadi Tuva'dasın"* (20/11-12) buyurulmuştur.

Musa'nın korkusu, aynı bağlam içinde farklı ifadelerle anlatılmıştır. Bir yerde, *"Al onu, korkma!"* (20/21) başka bir yerde, *"Asanın bir yılan gibi titreştiğini görünce, arkaya dönüp (kaçtı), Ey Musa korkma, çünkü benim nezdimde elçiler korkmaz."* (27/10) buyurulmuştur.

Bunlardan başka; aynı bağlamda, bir yerde *"racfe/رجفة"* bir başka yerde *"sayha/صيحة"* ve diğer bir yerde ise *"tâğıye/طاغية"* ifadeleri kullanılmıştır. Musa kıssası içinde, taşın su nedeniyle ikiye bölünmesi ifade ediliyorken bir yerde *"fenfecerat/فنفجرت"* başka bir yerde ise *"venbeceset/وانبجست"* ifadesi kullanılmıştır.

Bu gibi problemler yüzünden kimi müfessirler, Kur'an kıssalarını müteşabih saymışlardır. Hiç kuşku duymuyorum ki, anlatımdaki farklılık, amaç ve konumdaki değişikliğin sonucudur. Bu değişiklik (farklı biçimlerde anlatılan) kıssaların, her farklı versiyonunu ayrı-bağımsız bir kıssa haline getirmiştir. Burada bizim farklılık olarak gördüğümüz şey, ancak maksat ve hedeflere (makâsıd ve ağrâd) uygun edebî anlatımlardır.

6. Meydana gelmiş ve sona ermiş olayları anlatan bir kıssanın bağlamı içinde, henüz gerçekleşmemiş, bazı olayların bulunması. Araf sûresindeki şu ayet buna örnektir:

Onlar ki yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî Peygamber'e uyarlar. O ki, kendilerine iyiliği emreder, kendilerini kötülükten men eder; onlara güzel şeyleri helal, çirkin şeyleri haram kılar, üzerlerindeki ağırlıkları, sırtlarındaki zincirleri kaldırıp atar. Ona inanan, destekleyerek ona saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla beraber indirilen nura uyanlar, işte felaha erenler onlardır (7/157).

Musa'nın yetmiş adam seçmesi ve Allah'a yönelmesini anlatan kıssanın anlatım akışında (siyak) da aynı durum vardır:

"Biz Allah'ın elçisi, Meryem oğlu İsa Mesih'i öldürdük! demelerinden ötürü... Oysa onu öldürmediler ve asmadılar; fakat kendilerine benzer gösterildi. Onun hakkında anlaşmazlığa düştüler, ondan yana tam bir kuşku içindedirler. O hususta bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar..." (4/157) ayeti ile ilgili daha önce söylediklerimiz de bunun gibidir. Hiç kuşkusuz Yahudiler, İsa'nın peygamberliğini kabul etmiyorlardı ve bundan ötürü, güya, O'nu öldürmüşlerdi.[66] Onlar "Allah'ın Rasûlü" sözünü söylememişler, ancak bunu onlara Kur'an söyletmiştir!

Aynı şekilde Maide sûresinin sonunda ahirete ait bir durum anlatılırken, *"Ve yine Allah demişti ki: 'Ey Meryem oğlu İsa, sen mi insanlara 'Beni ve annemi, Allah'tan başka iki tanrı edinin' dedin? Haşa dedi, sen yücesin, benim için gerçek olmayan bir şeyi söylemek bana yakışmaz. Eğer demiş olsam, sen bunu bilirsin, sen benim içimde olanı bilirsin, ben senin zâtında olanı bilmem, çünkü gaybları bilen yalnız sensin, sen!"* (5/116) buyurulmuştur. Bu söz ve diyalog henüz gerçekleşmeyen ve belki de daha sonra olmayacak bir durumu tasvir etmektedir. Daha önce de belirttiğimiz üzere, burada amaç Muhammed (s)'in çağdaşı olan Hıristiyanları etkilemek, onları İsa ve annesi (Meryem)'e ibadet etmekten uzaklaştırmaktır.

Buna benzer bir durum da Süleyman (a)'ın ölümünü anlatırken cinlerle ilgili olarak, Kur'an'ın sunduğu tablodur. Allah şöyle buyurmuştur:

> *(Süleyman'ın) ölümüne karar verdiğimiz zaman, onun öldüğünü, ancak değneğini yiyen bir ağaç kurdu gösterdi. Yıkılınca anlaşıldı ki, eğer cinler gaybı bilselerdi, o küçük düşürücü azap içinde kalmazlardı* (34/14).

Kur'an, Süleyman (a) ile ilgili şeyleri anlatırken, cinlerin semadaki haberleri bildikleri, gayba muttali oldukları ve bu bilgileri falcılar ile kahinlere ilkâ ettikleri biçiminde, Hz. Muhammed (s)'in peygamberlik döneminde, Arap Yarımadasında yaygın olan cahiliye düşüncesi ile savaşmayı amaçlamıştır. Her ne kadar bu düşünce, Peygamber (s)'in yolunda

66 Kur'an'a göre Yahudiler, İsa zannettikleri bir kişiyi öldürmüşlerdi. Bkz: Nisa 4; 157 (Ç).

ve Onun nübüvvetini ispatlama konusunda birinci engel olmamışsa da yine de en kuvvetli engellerden birisi olmuştur. Müşrik Mekke toplumu, Peygamber'in söylediklerini şeytanların dikte ettirdiğini, şeytanların bu dikte ettirdiklerini semadan işittiklerini iddia ediyordu.

Onu şeytanlar indirmedi. Bu, onların haddi değil ve zaten yapamazlar da. Çünkü onlar, işitmekten uzaklaştırılmışlardır (26/210-212).

Bu şekilde, Kur'an'ın kıssa anlatım üslubunu ortaya koyan olguları belirleyebiliriz. Öyle ki, bu olgular edebiyatçıların kendilerine tanıdıkları edebî özgürlük alanının, Kur'an'da da var olduğunu; Kur'an'ın bu araçlara yöneldiğini kuvvetli bir biçimde ispatlamaktadır. Bunların bütün hepsi bir tarafa; doğru mu yoksa yalan mı söylediği veya gerçekten peygamber mi yoksa bir sahtekâr mı olduğunun bilinmesi için, Peygamber (s)'in denendiği iki kıssa üzerinde durmak istiyoruz. Bunlar *Ashâb-ı Kehf* ve *Zülkarneyn* kıssalarıdır. Bu iki kıssa, kıssa ile tarih arasındaki ilişki konusunda, Kur'an'ın izlediği metoda yönelik sağlam bir delil sunmaktadır.

Ashâb-ı Kehf kıssası ile ilgili olarak, burada iki mesele üzerinde duracağız: Birincisi (olayın kahramanı) gençlerin sayısı, ikincisi, mağarada kalış müddetleri.

Sayı açısından bakıldığında, Kur'an'ın, mağaradakilerin sayılarını net bir biçimde belirtmediği açıkça görülür.

"Üç kişi idiler dördüncüleri köpekleriydi; beş kişi idiler altıncıları köpekleriydi; yedi kişiydiler sekizincileri köpekleriydi." (18/22) şeklinde sayılar belirtilmiştir. Yine şurası aşikârdır ki, Kur'an, Peygambere hitap ettiği şu nasihatle ayete son vermiştir.

De ki: 'Onların sayısını Rabbim daha iyi bilir. Onları bilen azdır. Onun için onlar hakkında, sathi tartışma dışında, derin münakaşaya girme ve onlar hakkında bunlardan hiç birine bir şey sorma.

Hiç birşey için 'bunu yarın yapacağım' deme.

Ancak 'Allah dilerse'... Unuttuğun zaman Rabbini an ve 'Umarım Rabbim beni, doğruya bundan daha yakın bir bilgiye ulaştırır' de (18/22-24).

Sayımdaki bu farklılığın manası nedir ve bu öğütlerin ne anlamı vardır?

Allah'ın mağaradakilerin sayılarını bilmediğini ve bu yüzden onların sayılarını kesin bir biçimde ifade etmediğini söyleyemeyiz. Evrendeki hiçbir şey Allah'ın bilgisinin dışında kalamaz. Kuşkusuz en gizli şeyleri Allah bilir. Kanaatimize göre bu olayın şöyle bir hikmeti vardır: Mekke heyeti Hz. Muhammed (s)'in peygamber mi yoksa peygamberlik taslayan bir sahtekar mı olduğunu soruşturmak için, Medine'ye gittikleri vakit, Peygamber (s)'den istenilen, vahyin kendisine semadan geldiğini ispatlamaktı; *Ashâb-ı Kehf*'in sayısını belirlemek değil!

Yahudi hahamları mağaradakilerin sayıları konusunda ihtilafa düştükleri ve onlardan her biri farklı sayılar zikrettikleri için, müşriklerin, Hz. Muhammed'in peygamber olduğunu tasdik etmelerini sağlamak amacıyla (söylenilen) bu sözleri, Kur'an'ın inzal etmesi gerekmekteydi.

Şayet Kur'an gerçek sayıyı belirtmiş olsaydı ve Yahudilerin sözlerine yer vermeseydi, Muhammed'in mağaradaki gençlerin sayılarını bilmediği şeklindeki mevcut yalanlamaya açık kapı bırakılmış olacaktı. Bu da vahyin Peygamber'e semadan nazil olmadığı sonucuna götürecekti. Bunun bir benzeri de mağarada kalış müddeti hakkında Kur'an'ın tavrıdır. Allah yılın gerçek sayısını zikretmemiş, sadece Yahudilerin bildikleri ile yetinmiştir.

Bundan dolayı Allah Peygamber (s)'e şöyle söylemesini nasihat etmiştir: *"De ki onların kaldıkları (müddeti) en iyi bilen Allah'tır; göklerin ve yerin gaybı (bilinmeyen gizlilikleri) ondadır."* (18/26). Yine burada Yüce Allah'ın, yılların gerçek sayılarını ancak bir hikmete binaen zikretmediğini söylemeye lüzum yoktur. Bu hikmet Kur'an'da belirtilenlerin; Yahudilerin müşriklere söylediklerine mutabık olmasıdır. Bu duruma, kimi eski müfessirler de işaret etmişlerdir. *Taberî*'de şöyle bir pasaj bulunmaktadır:

> Kimi tefsirciler; bu yılların sayısıyla ilgili söylentileri, Allah, Ehl-i kitaptan naklen, onların bu şekilde söylediklerini ifade etmiştir, demişler; görüşlerine, "De ki onların bekledikleri müddeti en iyi bilen Allah'tır." (ayetini) delil göstermişler;

ayette geçen sayılarla, Allah'ın insanlara, Ashâb-ı Kehf'in ne kadar kaldığını bildirmiş olduğu kabul edildiği takdirde "Ne kadar kaldıklarını en iyi bilen Allah'tır." ayetinin hiçbir anlamı kalmamaktadır; demişlerdir.[67]

Kur'an'ın *Ashâb-ı Kehf* kıssası konusundaki tutumu; tarihsel realiteyi anlatmayan, ancak bazen realiteye mutabık olan ve bazen de mutabık olmayan, Yahudilere ait sözleri anlatan kişinin tutumundan ibarettir. Bu yüzden, realiteyle ters düştüğü biçiminde, bu kıssaya herhangi bir itiraz yöneltilmesi doğru değildir. Çünkü olayın gerçek yüzünü araştırmak, Kur'an'daki kıssaların amaçlarından değildir.

Zülkarneyn kıssasına gelince ki, daha önce bunun hakkında kısmen açıklamada bulunmuştuk; Kur'an bu kıssada ve özellikle de güneşin batışından bahsederken sadece insanların gözleriyle gördüğü hali tasvir etmektedir. Diğer bir ifade ile Kur'an, ancak insanların görebildiklerini ifade etmektedir, yoksa olayın gerçekliğini değil. İkinci bölümde bu kıssa üzerinde durduğumuzda şunu göstereceğiz: Kur'an bu kıssada; Arap toplumunun Zülkarneyn ve güneşin batışına dair kulaktan kulağa rivayet yoluyla bildiği şeyleri tasvir etmiştir. Onların işittiklerini anlatmıştır, bizzat gerçekleri değil. Kur'an'ın edebî metoduna dair görüşümüzü gözden geçirmek için, bu konu üzerinde burada biraz durabiliriz. Acaba Kur'an, teşbih ve istiarelerini Arapların yaptığı gibi, örf ve geleneğe göre mi inşa ediyordu, yoksa teşbih, istiare, kinaye ve temsil gibi, Arap edebî sanatlarını, gerçeklik üzerine bina etmek için, rasyonel realiteyi mi önplanında tutuyordu?

Kur'an, cehennemden bahsederken, (oradaki) insanların yiyecek-içeceklerini ve Şeytan'ın çarptığı kimseyi anlatırken zihinlerdeki tablolara veya psikolojik gerçekliğe uygun bir yol takip etmiştir.

"O öyle bir ağaçtır ki, cehennemin dibinden çıkar; tomurcukları şeytanların başı gibidir." (Saffat 37/65-66) ayetinin tefsiri ile ilgili olarak *Râzî*' de şöyle bir pasaj geçmiştir:

67 Taberi, *age*, c. X, s. 102.

> Tomurcukların şeytanların başına benzetilmesi konusunda, biz şeytanların başlarını görmediğimize göre; nasıl olur da tomurcuklar bunlara benzetilebilir? şeklinde bir soru sorulabilir. Tefsirciler bunu bir kaç şekilde cevaplamışlardır:
>
> Birincisi ki, doğrusu da budur; insanlar nasıl ki, meleklerin sûret ve özellik yönünden son derece mükemmel olduklarına inanıyorlar ise, aynı şekilde şeytanların da sûret ve özellik yönünden son derece çirkin ve kötü olduklarına inanıyorlardı. Nitekim, *"O ancak bir melektir..."* (12/31) ayetinde mükemmellik ve erdemliliğin anlatılması bağlamında (Yusuf'un) meleğe benzetilmesi, çok güzel düştüğü gibi; aynı şekilde çirkinlik ve kötü karakter konusunda, şeytanların başına benzetme yapılması da güzel düşmektedir.[68]

"*Ancak Şeytanın çarptığı kimse gibi kalkarlar.*" (2/275) ayetinin tefsiri ile ilgili olarak *Keşşâf*'ta şöyle bir pasaj bulunmaktadır:

> (Ayet), kabirlerinden haşredildikleri vakit, ancak cinlerin çarptığı kişi gibi kalkarlar, anlamındadır. Şeytan çarpması, Arapların inançlarındandı ve Şeytan'ın insanı çarpıp yere yıkacağını sanıyorlardı. "Tahabbeta" fiili rastgele, düzensiz vurmak ve yere yıkmak anlamına geliyor. Ayetteki ifade de Arapların inançları üzerine varid olmuştur.
>
> (Ayetteki) "Mess/مس", cin dokunması demektir. (Cinlenmiş adama) "memsûs/ممسوس" denir. Bu da yine Arapların hurafeye dayalı sanılarındandı. (Cahiliye döneminde) insana cin isabet edip insanın aklının karıştığı inancı vardı. İnsanın cinlenmesi, cin çarpması anlamındadır. Nitekim Araplarda cinlerle ilgili nice kıssalar, hikayeler ve tuhaf rivayetlerin anlatıldığını görürsünüz. Onlara göre bu inancın inkarı, görülen alemi (müşahedât) inkar demektir.[69]

Görüldüğü gibi Kur'an, edebî sanatlarda Arapların kabul edip kurguladığına göre bir tarz takip ediyor; yoksa ne rasyonel gerçekliğe ne de gerçekleşmiş olaya göre değil. Belki de bu yüzden Kur'an, münafıklardan *"Münafıklar, sana geldikleri zaman: 'Şahitlik ederiz ki, sen muhakkak Allah'ın elçisisin' derler. Senin mutlaka kendisinin elçisi olduğunu Allah bilir ve Allah münafıkların yalancı olduklarına şahitlik eder."* (63/1) biçiminde bahsetmiştir. Burada Kur'an'ın münafıkların

68 er-Râzî, *age*, c. VII, s. 99.
69 ez-Zemahşerî, *age*, c. I, 176.

yalanlanmasını zahiri gerçeğe ve bilfiil gerçekleşene göre değil de; onların inançlarına göre inşa ettiğini görüyoruz. Münafıklar Hz. Muhammed'in Allah tarafından gönderildiğine inanmıyorlardı. Oysa O, gerçekten peygamberdir. Münafıkların (Peygamber'e) *"Sen Allah'ın Rasûlüsün"* demeleri gerçekle örtüşse de onların gizledikleri inançlarına aykırıdır. Bundan ötürü Kur'an, onları yalancılıkla suçlamış ve Peygamber'i onlardan sakındırmıştır.

Cinlerden ve müşriklerin cinlerle ilgili inançlarından bahsederken de Kur'an bu metodu izlemektedir.

(Arapların inancına göre) cinler gökyüzünün haberlerini öğrenmek için, semâyı dinliyorlar ve bundan sonra bu haberleri kahinlere ilkâ ediyorlardı. Kahinler gaybı bilmek ve sırları öğrenmek için dua ediyorlardı.

Kur'an İslamî çağrının önünde ilk engel sayılan, müşriklerin eski akidelerini yıkmaya çabalarken bu edebî metodu izlemiştir. Çünkü bu cin inancı, müşriklere, Muhammed'in kahin olduğunu, O'na gayb bilgilerini verenin semânın vahyi değil de şeytanlar olduğunu iddia etme fırsatı vermiştir.

Kur'an bu düşünce ile tedrîcî olarak ve çeşitli yöntemlerle mücadele etti:

-Cinler dinleme yerlerine otururlar fakat yıldızlar, taşlar haline gelir, gözetleyici olur.

Oysa biz göğün dinlenebileceği bir yerde oturuyorduk, ama şimdi kim dinleyecek olsa, kendisini gözleyen parlak bir alev bulur (72/9).

-Hz. Muhammed (s)'in risaletinden ve mucize gerçekleşip cinlerin sınırı yarıp geçmelerine engel olunduktan sonra bile; cinler sözü kapıyorlar.

Biz yakın göğü bir ziynetle, yıldızlarla süsledik.
İtaat dışına çıkan her türlü şeytandan korumak için.
Onlar mele-i âlâyı dinleyemezler; her taraftan atılırlar.
Kovulurlar. Onlar için devamlı bir azap vardır.
Yalnız bir söz kapan olursa, onu da delici bir alev takip eder (37/6-10).

İşte bu, yanlış düşünce ile savaşmanın yöntemidir ki, cahiliye döneminde ve Kur'an'ın ilk nüzul günlerinde bu yanlış düşüncenin kuvvetli bir baskısı vardı. Araplar aşırı bir biçimde bu cinlerin etkisine inanıyorlardı. Fakat zaman ilerleyip, çevredeki durum düzelince, cinlerin engellendiği inancı yaygınlık kazanıp, toplum cinlerin engellendiğini kabul etmeye başlayınca, Kur'an bu düşünce ile savaşmak için ikinci bir yönteme geçti. Şunu ortaya koydu ki, cinler gaybı bilmemektedirler. Şayet gaybı bilselerdi, Süleyman (a) vefat ettikten sonra azab içinde beklemezlerdi.

Ayetlerdeki diyalog üslubu kimi müfessirleri -özellikle meseleleri gerçek yani vakiî olarak ele aldıklarında- bazı problemlerin içerisine sokmuştur ki, bu müfessirler gök cisimlerini araştırmaya yönelmişlerdir. Acaba bu cisimler Hz. Muhammed'den önce var mıydı, yok muydu? Eğer varsa nasıl taş haline getirildi? türünden soruları konuya ilave etmişlerdir.

Râzî'de şöyle bir pasaj vardır:

> ... Bunun sebebinin şu olduğu rivayet olunmuştur: Cinler, semanın haberlerini dinlemeye çalışıyorlardı. Hz. Muhammed (s), peygamber olarak gönderilince, sema muhafaza altına alındı ve şeytanlar (cinler) gözetilmeye başlandı. Bu yüzden, şeytanlardan kim, sema haberlerini dinleyip çalmak için gelirse, alev parçalarıyla (yıldızlarla) kovulur; Şeytan, duyduğu o şeyi yere indirip de insanlara telkin edemez; Peygamber'in işini karıştıramaz. Zira Peygamber'in söyledikleri konusunda insanlar şüpheye düşmesinler diye, Allah, bu yıldızlarla onları yakar. İşte, alev parçalarının kopmasının sebebi ve "*Bunları şeytanlara (atılacak) taşlar yaptık...*" (67/5) ayetinden kastedilen mana budur.
>
> Bazı kimseler, bu hususu şu açılardan tenkit etmişlerdir:
>
> 1. Yıldızların akması ve kopması meselesi, kadim felsefecilerin kitaplarında da bulunmaktadır. Çünkü onlar bu hususta şöyle derlerdi: "Yeryüzü, güneş sayesinde kızınca, ordan kuru bir buhar yükselir. Bu buhar, feleğin altındaki ateşe ulaşınca, ateş sayesinde yanar ki işte, "şihâb" denilen alev budur."
> 2. Bu cinlerin, kendilerinden, bir veya bin tanesinin bu tür bir hırsızlıkta bulunup da bunun peşinden yandıklarını

görüp dururlarken, daha nasıl yanıp kül olan bu kimselerin yaptığını yapmaya devam ederler. Çünkü, aklı olan bir varlığın, bir şey yüzünden meydana gelen bir helaki, binlerce kez gördüğünde, herhangi bir fayda elde edemeyeceğini bile bile, aynı işi yapmaya yönelmesi imkânsızdır.

3. Semanın kalınlığının beşyüz yıllık mesafede olduğu söylenmektedir. Şimdi bu cinler, eğer semanın kütlesine nüfuz ederler de onun dokusunu yırtarlar diye kabul edilirse; bu batıl ve temelsizdir. Allah, "gözünü çevir, hiçbir çatlak görecek misin?" (67/3) buyurmak sûretiyle semada bir çatlaklığın olmadığını bildirmiştir. Yok eğer, cinler semanın dokusunu delip geçemiyorlarsa, onlar nasıl olur da meleklerin sır olarak birbirlerine söyledikleri şeyleri, bu kadar büyük bir uzaklıktan duyabilirler? Hem sonra onların, meleklerin sözlerini bu kadar büyük bir uzaklıktan duymaları düşünüldüğünde, "Peki o halde, niçin onlar, yeryüzünde olan meleklerin sözlerini duyamıyorlar?" diye bir soru sorulabilir.
4. Melekler gelecekte olacak şeylerden haberdar edilmiştir. Bu, ya onların o olayları, Levh-i Mahfuz'da görüp, oradan öğrenmelerinden yahut da Allah'ın onlara vahyetmesi ve o şeyleri öğrenmelerinden ötürüdür. Her iki duruma göre de peki melekler niçin susmamışlar ve cinler böylece bunlara vakıf olmuşlar?
5. Şeytanlar, ateşten yaratılmışlardır. Ateş ise, ateşi yakmaz aksine güçlendirir. O halde şeytanların, bu şihablarla kulak hırsızlığı yapmaktan engellendikleri nasıl düşünülebilir?
6. Bu taşlama, peygamberlikten ötürü idi. O halde niçin, Hz. Peygamber (s)'in vefatından sonra da devam etmiştir?
7. Bu taşlamalar, yere yakın bir yerde meydana gelmektedir. Bunun delili, bizim yıldızların hareketini gözümüzle müşahede etmemizdir. Şimdi eğer bunlar, uzayın derinliklerinde meydana gelmiş olsalardı, yıldızların hareketini müşahade edemediğimiz gibi, bunların hareketini de müşahede edemezdik. Bu alevlerin yere yakın bir yerde meydana geldiği sabit olduğuna göre, nasıl bunların, şeytanların uzaya ulaşmalarına mani oldukları söylenebilir?
8. Bu şeytanların, meleklerdeki gaybî haberleri, kâhinlere taşımalarının imkân dahilinde olduğunu varsayalım. Öyleyse kâfirlerin mü'minlere zarar vermelerini sağlamak için; niçin mü'minlerin sırlarını kâfirlere taşıyamamışlardır.

9. Allah, bunların ilk önce göğe yükselmelerine niçin mâni olmuyor da bunları gökten kovmak için bu alevlerin (şihabların) yardımına muhtaç oluyor?[70]

Şayet *Râzî*, konunun başlangıcından itibaren, Kur'an'ın tedrîcîlik düşüncesine dayalı özel yöntemiyle bu yanlış akideye savaş açtığını; bu terdiciliğin tıpkı, içki ve diğer haramlarla savaşma konusunda hüküm koyma (teşri)daki tedriciliğe benzediğini, teşrideki nesih (teorisinin) bu düşünceyle bağlantılı olduğunu, (evet) işte bütün bunları farketmiş olsaydı; bu türden uzunca açıklamalara girmek sûretiyle kendisini ve başkalarını yormamış olur ve şöyle derdi: Kur'an, insanları tasavvurlarıyla birlikte ele almıştır. Bu bağlamda sözkonusu akideye gerçek ve doğru olduğu için değil; fakat tedrîcî olarak, bu akideyi yıkmayı hedeflediği için muvafakat göstermiş, başlangıçta muvafakat etmiş sonra zamandan yararlanarak (bu akideyi) yıkmaya başlamıştır.

Şu gerçeğin açığa çıktığı kanaatindeyim:

Kur'an insanları tasavvurlarıyla ele almış, onların örf ve âdetlerine yer vermiş, insanların âdetlerini ele alıp bu âdetleri tedrîcî olarak değiştirmiştir. Tıpkı teşrî işlerinde yaptığı gibi -ki teşrîdeki nesh teorisi buradan çıkmıştır- akide alanında da tedrîcîlik esasına bağlı kalmıştır.

Yine şu noktanın açıklık kazandığına inanıyorum ki, Kur'an, Peygamber (s)'in nübüvvet ve mesajının gerçekliğinin bilinmesi konusunun odak olduğu kıssalarda, Ehl-i Kitab'ın tarihsel malumatını anlatmıştır ki, bunların mutlaka tarihsel realite ve olaylar olması gerekmez. Bundan ötürü Kur'an'daki kıssalarda tarih ilmi açısından hatalar olduğu yönünde, ne Peygamber (s)'e ve ne de Kur'an'a itiraz edilebilir.

Bu noktaların vuzûha kavuştuğu kanaatindeyim: İnşa-Allah ikinci bölümde bu konuları detaylarıyla ele alacağız.

Bu bölüme son vermeden önce, okuyucunun dikkatini şu hususa çekmek istiyoruz: Eğer okuyucu bir Kur'an kıssasının tarih bilgisi verdiği sonucuna ulaşırsa, bunların tarihsel gerçek olduğuna inanabilir. Buna, İsa'nın doğumu ve İbra-

70 er-Râzî, *age*, c. VIII, s. 183.

him'in ne Yahudi ne de Hıristiyan olduğuna dair Kur'an'daki anlatımlanları örnek verebiliriz. Ancak öğüt ve ibret verme, hidayet ve irşadın hedeflendiği (diğer türden) kıssalarda, anlatılanların, tarihsel bilgiler olması şart değildir. Çünkü o dönemdeki Arapların veya Yahudilerin bilgileri, her zaman kesin gerçeğe ve vakıaya uygun olmayabilir. Kur'an'ın herkes tarafından yaygın olarak bilineni söylemekle yetinmesi; edebiyat eleştirisinin ve Arap edebiyatının uygun gördüğü ve büyük yazarların da izinde yürüdüğü bir tarzdır. Bu yüzden Peygamber (s) ve Kur'an-ı Kerim'e herhangi bir itiraz yöneltilmesi doğru olamaz.

3. SOSYOLOJİK VE PSİKOLOJİK DEĞERLER

Sosyolojik ve psikolojik değerler konusu, tarihsel değerler konusuyla -neredeyse tamamen- farklılaşmaktadır. Bunun birçok nedeni vardır. Bu nedenlerin en önemlileri iki başlık altında özetlenebilir: 1- Amaçlar, 2- Sonuçlar

1. Amaçlar

Önceki bölümde anlamış olduk ki, tarihsel bilgi (vermek) Kur'an kıssalarının amaçlarından değildir. Müfessirler bu gerçeğin farkına varmışlar ve Kur'an da bu gerçeği açıkça ifade etmiştir. Bundan dolayı kıssalar, tarihsel verilerin çıkarımı açısından elverişli değildir. Ayrıca bu tarihsel bilgiler, dinin bir parçası olmayıp ibadet etmemiz ve içeriğine iman etmemiz için nazil olan, dinin asli unsurlarından birisi de değildir. Sosyolojik ve psikolojik değerlere gelirsek; Kur'an bunları ele almış, kıssalarda ve diğer pasajlarda bunlara yer vermeye özen göstermiş, Peygamber (s)'i ve İslamî mesajı savunmaya giriştiğinde, bunlara dayanmıştır. Kur'an, sosyolojik ve psikolojik değerleri, peygamberler ile gönderildikleri toplumlar arasındaki tartışmanın anlatıldığı her kıssada, değişmez genel kurallar olarak tasvir etmiş ve nihayet bunlar, Kur'an örfünde her zaman ve mekan için elverişli genel yasalar haline gelmiştir.

Bu bağlamda, peygamberlerin, gönderildikleri toplumların diliyle gönderilmesi, her ümmetin kendilerine ait peygamber-

lerinin oluşu, her toplumun bir ömrünün olması ve bu bölümde detaylarına ineceğimiz diğer bazı olguları örnek verebiliriz.

2. Sonuçlar

Yakinen biliyoruz ki, tarihsel anlamlar, dinsizlerin, oryantalistlerin, misyonerlerin ve Peygamber (s) ile İslam'a saldırmaya kalkışan herkesin girmekte olduğu açık bir kapı olmuştur. Kur'an'daki sosyolojik ve psikolojik yasalar, Kur'an'a inanan, Kur'an'ı ve İslam'ı kabul eden her Müslümanın onur kaynağıdır. Çünkü bu yasalar, İslam mesajının, fıtratla kuvvetli bir biçimde irtibatını ve yaşanılan hayatta, düşünsel ilerleme ve toplumsal gelişmeye uygunluk açılarından, diğer söylemlere göre daha yetkin olmasını sağlamaktadır.

Bu görüşü destekleyecek en kuvvetli örnek, Kur'an'ın mucizeler karşısındaki tutumudur. Ehl-i Kitâb ve daha önce yaşamış toplumlar, bir mucize olmadıkça peygambere iman etmezler ve risaleti kabul etmezlerdi. Kur'an geldi ve insan aklını çok yüksek derecelere yükseltti; mücizeler ile iman etmeyi, düşünerek iman etmekten ayırmak sûretiyle, insan aklını ideal bir seviyeye yükseltmiş oldu.[71] Nitekim Kur'an bu konuda şöyle buyurmaktadır:

Eğer, biz onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve herşeyi karşılarına toplayıp dikseydik, Allah'ın dilemesinin dışında, gene de inanmazlardı, fakat bunu çokları bilmez (6/111).

Kur'an, mucizelerin ancak zorlama ve bağlayıcılık için gerçekleştiğini göstermek sûretiyle, insanoğlunun kâbuslarını ortadan kaldırarak (insan aklına) seviye kazandırmıştır. Bu konuda şöyle buyrulmaktadır:

Bizi ayetler göndermekten alıkoyan şey, evvelkilerin yalanlamış olmasıdır. Semûd'a açık bir mucize olarak dişi deveyi verdik, o yüzden kendilerine zulmettiler. Halbuki biz o mucizeleri, yalnız korkutmak için göndeririz (17/59).

71 Halefullah bu konuda bir makale kaleme almıştır: "el-Kur'ân ve Tahrîru Akli'l-Beşerî", *Nazra Asriyye Cedîde*, Beyrut 1972, s. 7-24 (Ç).

Kur'an iman ve küfür olgusunu, genel nedenlere ve sabit, köklü sosyolojik yasalara bağlamak sûretiyle (insan aklına) seviye kazandırmıştır:

Yâ-Sîn. Hikmet dolu Kur'an'a andolsun ki, sen doğru yol üzere gönderilmiş elçilerdensin. Bu, babaları-ataları uyarılmadığından bilgisiz kalmış bir toplumu uyarman için, güçlü olan ve acıyan Allah'ın indirdiği Kur'an'dır. Andolsun ki, çoğunun aleyhine hüküm hak olmuştur; çünkü inanmıyorlar. Boyunlarına, çenelerine kadar varan demir halkalar geçirmişizdir. Bunun için başları yukarı kalkıktır. Önlerine bir set ve arkalarına bir set çekmişizdir. Gözlerini perdelediğimizden artık göremezler. Onları uyarsan da uyarmasan da birdir, inanmazlar. Sen ancak, söz dinleyen ve görmeden Rahman'a bilinçli saygı duyan kimseyi uyarabilirsin. Artık o kimseyi, bağışlanma ve cömertçe verilecek bir ödülle müjdele (36/1-11).

Bu tür ayetleri dikkatle inceleyenler; bu ayetlerde, geleneklerin ulaştığı noktayı, uzunca bir vakit geçtikten sonra kalpleri katılaşan ve evrene batıl inançlar arasından bakacak kadar, bu inançların yerleştiği (Arap) toplumun durumunu son derece kuvvetli bir biçimde ifade eden, edebî bir tasvirin var olduğunu göreceklerdir.

(Yasin sûresindeki) bu ayetlerin son kısmı bu olguları çok güzel bir şekilde açıklamakta; her mesajın karşılaştığı, her zaman ve mekanda karşılaşılabilen bu sosyal olguyu netleştirmektedir. Nitekim, insanların özellikleri birbirinden farklıdır, yetenekleri ayrı ayrıdır. Eskiden kurtulup yeniyi kabul etmek; insanların kendilerini kuşatan şartlar ve karşı karşıya kaldıkları olaylara; gelecek için, toplumları uyandırmak ve onları ilerleme ve gelişme yoluna yöneltmek için çaba sarfeden özgür bireylerin çıkmasına bağlıdır. Bundan ötürü bu ayetlerde, Kur'an'ın iki sınıfı karşılaştırdığını görüyoruz.

1. Geleneklerin ezdiği, eskiden intikal eden yanlış inançların hakimiyeti altındaki öndersiz kalmış insanlar ki, Kur'an bunları; *"Babaları-ataları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de bilgisiz kalmış bir toplumu uyarman için..."* (36/6) ifadesiyle belirtmiştir.
2. Benlikleri, akılları ve kalpleri böyle bir mesaja hazır olanlar: Kur'an onları *"Sen ancak söz dinleyen ve gör-*

meden Rahman'a bilinçli saygı duyan kimseyi uyarabilirsin." (36/11) ifadesiyle betimlemiştir.

İşte buradaki ayetleri ve benzerlerini ele aldığımızda görürüz ki, bunlar her Müslümanın kıvanç duyduğu, her araştırmacının güvenle kabul edilebileceği, Allah'ın kendilerine geniş algılama yeteneği verdiği herkesin yoğunlaşacağı meselelerdir.

Çünkü burada da ortaya çıktığı üzere, sözkonusu toplumsal yasalar, îcâzın en büyük noktalarından birini teşkil etmektedir.

Açıkça gördüğümüz gibi, iki konum arasında çok açık farklar bulunmaktadır.

Üzerinde durmamız gereken bir konu daha var: Biz bu bölümde şart ve durumların değişmesiyle değişmeyen, sabitköklü sosyolojik ve psikolojik yasalar gibi, genel olanların dışındaki, toplumlara özgü değerleri almayacağız.

Âd toplumu ve onların dağları oymaları, Medyen halkı veya Şuayb toplumu ve onların, ölçü ve tartıda hile yapmaları gibi, Kur'an'ın bazı toplumlarla ilgili olarak bahsettiği ayrıntıları bahis konusu etmeyeceğiz. Çünkü bu konu, daha çok ahlaki davranışlar alanına girmektedir ve kıssacıların hassasiyet gösterdiği alan içerisinde yer almaktadır.

İbrahim'in halîm oluşu, Musa'nın bayılması gibi psikolojik durumlar da bu şekildedir. Çünkü bu hususlar şahısların araştırılması konusuna daha yakındır.

Burada psikolojik ve toplumsal yasaları ele almakla yetineceğiz. Bu iki tür yasayı okuyucunun zihninde netleştirmek için, birbirinden ayırdetmenin zamanı gelmiştir.

1- Sosyolojik yasalar ile, toplumların yükselişlerine ve halkların yaşamlarına tesir eden etkenleri tasvir ederken, Kur'an'ın işaret edip insan zihnini yönelttiği genel yargıları kastediyoruz. O derecede ki, Kur'an'ın bu yasaları, hiçbir zaman ve mekanda gerilemeyen (eskimeyen) temel yasalar olarak kabul ettiğini görüyoruz. Bunun birçok örneği vardır:

Kafirlerden, Ehl-i Kitâb ile müşrikler, kendilerine açık delil gelinceye kadar ayrılacak değillerdi. O, Allah tarafından tertemiz

sahifeler okuyan bir elçidir. O sahifelerde sağlam ve değerli hükümler vardır. Kitap ehli, ancak kendilerine açık delil geldikten sonra ayrılığa düştüler (98/1-4).

(Sosyolojik) bir yasa olarak ayetler, öncelikle şu gerçeğe işaret ediyor: Toplumlar, ellerinden tutan, yollarını aydınlatan liderlere muhtaçtır. Kendilerini geleneklerin ezmemesi ve âdetlerin çiğnenmemesi ve hatta bu hayat arenasında diğer toplumlar ilerlerken donuk kalmamaları için, ellerinden tutacak insanlara ihtiyaç duyarlar.

Bu ayetler ikinci olarak şuna işaret ediyor: Sözü geçen kahramanlar ve liderler, ayrılma ve bölünme sebebi olabilirler. Çünkü bireyler, yaratılış ve yetenek bakımından birbirinden farklıdır. Bu yüzden, kendilerini kuşatan şartlara, benliklerindeki eğilim ve etkilenmelere göre; bir görüşü destekleyenler ve ona karşı çıkanlar; ilkelere inananlar ve inanmayanlar şeklinde farklı alanlarda yer alabilirler.

Şu ayet de bu gerçeğe işaret eden örneklerdendir:

Neredeyse seni yurdundan çıkarmak için tedirgin edeceklerdi. O takdirde kendileri de senin ardından pek az kalabilirlerdi. Senden önce gönderdiğimiz elçilerimizin de yasası budur. Bizim yasamızda bir değişiklik bulamazsın (17/76-77).

Buradaki ayet, başka bir sosyolojik yasaya işaret ediyor: Yeniliğe direnen bir toplum, uzun ömürlü olamaz, yok olmaya mahkumdur.

2- Psikolojik yasalar derken, herhangi bir ilkenin veya lider otoritesinin taşıdığı duygu, reaksiyon veya psikolojik esasları kastediyoruz. Öyle ki bunlar; ilkeleri ya kuvvetlendirir veya bunların otoritesini sarsar ve gücünü sınırlar.

Birey ve toplulukların başına, bazı olaylar geldiği veya zamanın şartları onları zorladığı an, bu psikolojik yasalar kendini göstermektedir. Mesela; yeni olanı tuhaf karşılama ve eski inanca ısrarla sarılma tavrı şu ayette aşikar olarak görünmektedir.

Onlara, kendilerinden bir uyarıcı gelmesine hayret ettiler de o kafirler dediler ki: 'Bu, yalancı bir sihirbazdır'.

'Tanrıları bir tek tanrı mı yaptı? Bu, cidden tuhaf bir şeydir'.

Onlardan bir grup fırladı: 'Yürüyün, tanrılarınıza bağlı kalın. Çünkü bu, arzu edilen bir şeydir' (38/4-6).

İnancı koruma konusunda aşırı endişe duyulması ve muhaliflerden kurtulmayı isteme konusu şu ayetlerde açıkça görünmektedir:

Nuh dedi ki: Rabbim, yer yüzünde kafirlerden tek kişi bırakma. Çünkü sen onları bırakırsan, kullarını saptırırlar ve yalnız ahlaksız, nankör doğururlar (71/26-27).

İnanç uğrunda varını yoğunu feda etmek ve hatta ölüm tehdidine ve çarmıha gerilerek işkenceye maruz kalmak da bu bağlam içerisine dahildir ki, bu bölümde bu konuyu ayrıntısıyla ele alacağız.

Üzerinde durduğum psikolojik ve sosyolojik olguları kaydetmeye geçmeden önce; (bahse konu olan) bu iki alandaki yasaları bir başlık altında birleştirdiğimi söylemeliyim. Çünkü Kur'an kıssaları psikolojik ve sosyolojik yasaları çoğu kez birleştirmiştir. Ben de mesajlar alanında ortaya çıkması açısından, zamanın gereklerini hesaba katarak, bu yasaları veya esasları sıralamak istiyorum.

Bir şeyi daha hatırlatalım ki, sosyolojik yasaların anlaşılması ve bu yasalardaki olguların incelenmesi, psikolojik yasalar gözönünde tutularak mümkün olabilir. Bundan ötürü bu birleştirmenin isabetli ve buna itirazın da önemsiz olduğu kanaatine vardım.

Şimdi bu olguları kaydetmeye başlayabiliriz. Bunların içinden "şahıslar" olgusu ile konuya başlayalım.

A. Peygamberler ve Çevre

Burada peygamberleri ve Kur'an'ın onları nasıl anlattığını ele almayacağız. Çünkü bu "Sanatsal Değerler Bölümü"ne ait bir konudur. Burada, içinde yaşadıkları çevre karşısında Kur'an'ın onları nerede/nasıl konumlandırdığını anlayabilmek için; ait oldukları toplumlarda etkisi olan şahsiyetler olarak, onlardan bahsetmeye çalışacağız. Acaba peygamberler ait oldukları çevrenin bir eseri ve o toprağın bir ürünü

müdür; yoksa onlar, atalarının izlerini takip etmeyen, mensubu bulundukları çevreden etkilenmeyip, oradan hiçbir şey almayan, harici bir unsur (yabancı) sayabileceğimiz derecede, yaşadıkları çağı ve çevreyi aşan seçkin kişiler midir?

Yine, ıslâh ilkeleri ve bu ilkelerin peygamberler üzerindeki etkisi, onların izinden giden veya onlara muhalefet edenler, yine peygamberlerin karşılaştıkları engeller ve onların bu engeller karşısında elleri bağlı durup durmadıkları açılardan; Kur'an'ın, peygamberlerin psikolojilerini nasıl betimlediğine bakacağız.

Kur'an kıssalarında peygamberlere ait birtakım özellikler anlatılmıştır. Peygamberler, tebliğ ettikleri fikirler, ifade ettikleri görüş ve ortaya koydukları ilkeler ile toplum yapısını yenileyen kimselerdir. Onlar toplumların ihtiyaçları ve zamanın gereklerine uygun hareket ederler; toplumların imarını isterler ve onları zayıflık ve çözülmeden uzaklaştırmaya çalışırlar.

Sizden önceki nesillerden akıllı kimselerin, yer yüzünde bozgunculuk yapmaktan men etmeleri gerekmez miydi? Fakat onlar arasında, ancak kendilerini kurtardığımız pek az kişi böyle yaptı. Zulmedenler ise kendilerine verilen refahın peşine düşüp şımardılar ve suç işleyenler olup çıktılar. Halkı ıslah edici kimseler olsaydı, Rabbin, o şehirleri haksız yere helak edecek değildi (11/116-117).

Ey kavmim, dedi, ben sizin için açık bir uyarıcıyım. Allah'a kulluk edin, O'ndan korkun, bana da itaat edin ki, günahlarınızdan bir kısmını bağışlasın ve sizi belli bir süreye kadar ertelesin. Zira Allah'ın süresi geldiği zaman ertelenmez. Bilir olsaydınız (71/2-4).

Kur'an'da peygamberler, toplumları ilerlemeye hazırlayan ve onlara eskinin etkilerinden kurtulma gücünü veren kişiler olarak anlatılmıştır. Onlar olmadığı zaman toplum bu gücü kaybeder. Âdetlerin artan baskısı altında kalır, toplumu gelenekler ezer; sonuçta toplum bu âdet ve geleneklerden kurtulamaz; iki eli bağlı, hayatın akışı içerisinde aciz kalır.

Babaları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de gaflet içinde kalmış bir toplumu uyarman için (36/6).

Peygamberler toplumu birliğe yönelten; düşünen ve eyleme geçen birey ve toplulukları ortaya çıkarabilecek etkin bir kuvvete dönüştürmek sûretiyle toplumu yeniden birleştirmeye çalışan kişilerdir. Bu durumda problemler çözülür, bireylerin farklı bakış açıları birleşir; kişisel arzular toplumu bölemez, hissi yaklaşımlar onları parçalayamaz. Yine böyle bir atmosferde prensipler, yol gösteren ve doğru yola yönelten unsurlar haline gelir.

İşte benim doğru yolum bu, ona uyun, sizi O'nun yolundan ayıran yollara uymayın. Korunmanız için size böyle tavsiye etti (6/153).

Ey insanlar, size Rabbinizden delil geldi ve size apaçık bir nur indirdik (4/174).

Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik. Onda yol gösterme ve nur vardır. İslam olmuş peygamberler, onunla Yahudilere hüküm verirlerdi, kendilerini tanrıya vermiş zahidler ve alimler de Allah'ın kitabını korumakla görevlendirildiklerinden ve onu gözetip kollarlardı. İnsanlardan korkmayın, benden korkun ve benim ayetlerimi az bir paraya satmayın! Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse işte kafirler onlardır! (5/44).

Ey kitaplılar! Şüphesiz, kitaptan gizleyip durduğunuz şeyin bir çoğunu size açıkça anlatan ve bir çoğunu da sessizce geçen elçimiz size gelmiştir. Gerçekten, size Allah'tan bir ışık ve apaçık bir kitap gelmiştir.

Onunla Allah, rızasının peşinde gidenleri esenlik yollarına iletiyor ve onları kendi izniyle karanlıklardan aydınlığa çıkarıp dosdoğru bir yola iletiyor (5/15-16).

Peygamberler doğal olarak ortaya çıkarlar. Onlar çevrenin bir parçasıdır ve çevreye yabancı değillerdir. Onlar ait oldukları toplumun milliyetindendir. Eğer çevre meleklerden oluşsaydı, onların peygamberi de bu şekilde meleklerden olurdu.

De ki: 'Eğer yeryüzünde ağır ağır yürüyen melekler olsaydı, elbette onlara gökten bir meleği elçi gönderirdik.' (17/95).

Tam tersine, peygamberler toplumları ile aynı dili konuşan, o toplumun kardeşleridir. *Âd* kavminin peygamberi, onların kardeşi olan Hûd, *Semûd* kavminin peygamberi, onların kardeşi olan Salih, Medyen toplumunun peygamberi onların kardeşi olan Şuayb'tır.

Nuh kavmi de gönderilen elçileri yalanladı.

Kardeşleri Nuh onlara: 'Korunmuyor musunuz?' demişti (6/105-106).

Lût kavmi de gönderilen elçileri yalanladı.

Kardeşleri Lût, onlara demişti ki: 'Korunmaz mısınız? (26/160-161).

Âd da gönderilen elçileri yalanladı.

O zaman, kardeşleri Hûd onlara, Allah'a karşı saygılı olmaz mısınız? dedi (26/123-124).

Semûd da gönderilen elçileri yalanladı.

Kardeşleri Salih, onlara demişti ki: 'Korunmaz mısınız?' (26/141-142).

Biz her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara açıklasın. Sonra Allah dilediğini saptırır, dilediğini yola iletir. O, azizdir, hikmet sahibidir (14/4).

Peygamberler ait oldukları çevrelerde dünyaya gelmişler ve içinden çıktıkları toplumlarla haşır-neşir olmuşlardır. Toplumlar ile peygamberlerin aileleri karışmışlardır. Henüz çocuk iken, peygamberler söylenilen her sözde ve yapılan her işte ait oldukları toplumları taklit etmişlerdir. O kadar ki, onlardan kimileri çevrenin inandığı akideye inanmış ve onların görüşlerini benimsemiş, tapılan ilaha tapmış, belki de kendilerine intikal eden şeyleri kutsamış, bunlara hürmet göstermiş ve yine belki de (o toplumda) bırakılan ve terkedilen şeyleri terketmişlerdir. Meselâ Musa, Firavun'un sarayında büyümüş, ondan ve onun dininden etkilenmiştir.

Dedi ki: 'Biz seni içimizde bir çocuk olarak alıp yetiştirmedik mi? Ömründen nice yıllar aramızda kalmadın mı?'

'Ve sonunda o yaptığını da yaptın, sen nankörlerdensin'.

'Onu yaptığım zaman cahillerdendim.' dedi.

'Sizden korkunca aranızdan kaçtım, sonra Rabbim bana hikmet armağan etti ve beni peygamberlerden yaptı.' (26/18-21).

Şuayb, (kendi) kavminin taptıklarına tapmıştır:

Kavminden büyüklük taslayan ileri gelenler dediler ki: 'Ey Şuayb, ya mutlaka seni ve seninle beraber inananları kentimizden çıkarırız, ya da dinimize dönersiniz!' Dedi ki: 'İstemesekte mi?'.

Allah bizi, sizin dininizden kurtardıktan sonra, eğer tekrar ona (eskiye) dönersek, Allah'ın üzerine yalan atmış oluruz. Rabbi-

miz Allah, dilemedikten sonra ona dönmemiz, bizim için olur şey değildir. Rabbimiz, bilgice herşeyi kuşatmıştır. Biz Allah'a dayanmışız. Rabbimiz! Bizimle kavmimizin arasını gerçekle aç. Muhakkak ki sen açanların en iyisisin (7/88-89).

Bütün peygamberler bu kurala göre hareket etmişler ve bu toplumsal yasayı takip etmişlerdir.

İnkâr edenler elçilerine, "Andolsun, ya sizi yurdumuzdan çıkaracağız, ya da bizim dinimize döneceksiniz." dediler (14/13).

Öğrenme ve taklit etmenin dışında, ellerinde başka alternatifin bulunmadığı dönemlerde, bütün bu unsurların peygamberler üzerindeki etkisi büyük olmuştur.

Olgunluk dönemine ve doğruyu yanlıştan ayırabilecek yaşa ulaştıklarında, Rablerinden onlara vahiy gelmiş ve bu anda peygamberler ait oldukları çevrenin gördüklerinden başka şeyleri görmüşler, toplumun takdir edemekleri şeyleri değerlendirebilmişlerdir. Mesela Yusuf, kavminin dinini terketmiştir:

Doğrusu, ben Allah'a inanmayan ve ahireti de inkâr etmekte olan bir toplumun dinini bırakmışımdır (12/37).

Hz. Muhammed (s), kendine kesin bilgi geldikten sonra, Allah'tan başkasına kulluk etmekten nehyedilmiştir:

De ki: 'Ben Rabbimden bana açık deliller gelince, sizin Allah'tan başka yalvardıklarınıza tapmaktan men olundum ve alemlerin Rabbine teslim olmakla emrolundum.' (40/66).

Hicaz çevresi, neredeyse bozulmuş haldeydi. Bu yüzden çevrenin bireyleri peygamber özlemi çekmiş; peygamberleri kabul etme ve onların çağırdığı görüş ve akideye iman etme konusunda kendi kendilerine söz vermişlerdi:

Bütün güçleriyle Allah'a yemin ettiler: 'Andolsun, eğer kendilerine bir uyarıcı gelirse, herhangi bir milletten daha çok doğru yolda olacaklar.' diye. Fakat kendilerine uyarıcı gelince bunun, onlara haktan uzaklaşmaktan başka bir katkısı olmadı (35/42).

Eğer yanımızda evvelkilerden bir kitap olsaydı, elbette biz, Allah'ın temiz kulları olurduk diyorlardı (37/168-169).

Ey kitap ehli, elçilerin arasının kesildiği, bir boşluk meydana geldiği sırada size elçimiz gerçekleri açıklıyor ki, 'Bize bir müjdeleyici ve uyarıcı gelmedi.' demeyesiniz. İşte müjdeleyici ve uyarıcı geldi. Allah, herşeyi yapabilendir (5/19).

Daha da ilginci, toplumun, bizâtihî belirli bir kişiye ümit bağlamış; onun, kendilerini kötülükten ve sapıklıktan kurtaracığını ummuş olmalarıdır:

Ey Salih, sen bundan önce aramızda ümit beslenen bir kişi idin (11/62)

Toplum istedi, Rableri de onların isteğine cevap verdi ve kendi evlatlarından birini seçip yol gösterici ve müjdeleyici olarak peygamber gönderdi. Rableri onlara peygamber gönderdi; bir grup O'nun çağırısını kabul etti ve diğer bir grup ise ondan uzak durdu.

Destekleyenler ve karşı çıkanlar; inananlar ve inanmayanlar gibi, her davetin başına gelen olaylar ortaya çıktı ve sonuçta gruplaşma ve bölünme gerçekleşti.

B. Gruplaşma/Bölünme

Toplumda gruplaşma, görüşlerdeki farklılığın ve taassubun tabii bir sonucudur. Her ne vakit bir davetçi çağrıda bulunmuş ve bir rasûl toplumu ıslaha çalışmışsa; farklı düşünme ve taassup ortaya çıkan iki olgu olmuştur:

İnsanlar bir tek ümmet idi. Allah peygamberleri, müjdeleyici ve uyarıcılar olarak gönderdi; anlaşmazlığa düştükleri konularda insanlar arasında hükmetsin diye o peygamberlerle beraber gerçekleri içinde taşıyan kitap indirdi. Oysa kendilerine kitap verilmiş olanlar, kendilerine açık deliller geldikten sonra, sırf aralarındaki kıskançlıktan ötürü, onda anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah, kendi izniyle, inananları ihtilaf ettikleri gerçeğe iletti. Allah, dilediğini doğru yola iletir (2/213).

Kur'an bu farklılığı, Allah'ın insanlar için dilediği gene toplumsal yasa olarak tasvir eder:

Eğer Rabbin dileseydi, insanları tek bir ümmet yapardı. Fakat hala, farklı görüşleri benimsemektedirler. Allah'ın rahmeti ulaşan kimseler başka. İşte onları bunun için yaratmıştır. Rabbinin "Andolsun, cehennemi hep insan ve cinlerle dolduracağım." sözü tamamlanmıştır (11/118-119).

Bu sosyolojik yasanın, Musa kavmini etkilemesine hayret etmiyoruz:

Andolsun Musa'ya kitabı verdik, onda da ayrılığa düşüldü. Rabbinden bir söz geçmemiş olsaydı, derhal aralarında hüküm verilmiş olurdu. Onlar bundan kuşkulu bir şüphe içindedirler (11/110).

İsa kavmi için de aynı durum vardır:

İsa açık belgeleri getirdiği zaman: "Size anlayış getirdim ve ayrılığa düştüğünüz şeylerin bir kısmını açıklamak üzere geldim. Allah'a saygılı olun, bana itaat edin. Doğrusu, Allah benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir, artık O'na kulluk edin, bu doğru yoldur." demişti. Ortaya çıkan gruplar, birbirleriyle ihtilafa düştüler. Acı bir günün azabından vay o zulmedenlerin haline! (43/63-65).

Salih kavmi için de aynı durum vardır:

Andolsun biz, Semûd'a da kardeşleri Salih'i 'Allah'a kulluk edin' diye gönderdik. Bir de baktı ki birbirleriyle çekişen iki bölük olmuşlar (27/45).

Bütün peygamberlerin toplumları için aynı durum sözkonusudur:

Biz böylece her peygambere, suçlulardan düşman varettik. Yol gösterici ve yardımcı olarak Rabbin yeter (25/31).

Ayrıca, bu yasanın etkisininin en derin noktalara kadar ulaşmasına şaşırmıyoruz. Mesela Firavun'u bir uçta, eşini de başka (zıt) bir uçta gördüğümüzde, bu yasanın bir aile ve evi etkilemesine hayret etmiyoruz:

Allah, inananlara, Firavun'un karısını örnek gösterir: O "Rabbim! Katından bana cennetten bir ev yap, beni Firavun'dan ve onun işlediklerinden kurtar; beni zalim milletten kurtar." demişti (66/11).

Başka bir zaman diliminde, Nuh'un, oğluna kırık bir kalple şöyle seslendiğini görüyoruz:

Gemi dağlar gibi dalgalar içinde onları götürürken, Nuh, bir kenarda ayrı kalmış oğluna "Ey oğulcuğum! Bizimle beraber sen de bin, inkârcılarla beraber olma." dedi.

Oğlu "Dağa sığınırım, beni sudan kurtarır." deyince, Nuh "Bugün Allah'ın buyruğundan, acıdıkları dışında, kurtulacak yok-

tur." dedi, aralarına dalga girdi ve oğlu da boğulanlara karıştı (11/42-43).

Babasını doğru yola ulaştırmaya çabalarken, İbrahim'in bundan aciz kaldığını, Onun babasından, kavminden ve Allah'tan başka taptıkları (putlar)dan ayrıldığını görüyoruz:

Babacığım! Doğrusu, sana gelmemiş olan bir ilim bana geldi. Bana uy, seni düzgün bir yola eriştireyim.

Babacığım! Şeytana uyma. Çünkü şeytan Rahman'a başkaldırmıştır.

"Babacığım! Doğrusu, şeytanın dostu olarak kalırsan, sana Rahman katından bir azabın gelmesinden korkuyorum." dedi.

Babası, "Ey İbrahim! Sen mi benim tanrılarımı beğenmiyorsun? Bundan vazgeçmezsen, andolsun, seni kovarım, uzun bir süre benden uzak dur." dedi.

İbrahim şöyle cevap verdi: "Sana selam olsun. Senin için Rabbimden bağışlanma dileyeceğim. Çünkü O, bana karşı çok lütufkârdır."

Sizi, Allah'tan başka taptıklarınızla bırakıp çekilir, Rabbime yalvarırım. Rabbime yalvarışımda mutsuz olmayacağımı umarım." dedi (19/43-48).

Bu toplumsal yasanın, böyle benzeri olmayan bir durumda bizi etkilemesine hayret etmiyoruz. Öyle ki, çocuk ebeveynine karşı düşmanca tavır alabilmekte, ana-babasının çağrısına cevap vermemekte ve çağrıya kulaklarını tıkayabilmektedir. Bu durum bir yandan katılık ve şiddeti, diğer yandan ise iyilik ve şefkati içinde barındırabilen bir haldir. Kur'an bu hali, eşsiz bir biçimde betimliyor ve hareket, kuvvet, kabarmış duygular ve şiddetli reaksiyonlarla bu hali tasvir ediyor, eşi bulunmayan ifade kalıplarıyla bu durumu anlatıyor:

Ana-babasına, "Öf ikinizden! Benden önce nice nesiller gelip geçmişken; beni tekrar diriltilmemle mi tehdit ediyorsunuz?" diyen kimseye, anne babası Allah'a sığınarak, "Sana yazıklar olsun! İnan; doğrusu, Allah'ın sözü gerçektir." dedikleri halde, "Bu Kur'an öncekilerin masallarından başka bir şey değildir." diye cevap verir (46/17).

Kur'an söz konusu yasanın tablolarını bu şekilde tasvir etmekte, sadece toplum hayatında değil; aynı zamanda bir aile ve evdeki yaşamla ilgili olarak, bu tabloları anlatmakta-

dır. Kur'an bundan daha da ileri giderek, bireyin kendi düşünce dünyasıyla ilgili bir yasayı ortaya koymaktadır. Zira bizzat birey, kendi mazisi ve yaşadığı an arasında gidip gelmekte; onun önünde hatıralar canlanmakta ve onu endişeler sarmaktadır:

Bir zamanlar, İbrahim "Rabbim! Ölüleri nasıl dirilttiğini bana bir göster." demişti. Allah "İnanmıyor musun?" deyince, İbrahim, "İnanıyorum, fakat, gönlüm iyice yatsın." demişti. "Öyleyse, dört kuş al, onları kendine alıştır, sonra her dağın üzerine onlardan birer tane koy. Sonra onları çağır, koşa koşa sana gelirler. Öyle ise, Allah'ın yüce bir bilge olduğunu bil." dedi (2/260).

Kur'an bu sosyolojik yasanın, birey veya toplum psikolojisindeki etkisi üzerinde durmakla yetinmiyor; onun nedenlerini de açıklıyor, bütün bu olguların içinden, ilerleme ve yenilik faktörleri ile, donukluk ve taklit faktörlerinin neler olduğunu bize gösteriyor; bütün bunların eskimeyen sosyolojik olgular olduğunu vurguluyor. Bu bağlamda üzerinde duracağımız en önemli konular şunlardır:

a. Günlük Yaşam

Kur'an'ın tasvir ettiği faktörlere genel bir bakış bize gösteriyor ki, zengin sınıf, genelde peygamberlere karşı durmuşlardır:

Doğrusu, uyarıcı göndermiş olduğumuz her kasabanın zengin sınıfı, onlara "Biz sizinle gönderilen şeyleri inkâr ediyoruz." derler (34/34).

Zenginler (sınıfı) yeni düşüncelerle savaşan; insanları bu düşüncelerden engellemek, bunlara çağıran kişilerle savaşmak ve bu yola engeller koymak sûretiyle, yeni düşünceleri ortadan kaldırma uğruna büyük servetler harcayan muhalefet cephesini oluştururlar:

Doğrusu, inkâr edenler, mallarını Allah'ın yolundan insanları alıkoymak için sarfederler ve daha da onları sarfedeceklerdir. Ama, sonradan içleri onlara yanacak, sonunda yenik düşeceklerdir. İnkâr edenler, cehennemde toplanacaklardır (8/36).

Yine ilk bakış bize, fakirlerin bunun aksine bir tavır içinde olduğunu gösteriyor: Onlar peygamberleri kabul eden, pey-

gamberle aynı tarafta yer alıp onlara destek veren, ayrıca münakaşa ve mücadele durumunda peygamberleri mudafaa eden, peygamberlerin düşmanlarından onları koruyup kollayan kimselerdir. Salih kavminin ezilmiş sınıfı, O'nun çağrısını kabul ve risaletini tasdik ettiler; getirdiği yeni dine iman ettiler.

Kavminin zengin sınıfı, içlerindeki ezilmişlere dediler ki, "Salih'in, Rabbi tarafından gönderildiğini biliyor musunuz?" Onlar da "Doğrusu, onunla gönderilene inanıyoruz." dediler.

Zengin sınıf, "Doğrusu, sizin inandığınızı biz inkâr ediyoruz." dediler.

Ve hemen deveyi kestiler ve Rablerinin buyruğuna başkaldırdılar ve "Ey Salih! Eğer sen gönderilen elçilerden biri isen, bizi korkuttuğuna uğrat." dediler (7/75-77).

Her ne vakit, bir davetçi mesajını duyurmuş ve bir peygamber yeni bir din getirmiş ise; muhakkak fakirler ile zenginler arasındaki işler de çetrefilleşmiştir. Bundan ötürü zenginler ile fakirler veya ezenler ile ezilenler arasında, düşmanlık oluştuğunu görürsünüz. Nitekim zenginler, fakirlerin peygamberlere katılmaları ve yeni dini kabul etmeleri dolayısıyla peygamberleri ayıplamışlardır.

Kavminin inkârcı ileri gelenleri (zenginler) "Senin ancak kendimiz gibi bir insan olduğunu görüyoruz. Sana ancak bizim sığ görüşlü ayak takımının (fakirlerin) uyduğunu görüyoruz. Bize bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz. Daha doğrusu, sizi yalancı sanıyoruz." dediler (11/27).

Bundan da ileri giderek, fakirlerin yeni dine girmelerinin, kendilerinin bu dine girmesine engel teşkil ettiğini, iman ve tasdik etmelerine mani olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Kavmi, Nuh'a "Sana inanalım mı? Toplumun en alt tabakası sana uymaktadır." dediler (26/111).

Bu yüzden zenginlerin peygamberlerden, fakirleri çevrelerinden kovmalarını ve uzaklaştırılmalarını istediklerini görürüz. Allah'ın cezalandırmasından korkarak veya mesajın geleceği ve dinin zaferini gözeterek, peygamberlerin bu teklifi reddettiğini Kur'an şöyle anlatıyor:

Ben inananları kovacak değilim. Ben sadece açıkça uyarıcıyım." dedi (26/114-115).

Sabah, akşam, hoşnutluğunu isteyerek Rablerine yalvaranları kovma! Onların hesaba çekilmesinden sana bir sorumluluk, senin hesabından da onlara bir sorumluluk yoktur ki, onları kovarak haksızlık edenlerden olasın (6/52).

Ey kavmim! Onları kovarsam, Allah'a karşı beni kim savunur? Hiç düşünmüyor musunuz? (11/30).

Bu sosyolojik olgunun, zenginler ve fakirlerin konumlarının yorumu zor değildir. Bizâtihî Kur'an birçok yerde buna işaret etmekte ve yeri geldikçe, buna dikkat çekmektedir. Fakirler ve zenginlerin farklı tavır göstermelerinin çeşitli nedenleri vardır. Bunların önemlileri şunlardır:

1) Zenginlik insanların bireysel işlerini kolaylaştırır, ihtiyaçlarının giderilmesini sağlar; onlara, yaşamın lezzet ve güzelliklerinden yararlanma imkanı verir. Bu sebeple zenginler rahata meyleder, sukûnet arzu ederler; istikrarın bozulmasını istemezler ve asla konumlarını değiştirmeye çaba sarfetmezler. Bu yüzden, onların beyinlerinde ve benliklerinde reforma ve yeniden yapılanmaya yer yoktur.

Hayır, ben bunlara ve babalarına, onlara gerçek ve onu açıklayan bir elçi gelene kadar, geniş imkanlar verdim. Gerçek kendilerine geldiği zaman "Bu bir büyüdür. Doğrusu, biz onu inkâr ediyoruz." dediler (43/29-30).

Zenginlerin üzerinden zaman akıp geçtikçe, onların benliklerine dünya sevgisi yerleşir, iç dünyalarındaki egoizm kuvvetlenir ve sonsuza kadar yaşayacaklarını hayal ederler:

Onların taptıkları "Hâşâ! Seni bırakıp başka dostlar edinmek bize yaraşmaz; fakat, Sen onlara ve babalarına geniş imkanlar verdin de sonunda seni anmayı unuttular ve yok olmayı hak eden bir kavim oldular." derler (25/18).

Bu yüzden, Kur'an'ın onları uyarmaya, onların kalp ve düşüncelerindeki bu telakkileri sarsmaya yöneldiğini; Allah'ın, yeryüzündeki nimetleri eksiltmekle, onları tehdit ettiğini görüyoruz.

Belki, biz bunlara ve babalarına bol imkanlar verdik de ömürleri uzadı; şimdi memleketlerini her yandan eksilttiğimizi görmüyorlar mı? Üstün gelen onlar mıdır? (21/44).

Yine ahiretteki azabın daha sert ve şiddetli olacağına dikkat çekildiğini görmekteyiz.

Ama, inkârcıların kalpleri bundan habersizdir. Bundan başka onların yapageldikleri işler de vardır. Sonunda varlıklarını azapla yakaladığımız zaman feryad ederler. Onlara şöyle deriz: Bugün feryad etmeyin, doğrusu katımızdan bir yardım göremezsiniz. İlkelerim size okunduğunda büyüklük taslayıp, gece ağzınıza geleni söyleyerek ardınıza dönüyordunuz (23/63-67).

Bütün bu noktalarda fakirler, zenginlerin aksine bir yol izlemektedirler. Çünkü zamanın koşulları onları zor durumda bırakmış ve hayatın zorlukları onları harekete geçirmiştir. Sonuçta fakirler, kendi istikballerini düşünmek zorunda kalmışlar, daha iyi bir yaşam düzeyini, daha kolay geçinme yollarını ve daha hafif hayat şartlarını arzulamışlardır. Bir davetçi onlara çağrıda bulunur bulunmaz, istikbale dönük umutlar, onların akıl ve kalplerini doldurmuş; özlemler, gerçekleşmesi yakın gerçekler haline dönüşüvermiştir. Kaybettikleri ve uzun zamandan beri yolunu bekledikleri mutluluğun gelmesi ve bir daha kendilerinden ayrılmaması ümidiyle fakirler davetçinin mesajını kabul etme yolunu seçerler.

2) Zenginlik kişiyi kibre ve inada sevkeder.

Kendine okunan Allah'ın ilkelerini dinleyip, sonra onları hiç duymamış gibi büyüklük taslamakta direnen, pek yalancı ve günahkâr kişinin vay haline! Ona can yakıcı bir azabı müjdele (45/7-8).

Ama, insanoğlu kendini zengin sayarak azgınlık eder (96/6-7).

Hayır, hayır; çünkü o, bizim ilkelerimize karşı son derece inatçıdır (74/16).

Egemenler, kendilerine sunulanların hak ve çağrıldıkları şeylerin de doğru ve adil olduğunu görseler bile, muhakkak mesaj sahiplerine baskı yapar ve onlara işkence ederler.

İlkelerimizi gönülleri kesin olarak kabul ettiği halde, haksızlık etmelerinden ve büyüklenmelerinden ötürü, onları bile bile inkâr ettiler. Bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak! (27/14).

Fakirlik insanın egosunu zayıflatır, insanın başını eğer. Bunun için onların ikna edilmeleri, boyun eğmeleri ve çağrıya iman etmeleri daha kolaydır:

İnsanların tümü Allah'ın huzuruna çıkarlar. Ezilenler ezenlere, doğrusu, biz size uymuştuk. Şimdi, Allah'ın azabından bizi kurtarabilir misiniz? derler. Onlar ise, Allah bizi doğru yola koysaydı, biz de sizi doğru yola iletirdik. Artık sızlansak da dayansak da birdir. Çünkü kaçacak bir yerimiz yoktur, derler (14/21).

Rabbimiz! Biz yöneticilerimize ve büyüklerimize itaat etmiştik, fakat onlar bizi yoldan saptırmışlar (33/67).

İnkar edenler dediler ki, biz ne bu Kur'an'a, ne de bundan öncekine inanırız. Sen o zalimleri, Rab'lerinin huzurunda tutuklanmış, birbirlerine söz atarlarken bir görsen: Ezilenler, ezenlere, siz olmasaydınız, elbette biz inanan insanlar olurduk, diyorlar. Ezenler de ezilenlere dediler ki, size hidayet geldiği zaman, sizi ondan biz mi engelledik? Hayır, zaten siz, kendiniz suç işliyordunuz. Ezilenler de ezenlere, Hayır; gece gündüz hile kuruyor ve bize, Allah'ı inkâr etmemizi, O'na eşler koşmamızı emrediyordunuz, derler. Ezenler ve ezilenler, azabı gördüklerinde yaptıklarına içleri yanar. İnkâr edenlerin boyunlarına demir halkalar vururuz. Yaptıklarından başka bir şeyin mi cezasını çekerler? (34/31-33).

3) Zenginlik, insanların dünya nimetlerine ve atalarından devraldıkları mirası korumaya yönelik hırslarını kamçılar.

Senden önce, herhangi bir kasabaya gönderdiğimiz uyarıcıya, o kasabanın varlıklıları sadece "Doğrusu, babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerini izlemekteyiz." derlerdi.

Uyarıcı "Eğer, babalarınızı üzerinde bulduğunuz dinden daha doğrusunu size getirmiş isem de mi?" derdi. Onlar "Doğrusu sizinle gönderilen şeyi inkâr ediyoruz." derlerdi (43/23-24).

Zenginlik, rejim ve yönetimi korumaya (sahiplenmeye) sevkeder; otorite ve nüfuz elde etmeye teşvik eder:

Onlar, "Siz ikiniz, bizi babalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan çeviresiniz de yeryüzünde üstünlük, siz ikinizin olsun diye mi bize geldiniz? Biz, size inanmıyoruz." dediler (10/78).

Bundan ötürü mesaj sahiplerini uğursuz bulurlar, kötü görürler:

Kavmi ona, "Senin ve beraberindekiler yüzünden uğursuzluğa uğradık." dediler. Salih, "Uğursuzluğunuz Allah katındandır; belki imtihana çekilen bir toplumsunuz." dedi (27/47).

(Bu yüzden) peygamberlerin yeryüzünde bozgunculuk yapan ve ıslah olmaz kimseler olduklarını iddia ederler:

Firavun "Beni bırakın da Musa'yı öldüreyim, o Rabbine yalvaradursun. Onun, sizin dininizi değiştireceğinden veya yeryüzünde bozgunculuk çıkaracağından korkuyorum." dedi (40/26).

Yoksulluk kişiyi ekonomik güç, makam-mevki, nüfûz ve otorite temin etmeye karşı hırslı olmaya sevk etmez, istikrarı kabule yöneltmez. Yoksul için, hiçbir görüşe mutlak boyun eğme ve gelenekler ile alışkanlıklara bağlı kalma söz konusu olmaz. Özetle, fakirler zaten imrenilmeyecek bir konumdadırlar ve onların kaybedecek bir şeyleri de yoktur.

b. Kültürel ve Düşünsel Durumlar

Zihinlerin, mesajın konusuna veya mesajın içerdiği ilkelere motive edilmesinin, bu unsurların kabul edilmesinde etkin bir rolü vardır. Nitekim, insanların benliklerinin ihmal edilmesi ve zihinlerinin boş bırakılması, sözkonusu bu ilke ve görüşlerin inkar edilmesi sonucunu doğurur. Kur'an bu duruma işaret ederek şöyle buyuruyor:

Yâ-Sîn. Hikmet dolu Kur'an'a andolsun ki, sen doğru yol üzere gönderilmiş elçilerdensin. Bu, babaları uyarılmadığından bilgisiz kalmış bir toplumu uyarman için, güçlü olan ve acıyan Allah'ın indirdiği Kur'an'dır. Andolsun ki, çoğunun aleyhine hüküm hak olmuştur; çünkü inanmıyorlar. Boyunlarına, çenelerine kadar varan demir halkalar geçirmişizdir. Bunun için başları yukarı kalkıktır. Önlerine bir set ve arkalarına bir set çekmişizdir. Gözlerini perdelediğimizden artık göremezler. Onları uyarsan da uyarmasan da birdir, inanmazlar. Sen ancak, söz dinleyen ve görmeden Rahman'a bilinçli saygı duyan kimseyi uyarabilirsin. Artık o kimseyi, bağışlanma ve cömertçe verilecek bir ödülle müjdele (36/1-11).

Bu pasajlarda açıkça görülüyor ki, Peygamber'e tabi olacak kimseler mesaja benlikleri hazır, akılları motive olanlardır. Kendilerine uyarı gelmeyen ve kitap indirilmeyenler ise iman etmekten ve peygamberi tasdik etmekten en uzak kişilerdir.

Bu bağlamda durum "görmeden Rahman'a bilinçli saygı duyan" kimseyle alakalı değil; fakat nerede/nasıl olursa

olsun motivasyonla alakalıdır. Bunun için, müşriklerin akıllarının yattığı şeye gönüllerinin yöneldiğini görüyoruz:

Böylece, aldatmak için birbirine yaldızlı sözler fısıldayan cinlerin ve insanların kötülerini, her peygambere düşman yaptık. Rabbin dilemiş olsaydı, bunu yapamazlardı. Öyle ise, onları uydurdukları şeylerle başbaşa bırak. Artık, ahirete inanmayanların kalpleri bu fısıltılara kulak kesilsin, onlardan hoşnut olsunlar ve işlemekte oldukları suçları işleyip dursunlar (6/112-113).

Bu ilkelere zihinleri motive edenler ancak kendilerine kitap indirilen Peygamberler veya düşüncelerini yayan büyük şahsiyetlerdir. Bu yüzden Kur'an'ın, Hz. Muhammed (s)'e karşı müşriklerin tavrını tuhaf bulduğunu ve bu tavrın hiçbir temele dayanmadığı görüşünü ifade ettiğini görüyoruz. Çünkü böyle bir durumda sağlam temel, peygamber ve kitaplara dayanan temeldir. Bu sebeple Kur'an şöyle buyuruyor:

İlkelerimiz onlara apaçık okunduğu zaman "Bu adam babaatalarınızın taptıklarından sizi alıkoymaktan başka bir şey istemiyor." derlerdi. "Bu Kur'an düpedüz bir uydurmadan başka bir şey değildir." derlerdi. Gerçekte, inkâr edenlere geldiğinde, onun için, "Bu apaçık bir büyüdür." demişlerdi. Oysa Biz, onlara okuyacakları bir kitap vermemiş ve senden önce de onlara bir uyarıcı göndermemiştik (34/43-44).

Ayrıca bunların dışındaki birçok ayet, peygamberlerin görevinin yol gösterme ve uyarma olduğunu vurgulamaktadır. Allah şöyle buyurmuştur:

Yoksa, onu peygamberin kendisi uydurdu mu diyorlar? Hayır. O senden önce bir uyarıcı gönderilmemiş olan bir kavmi uyarman için, sana Rabbinden gelen bir gerçektir. Belki artık doğru yolu bulurlar (32/3).

Bu bağlamda hadise, psikolojik açıdan şu noktaya dönüvermektedir: İnsan evrendeki olguları, sahip olduğu düşünce ve görüşlerle yorumlar, zira o, algıladıkları ile bildiklerini birbirine bağlar veya bilinmeyeni bilinenle irtibatlandırır. Bundan ötürü ortaya çıkan yorumlar birbirine yaklaşır, aynı veya yakın bazı görüşleri sahiplenenler açısından bu yorumlar benzeşir; insanların dimağlarındaki düşünceler farklılaştığı ölçüde ise, (bu yorumlar) büyük çapta birbirinden ayrılır.

Hadise bu sınırda da kalmayıp onu şöyle bir psikolojik durum takip etmektedir: Herhangi birşeye inanmış kişi mutlak hakikate ulaştığını zanneder; kendisini isabetli ve başkasını yanlışta görür. Kur'an'da bu husus açıkça dile getirilmiştir:

Yahudiler, "Hıristiyanların bir temeli yoktur." dediler. Hıristiyanlar da "Yahudilerin bir temeli yoktur." dediler, oysa hepsi de kitap okuyor. Bilmeyenler de tıpkı onların konuştuğu gibi konuşur. Ancak, Allah, anlaşamayıp durdukları şeylerde kıyamet günü aralarında hüküm verecektir (2/113).

Bu ikisine ilave olarak üçüncü bir durumu ilave edebiliriz: Toplumdaki kültürün yeni mesajlara faydalı olabilmesi için, bunlar arasında bağlantı bulunması gerekir ki, *"eski"* üzerine *"yeni"* bina edilebilsin. Bu irtibat arttıkça, görüşleri kuvvetlendiren duygusal bir atmosfer oluşur; zayıfladıkça veya yok oldukça, benlik *"yeni"*ye karşı durur veya ondan yüz çevirir ve kaçar. Pratik gerçek ve Kur'an ayetleri, bu psikolojik hakikati teyit etmektedir. Medineliler Peygamber'e daha kolay iman ettiler; çünkü İslamî çağrı onların bildikleri/alışkın oldukları şeylere, daha yakın veya daha benzer özellik taşıyordu. Buna mukabil; putperestlik Mekkelilerin, tevhidi kabul etmelerine engel olmuştur.

Kur'an ayetleri, ilahi kitaplar arasında ilişki olduğunu dile getirmektedir. Nitekim ayetler, görüşler birleştiği ve benzeştiği veya farklılaştığı ve zıtlaştığı vakit, ortaya çıkan bu duygusal atmosferi anlatmaktadır. İnsanlar kendi düşüncelerine uyan şeyleri duyduklarında sevinç duymakta; kabul etmedikleri şeyler duyduklarında ise nefret ve tiksinti duymaktadırlar:

Allah tek olarak anıldığı zaman, ahirete inanmayanların yürekleri nefretle çarpar, ama Allah'dan başka taptıkları anıldığı zaman hemen yüzleri güler (39/45).

Bir sûre indirildiği zaman, "Bu hanginizin imanını artırdı?" diyenler vardır. İnananlara gelince, onların imanını artırır ve onlar bunu birbirlerine müjdelemek isterler.

Kalplerindeki hastalık, onların pisliklerine pislik katmıştır. Onlar inkârcı olarak ölmüşlerdir (9/124-125).

Kur'an'ın, Ehli Kitabı kınamasının; irtibat ve benzerlik bulunmasına rağmen, onların Hz. Muhammed (s)'e karşı takındıkları tavrı ayıplamasının sırrı bu olsa gerekir:

De ki: Ey kitaplılar! Siz, doğru olduğunu bilip dururken, niçin Allah'ın yolunu eğri göstermeye yeltenerek inananları ondan alıkoyuyorsunuz? Allah işlediklerinizden habersiz değildir. De ki: Ey kitaplılar! Allah yaptıklarınıza şahitken, niçin Allah'ın ilkelerini inkâr ediyorsunuz? (3/98-99).

Kendilerine bir kitap indirilmemesi ve peygamber gönderilmemesi, insanların hevalarıyla başbaşa bırakılmaları, sonuçta hevaların onları köreltmesi ve -hayvanlar gibi hatta onlardan daha kötü biçimde- onları saptırması, müşriklerin tavrına mazeret gösterilebilir. Kuşku yok ki, kültürel arkaplan düşünceyi elastiki hale getirir; bu, insanın reddettiği şeylerden bir çoğunu anlama ve kolayca kabul etme imkanı verir. Zıt fikirlerin bulunması veya peygamberlik konusunun bilinmemesi, insanın bunları kabul etmesini gerçekten zorlaştırır.

c. Baba-Ata Kültürünün Baskısı

Sosyolojik açıdan, geleneklerin her toplumda kayda değer bir baskısı vardır. Çünkü gelenekler, toplumun, rüzgarın esintisi önünde bir ot gibi savrulmamasının teminatıdır. İlerleme ve medeniyet yönünden katettiği mesafe ne olursa olsun, bunların toplum için çok büyük bir yararı vardır. Ancak bazen de bu gelenekler toplumun önünde engel olabilmekte ve toplumu atılım yapmaktan alıkoyup, geriye sürükleyebilmekte; insanları devamlı sûrette atalarından devraldıkları kültüre yöneltmekte, sonuçta toplum bu olumsuz durumdan hoşnut olabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında ise gelenekler, irticâın bir belirtisi ve donukluğun bir kanıtı olarak görülmektedir. Bu yüzden en ideal toplumlar, bu iki noktanın arasında, ideal bir yer tutanlardır. Sahip oldukları gelenekler onları çalkantıdan korur, kalkınma gerekleri ortaya çıkınca veya bu gerekler onları zorlayınca, bu toplumlar geleneklerin baskısından kurtulma gücüne sahiptirler ki, bu güç onlara esneklik ve serbestlik kazandırır.

Topluma bu kuvveti kazandıran birçok etken vardır ki, bunların en önemlisi önder şahsiyetlerin varlığıdır. Onların

bu alandaki etkilerinden daha önce bahsetmiştik. Şimdi, toplumun kalkınmasına engel olan, onu donukluk içinde bırakan, hayat arenasında hareket etmekten ve yürümekten aciz bırakan, başka bir faktörü belirtmemiz gerekiyor ki, bu, geleneklerin baskısı veya atalar kültürünün otoritesidir.

Toplumlar üzerindeki bu otorite, onların medeniyet yolunda katettikleri düzeyin farklılığı oranında farklılaşır. Örneğin sanayi ve ticaret toplumlarında geleneğin baskısı, zıraat ve göçebe toplumlarına göre daha hafiftir. Bu iki toplum üzerinde, özellikle de ikincisi (göçebe toplumlarda geleneğin baskısı) çok köklüdür. Çünkü böyle bir çevredeki sistem, göçebe sistemidir. Tabiatı gereği göçebe sisteminde, geleneğin baskısı çok ağırdır. Kur'an bunu açıkça dile getirmiştir. Bu olgu, (cahiliye) Arap toplumunun, Hz. Peygamber'i kabul etmelerini zorlaştırmıştır.

Allah'ın indirdiklerine tabi olun denildiğinde, bize ata-babalarımızı üzerinde bulduğumuz şeyler yeter, dediler. Çirkin bir iş yaptıklarında ata-babalarımızı bu iş üzere bulduk ve bunu bize Allah emretti dediler. (Peygamber) onlara, "Ata-babalarınızı üzerinde bulduğunuzdan daha doğrusuna gelin." dediğinde, "Biz size indirileni kabul etmiyoruz.", dediler. Kur'an, geleneğin otoritesine işaret eden ayetleri defalarca tekrar ediyor; farklı peygamberlerin toplumlarının dilleriyle, bu olguyu dile getiriyor.

(Mesela) İbrahim kavminin diliyle, *"Biz onları bu şekilde yaparken bulduk."* (26/74) Hûd kavminin diliyle, *"Bu daha öncekilerin oluşturduklarıdır, (bu yüzden) bize azab edilmez."* (26/138) buyurulmuştur.

Musa'nın kendilerini davet etmesini ve putlara kulluğu bir tarafa atmalarını istemesini garip gördüklerinde, Musa kavminin diliyle; *"Sen atalarımızı üzerinde bulduğumuzdan bizi döndürmek için mi geldin, dediler."* (10/78) buyurulmuştur.

Hz. Muhammed (s)'in kavmi de aynı şekilde konuşmuştur:

Allah'ın indirdiklerine ve Peygamber'e tabi olun denildiğinde, ata-babalarımızı üzerinde bulduklarımız bize yeter, dediler (5/104).

Allah'ın indirdiklerine tabi olun denildiğinde hayır biz atababalarımızı üzerinde bulduklarımıza tabi oluruz, dediler (31/21).

Sonuç olarak şöyle söyleyebiliriz: Zenginlik, kültür ve uygarlık düzeyindeki farklılık; herhangi bir mesaj veya yeni bir şahsiyet ortaya çıktığında, görüş farklılığına ve bölünmeye yol açar. Bu farklılık ve bölünme, başka bir sonucu doğurur ki, bu çatışmadır. Çünkü insan psikolojisi karşıt olana tahammül etmez.

C. İnançlı İnsanın Benliği Karşıt Olana Tahammül Etmez

Bu, Kur'an'ın tasvir ettiği psikolojik bir yasadır. Nitekim Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır:

İşte, biz bu elçilerin kimine, kiminden fazla olarak iyilikte bulunduk. Allah, içlerinden kimi ile konuştu ve kimini de derecelerle yükseltti. Meryemoğlu İsa'ya açık belgeler verdik ve onu kutsal ruhla destekledik. Allah dileseydi, açık belgeler kendilerine geldikten sonra peygamberlerinin ardından birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat anlaşamadılar. Onlardan kimi inandı ve kimi inkâr etti. Allah dileseydi, birbirlerini öldürmezlerdi. Çünkü Allah dilediğini yapar (2/253).

Yine bu yasanın kuvvet ve tesirine; vahyi kabul edip onun hükmüne tabi olanların tehdid edildiğini anlatan şu ayet de işaret etmektedir:

Doğrusu, Allah'ın ilkelerini inkâr edenlere, haksız yere peygamberleri öldürenlere ve insanlardan adaleti emredenleri öldürenlere acıtıcı bir azabı bildir (3/21).

Kanaatimize göre burada işin sırrı şudur: İnanma olgusu insan benliğinde görüşlere ve nesnelere karşı duygusal bir atmosfer yaratmaktadır. Nitekim Kur'an şöyle söylerken, ilahlar ile bunlara duyulan sevgi arasındaki ilişkiyi ifade etmiştir:

İnsanlar içinde putları Allah'a denk tutup, tanrı yerine koyan ve onları Allah'ı sever gibi sevenler bulunmaktadır. Ama inananlar, en çok Allah'ı severler. Zalimler, azabı gördüklerinde, bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının çetin olacağını keşke anlamış olsalar (2/165).

Bu atmosferin, her fert ve toplumda etkisi vardır. Bu atmosfer inananı, karşıt olana tavır almaya yöneltir; suikast ve baskıya zorlar.

I) Dini ne olursa olsun bu inanç atmosferi, farklı inanç sahiplerine işkence ve kötülük yapmaya yöneltir. Bu bağlamda müşriklerin ve Ehl-i Kitab'ın tavrını örnek verebiliriz:

Doğrusu inkâr edenler, Kur'an'ı dinledikleri zaman, nerdeyse seni gözleriyle kaydıracaklardı. "O deli"dir, diyorlardı (68/51).

Onlara ilkelerimiz apaçık okunduğu zaman, inkâr edenlerin yüzlerinden, inkârlarını anlarsın. Nerdeyse, kendilerine ilkelerimizi okuyanlara saldıracaklar. De ki: "Size bundan daha kötüsünü haber vereyim mi? Allah'ın inkâr edenlere vadettiği ateş! Gidilecek ne kötü yerdir! (22/72).

Andolsun, Musa'ya kitabı biz verdik, sonra ardarda da peygamberler gönderdik. Meryemoğlu İsa'ya açık belgeler verdik ve onu kutsal ruhla destekledik. Ama, her ne zaman bir peygamber size hoşlanmadığınız bir şey getirdiğinde, büyüklük taslamadınız mı? Kimini yalanlayıp kimini öldürüyordunuz (2/87).

İsrailoğullarından sağlam söz aldık ve onlara elçiler gönderdik. Her ne zaman elçi onlara canlarının istemediği bir şey getirmiş ise, bir kısmını yalanlayıp bir kısmını da öldürürlerdi (5/70).

II) Bu inanç atmosferi kişiye, kendisinin doğru üzerinde, diğerlerinin ise sapıklıkta olduğu hissini verir. Bu yüzden tamamen apaçık olsa da kendi düşüncesindeki yanlışlığı algılayamaz. Bundan ötürü Yahudiler, Hıristiyanların hiçbir temel üzerinde olmadığını ve Hıristiyanlar da Yahudilerin hiçbir esas üzre olmadığını söylemişlerdir:

Yahudiler, "Hıristiyanların bir temeli yoktur." dediler. Hıristiyanlar da "Yahudilerin bir temeli yoktur." dediler, oysa hepsi de kitap okuyor. Bilmeyenler de tıpkı onların konuştuğu gibi konuşur. Ancak, Allah, anlaşamayıp durdukları şeylerde kıyamet günü aralarında hüküm verecektir (2/113).

Bu yüzden kavmi, Nuh'un nun sapık biri olduğunu iddia etmişti:

Kavminin ileri gelenleri, "Doğrusu, seni açık bir şaşkınlık içinde görüyoruz." dediler. Nuh, "Ey kavmim! Bende bir şaşkınlık yoktur. Fakat ben âlemlerin Rabbinin elçisiyim (7/60-61).

Şuayb toplumu, Şuayb'a tabi olanların hüsranda oldukları görüşündedir:

Kavminin inkâr eden ileri gelen (zengin)leri, "Eğer, Şuayb'a uyarsanız, andolsun, o durumda siz kaybedersiniz." dediler (7/90).

İnananları gördükleri zaman, "Doğrusu, bunlar sapık olanlardır." derlerdi (83/32).

İnanmış birey, kendisine karşıt kişinin tavrından rahatsızlık duyarsa, imkan bulduğunda, zorla kendi inancına insanları sevk etmekten geri durmaz.

Nuh "Ey kavmim! Eğer, Rabbimin katından açık bir belgem olsa ve size gizli kalmış bir rahmeti, katından bana vermiş ise, hoşlanmadığınız halde, sizi onlara mecbur mu edeceğiz, sanıyorsunuz." dedi (11/28).

III) İnanma olgusu toplumda, toplumu yeniden birleştiren, dağınıklığını bertaraf eden ve onu farklı zincirlerden oluşmuş ağ haline getiren bir duygu yaratır. Bu olgu, toplumda öyle bir ruh yayar ki, toplum, düşünce ve görüşlerini buradan alır; muhtelif gelenek ve âdetler, bu ruh üzerinde oluşur. Bu yüzden toplum, bu ruh ve duyguya çok önem verir, çünkü bunlar, o toplumun gücünün sırrı, kuvvet ve direncinin göstergesidir. Bundan ötürü toplum, kendi dinine girmediği ve düşüncesini onaylamadığı müddetçe bireyden razı olmaz.

Yahudi ve Hıristiyanların dinlerine uymadığın sürece, senden hoşnut olmayacaklardır. Dosdoğru yolun sadece Allah'ın yolu olduğunu söyle. Sana gelen ilimden sonra, eğer onların hevalarına uyarsan, Allah'tan yana ne bir dostun ve ne bir yardımcın olur (2/120).

Yine bu yüzden toplum, üstün zekalı ve dahi kimseler de olsa, karşıtlara baskı yapar; onlarda uğursuzluk belirtisi, zayıflık ve çözülme alameti görür. Bu yüzden Salih kavmi, Salih ve onunla birlikte olan kimselerde uğursuzluk görmüştür:

Andolsun ki, Semûd kavmine, Allah'a kulluk edin diye, kardeşleri Salih'i gönderdik. Hemen birbiriyle çekişen iki takım oluverdiler.

Salih, "Ey kavmim! Niye iyilikten önce, tez elden kötülük istiyorsunuz. Acınasınız diye Allah'tan bağışlanma dileseniz olmaz mı?" dedi.

Kavmi ona, "Senin ve beraberindekiler yüzünden uğursuzluğa uğradık." dediler. Salih, "Uğursuzluğunuz Allah katındandır; belki sınava çekilen bir toplumsunuz." dedi (27/45-46-47).

Hûd kavmi, Hûd Peygamber'i beyinsizlikle itham etmiştir:

Kavminden inkâr edenlerin ileri gelenleri, "Biz, senin beyinsiz olduğunu görüyor ve doğrusu seni yalancılardan sanıyoruz." dediler (7/66).

Firavun, Musa'nın, toplumun dinini değiştireceğinden ve yeryüzünde bozgunculuk çıkaracağından korkmuştu.

Firavun "Beni bırakın da Musa'yı öldüreyim, o Rabbine yalvaradursun. Onun, sizin dininizi değiştireceğinden veya yeryüzünde bozgunculuk çıkaracağından korkuyorum." dedi (40/26).

Hiç kuşkusuz *"bozguncuların"* ve *"ayrılıkçıların"* yaptıklarının karşılığı, cezalandırma olmuştur.

Ne var ki, Allah ve elçisi ile savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çabalayanların cezası, öldürülmek veya asılmak, yahut çapraz olarak, el ve ayakları kesilmek, veya yerlerinden sürülmektir. Bu, onlara dünyada bir rezilliktir. Ahirette de onlara büyük bir azap vardır (5/33).[72]

Kimi cemaatler açısından hadise bundan daha hafif değildir.

İşte bütün bunlar (sözkonusu psikolojik) yasayı açıklayan faktörlerdir. Bir de bu yasanın çeşitli tezahürleri vardır ki, Kur'an birçok ayette bunları anlatmıştır.

Bu tezahürleri kaydetmeden önce, zihnimizi yeni mesaj getiren karşıt kişinin konumuna çevirmek istiyoruz. Şöyle ki, başlangıçta karşıtlar, peygamber, ona destek olanlar ve yardım edenlerdendir. Sonunda ise, ona katılmaktan ve getirdiği yeni dine tabi olmaktan uzak duran kişi ve topluluklardır.

Burada, birinci bölümle ilgili örnekleri ve topluma muhalefet eden peygamberin karşılaştığı olayları betimleyerek işe başlıyoruz.

72 Halefullah'ın savaş haliyle ilgili bu ayeti, "Genel Psikolojik Yasalar" bağlamında zikretmesi, isabetli görünmemektedir. Nitekim kendisi de hazırlamış olduğu tez ile ilgili olarak şiddet uygulayanları, Kur'an çizgisinden çıkmakla itham etmiştir. Bkz: *el-Fennu'l-Kasasî*, Kahire 1999, s. 21 (Ç).

Başlangıçta peygamber karşıt olur ve bu yüzden işkence ve cezaya uğrar. Bütün bunlar, ilk anlarda düşük dozajdadır. Önce peygamberle alay edilir ve o küçük görülür. Peygamber ve ona tabi olanlar, şu sözlere maruz kalırlar:

Seni gördükleri zaman, "Allah'ın gönderdiği elçi bu mudur?" diye alaya almaktan başka bir şey yapmazlar (25/41).

İnkârcılar, seni gördükleri zaman, şüphesiz, seni alaya almaktan geri durmazlar. "Sizin tanrılarınızı diline dolayan bu mudur?" derler ve Rahman'ın kitabını, işte onlar inkâr ederler (21/36).

Böylece, haksızların "Allah, aramızdan bunlara mı iyilikte bulundu?" demeleri için, onları birbiriyle denedik. Allah şükredenleri en iyi bilen değil midir? (6/53).

Kur'an bu konuya, sadece Hz. Muhammed'in karşılaştığı bir sorun olarak bakmaz ve bunu tarih boyunca, bütün peygamberlerin maruz kaldığı işkenceler olarak görür:

Andolsun, senden önceki değişik toplumlara da elçiler gönderdik. Onlar, gelen her elçiyi mutlaka alaya alırlardı (15/10-11).

Peygamber davetine devam eder, toplum da işkencesine. Peygamberin şu cezalarla tehdid edildiğini görüyoruz:

a) Taşlanmak

Babası, "Ey İbrahim! Sen mi benim tanrılarımı beğenmiyorsun? Bundan vazgeçmezsen, andolsun, seni taşlarım, uzun bir süre benden uzak dur." dedi (19/46).

Ey Nuh! Eğer, bu işe son vermezsen, kuşkusuz taşlananlardan olacaksın." dediler (26/116).

Kasabalılar "Doğrusu, sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık; vazgeçmezseniz, andolsun ki, sizi taşlayacağız ve bizden size can yakıcı bir azap dokunacaktır." demişlerdi (36/18).

b) Hapis

Firavun "Benden başkasını tanrı edinirsen, andolsun ki, seni zindana tıkılanlardan ederim." dedi (26/29).

c) Sürgün edilme

Şuayb kavmi şöyle demiştir:

Kavminin büyüklenen ileri gelen (zengin)leri "Ey Şuayb! Andolsun, ya seni ve seninle beraber olan inananları kentimizden çı-

karacağız ya da dinimize döneceksiniz." dediler. Şuayb onlara "İstemezsek de mi? dedi (7/88).

Lût kavmi şöyle demiştir:

Onlar "Ey Lût! Bu sözlerinden vazgeçmezsen, kuşkusuz sürülenlerden olacaksın." dediler (26/167).

Mekke müşrikleri de aynı şekilde hareket etmiştir:

İnkâr edenler elçilerine, "Andolsun, ya sizi yurdumuzdan çıkaracağız, ya da bizim dinimize döneceksiniz." dediler (14/13).

d) Öldürme, işkence ve yakma

(Hz. İbrahim) kavmini davet ettiğinde, insanlardan bir kısmı diğerlerine şöyle sesleniyor:

Onu öldürün veya yakın (29/24).

Firavun da kavmine şöyle söylemiştir:

Firavun "Beni bırakın da Musa'yı öldüreyim, o Rabbine yalvaradursun. Onun, sizin dininizi değiştireceğinden veya yeryüzünde bozgunculuk çıkaracağından korkuyorum." dedi (40/26).

Aynı şekilde Salih Peygamber'in kıssasında, komploları ve suikast girişimini görüyoruz:

Andolsun ki, Semûd kavmine kardeşleri Salih'i gönderdik. Hemen birbiriyle çekişen iki takım oluverdiler.

Salih, "Ey kavmim! Niye iyilikten önce, acele kötülük istiyorsunuz. Acınasınız diye Allah'tan bağışlanma dileseniz olmaz mı?" dedi.

Kavmi ona, "Senin ve beraberindekiler yüzünden uğursuzluğa uğradık." dediler. Salih, "Uğursuzluğunuz, Allah katındandır; belki imtihana çekilen bir toplumsunuz." dedi.

O şehirde, yeryüzünde bozgunculuk yapan, düzeltmeye uğraşmayan dokuz kişi vardı.

Bunlar, "Biz gece ona ve ailesine baskın verelim, sonra da onun dostuna, ailesinin yok edilişinde bulunmadık, şüphesiz biz doğru söylüyoruz, diyelim." diye aralarında Allah'a yemin ettiler.

Onlar bir tuzak kurdular, ama onlar farkına varmadan, biz de onlara bir tuzak kurduk.

Tuzaklarının sonunun nasıl olduğuna bir bak! Biz onları ve kavimlerinin hepsini, yerle bir ettik.

İşte, yolsuzlukları yüzünden ıpıssız kalan yurtlar! Bunda, bilen bir toplum için şüphesiz ders vardır (27/45-52).

Bütün bu olaylar gerçekleşir. Nitekim, sürgün olayını Hz. Peygamber (s) de yaşamıştır:

Savaşta onlara nerede yetişirseniz öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Baskı, adam öldürmekten daha kötüdür. Saygın Mescidin yanında sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Eğer, sizinle savaşırlarsa, onları öldürün. Nankörlük edenlerin cezası böyledir (2/191).

İbrahim de aynı akibete uğradı, kavmini terketti; onların doğru yola gelmesinden ümidini kestiği vakit hicret etti:

Bunun üzerine, Lût, İbrahim'e inandı ve (İbrahim) "Doğrusu, ben Rabbime iltica ediyorum. O, şüphesiz güçlüdür, hikmet sahibidir." dedi (29/26).

Kur'an'da anlatıldığı üzere, aynı hal Hz. Muhammed'e tabi olanların başına da gelmiştir:

Onlar haksız yere ve "Rabbimiz Allah'tır." dediler diye yurtlarından çıkarılmışlardır. Allah insanların bir kesimini diğeriyle savmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın adı çok anılan mescitler yıkılıp giderdi. Andolsun ki, Allah'a yardım edenlere, O da kuşkusuz yardım eder. Doğrusu, Allah Kuvvetli'dir, Güçlü'dür (22/40).

Allah'ın savaşsız verdiği bu ganimet malları, yurtlarından ve mallarından edilmiş olan, Allah'tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah'ın dinine ve elçisine destek olan, göçmen yoksullarındır. İşte doğru kimseler bunlardır (59/8).

Musa ve kavmi için de aynı durum sözkonusudur. Musa, kendine tabi olanlar ile birlikte Mısır'dan hicret etmiştir:

Andolsun, onlardan önce Firavun kavmini denemiştik. Onlara değerli bir elçi gelmişti.

"Allah'ın kullarını bana teslimedin. Doğrusu, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim.

Allah'a karşı üstün gelmeye kalkışmayın; gerçekten, ben size apaçık güçlü bir delil getirdim.

Ben, beni taşlamanızdan, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a sığındım.

Bana inanmazsanız, hiç olmazsa, başımdan çekilip gidin.

Bunlar, suçlu bir topluluktur," diye Rabbine yalvardı.

(Allah) "Kullarımı geceleyin yola çıkar; şüphesiz izleneceksiniz.

Denizi, (geçtikten sonra) ardında öylece bırak! dedi (44/17-24).

İbrahim yakılma cezası ile yüzyüze gelmiştir:

Putperestler "Onun için bir bina yapın da onu oradan ateşin içine atın." dediler.

Ona tuzak kurmak istediler, ama biz onları alt ettik (37/97-98).

Onlar "Bir şey yapacaksanız, şunu yakın da tanrılarınıza yardım edin." dediler.

Biz "Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve esenli ol." dedik (21/68-69).

Uhdud kıssasında anlatılan müminler, bu (yakılma) cezasına uğramışlardır:

Hazırladıkları hendekleri, tutuşturulmuş ateşle doldurarak, onun çevresinde oturup, inanmış kimselere dinlerinden dönmeleri için, yaptıkları işkenceleri seyredenlerin canı çıksın!

Bu inkârcıların, inananlara kızmaları bunların sadece göklerin ve yerin hükümranlığı kendisinin bulunan ve övgüye layık ve ulu olan Allah'a inanmış olmalarındandır (85/4-8).

Zekeriya ve Yahya peygamberler de katledilmişlerdir ki, müfessirler şu ayeti bu olaylar ile bağlantılı görüyorlar:

Andolsun, Musa'ya kitabı Biz verdik, sonra ardarda da peygamberler gönderdik. Meryemoğlu İsa'ya açık belgeler verdik ve onu kutsal ruhla destekledik. Ama, her ne zaman bir peygamber size hoşlanmadığınız bir şey getirdiğinde, büyüklük taslamadınız mı? Kimini yalanlayıp kimini öldürüyordunuz (2/87).

İsrailoğullarından sağlam söz aldık ve onlara elçiler gönderdik. Her ne zaman elçi onlara canlarının istemediği bir şey getirmiş ise, bir kısmını yalanlayıp bir kısmını da öldürürlerdi (5/70).

Nihayet peygamberlerin destekçileri ve takipçileri çoğaldığı vakit; destekleyenler ile karşı çıkanlar arasında savaşlar meydana gelmiştir.

Bu sosyolojik yasa insana, mesajların adeta başarısızlığa mahkum olacağı, yeni mesajın başarısının imkansız olduğu

izlenimini veriyor. Çünkü toplumun kendisi muhafazakârdır ve yenilikçilere, davetçilere tahammül etmez. Bu yasa neredeyse, gücünü sınırlayan ve etkisini azaltan bazı faktörler olmasaydı, değişmez bir gerçek olurdu. Bu faktörler, davetçiler ve onlara tabi olanların önündeki alanı genişletir. İlerleme ve yeniliğin gerçekleşmesi; ayrıca dünya hayatında gelişimin engellenmemesi için, Allah'ın iradesi adeta bu imkanı gerektirmiş gibidir.

Kur'an'da, açıkça anlatılan böyle birçok faktör vardır. Biz bunların arasından şunları kaydedebiliriz:

I- Görüş ve inançlara karşı, toplumlara hükmeden duygusal atmosfer:

Bu atmosferin kuvvet ve zayıflığı oranında, toplum kendi mirasını korumaya ihtimam gösterir. Nitekim, dışa karşı öfke ve saldırısı da bu orana bağlıdır.

Bundan ötürü, zamanın akışı ve diğer etkenlerin tesiriyle eski inanç ve gelenekler zayıflamadığı müddetçe, yeni mesajların başarılı olması zordur. Çünkü ancak, böyle bir zayıflama durumunda toplumun öfkesi hafifler, saldırganlığı azalır; öldürme veya suikast tehlikesi ortadan kalkar. Elçilerin aralarının kesildiği ve bir boşluk meydana geldiği anda, Arap Peygamber (olan Hz. Muhammed)in gönderilmesi konusu üzerinde, Kur'an bu bağlamda durmuştur:

> *Ey kitaplılar! Elçilerin arasının kesilip bir boşluk meydana geldiği sırada "Bize bir müjdeci ve uyarıcı gelmedi." dersiniz diye, size açık açık anlatan elçimiz geldi. Artık size bir müjdeci ve uyarıcı gelmiş bulunmaktadır. Allah'ın gücü herşeye yeter* (5/19).

Nitekim İsa da insanların ihtilaf ettikleri konuları açıklamak için gönderilmiştir:

> *İsa açık belgeleri getirdiği zaman: "Size anlayış getirdim ve ayrılığa düştüğünüz şeylerin bir kısmını açıklamak üzere geldim. Allah'a saygılı olun, bana itaat edin." dedi* (43/63).

Ancak, inançların otoritesi ve dinlerin tesirleri zayıfladıkça, ihtilaflar meydana çıkar.

İslam mesajındaki fiilî gerçek budur. Yahudiliğin tesiri ve başka etkenler sebebiyle kimi Araplar, üzerlerindeki inanç otoritesi zayıfladığında; Yahudi, Hıristiyan veya hanif olmuşlar, baba ve atalarının ibadet tarzlarını (şirki) bırakmışlardı. Bundan daha da ileri giderek risalet ve kitap özlemini çekmişlerdi:

Eğer, onları ondan önce bir azaba uğratarak yok etseydik, "Rabbimiz! Bize bir peygamber gönderseydin de alçak ve rezil olmazdan önce ilkelerine uysaydık, olmaz mıydı?" diyeceklerdi (20/134).

Yaptıklarından dolayı başlarına bir musibet geldiğinde, "Rabbimiz! Keşke bize bir peygamber gönderseydin de ilkelerine uyup inananlardan olsaydık, olmaz mıydı?" derler (28/47).

Eğer Öncekilerde olduğu gibi bizde de bir kitap olsaydı, Elbette biz Allah'ın temiz kulları olurduk! (37/168-169).

Kendilerine bir uyarıcı gelince, andolsun ki, ümmetlerinin içinde en doğru yolda gidenlerden biri olacaklarına, bütün güçleriyle Allah'a yemin etmişlerdir. Fakat kendilerine uyarıcı gelince bunun, onlara haktan uzaklaşmaktan başka bir katkısı olmadı (35/42).

Eğer, onlara bir belge gelirse, kuşkusuz buna inanacaklarına dair bütün güçleri ile Allah'a yemin ederler. De ki: "Belgeler Allah'ın katındadır." Belgeler geldiği zamanda bile inanmayacaklarını size hissettirmiyorlar mı? (6/109).

Her davet ve davetçi aynı süreçle karşılaşmıştır.

II- Yeni mesaj ile eski inançlar arasındaki bağlantı, yeni (mesajın), çevredeki insanlar tarafından, yabansı karşılanmamasına katkı sağlar. Nuh'a vasiyet edilen dinin, Muhammed için şeriat yapıldığını Kur'an vurgularken bu gerçeğe işaret etmiştir.

Allah, Nuh'a buyurduğu şeyleri size de din olarak buyurmuştur. Sana vahyettiğimiz gibi İbrahim'e, Musa ve İsa'ya da buyurduk ki: "Dine bağlı kalın, onda ayrılığa düşmeyin." Ortak koşanları çağırdığın şey, onlara ağır gelmektedir. Allah dileyeni kendine seçer, kendisine yöneleni doğru yola koyar (42/13).

Öyle ki Kur'an; İncil, Tevrat ve Kur'an'ın birbirini tasdik ettiğini ifade etmiştir:

Onların izleri üzerine, önünde bulunan Tevrat'tan olanı doğrulamak üzere Meryem oğlu İsa'yı gönderdik. Ona, içinde doğru-

luk göstergesi ve aydınlık bulunan önündeki Tevrat'tan olanı doğrulayan, saygılı olanlara doğruluk göstergesi ve öğüt bulunan İncil'i verdik.

İncil sahipleri Allah'ın onunla indirdiği ile hüküm versinler. Kim Allah'ın indirdiği ile hüküm vermezse, işte onlar yoldan çıkanlardır.

Kendinden önceki kitabı doğrulayan ve ona hakem olanı, gerçekten sana indirdik. Öyle ise aralarında Allah'ın indirdiği ile hüküm ver. Sana gelen gerçekten ayrılarak onların heveslerine uyma. Her biriniz için bir düstur ve açık yöntem ortaya koyduk. Allah dileseydi sizi tek bir toplum yapardı. Ne var ki size verdiği şeylerde sizi sınamak istedi. Bunun için iyi işlerde yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır ve O anlaşamadığınız konularda size haber verecektir (5/46-48).

İslamî çağrının karşılaştığı pratik gerçek, bu olguyu pekiştirmektedir. Müşriklerin yeni ve yabancı mesaja karşı tavırları gerçekten pek çetin ve şiddetli olmuştur. Bu bağlamda, müşriklerin; öldükten sonra dirilme ve Allah'ın birliği konusundaki (olumsuz) tavırlarını belirtebiliriz. Oysa hacc ibadetine karşı, aynı müşrikler bir inkar ve inad içinde olmamışlardır.

III- Sözkonusu bu faktörlere ilişkin sözlerimizi; peygamber ve kavmi, lider ve toplumu arasındaki ilişkiden bahsederek tamamlayacağız. "Peygamber", (ait olduğu) toplumun diliyle konuşan bir kişidir ve o toplumun kardeşidir vs. derken, daha önce bu bağlantıya değinmiştik. Bu bağ, önderin, içinde bulunduğu toplumun hidayeti ve ıslahı yolunda ıstırap duymasına neden olur; bu kişi zorluklar veya engellerle karşılaştığında mücadele ortamından kaçmaz, ruhunun derinliklerinde, toplumunun mutlu olmasını yegane gaye olarak hisseder ki, artık onun için, bunun dışında başka bir gaye ve arzu yoktur. Kavmi, peygambere düşmanca tavır takınırken bile, onun bu hidayet üzerinde ısrar ettiğini görüyoruz:

Andolsun, içinizden size, sıkıntıya uğramanız kendisine ağır gelen, size düşkün, inananlara şefkatli ve merhametli bir elçi geldi (9/128).

Bu yüzden Peygamber, gördüğü ıstırap ve acıdan ötürü onları kınıyor; karanlıklardan nura çıkarmak için gelmiş

olmasına karşın kavminin, onun amaçlarını anlamadığını ve maksatlarını idrak edemediğini görüyordu.

Peygamber bu uğurda çıkarını ve rahatını feda ediyor; kavmini Yüce Rabbi'nin yoluna iletmenin mutluluğu ona yetiyordu. Mesela Şuayb, toplumunun ıslahından başka bir şey istemiyordu:

Şuayb "Ey kavmim! Görmüyor musunuz? Rabbimden açık bir belgem var ve bana güzel bir rızık vermiştir. Size yasakladığım şeylerde, size aykırı davranmak istemem. Gücümün yettiği kadar düzeltmekten başka bir dileğim yoktur. Başarım ancak Allah'ın yardımıyladır. O'na güvendim ve O'na yöneliyorum." dedi (11/88).

Hz. Muhammed (s) de kavmini doğru yola ulaştırmaya gayret ediyordu:

İşte sana da buyruğumuzla Kur'an'ı gönderdik; sen önceleri Kitap nedir, iman nedir bilmezdin, fakat biz onu, kullarımızdan dilediğimizi onunla doğru yola eriştirdiğimiz bir ışık kıldık. Şüphesiz, sen de doğru yola götürüyorsun (42/52).

Elif, Lâm, Râ. Rablerinin bilgisiyle, insanları karanlıklardan aydınlığa, yüce övgüye layık, göklerde olanların ve yerde olanların sahibi Allah'ın yoluna çıkarması için sana indirdiğimiz kitap budur (14/1).

Salih, toplumundan hidayet için herhangi bir ücret istemiyordu:

Ben buna karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak alemlerin Rabbine aittir (26/109).

İsrailoğullarını Mısır'dan çıkarmak, onları Firavun'dan ve içine düştükleri zillet ve alçalmışlıktan kurtarmak için, Musa ve Harun ölümle burun buruna gelmişlerdi:

Sen ve kardeşin, ilkelerimle gidin, beni anmakta gevşek davranmayın.

Firavun'a gidin, doğrusu o azmıştır.

Ona yumuşak söz söyleyin, belki düşünür de saygı duyar.

Onlar, "Rabbimiz! Onun bize kötülük etmesinden veya azgınlığının artmasından korkarız." dediler.

Allah: "Korkmayın, Ben sizinle beraberim. Görür ve işitirim. Ona gidin şöyle söyleyin: Doğrusu, biz senin Rabbinin elçileri-

yiz. İsrailoğullarını bizimle beraber gönder, onlara azap etme; Rabbinden sana bir işaret getirdik; esenlik doğru yolda gidene olsun! (20/42-47).

Peygamberlerin yolu bu biçimdedir.

Sözkonusu bu bağ, toplum psikolojisini etkiler. Toplum kendine mensup herhangi bir ferdi cezalandırma hususunda başlangıçta acele etmez. Ancak, o ferdin topluma muhalefetini veya karşı çıkmasını da onaylamaz, aksine başka bir hal çaresi düşünür. Bazen, o ferdin düzelmesi ve rehabilitasyonu için çaba sarfeder. Toplumun ümitleri kırılınca, toplum bu bireyi beyinsizlikle suçlar veya onu sapıklıkta görür, bazen de akrabalarını devreye sokarak problemi çözmeye çalışır; ailesi ve sülâlesinin konumundan ötürü, onu bırakmak zorunda kalabilir:

Onlar "Ey Şuayb! Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz ve doğrusu seni aramızda güçsüz görüyoruz. Eğer, yandaşların olmasaydı, inan ki, seni taşlardık. Zaten bizde bir değerin de yoktur." dediler (11/91).

Bu şekilde önder ile çevresi arasındaki bu ilişki, mesajların başarılı olmasında etkin bir fonksiyon üstlenmektedir. Gerçi biz bu bağın sonuç itibarıyla dinlerin yayılmasında engel teşkil ettiğini de gözlemleyebiliyoruz. Kur'an'ın akrabalık bağıyla mücadele etmesinin nedeni, bu olmalıdır. Nitekim, nihai olarak Kur'an'ın, din duygusunu akrabalık duygusundan üstün tuttuğunu görüyoruz. Kur'an, Allah'ın dinine karşıt olarak; insanların akrabaları ile dostluk kurmalarını yasaklamış; bu bağlamda İbrahim'in örnek alınmasını istemiştir:

Ey inananlar! benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin. Onlar, size gelen gerçeği inkâr ettikleri, Rabbiniz olan Allah'a inandığınızdan ötürü sizi ve Allah'ın elçisini yurdunuzdan çıkardıkları halde onlara sevgi gösteriyorsunuz. Eğer sizler, benim yolumda cihâdetmek ve rızamı kazanmak için çıkmışsanız, onlara nasıl sevgi gösterirsiniz? Ben, sizin gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilirim. İçinizden bunu yapan kimse, şüphesiz doğru yoldan sapmıştır. Eğer sizi ele geçirirlerse, sizin onlara gösterdiğiniz sevgiyi göstermezler, size düşman olurlar, ellerini ve dillerini fenalık etmek için size uzatırlar, keşke inkâr etseniz isterler. Yakınlarınız ve çocuklarınız

kıyamet gününde size bir fayda veremezler. Allah aranızı ayırır. Allah işlediklerinizi görendir.

İbrahim ve onunla beraber olanlarda sizin için uyulacak güzel bir örnek vardır. Onlar toplumlarına "Biz sizden ve Allah'tan başka taptıklarınızdan uzağız; sizin taptıklarınızı inkâr ediyoruz, yalnızca tek Allah'a inanmanıza kadar bizimle sizin taptıklarınız arasında devamlı düşmanlık ve öfke ortaya çıkmıştır." demişlerdir. Yalnız İbrahim'in babasına "Andolsun, senin için bağışlanma dileyeceğim, ama sana Allah'tan gelecek herhangi bir şeyi savmaya gücüm yetmez." sözü bunun dışındadır. Onlar "Ey Rabbimiz! Sana güvendik, Sana yöneldik, dönüş sana'dır."

Rabbimiz! bizi, inkâr edenlerle deneme; bizi bağışla, doğrusu sen ulu olan, hakîm olansın.

Andolsun, sizlerden Allah'ı ve ahiret gününü arzulayan kimse için, bunlarda güzel örnekler vardır. Kim yüz çevirirse, kendi zararına olur, doğrusu, Allah zengindir, övgüye layıktır.

Allah, sizinle, düşmanlık gösterdiğiniz kimseler arasında bir sevgi koyabilir. Allah güçlüdür, Allah bağışlayandır, acıyandır.

Allah, din uğrunda sizinle savaşmayan, sizi yurdunuzdan çıkarmayan kimselere iyilik yapmanızı ve onlara karşı adil davranmanızı yasak etmez; doğrusu, Allah adaletli olanları sever.

Allah, ancak sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranları ve çıkarılmanıza yardım edenleri dost edinmenizi yasak eder; kim onları dost edinirse, işte onlar zalim olanlardır (60/1-9).

Demek ki, akrabalık bağı başlangıçta mesajların başarıya ulaşmasında yapıcı bir rol oynuyor; inananlar arttıktan sonra çatışmalar ortaya çıkınca, engelleyici de olabiliyor.

Şimdi "*İnsanın benliği karşıt olana tahammül etmez ve ona sabırla yaklaşmaz.*" psikolojik yasasının seyrini etkileyen faktörleri açıklamış olduk. Yeri gelmişken, önder şahsiyetin ilk anda, zayıfken bulunduğu pozisyonunu da betimlemek istiyoruz.

İlk olarak; önder kişi karşıt-muhalif olur, sonuçta işkenceye maruz kalır, dedik ve bazı işkence türlerini belirttik. Şimdi de şu nokta üzerinde duralım. Bu aşamada önder, Rabbine sığınmaktan ve düşmanlara beddua etmekten başka çaresi kalmayan zayıf kişi durumundadır. Nitekim Nuh'u bu halde görüyoruz:

Nuh dedi ki: "Rabbim! Yeryüzünde hiçbir inkârcı bırakma. Doğrusu, sen onları bırakırsan, senin kullarını saptırırlar, sadece ahlaksız ve çok inkârcıdan başkasını doğurup yetiştirmezler (71/26-27).

Musa'yı da aynı durumda görüyoruz:

Musa "Rabbimiz! Doğrusu, senin yolundan saptırsınlar diye mi, Rabbimiz sen, Firavun'a ve ileri gelenlerine, dünya hayatında süsler ve nice mallar verdin. Sonunda Rabbimiz, senin yolundan saptırıyorlar. Rabbimiz! Mallarını silip yok et. Gönüllerini katılaştır, çünkü, acı azabı görmedikçe inanmazlar." dedi (10/88).

Diğer peygamberlerde de aynı hali görüyoruz:

Sonra peygamber, tehdit ederek uyarıda bulunur ki, bunlar dünyada başa gelen belâ ve musibetler ile ahiretteki cehennem azabıdır. Allah da peygamberlerin dualarını kabul eder; kasırgalar ve diğer ceza türleri ortaya çıkar.

Firavun ve kavmini bu şekilde görüyoruz:

Bunun üzerine, su baskınını, çekirgeyi, kımılı, biti, kurbağaları ve kanı, birbirinden ayrı mucizeler olarak üzerlerine saldık. Yine de büyüklendiler ve suçlu bir toplum oldular (7/133).

Şuayb ve kavmi için de aynı durum sözkonusudur:

Şuayb "Ey kavmim! Görmüyor musunuz? Rabbimden açık bir delilim var ve bana güzel bir rızık vermiştir. Size yasakladığım şeylerde size aykırı davranmak istemem. Gücümün yettiği kadar düzeltmekten başka bir dileğim yoktur. Başarım ancak Allah'ın yardımıyladır. O'na güvendim ve O'na yöneliyorum." dedi.

Ey kavmim! Bana karşı gelmeniz, Nuh toplumuna, veya Hûd toplumuna, yahut Salih toplumuna gelen felaketin bir benzerini sakın başınıza getirmesin. Lût kavmi de sizden uzakta değildir.

"Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra O'na yönelin. Doğrusu, Rabbim acır ve pek sever." dedi.

Onlar "Ey Şuayb! Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz ve doğrusu seni aramızda güçsüz görüyoruz. Eğer, yandaşların olmasaydı, inan ki, seni taşlardık. Zaten bizde bir değerin de yoktur." dediler.

Şuayb "Ey kavmim! Benim yandaşlarım size göre, Allah'tan daha değerli midir ki? Allah'a sırt çevirdiniz. Doğrusu, Rabbim yaptıklarınızı kuşatmıştır."

"Ey kavmim! Elinizden geleni yapın, şüphesiz, ben de yapacağım. Kime horlayıcı azabın geleceğini ve kimin yalancı olduğunu bileceksiniz. Gözetleyin, doğrusu ben de sizinle beraber gözetliyorum." dedi.

Emrimiz gelince, Şuayb'i ve onunla beraber inanmış olanları bizden bir rahmetle kurtardık; zulmedenleri de o korkunç ses yakaladı, yurtlarında çöküp kaldılar (11/89-94).

Hz. Muhammed için de aynı durum sözkonusudur. Kur'an buna şu ayette işaret etmiştir:

De ki: "Yeryüzünde dolaşın da yalanlayanların sonunun nasıl olduğuna bir bakın (6/11).[73]

Diğer peygamberler için de aynı süreç sözkonusudur.

Mesaj güçlenip, yardımlar ve yardımcılar çoğaldığında, Peygamber, kendi benliğinde suikast ve baskılara karşı koyabileceğini hissettiği vakit, bu yasaya uyar ve toplumdaki gericileri etkisiz kılmaya çabalar, bildirdiği öğretilerine tabi olmaları ve çağırdığı görüş ve inançlara iman etmeleri konusunda, kuvvet kullanmaya mecbur kalabilir. Hz. Peygamber (s)'in müşrikler, münafıklar ve bunlarla birlikte olanlara karşı gösterdiği tavırda da bunu görebiliriz:

İnkâr edenlere, eğer vazgeçerlerse, geçmişlerinin bağışlanacağını, yok yine devam ederlerse, artık öncekilerin kanununun geçerli olacağını söyle. Baskı kalkıp, din bütünü ile Allah için olana kadar onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse, doğrusu, Allah onların yaptıklarını görmektedir (8/38-39).

İkiyüzlüler, kalplerinde kötülük bulunanlar, şehirde bozguncu haberler yayarlar, eğer bundan vazgeçmezlerse, andolsun ki, seni onların üzerine yönelteceğiz; sonra senin yanında ancak az bir zaman kalabilirler. Nerede bulunurlarsa lanetlenmiş olarak yakalanır, öldürülürler. Allah'ın geçmiştekilere uyguladığı yasası budur ve Allah'ın yasasında bir değişme bulamazsın (33/60-62).

İşte bu durumda ilkeler başarılı olabilir ve bireylerin benliğine ve topluluklara bu ilkeler hükmedebilir. Bundan sonra, bir başka yasadan bahsedeceğiz.

73 Ayrıca bkz: 3/137, 16/36 (Ç).

D. Peygamber, Dinin Geleceği Konusunda Şüphe Duymaz

Daha önce üzerinde durduğumuz psiko-sosyal yasanın iki sonucu olabilir:

1- *Peygamberin ilke ve akide uğruna kurban gitmesi, öldürülmesi veya hicret etmek zorunda kalması.* Bu durumları, Kur'an nadiren anlatmış; bunu yaparken de özetleme yöntemi ve kapalı bir üslup kullanmıştır. Mesela İsrailoğullarının yaptıklarını çirkin görmek suretiyle, Kur'an'ın onlar hakkında şöyle söylediğini görüyoruz:

Andolsun, Musa'ya kitabı biz verdik, sonra ardarda da peygamberler gönderdik. Meryemoğlu İsa'ya açık belgeler verdik ve onu kutsal ruhla destekledik. Ama, her ne zaman bir peygamber size hoşlanmadığınız bir şey getirdiğinde, büyüklük taslamadınız mı? Kimini yalanlayıp kimini öldürüyordunuz (2/87).

Müfessirlerin tamamı, Yahya'nın öldürülen peygamberlerden birisi olduğunda ittifak etmektedirler. Bundan başka, İbrahim peygambere kavmi düşmanlık gösterip olumsuz tavır aldıktan sonra, Onun muhacir olarak kavmini terkettiğini görüyoruz ki, şu Kur'an kıssası bunu anlatıyor:

İbrahim'i de gönderdik. Kavmine, "Allah'a kulluk edin, O'na saygılı olun, eğer bilebilirseniz bu sizin için daha iyidir." dedi.

Ey putperestler! Siz, Allah'ı bırakıp sadece birtakım putlara tapıyorsunuz ve aslı olmayan sözler uyduruyorsunuz. Doğrusu, Allah'tan başka taptıklarınızın size rızık vermeye güçleri yetmez. Artık rızkı Allah katında arayın, O'na kulluk edin, O'na şükredin. Siz O'na döndürüleceksiniz.

Eğer yalanlıyorsanız, bilin ki sizden önceki milletler de yalanlamışlardı. Ama elçiye düşen, sadece apaçık bildirmektir.

Allah'ın yaratmaya nasıl başlayıp, sonra onu nasıl tekrar edeceğini anlamıyorlar mı? Şüphesiz, bu Allah'a kolaydır.

De ki: "Yeryüzünde dolaşın; Allah'ın yaratmaya nasıl başladığını bir görün. İşte Allah, aynı şekilde sonraki yaratmasını da yapacaktır. Doğrusu, Allah'ın herşeye gücü yeter. Dilediğine azap eder, dilediğine acır. O'na götürülürsünüz."

Siz yeryüzünde de gökte de Allah'ı aciz bırakamazsınız. Allah'tan başka bir dost ve yardımcınız da yoktur.

Allah'ın ilkelerini ve O'na kavuşmayı inkâr edenler, işte onlar, Benim rahmetimden ümitlerini kesmişlerdir. Onlara can yakıcı azap vardır.

İbrahim'in sözlerine kavminin cevabı, sadece, "Onu öldürün, yahut yakın." demek oldu. Ama Allah onu ateşten kurtardı. Doğrusu, bunda inanan toplum için dersler vardır.

İbrahim şöyle demişti: "Dünya hayatında, aranızdaki sevgiden ötürü, Allah'ı bırakıp putlar edindiniz, sonra kıyamet günü birbirinizi inkâr eder ve birbirinize lanet okursunuz. Varacağınız yer ateştir, yardımcılarınız da yoktur."

Bunun üzerine, Lût, İbrahim'e inandı ve (İbrahim) "Doğrusu, ben Rabbime iltica ediyorum. O, şüphesiz güçlüdür, hikmet sahibidir." dedi.

İbrahim'e, İshak'ı ve Yakup'u bahşettik. Soyundan gelenlere kitap ve peygamberlik verdik. Onu dünyada ödüllendirdik, doğrusu, o ahirette de iyilerdendir (29/16-27).

Bu gibi durumlarda hicret, yeni din ve mesaj sahibi peygamber için başarı sayılmaktadır. Bu durum, Musa ve Muhammed (s)'e ait kıssalarda açıkça görülmektedir. Bazı hallerde, geride kalanların akibeti, helak ve yok oluş olabilmektedir. Bu durumu, birçok Kur'an kıssası vurgulamaktadır. Nuh, Hûd, Salih ve Lût kavimlerinin başına gelenler buna örnektir. Mesela, Şuayb'la ilgili olarak Kur'an da şu pasajlar yer almaktadır:

Ey kavmim! Bana karşı gelmeniz, Nuh toplumuna veya Hûd toplumuna, yahut Salih toplumuna gelen felaketin bir benzerini sakın başınıza getirmesin. Lût kavmi de sizden uzakta değildir (11/89).

2- Peygamberin başarılı olması, yeni dinin yayılıp egemen olması ve dinin ilkelerine riayet edilmesi. Bu durumu da Kur'an birçok yerde anlatmıştır. Peygamberin başarılı olmasını özellikle dile getiren ayetler içinden şunları seçebiliriz:

Andolsun, peygamber kullarımıza söz vermişizdir. Doğrusu, onlar yardım göreceklerdir. Bizim ordumuz şüphesiz üstün gelecektir. Bir süreye kadar onlara aldırış etme. Onlara inecek azabı gözetle, onlar da göreceklerdir. Azabımızı mı acele istiyorlar? (37/171-176).

Doğrusu, Biz elçilerimize ve inananlara hem dünya hayatında, hem de tanıkların ayağa kalkacağı günde yardım ederiz. O gün

haksızlık edenlere özür beyan etmeleri yarar sağlamaz. Lanet onlaradır. Barınağın kötüsü de onlaradır (40/51-52).

Sonra, Biz elçilerimizi ve inananları böylece kurtarırız. İnananları kurtarmamız bize göre olmuştur (10/103).

Ne var ki, bu başarı çok kolay gerçekleşmemektedir. Çünkü bu başarının önünde, aşılması gereken büyük engeller ve katlanılması gereken ağır psikolojik sıkıntılar vardır.

Bu engeller çok çeşitlidir.

A) Dahili Engeller: Bunları, psikolojik engeller diye adlandırabiliriz. Kur'an birçok yerde bu engelleri anlatmıştır. Psikolojik engelleri doğuran etkenler şunlardır:

a) İnsanın tabiatı ve yaratılışı: Zayıf iradeli insan birçok yerde kendine hakim olamaz. Nitekim Adem kıssasında bu açıkça görülmektedir. Zira, Allah Adem'i ağaçtan yememesi konusunda uyarmış olmasına rağmen, o, bu uyarıya uymamış, unutmuş ve kararlılık göstermemiştir:

Andolsun ki, daha önce Adem'e ahid vermiştik, fakat unuttu, onu azimli bulmadık (20/115).

Bunun üzerine ikisi de o ağaçtan yedi, edep yerleri görünüverdi. Cennet yapraklarıyla örtünmeye koyuldular. Adem Rabbine baş kaldırdı ve yolunu şaşırdı. Rabbi yine de onu seçip tövbesini kabul etti, ona doğru yolu gösterdi (20/121-122).

b) İnsanın eylemlerine hükmeden ve bunlar üzerinde etkin rolü olan psikolojik sorunlar: Musa kıssasında bu durum açıkça görülmektedir. Allah onu seçmiş, Firavun'a göndermiş; fakat Musa Allah'tan kardeşi Harun'u da yardımcı olarak göndermesini istemişti. Allah da onun isteğini kabul etmiş ve kardeşini onunla beraber göndermişti. Burada, olaydaki kapalılık kalkıyor ve örtü açılıyor. Çünkü Musa'nın Mısırlıyı öldürmesi olayı, Musa'nın düşüncesini derinden etkilemiş; eski hatıralar canlanmıştır. Şehrin uzağından koşarak gelen, (Musa'nın) arkadaşı, Firavun'un adamlarının Musa'yı öldürme konusunu istişare ettiklerini haber verince; Firavunlar ülkesinden niçin kaçtığını hatırlıyor. Bu yüzden, Musa'nın, ruhunun derinliklerinde sakladıklarını dile getirerek Rabbine yöneldiğini görüyoruz.

Musa "Rabbim! Doğrusu, ben onlardan bir cana kıydım. Beni öldürmelerinden korkarım. Kardeşim Harun'un dili benimkinden daha düzgündür. Onu beni destekleyen bir yardımcı olarak benimle gönder, çünkü beni yalanlamalarından korkarım." dedi.

Allah "Seni kardeşinle destekleyeceğiz; belgelerimizle ikinize bir kudret vereceğiz ki, onlar size el uzatamayacaklardır. İkiniz ve ikinize uyanlar üstün geleceklerdir." dedi (28/33-35).

Firavun'a gidin, doğrusu o azmıştır. Ona yumuşak söz söyleyin, belki düşünür de saygı duyar (20/43-44).

(Musa ve Harun) korkuları giderilip sükûnet buluncaya kadar görevlerine gitmediler. *Sonunda "Korkmayın, Ben sizinle beraberim. Görür ve işitirim."* (20/46) buyruğuna uydular.

c) Psikolojik engellerin oluşmasının nedenlerinden birisi de devamlı ve güçlü bir etkinliğe sahip olan bastırılmış arzulardır. Hz. Muhammed (s)'in, kavmi ile kendisi arasındaki münasebetleri düzeltmek konusunda çok ısrar etmesinde, bu durum açıkça görülüyor. Bu gerçeği şu rivayet açıklığa kavuşturmaktadır:

Katâde şöyle demiştir: Bize anlatıldığına göre, Kureyş(in ileri gelenleri) bir gece sabaha kadar Peygamber (s) ile yalnız kalmışlar; onunla konuşmuşlar, zor kullanmışlar, baskı yapmışlar ve şöyle demişler: "Sen bizden hiçbir kimsenin bilmediği birşeyi getirdin; halbuki, sen bizim aramızdaki en saygın kişiydin." Müşrikler ısrarlarına devam ettiler. Neredeyse Kureyş'in bazı istekleri konusunda, Peygamber onlarla uzlaşacaktı. Sonra Allah, Peygamber'i (taviz vermekten) korudu ve şu ayetleri indirdi:

"Bize karşı başka bir şeyi uydurman için, az kalsın sana vahyettiğimiz şeyden, seni caydıracaklardı. O zaman seni dost edineceklerdi. Eğer, Biz seni sağlam tutmasaydık, andolsun, az da olsa onlara meyledecektin. O durumda, sana kat kat hayat ve kat kat ölümü tattırırdık. Sonra, bize karşı bir yardımcı da bulamazdın (17/73-74).[74]

B) Harici Engeller: Bu tür engellerin birçok türü Kur'an'da anlatılmıştır ki, bunların hepsi peygamberlere karşı çıkan insanların tavır ve eylemlerinden ibarettir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

74 en-Nîsâbûrî, *age*, İsra 17/73-75'in tefsiri, s. 213. Ayrıca bkz: Kurtubî, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Kahire 1952, c. X, s. 300, er-Râzî, *age*, c. XXI, s. 22-23 (Ç).

1. Peygamberleri yalanlama,
2. Onların beyinsiz ve sapık olduğu iftirasında bulunma,
3. Peygamberin söylediklerinin şiir olduğunu iddia etme,
4. Şeytanların peygamberlere iliştiklerini iddia etme,
5. Peygamberlerin ilahların gazabına uğradıkları iftirasında bulunma,
6. İnsanların peygamberlere tabi olmalarına mani olma,
7. Bazen işkence, bazen de tehdid ile peygamberleri davalarından vazgeçirmeye çabalama,
8. Allah'a meydan okuma ve kendilerine azap indirilmesini isteme,
9. Mucize indirilmesini isteme, vs.

Bu tavırları kıssalarda açıkça görmekteyiz. Konuyla ilgili olarak şu kıssayı iktibas etmekle yetiniyoruz:

Ad kavmine de kardeşleri Hûd'u gönderdik. O, "Ey kavmim! Allah'a tapın, O'ndan başka Tanrınız yoktur. Saygılı olmayacak mısınız?" dedi.

Kavminden inkâr edenlerin ileri gelenleri, "Biz, senin beyinsiz olduğunu görüyor ve doğrusu seni yalancılardan sanıyoruz." dediler.

O, "Ey kavmim! ben beyinsiz değilim. Fakat ben âlemlerin Rabbinin elçisiyim."

"Size Rabbimin gönderdiği bilgileri iletiyorum ve ben sizin için güvenilir bir öğüt verenim."

"Sizi uyarmak üzere aranızdan biriyle, Rabbinizden size bir kitabın gelmesine mi şaştınız? Nuh kavminden sonra, sizi onların yerine getirdiğini ve vücutça da onlardan üstün kıldığını hatırlayın. Böylece, Allah'ın nimetlerini anın, belki kurtuluşa erersiniz." dedi.

Onlar, "Bize, yalnız Allah'a tapmamız ve atalarımızın taptıklarını bırakmamız için mi geldin? Eğer, doğru sözlülerden isen, bizi korkuttuğun şeyi başımıza getir." dediler.

"Hiç şüphesiz, Rabbinizden bir öfke ve azap başınıza gelecektir. Allah'ın hiçbir kesin belge indirmediği, atalarınızın ve sizin uydurduğunuz adlar hakkında benimle mi tartışıyorsunuz? Artık bekleyin, ben de doğrusu sizinle beraber bekleyenlerdenim." dedi.

Biz acımamızdan dolayı, onu ve onunla beraber olanları kurtardık. İlkelerimizi yalanlayanların ve inanmamış olanların kökünü kazıdık (7/65-72).

Bu durum, tesiri az veya çok, çeşitli üzüntülere neden olur, üzüntüler peygamberi itidal sınırlarından çıkarılabilir, onun tepkileri artar ve iç dünyasında çalkantılar olabilir; dizginleyemeyeceği kadar duyguları kabarır. Yutkunarak kavmini terkedip giden Zünnûn (Yûnus) peygamber örneğinde bunu açıkça görüyoruz:

Zü'n-Nûn'u da an. O, öfkelenerek giderken, kendisine güç yetiremeyeceğimizi sanmıştı; fakat sonunda karanlıklar içinde "Senden başka tanrı yoktur, Sen yücesin, doğrusu, ben haksızlık edenlerdenim." diye seslenmişti.

Biz de onun duasını kabul edip, üzüntüden kurtarmıştık. İnananları böyle kurtarırız (21-87-88).

Bu üzüntü, hem peygamberin yaşantısı ve hem de risaletin seyrinde etkili oluyor. O kadar ki, peygamber daveti bırakıp terketmeyi düşünebiliyor. Şu ayette bu gerçeği görüyoruz:

Onların "Ona bir hazine indirilmeli veya beraberinde bir melek gelmeli değil miydi?" demelerinden gönlün daralır ve belki de sana vahyolunanın bir kısmını bırakacak olursun. Ama, sen ancak bir uyarıcısın ve herşeyi gözetici olan Allah'tır (11/12).

Bazen bu üzüntü, insanların benliğinde meydana getirdiği şüphe ve kalplerinde oluşturduğu ümitsizlik oranında kuvvetli ve şiddetli olabilmektedir. Birinci durumu (şüphe halini) şu ayet tasvir ediyor:

Sana indirdiğimizden şüphede isen, senden önce kitap okuyanlara sor. Andolsun, sana Rabbinden gerçek geldi. Sakın, şüphelenenlerden olma (10/94).

(İkinci, ümitsizlik halini de) şu ayet tasvir ediyor:

Öyle ki, elçilerimiz umutlarını yitirdikleri ve yalanlandıklarını sandıkları zaman, yardımımız onlara yetişmiştir. Böylece dilediklerimiz kurtarıldı. Güçlü baskınımız suçlu toplumdan geri çevrilemez (12/110).

Ancak bütün bu engellere rağmen, peygamberler amaçlarına ulaşabiliyorlar. Nitekim biz onların bütün engelleri aştıklarını ve düşmanlarına karşı galibiyet elde ettiklerini

görüyoruz. Peygamberlerin çektikleri üzüntüler, adeta, onlara direnç ve güç veren bir kaynak olmuş, bu kaynak, onları engelleri aşmaya, risalet yolunda acıya katlanmaya daha çok direnç gösterebilen, başka şahsiyetler haline çevirmiş gibidir. Onların yaşadıkları bu anlar, birbirini takip eden hamlelere hazırlıktan başka bir şey değildir.

Kanaatimize göre bu başarıda iki olayın rolü vardır:

1) Allah'ın müminleri gözettiği, koruduğu, desteklediği ve onların işlerini kolaylaştırdığına dair, bütün müminlerin kendi benliklerinde etkisini hissettikleri dinî *akîde*. İnancın psikolojik etkisi, düşünceyi kuvvetlendirir, azmi takviye eder, insanların zayıflıklarını izale eder ve kalplerden ümitsizliği uzaklaştırır:

> *Musa kavmine "Allah'tan yardım dileyin ve dayanın. Doğrusu, yeryüzü Allah'ındır. Kullarından dilediğini oraya vâris kılar. Sonuç, Allah'a saygılı olanlarındır." dedi* (7/128).

2) Sanatın, ilham ile coşku ve heyecan verme[75] aksiyonu biçiminde ortaya koyduğu psikolojik etki. Nitekim çağın insanlarına, tarihteki örnek şahsiyetler, bunların nasıl kahramanlar oldukları ve sonunda nasıl zafere ulaştıkları bu şekilde anlatılmaktadır (edebiyat ve sanat aracılığıyla).

Hiç kuşkusuz Kur'an kıssaları, psikolojik baskının hafifletilmesine, Peygamber ve müminlerin çektiği psikolojik sıkıntıların dağılmasına yardım etmiştir. Allah'ın izniyle, Kur'an kıssalarının hedeflerinden bahsederken, bu konu üzerinde ayrıntısıyla duracağız. Bu yüzden şimdilik, *"Tâ, Hâ. Kur'an'ı sana, sıkıntıya düşesin diye indirmedik."* (20/1-2) ayeti ile Musa (a) arasındaki ilişkiden söz eden, *Keşşâf* yazarından nakledilen kısa bir pasaj ile bu gerçeğe işaret etmekle yetiniyoruz:

75 Halefullah, Kur'an kıssalarında "bilimsel" değil, "edebi" hakikat bulunduğunu söylerken; "îhâ" (ima, işaret, telkin ve motive etmek) ile "ifâda" (coşku ve heyecan verme, duygu uyandırma) kavramlarını sıklıkla kullanmaktadır. Edebiyatta, "Duygusal Etki Kuramı"nda dil; bilgi vermek, bir olguyu tasvir etmek için değil, ama duyguları dile getirmek ya da başkalarında duygular oluşturmak için kullanılır. Dilin duygusal kullanılışında doğruluk-yanlışlık sözkonusu değildir. Bkz: Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul 1999, s. 229, 284 vd (Ç).

Allah bu ayetlerin peşinden, Musa kıssasını getirmiştir ki, Hz. Muhammed, peygamberliğin yük ve sıkıntılarına tahammül etme, başarıya ve övülmüş makama ulaşıncaya kadar zorluklara sabretme konusunda onu örnek alsın...[76]

Allah bu gerçeği şöyle ifade ediyor:

Elçilerin başlarından geçenlerden, senin yüreğini pekiştirecek herşeyi sana anlatıyoruz. Bunlarda sana gelen gerçek, inananlara bir öğüt ve hatırlatmadır (11/120).

Biz, memlekette ezilenlere iyilikte bulunmak, onları önderler kılmak, onları vâris yapmak istiyoruz (28/5).

4. DİNİ VE AHLAKİ DEĞERLER

İlk başta, bu konuyu ele alma hususunda benim, düzenleme ve sunuştan başka ilave bir katkımın olmadığını itiraf etmeliyim. Çünkü daha önce bu bölümün konularını, master tezi olarak hazırladığım ilk araştırmamda ele almıştım.[77] Ancak bunun dışına çıkarak, Muhammed(s)'e ve diğer peygamberlere ait, özel-genel bazı hususları bu konuya ekledim. Burada yeni sayabileceğim başka bir şey de ahlaki anlamlardan bahsedilmesi ve bunların peşinden, Kur'an'ın tasvir ettiği bazı âdetler üzerinde kısaca durulmasıdır.

Kur'an kıssalarında tasvir edilen dinsel anlamlarla bağlantılı meselelerin en bariz olanı; ilahlar, peygamberler ve onlara ait mucizelerle ilişkili meselelerdir. Kur'an'ın nazil olduğu o dönemde İslam risaleti ve eşyanın tabiatına uygun olan da budur. Çünkü Kur'an kıssalarının çoğu Mekke'de inmiştir. Mekke'de, İslam mesajı büyük meselelerin dışında dinlere ait tâli problemlere yönelmemiştir.

Allah, Nuh'a buyurduğu şeyleri size de din olarak buyurmuştur. Sana vahyettiğimiz gibi İbrahim'e, Musa ve İsa'ya da buyurduk ki: "Dine bağlı kalın, onda ayrılığa düşmeyin." Ortak koşanları çağırdığın şey, onlara ağır gelmektedir. Allah dileyeni kendine seçer, kendisine yöneleni doğru yola koyar (42/13).

76 ez-Zemahşerî, *age*, c. II, s. 25.

77 Muhammed Ahmed Halefullah'ın işaret ettiği bu çalışması, *Cedelu'l-Kur'âni'l-Kerîm* adını taşımaktadır. Bu eser, *Muhammed ve'l-Kuva'l-Mudâdde* adıyla neşredilmiştir (Kahire 1973). Eser, *Muhammed ve Karşıt Güçler* adıyla da Türkçeye tercüme edilmiştir (İstanbul, tarihsiz) (Ç).

Bu ayette ifade edildiği gibi, Kur'an dinler arasındaki birliğe vurgu yapmıştır.

Yine bundan ötürü; Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam arasında benzerlik kurulmuştur.

Ancak meselenin başka bir boyutu daha var ki, Kur'an kıssaları, risalete muhalif olan ve Peygamber(s)'e karşı duranların tavırları üzerinde çok fazla durmaktadır. Bu yüzden kıssalar, sözü, bu meseleleri açıklığa kavuşturan ve bunları zihinlerde yerleştiren bazı talimatlara getirmektedir. Tartışılan meseleler, Allah'ın birliği, ölümden sonra dirilme ve peygamberlikle ilgili olduğu için, Kur'an kıssalarında bunlar açıkça görülmektedir. Bizâtihî İslam dininin emirleri, bireyin yeni dini kabul edip İslam dairesine girdikten sonra uyduğu *dahili düzenlemelere* benzemektedir. Bu gibi bireyler (mensup oldukları dinin emirleri hakkında) tartışmaya girmezler ve zorluk çıkarmazlar.

Ancak, (burada) bireyin, sırf din ve iman dairesine girmekle kurtulamayacağı derecede yerleşik ve çok önemli bazı ahlaki alışkanlıkları istisna ediyorum. İnsanların mallarına düşük fiyat vermek/fiyat kırmak ve ölçü tartıda hile yapmak bunlara örnektir. Genel ahlak ile ilgili davranışlar biçiminde sunmuş da olsa; Kur'an, bu davranışları eleştirmektedir. Mesela Şuayb kıssasında bu ahlaki alışkanlıklara temas edilmiştir.

Din konusuna, dindarlık olgusundan bahsederek başlamak istiyoruz.

Kur'an'a göre dindarlık insanın fıtratında bulunan bir duygudur. Bu eğilim, *"Hakka yönelerek, kendini Allah'ın insanlara yaratılışta verdiği dine ver. Zira Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte, dosdoğru din budur, fakat insanların çoğu bilmezler."* (30/30). Ayetinde dile getirilmiştir. Bu eğilim geneldir, devamlıdır ve uygar olsun-olmasın, eşit olarak bütün insanlar için geçerlidir. Bu fıtrat, evren ve varlıkları büyük bir kudret ve egemen bir kuvvete isnad etmektedir. Garip olan şu ki, bazen bu kudret, Allah'tan başkasına dayandırılabilmekte; putlara ve değişik dinlerdeki putperest-

lerin ibadet ettikleri ilahlara isnad edilmektedir. Bu yüzden müşrikler, bu (putlara ve ilahlara) değer atfetmişler, ibadet etmişler ve peygamberleri, onların gazabı ve intikamı ile korkutmuşlardır.

Ad kavmi, kendi türettikleri boş kavramlara, İbrahim kavmi de kendi elleriyle yaptıkları putlara tapmıştır. Allah bu insanlar hakkında şöyle buyurmuştur:

Onlar, "Bize, yalnız Allah'a tapmamız ve atalarımızın taptıklarını bırakmamız için mi geldin? Eğer, doğru sözlülerden isen, bizi korkuttuğun şeyi başımıza getir." dediler.

"Hiç şüphesiz, Rabbinizden bir öfke ve azap başınıza gelecektir. Allah'ın hiçbir kesin belge indirmediği, atalarınızın ve sizin uydurduğunuz adlar hakkında benimle mi tartışıyorsunuz? Artık bekleyin, ben de doğrusu sizinle beraber bekleyenlerdenim." dedi.

Biz acımamızdan dolayı onu ve onunla beraber olanları kurtardık. İlkelerimizi yalanlayanların ve inanmamış olanların kökünü kazıdık. (7/70-72).

Siz Allah'ı bırakıp, sadece birtakım putlara tapıyorsunuz ve aslı olmayan sözler uyduruyorsunuz. Doğrusu, Allah'tan başka taptıklarınızın size rızık vermeye güçleri yetmez.

Aynı şekilde hayret edilerek şöyle denilmiştir:

Yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz? (37/95).

Putperestler, gazabından korunmak ve ihsanını dilemek için bu ilahlara ibadet ettiklerinden ötürü, peygamberleri ilahların şerri ile korkutuyorlar, Allah'ı sever gibi bunları seviyorlardı.

İbrahim'in kavmi, onu bu şekilde korkutmuştu:

Kavmi onunla tartışmaya girişti. Beni doğru yola koymuş olan Allah hakkında mı benimle tartışıyorsunuz? O'na koştuğunuz ortaklardan korkmuyorum. Eğer, Rabbim bir şey dilerse, o ayrı. Rabbim bilgice herşeyi kuşatmıştır. Hâlâ düşünmüyor musunuz?

Allah'a koştuğunuz ortaklardan nasıl korkarım, oysa siz, size hakkında güçlü bir belge indirmediği şeyi O'na ortak koşmaktan korkmuyorsunuz. Biliyor musunuz? İki toplumdan hangisi güvene daha layıktır? (6/80-81).

Ad kavmi de kendi ilahlarının, Hûd'u çarptığına inandılar:

Onlar, "Ey Hûd! Sen bize açık bir belge getirmedin. Senin sözünden ötürü, biz tanrılarımızı bırakmayız ve sana da inanmayız." dediler.

"Ancak, seni tanrılarımızdan biri kötü çarpmıştır." deriz (11/53-54).

İbrahim kavmi ile putlar arasında derin bir sevgi oluştu, onlar Allah'ı sever gibi sevdikleri putlar yaptılar, ne var ki, müminler Allah'ı daha fazla sevmektedirler. Allah şöyle buyuruyor:

İbrahim şöyle demişti: "Dünya hayatında, aranızdaki sevgiden ötürü, Allah'ı bırakıp putlar edindiniz, sonra kıyamet günü birbirinizi inkâr eder ve birbirinize lanet okursunuz. Varacağınız yer ateştir, yardımcılarınız da yoktur (29/25).

İnsanlar içinde putları Allah'a denk tutup tanrı yerine koyan ve onları Allah'ı sever gibi sevenler bulunmaktadır. Ama inananlar, en çok Allah'ı severler. Zalimler, azabı gördüklerinde, bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının çetin olacağını keşke anlamış olsalar (2/165).

Bu yüzden Kur'an, putperestlerin akıllarında yer eden, ilahların algılandığı tablo ile görülebilen pratik gerçeklik arasındaki açık çelişkiyi ele almış; bu putlara tapılıp, sempati duyulma nedenlerinin, hiçbir temele dayanmadığını ortaya koymuş; bu putların içyüzünü toplumların önüne sermiş ki, insanlar, gerçeğe elleriyle dokunabilsinler, gaflet ve dalâlette olduklarını gözleriyle görsünler ve basiretleriyle algılayabilsinler... Nasıl olur da insan vehminin var ettiği ve hayal âleminin yarattığı şeylere ibadet edilmesi, aklın çizgisi ile bağdaşabilir? İnsan nasıl birtakım boş kavramlara veya eliyle yonttuğu putlara tapabilir!

Bu konudaki en açık örnek İbrahim (a) kıssasında anlatılmıştır:

Onlara İbrahim'in kıssasını anlat.

İbrahim; babasına ve kavmine "Nelere tapıyorsunuz?" demişti.

Onlar "Putlara tapıyoruz; onlarla ilgilenip duruyoruz." demişlerdi.

İbrahim "Çağırdığınız zaman sizi duyarlar mı veya size bir fayda ve zarar verirler mi?" demişti.

Onlar "Ancak, babalarımızı da böyle yaparken bulduk." demişlerdi.

İbrahim "Eski atalarınızın ve sizin nelere taptıklarınızı görüyor musunuz? Doğrusu, onlar benim düşmanımdır. Dostum ancak âlemlerin Rabbidir. Beni yaratan da doğru yola eriştiren de O'dur. Beni yediren de içiren de O'dur. Hasta olduğumda bana O şifa verir. Beni öldürecek, sonra da diriltecek O'dur. Ahiret gününde yanılmalarımı bana bağışlamasını umduğum O'dur. Rabbim! Bana ilim ve egemenlik ver ve beni iyiler arasına kat." (26/69-83).

Andolsun ki, daha önce İbrahim'e de sağ duyusunu vermiştik. Biz onu biliyorduk.

İbrahim, babasına ve kavmine, "Bu üzerlerine düştüğünüz heykeller nedir?" demişti.

Onlar "Babalarımızı onlara tapar bulduk." demişlerdi.

İbrahim, "Andolsun ki, sizler de babalarınız da apaçık bir sapıklık içindesiniz." deyince;

Onlar "Sen bize gerçeği mi getirdin, yoksa oyunbazlardan biri misin?" dediler.

İbrahim, "Hayır, Rabbiniz göklerin ve yerin Rabbidir ki, onları O yaratmıştır. Ben de sizin için buna tanıklık edenlerdenim."

Allah'a yemin ederim ki, siz dönüp gittikten sonra, putlarınıza bir tuzak kuracağım." dedi.

Hepsini paramparça edip, içlerinden büyüğünü, ona başvursunlar diye sağlam bıraktı.

Kavmi "Tanrılarımıza bunu kim yaptı? Doğrusu, o zalimlerden biridir." dediler.

Bazıları "İbrahim denen bir gencin onları diline doladığını duymuştuk." deyince, "O halde tanıklık edebilmelerini sağlamak için, onu halkın gözü önüne getirin." dediler.

İbrahim gelince, ona, "Ey İbrahim! Bunu tanrılarımıza sen mi yaptın." dediler.

İbrahim "Belki onu şu büyükleri yapmıştır, konuşabiliyorlarsa onlara sorun." dedi.

Kendi kendilerine dönüp birbirine, "Doğrusu siz haksızsınız." dedikten sonra kafalarındaki eski inançları depreşerek, "Ey İbrahim! Bunların konuşmayacağını, andolsun ki, bilirsin." dediler.

İbrahim "O halde, Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar veremeyecek olan putlara mı tapıyorsunuz? Size de Allah'ı bı-

rakıp taptıklarınıza da yuh olsun! Aklınızı kullanmıyor musunuz." dedi (21/51-67).

Nitekim Hz. Muhammed'in muasırı olan müşrikler hakkında da şöyle buyurulmuştur:

Sizi tek bir özden yaratan ve gönlünün huzura kavuşacağı eşini de ondan var eden Allah'tır. Eşine sarılınca, eşi hafif bir yük yüklendi ve onu taşıdı. Yükü ağırlaşınca, karı-koca, Rableri Allah'a: "Bize kusursuz bir çocuk verirsen, andolsun, şükredenlerden olacağız." diye yalvardılar.

Allah, onlara kusursuz bir çocuk verince, kendilerine verdiği şeyde Allah'a ortaklar koştular. Allah onların ortak koşmalarından yücedir.

Kendileri yaratılmış olan ve bir şey yaratamayan putları mı Allah'a ortak koşuyorlar.

Oysa, putlar onlara da yardım edecek güçte değil ve kendilerine de yardım edemezler.

O putları doğru yola çağırsanız size uymazlar. Onları çağırsanız da sussanız da sizin için birdir. Allah'tan başka yalvardıklarınız sizin gibi kullardır. Eğer doğru sözlü iseniz, onları çağırın da size cevap versinler.

Onların yürüyecek ayakları mı var, yoksa tutacak elleri mi var, yahut görecek gözleri mi var veya işitecek kulakları mı var? De ki: "Ortaklarınızı çağırın sonra bana tuzak kurun ve bana göz açtırmayın."

Çünkü benim velim kitabı indiren Allah'tır. O, iyileri dost edinir.

Onu bırakıp taptıklarınız, kendilerine de yardım edemezler, size de yardım etmeğe güçleri yoktur.

Onları doğru yola çağırsanız, duymazlar. Sana baktıklarını görürsün, oysa onlar görmezler (7/189-198).

Bütün bu tabloları Kur'an'ın ortaya koymasının amacı, insanların bu ilahların içyüzünü ve bunların ne bir fayda ne de bir zarar verebileceğini anlamalarıdır. Zira bu durumda, insan bu putlara tapmaktan uzaklaşır ve kendine başka bir mabud arar.

Bu tanrılar tasavvurunu veya dindarlık olgusunun üstün kuvvetlere dayandırdığı bu tezahürleri, Kur'an tek bir ilaha döndürmektedir ki, O, Allah'tır. Peygamberler bu gerçeği kavimlerine anlatmışlardır. Semavi dinler de bunun için gel-

miştir. Arâf sûresinde de geçtiği üzere her peygamber kavmine; *"Allah'a kulluk edin, sizin ondan başka ilahınız yoktur."* (7/59) demiş; toplumların çoğu, peygamberlerine, *"Tek bir Allah'a ibadet etmemiz için mi, bize geldin."* (7/70) diye cevap vermişlerdir.

Kur'an kıssaları "tek ilah"ı, her tür noksanlıktan tenzih etmekte; ayrıca (Allah'a) ortak koşulması ve çocuk isnad edilmesini ondan uzaklaştırmaktadır. Allah (müşriklerin) Allah'ı niteledikleri özelliklerden münezzehtir.

Çocuk edinmek Allah'a yaraşmaz. O yücedir. Bir işe hükmederse, ona sadece "Ol" der, o da oluverir (19/35).

Doğrusu, aramızdaki beyinsiz Allah'a karşı çirkin bir yalan uyduruyordu (72/4).

(Tenzih) yönünden; Kur'an'ın yerleştirmeyi amaçladığı bu tablo, İhlas sûresinde anlatılmıştır:

De ki: O Allah'tır, tektir. Allah, doğurmamış ve doğmamış olan, hiçbir dengi bulunmayan, hiçbir şeye muhtaç olmayan ve herşey kendisine muhtaç olandır (112/1-4).

Zararından korunmak ve kendisinden yararlanmak için, insan ilahlara ibadet ediyor olunca, doğal olarak kendisi ile bu ilahlar arasındaki ilişkileri düzene sokması gerekiyordu. Ayrıca insanın ilahlara karşı bazı ibadet şekilleri oluşturması, dinî ayinlerle ve bazı zamanlarda takdim ettiği kurbanlarla onlara sevgi göstermesi lazımdı.

Ancak, Kur'an kıssaları, küçük istisnalar dışında bu son bölüm (kurbanlar) üzerinde fazla durmamıştır. Nitekim İbrahim ve İsmail kıssasında böyle bir durum vardır. Şöyle ki; İbrahim, rüyasında oğlunu kurban etmeyi görmüş ve buna uyarak oğlunu kurban etmeyi düşünmüştü. Allah'ın gönderdiği kurbanlık olmasaydı, bu çok büyük bir facia olacaktı. Sâffât sûresinde bu kıssa anlatılmaktadır:

İbrahim "Doğrusu, ben Rabbime gidiyorum; O beni doğru yola eriştirir."

"Rabbim! Bana iyilerden olacak birini ver." dedi.

Biz de ona yumuşak huylu bir oğlan müjdeledik.

Çocuk kendisinin yanı sıra yürümeye başlayınca, "Ey oğulcuğum! Doğrusu, ben uykuda iken seni boğazladığımı görüyo-

rum, bir düşün, ne dersin?" dedi. "Ey babacığım! Ne ile emrolundunsa onu yap, umarım beni katlananlardan bulacaksın." dedi.

Böylece ikisi de Allah'a teslimiyet gösterip, babası oğlunu alnı üzerine yatırınca, Biz "Ey İbrahim rüyayı gerçekleştirdin, işte biz iyi davrananları böylece ödüllendiririz." diye seslendik.

Doğrusu, bu apaçık bir imtihandır.

Ona fidye olarak büyük bir kurbanlık verdik (37/99-107).

Bu yüzden dikkatimizi söz konusu bu ilişkilere yoğunlaştırmak istiyoruz ki, insanlar bu ayin-ritüeller ile tanrıların emirlerini ve nehiylerini tanıyabilmekte, fayda elde etmeyi ve zararı engellemeyi, ayrıca zorlukların kolaylaştırılmasını umarak, tanrıların rızasını kazanmak için bu ayinleri edâ etmekteydi.

Bu açıdan Kur'an bize, fal oklarıyla kura çekmek gibi, görülebilecek bazı işler üzerinde meydana gelen birtakım ayinleri anlatıyor. Bu hususlar Peygamber (s)e muhalefet edenlerle ilgili olarak Kur'an kıssalarında bu hususlara yer verilmemiştir.

Bu ayinlerin bir kısmı da sıradan işler için yapılmaktadır. Şöyle ki, kahinler ve falcılar yapılacak işler hususunda (inanca göre) gizli ruhlarla ilişki kuruyorlar; bu ruhlar da insanlara semanın haberlerini iletiyordu. Bu durum Kur'an'ın birçok yerde savaşaçtığı bir anlayıştır ve bu konuyla ilgili olarak Cin sûresindeki şu ayetler nazil olmuştur:

Doğrusu, biz cinler, göğü yokladık, onu sert bekçiler ve alevlerle doldurulmuş bulduk.

Oysa biz göğün dinlenebileceği bir yerde oturuyorduk, ama şimdi kim dinleyecek olsa, kendisini gözleyen parlak bir alev bulur (72/8-9).

Açıkça görülüyor ki, cinlerin, insanların davranışları ile ilgili olarak, hiçbir fonksiyonlarının bulunmadığını, kendilerinin söylemelerinin çok daha iz bırakıcı ve tesirli olması sebebiyle, kıssada bu inanca yer verilmiştir.

Bundan sonra geriye tek bir alternatif daha kalıyor ki, o da insanoğlunun arasından peygamber olarak bir kişinin

seçilmesidir. Görülen o ki, gizli ruhlara inanmaktan ibaret olan birinci akide, bu sonraki inançtan daha kuvvetli ve köklüydü. Zira Kur'an kıssalarında da görüldüğü üzere toplumların çoğu peygamberlerine şöyle demişlerdir.

Kavminin inkârcı ileri gelenleri, "Bu sizin gibi insandan başka bir şey değildir. Sizden üstün olmak istiyor. Allah dilemiş olsaydı, melekleri gönderirdi. Biz atalarımızdan böyle bir şey duymadık (23/24).

Daha önce, sosyolojik açıdan, peygamberin "insan" olması konusu üzerinde durmuştuk. Şimdi burada, dinlerin insanlara ulaştırılması ve insanların bunlara iman etmeleri yönünden, sözü derinleştirmek istiyoruz.

Tek ilah, gayba ait bilgileri kendinde gizlemekte, razı olduğu bir peygamberden başkasına da bu bilgileri bildirmemekte, insanlara gayb bilgilerini haber vermesi ve saadete ulaştıracak yolu çizmesi için Peygamber seçmektedir:

Allah, inananları, şimdi şu bulunduğunuz durumda bırakacak değildir. Temizi pisten ayıracaktır. Allah görünmeyeni size bildirecek değildir. Ama, elçilerinden istediğini seçer. Öyle ise, Allah'a ve elçilerine inanın. İnanırsanız, saygılı olursanız, size büyük ödül vardır (3/179).

Peygamberlere vahyin geliş şekilleri şartlara ve ortamlara göre farklılık gösterebilmektedir. Bazen peygamberlere, *rüyâ-ı sâdıka* sûretinde vahiy geldiğini görürsünüz. İbrahim ve Yusuf peygamberlerin başlarına gelenler, buna örnektir:

Çocuk kendisinin yanı sıra yürümeye başlayınca, "Ey oğulcuğum! Doğrusu, ben uykuda iken seni boğazladığımı görüyorum, bir düşün, ne dersin? dedi. "Ey babacığım! Ne ile emrolundunsa onu yap, umarım beni katlananlardan bulacaksın." dedi (37/102).

Bu kıssanın (tamamı), bu bölümde biraz önce zikredilmişti.

Yusuf ile ilgili olarak da şu pasajları görüyoruz:

Hani, Yusuf babasına "Babacığım! Rüyamda on bir yıldız, güneş ve ayın bana saygılı davrandıklarını gördüm." demişti.

Babası, "Ey oğlum! Rüyanı kardeşlerine anlatma, sonra sana bir tuzak kurarlar. Doğrusu, şeytan insanın apaçık düşmanıdır."

Böylece, Rabbin seni seçecek, sana sözleri yorumlamayı öğretecek, daha önce, ataların İbrahim ve İshak'a nimetlerini tamamladığı gibi sana ve Yakup soyuna da tamamlayacaktır. Doğrusu, Rabbin bilgin ve bilgedir (12/4-6).

Vahyin diğer bir geliş şekli de *kelâm*dır. Allah, peygamberlerden bahsederken, Musa hakkında şöyle buyuruyor:

Elçilerden sonra, insanların Allah'a karşı bir kanıtları olmaması için, gönderilen müjdeci ve uyarıcı elçilerden bir kısmını daha önce sana anlattık, bir kısım elçileri anlatmadık. Allah, Musa ile de konuştu (4/164).

Ey Musa, gönderdiklerimle, sözümle seni insanların başına seçtim. Sana verdiğimi al ve şükredenlerden biri ol." dedi (7/144).

Bu ikisinden başka, vahyin bir geliş şekli daha vardır: Allah peygambere bir melek gönderir, melek peygambere *insan sûretinde* görünür ve Allah'ın emirlerini ona bildirir. Allah buyuruyor:

Kitapta Meryem'i de an! O, ailesinden ayrılmış ve doğu yönünde bir yere çekilmişti.

İnsanlarla arasına bir perde germişti. Ona ruhumuzu gönderdik de ona düzgün bir insan şeklinde göründü.

Meryem, "Eğer, saygılı biri isen, senden Rahman'a sığınırım." dedi.

"Ben, ancak Rabbinin sana gönderdiği bir elçisiyim, sana arı bir oğlan bağışlamak için geldim." dedi (19/16-19).

İbrahim kıssasında şöyle buyuruluyor:

İbrahim'in ağırlanan konuklarının olayı sana ulaştı mı?

Onlar, İbrahim'in yanına girip, "Selam sana" demişlerdi. İbrahim de "Selam" demişti; içinden de onların "Tanınmamış bir topluluk" olduğunu geçirmişti.

Hemen ailesinin yanına sıvışıp semiz bir buzağı getirmiş. Onların önüne sürüp, "Yemez misiniz?" demişti.

Yemediklerini görünce, onlardan endişeye düştü; korkma dediler ve ona bilgin bir oğul sahibi olacağını müjdelediler.

Bunun üzerine karısı telaşlı bir sesle geldi ve yüzünü şamarlayarak, "Kısır bir kocakarıyım." dedi.

Melekler ona "Bu böyledir, Rabbin söylemiştir; doğrusu, O, Hikmet sahibidir, Bilgindir." dediler (51/24-30).

Burada üzerinde durulması gereken bir konu daha var ki, o da şudur: Sözü edilen gizli ruhlar Arapların zihninde karmaşık varlıklar idi. Bunları ancak etkileriyle tanıyabildiklerini sanıyorlardı. Meleklerin hayır, şeytanların şer getirdiklerine inanıyorlardı. Bu yüzden topluma karşı çıktığı ve ilahları eleştirdiği için, cahiliye Arapları Hz. Muhammed (s)'e şeytanların tesir ettiğine inanıyorlardı.

Kur'an'dan anlaşıldığı kadarıyla, cin şeytanları, semanın haberlerini dinliyorlardı ve Peygamber (s)'in gönderilmesiyle bu dinlemeden engellendiler. Daha önce, *Tarihsel Anlamlar* bölümünde cin inancı üzerinde durmuştuk.

Geriye vahyin bir geliş şekli daha kalıyor, o da istenilen manaların Peygamber'in zihnine yerleştirilmesidir. Bu durum bütün Peygamberlerin başına gelmiştir. Nuh, İbrahim, Hûd, Salih, Şuayb ve diğer peygamberler, bu tür vahye muhatap olmuşlardır.

Kur'an, vahyin geliş şekillerinin çoğunu, şu ayette özetliyor:

> *Allah bir insanla ancak vahiy sûretiyle veya perde arkasından konuşur, yahut bir elçi (melek) gönderir; izniyle, dilediğini vahyeder. Doğrusu, O, Yücedir* (42/51).

Burada tekrar, insanlara, semanın haberlerini naklettiğine inanılan gizli ruhlardan bahsetmek istiyoruz. Arap toplumu, şeytanların bu haberleri bildiğine inanıyorlarken, ne gibi gelişmeler olmuştu?

Burada iki durumla karşılaşıyoruz:

1) Şeytanlar, Hz. Peygamber'in gönderilmesinden sonra engellenmişlerdir ve muhtemelen her peygamber hayatta iken şeytanlar engellenmiş idiler. Bu görüşü başta *Râzî* olmak üzere kimi tefsirciler dile getiriyorlar.

2) Kendisine vahiy gelen ve melek inen peygamberin, risaletinin gerçekliği ve peygamberliğinin doğruluğunu ispatlayan bir mucizesinin olması gereklidir. Bundan sonraki mucizelerle ilgili pasajlarda bu konu üzerinde duracağız. Ancak, bu mucizeler hakkındaki sözlerimize geçmeden önce, Peygamber (s)'in gönderildiği dönemden önce, Arap Yarımadasın-

da, yaygın bir biçimde bilinen bu akide ile ilgili olarak, bir hususu belirtmek istiyoruz.

Dindarlık, (tapılan şeyler) putlar bile olsa; ilahlar aracılığı ile çıkar sağlamak veya zarara engel olmak arzusu şeklinde ortaya çıkar, demiştik; (Şimdi de) diyoruz ki, bu gerçek şöyle bir sonucu doğurmaktadır: Allah'ın içlerinden birini peygamber olarak görevlendirmek sûretiyle, üstünlük bahşettiği halk; kendisinin üstün ve önemli bir konuma sahip olduğuna ve kendisine önem verildiğine inanır.

İsraioğulları bu üstünlük anlayışına inanıyorlar ve bunu Arap Yarımadasında yaymaya çalışıyorlardı. Bu anlayışın, Arap Yarımadasındaki Yahudiler ile Peygamber (s)'in hayatına ve İslam'a yansımaları olmuştur. Kur'an, Allah'ın sevgili oğulları olduklarına dair Yahudilerin, inançlarını anlatmıştır.

Musa, kavmine şöyle dedi: "Ey kavmim! Allah'ın size olan nimetini düşünün. İçinizden peygamberler yetiştirdi ve sizi hükümdar yaptı, dünyalarda hiç kimseye vermediğini size verdi (5/20).

Fakat Kur'an bu akide ile savaşmış, tam aksi bir yol izleyerek, risaletin, herhangi bir halk ve toplumun tekelinde olmadığını, peygamber gönderme lütfunun Allah'a ait olduğunu ve onu dilediğine verdiğini, Allah'ın büyük lütuf sahibi olduğunu vurgulamıştır:

Biz seni hakikat ehli bir müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik: Çünkü hiçbir topluluk yoktur ki, içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun (35/24).

Her ümmet için mutlaka bir elçi olagelmiştir: Ancak (her ümmetin) elçisi geldikten sonra, onlar hakkında bütünüyle adaletle yargıda bulunulur (10/47).

Görüldüğü gibi Kur'an, risaletin, herhangi bir topluma mahsus ve herhangi bir halkın tekelinde olmayan, dinî ve sosyolojik bir olgu olduğunu vurgulamaktadır. Sosyolojik anlamlardan bahsederken bu konu üzerinde ayrıntısıyla durmuştuk.

Şimdi mucizelerle ilgili bahsimize başlayabiliriz:

Arap toplumu, genellikle şu iki kanaata sahip bulunduğu bir esnada Kur'an inmiştir:

1- Peygamberlerin, meleklerden olmasının gerektiği inancı: Sosyolojik anlamlardan bahsederken, Kur'an'ın, bu görüşün aksine bir yol izlediğini anlatmıştık. Şöyle ki, Peygamber, toplumun bireylerindendir ve toplumun beklentilerini bilen, acılarını hisseden birisidir; toplumunun diliyle konuşan bir kişidir ve o toplumun kardeşidir.

2- Peygamberin "insan" olması, fakat devamlı mucize ile desteklenmesi yönündeki inanç: Bundan ötürü insanlar, devamlı peygamberlerin karşısında durup, onlardan mucizeler veya olağanüstü deliller istemekteydiler.

Kur'an'ın bu konudaki tavrı şudur: Kur'an, mucize olayını inkar etmemekte; fakat imânın mucizeye bağlı kalmasını veya inancın mucizeyle bağlantılı olmasını reddetmektedir. Bu yüzden Kur'an'ın, geçmiş peygamberlere ait bilinen mucizelerden bahsettiğini görüyoruz. Kur'an Musa, ve İsa'nın mucizelerinden, Salih'in devesinden ve İbrahim'in ateşe atılmasından bahsetmiştir.

Fakat Kur'an aynı zamanda, imanın mucize ile irtibatlandırılmamasını öngörmektedir. Kur'an'a göre mucizeler, hiç bir zaman delil olarak gelmemiş; sadece korkutmak ve uyarı için gelmiştir. Bundan dolayıdır ki, iman açısından mucizelerin faydası, yok denecek kadar az olmuştur.

Allah buyuruyor:

> *Bizi mucizeler göndermekten alıkoyan tek sebep, önceki toplumların onlara hep yalan gözüyle bakmış olmalarıdır. Nitekim, Semûd kavmine uyarıcı-aydınlatıcı bir alamet olarak o dişi deveyi verdik, ama bunu dikkate bile almadılar. Oysa biz bu tür belirtileri, yalnızca korkutup uyarmak amacıyla göndermişizdir* (17/59).

Herhangi bir mucize gelebilir; fakat bu, imana yol açmaz. Zira, körükörüne muhalefete, hiçbir kanıt fayda vermez:

> *Biz onlara, melekler göndermiş olsaydık ve ölüler kendileriyle konuşmuş olsaydı, herşeyi karşılarına çıkarıp, önlerinde bir araya toplamış olsaydık (bile), Allah dilemediği sürece yine inanmazlardı. Ama onların çoğu (bundan) tamamen habersizdirler* (6/111).

Müfessir *Taberî* bu gerçeği farketmiş ve bu ayetle ilgili olarak tefsirinde şunları söylemiştir:

> Allah, peygamberi Hz. Muhammed (s)'e şöyle söylüyor: Ey Muhammed, Rablerine putları ortak koşan, eğer biz bir mucize getirirsen sana inanırız, diyen, o müşriklerin düzelmesinden ümidini kes. Eğer onlara karşı bir hüccet ve senin peygamberliğinin de bir kanıtı olarak, onlara melekleri göndersek ve onlar gözleriyle bunları görseler, (melekler) söylediğin sözlerde doğru olduğunu ve gelen vahiylerin Allah katından gelen gerçekler olduğunu onlara söyleseler, senin huzurunda herşeyi onların önüne sersek, Allah'ın dilemesi hariç, iman etmezler, seni tasdik etmezler ve sana tabi olmazlar. (Allah) "Onların çoğu cahildir." buyuruyor: "O müşriklerin çoğu, durumun böyle olduğunu bilmiyorlar. İmanın da inkarın da kendi ellerinde olduğunu, ne zaman dilerlerse iman edip ne zaman dilerlerse inkar edebileceklerini zannediyorlar. Durum, hiçte böyle değildir. Ancak ben (Allah) yol gösterdiğim ve yardım ettiğim takdirde iman edebilirler. Ancak doğru yolu onlardan uzak tuttuğum ve sonuçta saptırdığım takdirde inkar edebilirler.[78]

Dinsel anlamlar üzerinde bu kadar durmakla yetiniyoruz. *Vahdaniyyet*, *risalet* ve *mucizeler*, Kur'an kıssalarının çok durduğu meselelerdendir. Bu konulardan bir çoğu hakkındaki dinî talimatlar, psikolojik ve sosyolojik ilkelerden bahsettiğimiz bölümde geçmişti. İlerideki bölümlerde, öncelikle kıssalarda bulunan diyalog unsurundan bahsederken, bu konular üzerinde yine duracağız.

Ayrıca, burada önemli olduğuna inandığım bir hususu hatırlatmalıyım: Bu konuların çoğu, İslam kültürü içinde kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca, master tezimde, ben de bunlar üzerine eğilmiştim. Bu yüzden bu hususları yeniden ele almanın gerekli bir olay olmadığı ve yaptığım açıklamaların yeterli olduğu kanaatindeyim.

Şimdi *Ahlaki Anlamlar* konusuna geçebiliriz:

Ahlaki meselelerin anlatımında, Kur'an kıssalarının kendine özgü tarzları vardır.

a) *Kur'an bazen açıkça nehiy tarzını kullanır.* Bunun birçok şekli vardır:

78 Taberi, *age*, c. VIII, s. 2.

1) Yasaklanılan şey, çevrede kökleşmiş ve aşağılık bir toplumsal alışkanlık haline gelmiş, adi işlerden biri olabilir. Buna, ölçü ve tartıda hile yapmayı örnek verebiliriz. Kur'an, Şuayb Peygamber'in kıssalarının birinde bu aşağılık alışkanlığı yasaklamıştır.

2) Yasaklanan işlerden bazıları, herhangi bir duyguyu tatmin etmek ve bir arzuya cevap vermek için yapılan işler olabilir. Buna, (kafirlerin) iman edenleri Allah'ın yolundan engellemek için, her yolun başını tutmalarını örnek verebiliriz. Birçok kıssada bu eyleme işaret edilmiştir. Buna, Şuayb kıssasını örnek verebiliriz:

Araf sûresinde geçen Şuayb kıssasında, bu iki nehiy türünü görebiliriz:

Medyen halkına da kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. O, "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, O'ndan başka tanrınız yoktur. Rabbinizden size açık belge geldi. Ölçüyü ve tartıyı tam yapın. İnsanlara eşyasını eksik vermeyin. Düzelttikten sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Eğer inanıyorsanız, bu sizin için daha iyidir."

Allah'a inananları korkutup, onun yolundan alıkoyarak ve o yolun eğri olmasını isteyerek, her yolun başında pusu kurmayın. Az olduğunuz halde sizi çoğalttığını hatırlayın. Bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bakın (7/85-86).

b) *Kur'an bazen de garipseme (taaccûb) veya olumsuz soru tarzını kullanır.* Bu tarz, yine çevrede yerleşen ve genel ahlaka aykırı çirkin âdetlerden biri ile ilgili olabilir. Buna, Lût kıssalarında anlatılan, erkeklerin birbiriyle (homoseksüel) ilişki kurmalarını örnek verebiliriz:

Lût da kavmine şöyle demişti: "Doğrusu siz, dünyalarda sizden önce hiç kimsenin yapmadığı bir hayasızlığı yapıyorsunuz.

Erkeklere yaklaşan, yol kesen ve toplantılarınızda kötü şeyler yapan sizler değil misiniz?" Kavminin cevabı, "Doğru sözlü isen bize Allah'ın azabını getir." demek oldu (29/28-29).

Lût'u da gönderdik, kavmine: "Göz göre göre bir hayâsızlık mı yapıyorsunuz?

Kadınları bırakıp, şehvetle erkeklere mi yanaşıyorsunuz, evet, siz cahilce davranan bir toplumsunuz." dedi (27/54-55).

c) *Ayrıca Kur'an'ın, kimi toplumların veya çevrelerin ahlaki düzeyini anlattığı bir sunum tarzı daha vardır.* Daha sonra üzerinde duracağımız üzre, belirli-sabit bir gayeyi taşımadığını söyleyebileceğimiz bu tarzın, kıssalarda pek çok örneği vardır. Musa kıssaları için, böyle bir durum sözkonusudur. Çünkü, bu kıssalarda Mısırlıların ahlaki yapılarına ait örnekler görebildiğimiz gibi, Yahudilerin ahlaki özelliklerinin de anlatıldığını görebiliyoruz.

Bu kıssalarda, bütün kapsam ve ayrıntısıyla pratik gerçeğin anlatıldığını söyleyemeyiz. Bazı durumların edebî bir üslupla ifade edilmesi, bu tür ahlaki anlamları ortaya çıkarmış olabilir. Bu tür ile ilgili olarak, daha önce tarihsel değerlerden bahsederken benimsediğimiz ilkeye uymak istiyoruz. Öyle ki, orada, olayların aslı ve doğruluğunu gözetmekten daha çok, psikolojik gerçekliğe, edebiyatçıyı yönlendiren sanatsal özgürlük üzerinde, son sözümüzü söylemiştik. Burada -ne az ne de çok- tamamen bir sinir savaşı halini görmekteyiz. Bu durum Yahudilerle ilgili ifadelerde görülebilir. Kur'an, özellikle de Medine döneminde, Yahudilere yönelik şiddetli bir eleştiriye girişmişti.

Yahudilerin eleştirildiği ilk şey, ahde vefa göstermemeleridir. Öyle ki, onlar yemin ettikten sonra yeminlerini bozmuşlar, Musa ile sözleştikleri birçok konuda sözlerini çiğnemişlerdi. Kur'an'da bu durum şöyle geçiyor:

> *Sana apaçık ayetler indirdik. Onları ancak yoldan çıkmış olanlar inkâr eder.*
>
> *Onlar, her ne zaman bir antlaşma yapmışlarsa, içlerinden bir bölük onu bir kenara atmamış mıdır? Doğrusu, onların çoğu inanmaz.*
>
> *Ellerinde olanı doğrulayan bir elçi Allah katından kendilerine gelince, kitap verilenlerden bir bölük, bilmiyorlarmış gibi, Allah'ın kitabını arkalarına attılar* (2/99-101).

Allah onların ahlak düzeyinden bahsederken de şöyle buyuruyor:

> *Kitap ehli arasında, bir yük altın emanet etsen, onu sana ödeyen ve bir altın emanet bıraksan, tepesine dikilmedikçe onu sana ödemeyen vardır. Bu, onların "Ümmîlere karşı üzerimize bir*

sorumluluk yoktur." demelerindendir. Onlar, bile bile Allah'a karşı yalan söylüyorlar.

Hayır, kim ahdini yerine getirir ve saygılı olursa, şüphesiz, Allah saygılı davrananları sever.

Allah'ın antlaşmasını ve yaptıkları yeminleri az bir değere satanlar, işte, onların ahirette bir payları olmayacaktır. Allah kıyamet günü onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Elem verici azap da onlaradır.

Kitaplılardan birtakımı, kitapta olmadığı halde kitaptan olduğunu sanmanız için, dillerini eğip bükerek kitabı telaffuz ederler ve o söz Allah katından olmadığı halde "Allah katındandır." derler ve bilerek Allah'a karşı yalan söylerler (3/75-78).

Kur'an, Mısırlılarla ilgili olarak da aynı ifadeleri kullanmış ve onların, sözlerini çiğneyen kimseler olduklarını vurgulamıştır:

Andolsun biz, Firavun ailesini tuttuk, öğüt alsınlar diye yıllarca kıtlıkla ve ürünleri azaltmakla sıktık.

Onlara bir iyilik geldiği zaman, "Bu bizden ötürüdür." derler. Başlarına bir felaket gelirse, Musa ve onunla beraber olanların uğursuzluğuna verirlerdi. Bilin ki, onların uğursuzlukları Allah katındadır. Fakat çoğu bunu bilmez.

Firavun'un kavmi "Bizi büyülemek için hangi tür belge gösterirsen göster, sana inanmayacağız." dedi.

Bunun üzerine, su baskınını, çekirgeyi, kımılı, biti, kurbağaları ve kanı, birbirinden ayrı mucizeler olarak üzerlerine saldık. Yine de büyüklendiler ve suçlu bir toplum oldular.

Pis azap başlarına çökünce "Ey Musa! Rabbin sana verdiği söze göre bizim için O'na yalvar, eğer bizden bu azabı kaldırırsan, andolsun, sana inanacağız ve andolsun, İsrailoğullarını seninle beraber göndereceğiz." dediler.

Biz, varacakları bir süreye kadar azabı onlardan kaldırınca, hemen cayıyorlardı.

Biz de onların cezalarımızı ve ilkelerimizi yalanladıklarından ve onlardan habersiz olduklarından dolayı denizde boğduk (7/131-136).

Ayrıca Kur'an, Firavun'a itaat ve ibadet etme konusunda, Mısırlıları döneklik ve tutarsızlıkla suçlamıştır:

"Ey büyücü! Sana verdiği söze göre, Rabbine bizim için yalvar da doğru yola erişelim." dediler.

Ama, azabı üzerlerinden kaldırdığımızda hemen sözlerinden döndüler."

Firavun kavmine: "Ey kavmim! Mısır hükümdarlığı ve memleketimde akan bu ırmaklar benim değil mi? Görmüyor musunuz?

Yahut, ben, bu değersiz ve nerdeyse konuşamayan kimseden daha iyi değil miyim?"

Ona altın bilezikler verilmeli veya yanında bulunacak melekler gelmeli değil mi?"

Firavun kavmini küçümsedi, ama, onlar kendisine yine de itaat ettiler. Doğrusu, onlar yoldan çıkmış bir kavimdi (43/49-54).

Ahlaki anlamlar konusundaki sözlerimizi bitirmeden önce; zihinlerimizi, peygambere karşı çıkışta, ekonominin etkisi konusuna çevirelim. Çünkü ahlak içine koyabileceğimiz bazı şeyleri, ekonomik şartlar doğurmuştur. Nitekim kibir ve inat zenginlere, boyun eğme fakirlere ait davranışlar olarak görülmektedir. O kadar ki, zenginler fakirleri yanlarından uzaklaştırmaktadırlar.

Özet olarak, Kur'an kıssalarında, ahlakla ilgili davranış örnekleri üzerinde fazla durulmamıştır. Bu örneklerin en önemlilerini burada anlatmış olduk ki, bu konuyla ilgili kayda değer bir noktayı ihmal ettiğimizi söyleyemeyiz.

Son olarak, bu konuyu daha önceki bir araştırmamda ele almış olduğuma işaret etmeliyim. Bu bölümün temel konuları önceki çalışmada doyurucu bir biçimde araştırılmıştır.

II. BÖLÜM
KUR'AN KISSALARINDA SANAT

A. KISSA NEDİR, KUR'AN'DA SANATSAL/EDEBÎ KISSA VAR MIDIR?

Sanatsal kıssa ile ilgili olarak, eski edebiyatçıların ve edebiyat eleştirmenlerinin üzerinde durdukları böyle bir biçimi bulmaya çabalıyoruz, fakat başaramıyoruz. Bu durum, sanatsal kıssayı araştırmak, incelemek ve kurallarını belirlemek şöyle dursun, onların kıssaya sanat ve edebiyatın bir türü olarak yaklaşmadıkları sonucunu doğurmaktadır. Bundan ötürü, onların kitaplarında, kıssa konusuna hatta kıssayı ele alan ve tanıtan hiçbir söze yer verilmemiştir.

Evet, kıssadaki unsurları ve *sanatsal kıssadaki* edebî özellikleri açıklayıp yorumlamak konusunda, lafzın anlamının genişletilmesi (tevessu'), lüzûm ve temsil gibi beyân (retorik) konularına dayanıldığını inkar edemeyiz. Birinci tür (genişletme)de sanatsal diyalog unsurunun açıklanıp yorumlanması; ikincisinde kıssadaki olayların gerçek ve realite veya örf ve hayal dünyası ile ilişkisi, üçüncüsünde ise düşünsel değerler ve fikri akımların kıssadan çıkarılması keyfiyeti sözkonusu ediliyor olabilir. Ayrıca, örnek verilen şeyin gerçek olmayabileceği, halk arasında yaygın olan tablolara ve kurgusal varsayımlara dayanılabileceği konusu işlenebilir. Nitekim bu bölüm içinde yer alan temsilî kıssa üzerinde durduğumuzda açıkça bu hususu göreceğiz.[79]

Daha önce gerçekleştirilen çalışmaların hiçbirini inkar edemeyiz. Aksine, araştırmamızda bu bilgilerden yayarlandığımızı söyleyebiliriz. Fakat bu yapılanlar, sözkonusu bilgilerin *sanatsal kıssa*nın, edebiyat kültürü içinde bir yeri olduğunu da göstermez.

79 Halefullah'ın atıf yaptığı bu konularla ilgili olarak bkz: M. Kaya Bilgegil (v. 1987), *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, İstanbul 1989, s. 126-177 (Ç).

Biz de kıssa kültürünü bilmeyen, Arap edebiyatı (beyân) ve edebiyat eleştirisi konularını, sadece eski materyallerden veya bu eski materyallerle bir nedenle ilişkisi bulunan konulardan ibaret sayan (geleneksel) Ezher düşüncesini kabul edebilirdik.

Eski edebiyatçıların ve edebiyat eleştirmenlerinin kıssa üzerinde durmamaları, bizdeki resmi çevrelerin, kıssa konusunu aşırı bir şekilde ihmal etmelerine sebep olmuştur. İşin dikkat çeken veya son derece tuhaf olan tarafı da şudur: Mısır'daki üniversitelerimiz, kıssa konusunu ve kıssanın, kültürel ve sanatsal boyutunu ihmal etmeye devam etmektedir. Bununla birlikte bütün edebiyat ve sanat araştırmacıları, sanatsal kıssanın, etki yönünden sanat türlerinin en güçlüsü ve bilinme ve yaygınlık yönünden en büyüğü olduğunu kabul etmişlerdir. Herkes bilir ki, bu ihmal, *"Kur'an'da Sanatsal Anlatım"* tezine karşı gösterilen, Ezher ayaklanmasının ve akademik muhalefetin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çünkü ihmal cehalete götürür, cehalet ise düşmanlığa... *"Kişi bilmediğinin düşmanı olur."*

Edebiyatçıların kıssa üzerinde durmamaları, onlardan başkalarının bu konu üzerinde durmadıkları anlamına da gelmez. Zira konuyla ilgili tefsircilerin ve dilcilerin bazı yaklaşımlarının olduğunu biliyoruz.

Ancak dilciler kıssadan bahsederken, bazı net olmayan tarifler, belirlemeler ve eksik tanımlamalar ile yetinmişler, daha doğrusu, kıssa kelimesinin zihinde uyandırdığı anlam üzerinde durmuşlardır. Bizim düşüncemize göre bu durum garip karşılanmamalıdır. Dilciler ve özellikle Arap dilcilerin işi, lafızların anlamlarını ve bu lafızların zihinlerde çağrıştırdığı tabloları bize aktarmaktan ibaretti. Lafızlar, bilimsel ve sanatsal terimler olduğunda, tam kapsamlı bir şekilde, sanatsal sınırları ve bilimsel tanımları belirtme durumunda değildiler.

Dilcilerin *"K-S-S/ق+ص/ص"* maddesi üzerinde dururken ortaya koydukları birçok anlam vardır. Edebiyat yönünden bizim kabul ettiğimiz anlama en yakın olan anlamı, *el-Ezherî* ve *el-Leys*'den naklen, dilciler rivayet etmişlerdir.

el-Ezherî şöyle diyor:

"el-KASAS/القصص", kıssaları anlatırken anlatan kişinin/anlatıcının fiilidir, "KISSA", kelimesi ise bilindiği gibidir.

el-Leys de söyle söylemektedir:

"el-KASS/القص", izi takip etmek demektir. Herhangi bir kimsenin izini takip eden kişiye "Harace fulân kasasan fî İsri fûlân." denir. "Iktessa eserehû" izini takip etti, demektir. Bir haberden sonra başka bir haberi anlatmasından ve sözü ardarda getirmesinden ötürü "Kıssacı kıssa anlatıyor." denilir.[80]

Tefsir kitaplarında bir adım daha ileri gidiliyor. Çünkü müfessirler konuya iki açıdan bakıyorlar:

1. *Dil:* Müfessirler kısmen işaret ettiğimiz dil birikimine dayanıyorlar.
2. *Din:* (Olaya) daha özel bir açıdan bakıyorlar ki, bu Kur'an'ın kıssa anlatırken hedeflediği gayedir.

Bir ölçüde, bu iki açıyı görüp, edebiyat alanına yaklaşabilen müfessirlerden birini seçmek istersek Râzî'yi seçebiliriz:

Merhum Müfessir, *"Biz, bu Kur'an'ı sana vahyederek, anlatımların en güzelini sana anlatıyoruz. Oysa, daha önce, sen bunlardan haberi olmayanlardan biriydin."* (12/3) ayetinin tefsirinde şöyle diyor:

İkinci mesele: "Kasas, bir haberin diğerinin peşinden gelmesidir. Kelimenin dildeki kökü, takip etmek anlamına gelmektedir. Allah "*Onun izini takip et.*" (28/11) yani izinden git, buyurmuştur. (Başka bir ayette ise) "*Hemen izlerinin üzerine geri döndüler.*" (18/64) buyrulmuştur. Hikayeye kıssa ismi verilmiştir. Çünkü burada söz ardarda geliyor, kıssa (da olaylar sırasıyla) anlatılıyor.[81]

Bu açıklama, *Râzî*'nin, kıssa kelimesinin sözlük ve terim anlamları arasında yakınlık kurduğunu ispatlamaktadır. Çünkü, Râzî *"hikaye"* lafzını kullanıp, buna *"kıssa"* adını vermek sûretiyle, iki kelime arasında bağlantı kurmaktadır.

80 Bkz: İbnu'l-Manzûr, *Lisânu'l-Arab*; Fîruzâbâdî, *Kâmûs*; Rağıb el-Isfehânî, *el-Mufredât* ve İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye* sözlükleri, K.S.S (Kasas) maddesi.

81 er-Râzî, *age*, c. II, s. 181.

"İşte bu sadece gerçek kıssa/anlatımdır..." ayetinin tefsirinde de şöyle söylüyor:

> (Burada) "kasas" kelimesi, İslam'a yönelten, hakkı gösteren, kurtuluşu talep etmeyi öneren, herşeyi kapsayıcı özelliği olan sözlerin toplamıdır.[82]

Râzî'nin bu açıklaması, *"kasas"* kelimesinin anlamına dinî bir açılım getiriyor. Bu sözüyle *Râzî*, edebiyat alanına giriyor veya (hiç yoksa) bu alana yaklaşıyor. Çünkü *dinî kıssa*, ancak *edebî kıssa* türlerinden birisidir.

Bütün dilci ve tefsircilere saygı duyuyoruz; ancak sanatsal anlatım konusunu incelerken de bu sınırda duramayız. Çünkü kıssa kelimesinden bahsederken, haber ve sözleri birbiri ardınca anlatmaktan daha önemli şeyleri kastediyoruz.

Kıssa derken, edebiyatçının, olayları canlandırmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan edebî eylemden bahsetmek istiyoruz. Bu olayları,

a. Aslında yaşamış olmayan (kurgusal) bir kahraman gerçekleştirmiş olabilir.
b. Kahraman hakiki, fakat kahramanın etrafında örülen olaylar vâki olmayabilir.
c. Kahraman gerçek, kahramanın etrafında cerayan etmiş olaylar da gerçek olabilir; fakat olaylar, kıssada sanatsal-edebi bir üsluba göre tanzim edilmiş, bir bölümü öne alınmış, bir bölümü sonraya bırakılmış, bir kısmı belirtilmiş bir kısmı çıkarılmış, gerçek olaya, olmamış olaylar ilave edilmiş; tarihsel kişilikler, normal-alışılmış gerçekler olmaktan çıkarılıp, kurgusal şahıslar haline getirilecek derece olaylar abartılmış olabilir.

Edebiyat alanında *"kıssa"* lafzını ifade ederken bu durumu kastediyoruz. *Kur'an'da Sanatsal Anlatım* konusunu araştırmaktaki amacımız da budur. Bu yüzden, bu edebî veya sanatsal amacın, Kur'an'da olup-olmadığını araştırmak için, konu üzerinde durmamız gerekiyor. Başka bir deyişle, Kur'an, serdettiği kıssalarında, duyguları etkileme, duygu ve

82 *Age*, c. II, s. 703.

hayal dünyasını harekete geçirme gibi, edebiyatçıların yaptığı türden, kendine hedefler mi belirliyor yoksa aklı etkileme ve kanıt getirmeyi mi amaçlıyor?

Burada size sırf bir görüşü empoze etmek istemiyor; bazı Kur'an kıssaları üzerinde dengeli bir biçimde durmak istiyoruz. Ancak bu takdirde *"sanatsal amaç"* yönünden sahip olduğumuz düşünce görülebilecektir. Bu sunumda, topluluklar halindeki Kur'an kıssalarının herbirinin, sanatsal kıssa türlerinden birini örneklemesine dikkat edeceğiz ve bu bölümde şu kıssa çeşitleri üzerinde durmakla yetineceğiz:

1. *Tarihsel Kıssalar:* Bu kıssalar, peygamberler gibi tarihsel kişilikler etrafında cereyan etmektedir. Eski alimler bu tür kıssalardaki olayların tarihsel olaylar olduğunu kabul ederler.
2. *Temsîlî (Dramatik) Kıssalar:* Bu kıssalar hakkında eski alimler, temsildeki olayların ancak, açıklama ve yorumlama amacıyla anlatıldığı, bu olayların gerçek olma zorunluluğunun bulunmadığını söylerler. Eski alimlerin de ifade ettiği gibi bu temsillerde, varsayım ve kurgularla yetinilmektedir.
3. *Mitolojik (Ustûrî) Kıssalar:* Bu kıssalar, bir mitoloji (ustûre) üzerine bina edilmekte, burada genellikle, bilimsel bir amaç, varoluşsal bir olgunun yorumlanması veya akla sığmayan bir problemin çözüme kavuşturulması hedeflenmektedir. Bu kıssalarda mitolojik unsurlara, özellikle yer verilmemekte, -bir müddet sonra göreceğimiz gibi- bunlara vesile ve araç olarak yer verilmektedir.

Şimdi, Kur'an'da var olduğunu herkesin kabul ettiği tarihsel kıssalarla konuya başlayabiliriz.

1. Tarihsel Kıssalar

Vaki olup olmaması yönünden, bu tür kıssalarda anlatılan olayların yapısı üzerinde durmayacağız. Bu mesele, kıssadaki ögeler, kıssanın yapısı ve Kur'an'ın kıssalar karşısındaki tavrı konularının işlendiği özel bölümde ele alınacaktır. Biz burada, bu tür kıssalarda geçen olayların vakiî olduğunu

varsayarak veya kabul ederek, Kur'an'ın bu olayları nasıl kalıba döktüğü ve kişileri nasıl tasvir ettiği konusundaki düşüncelerimize geçeceğiz. Kur'an, öğüt ve ibret vermeyi mi yoksa gerçeği ve tarihi anlatmayı mı hedeflemiştir? Bu soruların cevabını arayacağız.

Birlikte şu kıssayı okuyalım:

Âd kavmi peygamberini yalanlamıştı; Benim azabım ve uyarmam nasılmış? Nitekim uğursuz mu uğursuz bir günde, insanları sökülmüş hurma kütüğü gibi koparanak yere seren donduruçu bir rüzgârı üzerlerine gönderdik. Benim azabım ve uyarmam nasılmış? (54/18-21).

Yine birlikte düşünelim, göreceğiz ki, Kur'an, birçok ayrıntıyı atlamış, *Âd* toplumunun (peygamberi) yalanlaması öncesine ve hatta peygamber gönderilmesi hadisesine ait hiçbir şeyi açıklamamış; kavmi tarafından yalanlanan bir peygamber olan Hûd hakkında, hiçbir detayı anlatmamıştır. Ayrıca *Âd* toplumunun özelliklerinden bahsetmemiş, onların yurtları ve yerleşim bölgeleri hakkında bilgi vermemiş, Hûd ve onun kavmi arasında cerayan eden tartışma ve diyaloga ve hemen azabın anlatımına geçmiştir. Burada, duyguları sarsan, infial uyandıran; yürekleri ve akılları etkileyen eşsiz bir edebî üslup ile (Kur'an), azabı tasvir etmiştir. Bu tobloda kasırga, uğultu, ardı arkası kesilmeyen felaketler, insanları sökülmüş hurma kütükleri gibi savuran kasırganın gücü anlatılmıştır.

Basit bir nedenden ötürü Kur'an bu yolu izlemiştir. Kur'an, Hz. Muhammed (s)'in çağdaşlarının benliklerinde, azaptan korkma duygusunu yaymayı istemektedir. Kuvvetli ve şiddetli bir biçimde, korku uyandıracak tabloları onlara göstermektedir. Bu yüzden ayrıntıya girmeme yöntemini seçmiş, zihinleri başka bir şeyle meşgul etmemek için, sadece azabı ifade ile yetinmiştir. Kur'an azab korkusunun, insanın benlik ve kalbinde yerleşmesi ile ilgilenmektedir. Bundan dolayı da kalbe ok saplayan şu soruyla kıssaya başlanılmıştır: *"Azabım ve tehdidim nasılmış (gördüler)?"* (54/19) ve yine aynı soruyla kıssa bitmiştir. Burada Kur'an, adeta insanın önüne bir savaşçıyı diker gibidir.

Bu sûredeki her kıssanın ardından Kur'an, Mekke halkına, Peygamber'e karşı takındıkları tavır ve bu tavrın tutarsızlığını göstermeye özen göstermektedir.

Andolsun ki, Kur'an'ı hatırlamak için kolaylaştırdık; hatırlayıp anlayan var mıdır? (54/17).

Kur'an böyle yapmıştır; çünkü bu sûredeki kıssalar, uyarı ve azapla korkutmak için nazil olmuştur.

Böylece siz de görüyorsunuz ki, Kur'an, kıssalarda bulunan edebî ögelerden hedefe ulaştıran, amacı gerçekleştiren kadarını seçiyor; bunun dışındaki olaylar, kişiler ve ayrıntıları bir tarafa bırakıyor. Bundan ötürü bu kıssanın, vukû bulmuş olayları öğretmek ve tarih bilgisi vermek gibi bir gayesinin olduğunu söyleyemeyiz; buna mukabil, korkutmak ve uyarmak gibi psikolojik bir gayeyle nazil olan, edebî bir kıssa olduğunu söyleyebiliriz.

İbnu'l-Esîr, Kur'an'daki bu anlatım özelliğinin farkına varmış ve bunu edebiyat veya belağât yahut sanat yönünden bazı nedenlere bağlamıştır.

Andolsun ki, Musa'ya kitap verdik, kardeşi Harun'u da kendisine yardımcı yaptık. "İlkelerimizi yalanlayan kavme gidin." dedik. Sonunda o kavmi yerle bir ettik (25/35-36).

Bu ayette, emir cümlesinin cevabının hazfedildiği (belirtilmediği)ni görmüyor musunuz? Bunun takdiri şu şekildedir: "Dedik ki, siz ikiniz ayetlerimizi yalanlayan toplumа gidin. İkisi onların yanına gittiler. Toplum bu ikisini yalanladı ve onları yerle bir ettik." Burada kıssanın iki ucu, başlangıç ve sonu zikredilmiştir. Çünkü kıssanın amacı, peygamber gönderilmesi ve onların peygamberi yalanlamalarının helak olma sonucunu doğurduğu konusunda delil getirilmesidir.[83]

Görüldüğü gibi *İbnu'l-Esîr*, kıssadaki belirtme ve hazfı, edebi-beyanî sebeplerle irtibatlandırmakla ve amacın böyle olduğunu söyleyerek, kıssanın iki ucunu belirtmekle yetinmiş, bunun dışındaki unsurlara yer vermemiştir. Öyle ki, bir tarihçi bu noktaları ihmal edemez ve onun bu alandan dışarı çıkma hakkı yoktur. Çünkü tarih disiplini ancak tarih verileriyle ayakta durur. (Bu kıssada belirtilmeyen unsurlara), Musa'nın

83 İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-Sâir Fî Edebi'l-Kâtibi ve'ş-Şâir*, s. 205.

nitelikleri, nesebi, peygamber olarak gönderilme zamanı, Harun'un niçin ve nasıl yardımcı yapıldığı, kendisi ile kavmi arasındaki tartışma ve diyalog gibi örnekleri verebiliriz.

Basit bir nedenden ötürü Kur'an, bütün bu detayları belirtmekten geri durmuştur. Kur'an fertler, topluluklar, toplumlar ve halkların tarihini kaydetmemektedir.

Hud sûresindeki Tufan kıssası ile ilgili olarak *Menâr* tefsirinde şöyle bir pasaj yer almıştır.

> Nûh (a) kıssasının birçok sûrede geçtiğini açıkladık. Bir sûrede geçen kıssa, diğer sûrelerde geçen kıssaların aynısı değildir. Bu sebeple burada Tufan olayı sadece amaçlanan ibret ve ögüt ölçüsünde zikredilmiştir. (Tufan olayı)na bazen bir ayette, bazen iki ayette ve bazan bir kaç ayette yer verilmektedir. Bu ayetteki anlatım ise en uzun ve kapsamlı olanıdır.[84]

Bu pasajlardan şöyle bir sonuca varabiliriz: Amaçlar ve hedefler bazı olayların zikredilmesi, bazılarının da zikredilmemesine (hafz) neden olan etkenlerdir. Esasen, klasik müfessirlerin ve edebiyatçıların, *zikr* ve *hazf* konularında söyledikleri sözler, bugün, Kur'an kıssalarındaki olayların seçimiyle ilgili olarak, temelde bizim söylediklerimizin aynısıdır. Bu seçim edebiyat kuralları üzerinde gerçekleşir ki, bu kurallar kıssaları, duygu dünyası ile irtibatlandırır; rasyonel/akli gözlem dünyasıyla değil. Çünkü edebiyatın öncülleri duygusaldır; dinî alan için elverişli olan da odur.

Bundan dolayı, bu Kur'an kıssalarına, edebi-tarihî kıssalar diyebiliriz. Burada Kur'an, tarih olaylarından, kıssa ögelerini alır; fakat bunları edebî bir tarzla sunar, duygusal bir biçimde işler, anlamları açıklar, hedeflere vurgu yapar ve bunlarla etki uyandırır. Öyle ki, duyguyu harekete geçiren büyüleyici bir üslupla benliklerde iz bırakır.

(2) Birlikte şu kıssaya bakalım: Allah şöyle buyurmuştur:

> *Elçiler Lût'un ailesine gelince, Lût "Doğrusu, siz tanınmayan kimselersiniz." dedi.*
>
> *Onlar, "Biz sadece şüphe edip durdukları azabı, sana gerçeği getirdik, şüphesiz doğru söylüyoruz. Artık gecenin bir kısmında*

84 Reşid Rıda, *age*, c. XII, c. 101.

aileni yola çıkar, sen de arkalarından git. Sizden hiç kimse arkasına bakmasın. Size emrolunan yere yürüyün." dediler.

Böylece Lût'a, bunların sabahlarken sonlarının kesileceğini bildirdik.

Şehir halkı sevinerek geldiler.

Lût "Bunlar benim konuklarımdır, beni utandırmayın. Allah'tan korkun, beni rezil etmeyin." dedi.

Onlar "Biz seni el aleme karışmaktan men etmemiş miydik?" dediler.

Lût, "Eğer, dediğinizi yapacaksanız, işte bunlar kızlarım." dedi.

Senin hayatına andolsun, onlar sarhoşlukları içinde bocalıyorlardı.

Güneş doğarken çığlık onları yakalayıverdi.

Yurtlarının altını üstüne getirdik. Üzerlerine çamurdan pişmiş taş yağdırdık.

Doğrusu, bunlarda anlayışlı kimselere ibretler vardır (15/61-75).

Bir başka yerde şöyle buyurmuştur:

Elçilerimiz Lût'a gelince, onların yüzünden üzüldü ve onlardan dolayı göğsü daraldı. "Bu çetin bir gündür." dedi.

Kavmi kovalanırcasına ona doğru geldi. Daha önce kötü işler işliyorlardı. Lût "Ey kavmim! İşte şunlar kızlarım, Sizin için doğal olan onlardır. Allah'a saygılı olun. Konuklarımın önünde beni rezil etmeyin. İçinizde aklı başında kimse yok mudur?" dedi.

Andolsun, senin kızlarınla bir işimiz olmadığını bilirsin. Ve doğrusu, ne istediğimizi şüphesiz biliyorsun." dediler.

Lût, "Keşke size karşı bir gücüm olsa veya sağlam bir köşeye sığınsaydım." dedi.

"Ey Lût! Biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana ilişemeyeceklerdir. Geceleyin bir ara, ailenle beraber yola çık. Eşinin dışında kimse geri kalmasın. Doğrusu, onların başına gelen onun da başına gelecektir. Onlara verilen söz gün doğmasıdır. Gün doğuşu yakın değil midir?" dediler.

Buyruğumuz gelince onların altını üstüne getirdik ve üzerlerine de çamurdan pişmiş Rabbinin katında işaretli, yığından taş yağdırdık. Bunlar, haksızlık yapanlardan uzak olmaz (11/77-83).

İkinci kıssa olan Hûd sûresindeki kıssaya baktığınızda, bu kıssanın şu sıra veya tarza göre cereyan ettiğini görürsünüz:

- Meleklerin gelişi
- Lût'un psikolojik durumu ve ıstırabı
- (Lût) kavminin gelişi
- Lût'un kavmine karşı tutumu, kızlarını onlara teklif etmesi
- Lût'un, kavminden misafirlerinin huzurunda kendisini rezil etmemelerini istemesi
- Kavmin Lût'u reddetmesi ve niyetlerini gerçekleştirmedeki ısrarları
- Meleklerin tavrı, Lût'a Allah'ın elçileri olduklarını haber vermeleri
- Meleklerin Lût'a, kavminden ayrılıp gitmesini öğütlemeleri ve sabah vaktinde azab ineceğini ona bildirmeleri.

Kıssa bu şekilde cereyan etmektedir. Kıssadaki olaylar, Lût'un hayatından alınmış; kıssa, kesitleri ve seçilmiş olayları birbirine bağlayan bir eksende sıralanmıştır. Ayrıca, onunla kavmi arasındaki diyalog, görsel (normal) mantık temeline göre cereyan etmektedir. Çünkü Lût ile kavmi arasındaki diyalog, bu misafirlerin Allah'ın elçileri melekleri olduğunu (Lût'un) öğrenmesinden öncedir.

Hicr sûresindeki kıssanın, daha başka bir tarzda cereyan ettiğini göreceksiniz. Zira buradaki kıssada, kavmi Lût'a gelmeden ve onunla kavmi arasındaki sözkonusu diyalog gerçekleşmeden önce, melekler, Allah'ın elçileri olduklarını Lût'a bildirmektedir.

Hicr sûresindeki Lût ile kavmi arasındaki diyalog, Lût'un, misafirlerin Allah'ın elçileri olduklarını ve kendisine bir zarar vermeyeceklerini öğrenmesinden sonra cereyan etmektedir. Bu durum bize, olayların akışının, zamansal sıralamaya ve mümkün olabilecek mantıksal zincire göre gerçekleşmediğini göstermektedir. Çünkü akıl, misafirlerinin Allah'ın elçileri ve melekler olduğunu bildiği halde, Lût'un melekler yüzünden, kavminden çekinip korkmayacağını ve bundan dolayı da kızlarını bir eziyet veya istenmeyen bir duruma maruz bırakmaya-

cağını bilir. Ancak Kur'an, iki kıssayı da farklı biçimde işlemiş, yapı ve sıralama yönünden iki farklı tarzı takip etmiştir.

Olayı düşününce göreceksiniz ki, her iki kıssanın da amacı farklıdır. Yine göreceksiniz ki, Kur'an her iki kıssadaki olayların sıralanmasında farklılık göstermiştir. Bu durum, her iki kıssanın da bağımsız birer kıssa olduğu izlenimini vermektedir. Kur'an'ın olayları sıralama biçimi, amaçların farklılığından ötürü farklılık arzetmektedir. O derecede ki, bu ihtilaf, tarih disiplininin en önemli unsuru olan zaman unsurunun ihmal edilmesine yol açmıştır.

Hud sûresindeki Lût kıssasının amacı, Peygamber (s)'in kalbinin takviye edilmesidir. Bu nedenle Kur'an, Lût (a)'un çektiği ıstıraba yer vermiştir. Bundan dolayı da Lût'un psikolojik durumuna dikkat çekmiş, onun duygularını göstermeyi ve onun düşüncelerini anlatmayı amaçlamıştır. Bu sürede geçen bütün kıssalarda, Kur'an aynı tarzı takip etmiştir. Sûrenin başlangıç ve bitiş bölümlerinde, tam bir uyum vardır. Bu sûrenin başlangıç kısmında Allah, Hz. Muhammed (s)'in psikolojisini tasvir ederek şöyle buyurmuştur:

> *Onların "Ona bir hazine indirilmeli veya beraberinde bir melek gelmeli değil miydi?" demelerinden gönlün daralır ve belki de sana vahyolunanın bir kısmını bırakacak olursun. Ama, sen ancak bir uyarıcısın ve herşeyi gözetici olan Allah'tır* (11/12).

Surenin son kısmında ise şöyle buyurmuştur:

> *Elçilerin haberlerinden, senin kalbini sağlamlaştıracak herşeyi sana anlatıyoruz* (11/120).

Kur'an, kavmine doğru yolu göstermede ısrar etmesini ve kavminin ona karşı sergilediği olumsuz tavır sebebiyle Peygamber'in sıkıntı/strese girdiğini, devamlı gündeme getirmiştir. Ayrıca Hûd sûresindeki kıssaların iniş sebebinin, Peygamber'in kalbinin yatıştırılması olduğunu, Kur'an açıkça ifade etmiştir. Bu yüzden, diğer peygamberlerin çektikleri ıstıraplar ve sıkıntılar üzerinde durulmuştur.

Hicr sûresindeki Lût kıssasının amacı ise, inkarcılara indirilen ilahî azabın açıklanmasıdır. Bu yüzden Kur'an, meleklerin kendilerini tanıtmaları ve Lût'a, kavmin başına

gelecek musibetleri ve onların üzerine inecek azabı haber vermeleri temelinde olayı anlatmıştır. Bu durum Peygamber (s)'in durumuyla uygunluk azretmektedir ve Kur'an buna, Hicr sûresinin sonunda şöyle diyerek açıklık kazandırmıştır:

> *Rabbine andolsun, hepsini yapmakta olduklarından sorumlu tutacağız. Artık sana buyurulanı açıkça ortaya koy ve ortak koşanlara aldırma. Doğrusu, Allah'ın yanına başka tanrı koyan alaycılara karşı biz sana yeteriz. Onlar ne olduğunu bileceklerdir* (15/92-96).

Peygamberlerin kavimlerine inen azab üzerine vurgu yapılması bu kıssanın amacıdır. Bu durum, sûrenin son bölümünde, Peygamber(s)'in korunduğunu (Allah'ın) ilan etmesi, müşriklerden uzaklaşmasını Peygamber'den talep etmesi, Allah'ın onlar karşısında Peygamber'e destek olacağı ve onların bu tutumun sonucunu göreceklerini açıklaması ile uygunluk arzetmektedir.

Böylece sûrede anlatılan olayların, duyguyu harekete geçirme amacına göre sıralandığını, insanların düşünce ve anlayışlarını sarsmanın bu amaca götürebileceğini görmekteyiz. Bütün bu durumları bugün *"duygu ve vicdan mantığı"* (mantıku'l-âtıfe ve'l-vicdân) kavramı ile ifade ediyoruz.

Nîsâbûrî tefsirinde şöyle bir pasaj bulunmaktadır:

> Burada "*Musa, bizimle buluşma vakti için, kavminden yetmiş adam seçti.*" (7/155) ayetinde geçen, "belirlenen vakit" (mikât) in, "*Biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana inanmayacağız.*" (2/55) ayetinde geçen "konuşma" (kelam) ve "görme" anının aynısı mı yoksa başkası mı olduğu hususunda, müfessirlerin arasında farklı görüşler vardır: Birinci (aynı olduğunu söyleyen) görüş sahipleri, "Rabbi Musa'ya, İsrailoğullarından yetmiş kişiyi getirmesini emretmiş; bu adamlar (ilahî) kelamı işittiklerinde (Allah'ı) görmek de istemişler ve "*Allah'ı apaçık görmedikçe sana inanmayacağız.*" (2/55) demişler; nihayet onları, "ceza yıldırımı" (صاعقة) çarpmıştır ki, ayet (7/155)te geçen sarsıntı (رجفة)da kastedilen anlam budur." demektedirler. İkinci görüş sahiplerine gelince, (Bakara 2/55 ile Araf 7/155'teki "mikât (ميقات)"ların farklı olduğunu söyleyenler), Bakara'da geçen "*Ey Mûsa, biz sana inanmayacağız...*" (2/55) ayetini tefsir ederken şunları söylemiştik:

1. Bu vak'a, buzağıya tapmaya bir karşılık olarak, "katl-i nefs" olayından önce olmuştur.
2. Bu vak'a, "katl-i nefs" olayından sonra meydana gelmiştir.

Bu (ikinci) görüş sahipleri, iki anın da farklı anlarda olduğuna şöyle delil getiriyorlar: Allah "Konuşma için belirlenen vakit" ve "görme talebi"ni kıssada zikretmiş, bunun ardına "buzağı" kıssasını eklemiş ve söze bu kıssa ile son vermiştir. Açıkça görülen durum, bu iki kıssanın farklı olduğunu gerektirmektedir. Aksi takdirde (Kur'an'daki uyum bozulmaktadır.[85]

Nîsâbûrî iki kıssanın tertibindeki farklılığı anlatmakta ve bu ikisinin birbirinden farklı (kıssalar) olduğu kanaatine varmaktadır. O, uyum (tenâsub) bozulur endişesiyle bunları söylemektedir. Eğer Nîsâbûrî, Kur'an'ın bunu kasten yaptığını farketmiş olsaydı; ne kendisi ne de diğer müfessirler için Kur'an kıssalarındaki bu tür problemler ortada kalırdı.

Bakara sûresindeki bu Musa kıssasında olaylar, Allah'ın Yahudilere verdiği nimetlerin hatırlatılması temelinde tertip edilmiştir ki, burada amaç, Peygamber (s)'i onlara sevdirmek ve onları İslam'a girmeye yöneltmektir. Bu yüzden Kur'an, kıssanın ayrıntısına girmemiş, "kımıl", "kurbağa", "kan" gibi musibetlere burada yer vermemiştir. Ancak, Araf sûresindeki Musa kıssasındaki olayların tertibi, başka bir temel üzerine oturmaktadır. Kur'an burada (özellikle) hatırlatmada bulunmak için, Yahudileri merkeze almamış; kıssayı oluşturan bu olaylar ile Mekkeli müşriklerin kalplerine korku salmak, onları yalanlama ve istikbârdan vazgeçmeye yöneltmek hedeflenmiştir. Bu yüzden (Araf sûresindeki Musa kıssasında) olayları ayrıntılarıyla anlatmış ve meydana gelen azap ve musibetleri çok kuvvetli bir biçimde göstermiş; tıpkı Musa'nın kendi kavmine ilgi ve şefkatinin açıkça gösterilmesi gibi; Allah'ın da Musa'ya şefkati ve onu peygamber seçmesi ortaya konulmuştur.

Kur'an'ın gerçekleştirmek istediği amaçlar, üslup ve yöntemi belirlemekte, buna göre Kur'an, olayları sıralamakta ve bu olayları duygu bağıyla birbirine bağlamaktadır.

85 en-Nîsâbûrî, *age*, c. IX , s. 53.

Kıssalardaki olayların sıralanmasıyla ilgili bu kuralı büyük alim Muhammed Abduh daha önce tespit etmişti. Şu pasajlar bu kuralı açıklamaktadır:

Menâr Tefsirinde büyük alim Abduh şöyle demiştir:

> İslam düşmanlarından bir çoğu, kıssalarda olayların (doğru) sıralanmadığı şeklinde Kur'an'ı eleştiriyorlar; (Musa kıssasındaki) su isteme ve taşa vurma; Tih'ten ve şehre girmeden önceye tesadüf etmiştir, halbuki burada Kur'an, bu olayların daha sonra gerçekleştiğini belirtmektedir, diyorlar. Kur'an'da anlatılan peygamberler ve toplumları anlatan kıssalarla ilgili olarak söylediklerimiz bu şüpheyi kaldırmaktadır. Şöyle ki, Kur'an, tarihî bilgi vermeyi ve oluş zamanlarına göre olayları sırasıyla anlatmayı amaçlamamıştır. Kıssaların anlatılma gayesi ibret ve öğüt vermek, (Allah'ın) nimetlerini ve bunlara nasıl nail olunacağını açıklayıp dikkat çekmek, (Allah'ın) azabını ve bu azabın nedenlerini ortaya koyup bunlardan korunmayı vurgulamaktır. Söz akışında bu amaç gözetilince olayların anlatım sıralamasının en uygun ve en etkin bir tarza göre olması gerekir.[86]

Yine *Menâr*'da şöyle bir pasaj bulunmaktadır:

> Büyük alim Abduh şöyle demiştir: Bu ayetler Kur'an'ın kendine özgü üslubuna göre nazil olmuştur ki, bu yönden Kur'an ilktir ve ona yetişilememiştir. Kur'an, kıssalarda ve hatta tek bir kıssa içinde, tarihçilerin kronolojik sıralamasına, cümlelerin dizilişleri ve onların olaylara göre sıralamasında, yazarların metoduna bağlı kalmamıştır. Kur'an, kıssalarda kalpleri büyüleyen, düşünceyi derhal harekete geçiren, ibret alınması için benliği sarsan bir üslup ile cümleleri dizmektedir. İsrailoğulları ile ilgili kıssalarda, Allah'ın onlara bahşettiği nimetler ve bu nimetlere karşılık olarak onların gösterdikleri nankörlükler, bütün bunların sonucunda, onların bazı cezalara maruz bırakılmaları, iyi ve kötü olaylarla imtihan edilmeleri, her cezadan sonra nasıl tövbe ettikleri ve her tövbeden sonra onlara nimet verildiği; sonra tekrar eski şımarıklıklarına ve nankörlüklerine geri döndükleri gibi konular üzerinde durulmuştur.[87]

Menâr'daki bu pasajlardan açıkça anlaşıldığı üzere, büyük alim Abduh'un düşüncesi şudur: Kur'an kıssalarındaki olay-

86 Reşid Rıda, *age*, c. I, s. 337.
87 Reşid Rıda, *age*, c.I, s. 346.

lara ait sıralama, kendine özgü edebî bir tarza göredir ve bu yüzden bazı kıssalar duygusal esasa göre anlatılmaktadır. Bu açıdan Kur'an, tarihçilerin olayları (kronolojik olarak) sıralaması prensibine muhalefet etmektedir. Kur'an'ın kıssalardaki olayları sunuş tarzı ancak ve ancak edebi-duygusal sunuş biçimindedir, sanatsal özelliğe sahiptir, derken; bizim söylemek istediklerimizin özü işte budur.

Bu pasajlardan şu sonuca varabiliriz: Kur'an kıssalarında anlatılan tarihsel olaylar duygusal bir biçimde sıralanmış, insanları gayrete getirme ve onların benliklerini harekete geçirme amacına uygun olarak binâ edilmiştir. Bunun anlamı şudur: Bunlar tarihsel-sanatsal kıssa türlerindendir. Burada hadise sanatsal boyuta sahiptir; bu tür kıssaların, tarihin değil söz sanatının ölçütleri ile değerlendirilmesi gerekir.

3) Şu kıssaları beraber okuyalım: Allah şöyle buyurmuştur:

Âd kavmi de elçileri yalanladı.

Kardeşleri Hûd onlara, "Allah'a karşı saygılı olmaz mısınız? Doğrusu, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim; Allah'a saygılı olun ve bana itaat edin. Buna karşı sizden bir ücret istemiyorum; ödülüm ancak âlemlerin Rabbine aittir. Siz her yüksek yere koca bir bina kurup, boş şeyle mi uğraşırsınız? Temelli kalacağınızı umarak sağlam yapılar mı edinirsiniz? Yakaladığınızı zorbaca mı yakalarsınız? Artık Allah'ı sayın ve bana itaat edin. Bildiğiniz şeyleri size verene saygılı olun; davarları, oğulları, bahçeleri ve akarsuları size o vermiştir. Doğrusu, hakkınızda büyük günün azabından korkuyorum." dedi.

Onlar "İster öğüt ver, ister öğüt verenlerden olma, bizce birdir."

"Bu durum öncekilerin huyudur. Biz azaba uğratılacak da değiliz." dediler.

Böylece onu yalanladılar; Biz de kendilerini yokettik. Bunda, şüphesiz ki ders vardır; ama çoğu inanmamıştır.

Doğrusu, Rabbin hem güçlüdür, hem acıyandır (26/123-140).

Kur'an'da yine şöyle buyurulmuştur:

Lût kavmi de elçileri yalanladı.

Kardeşleri Lût onlara "Allah'a saygılı olmaz mısınız? Doğrusu, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'ı sayın ve bana itaat edin. Buna karşı sizden bir ücret istemiyorum;

benim ücretim ancak âlemlerin Rabbine aittir. Rabbinizin, sizin için yarattığı eşleri bırakıp da insanlar arasında erkeklere mi yaklaşıyorsunuz? Doğrusu, siz sınırı aşmış bir topluluksunuz." dedi.

Onlar "Ey Lût! Bu sözlerinden vazgeçmezsen, kuşkusuz sürülenlerden olacaksın." dediler.

Lût "Doğrusu, yaptığınıza çok kızanlardanım. Rabbim! Beni ve ailemi bunların yapacaklarından kurtar." dedi.

Yalnız geride kalanlarla beraber yaşlı bir kadın dışında, onu ve ailesini bütünüyle kurtardık.

Diğerlerini yerle bir ettik.

Üzerlerine de yağmur yağdırdık. Uyarılan, fakat yola gelmeyenlerin yağmuru öyle kötü idi ki!

Şüphesiz, bunda bir ders vardır, ama çoğu inanmamaktadır.

Doğrusu, Rabbin Güçlüdür, Acıyandır (26/160-175).

Bu ayetlere bakınız, bazen yapı ögelerinde farklılık olsa bile, dizayn bütünlüğü ile yapı ve terkip uyumunu göreceksiniz. Lafız ve terkiplere ve hatta "elçiler" kelimesinde tekil kelimenin bırakılıp çoğul kelimenin kullanılışına kadar, ayet gruplarındaki her iki giriş bölümü tıpatıp birbirine benzemektedir. Nitekim biz, *Âd* toplumuna Hûd'dan başka peygamber gönderilmediğini biliyoruz. Aynı durum Lût toplumu için de geçerlidir.

İki kıssanın da son bölümleri lafız ve terkipler yönünden tıpkı birbirine benzemektedir.

Her iki kıssada, ağırlığını hissettiren bu duygusal atmosfer, peygamberlerin insanlara doğru yolu gösterme konusundaki duyarlılıklarından kaynaklanmaktadır. Peygamberlerin, içinde yaşadıkları toplum karşısındaki bu duyarlılıkları, onların, duyguları yumuşatan ve kalbi yatıştıran bazı nitelikleri taşımaları sonucunu doğurmaktadır. Şöyle ki, Peygamber o toplumun kardeşidir, Allah için nasihat etmeye çabalayan "güvenilir peygamber" onlardan hiçbir ücret istememekte, Allah'a karşı görevlerini yerine getirmeleri ve itaat etmelerinden başka, onlardan bir şey beklememektedir. Halbuki o müşrikler, Peygamber'e muhalefet etmek konusunda ısrar ediyorlar, öğüt ve irşadı kabul etmiyorlar, fesat ve dalalet üzere olan tavırla-

ından vazgeçmiyorlardı. Hûd kavmi, öğüt verse de vermese de peygamberlerine itaat etmeyeceklerini söylüyorlardı. Lût Kavmi (Lût'tan), öğüt vermeyi bırakmasını talep ediyor, aksi takdirde, Onun sürgün edileceğini söylüyordu.

Aynı şekilde, bazen olaylar, şahıslar ve diyalogdaki unsurlar değişse de iki kıssanın yapısının tek bir temel üzerinde bina edildiğini, her iki sûreye tek bir ruhun hakim olduğunu görüyoruz.

Bu bütünlüğün hikmeti, Kur'an'ın her iki kıssada tek bir amacı hedeflemesinde görülebilir. Şöyle ki, sûrenin başlangıç bölümünde, Peygamber (s)'in kavmine doğru yolu gösterme konusunda son derece duyarlılık göstermesi; buna karşın, müşriklerin sûrenin sonunda özetlenen, olumsuz tavrı takınmalarına işaret edilmiştir.

Allah şöyle buyurmuştur:

Tâ, Sîn, Mîm. Bunlar apaçık Kitab'ın ilkeleridir.

İnanmıyorlar diye nerdeyse üzülerek kaygılanacaksın.

Biz dilesek, onlara gökten bir belge indiririz de ona boyun eğip kalırlar (26/1-4).

İşte bu ruh, sûrede anlatılan kıssalarda ağırlığını hissettirmiştir. Bu yüzden kıssalar, birbirine benzer biçimde bina edilmiş, bu yapının ögelerinden çoğu birbirine uymuştur.

Bu paragraftan şöyle bir sonuca gidebiliriz: Duygusal mantık, kıssa olaylarının seçimi üzerinde veya klasik alimlerin de ifadesiyle, zikr (belirtme) ve hazf (belirtmeme) esasına göre, Kur'an'daki tarihsel kıssalara hakim olmaktadır. Olay sadece bundan ibaret değildir. Bu duygusal mantık, kıssadaki olayların sıralanışı, yine, klasik alimlerin terimiyle, "takdim" (öne alma) ve "tehir" (geriye bırakma) biçiminde kıssalara hakim olmakta, daha da ileri giderek kıssaların tüm dizaynı ve yapısında ağırlığını hissettirmektedir.

Bunun anlamı şudur: Kur'an'daki tarihsel kıssalarda, ancak ve ancak edebî anlatım tarzı hakimdir.

4) Geçmiş pasajlarda birtakım meseleler üzerinde durduk ki, bunlar şu tezi ispatlamaktadır: Tarihsel kıssada, rasyonel

gerçeklik ve tarihsel anlatım yoktur; sanatsal veya edebî gerçeklik vardır.[88] Burada, arzu edilen hedefe ulaştırmak için etki uyandırma amaçlanmıştır. Kur'an'daki tarihsel kıssa, edebî kıssadır ve onda tarih bilgisi vermekten başka bir şey amaçlanmaktadır. Bu kıssalar, tarih biliminin konu edindiği şeylerden başkasını konu edinmekte ve onun tespit ettiklerinin dışındaki hususları ortaya koymaktadır. Kıssalardaki çeşitli anlatım ögeleri arasındaki ilişkilere dayanarak bütün bu meseleleri açıklığa kavuşturduk. Şöyle ki, kıssalarda bazı ögeler zikredilmeyip diğer bazıları seçilip zikredilmektedir. Bunu klasik alimler "zikr" ve "hazf" terimleriyle ifade ederler. Kıssa, îcâz (özetleme) ve itnâb (detaylandırma) yoluyla da anlatılabilmektedir. Kıssalardaki seçilmiş ögelerin sıralanmasında farklılık veya klasik âlimlerin ifadesiyle "takdim" (öne alma) veya "tehir" (geriye bırakma) vardır. Bütün bu durumlar, tek bir kıssa içinde bile olabilmektedir. Dizayn, kalıba dökme ve terkib yönünden, farklı kıssalar arasındaki ilişkilere dayanarak bu meseleleri açıkladık ki, bu durum, unsurları ve yapı ögeleri farklı olan kıssalarda görülebilmektedir. Nihayet bütün bu durumların, gözetilen amaç ve hedefle bağlantısının olduğunu, kıssalara duygusal atmosferin hakim olduğunu, duygusal mantığa göre kıssaların tanzim edildiğini, işte bütün bu nedenlerden ötürü Kur'an kıssalarının edebî karakter taşıdığını görmüş olduk.

Şimdi de başka bir konuyu, Kur'an'ın, kıssalardaki tek bir öge karşısındaki tutumunu etüt etmek istiyoruz.

Kıssalardaki şu ögelere birlikte bakalım:

a) Allah buyuruyor:

Size işkence eden, kadınlarınızı sağ bırakıp oğullarınızı boğazlayan Firavun adamlarından sizi kurtarmış olduğumuzu hatırlayın. Onda, Rabbinizden büyük bir imtihan vardı (2/49).

88 Edebiyat ve hakikat konusunda bkz: Berna Moran, *age*, s. 273-288, Horst Redeker, *Edebiyat Estetiği* (çev: Aziz Çalışlar), Ankara 1986, s. 1-7, 39-93. Mantık ve matematiğin doğrularının zorunlu ya da kesin olmadığını ileri süren filozoflar bile olmuştur. Bkz: Alfred Jules Ayer, *Dil, Doğruluk ve Mantık* (çev: Vehbi Hacıkadiroğlu, İstanbul 1998, s. 51 (Ç).

Bu ayet, Hz. Peygamber'in(s) çağdaşı olan Ehl-i Kitab'a hitab etmekte, Allah'ın daha önceden Ehl-i Kitab'a bahşettiği nimetler ve üstün konum hatırlatılmaktadır. Bu ayetin, Hz. Muhammed'in yaşadığı zaman dilimine işaret eden bir kalıpla gelmediğini görüyoruz. Bu ayet, Hz. Musa döneminde ve ondan önce, Ehl-i Kitap (Yahudi) atalarının başından geçen olayları bir tarafa bırakmakta ve bu olayları, şimdi yaşanıyor ve müşahade ediliyor gibi tasvir etmektedir. Adeta bu olayları yaşayanlar ataları değil; (Hz. Muhammed'in muhatabı Yahudiler)dir ve onlar bu olayları geçmişte yaşıyor gibidirler.

Bu durum ancak ve ancak edebî yaklaşımla açıklanabilir ki, Kur'an bu yaklaşımı hedeflemiştir. Kur'an'ın îcâzı buradadır. Bu yaklaşım, benlikleri etkilemeyi öngörür. Kıssalarda *"duygusal mantık"* dediğimiz mantık ağırlığını hissettirmektedir.

Allah'ın, daha önce yaşayan Yahudiler ve Ehl-i Kitab'a bahşettiği nimet ve üstünlüklerin Kur'an'da anlatılmasının hikmeti (Peygamber'e çağdaş Yahudilerin) kalplerini yumuşatmak ve onları Hz. Muhammed (s)'e iman etmeye yöneltmektir. Bu yüzden Kur'an, olaya ve olayın zamanına işaret eden formu bir tarafa bırakıp, meseleyi onların önüne getiren ve gözlerinin önüne seren başka bir formu kullanmıştır ki, burada sanatsal bir canlandırma (dramatize) bulunmaktadır.

Öyle ki, bu canlandırma, edebiyatta "hareketler ve işaretlerle tasvir" olarak tabir edilmektedir.

Bu biçim, kalpleri harekete geçirmek, duyguyu uyandırmak açısından daha etkilidir. Bu üslup insanların benliklerinde, Allah'a karşı saygı ve itaat duygularının yayılmasını sağlar.

b) Allah buyuruyor:

İnsanların tümü Allah'ın huzuruna çıkarlar. Ezilenler, ezenlere "Doğrusu, biz size uymuştuk. Şimdi, Allah'ın azabından bizi kurtarabilir misiniz?" derler. Onlar ise, "Allah bizi doğru yola koysaydı, biz de sizi doğru yola iletirdik. Artık sızlansak da dayansak da birdir. Çünkü kaçacak bir yerimiz yoktur." derler.

İş bittikten sonra, şeytan: "Doğrusu, Allah size gerçek sözü vermişti. Ben de size söz verdim, ama caydım. Aslında sizi zorlayacak bir gücüm yoktu. Yalnız sizi çağırdım, siz de geldiniz. O halde beni yermeyin, kendinizi kınayın. Ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız. Daha önce de beni Allah'a ortak koşmanızı inkâr etmiştim. Doğrusu, haksızlık yapanlara acıklı azap vardır (14/21-22).

Bu ayetler ahiret hallerinden birini tasvir ediyor. Mustaz'aflar (ezilmiş halk tabakası) ile müstekbirler (toplumun ileri gelenleri, ezenler) ve Şeytan ile ona tabi olanlar arasındaki tartışmayı anlatıyor. Bu olaylar zaman yönünden henüz vukû bulmamıştır. Rasyonel mantık, olay için vakıayı (vuku bulmayı) gerektirmiş ise, bu toblonun geleceğe işaret eden formla tasvir edilmesi gerekir. Oysa Kur'an, bu biçimi (gelecek zaman kipini) bırakmış ve olayın meydana geldiğini gösteren biçimi (mazi kipini) tercih etmiştir. *"Allah'ın huzurunda göründüler."*, *"Şeytan dedi."*, *"Ezilmişler dediler."* vs. Buradaki incelik nedir?

Bu inceliği kavramak hiç de zor değildir. Kur'an, bu tablo ile akideye dair bir şeyi veya ahirette ezilenler ile ezenler, insanlar ile Şeytan arasında meydana gelecek bir diyologu öğretmeyi, sonuçta insanların bazı hakikatleri bilmelerini ve inanacakları öğretileri öğrenmelerini hedeflememekte; (buna mukabil Kur'an) insanlara, Ahiret gününde onları bekleyen, hesaba çekilme, sorumlu tutulma, yargılanma v.s. hususları göstererek, onların benliklerini ıslah etmeyi istemektedir. Kur'an bu sonuca eşsiz bir edebî metot ve bunu takip eden duygusal etkilemeler ve psikolojik reaksiyonlar ile varmaktadır.

Kur'an bu tablo ile, Peygamber (s)'in çağdaşlarının benliklerinde korku ve endişe yaymayı, ezilenlerin, ezenlere tabi olmak ve onların sözlerini dinlemekten vazgeçmelerini; ezenlerin de kendi hevalarına uymamalarını; Şeytan'ın peşinden gitmemelerini tavsiye etmeyi hedeflemektedir. Bu yüzden Kur'an, bu diyaloğu vukû bulmuş bir olay şeklinde tasvir etmiş, mazi kipiyle anlatmıştır. Bunun nedeni şudur: Peygamber'in çağdaşı olan müşrikler, muhakkak gerçekleşecek olan (yeniden) dirilişi inkâr ediyorlardı. Kur'an onların kaçış noktalarını kapatmak ve olayı olmuş bitmiş bir mesele gibi

ortaya koymayı istiyordu. Bu yüzden ayetler, olayın vuku bulduğuna işaret eden mazi formu ile gelmiştir.

Yeni bir ifadeyle, Kur'an bu manzarayı, "olmuş imajı" vererek tasvir etmiştir.

Mazi formunun kullanılması, rasyonel olarak olayın, konuşulan andan daha önce vukû bulduğunu gösterir. Duygusal veya sanatsal yönden ise, olayın gerçekliğini ve onun kaçınılmaz bir gereklilik olduğunu gösterir. Birincisinde yani rasyonel mantıkta, asla sadakat ve akıl normları geçerlidir. Bu durum, Kur'an'ın amaçlarından değildir ve bunun üzerinde durulması yersizdir.

Edebî yaklaşımda ise duygusal mantık geçerlidir ve burada olayın gerçekleştiğini doğrulama veya yanlışlama normaları geçerli değildir. Çünkü amaç, olayın vukû bulduğunu ifade etmek değil, onun vurgulamak istediğidir.

Yukarıda zikredilen ayetlerden önceki iki ayette Allah bütün bu gerçekleri vurgulamaktadır:

> *Gerçekten Allah'ın gökleri ve yeri yarattığını bilmiyor musun? O dilerse sizi yok eder ve yeni bir halk var eder. Bu ise Allah'a güç değildir* (14/19-20).

Burada hitap Hz. Peygamber'in kavmine yöneltiliyor, onların Peygamber'e karşı sergiledikleri olumsuz tavırları tasvir ediliyor. Öyle ki, bu tavırlar, Allah'ın müşrikleri helâk edip onların yerine başka bir toplum getirmesine neden olacak kadar, müşriklerin inatta en son noktaya ulaştıklarını gösteriyor.

Bu biçimde ağırlığını hissettiren mantık, edebî ve duygusal mantıktır. Klasik edebiyatçılar, biçim ve form ile bunların psikolojik etkileri arasındaki ilişki üzerinde durmuşlardır.

İbnu'l-Esîr, iki tür ifade biçimi yani, müstakbeli mazi kipiyle ve maziyi de müstakbel kipiyle ifade etme hakkında şunları şöylemiştir:

> İki anlatım biçimi arasındaki fark şudur: Müstakbel için mazi kipinin kullanılmasının amacı, fiilin yapısına ve bu fiilin biçimine, âdeta dinleyicinin tanık olduğunu ortaya koymaktır.

Bununla, henüz gerçekleşmeyen bir işin olacağını ispat etme amaçlanmıştır. Geçmiş zaman kipiyle, gelecek zamana ait haberlerin verilmesine örnek olarak şu ayeti verebiliriz:

Dağları yürüttüğümüz gün, yeryüzünü dümdüz görürsün. Hiçbirini bırakmaksızın insanların hepsini bir araya getirdik (getiririz) (18/47).

Geniş-gelecek (mustakbel) zaman kipleri olan "nuseyyiru/نسير" (yürütürüz) ve "terâ/ترى" (görürsünüz) fiillerinden sonra gelen "haşernâ/حشرنا" (onları haşrettik) geçmiş zaman (mazi) fiili, insanların kıyamet hallerini görmeleri için, haşr olayının, "yürütme" ve "görme" fiillerinden önce olduğuna işaret ediyor, denilebilir. Âdeta Allah, "Biz bu olaydan önce insanları haşrettik", şeklinde buyurmaktadır. Çünkü haşr olayı önemlidir. Zira, kimi felsefeciler ve diğerleri haşr olayını inkar etmektedir. Önemine binaen, mazi lafzı kullanılmıştır.[89]

Açıkça görülüyor ki, *İbnu'l-Esîr*, bu ifade kalıplarını belirleyen mantığın rasyonel değil, psikolojik mantık olduğu kanaatindedir. Bu da edebî yani sanatsal mantık demektir.

Kur'an'ın bu tavrı klasik alimleri şaşırtmıştır. Çünkü onlar edebî izah tarzı varken, bu olguyu edebî mantık temeline göre yorumlamamışlar, rasyonel mantık veya tarihsel mantık temeline göre yorumlamışlar; bu yüzden de birçok açmaza düşmüşler ve birçok problemle karşı karşıya kalmışlardır. Maide sûresinin sonundaki İsa kıssası karşısındaki tutumları buna örnektir:

Allah "Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara 'Beni ve annemi iki tanrı olarak tutun' dedin?" demişti de İsa "Hâşâ, hakkım olmayan bir sözü söylemek bana yaraşmaz. Eğer demişsem, sen onu bilirsin. Sen benim içimde olanı da bilirsin. Ama, ben senin zatında olanı bilmem. Çünkü görünmeyenleri ancak, en çok sen bilirsin." dedi.

"Ben onlara, ancak, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a tapın." diye sadece bana emrettiğini söyledim. Aralarında bulunduğum sürece onlara gözcü idim. Beni öldürdüğün zaman, sen onları gözlüyordun. Zaten, Sen herşeye tanıksın.

Eğer, onlara azap edersen, doğrusu onlar senin kullarındır. Eğer onları bağışlarsan, şüphesiz, sen yüceşin, bilgesin (5/116-118).

89 İbnu'l-Esîr, *age*, s. 173.

Müfessirler buradaki diyalog üzerinde durmuşlar, bunu lafzî işaret ve ilk akla gelen mana (ma'nây-ı mütedâbir) temeline göre tefsir etmeye çalışmışlar; bu diyalogu tarihsel mantık ile değerlendirmişler, bundan dolayı da kendilerine "bu diyalog ne zaman oldu?" diye sormuşlardır. Kimileri, bu diyalogun, İsâ'nın semâya ref'i zamanında gerçekleştiği ve bunun mazi kipine uygun düştüğü görüşüne varmışlardır. Kimileri de gerçekleşmediği ve kıyamet günü gerçekleşeceği kanaatine varmışlar, buna şu ayeti delil getirmişlerdir:

Allah "Bugün, doğru olan kimselere doğruluklarının yarar sağladığı gündür. Onlara, içlerinden ırmaklar akan, içinde ebedi ve temelli kalacakları cennetler vardır. Allah onlardan hoşnut oldu, onlar da Allah'tan hoşnut oldu. İşte büyük başarı budur." dedi (5/119).

Zira bu ayet kıyameti nitelemektedir. Nîsâbûrî tefsirinde bu durum açıkça görülmektedir.

Müfessirlerin yanılgısının sebebi şudur: Müfessirler, edebiyatçıların söyledikleri gibi, ayetten ilk akla gelen anlamları anlıyorlar ve ayeti rasyonel mantık açısından ele alıyorlar. Bu yüzden, İsâ ile Allah arasında meydana gelen veya meydana gelecek olan bu diyaloğun vaktini öğrenmeye çaba sarfediyorlar. Oysa onlar meselenin içyüzünü bilseler ve burada söylenmek istenenin, sanatsal anlamlar olduğunu hesaba katsalardı, ayetleri edebî mantık esasına göre ele alırlar ve Kur'an'ın hedeflediği amacı araştırırlardı. Öyle ki, burada kıyamet günü olacak bir olayın haber verilmesi sözkonusu değildir. Amaç Peygamber (s) dönemindeki mevcut Hıristiyanların eleştirilmeleri ve İsa'ya ibadet etmekten uzaklaştırılmalarıdır. Eğer tefsirciler, konuyu bu yöntemle ele almış olsalardı, böyle bir probleme ve ihtilafa düşmüş olmazlardı, bu diyaloğun, olayın gerçekleştiğine işaret eden bir form ile niçin geldiğini mutlaka bulurlardı ki, bu oldukça kolay bir iştir. Çünkü Kur'an bu kişilerin yolunu tıkamak ve yürüyüşlerine engel olmak istemektedir. Bundan dolayı meseleyi olmuş-bitmiş bir iş gibi sergilemiştir. O derecede ki, inkar bir yana, şüphe ihtimali bile bırakmamıştır. Bu durum Hıristiyanların (yanlış) inançlarını sarsmakta ve onları, intikam sahibi ve cebbâr olan, Allah'ın azabıyla korkutmaktadır. Bu diyaloğun,

daha önce zikrettiğimiz, ezilenler, ezenler ve şeytan arasındaki diyaloğa benzemesine engel bir durum göremiyorum.

Yine kanaatim şudur ki, kıyamet sahnelerini veya gerçekleşmesi uzak görülen musibet ve azabı betimlemede Kur'an, genellikle bu üslubu, Arabın benliğindeki şüphe veya inkarı bitirmek için, olayların vukû bulduğuna delâlet eden formları kullanmıştır. Şu ayetlerde bu durum açıkça görülmektedir:

Kıyamet vakti yaklaştı, ay yarıldı (54/1).

Allah'ın buyruğu gelmiştir. Artık onun acele gelmesini istemeyin. Allah onların ortak koşmalarından yücedir, uzaktır (16/1).

Buradan şu noktaya varmak istiyoruz: Kur'an, kıssalarda yan anlamları ifade etmek istemektedir. Bundan ötürü de zamanı belirli fiil kiplerinde, olay edebî mantığa tabidir. Yine bu yüzden, Kur'an, kıssadaki fiilleri düz anlamlar olan zamansal delâlet çerçevisinden çıkartmakta ve bunları duyguyu harekete geçiren edebî tablolar haline getirmektedir. Bunun için kıssalardaki bu olayları sıradan bir doğrulama veya yanlışlama ile değerlendiremeyiz. Bütün bunların anlamı şudur: Kur'an cüzî anlatım ögelerini sunarken, duygusal mantığı temel alan edebî üslubu kullanmaktadır.

Bu bir ifade üslubu konusu olduğundan, maharetli bir edebiyatçı, bir kişiyi "cesaret"le nitelemek isterken, daha ileri gider, istiâre yapar ve o kişi için dilediği her tür lakabı kullanır. Bütün bu anlatım türlerinin kendine özgü formları ve ifade biçimleri vardır. Bunların hepsi, kişiyi "cesaret"le niteleme hususunda edebî gayeyi gerçekleştirmek için uygundur. Bu, edebî tabloların vukû bulduğunu göstermez ve bunlar ne doğrulanabilir ne de yanlışlanabilir.

Böyle bir durum, daha önce de meydana gelmiş ve kimi klasik bilginler istiare ve kurgunun yalan içerdiğini, yalanın da Kur'an için caiz olamayacağı görüşünü savunmuşlardır. Artık o zaman geçti. Bugün istiare ve mübalağa sanatlarının Kur'an'da var olduğunu kabul eden, istiare teşbih ve kinaye gibi anlatım biçimlerinin, diğerlerinden daha etkili olduğunu söyleyen bilginleri görmekteyiz. Keza, bu bilginler mecazın, hakikatten daha etkili olduğunu söylemektedirler.

İleride temsîlî kıssa konusunda da ayrıntısıyla açıklayacağımız üzere, bu meselede önemli olan, edebiyatçının ifadelerini üzerinde kurduğu üslup açısından, salt bir doğruluk/yanlışlıktan sözedilemez.

Açıkça ortaya çıktı ki, Kur'an, ifade ve üslup yönünden beşeridir. Belâğat ve beyân (edebiyat) açısından Kur'an, Arapların yolunu izlemiştir. Bütün bunlardan sonra kim ortaya çıkıp da Kur'an'ın bu kurallar ve yöntemler ile anlaşılamayacağını söyleyebilir?

Kur'an kıssalarındaki asıl meseleler, mecaz, teşbih, istiare ve kinaye gibi, beyân konularına ait meselelerdir. Bu yüzden, Kur'an kıssalarına ne doğrulama ne de yanlışlama ile yaklaşılabilir. Çünkü bu kıssalarda, duyguları sarsan, duyguyu harekete geçiren edebî sunum vardır.

5- Burada, kıssalardaki bir ögeye Kur'an'ın nasıl yaklaştığını göstereceğiz. Öyle ki, tek bir kişilik etrafında dönen muhtelif kıssalarda o kişi farklı biçimlerde nitelenebilmekte; yapı, terkip ve sunuş tarzı; amaç, hedef, çevre ve zamanın farklılaşmasıyla farklılaşabilmektedir:

Allah şöyle buyurmuştur:

Ey Musa! Sağ elindeki nedir?"

"O benim değneğimdir, ona dayanırım, onunla davarıma yaprak silkelerim, ondan daha birçok işlerde faydalanırım." dedi.

Allah "Ey Musa! Bırak onu." dedi.

Bırakınca, değnek hemen koşan bir yılan (حية) oluverdi.

Allah, "Onu al, korkma; biz onu yine eski durumuna çevireceğiz. Daha büyük mucizelerimizi sana göstermemiz için, elini koltuğunun altına koy da diğer bir mucize olarak, kusursuz, bembeyaz çıksın." dedi (20/17-23).

Bu ayetlerle ilgili olarak Zemahşerî şu yorumları kaydetmiştir:

Nasıl oldu da ayetlerde "hayye/حية", "cânn/جانّ" ve "sü'bân/ثعبان" gibi farklı kelimeler zikredildi? diye sorarsanız, deriz ki, "hayye" kelimesi, "eril", "dişil", "küçük-büyük" (bütün yılanlar için ortak) tür ismidir. "Sü'bân" ve "cânn" kelimeleri arasında ise bir zıtlık vardır. Çünkü "sübân" yılanların büyüğü; "cânn"

ise incesidir. Burada iki görüş vardır, ilki şudur: Yılan gelişirken (başlangıçta) sarı ve ince bir hal alır, sonra irileşir, cüssesi büyür ve büyük bir yılan (sü'bân) haline gelir. "Cann" kelimesiyle ilk hali, "sü'bân" kelimesiylede son hali kastedilmiş olabilir. İkinci görüş: Bu yılan, (büyük) yılan görüntüsü taşıyordu ve küçük yılan gibi süratliydi. Bunun delili "Onu çevik bir yılan gibi hareket ettiğini görünce" (27/10) ifadesidir. Söylentiye göre, bu yılanın at yelesi gibi yelesi varmış ve iki çenesi arasında kırk zirâ (kol) mesafe varmış.[90]

Bu ayetleri yorumlamaya ve bizimle *Keşşâf* yazarı (*Zemahşerî*) arasındaki farklılığı göstermeye geçmeden önce, sağlıklı bir görüşe ulaşabilmek için, farklı sûrelerde geçen, farklı lafızlarla varid olan bu kıssa ögesini sizlere göstermek istiyoruz:

Allah şöyle buyurmuştur:

Firavun "Benden başkasını tanrı edinirsen, andolsun ki, seni zindana tıkılanlardan ederim." dedi.

Musa "Sana apaçık bir delil getirmişsem de mi?" dedi.

Firavun "Doğru sözlü isen haydi getir." dedi.

Bunun üzerine Musa değneğini attı, besbelli bir yılan (sü'bân) oluverdi. Elini çıkardı, bakanlara bembeyaz göründü.

Firavun çevresinde bulunan ileri gelenlere, "Doğrusu, bu bilgin bir büyücüdür." (26/29-34).

"Musa süreyi bitirince ailesiyle birlikte yola çıktı. Tûr tarafından bir ateş gördü. Ailesine "Durunuz, ben bir ateş gördüm; belki ondan size bir haber, yahut tutuşmuş bir odun getiririm de ısınırsınız." dedi.

Oraya gelince, kutlu yerdeki derenin sağ yanındaki ağaç cihetinden Musa'ya, "Ey Musa! Şüphesiz ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım. Değneğini at." diye seslenildi. Musa, değneğin yılan (cânn) gibi kıvrıldığını görünce, dönüp arkasına bakmadan kaçtı. "Ey Musa! Dön gel; korkma; şüphesiz güvende olanlardansın." denildi.

Elini koynuna koy, lekesiz, bembeyaz çıksın. Ellerini koltuk altına çek, korkun kalmasın. Bu ikisi Firavun ve ileri gelenlerine karşı Rabbinin iki delilidir. Doğrusu onlar yoldan çıkmış bir kavimdi.

Musa "Rabbim! Doğrusu, Ben onlardan bir cana kıydım. Beni öldürmelerinden korkarım." (28/29-33).

90 ez-Zemahşerî, *age*, c. II, s. 22.

Dikkatleri şu noktaya çekmek istiyoruz: Zemahşerî; *"Bir de baktılar ki apacak bir (iri) yılan (sü'bân)"* (26/32) ayetini konuya dahil ettiği için meseleden uzaklaşmıştır. Çünkü bu *"iri yılan" (sü'bân)* başka bir ögedir ve daha önceki iki durumdan başka bir durumu tasvir etmektedir. "*Asâ*"nın "*iri yılan*" (*sü'bân*)'a dönüşmesi olayı, Musa'dan mucize istendiği vakit, Firavun'un huzurunda gerçekleşmiştir. *Asâ*nın yılana dönüşmesi ve *küçük yılan (cânn)* gibi titreşmesi olayları ise Yüce Allah'ın huzurunda meydana gelmiş, Mûsa'nın kavmiyle yola çıkmasından sonra gerçekleşmiştir. Bu durum, yani konumların farklılığı, olayın farklı tasvir edilmesini gerektirmiştir.

Keşşâf sahibi (*Zemahşerî*), lafızların edebî duygusal esâsa göre seçilmesinden ötürü, bu görüşünde konudan uzaklaşmış ve problem olarak gördüğü meseleyi çözememiştir. Zira; yılan kelimelerinin eşanlamlı olduğu farzedilirse, bunun ardından bir soru gelmektedir: Bir yerde o lafzın diğer yer de bu lafzın tercih edilmesindeki edebî incelik nedir?

Kanaatimize göre, Kasas sûresindeki Kur'an'ın çizdiği tablo, Musa'yı her taraftan kuşatan öldürücü bir korkudur. Musa'nın meydandan kaçmasına sebep olan bu korkuyla örtüşen kelime, zihinde korkunç ve dehşetli bir tabloyu canlandırmalıydı. Öte yandan "*hayye*" ile "*cânn*" kelimeleri arasında çok büyük fark vardır. Çünkü birincisi *(hayye),* insanın hemen arkasını dönüp kaçmasına neden olmazken, ikincisi *(cânn)* tam tersine kaçmaya neden olmaktadır.

Taha sûresi ise Peygamber (s)'i teselli etmeyi ve desteklemeyi, onun keder ve stresini gidermeyi amaçlayarak nazil olmuştur. Bu yüzden sûrenin başlangıcında Allah şöyle buyurmaktadır:

Tâ, Hâ. Kur'an'ı sana, sıkıntıya düşesin diye indirmedik (20/ 1-2).

Bundan dolayı, bu kıssada anlatılanlar, insanın içine güven ve huzur verip; keder ve üzüntüyü giderecek bir tarzda sunulmuştur; bunun için "*hayye*" kelimesi orada daha uygun düşmüştür.

Burada Şuarâ sûresinde niçin asânın *"iri bir yılan" (sü'bân mübîn)* haline dönüşüverdiği ifade edilmiştir, şeklinde bir

soru sorabiliriz. Kanaatimize göre olayın gayet basit bir açıklaması vardır. Çünkü burada, şaşırma ve mucize talep etme durumu vardır. Bundan ötürü de *"asâ"*nın *"iri yılan" (sü'bân)* haline dönüşüvermesi ve iknâ etmeyi kolaylaştırmak için apaçık olması gerekli idi.

Böylece görüyoruz ki, kıssalarda yer alan tek bir kıssa ögesi, farklı biçimlerde ve fakat, söz akışına uygun şekilde sunulmakta, duygusal mantığı gerçekleştirmek için amaç ve hedef gözönünde tutulmaktadır. Bunun anlamı şudur: Kur'an, edebî tasvir metodunu kullanmakta fakat tarihsel bilgi öğretici bir anlatım tarzını kullanmamaktadır. Böylece, Kur'an'daki tarihsel kıssaların, edebî kıssa formunda olduğuna dair bir delile ihtiyaç kalmamaktadır.

6- Ancak yine de Kur'an'daki tarihsel kıssaların, edebî kıssa formunda olduğu ve Kur'an'ın, muhatapları olan Arapların inandıkları gibi, olayları tasvir ederken bu edebî anlatım tarzını esas aldığını ispatlamaya geçebiliriz.

Kur'an'ın eleştirilerden uzak ve Kur'an kıssalarındaki edebî üslubun tutarlı olabilmesi için; kimi klasik alimler bu durumu caiz görmekte hatta kimileri de bunu kaçınılmaz bir zorunluluk olarak kabul etmektedirler.

Birlikte Kehf sûresindeki şu kıssa pasajlarını okuyalım.

a) Kehf 18/21-26

Böylece, Allah'ın sözünün gerçek olduğunu ve kıyametin kopacağından şüphe edilemeyeceğini bilmeleri için, insanların onları bulmalarını sağladık. Çünkü, halk onların durumu konusunda aralarında çekişiyorlardı. "Onların üzerine bir bina yapın." diyorlardı. Oysa, onları en iyi Rableri bilir. Tartışmayı kazananlar "Onların üzerine elbette bir tapınak yapacağız." dediler.

Karanlığa taş atar gibi, kimi "Onlar üç kişidir, dördüncüleri köpekleridir." der. Kimi de "Beş kişidir, altıncıları köpekleridir." der. Kimi "Yedi kişidir, sekizincileri köpekleridir." der. De ki: "Onların sayısını en iyi Rabbim bilir. Onları pek az kimseden başkası da bilmez. Bunun için, onlar hakkında, bu yüzeysel anlatılanların dışında kimseyle tartışma ve onlar hakkında başkalarından bilgi isteme."

Allah dilemedikçe hiçbir şey için, asla "Ben onu yarın yapacağım." deme. Unuttuğun zaman Rabbini an ve "Umarım ki, Rabbim beni doğruya, bundan daha yakın olana ulaştırır." de.

Onlar mağaralarında üçyüz yıl kaldılar ve dokuz artırdılar.

De ki: "Onların ne kadar kaldığını, göklerin ve yerin görünmeyeni kendisinin olan Allah en iyiyi bilir. O ne güzel görür ve ne güzel işitir. İnsanların O'ndan başka dostu yoktur. O kendi hükmüne kimseyi ortak etmez." (18/21-26).

b) Kehf 18/83-93.

Zü'l-Karneyn'i sana sorarlar. "Onu size anlatacağım." de.

Doğrusu, Biz, onu yeryüzüne yerleştirmiş ve ona her türlü şeyin sebebini öğretmiştik.

O da bir şeye ulaşmanın yolunu tuttu.

Sonunda güneşin battığı yere ulaştığında, onu kara balçıklı bir suda batarken gördü ve orada bir kavme rastladı. Biz, ona: "Ey Zü'l-Karneyn! Onlara ya azap edersin, ya da onlara karşı güzel bir yol tutarsın." dedik.

O, "Haksızlık edene azap edeceğiz. Sonra, Rabbine döndürülür ve o da onu görülmemiş bir azaba uğratır."

"Ancak, inanan ve yararlı iş yapana, ödül olarak en güzel şeyler vardır. Ona, işimizden kolay olanı söyleyeceğiz." dedi.

Sonra yine başka bir şeye ulaşmanın yolunu tuttu.

Sonunda güneşin doğduğu yere ulaşınca, güneşi kendilerine güneşe karşı hiçbir şeyi örtü yapmadığımız bir kavim üzerine doğarken gördü.

Böylece, biz, onu sahip olduğu bilgiye haberli yaptık.

Sonra yine bir yol tuttu.

Sonunda iki dağ arasına ulaşınca, orada, nerdeyse hiç söz anlamayacak bir kavim buldu (18/83-93).

Sonra, klasik alimlerin söylediklerini birlikte düşünelim. *Ashâb-ı Kehf* hakkındaki birinci kıssa ile ilgili olarak bu klasik alimlerin yaptıkları yorumlar gayet açıktır. Şöyle ki, Taberî'nin rivayetine göre, onlardan bazıları, Peygamber'e sorulan sorularla ilgili olarak, Kur'an'ın Ehl-i Kitab'ın düşüncelerini tasvir ettiği, bu yüzden Kur'an'ın, *"De ki Rabbim onların sayılarını en iyi bilendir."* (18/22) ve *"De ki Allah onların ne kadar kaldıklarını en iyi bilendir."* (18/26) gibi ifadeleri kullandığı ve yine bu nedenle Kur'an'ın, Peygamber'den Ehl-i Kitap'la tar-

tışmaması ve onların hiç birisinden görüş sormamasını talep ettiği, kanaatine varmışlardır.

Taberî tefsirinde *Ashâb-ı Kehf*'in sayısı hakkında şöyle bir pasaj yer almıştır:

> De ki, Rabbim onların sayılarını daha iyi bilir."Allah peygamberine şöyle demektedir: Ey Muhammed! Ashâb-ı Kehf'in sayısı hakkında, gayba taş atarak (bilgisizce) bu sözleri söyleyenlere de ki, onların sayısını en iyi Rabbim bilir, onların sayısını insanlardan Allah'ın öğrettiği pek az insan bilebilir. Nitekim bu konulardan bahsetmiştik... "Ashâb-ı Kehf hakkında onlara (yani Ehl-i Kitab'tan hiçbir kimseye) danışma" ayetinde Allah, Ashâb-ı Kehf gençlerinin sayısı hakkında onlara yani Ehl-i Kitap'tan hiçbir kimseye danışma, çünkü onlar, bu gençlerin sayısını bilmiyorlar ve sayı hakkında gayba taş atarak ve hiçbir bilgiye dayanmaksızın ileri-geri konuşuyorlar." demektedir.

Zaman bahsinde "*lebisû*/لبثوا"... *(beklediler)* cümlesi ile ilgili olarak *Taberî*'de şöyle bir pasaj geçmektedir:

> Tefsirciler "*Onlar mağaralarında üçyüz sene beklediler. Dokuz yılda ilave ettiler.*" (18/25-26) ayeti hakkında ihtilafa düştüler. Kimileri, bu ifade Allah'ın bildirmesidir ki, Allah, Ehl-i Kitap'tan naklen, onların bu şekilde söylediklerini belirtmiştir, demişler ve bu görüşlerini doğrulamak için, "*De ki, Allah onların ne kadar kaldıklarını daha iyi bilir.*" ayetini delil getirmişler, "Eğer bu ifade onların mağarada kalış süresini bildiren haber olmuş olsaydı; Allah insanlara onların kalış müddetini bildirmiş iken; "*De ki, Onları kalış süresini en iyi bilen Allah'tır.*" ayetinin bir anlamı olamazdı." demişlerdi.[91]

Aynı biçimde kimi klasik alimler, bu tarihsel tabloların, *Ashâb-ı Kehf* hakkında Ehl-i Kitab'ın bildiği tablolar olmasını uygun bulduklarını görmekteyiz. Bunun anlamı şudur: Kur'an-ı Kerim bazı kıssalarında, çağdaşlarının veya muhataplarının inancını tasvir etmektedir.

İslam Ansiklopedisi'ndeki, "Ashâb-ı Kehf" maddesine zeyl yazan, değerli profesör *Abdülvehhab en-Neccâr*, oryantalistlerin iddialarını cevaplarken bu görüşü temel almıştır. Merhûm alim şöyle demiştir:

91 Taberi, *age*, c. XV, s. 152.

İslam Ansiklopedisindeki ifadelerin, "*Onlar mağaralarında üçyüzyıl beklediler, dokuz da eklediler.*" ayetinini, Ashâb-ı Kehf'in mağaraya girdikleri andan, uyandıkları ana kadar, orada kaldıkları süreyi bildirdiğini kabul eden, çoğunluktaki tefsircilerin ifadeleri gibi olduğunu görmekteyim. Fakat ben ayeti başka şekilde anlıyorum. "Onlar kaldılar..." sözü "üçyüz yıl diyecekler..." anlamındadır. Bu ifadeler, soru soranların ifadeleri olup, Allah'tan bir haber değildir. Bu takdir edilmiş cümlenin devamı "Biz de deriz ki, onların sayılarını en iyi bilen Allah'tır, insanlardan pek azına bildirmiştir." şeklindedir.

Her hâlukârda Kur'an, Ashâb-ı Kehf'in sayılarını, onların mağarada ne kadar kaldıklarını açıkça belirtmemiş, tam aksine Allah, peygamberi Muhammed'e "onların sayılarını en iyi Allah'ın bildiğini" söylemesini, "mağaralarında kaldılar..." ifadelerinin "*Onların kalış (müddet)ını en iyi Allah bilir.*" sözüyle cevaplamasını emretmiştir. Bu görüş İbn Abbas'tan nakledilmiştir.[92]

Konunun inceliklerinin gayet açıklık kazandığı kanaatindeyim. İnsanlar Peygamber'e, *Ashâb-ı Kehf*'in sayısını ve onların mağarada kalış müddetini soruyorlar ve Yahudilerin inançlarını, Peygamber'in doğruluğunun ölçüldüğü bir ölçüt yapıyorlardı. Eğer Kur'an, bu görüşleri ve ölçütü dışlayarak nazil olmuş olsaydı, Peygamber'i yalanlarlar; ona veya Kur'an'a iman etmezlerdi.

Kur'an'ın, insanların bu görüşlerini haber vermesi, vahyin Peygamber'e semadan indiğini ispatlamaktadır. Bundan dolayı daha önce belirtilen yukarıdaki türden ifadeler boş spekülasyondan ibarettir. *"De ki, Allah onların sayısını en iyi bilendir."* ifadeleri bu gerçeği vurgulamaktadır. Şayet böyle olmasaydı, insanlar ayetteki ifadenin Kur'an'ın konuyla ilgili kesin görüşü olduğunu zannedebilirlerdi. Bu takdirde, Kur'an'a itiraz olarak oryantalistlerin ortaya koydukları problemlere prim verilecektir. İşte büyük alim Abdu'l-Vehhâb en-Neccâr, bu konuyla ilgili olarak, Kur'an'ı bu tür itirazlara karşı savunmaya çalışmıştır.

92 *Dâiratu'l-Me'ârifi'l-İslâmiyye* (*İslam Ansiklopedisi*, Kahire 1934), "Ashabu'l-Kehf" maddesi.

Hiç kuşkusuz Allah Tealâ olaylarla ilgili haberleri bir tarafa bırakmak sûretiyle, bir noktayı gözetmek istemiştir. Bizim düşüncemize göre bu nokta, Peygamber'in doğruluğunu göstermek ve vahyin, ona semadan indiğini, Yahudilerin Kureyş'li müşriklere söyledikleri şeylerin, Peygaber'e haber verildiğini ispatlamaktan başka bir şey değildir.

Diğer yandan, müfessirlerin *Ashâb-ı Kehf* kıssasıyla ilgili bakış açılarının *Zü'l-Karneyn* kıssası için de geçerli olması bir zorunluluktur.

Bu konuda, Kur'an'ın tavrı ve kimi tefsircilerin tutumu gerçeği tamamen açıklığa kavuşturmakta; meseleyi makûl bir şekilde yorumlamaya yöneltmekte, Kur'an'ın tavrının, muhatapların inandığı delâletler üzerine bina edildiği ve burada, edebî tavırdan başka bir şey olmadığı konusunda bir kesinliğe ulaşmamıza imkan vermektedir.

Zü'l-Karneyn kıssası hakkında Râzî tefsirinde şu pasajlar bulunmaktadır:

> *Sonunda güneşin battığı yere ulaştığında, onu kara balçıklı bir suda batarken gördü ve orada bir kavme rastladı. Biz, ona: "Ey Zü'l-Karneyn! Onlara ya azap edersin, ya da onlara karşı güzel bir yol tutarsın." dedik* (18/86).
>
> I- İbn Âmir, Hamza, Kisâî ve Âsım'ın râvisi Ebu Bekr, bu kelimeyi hemzesiz elifli olarak, hararetli (sıcak bir gözede) anlamında "hâmiye/حامية" şeklinde okumuşlardır. Ebu Zerr'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Bir deve üzerinde Resûlullah (s)'ın terkisinde idim. Derken Hz. Peygamber batmak üzere olan güneşi gördü ve bana, "Ey Ebu Zerr, bunun nerede battığını biliyor musun?" diye sordu. Ben, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir." deyince "Muhakkak ki, o sıcak ve kaynar bir gözede (hâmiye) batmaktadır." buyurdular.
>
> Bu, İbn Mes'ud, Talha ve İbn Âmir'in kıraatidir. Diğer kıraat imamları ise kelimeyi, "hamiatin/حامئة" (balçık) şeklinde okumuşlardır. Bu da İbn Abbas'ın kıraatıdır. Rivayete göre bir gün, İbn Abbas, Muâviye'nin yanında bulunuyordu. Muaviye, bu kelimeyi elif ile, "hâmiatin" (sıcak) şeklinde okuyunca, İbn Abbas, "Hayır şu şeklinde olacak." dedi. Bunun üzerine Muaviye, Abdullah b. Ömer'e "Sen nasıl okuyorsun? dedi. O: "Emire'l-mümînin (yani senin) okuduğun gibi" cevabını verdi.

Sonra Muaviye, Ka'bu'l-Ahbar'a dönüp; "Güneşin nasıl battığını düşünüyorsun?" dedi. Ka'b: "Bir su ve çamur içine", bunu Tevrat'ta da böyle bulmaktayız." dedi. "Hamie" içinde su bulunan şey demektir. Nitekim Arapçada "ham'e sevdâ/ حامأة سوراء" (siyah balçık) denilir. Bil ki, "haime" (balçık) ile "hâmiye" (sıcak) arasında bir zıdlık yoktur. O gözenin, bu iki özelliği de taşıyan bir göze olması mümkündür.

II- Yeryüzünün küre şeklinde olup, gökyüzünün onu kuşattığı delil ile sabittir. Yine güneşin de uzay içinde yer aldığında şüphe yoktur. Allah da: "Onun yanında bir kavim buldu." buyurmuştur. Güneşin yakınında oturan bir kavmin olamayacağı malumdur. Hem sonra güneş, yeryüzünden kat kat büyüktür. Bu yüzden güneşin, yeryüzündeki bir gözeye girip batması nasıl düşünülebilir? Bunun böyle olduğu sabit olunca, ayetteki "Onu kara bir balçıkta batar buldu." ifadesi, birkaç şekilde yorumlanabilir:

a) Zü'l-Karneyn'in mülkünün sınırları batıya ulaşıp, ondan daha ileri gidilecek meskûn bir yer kalmayınca, her ne kadar aslında böyle değilse de güneşi bir gözeye, karanlık bir çukura batıyormuş gibi gördü. Bu tıpkı, denizde yolculuk eden kimsenin güneşi, gerçekte denizin ötesinde kaybolduğu halde, sâhili göremediği için, adeta denize batıyormuş gibi görmesine benzer. Bu izahı, Ebu Ali el-Cübbâi, Tefsir'inde yapmıştır.

b) Yeryüzünün batı tarafında, denizce kuşatılmış yerler vardır. Bu yüzden güneşe bakan, onun âdeta o denizde batıp kaybolduğunu sanır. Batı denizinin, çok sıcak olduğunda şüphe yoktur. Dolayısıyla, bu deniz bu açıdan "hâmiye" (sıcak-hararetli) olmuş olur. Yine kendisinde balçık, kokuşmuş çamur çokça bulunduğu için "hamie" (balçık) olmuş olur. O halde ayetteki, "Onu kara bir balçıkta batar buldu." ifadesi, yeryüzünün batı tarafını denizin kuşattığına ve orasının çok sıcak olduğuna bir işarettir.

c) Raviler, "Güneş, suyu ve balçığı çok bir gözede batar." demişlerdir. Bu, son derece akıldan uzak bir şeydir. Çünkü, ayın tutulmasını gözetlediğimizde ve bunu araştırdığımızda, batı tarafında bulunanların, "Bu tutulma işini, gecenin evvelinde olduğunu söylediklerini, doğu tarafında bulunanların ise bu işin, gündüzün evvelinde vukû bulduğunu söylediklerini gördüğümüzde, o zaman, batılılara göre gecenin başlangıcı olan zamanın, doğululara göre, gündüzün başlangıcı olduğunu anlamış oluruz. Hatta bize göre gecenin başlangıcı

> olan o vakit, bir başka beldede ikindi, bir başka beldede öğle, bir diğer beldede kuşluk, dördüncü bir beldede, güneşin doğuş vakti, beşinci bir beldede de gece yarısı olduğunu anlarız. İşte bunlar, tümevarım ve araştırmalardan sonra elde edilen bilgiler olup, biz de güneşin bütün bu vakitlerde doğmuş, mevcut görünüşde olduğunu anladığımıza göre, güneşin bir çamura, kokmuş bir balçık gözeye battığının söylenmesi, bu kesin bilginin aksine olmuş olur. Allah Teâlâ'nın kelamı ise böyle suçlamalardan uzaktır. Bu yüzden geriye, zikrettiğimiz, önceki yoruma başvurmak kalır.[93]

Bu pasajlarda da açıkça görüldüğü üzere Râzî, Allah kelamının gerçeğe ters düşmekten kurtulabilmesi için, buradaki problemin tevil edilmesini zorunlu görmektedir. Nitekim Nîsâbûrî ve Ebû Hayyân da bu kıssanın tevil edilmesini zaruri görmektedir.

Kıssanın tarihsel gerçeklikleri betimlemediği noktasında bu alimlerin görüşlerine katılsak ve kıssanın tevil edilmesi hakkında onların bütün bu sözlerine saygı duysak da biz problemin bu türden bir tevile muhtaç olduğuna inanmıyor ve bu açıdan onlardan farklı düşünüyoruz.

Kur'an'ın burada yaptığı, Ehl-i Kitab'ın, İskender veya Zü'l-Karneyn ile ilgili bildiklerini ve bu bildiklerini Kureyş heyetine söylemelerini, tasvir etmekten ibarettir. Tefsir kitaplarındaki tarihsel veriler bu meselenin çözümünü bize gösterebilir.

Taberî tıpkı kendinden sonraki *Keşşâf* sahibi (Zemahşerî) gibi güneşin bir gözde battığı sonucuna varıyor ve *Taberî* yine tıpkı *Zemahşerî* gibi iki farklı okuyuşu birleştirmeye çalışıyor. Bütün bunlardan ötürü, her iki müfessir, "ayn/عين" (göz) kelimesinin (kıraatlerde ifade edilen) "haime/حائمة" (balçık) "hâmiye/حامية" (sıcak su) sıfatlarını taşıyabileceği konusunda bir engel görmüyor, sonra bu noktada kalıyorlar ve Râzî'nin ulaştığı yoruma varamıyorlar. Buna mukabil, yukarıdaki Ebu Zerr hadisi ile Ka'bu'l-Ahbar'ın haberini aktarıyorlar.

Netice olarak, her iki müfessir (Taberî ve Zemahşerî) de birinci meselede Râzî gibi konuyu tartışıyorlar. Ancak bu

93 er-Râzî, *age*, c. V, s. 505 vd.

müfessirler, meseleyi edebî-belağî tarzda ele almıyor ve tarihsel-kozmik gerçekler olarak ele alıyorlar.

Çünkü bu şahsiyetler güneş, yeryüzü ve diğer gezegenlerin mahiyeti konusunda, *Râzî*'nin bildiklerini bilmiyorlar, sadece güneşin batışıyla ilgili olarak aktarılan yukarıdaki rivayetleri biliyorlar ve bu yüzden de tarihsel-kozmik gerçekliğe terslik ve tevile zorlayacak bir zorunluluk da görmüyorlardı.

Râzî gibi sonraki alimleri tevile zorlayan etkenler ise, evrenle ilgili gerçekler ile tarihsel olayların keşfedilmesidir. Peygamber'in hayatı, müşriklerin ve Yahudilerin O'na karşı takındıkları tavır, onların Peygamber'den, kendi bilgilerine göre cevap vermesini beklemeleri, Peygamber'e bazı sorular yöneltmeleri, bizi şu kanaata varmaya yöneltmiştir: Bu (Zü'l-Karneyn) kıssası, Peygamber'in çağdaşı olan, Ehl-i Kitab ve müşriklerin tarihsel ve kozmik bilgilerini betimlemektedir. *Taberî* ve *Keşşâf* gibi, klasik tefsir alimlerinin kitaplarındaki, konuyla ilgili tarihsel detaylar, Peygamber'den ve hadis kitaplarından nakledilen bu tür rivayetler, görüşümüzün bu sahadaki en tutarlı-doğru görüş olduğunu ispatlamaktadır. Kimi tefsir otoritelerinin *Ashâb-ı Kehf* kıssasına yaklaşımları ve bu kıssanın Ehl-i Kitab'ın bilgilerini betimlediğini çıkarsamaları, bizim Zü'l-Karneyn kıssası hakkındaki görüşümüzü desteklemektedir.

Bu konuda tevil, Râzî ve sonraki bazi alimlere göre zorunlu bir durum ve dinsel bir görevdir. Çünkü bilimsel keşifler müfessirleri bu noktaya zorlamıştır.

Zü'l-Karneyn kıssasını gerçek boyutu ile anlamış ve Kur'an'ın bu kıssayı anlatma gayesini kavramış olduğumuz vakit; konuyla ilgili tarihî veriler, bu tür tevillere muhtaç olmadığımızı açıkça ortaya çıkaracaktır. Burada vurgulanan şey şudur: Hz. Muhammed (s) bir peygamberdir ve ona vahiy gelmektedir. O, Mekke müşriklerinin kendine yönelttiği sorulara cevap vermek sûretiyle bazı haberler vermektedir. Bu cevaplama işi, Ehl-i Kitab'ın Mekkelilere bildirdiği haberlere uygun olarak gerçekleşmektedir.

Kur'an'daki tarihsel olayların, bazen muhatap kitlenin inancına uygun anlatıldığını ifade edince, bu tespit bizi, tarihsel alandan çıkarıyor ve edebiyat alanına ulaştırıyor. Artık burada amaç, muhatapta etki uyandırmadan başka bir şey değildir.

Bu özellikleriyle tarihsel kıssa, hiç kuşkusuz ve tartışmasız edebî kıssadır.

7- Tarihsel kıssalarda Kur'an'ın yaptığı şeyin sadece ve sadece edebî eylem olduğunu ispatlayan başka örnekler de vardır.

a) Farklı zaman dilimlerine ait unsurların birleştirilmesi: Bu durum sadece Hz. Peygamber'in hayatındaki olaylar için söz konusu olmayıp, bilakis İsrailoğulları gibi tek bir topluluk veya Adem oğulları gibi bütün insanlığın hayatı için de geçerli olabilmektedir.

Nîsâbûrî tefsirinde şöyle bir pasaj bulunmaktadır:

> Onlar ki, yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları okuyup yazması olmayan peygamber elçiye uyarlar. Ayette ifade edilen dördüncü nitelik "yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları..."dır. "Yecidûnehû/يجدونه" (bulurlar) fiilindeki zamir (gizli özne= onlar), İsraioğullarından Hz. Muhammed'e tabi olanlara aittir. Burada İsrailoğullarının ataları kastedilmiş ise, Peygamber'e "tabi olmak", onların Tevrat'ta Muhammed'in niteliklerini bulmalarından ötürü, ona "inanmaları" anlamına gelir. Ancak Muhammed insanlığa peygamber olarak gönderilmeden önce onun göstediği hükümlere İsrailoğullarının tabi olmaları imkansızdır. "İncil'de yazılı buldukları" ifadesi, "onlar yanlarındaki İncil'de Muhammed'in niteliklerini yazılı olarak bulmaktadırlar." anlamındadır. Zira İncil'in indirilmesinden önce, Muhammed'in somut özelliklerini, İncil'de bulmaları imkansızdır. "Bulanlar" Muhammed'in çağdaşları ise; "Musa, "Bu dünyada ve ahirette bize güzel olanı yaz. Biz sana yöneldik." dedi. Allah, "*Azabıma dilediğim kimseyi uğratırım. Ama, acımam herşeyi kaplamıştır. Onu, saygılı olanlara, zekatı verenlere ve ilkelerimize inanmış olanlara yazacağım.*" (7/156) ayetinde vadedilen rahmetin, bunlara bir faydası dokunmamaktadır ve bu rahmet, sadece Musa zamanındaki takva

sahipleri, zekat verenler, delillere inananlar ve son Peygamber'in şeriatına tabi olanlar için geçerli olmaktadır.[94]

Açıkça görüyoruz ki, Kur'an bir kıssa içinde İsrailoğullarının yaşamındaki birbirine uzak zaman kesitlerini birleştirmiştir. Şöyle ki, Yahudilerin, Peygamber'in özelliğini Tevrat'ta ve İncil'de buldukları ve onlardan Hz. Peygamber'e inanmalarının talep edildiği ifade edilmektedir. Oysa Hz. Muhammed (s), çok uzun bir zaman sonra gelecektir. Bütün bu sözler, Musa'nın çağdaşı olan Yahudilere hitâp edildiği varsayımıyla söylenilmiştir.

Burada Muhammed'in çağdaşlarına hitap edildiği varsayılırsa problem çıkmaktadır. Çünkü bu takdirde Nîsâbûrî'nin de dediği gibi, (156. Ayette ifade edilen) rahmet, Yahudilere bir fayda sağlamamakta ve ancak Musa zamanındaki takva sahiplerine, zekat verenlere, delillere inanan ve sonra son Peygamber'in hükümlerine (şerâi') tabi olanlara fayda sağlamaktadır. Kur'an burada, Musa dönemine ait olaylarla, Hz. Muhammed (s) dönemini birleştirmiştir.

Adem'in iki oğlu kıssası ile ilgili olarak *el-Bahru'l-Muhît* tefsirinde şöyle bir pasaj bulunmaktadır.

Hasan-ı Basri şunları söylemiştir: "Onlara, Adem'in iki oğlunun olayını doğru olarak anlat. Hani, ikisi birer kurban sunmuşlardı. Birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. Kendisininki kabul edilmeyen "Andolsun, seni öldüreceğim." deyince, kardeşi, "*Allah yalnız saygılı olanlarınkini kabul eder.*" (5/27) demişti. Ayetteki iki çocuk, Adem'in çocukları değildir. Bunlar İsrailoğullarına mensup iki kardeştiler. Çünkü kurban İbadeti, ilkönce İsrailoğullarına emredilen bir hükümdü ve daha önce yoktu." -Burada Hasan hataya düşmüştür.- Bu teze karşı; "İsrailoğullarının kargayı örnek alacak kadar, defin olayını bilmemeleri nasıl mümkün olabilir?" sorusu yöneltilebilir.[95]

Ortaya birbirleriyle çelişik teoriler çıkmış ve müfessir bir tanesini tercih etmeye çaba sarfetmiştir. Eğer müfessir edebî bir bakış açısıyla düşünmüş olsaydı, konuyu başka bir zemine oturtur ve doğruya en yakın biçimde onu düşünmüş olur-

94 en-Nîsâbûrî, *age*, c. IX, s. 56.
95 Ebu Hayyan, *age*, c. III, s. 460.

du. Şöyle ki, Kur'an zaman yönünden birbirinden uzak kıssa ögelerini biraraya getirmiştir. Çünkü Kur'an'ın amacı tasvir etme ve örneklendirmedir.

Bu yüzden, kurban takdim edilmesi ve bunun sonucu ortaya çıkan kıskançlık, bu kıskançlığın yol açtığı cinayet, sonunda kardeşini nasıl defnedeceğini katile göstermek için karga gönderilmesi gibi olaylar cem edilmiş ve burada belirtilmiştir.

Bizim kanaatimize göre, kıssa ögelerinin seçimi ve bu ögelerin birbirleriyle ilintilendirilmesinde, Kur'an'ın eylemi edebî temele göre gerçekleşmiştir.

b) Sanal olaylar içerisinde, olayların kahramanlarına söylemediklerini söyletmek. Bu, birçok büyük tefsir aliminin uygun gördüğü bir konudur.

Keşşâf tefsirinde Nisa Sûresinin 157. ayetiyle ilgili şöyle bir pasaj vardır:

> *"...Biz Allah'ın elçisi Meryem'in oğlu İsâ Mesihi öldürdük." demelerinden ötürüdür. Oysa, onu öldürmediler ve çarmıha germediler fakat kendileri öyle sandılar. Doğrusu, anlaşmazlığa düştükleri şeyde şüphededirler. Bu hususta sanıya uymaktan başka kesin bir bilgileri yoktur. Onu öldürdüklerini kesinkes bilemediler."* (4/157). "Eğer, O Yahudiler İsâ (a)yı inkar eden kimseler ve onu öldürmeye teşebbüs eden düşmanlar iseler, İsa'yı "büyücünün oğlu" ve "kötü kadınını çocuğu" diye çağırıyorlarsa, nasıl olur da "Biz Allah'ın Rasûlü İsa Mesih'i öldürdük, demiş olabilirler?" denirse; bu söz, Firavun'un *"Size gönderilen elçiniz kuşkusuz delidir."* (26/27) sözünde olduğu gibi, istihzâ tarzında söyledikleri sözlerdir. Yahudilerin söyledikleri sözlere karşı, İsa'nın yüceltilmesi amacıyla, kıssada onların çirkin sözlerinin yerine, Allah'ın güzel sözler getirmesi uygun düşmektedir. Şu örnekte olduğu gibi;
>
> *Andolsun ki, onlara "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, "Onları ulu olan, herşeyi bilen yaratmıştır." derler* (43/9).[96]

Keşşâf yazarı (Zemahşerî) insanların ağızlarından çıkan kötü sözlerin yerine Allah'ın güzel sözleri koymasını caiz görmekte ve konuyla ilgili olarak, Yahudilerin dilinden, İsa hak-

96 ez-Zemahşerî, *age*, c. I, s. 281.

kında ve müşriklerin dilinden de yüce Allah hakkında söylenen sözleri örnek vermektedir.

Zemahşerî'nin bu ayetle ilgili olarak caiz gördüğünü Râzî, Nîsâbûrî ve Ebu Hayyân da caiz görmektedir. Ayrıca Ebu Hayyan'dan rivayet edildiğine göre; *İbn Atiyye* de bu nokta üzerinde durmuştur.

el-Bahru'l-Muhît tefsirinde şu ifade yer almıştır:

> Zemahşerî iki görüşü de belirtmiştir, ancak İbn Atiyye sadece ikinci görüşü belirtmiştir.[97]

Hiç kuşkusuz, kıssa kahramanlarına, Yüce Yaratıcı'nın gördüğü sebeplerden ötürü, söylemedikleri sözleri söyletme tarzı, Kur'an kıssalarının, olay ve haberleri edebî bir biçimde sunduğunu ve tarihsel bir sunumun söz konusu olmadığını ispatlamaktadır. İşte bu durum Kur'an kıssalarının pratik, edebî ve sanatsal boyutu olduğu anlamına gelmektedir.

c) Olayların bir yerde kimi kahramanlara, aynı olayların başka bir yerde farklı kahramanlara dayandırılması. Bunun bazı şekillerini klasik alimler de farketmişlerdir.

Durretu't-Tenzîl'de şöyle bir pasaj bulunmaktadır:

> Bu kıssa ile ilgili olarak okuyucu şu soruları sorabilir:
>
> Araf sûresinde, "*Firavun toplumunun ileri gelenleri, "Doğrusu bu, bilgin bir büyücüdür." "Sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Ne buyurursunuz?" dediler."* (7/109-110) ifadesi varken, Şuarâ sûserinde, "*Firavun çevresinde bulunan ileri gelenlere, "Doğrusu, bu bilgin bir büyücü; büyüsü ile sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor; ne buyurursunuz?" dedi."* (26/34-35) ifadesi yer almaktadır. Birinci ayette sözü söyleyenler (özne), toplumun ileri gelenleri (mele'/ملأ) iken; ikincisinde ise Firavun, ileri gelenlere bu sözü söylemektedir. İki haber arasındaki bu ihtilaf çok açıktır.[98]

Bu gerçek, İbrahim sûresinde bütün berraklığı ile görülmektedir. Çünkü bu sûrede, İbrahim'e çocuk müjdesi, meleklerle diyalog, İbrahim ve eşinin ihtiyar oldukları için,

97 Ebu Hayyan, *age*, c. III, s. 389.
98 el-Hatîb el-İskâfî, *age*, s. 145.

çocuk sahibi olmalarını tuhaf karşılamaları konuları varken, Hûd sûresinde ise eşinin, Hicr Sûresinde de İbrahim'in kendi içinde konuşması anlatılmıştır. Ayrıca, Zâriyat sûresinde başka bir durum daha görüyoruz. Buradaki çocuk müjdesi İbrahim'e iletilimiş, diyalog ise melekler ile eşi arasında gerçekleşmiştir. Bütün bu gerçekler kesin bir biçimde ispatlıyor ki, Kur'an tarihsel üslupları bir tarafa bırakıp edebî üslubu ve sanatsal araçları kullanmaktadır.

Öyle zannediyorum ki, Kur'an kıssalarına ait edebî olgular ve bunları beyânî-duygusal yorumlarla tefsir etmemiz dolayısıyla vardığımız sonuçlar, sizin tatmin olmanızı sağlamıştır.

Şimdi, Kur'an'daki kıssalardan "tarihsel kıssalar" hakkında şu saptamayı yapabiliriz: Bu kıssalar, edebiyatçıların kıssa (hikaye vs.) ile ilgili yaptıkları tanımların çerçevesine girmektedir.

Bu çerçeve ise şudur: Kıssa; kıssacının, varolan/gerçek kahramanların rol oynadığı olayları betimlemesi sonucu ortaya çıkan; ancak, okuyucunun veya dinleyicinin duygularını etkileyecek bir edebî ya da duygusal esasa göre düzenlenen edebî bir eylemdir.

Kur'an, kıssalarında öğüt ve ibret vermeyi amaçlar ve bu amaca da seçtiği üslup ile ulaşır. Bu uslûbun bazı özelliklerini daha önce anlatmıştık. İlerideki bölüm veya pasajlarda, Allah'ın izniyle, bu üslubun diğer özelliklerini de açıklayacağız.

2. Dramatik (Temsîlî) Kıssalar

Kur'an'da örnek olarak verilen temsîlî (dramatik) kıssa mevcuttur ve bu kıssa türü sanatsal karakter taşımaktadır. Hatta tefsircilere göre temsîlî anlatım (drama), sanat ve edebiyat alanında, tarihsel anlatımdan daha etkin bir yere sahiptir. Zira, müfessirlerin tarihsel kıssa ile ilgili bildikleri şundan ibarettir: Tarihsel kıssa gerçeği ve vakıayı ancak ve ancak, tarihin bir konusu ve verisi olarak betimler. Bu anlayışa göre, kıssanın betimlediği olaylar, gerçek anlamda olmuş ve diyaloglar gerçekten meydana gelmiştir. Kıssanın resmettiği kahramanlar gerçektir. Onlara nispet edilen bütün sözler söylenmiş ve bütün fiiller işlenmiştir. Bütün bunlarda ne bir

ilave ne de eksiltme sözkonusudur. Bunun için, böyle düşünenlere göre tarihsel kıssa, tarih biliminin kaynaklarından birisidir. İşte bu anlayış yüzünden, Kur'an kıssaları ile ilgili olarak, müfessirlerin üzerinde uzunca durdukları ve tevile yönelmeden ve edebî metoda dönmeden çözemedikleri birçok problem meydana gelmiştir.

Tarihsel kıssa ile ilgili olarak, müfessirlerin bildikleri bilgiler, bundan ibarettir. Onlar, temsîlî kıssa (drama) hakkında, daha fazla ve derin bilgilere sahiptirler. Arap edebî sanatları, gerçeğe ve vakıaya dayandığı gibi, örf ve hayal dünyasına da dayanır. Olayların mutlaka yaşanmış olması gerekmediği gibi; kahramanların mutlaka yaşamış olması ve diyalogların gerçekleşmiş olması da gerekmeyebilir. Bütün bu anlatımlarda veya bazısında, varsayım ve kurguyla yetinilebilir. Bundan dolayı, müfessirlere göre temsîlî kıssa, sanatsal karakter taşımaktadır.

Müfessirlerin temsîlî (dramatik) kıssaları yorumlamaları, bize onların "sanatsal anlatım" (kavramını) bildiklerini göstermektedir. Çünkü onlar temsîlî (dramatik) anlatım ile sanatsal anlatım arasında ilişki kurmaktadırlar. Öyle ki, temsildeki anlamlar, düşünsel ve ahlaki akımlar, sanatsal anlatımın oturduğu düzlem olmaksızın anlaşılamamaktadır. Temsîlî anlatım, ancak sanatsal anlatım gibi incelenebilmektedir. Temsilden bu anlamların ve akımların çıkarılması, Zemahşerî'nin düşüncesine göre; tecrübe ve bilgiyi gerektirmektedir. Aksi takdirde ayaklar kayar, anlayışlar sapmış olur. Yine Zemahşerî'ye göre, Allah'ın ve peygamberlerin sözlerindeki temsîlî anlatımları, müteşabih sayanlardan bir çoğu, temsil gerçeğini ve temsilden anlamların çıkarılması olayını anlamaktan aciz olduklarından bu kanaata varmışlardır. Belki de Zemahşerî'nin bu sözleri, kimi müfessirlerin Kur'an kıssalarını niçin müteşabih saydıklarını açıklayabilir.

Temsîlî anlatım, sanatsal anlatımdan ibarettir. Bunu klasik alimler ortaya koymuştur. Aynı şekilde vakıa da buna tanıklık etmektedir. Şu ayetlerle bu gerçeği açıklığa kavuşturmak istiyoruz:

Birlikte şu kıssayı okuyalım:

Sana davacıların haberi ulaştı mı? Sarayın duvarına tırmanıp, Dâvûd'un yanına gitmişlerdi de Davud onlardan ürkmüştü. Şöyle demişlerdi: "Korkma, birbirinin hakkına saldırmış iki davacı; aramızda adaletle hükmet, ondan ayrılma, bizi doğru yola çıkar.

Bu kardeşimin doksan dokuz dişi koyunu, benim de bir tek dişi koyunum vardır; Onu da bana ver dedi ve tartışmada da beni yendi.

Davud, "Andolsun ki, senin dişi koyununu kendi dişi koyunlarına katmak istemekle sana haksızlıkta bulunmuştur. Doğrusu, ortakçıların çoğu birbirlerinin haklarına saldırırlar. İnanan ve yararlı iş işleyenler bunun dışındadır ki, sayıları da ne kadar azdır!" demişti. Davud, kendisini denediğimizi sanmıştı da Rabbinden bağışlanma dileyerek eğilip secdeye kapanmış, Allah'a yönelmişti.

Böylece onu bağışlamıştık. Katımızda onun yaklaşımı ve güzel bir dönüşü vardır (38/21-25).

Sonra benimle beraber *Keşşâf*'taki şu pasajları okuyunuz.

Yukarıdaki ayetlerde koyunların zikredilmesinin ne anlamı var? diye sorulursa; buna şöyle cevap verebiliriz: Ayetlerdeki muhakeme olayı, (Davud ve diğerlerinin) konuşmaları tamamen bir temsil/dramadan ibarettir. Çünkü temsil kınama konusunda çok etkili bir tarzdır. Ortaya çıkarılmasından utanılan bir işe dikkat çekmek için örtülü anlatım (kinaye) kullanılır. Nitekim açıkça söylenilemeyecek sözler için de bu kinaye (üslubu) kullanılır. Eğer, nasıl olur da Melekler -az veya çok- yapmadıkları şeyleri söylerler, diye soracak olursanız; derim ki, burada tasvir ve varsayım geçerlidir. Melekler, insan şeklinde görünerek problemi kendilerine ait bir mesele gibi tasvir ettiler. Nitekim sen de bir konuyu tasvir ederken şöyle diyebilirsin: "Zeydin kırk koyunu ve Amrın da kırk koyunu var. Zeyd ve Amr koyunlarını karıştırmış, bunun üzerinden bir yıl geçmiş. Her birine sütünden veya yününden ne düşer?" Aynı şekilde benim kırk koyunum senin de kırk koyunun var..., diye örnek verebilirsin.[99]

Râzî tefsirinde şöyle bir pasaj bulunmaktadır:

İkinci Mesele: Burada ayetle ilgili iki görüş vardır:

1. Bunlar, gökten inen iki melek olup, Dâvûd'un daha önce niyet ettiği, o çirkin işe dikkatini çekmek istemişlerdir.

99 ez-Zemahşerî, *age*, c. II, s. 281.

2. Bunlar, iki insan olup, Dâvûd'un yanına kötülük yapmak ve onu öldürmek maksadıyla girmişlerdi. Onlar, Dâvûd'u yapayalnız bulacaklarını sanmışlardı. Ama, Dâvûd'un yanında, hizmetçilerden müteşekkil bir grup görünce, ortaya çıkacak bir kötülüğü savuşturmak için, işte bu yalanı uydurdular.

Bu iki kimsenin melek olmadığını söyleyenler, şu şekilde istidlâl etmişlerdir: Şayet onlar melek olmuş olsalardı, "Biz, iki davacıyız." şeklindeki sözleriyle, yalan söylemiş olurlardı. Çünkü melekler arasında husûmet bulunmaz. Yine onlar, "Birimiz ötekinin hakkına tecavüz etti." demelerinde ve "Şu benim biraderimdir. Onun doksan dokuz dişi koyunu var." sözlerinde, yalancı olmuş olurlardı. Sonuç olarak, onların melek olmaları halinde, yalancı olmaları gerekirdi. Halbuki, "*Melekler sözle, aslâ O'nun önüne geçemezler.*" (21/ 27) ve "*Ne emrolunursa, onu yaparlar.*" (16/50) ayetlerinden dolayı, meleklerin yalan söylemeleri caiz değildir.

Birinci görüşün sahipleri, bu açıklamaya şu şekilde cevap vermişlerdir: "Melekler bu sözü, hakiki manada değil, darb-ı mesel olarak söylemişlerdir. Dolayısıyla bundan, onların yalancı oldukları neticesi çıkarılamaz."[100]

Ebu's-Suud da şöyle demiştir:

"Birimiz diğerine zulmetti." (cümlesi), bir varsayım ifadesidir, istiare kastedilmiştir ve bir yalan sözkonusu değildir.[101]

Beğavi'nin *Meâlimu't-Tenzîl* adlı tefsirinde şu ifadeler yer almaktadır:

"Melekler birbirine zulmetmeyecek varlıklar olmalarına rağmen nasıl olur da birimiz diğerine zulmetti derler?" diye sorulursa, (buna cevap olarak) cümle, "İkisinden birinin diğerine zulmettiği iki düşman gördün mü?" anlamındadır, denilebilir. Bu cümle indirekt bir ifadedir, yoksa iki kişiden birinin diğerine zulmettiğini vurgulamak için söylenmemiştir. Hüseyin b. el-Fadl dedi ki, bu cümle, dikkat çekme ve anlaşılır hale getirme için kullanılan bir tarîzdir Çünkü, ortada ne koyunlar ne de zulüm vardır. Bu cümle "Ali, Veli'ye vurdu.", "Bekir bir ev satın aldı." cümleleri gibidir. Ne bir vurma/darp ne de alış-veriş sözkonusudur.[102]

100 er-Râzî, *age*, c. VII, s. 128.
101 Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu Akli's-Selîm İlâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. VII, s. 486.
102 el-Beğavî, c. VII, s. 190.

Ebu Hayyân'ın *el-Bahru'l-Muhît* adlı tefsirinde, şöyle bir pasaj bulunmaktadır:

> Doğru olan, "na'ce" kelimesinin, "dişi türe" (koyuna) işaret etmesinden ötürü, gerçek anlamı üzerinde bırakılması, "kadın"ı kinayeli bir biçimde ifade etmemesi ve böyle bir durumun zorunlu görülmemesidir. Çünkü kıssadaki haber verme, konuyu tasvir etme tarzıyla, meleklerden sadır olmuştur ve varsayım sözkonudur. Melekler, kendisinin bir ve ortağının da doksandokuz tane koyunu olan bir adamın hikayesini dramatize etmişlerdir. Fazla koyunu olan adam, sürüyü yüze tamamlamak istemiş ve ortağının tek bir koyununa göz dikmiş, ondan bu koyunu almayı arzulamış ve arzusuna ulaşmak için onunla tartışıp mağlup etmiş. Kıssada geçen "Ortaklardan bir çoğu..." ifadesi bu görüşü ispatlamaktadır. Bu betimleme ve dramatize etme, amaca ulaşmada daha etkin ve daha kalıcıdır.[103]

Ayet metinleriyle ilgili bu uzunca açıklamalardan sonra Râzî'nin işaret ettiği iki görüşü ve bunların her ikisinin de dayandığı temelleri anladığınız kanaatindeyim.

Kıssalardaki farklılık sorunu, bunların salt temsil/drama olması ve insan psikolojisinde etki uyandırması ile ilgili bir konu değildir. (Müfessirlerin) tamamı bu noktayı kabul etmektedirler. Hatta kimileri *"iki melek"* kıssasındaki temsîlîn gerçek olmadığını ifade etmekten çekinmektedirler.

Nîsâbûrî tefsirinde şu ifadeler bulunmaktadır:

> Biz görüyoruz ki, insan bir kavramdan bahseder fakat bu kavram gerektiği gibi anlaşılamayabilir. Ancak bir örnek verilirse, iyice anlaşılma ve kavranma imkanı doğar. Zira hayâl dünyasının doğası, olayların canlandırılmasından hoşlanır. Bir anlam yalın bir biçimde zikredildiği vakit, akıl onu algılar, fakat hayal karşı koyar. İkincisinin (hayalin) daha kapsamlı olduğu konusunda şüphe yoktur. Temsil/dramatize, daha fazla açıklama ve izahı içerdiğinden dolayı: "Herşeyi açıklamak için inen" (16/89) kitap (Kur'an)da da zorunlu olarak yeralmıştır.[104]

O halde kıssalardaki farkılılığın nedeni, sırf temsîlîn yapısına veya kuvvetine, onun duygu üzerindeki psikolojik etkisi-

103 Ebu Hayyan, *age*, c. VII, s. 392.
104 en-Nîsâbûrî, *age*, c. I, s. 195.

ne dayanmamakta, bunun ötesinde, (kıssalardaki olayların tarihsel gerçekliğinin) kabul veya inkar edilmesi konusundaki klasik alimlerin teorilerine; sadece rasyonel mantığı ölçü alma ve bunun dışındaki mantığı, hatta edebî mantığı, duygusal mantığı gözardı etmelerine dayanmaktadır.

Kıssalarda farklılık olduğunu söylemenin nedeni, kimilerinin rasyonel gerçeklikten başka bir şey bilmemeleri -ki, bu sözün vakıâya tamamen uygunluğunu kabul eder- bunun dışındaki ölçütleri inkar etmeleri veya unutmuş görünmeleridir. Bundan dolayı bazıları temsil biçiminde gelen ifadelerde, meleklere yakışmayacak türden, yalan isnat edildiğini zannetmektedirler.

Kimileri ise, edebî gerçeklik olayına vakıf olmuş, sanatsal gerçeklik konusundaki çağdaş yazarların görüşüne yaklaşmıştır. Bu yüzden onları konuya bu kısır bakış açısıyla bakmamışlar, temsil/dramanın yalan olduğu kanaatine varmamışlar ve bu anlatılanların konularla ilgili tasvir ve varsayımdan ibaret olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre konular ile ilgili tasvir ve varsayımlar, *"yalan/yanlış"* kavramıyla değerlendirilemez. Bundan dolayı bu alimler meleklerin söylediklerinde, az veya çok, hiçbir yalan görmemişler ve sonuçta da doğru görüşe varmışlardır.

Kimi klasik edebiyatçılar, belâğat kitaplarında "*sadâkat*" (gerçeklik) kavramını tarif ederken, *"sanatsal veya edebî gerçeklik"* konusuna değinmişlerdir. Mantıksal (rasyonel) gerçeklik konusu üzerinde dururken, edebî araştırma üzerinde yoğunlaşmak zorunda kalmışlar ve şu tanımı tercih etmişlerdir: *"Sadakat/ gerçeklik sözün vakıaya uygunluğudur."* Edebiyatçıların bu tanımları, kendilerinin dışındaki müfessir ve din bilginlerini, Kur'an'da ve Peygamber (s)'in sözlerinde, edebî ölçüt ve sanatsal gerçeklik bulunmasını inkar etmeye yöneltmiştir.

Biz rasyonel gerçekliğe inandığımız gibi edebî gerçekliğe de inanıyoruz. Mantıksal gerçekliği tanıdığımız gibi, sanatsal gerçekliği de kabul ediyoruz. Mantıksal gerçeklik, sözün vakıaya uygunluğu ise sanatsal gerçeklik de duygunun yarattığı ve hayalin oluşturduğuna sadakattır. İnsanın iç dünyasında

yankılanan görüş, düşünce, duygu ve hislere sadakattir. Dayanak yapabileceğimiz eski bir söz gerekiyorsa, bu, sözün inanca mutabakatıdır.

Sanatsal gerçeklik meselesi, sadece temsil ile ilgili olmayıp, aynı zamanda mübalağa gibi belâğat meseleleriyle de ilgilidir. Bu bağlamda, İbn Kuteybe'nin *Kitâbu'l-Eşribe (İçecekler Kitabı)* adlı eserinde belirttiği bir görüş ilgimi çekiyor. Merhum alim şöyle demiştir:

> İshak bana Vekî'in bir kusurundan sözetti: Vekî', "Allah suyu helâl kıldı." demiş;. İshak, su zaten helal olunca nasıl olur da helal kılınır?" diye itiraz etmiş. Biz deriz ki, burada Veki'in bir kusuru yoktur ve bu konuda o eleştirelemez. Çünkü, onun bu cümlesi, Arap dilinde, varlıkları niteleme hususunda, övgü ve yerme konusunda mübalağa tarzında söylenmiş bir sözdür. Nitekim "O, sabahtan daha açık, yıldırımdan daha hızlı, yıldızdan daha uzak" cümleleri böyledir. Burada yalan yoktur. Çünkü dinleyici, söyleyenin tarzını bilmektedir ve Arapların tamamı bu tarz üzerinde ittifak etmişlerdir. "Allah suyu helal kıldı." cümlesi, onun helal olma niteliğini mübalağa ile ifade etmektedir.[105]

Açıkça görülüyor ki, *İbn Kuteybe* şöyle demek istiyor: Duygu ve düşüncelerin ifade edilmesinde dil; edebî veya belâğî tarz üzerinde yürüyorsa, bu tarzın vakıaya uygun olması beklenmez. Zira gerçek edebiyatçı bu tarzı izlemektedir. Onun izlediği tarz bilindiği müddetçe, okuyucunun veya dinleyicinin herhangi bir itiraz hakkı yoktur. Edebiyatçının yaptığı bu iş hiçbir şekilde, "yalan" (hilâf-ı hakikat) kapsamında görülemez.

Kanaatimize göre bu durum, birçok meseleyi açıklığa kavuşturmakta; bizi, Kur'an'da ve peygamberlerin sözlerinde, edebî ölçüt bulunduğunu ve zihnin veya hayalin yarattığı bazı tabloların ifade edildiğini söylemeye yöneltmektedir.

Artık, temsil ve Kur'an'da temsîlî/dramatik kıssa (konusuna) geçebiliriz:

Burada açıkça belirtmeliyim ki, ben Kur'an'daki temsîlî kıssa ögelerinin tamanının kurgu ürünü olduğunu söylemek istemiyorum. Çünkü, bunlardan bazıları, vaki olmuş olayların sonucudur. Bu durum daha önce ele aldığımız *"iki melek"*

105 İbn Kuteybe, *Kitâbu'l-Eşribe*, s. 54.

kıssasında ve kıssada Davud'un başından geçen olaylarda açıkça görülmektedir.

İzahı gereken bir mesele daha var: Kur'an kıssalarında veya temsillerinde *kurgu*ya ihtiyaç duyulması, materyalleri ifade etmek konusunda yüce Allah'ın *kurgu*ya muhtaç olmasından ötürü değil, insanoğlunun bu *kurgu*ya muhtaç olmasındandır. Çünkü bu üslub, Kur'an'ın insandaki duygu ve düşünceleri ifade etmede izlediği bir tarzdır.

Keşşâf yazarı Zemahşerî şu ayetin tefsiriyle ilgili olarak şöyle söylemektedir:

> *Doğrusu Biz, sorumluluğu göklere, yere, dağlara sunmuşuzdur da onlar bunu yüklenmekten çekinmişler ve ondan korkup titremişlerdir. Pek zalim ve çok cahil olan insan ise onu yüklenmiştir* (33/72).
>
> [Bu tür sözler Arap dilinde pek çoktur.][106] Kur'an da Arapların dil tarzlarına ve üsluplarına göre nazil olmuştur. Buna onların şu sözlerini örnek verebiliriz: "Yağa nereye gidiyorsun" denildiğinde, pürüzleri düzeltmeye...der.[107] Onların dilinde hayvanların ve cansız varlıkların diliyle söylenmiş daha nice temsil (fabl) örnekleri vardır! Yağın konuşmasını tasavvur etmek imkansızdır. Fakat burada yağın, hayvanın çirkinliğini güzelleştirdiği ve zayıflığın, onu çirkinleştirdiği vurgulanmak istenilmiştir. Yağın hayvan bedenindeki etkisi, o kadar güzel tasvir edilmiş ki, insan âdeta, o hayvanı görüyor, ona yaklaşıyor, ona dokunuyor ve onunla ilgili gerçekleri biliyor gibidir. İşte aynı şekilde, emanetin büyüklüğü, onun mahiyetinin zorluğu, emaneti taşıyıp yerine getirmenin ağırlığı tasvir edilmiştir.
>
> Eğer, "istikrarsız/dengesiz bir adam için söylenen, "Bir adımını ileri diğerini geri atıyorsun." sözünde, temsil konusu biliniyor, çünkü, onun durumu-eğilimi, iki görüşten birini seçme ve görüşlerden birini terketme konusundaki kararsızlığı, (bir yere) gitmekten tereddüd eden, bir yöne doğru yönelmek için iki ayağına sahip olamayan adamın durumu ile örneklendirilmiştir. Buradaki "örneklenen ve örneklendirilen"in her biri dosdoğru bir biçimde anlaşılmaktadır. Oysa

106 Bu cümleyi Halefullah iktibas etmemiştir. Anlamı tamamlamak açısından *Keşşaf*tan (Beyrut 1995, c. IV, s. 537) iktibas etme ihtiyacını duyduk (Ç).

107 Türkçede çok kullanılan, "Deve boynum eğri demiş, neren doğru ki, demişler.", "Tencere dibin kara, seninki benden kara" gibi Arap dilinde kullanılan bir darb-ı mesel (Ç).

ayette böyle bir şey yoktur. Emanetin cansız varlıklara sunumu, onların da kaçınıp korkmaları bizâtihî imkansızdır, doğru değildir. O halde imkansız üzerine örneklendirme/temsil kurulması nasıl doğru olabilir? Böyle bir misallendirme, makul olmayan teşbih gibidir." (Türünden itirazlar) öne sürülürse; deriz ki: Hem ayette ve hem de "yağa nereye gidiyorsun" ata sözünde ve bunlara benzer sözlerde, "örneklendirilen"ler "varsayılmış"tır. Varsayılanlar da tıpkı gerçek varlıklar imiş gibi zihinde canlanırlar. Zorluğu ve yerine getirilmesinin ağırlığı açısından "sorumlu tutulma/mükellefiyet", onun varsayılmış durumuna temsil edilmiştir. Ayet "Eğer, emanet göklere, yeryüzüne ve dağlara arzedilmiş olsaydı; bunlar o (emaneti) yüklenmekten, taşımaktan kaçınırlar ve korkarlardı." anlamındadır.[108]

Zemahşerî zihnimizi şu noktaya çeviriyor: Burada, Arap diline ait bir üslup olduğundan ötürü "temsil" kullanılmıştır. Çünkü Kur'an ancak ve ancak Arapların tarz ve üsluplarına göre nazil olmuştur. Bundan başka Zemahşerî temsilin, zihinde kurgulanan varsayılmış yani kurgusal olarak üretilen tablolar ile yapıldığına, çünkü bu tabloların kuvvetinin, hakikatın temsil ettiği tablolara göre, zihinde daha baskın ve benlikte daha etkin olduğu noktalarına dikkat çekiyor.

Yine *Keşşâf* tefsirinde şu ifadeler bulunmaktadır:

Onlar Allah'ı gereği gibi değerlendiremediler. Bütün yeryüzü kıyamet günü O'nun avucundadır; gökler O'nun kudretiyle dürülmüş olacaktır. O putperestlerin ortak koşmalarından uzak ve yücedir (39/67).

Ayet bir bütün olarak ele alındığında görülecektir ki, bu sözlerin amacı, Allah'ın azametini tasvir etmek ve O'nun yüceliğini vurgulamaktır, başkası değil. Burada ne Allah'ın avuçla tutması ve ne de O'nun sağ eli gibi kelimeler için, hakikat veya mecaz yönüne gitmeye de gerek yoktur.

Şu rivayette de aynı durum vardır: Rivayete göre Cebrail[109] Peygamber(s)'e gelip "Ey Ebu'l-Kasım, Allah, kıyamet günü gökleri bir parmağı, yeryüzünü bir parmağı, dağları bir par-

108 ez-Zemahşerî, *age*, c. II, s. 25.

109 Doğrusu gelen Cebrail değil, bir Yahudi hahamı idi. Buhari, Müslim ve Tirmizi'deki rivayetler de bunu teyid etmektedir. Aynı şekilde Peygamber'e "Ey Ebu'l-Kasım" diye hitap edilmesi de bunu desteklemektedir. Çünkü Yahudiler Peygamber'e genellikle bu şekilde hitap ederlerdi. Bkz: ez-Zemahşerî, *age* (Beyrut 1995), c. IV, s. 182, 2. dipnotu (Ç).

mağı, ağaçları bir parmağı ve diğer varlıkları da bir parmağı ile tutar, sonra (bütün) bunları sarsar ve Kral benim der." demiş, Bunun üzerine Peygamber (s) onun söylediklerine şaşırarak gülmüş, sonra O'nu tasdik için Peygamber "*Onlar, Allah'ı hakkı ile takdir etmediler.*" (39/67) ayetini okumuştur. Arapların en fasih konuşanı (Peygamber) gülmüş ve hayret etmiştir. Çünkü O, söylenilenden, tıpkı beyân (edebi sanatlar) alimlerinin anladıklarını anlamış, "parmak sallama" gibi sıradan şeyleri tasavvur etmemiştir. Hz. Peygamber, söylenilen sözlerin, öz olarak, Allah'ın göz alıcı kudretini ispatladığını, idrak ve zihinleri hayrete düşüren ve vehimlerin sırrını çözemediği büyük fiilleri, Kur'an okuyucusu ve dinleyicisinin, kurgu olarak ele almadan anlayamayacağı gerçeğini anlamıştır. Beyân ilmi içinde, Kur'an, diğer semavi kitaplar ve peygamberlere ait sözlerdeki müteşabihlerin tevili konusunda, bu izah biçiminden daha ince, elverişli ve problem çözücü bir yaklaşım bulamazsınız. (Beyan ilminin konularının) ana hatları kurgulara dayanır ki, çokları bu konuda hataya düşmüştür. Onların bu hataya düşmelerinin nedeni pek az araştırma ve inceleme yapmalarıdır. Nitekim, ilimler arasında öyle bir ilim vardır ki, insanlar bu ilmin hakkını verdikleri takdirde, diğer bütün ilimlerin bu ilme muhtaç ve bağlı olduğunu anlayacaklardır. Zira bu ilim olmadan, diğer ilimlerin düğümleri çözülememekte ve kapalı noktaları açığa çıkmamaktadır. Nice Kur'an ayeti ve Peygamber hadisi var ki, basit teviller ve tutarsız yorumlarla zayi edilmiş ve bayağı hale getirilmiştir. Çünkü bu ilmi bilmeyen hiçbir şeyi bilemez.[110]

Keşşâf yazarı bize şu noktayı gösteriyor: Anlamlar direkt olarak temsil tarzında gelmektedir. Burada (Kur'an) okuyucusu, anlamları salt lafızlardan ve tamlamalardan alamaz, ancak bu anlamları kelamın bütününden alır ve bu gibi cümlelerde, lafızların zahiri anlamlarının kastedilmediğini anlar. Sonra Zemahşerî işaret ediyor ki, bu anlatım biçimleri genellikle kurgusaldır, biçimlerin içerdiği duygu ve düşünceleri çıkarmak zordur ve birçokları bu konuda yanlış yapmıştır.

Zemahşerî'nin sözlerinden şu sonuca varıyoruz: Temsil kurgu ürünü olabilir ve Allah'ın kitabında mevcuttur. Anlamlardan bazıları doğrudan doğruya temsil tarzında gelmiştir ve

110 *Age*, c. II, s. 270. Konuyla ilgili olarak bkz. *Keşşaf* (Beyrut 1995), IV, s. 138-139, 1. dipnotu (Ç).

bu anlamların çıkarımı beyan ilimleri konusunda çalışma ve yetkinliği gerektirir. Böylece görüyoruz ki, kurguya dayanmak, Kur'an'ın bir üslubudur ve insan aklı bu üslubu kullanmaya alışkındır.

Şimdi klasik ve çağdaş kimi tefsir bilginlerinin, Kur'an'da var olduğunu söyledikleri temsîlî anlatım türlerini sunmak yerinde olacaktır.

Bu hususlara geçmeden önce zihnimizi şu noktaya çevirmek istiyoruz: Temsil iki şekilde olur:

1. Temsil, anlatılacak konunun arkasından gelir ve bunu daha fazla kuvvetlendirir, açıklığa kavuşturur.
2. Anlatılacak konu, başlangıçta temsil sûretinde gelir. el-Cürcanî bu duruma şöyle işaret etmektedir:

> Bilinmelidir ki, alimler şu nokta üzerinde ittifak etmişlerdir: Temsil, anlamların peşinden geldiği veya bu anlamlar temsîlîn sergilendiği yerde özet olarak göründüğü ve aslî biçiminden temsil sûretine döndüğü zaman; bu temsil anlamlara bir görkem ve ihtişam verir, bunların değerlerini yükseltir, kuvvetlendirir, kalpleri bunlara yöneltir, katı kalplilere bir özlem ve tutku verir, onların direncini kırarak yüreklerine sevgi ve aşk yerleştirir.[111]

Anlamların bazen temsilî olarak ifade edildiğini göstermek konusunda en iyi örnek, Zemahşerî'nin tefsir etmiş olduğu *"Onlar Allah'ı gereği gibi takdir edemediler."* (6/91) ayetidir.

Bu şekildeki görüntüsüyle temsil, edebî tablolar ve teşbihler ile olduğu gibi, kıssa ile de olabilir. Anlamların arkasından kıssa daha fazla açıklama ve izah için gelebilir. Yasin sûresinde böyle bir durum vardır. Allah, Peygamber'in, kavmi karşısındaki durumunu betimleyen anlamların bir çoğunu belirtmiş, sonra bunun ardından şu ayetleri getirmiştir.

> *Kendilerine elçiler gelen kasaba halkını onlara anlat.*
>
> *Onlara iki elçi gönderdik, onları yalanladılar. Biz de üçüncü bir elçiyle desteklemiştik. Onlar "Biz size gönderilmiş elçileriz." demişlerdi.*

111 el-Cürcanî, *Esrâru'l-Belâğa*, s. 86 vd.

Kasabalılar "Siz de ancak bizim gibi birer insansınız. Rahman da bir şey indirmemiştir. Sadece yalan söylüyorsunuz." demişlerdi.

Elçiler "Doğrusu, Rabbimiz bizim size gönderildiğimizi bilir; bize düşen ancak açıkça duyurmaktır." demişlerdi.

Kasabalılar "Doğrusu, sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık; vazgeçmezseniz, andolsun ki, sizi taşlayacağız ve bizden size can yakıcı bir azap dokunacaktır." demişlerdi.

Elçiler "Uğursuzluğunuz kendinizdendir. Bu uğursuzluk size hatırlatma yapıldığı için mi? Hayır, siz savurgan bir topluluksunuz." demişlerdi.

Şehrin öbür ucundan koşarak bir adam gelmiş ve "Ey kavmim! Gönderilen elçilere uyun." demişti.

Sizden bir ücret istemeyenlere uyun. Onlar doğru yoldadırlar.

Beni yaratana ne diye kulluk etmeyeyim. Siz de O'na döneceksiniz.

O'ndan başka tanrılar mı edineyim. Eğer, Rahman olan Allah bana bir zarar vermek isterse o tanrıların şefaati bana fayda vermez, beni kurtaramazlar.

Doğrusu, o takdirde apaçık bir sapkınlık içinde olurum.

Şüphesiz, ben Rabbinize inandım, beni dinleyin."

Ona "Cennete gir." denince, "Keşke kavmim Rabbimin beni bağışladığını ve beni ağırlananlardan biri kıldığını bilseydi." demişti (36/13-27).

Anlam (anlatılacak konu), bazen başlangıçta, kıssa biçiminde de gelebilir. Nitekim iki melek ile Dâvûd kıssasında da bu durum sözkonusudur. Burada, muhtevanın, başlangıçta kıssa biçiminde göründüğü ikinci tür temsil üzerinde yoğunlaşmak istiyoruz.

Şimdi bu tür kıssalara bazı örnekler verelim:

a) Allah şöyle buyurmuştur:

Arkadaşları "Ey Meryem oğlu İsâ! Rabbin, gökten bize bir sofra indirebilir mi?" demişlerdi de "Eğer inanıyorsanız, Allah'a saygılı olun." demişti.

Onlar "Ondan yemeyi, kalplerimizin yatkınlaşmasını, senin bize doğru söylediğini bilmeyi ve ona tanık olmayı istiyoruz." dediler.

Meryem oğlu İsa "Ey Allahım, Rabbimiz! Geçmiş ve gelecekle-rimiz için bize bayram ve senden bir belge olmak üzere bize gök-ten bir sofra indir. Bizi rızıklandır. Sen rızık verenlerin en iyisi-sin." dedi.

Allah "Ben, onu size indireceğim. Ama bundan sonra sizden inkâr edene, dünyalarda hiç kimseye azap etmeyeceğim bir azabla ona azap edeceğim." dedi (5/112-115).

Taberî tefsirinde şöyle bir pasaj bulunmaktadır:

Diğer tefsirciler, Allah İsrailoğullarına bir sofra indirmemiştir, dediler. Bu görüş sahipleri de kendi aralarında ihtilaf etmiş-lerdir. Kimileri şöyle demiştir: "Bu söz Allah'ın verdiği bir örnek (darb-ı mesel)dir ve bu örnekle Allah, peygamberden mucize istenilmesini nehyetmiştir.

İbn Vekî-Yahyâ b. Âdem-Şurayk-Leys varyantıyla geldiğine göre Mücahid "Bize gökten bir sofra indir." ifadesi hakkında, darb-ı meseldir ve Allah onlara hiçbir şey indirmemiştir." demiştir.[112]

b) Allah şöyle buyurmuştur:

Binlerce kişi iken, ölümden kaçmak için yurtlarından çıkanlara dikkat etmedin mi? Allah onlara "Geberin" dedi. Sonra da onla-rı diriltti. Doğrusu, Allah insanlara karşı bol iyilik sahibidir. Ama, insanların çoğu şükretmezler (2/243).

İbn Kesir'in rivayet ettiğine göre, kimi klasik alimler, bu ayetteki kıssanın vaki olmadığı ve bir mesel (örnekleme) oldu-ğu kanatindedirler. İbn Cureyc'den naklen Atâ'nın, bu kıssa-nın "mesel" olduğu görüşünde olduğu rivayet edilmiştir. Kita-bın yayıncısı dipnotta şöyle bir açıklamada bulunmuştur:

Yani bu kıssa darb-ı meseldir ve vâkiî bir kıssa değildir.[113]

c) Allah şöyle buyurmuştur:

Yahut, çatıları çökmüş bir kasabaya uğrayan kimse gibisini bilmiyor musun? "Allah bunları ölümlerinden sonra nasıl diril-tir?" dedi. Bunun üzerine Allah, onu yüzyıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona "Ne kadar kaldın?" dedi. O "Bir gün veya bir gün-den de az kaldım" dedi. Allah "Hayır, yüzyıl kaldın, yiyeceği-ne, içeceğine bak, bozulmamıştır. Ama eşeğine bir bak! Seni

112 Taberi, *age*, c. VII, s. 81.
113 İbn Kesir, *Tefsir*, c. I, s. 590.

insanlara bir belge kılalım. Ve kemiklere bir bak, nasıl onları kaldırıp yerli yerine koyduktan sonra onlara et giydiriyoruz." dedi. Bunu iyice anlayınca, "Doğrusu, Allah'ın herşeye gücünün yettiğini biliyorum." dedi (2/259).

Menâr tefsirinde bu kıssa ile ilgili olarak şu pasaj bulunmaktadır:

Kıssanın temsil/drama türünden olması muhtemeldir.[114]

d) Allah şöyle buyurmaktadır:

Bir zamanlar İbrahim, "Rabbim! Ölüleri nasıl dirilttiğini bana bir göster." demişti. Allah "İnanmıyor musun?" deyince, İbrahim "İnanıyorum, fakat, gönlüm iyice yatsın." demişti. "Öyleyse, dört kuş al, onları kendine alıştır, sonra her dağın üzerine onlardan birer tane koy. Sonra onları çağır, koşa koşa sana gelirler. Öyle ise, Allah'ın yüce ve hikmet sahibi olduğunu bil." dedi (2/260).

Râzî tefsirinde şöyle bir pasaj bulunmaktadır:

İkinci Mesele: Müfessirler, ayetteki "surhunne/صرهنّ" kelimesinin "Onları kes ve parçala" manasında olduğu ve İbrahim'in de o kuşların uzuvlarını, etlerini ve tüylerini parçalayarak birbirine kattığı hususunda ittifak etmişlerdir.

Ebu Müslim (el-İsfehanî) bu görüşe katılmayıp, bunu yadırgayarak şöyle demiştir: İbrahim, Allah'dan ölüyü diriltmesini isteyince, Allah ona, bu işi kolayca anlamasını sağlayacak bir misal gösterdi. Buna göre,"surhunne ileyk/صرهنّ إليك" emrinden maksad, "Onları kendine alıştır ve seslendiğinde sana gelmelerini onlara öğret" yani "bu dört kuşu çağırdığında, sana cevap verecek hale gelmelerini sağlayacak kadar, bu alıştırmayı tekrarla. O kuşlar, bu hale gelince, herbirini sağ olarak bir dağın tepesine koyup sonra onları çağır. Onlar sana hızlıca gelecekler." demektir. Burada amaç, ruhların, bedenlerine kolay bir şekilde dönmeleri konusunda somut bir misal vermektir.[115]

Menâr müellifi (Reşid Rıda) bu görüşü naklettikten sonra şu açıklamayı yapmıştır:

Sözün özeti, ayetle ilgili Ebu Müslim el-İsfehani'nin yaptığı tefsir daha doğrudur. Nazım (bütünlük) bunu ispatlamakta

114 Reşid Rıda, *age*, c. III, s. 52.
115 er-Râzî, *age*, c. II, s. 332.

ve konunun gerçek yönünü daha iyi gözler önüne sermektedir. Klasik alimlerin (mutekaddimûn) çoğunluğunun, bütün açıklığına rağmen, bu anlamı bırakmalarının nedeni, (İbrahim'in) çeşitli türlerden dört kuş aldığı, onları parça parça doğradığı ve dünyanın çeşitli tepelerine dağıttığı, sonra bu kuşları çağırdığı, her parçanın ait olduğu kısma gittiği, nihayet eski durumlarına döndükleri ve (İbrahim'e) doğru uçtukları rivayetidir. Onlar zorlama ile de olsa, ayeti bu şekilde değerlendirmişlerdir.

Sonraki alimler (müteahhirûn) sözkonusu ayetleri, büyük mucizeleri olan peygamberlere özgü olağanüstü olaylar çerçevesinde görmüşlerdir. Oysa sözün bağlamı, bilme, açıklama ve zulmetlerden nura çıkartma ile ilgilidir. Her dönemde insanın, düşünce ve anlayışlarına tahakküm eden bir saplantısı vardır. Allah'ın kitabını doğru anlamayı isteyen herkesin, her tür dış etkiden sıyrılması gerekir. Çünkü herşeye hakim olan, hiçbir şeyin etkisinde kalmaz . Helâl olsun Ebû Müsim (el-Isfahani'ye), bu konuda ne kadar ince anlayışlı ve ne kadar bağımsız![116]

e) Allah şöyle buyurmuştur:

Onlara, Adem'in iki oğlunun olayını doğru olarak anlat. Hani, ikisi birer kurban sunmuşlardı. Birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. Kendisininki kabul edilmeyen "Andolsun, seni öldüreceğim." deyince, kardeşi "Allah yalnız saygılı olanlarınkini kabul eder."

Eğer, beni öldürmek için elini bana uzatırsan, ben seni öldürmek için elimi sana uzatmam, doğrusu, ben dünyaların Rabbi Allah'tan korkarım.

"Ben, hem benim, hem de senin günahınla dönüp ateşliklerden olasın, isterim. Bu, haksızların cezasıdır." cevabını vermişti.

Bunun üzerine bencilliği kendisini kardeşini öldürmeye götürdü de kardeşini öldürdü. Böylece kaybedenlerden oldu.

Allah, kardeşinin cesedini nasıl örteceğini ona göstermek üzere, yeri eşeleyen bir karga gönderdi. O "Bana yazıklar olsun! Kardeşimin ayıbını örtmek için bu kargadan da mı aciz oldum?" dedi de böylece yaptığına pişmanlık duyanlardan oldu (5/27-317).

Menâr'da, kardeşlik sevgisi üzerinde durulurken şu açıklamalara yer verilmiştir:

116 Reşid Rıda, *age*, c. III, s. 58.

Kabil'in (kardeşi Habil'i) öldürmesiyle ilgili olarak, vahyin bize anlattığı gerçek şudur: (Burada) İnsanoğlunun doğal içgüdüleri ile yakın akrabalık bağı duygusu arasında, bir çatışmaya eğilimli olduğu, kişisel arzu ve çıkarlar karşısında, yakınlar arasında yükseklik, üstünlük ve imtiyaz çekişmesi bulunabileceği, bunun kıskançlığa, kıskançlığın ise zulüm ve düşmanlığa yol açabileceği açıklanmaktadır. Batıla karşı hakkın, şerre karşı hayrın tercih edilmesiyle, din duygusu ve dinin yol göstermesinin, insan fıtratını arındıracağı sonucunu çıkarmak için, bu iki gerçeği açıklayıcı bir örnek verilmiştir. Kabil ikinci (batıl-kötü) eğilimin hakim olduğu kişiye, Habil de dinin gösterdiklerini tercih etmek süretiyle birinci (hak-hayr) eğilimin hakim olduğu kişiye örnek verilmiştir. Nitekim Habil'in şu sözü bunu vurguluyor:

Eğer, beni öldürmek için elini bana uzatırsan, ben seni öldürmek için elimi sana uzatmam, doğrusu, ben dünyaların Rabbi Allah'tan korkarım.

"Ben, hem benim, hem de senin günahınla dönüp ateşliklerden olasın, isterim. Bu, haksızların cezasıdır." cevabını vermişti (5/28-29).

Kabil'in benliğindeki kardeşlik sevgisi, yakın akrabalık bağı ile kardeşine karşı yükseklik ve üstünlük kurmayı veya onunla eşit olmayı istemesi ve Habil'in kurbanın kabul edilmesi nedeniyle Kabil'in onu kıskanması gibi (Kabil'deki psikolojik) çatışmaya şu ayette işaret edilmiştir:

Bunun üzerine, bencilliği kendisini kardeşini öldürmeye götürdü de kardeşini öldürdü. Böylece kaybedenlerden oldu (5/30).

Kardeşlikten doğan sevgi ve akrabalıktan doğan merhamet duygularına baskın gelen kıskançlığın yolaçtığı kötülük etkeninin tercih edilmesi ile ilgili buradaki anlatım; Kur'an'ın bir lafızla birçok gerçeği belirlemesinin en seçkin örneklerindendir.[117]

f) Allah buyuruyor:

Sizi bir tek kişiden yaratan, ondan da yanında huzur bulsun diye eşini yaratan O'dur. O eşi ile (birleşince) eşi hafif bir yük yüklendi (hamile kaldı). Onu bir müddet taşıdı. Hamileliği ağırlaşınca, Rableri Allah'a: Andolsun bize kusursuz bir çocuk verirsen muhakkak şükredenlerden olacağız, diye dua ettiler. Fakat (Allah) onlara kusursuz bir çocuk verince, kendilerine verdiği bu çocuk hakkında (sonradan insanlar) Allah'a ortak koştular. Allah ise onların ortak koştuğu şeyden yücedir (7/189-190).

117 *Age*, c. X, s. 228.

Râzî'de, *"Sizi tek kişiden yaratan ve ondan ötürü de eşini vareden odur."* ayetleri ile ilgili olarak şu açıklamalar yer almaktadır:

> Kaffâl şunları ileri sürmüştür: "Allah bu hadiseyi bir darb-ı mesel şeklinde zikretmiş ve bu durumun, cehâletleri ve şirke taraftar olmaları hususunda, o müşriklerin durumuna benzediğini beyan etmek için zikretmiştir. Bu sözün açıklaması şudur: Allah, âdeta şöyle demek istemiştir: "Ben, sizden herbirinizi tek bir candan yarattım ve o tek candan, onun eşini de insan olmak bakımından ona denk olan biri yaptım. Bu yüzden, kocası eşine yanaşıp, onu hamile bırakınca, karıkoca, Rablerine, "Şayet sen bize, kusursuz, yaratılışı tam bir çocuk ihsan edersen, biz senin nimetlerine ve ihsanlarına şükredenlerden oluruz.." diye dua ettiler. Allah da onlara, kusursuz ve yaratılışı tam bir çocuk verince, karı-koca, Allah'ın kendilerine vermiş olduğu o şey hususunda, Allah'a eşler koşmaya başladılar. Çünkü onlar, bazan bu çocuğu, tıpkı tabiatçıların dediği gibi tabiata, bazan müneccimlerin dediği gibi, yıldızlara, bazan da putperestlerin dediği gibi, putlara ve ibadet edilen heykellere nispet ettiler.." Daha sonra Allah, "Onlar neyi eş tutuyorlarsa, Allah onlardan yücedir." buyurmuştur. Yani, Allah, bu tür şirklerden münezzehtir." İşte bu, son derece doğru ve sağlam bir cevaptır.[118]

g) Adem kıssasının anlatıldığı Bakara 2/34 ayeti ile ilgili olarak *Taberî*'de şöyle bir pasaj bulunmaktadır:

> (Ayette) her ne kadar Allah İblis'i kınamışsa da bu anlatım ile Allah'ın emrine boyun eğmekten, onun yasaklarından kaçınmak ve emrettiklerini yapmak konularında Allah'a itaat etmekten uzak durup kibirlenen şeytana benzer insanlar kınanmaktadır.
>
> Allah'ın emrine uymak, O'na itaat etmek ve diğer insanların haklarıyla ilgili olarak verdiği hükümlerini kabul etmekten uzak durup kibirlenen insanların bir bölümü de Yahudiler idi. Bunlar Peygamber'in hicret ettiği yerde ikamet ediyorlardı. Onların hahamları, Peygamber'in niteliklerini iyi tanıyorlar ve onun peygamber olduğunu anlıyorlardı. Ancak Peygamber'i tanımalarına rağmen, haddi aşan bir tutum ve kıskançlık sergileyerek, onun peygamberliğini kabul ve ilandan uzak durdular. Bu yüzden kıskançlığı ve haddi aşması nedeniyle

118 er-Râzî, *age*, c. IV, s. 342.

> Adem'e secde etmekten uzak duran İblis'i haber verip anlatmakla, Allah, Yahudileri kınamıştır. İblis'in tavrı, Rablerinden gerçekler gelmesine rağmen, kıskanarak ve haddi aşarak, Hz. Muhammed (s)'in peygamberliğini kabulden uzak duran Yahudilerin tavrına benzemektedir.
>
> İblis, böbürlenme, kıskançlık ve Allah'ın itaat edilmesini emrettiği kişiye itaatten uzak durma konusunda örnek verilen (Yahudilerin) nitelikleri ile nitelenmiştir. Allah burada şöyle demek istemiştir: "İblis, Adem'e secde etme emrine karşı koymak sûretiyle, Allah'ın nimetlerine nankörlük ve onun otoritesini inkar etmiş oldu. Aynı şekilde Yahudiler, tıpkı daha önceleri yaşamış atalarını, Allah'ın "kudret helvası/من" ve "bıldırcın/سلوى" ile doyurması ve bulutla gölgelendirmesi gibi, Allah'ın sayısız nimetine karşı nankörlük etmişlerdi.[119]

Taberî'nin sözünden anlaşılan şudur: Bu kıssada İblis ile Medine Yahudileri canlandırılmış ve bu temsilden ötürü Allah, Yahudileri, İblis'i nitelediği özelliklerle nitelemiş ve onların kafir/nankörlerden olduğunu vurgulamıştır.

Şu hususlar Taberî'nin görüşünü daha anlaşılır kılmakta ve Adem kıssasının temsîlî olduğunu vurgulamaktadır. *Taberî*, Sâd sûresindeki Adem kıssasını da aynı şekilde yorumlamıştır. O burada İblis'in Mekkeli müşrikler için örnek verildiği görüşündedir. Zira bu müşrikler kendi aralarından bir adama tabi olmaktan kaçınmışlar ve *"Bizim aramızdan birisine mi "zikr" indirildi?"* demişlerdir. Kıssayla ilgili (*Taberî*'yi) şöyle söylerken görüyoruz:

> Bu ayet, kendi aralarından birisine tabi olmak karşısında istikbar edip; Hz. Muhammed (s)'i inkar eden, ona uymaktan ve Allah'dan getirdiklerine tabi olmaktan uzak duran müşrikleri kınamaktadır.[120]

h) Konumuzla ilgili müfessirlerin sözlerini açıklayıp sunmaya, büyük alim Abduh'un temsîlî kıssalar hakkındaki görüşünü anlatan şu açık ve net pasajlarla son veriyoruz.

> Ayetlerdeki temsîllerin halef tarzına göre yorumu hakkında şunlar söylenebilir: Kur'an, çoğu kez, anlamları soru-cevap

119 Taberi, *age*, c. I, s. 175.
120 *Age*, c. 23, s. 107.

kipiyle veya açıklayıcı ve etkileyici özelliğinden ötürü, "hikaye" üslubuyla betimlemektedir.

Bu tarzıyla Kur'an zihinleri, arkaplandaki inceliklere yöneltmektedir. Şu ayette olduğu gibi;

Cehenneme, "Doldun mu?" dediğimiz gün, o "Daha var mı?" der (50/30).

Burada söylenilmek istenilen, Allah'ın cehenneme soru sorması ve cehennemin de Allah'a cevap vermesi değildir. Bu ifade cehennemin genişliği ve ne kadar çok olurlarsa olsunlar, suçluları alabileceğini vurgulayan bir temsildir. (Allah'ın) Semaya yönelmesinin belirtilmesinden sonraki şu cümle de buna örnektir.

Sonra, duman halinde bulunan göğe yöneldi, göğe ve yeryüzüne "İsteyerek veya istemeyerek gelin." dedi. İkisi de "İsteyerek geldik." dediler (41/11).

Bu ayetteki temsîlîn ne anlama geldiği açıktır.

Derim ki,[121] bu olaya "tekvin" (yaratma) denir ve bunu "teşrî" (yasa koyma) kavramı karşılar. Yaratmaya "tekvin" isminin verilmesinin nedeni vahiyde (yaratmanın) bu kelimeyle ifade edilmesinden ötürüdür.

Ancak bir şeyi dilediği zaman O'nun buyruğu o şeye "Ol" demektir; o hemen oluverir (36/82).

Bu ifade rubûbiyet iradesinin yaratmayla ilişkisini tasvir etmektedir. Rivayetleri esas alan müfessirlerden Hafız İbn Kesir dışında, hiç kimsenin, Adem kıssasındaki olayları "yaratma meselesi" ile açıkladığını hatırlamıyorum. Bu müfessir Arâf sûresindeki "*Öyleyse oradan in.*" (7/13) ifadesini, yaratma anlamında yorumlamıştır. Adem kıssasında, İblis'in Allah'a hitab etmesi ve onun insanoğlunu saptıracağı ve kıyamete kadar gözetleyeceği şeklinde (Allah'a) cevap vermesini (anlatan) diğer ayetlerin anlamları da böyledir.

Büyük alim Abduh dedi ki: Kıssadaki temsîlîn bu tarza göre izahı şöyledir: Allah'ın meleklere, insanı yeryüzünde halife yapacağını haber vermesi, yeryüzünde, işlem (tasarruf) yapabilecek bir varlığın yaratılmasını ve bu sûretle yeryüzünde var oluşun kemale ereceğini, (insan) için, yeryüzünün, bu dünyadaki güçlerin ve canlıların hazır hale getirilmesini ifade etmektedir.

Kendi özgür iradesiyle fiil işlemesi, sınırsız bilme ve eylem yapabilme yeteneğine sahip olması sebebiyle, yeryüzünde

121 İfade Reşid Rıda'ya aittir (Ç).

bozgunculuk çıkarılabilecek bir halifenin yaratılma nedenini meleklerin sorması, insanın böyle bir yeteneğe sahip olduğunu betimlemekte ve bu durumun onun yeryüzünde halife oluşuna ters olmadığını açıklamaktadır.

Adem'e bütün isimlerin öğretilmesi, insanoğlunun bu dünyadaki bütün herşeyi öğrenebilme ve dünyada yaşarken bunları kullanabilme yeteneğine sahip olduğunu açıklamaktadır.

İsimlerin meleklere sunulması ve sorulması, meleklerin cevap verememeleri, ruh sahibi bu varlıklarda bulunan şuurun, sınırlı olup sınırı dışına çıkamayacağını tasvir etmektedir.

Meleklerin Adem'e secde etmeleri, dünyadaki canlıların ve güçlerin onun emrine verildiğini ve (Adem'in), Allah'ın tabiattaki kanunları öğrenmek sûretiyle, evrene çekidüzen vermede bu canlılardan ve güçlerden yararlanabileceğini ifade etmektedir.

İblis'in secde etmekten uzak durması (istikbâr), insanoğlunun, kötülük olgusunu yok etmek; çatışma, düşmanlık, zulüm ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarma gibi kötü eğilimleri (tamamen) ortadan kaldırmaktan aciz olduğunu temsil etmektedir. Böyle bir durum olmasaydı, bir zaman gelir ve o dönemdeki bireyler, melekler gibi olabilir ve hatta daha da ileri gidebilirler veya bu beşeri özelliklerinden çıkarlardı...[122]

Bu tür kıssalarla ilgili sözlerimize şu cümlelerle son vermek istiyoruz: Klasik ve çağdaş tefsir otoritelerinin de kabul ettikleri gibi, Kur'an'da temsîlî ve kurgusal anlatım vardır. Temsîlî anlatım, edebî bir anlatımdır ve kıssa ile ilgili edebî tanım biçimlerinden birinin içine girmektedir ki, bu tanım da şudur:

"Kıssa; gerçek olmayan bir kahraman etrafında dönen olayları veya gerçek olan bir kahraman etrafında dönen gerçek olmayan olayları, kıssacının kurgulamasının bir sonucu olarak ortaya çıkan edebî bir eylemdir."

Bütün bu açıklamalardan sonra, Kur'an'da drama ve kurgusal anlatım türlerinin bulunduğunu, (Arapların) ihtiyaç duymasından ve onların dil/edebiyat tarzından dolayı kurguya yer verildiği görüşüne muhalefet edecek kimselerin olamayacağını söyleyebiliriz.

122 Reşid Rıda, *age*, c. I, s. 280-282.

3. Mitolojik (Ustûri) Kıssalar

Burada durum, edebî ögeler ve bu ögelerin nasıl ele alındığı açısından, daha önce geçen iki tür (tarihî ve temsîlî kıssa türleri)den ayrılmaktadır.

Öğeler açısından bakıldığında bu farklılığın şu nedene bağlı olduğu görülür: Tarihsel kıssalardaki edebî ögeler, Kur'anî kıssalarda hedeflenen amacı gerçekleştirmek için, Kur'an'ın ele alıp düzenlediği vakî olmuş (gerçek) olaylardır. Temsîlî kıssalardaki ögeler ise, tarihsel karakter ve gerçeklik (vâkîilik) özelliklerini göremediğimiz olaylardır. Bu yüzden bunları, beşeri örfte varsayılmış veya kurgulanmış olaylar şeklinde adlandırabiliriz. Kur'an bu varsayılmış olaylardan bazılarını almış ve amaçlanan hedefleri gerçekleştirici bir tarzda sunmuştur.

Mitolojik kıssada ise, edebî ögeler bir bütün olarak kıssada bulunur. Bu yüzden buradaki edebî eylem, Kur'an kıssalarının bundan önceki iki türünden bazı açılardan farklı olabilir.

Mitolojik anlatımı incelemek için (belirtilen ilk iki kıssa türünde) izlediğimiz yolu izleyemeyeceğiz. Orada daha önce yaptığımız üzre, bazı edebî olguları değerlendirmek, kaydetmek ve yorumlamak için, önce, bazı kıssaları sunarak başlıyorduk. Bunun nedeni gayet açıktır. Zira klasik alimler, bu kıssaların ele alınma yöntemine dair görüşler ne olursa olsun, Kur'an'da tarihsel anlatımın var olduğu üzerinde birleşmişlerdir. Bu kadarıyla biz de tamamen onlarla ittifak halindeyiz. İlave olarak biz, tarihsel kıssalarda, olay ve kahramanların, sanatsal bir tarzda sunulduğunu söylüyoruz.

Kimi klasik tefsirciler (Kur'an'da), temsîlî veya gerçekleşmemiş yahut bazılarının ifadesiyle varsayılmış olaylara ait kıssaların var olduğunu söylemektedirler. Bu yüzden daha önce ele aldığımız tarihî ve temsilî kıssaları işlerken; önce kıssaları zikredip ve daha sonra değerlendirmelerde bulunmamız isabetli olmuştu.

Ancak Kur'an'da *mitolojik* (أسطورى) *kıssa* bulunduğunu hiç bir müfessir açıkça söylememiştir. Hatta tam tersine,

tıpkı kimi çağdaş müfessirler gibi, onların *"mitoloji/أسطورة"* sözcüğünden ve ne şekilde olursa olsun Kur'an'da mitoloji bulunduğunu söylemekten şiddetle kaçındıklarını görüyoruz.

Öte yandan, kimi otorite sahibi müfessirlerin bu kapıyı açtıklarını ve Kur'an'da mitolojik kıssanın bulunduğunu söylemeyi caiz gördüklerini, bu düşünceyle ilgili önemli temeller attıklarını da inkar etmiyoruz. Meselâ (bu alimler) şu kuralları koymuşlardır: *Kıssanın bir biçimi veya hikayenin bir yapısı vardır. Kıssada amaçlanan, biçim ve yapı değildir. Kıssalardaki gerçek amaç, dinî ve ahlaki yönlendirmedir.*

Fahreddin er-Râzî gibi kimi klasik bilginler bu kanaattadır. Büyük alim Muhammed Abduh da beyanî (edebî sanatlara ait) ifadelerden bahsederken çok açık bir biçimde bu görüşü vurgulamıştır.

"Hayır, hayır, aslında onlar özünü, hikmetini kavramadıkları ve önceden kendilerine açıklanmamış herşeyi yalanlamaya eğilimliler. Onlardan önce gelip geçenler de işte böyle gerçeği yalanlamaya yeltenmişlerdi. Zalimlerin sonunun nasıl olduğununa bir bak!" (10/39) ayetinin tefsiriyle ilgili olarak Râzî'de şöyle bir pasaj bulunmaktadır:

> Birinci olarak, müşrikler her ne vakit bir kıssa duymuşlarsa, "bu kitap (Kur'an)da öncekilerin hikayelerinden başka bir şey yok." demişler ve kıssaların amacının salt anlatma olmayıp bundan başka şeyler içerdiğini, anlamamışlardır.[123]

Râzî'nin iki unsuru birbirinden ayırdığını görüyoruz: Bunların ilki, kıssanın yapısı veya hikayenin biçimi, ikincisi de kıssada bulunan, İslam dininin esaslarıdır.

Râzî'nin görüşüne göre, birinci unsur yani kıssanın yapısı ve hikayenin biçimi, müşriklerin akıllarına şüphe sokmuştur. Çünkü onlar biçimi, kıssanın asıl maksadı zannetmişler ve bu yüzden Kur'an'ın, öncekilere ait hikayelerden ibaret olduğu, kanaatine varmışlardır.

Râzî, kıssada amacın başka şeyler olduğunu ve maksadın kıssanın biçiminden farklı olduğunu vurgulamaktadır.

123 er-Râzî, *age*, c. 4, s. 591.

Bakara sûresinde geçen Harût ve Marût kıssasının geçtiği ayetlerin tefsiri ile ilgili olarak *Menâr* tefsirinde şöyle bir pasaj bulunmaktadır.

> Büyük alim Muhammed Abduh şu sözleri söylemiştir: "Defalarca açıkladık ki, Kur'an'daki kıssalar, tarihsel bilgi vermek veya okuyucuyu geçmiş toplumlarla ilgili detaylara sevk etmek için değil; öğüt ve ibret vermek için yer almıştır. Kur'an sırf ibret ve öğüt vermek için, önceki toplumların hak ve batıl İnançlarını, doğru ve yanlış geleneklerini, faydalı ve zararlı alışkanlıklarını anlatır. Kur'an'ın anlattığı kıssalar, ibret verme sınırını aşmaz ve hidayet merkezinden uzaklaşmaz. Anlatımda ve (muhataplara iyi ve kötüden bahsederken) kurulan cümlelerde kullanılan ifade kalıplarının, iyi ve kötüye işaret edecek biçimde olması gerekir.
>
> Kendilerine hitap edilen veya kendilerinden bahsedilen Arapların kullandıkları ifadelerle kıssalar anlatılmaktadır ki, bunlar yaşanmış olmayabilir. Şu ayetlerde olduğu gibi:
>
> *Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarpmış olduğu kimsenin kalkışı gibi kalkarlar. Bu, onların "Alışveriş de faiz gibidir." demelerindendir. Oysa, Allah alışverişi helal ve faizi haram kılmıştır. Kime Rabbinden bir öğüt gelir ve faizcilikten vazgeçerse, geçmişte olan kendisinin olur. Onun durumu Allah'a aittir. Kim faizciliğe dönerse, işte onlar ateşliklerdir, onlar orada temelli kalacaklardır* (2/275).
>
> *Sonunda güneşin doğduğu yere ulaşınca, güneşi kendilerine güneşe karşı hiçbir şeyi örtü yapmadığımız bir kavim üzerine doğarken gördü* (18/90).
>
> Bu tarz, alışık olunan bir üsluptur. Nitekim, Arap ve Batılı yazarlardan bir çoğunun, konuşmalarında ve makalelerinde, hayır ve şer tanrılarından ve özellikle de Antikçağ Grek ve Mısır'ından bahsederken; onlardan (yazarlardan) hiçbirinin bu putperestçi hurafelere inanmadıklarını görüyoruz.[124]

Şimdi açıkça görülüyor ki, büyük alim Abduh, Kur'an'ın müşriklere ait inançları anlatmasından ötürü, -kıssa olsun, olmasın- Kur'an lafızlarında mitoloji etkisi olmasını ve bu hurafe olgulara göre ifadelerin kullanıldığını ve aynı şekilde Kur'an'ın, indiği dönemdeki edebiyatçıların yabancısı olmadıkları biçimde üslup kullanmasını ve putperestlere ait hurafeleri edebî bir araç yapmasını caiz görmektedir.

124 Reşid Rıda, *age*, c. I, s. 399.

Biz bu iki büyük müfessirin, bu sözleri söylediklerini ve bizim önümüzdeki kapıyı açtıklarını inkar etmiyoruz. Ancak her ikisi de bu sınırda durmuşlar, mitolojik anlatımla ilgili giriş bilgilerini alacağımız ve bunların doğrultusunda yürüyebileceğimiz ne bir (teorik) edebî açıklama ne de net bir şekilde (pratikte) tek bir kıssayı bile önümüze koymuşlardır.

Bu iki alimin yaptığı bütün iş, sadece kıssanın biçimi veya hikayenin yapısının Kur'an'ın amaçlarından ayrı olduğunu ortaya koymalarıdır. Eğer Kur'an'da bir mitoloji varsa, bu durumun Kur'an'a zarar veremeyeceğini; çünkü bunun Kur'an'ın amaçlarına girmediğini ve yine bu durumun, Kur'an'ın açıklayıp detaylandırmaya ayrıntılarını açıkladığı bir husus olmadığını ifade etmişlerdir.

O halde mitolojik kıssa, Kur'an'ın ona bakışı ve onu nasıl ele aldığıyla ilgili olarak detaylı açıklamalara gerek vardır.

Bu arada, bu tür konuların araştırılma yönteminin daha önceden belirlendiğini arz etmek istiyoruz. Usûlcüler, fıkhî ayetleri araştırırken, bu yöntemi (konulu tefsir yöntemini) kullanmışlardır ki, bu yöntem her hangi bir konuyla ilgili ayetlerin bir araya getirilmesi, sonra bunların anlaşılması ve zahirlerinin kaydedilmesi, daha sonra bu zâhirlerin yorumlanması ve nihayet Kur'an'ın konuyla ilgili hükmünün belirlenmesinden ibarettir. Bizim buradaki yöntemimiz de bundan başkası olmayacaktır.

Şimdi *"mitolojiler"* (أساطير) sözcüğünün geçtiği ayetleri bir araya getirmek ve konunun gerçek boyutunu ortaya koyacak bir bilimsel bakışla, bunları incelemek istiyoruz:

1- Enâm 6/25

İçlerinde seni dinleyenler vardır. Ama, O'nu anlarlar diye kalplerine örtüler ve kulaklarına ağırlık koyduk. Onlar her belgeyi görseler de ona inanmazlar. Sana geldiklerinde seninle tartışırlar. İnkâr edenler ise, "Bu öncekilerin masallarından başka bir şey değildir." derler (6/25)

2- Enfal 8/31-32

İlkelerimiz onlara okunduğu zaman, "İşittik, istesek biz de aynını söyleriz. Bu öncekilerin masallarından başka bir şey

değildir." derlerdi. "Allahımız! Eğer bu kitap senin katından gelen gerçek ise, gökten üzerimize taş yağdır veya bize acıtıcı bir azap ver." demişlerdi (8/31-32).

3- Nahl 16/24

Onlara, "Rabbiniz ne indirdi?" diye sorulsa, "Öncekilerin masalları." derler (16/24).

4- Mü'minûn 23/81-83

Hayır; yine de öncekilerin dediklerini derler. Öncekiler "Ölüp, toprak ve bir yığın kemik olduğumuzda mı diriltileceğiz? Andolsun ki, biz ve daha önce de babalarımıza söz verilmişti; bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir." demişlerdi (23/81-83).

5- Furkan 25/5-6

Bu öncekilerin masallarıdır; başkalarına yazdırılarak sabah akşam onun yanında okunmaktadır." dediler. De ki: "Onu, göklerdeki ve yerdeki gizlilikleri Bilen indirmiştir. Şüphesiz O, yarlıgayandır, Acıyandır (25/5-6).

6- Neml 27/67-68

"İnkâr edenler "Biz ve babalarımız toprak olduktan sonra, bizler tekrar mı hayata çıkarılacağız? Andolsun ki, bu bize ve daha önce babalarımıza söz verilmiştir. Bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir." dediler (27/67-68).

7- Ahkâf 46/17

Annesine babasına, "Öf ikinizden! Benden önce nice nesiller gelip geçmişken beni tekrar diriltilmemle mi tehdit ediyorsunuz?" diyen kimseye, anne babası Allah'a sığınarak, "Sana yazıklar olsun! İnan; doğrusu, Allah'ın sözü gerçektir." dedikleri halde, "Bu öncekilerin masallarından başka bir şey değildir (46/17).

8- Kalem 68/10-15

Diliyle iğneleyen, kovuculuk eden, iyiliği devamlı önleyen, saldırgan, suç işleyen, çok yemin eden, aşağılık zorbaya, ayrıca soysuzlukla da damgalanmış kimseye, malı ve oğulları vardır, diye aldırış etmeyesin. İlkelerimiz ona okunduğu zaman "Öncekilerin masalları" der (68/10-15).

9- Muttaffifîn 83/10-13

O gün, yalanlayanların vay haline! Çünkü, onlar hesaplaşma gününü yalanlamışlardır. Oysa, saldıran günahkârlardan başka kimse onu yalanlamaz.

İlkelerimiz ona okunduğu zaman, "Öncekilerin masalları" der (83/10-13).

Kur'an'ın konuyla ilgili olarak sunduğu ayetler bunlardır. Şimdi bu ayetlere bakalım ve "mitoloji" (esâtir) teorisiyle ilgili birtakım işaretleri bu ayetlerde görelim:

I- Bütün bu ayetler Mekke'de nazil olmuştur. Hatta Medine'de nazil olan Enfal sûresindeki ilgili ayetler de böyledir. Klasik alimler Enfal 8/30-36. ayetlerin, Mekke'de indiğini ifade etmişler *"(Mısır) kraliyet mushafı"*[125] da bu bilgiyi esas almıştır. Anlaşılan o ki, "mitolojiler" sözü Mekkelilerden çıkmıştır. Bunların genel çoğunluğu müşrikti. Aynı şekilde bu "mitolojiler" sözünü, Peygamber (s)'in Medine'ye hicretinden sonra hiçbir kimse söylememiştir. Bu durum açıklanması ve yorumlanması gerekli bir olgudur.[126]

II- Ayetlere bakıldığında anlaşılıyor ki, bu "mitolojiler" sözünü söyleyenlerin, çoğunluğu, öldükten sonra dirilmeyi inkar eden ve ahiret hayatına inanmayanlardır. Nitekim bu durum, Müminûn, Neml, Ahkâf ve Mutaffifîn sûrelerindeki ilgili ayetlerde açıkça görülmektedir. Onların bizzat bu konu üzerindeki sözleri, ahiret hayatıyla ilgili söylenilen sözlerle çok kuvvetli bir biçimde ilişkilidir. Nitekim Enam ve Nahl sûrelerinin ilgili ayetlerinde bu durum görülüyor. Bu husus da açıklama ve yorumlanmayı hak eden bir olgudur.

III- Ayetlere bakıldığında anlaşılıyor ki, müşrikler söylediklerine samimi olarak inanıyorlardı. Onların (Kur'an ve Peygamber hakkındaki) şüpheleri çok kuvvetli idi. Bu durum ilgili bütün ayetlerde açıkça görülmektedir. Bu ayetleri birlikte gözden geçirmemiz faydalı olacaktır:

Enâm sûresinde, müşriklerin Hz. Peygamber'e gittikleri, Kur'an'ı dinledikleri fakat dinledikten sonra, Peygamber'le

125 Mısır kralı I. Fuad (1869-1936)'ın emriyle bastırılan mushafa işaret edilmektedir (Ç).

126 Medine'de, Hz. Peygamber'e bu sözlerin söylenemeyeceği hususu, bu ayetlerin Mekke'de nazil olmasını gerektirmez. Çünkü, bu ayetler "iz" (hatırla) edatıyla başlamış olduğuna göre, Mekke'de Peygamber (s)'in yaşadığı olaylar hatırlatılmış olabilir. Bkz: Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Kahire 1963, c. VIII, s. 27-28 (Ç).

tartıştıkları ve *"Bu Kur'an ayetleri öncekilerin mitolojilerinden başka birşey değildir."* (6/25) dedikleri anlatılıyor. Kanaatimize göre müşrikler, kendi sözlerinin gerçek ve savunduklan görüşlerinin de doğru olduğunundan emin olmasalardı, bu tür sözleri Peygamber'in yüzüne, onun huzurunda söyleyemezlerdi. Bunun anlamı şudur: Müşrikler Kur'an'ın mitoloji içerdiğini gerekçe göstererek, Kur'an'a karşı çok derin bir kuşku duyuyorlardı.

Enfal sûresinde, müşriklerin Peygamber'e gittikleri, Kur'an dinledikleri ve bundan sonra *"Biz Kur'an'ı duyduk, eğer dilersek, bunun gibisini söyleyebiliriz, bunlar öncekilerin mitolojilerinden başka bir şey değildir."* (8/31) dedikleri anlatılıyor. Müşrikler bu noktada da durmuyorlar, daha da ileri giderek meydan okumaya kalkıyorlar ve şöyle diyorlar: *"Allah'ımız bu (Kur'an), senden gelen bir gerçek ise, bizim başımıza taş yağdır ya da bize çok çetin bir azap getir."* (8/32).

Kur'an'ın, müşriklerin düşüncelerini aynen yansıttığı kanaatinde isek; Kur'an'da mitolojik unsurların olduğuna dair onların sahip oldukları inancın çok kuvvetli olduğunu kabul etmemiz gerekir. Çünkü, onların bu sözleri söylemelerini ve ısrarla vurgulamalarını haklı gösterecek bir gerekçeleri olmadan müşrikler bu sözleri söyleyemezlerdi.

Ahkaf sûresinde, ebeveynine karşı sert bir tavır takınan çocuk, müfessirlerin rivayet ettiklerine göre Ebu Bekr'in oğlu (Abdurrahman)[127] anlatılmaktadır:

> *Anne-babasına: "Öf ikinizden; benden önce nice nesiller gelip geçmişken beni tekrar diriltilmemle mi tehdit ediyorsunuz?" diyen kimseye, anne babası Allah'a sığınarak: "Sana yazıklar olsun! İnan; doğrusu Allah'ın sözü gerçektir." dedikleri halde: "Bu, Kuran öncekilerin masallarından başka bir şey değildir." diye cevap verenler, işte onlar kendilerinden önce cinlerden ve insanlardan gelip geçmiş ümmetler içinde, Allah'ın azap vadinin aleyhlerinde gerçekleştiği kimselerdir. Doğrusu onlar hüsranda olanlardır* (46/17).

127 Bu ayetin Abdurrahman b. Ebî Bekr hakkında nazil olduğu rivayeti sağlam görünmemektedir. Çünkü Abdurrahman bu ayetin inişinden önce Müslüman olmuş, iyi bir Müslüman ve zamanının mümtaz bir şahsiyeti olarak yaşamıştır. Bkz: İbn Kesir (Muhtasar), c. III, s. 320 (Ç).

İnsanların kuruntularını betimlemede Kur'an'ın tam bir hassasiyet içinde olması şüphe götürmez bir gerçektir. Bu yüzden, ayette anlatılan, ebeveynine acı çektiren, onları sözüyle inciten, tekrar diriltileceği konusundaki ana babasının tavsiyesinden kuşku duyan, bu kuşkusunu ise, daha önceki kuşakların geçip gittiği ve geri (dünyaya) dönmedikleri olgusu üzerine kuran kişinin, tekrar diriltileceğine dair kendisine yöneltilen tehdidin ancak ve ancak "mitoloji'lerden ibaret olduğu yönündeki inancının çok kuvvetli ve sağlam olduğunu çıkarsayabiliriz.

Böylece sözü geçen kimsenin, derin bir şüphe içerisinde olduğunu ve Kur'an'ın onun kuşkusunu tam bir sadakatle betimlediğini görüyoruz. Kur'an'ın betimlemesinden, müşrik Mekke toplumunun, kendilerine okunan Kur'an ayetlerine dair hissettikleri ve düşündüklerini (aynen) ifade ettiklerini çıkarsıyoruz. Müşrikler, mitoloji sözünü, bir iftira ve iddia olarak değil; (Kur'an'a karşı) derin bir şüphe içinde bulunmaları ve sabit bir inanç taşımaları sebebiyle söylemişlerdir.

Kendimize şu soruyu sorabiliriz: Kur'an'ın vurguladığı bu ifade, müşriklerin kesin kanaat ve sabit inanç sahibi olduklarına işaret eden, böyle bir sözü söylemeye yönelten bir nedenin Kur'an'da var olduğu anlamına gelir mi? Onların içine düştükleri hatalar veya Kur'an'ın içeriğiyle ilgili bir neden mi onları bu sözü söylemeye yöneltti?

Bunun cevabını, Kur'an'ın kendisine yöneltilen "mitolojiler" isnadını eleştirmesi, kendini mitolojilerden uzak tutması ve bunda ısrar etmesinde veya "mitolojiler" (ithamı)na karşı muhalif tavır takınmasında arayabiliriz.

Nitekim bunları göreceğiz.

IV- "Esâtir" kelimesinin geçtiği ayetlerden anlaşılan bir başka nokta da şudur: Kur'an bizzat kendisi, muhtevasında "esâtîr" bulunmasını olumsuzlamamış, sadece bu "esâtir"in, Allah'tan gelmeyip, Muhammed'e ait olduğu isnadını reddetmeye özen göstermiştir.

"Mitoloji" isnadını olumsuzlaması konusunda, Kur'an'ın takındığı bu hassas tavrın iyice anlaşılması için, ilgili ayetlere tekrar baktığımızda meselenin şöyle olduğunu görürüz:

1. Kur'an, Enfâl, Müminûn, Neml ve Ahkâf sûrelerindeki ilgili ayetlerde, herhangi bir eleştiriye tabi tutmadan müşriklerin tavrını belirtilmekle yetinmiştir.
2. Kur'an, Enâm ve Mutaffifîn sûrelerindeki ilgili ayetlerde, müşrikleri tehdit etmekle yetinmiştir. Bu tehdit onların ahiret gününü inkar etmeleri veya insanların Peygamber'e tabi olmalarını engellemeleri yüzündendir. Yoksa bu tehdit sırf Kur'an'da "esâtir" (mitoloji) olduğunu söylemelerinden kaynaklanmamıştır.
3. Kur'an sadece tek bir yerde, Furkân sûresindeki ayetlerde, müşriklerin "esâtîr" (mitoloji) isnadlarını reddetmektedir ki, ayet şudur:

Kur'an öncekilerin masallarıdır; başkalarına yazdırılarak sabah akşam onun yanında okunmaktadır." dediler. De ki: "Onu, göklerdeki ve yerdeki gizlilikleri bilen indirmiştir. Şüphesiz O, Bağışlayandır, Acıyandır (25/5-6).

Acaba bu reddetme Kur'an'da "esâtir" olduğunu olumsuzlamakta mıdır? Yoksa red, "esâtir"in, Muhammed'in başkasından iktibas ettiği ve ona yazdırılan şeyler olduğu iddiasına cevap verip, bunların Allah'tan geldiğini mi ispatlamaktadır? "*De ki, O'nu gizliyi bilen Allah indirdi...*"

İkinci ihtimal daha kuvvetli görünüyor. Kur'an'ın müşrikleri reddetmesini tartışırken Râzî bu konuyu ele almıştır:

> Birinci konu: Müşriklerin bu kuşkusuna nasıl uygun cevap verilebilir? Bu meseleyi daha önce ele almıştık. Şöyle ki, Peygamber (s) (Kur'an'ın benzerini) getirmeleri konusunda müşriklere meydan okumuş, fakat onlar bundan aciz kalmışlardı. Eğer Peygamber (s) herhangi birisinin yardımıyla Kur'an'ı te'lif etmiş olsaydı, aynı şekilde onların da herhangi birisinden yararlanıp Kur'an'ın benzerini telif etmeleri gerekirdi. Müşrikler bundan aciz kalınca, Kur'an'ın, Allah'ın vahyi ve kelamı olduğu kesinleşmiştir. Bu yüzden Allah "De ki, onu gizliyi bilen Allah indirdi..." buyurmuştur.[128]

Burada üzerinde durmamız gereken bir mesele var: Râzî *"De ki... Allah indirdi..."* ifadesinin, müşriklerin *"Dediler ki, "öncekilerin mitolojileri..."* sözlerine verilen bir cevap olup olmadığını sorguluyor. Burada, Râzî'nin beklediği cevap *"Al-*

128 er-Râzî, *age*, c. VI, s. 354.

lah indirdi." ifadesinin Kur'an'da "esâtir" (mitoloji) bulunduğu (isnadı)nı olumsuzluyor olması idi. Bu yüzden Râzî, Kur'an'ın verdiği cevabın, müşriklerin şüphelerini karşılayıcı nitelikte olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Oysa bu cevap, Kur'an'da mitoloji bulunduğu isnadı ile ilgili değil, başka bir durumla yani ayetlerin *"göklerde ve yerdeki gizlilikleri bilen Allah'tan indirilmediği"* ithamına yöneliktir. Râzî'nin *"cevap verme"* ile ilgili görüşüne katılamıyoruz ve biz şöyle düşünüyoruz: Kur'an'ın burada verdiği cevap, doğal cevaptır. Buradaki bağlamda verilmesi kaçınılmaz bir cevaptır. Çünkü burada, Kur'an ile müşrikler arasında cereyan eden diyaloğun içeriği, Kur'an'da mitoloji olup olmadığı ile ilgili değil, müşriklerin Kur'an'da mitoloji bulunması olayını, Kur'an'ın Muhammed'e ait olduğu, sonuçta da vahiy mahsûlü olmadığı ve semadan inmediğine delil getirmeleri ile ilgilidir. Bundan ötürü verilen cevap tam yerine oturmuş, Kur'an'ın Allah'tan geldiği ispatlanmış *"De ki.. Allah indirdi."*, cevabı Kur'an'da mitoloji bulunmasını reddetmek için söylenmemiştir.

Kur'an'ın belirttiği şu ifade de buna işaret etmektedir:

Onlara Rabbiniz ne indirdi? diye sorulduğunda, "öncekilerin mitolojileri" dediler (16/24).

Zira müşrikler bu tür mitolojik anlatımın, Allah'tan gelmesini uzak görüyorlar ve bu yüzden Kur'an'a ve Peygamber'e karşı bu olumsuz tavrı takınıyorlar, tavırlarında da sınırı aşıyorlar ve hataya düşüyorlardı.

Mekke müşrikleri, Kur'an'da *"öncekilerin esâtiri"* bulunduğu iddialarında son derece ısrarlı idiler. Onların bu konudaki inançları, tam bir sâbite halindeydi. Buna karşın, Kur'an, muhtevasında *"öncekilerin esâtiri"* bulunduğu iddiasını reddetmemekte; Kur'an'ın "esâtir" ihtiva etmesinin, Kur'an'ın Allah'tan değil de Muhammed'den geldiğini ispatladığı iddiasını reddetmektedir.

İşte yukarıda belirttiğimiz gerekçelerden ötürü; Kur'an'da mitoloji bulunmasını sakıncalı görmüyoruz. Çünkü biz burada, Kur'an naslarından herhangi birine zıt bir şey söylemiyoruz.

Konumuzla ilgili olarak son iki soruyu daha cevaplamak gerekiyor:

1. Ahiret gününü inkar edenler niçin böyle bir söz söylemişlerdir?
2. Bu sözü niçin Mekkeli müşrikler söylemişlerdir?

Şimdi Kur'an'ın, içerisinde ahiret problemini işlediği bazı Kur'an kıssalarını birlikte ele alalım:

Yahut, çatıları çökmüş bir kasabaya uğrayan kimse gibisini bilmiyor musun? "Allah bunları ölümlerinden sonra nasıl diriltir?" dedi. Bunun üzerine Allah onu yüzyıl ölü bıraktı, sonra dirilttı ve ona "Ne kadar kaldın?" dedi. O "Bir gün veya bir günden de az kaldım." dedi. Allah "Hayır, yüzyıl kaldın, yiyeceğine, içeceğine bak, bozulmamıştır. Ama eşeğine bir bak! Seni insanlara bir belge kılalım. Ve kemiklere bir bak, nasıl onları kaldırıp yerli yerine koyduktan sonra onlara et giydiriyoruz." dedi. Bunu iyice anlayınca, "Doğrusu, Allah'ın herşeye gücünün yettiğini biliyorum." dedi.

Bir zamanlar, İbrahim "Rabbim! Ölüleri nasıl dirilttiğini bana bir göster." demişti. Allah "İnanmıyor musun?" deyince, İbrahim "İnanıyorum, fakat, gönlüm iyice yatsın." demişti. "Öyleyse, dört kuş al, onları kendine alıştır, sonra her dağın üzerine onlardan birer tane koy. Sonra onları çağır, koşa koşa sana gelirler. Öyle ise, Allah'ın yüce bir bilge olduğunu bil." dedi. (2/259-260).

Açıkça görülüyor ki, her iki kıssa da öldükten sonra diriliş olgusunu açıklayıp canlandırıyor. Müşrikler bu olguyu tamamen inkar ediyorlar ve bununla alakalı söylenilenlerin hurafe sözler olduğunu söylüyorlardı.

Kimi müfessirlerin bu iki kıssâyla ilgili yaklaşımları, bu kıssaların gerçekleşmediği yönündedir.

Menâr tefsirinde, birinci kıssayla ilgili açıklamanın ardından şöyle bir cümle gelmiştir:

Bu kıssanın temsîli olması muhtemeldir.[129]

Râzî tefsirinde, ikinci kıssanın tefsirinden sonra, bu kıssanın gerçekleştiğini inkâr edip, bunun temsilden başka bir şey

129 Reşid Rıda, *age*, c. III, s. 52.

olmadığı kanaatine varan Ebu Müslim el-İsfehani'nin görüşü belirtilmiştir.[130] Onun bu görüşünü daha önce temsîlî kıssa bölümünde ele almıştık.

Bu anlatılanlara, oryantalistlerin *Ashâb-ı Kehf* kıssasının mitolojik bir kıssa olduğu yönündeki görüşlerini eklediğimizde[131] müşriklerin, "mitoloji" sözüyle, ahiret hayatını inkar ettikleri açıklık kazanmaktadır. Müşrikler öldükten sonra diriliş olgusunu canlandıran bu tür kıssaları onaylama konusunda zorlanınca, yeniden dirilmenin işlendiği kıssaların eskilere ait esâtir olduğu kanaatine vardılar.

Burada kayda değer bulduğumuz bir husus da şudur:

Bu kıssalarla ilgili olarak müşriklerin içine düşen şüphe, kimi müfessirlerin de içine düşmüş, bu yüzden, kıssadaki olayların vukû bulduğunu onaylamamışlar ve bu tür kıssaları temsilî kıssalar şeklinde tefsir etmişlerdir.

Şimdi şu sorunun cevabını arayalım?

Peygamber Medine'ye hicret edince niçin esâtir/mitoloji isnadı kesilmiştir?

Kanaatimize göre bunun çok basit bir nedeni vardı. Çünkü Medine çevresi, Yahudilerin sayesinde Ehl-i Kitab kültüründen etkilenmişti. Eski kitaplarda bir düşünceyi açıklamak veya herhangi bir akideyi dramatize edip canlandırmak için mitolojilere yer verilmişti. Ehl-i Kitap bu düşünceyi biliyordu ve bizim kanaatimize göre Medineli Araplar bunları Yahudilerden öğreniyorlardı.

Yine bizim kanaatimize göre Mekke çevresi bu açıdan Ehl-i Kitab kültüründen etkilenmiş değildi ve bundan dolayı da Kur'an'ı bu yönden eleştiriye tabi tutmuştu.

Mitolojik (ustûri) anlatım, Mekke'deki edebiyat yaşamında, Kur'an'ın getirdiği ve müşrik toplumun alışkın olmadığı bir yenilikti ki, onlar bu yüzden Kur'an'ı reddetmişlerdi.

130 er-Râzî, *age*, c. II, s. 333.
131 Bkz. *Dâiratu'l-Meârifi'l-İslâmiyye (İslam Ansiklopedisi)*, "Ashâb-ı Kehf" maddesi.

Bu bakış, Kur'an-ı Kerim'in îcâz yönlerinden birini bizim önümüze seriyor. Kur'an Arapların edebiyat hayatında yeni bir gelenek oluşturmuştur. Bu gelenek, bazı mitolojiler üzerinde dinî kıssa kurulmasından ibarettir. Bu şekilde Kur'an, mitolojik anlatımı, yüksek edebiyat türlerinden biri haline getirmiştir.

Bizim bu kapıyı açık tutmaya özen göstermemiz ve Kur'an'da mitolojik anlatım bulunduğunu söyleyenlerin yüzüne bu kapıyı kapatmamamız gerekiyor. Râzî'nin gösterdiği yönde ve büyük alim Abduh'un, sakıncalı görmeyerek üzerinde durduğu gibi, bu kıssaları tefsir etmeliyiz.

Müşrikler Kur'an'da esâtir var demişlerse, biz de diyoruz ki, bunun Kur'an'a bir zararı yoktur. Asıl zarar siz muhataplaradır. Çünkü sizler (muhataplar) Kur'an'ın maksatlarını anlamaktan aciz kaldınız ve bu yolda yürümekten geri durdunuz.

Oryantalistler, Kehf sûresindeki, *Ashâb-ı Kehf* ve Musa kıssaları gibi kıssaların bazı mitolojiler üzerine kurulduğunu söylemişler ise[132] deriz ki, bunun Kur'an'a bir zararı yoktur. Çünkü bu (tarz) evrensel edebiyatın ve büyük dinlerin (kutsal kitapların) tarzıdır. Yüce kitabımızın bu alanda bir çizgi çizmiş olması, birtakım kurallar koyması ve bu konuda emsallerini geride bırakmış olması bizim için övünç kaynağıdır.

Bu bölümde anlatılanlardan şu sonuca varabiliriz: Kur'an muhtevasında mitoloji olduğunu inkar etmiyor; fakat bu mitolojilerin vahiy eseri olmadığı ve semadan inmediği sonuç olarak da Muhammed'e ait olduğu iddiasını reddediyor.

Bu yüzden bir bilgin veya edebiyatçının, Kur'an'da mitolojik unsurların bulunduğunu ispatlaması bize sıkıntı vermemelidir. Çünkü böyle bir ispat, hiç bir Kur'an metnine ters düşmez.

Nahl sûresindeki ilgili ayetin (16/24) tefsiriyle ilgili olarak Râzî tefsirinde şöyle bir pasaj bulunmaktadır:

> Birisi çıkıp, nasıl olur da Allah mitoloji indirir diye sorarsa; buna verilecek cevaplar şunlardır: İlk olarak, bu alay tarzıyla

132 Bkz. *Dâiratu'l-Meârifi'l-İslâmiyye (İslam Ansiklopedisi)*, "Ashâb-ı Kehf" ve "İlyas" maddeleri.

ifade edilmiş olabilir. İkinci olarak, cümlenin anlamı, "Rabbinizden indirildiğini söylediğiniz (Kur'an), öncekilerin mitolojileri (Esâtiru'l-Evvelin)dir." şeklindedir. Üçüncü olarak, burada muhtemelen kastedilen mana şöyle olabilir: Allah'ın indirdikleri arasında öncekilere ait mitolojiler olması, ilim, fesahât, (edebî) incelikler ve gerçekler yönünden Kur'an'a hiçbir zarar vermez.

Açıkça görülüyor ki Râzî, son iki görüşünde Kur'an'da mitolojik unsurların bulunduğu ve bunların Allah'tan indiği görüşünü caiz görmektedir.

Artık bütün, bu anlatılanlardan sonra, konu tartışmaya gerek duymayacak derecede açıklık kazanmıştır. Allah doğru yolu göstericidir.

O halde mitolojik kıssa, Kur'an'da var olabileceği kimi müfessirler tarafından caiz görülen bir edebî anlatım türüdür.[133]

4. İlk Günah Kıssası

Pakistanlı filozof Muhammed İkbâl *"ilk günah kıssasına", "kıssatu'l-hubût"*[134] (iniş kıssası) adını vermekte ve bu kıssayı sembolik veya mitolojik bir kıssa şeklinde yorumlamaktadır. Kıssayı, Abbas Mahmûd'un çevirip Merağı ve Mehdî Allâm'ın gözden geçirdiği, İkbâl'in, *İslam'da Dini Düşüncenin Yenilenmesi*[135] kitabından iktibas etmek istiyoruz. İkbal şöyle diyor:

... Ancak, karşılaştığımız sorunun yeterli çözümünün "İnsanın inişi (hubût) kıssası" denilen kıssada olduğunu görüyoruz. Kur'an bu kıssayı anlatırken, eski sembolleri aynen muhafaza etmiş, fakat ona önceki anlamından tamamen farklı, yeni bir anlam kazandırmak için, kıssanın odak noktasını değiştirmiştir. Kur'an'ın, zamanın ruhuna uygun yeni anlamlar kazandırmak için, kıssanın odak naktasını kısmen veya tamamen değiştirme üslubu çok önemli bir noktadır. Fakat müslim ve gayr-i müslim araştırmacılar bu noktayı neredeyse

133 Bu konudaki değerlendirmeler için bkz: s. 10-12 (Ç).

134 Hubût'u sembolik dille anlatan bir eser olarak bkz: Ali Şeriati, *Hubût-Yeryüzü'ne İniş* (çev: M. Şayir) İstanbul 1999 (Ç).

135 Muhammed İkbal, *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*, Lahor 1969. Halefullah, Abbâs Mahmûd el-Akkâd'ın çevirisinden yararlanmıştır (Kahire 1968). Bu eser Türkçeye de çevirilmiştir: *İslam'da Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü* (çev: Sofi Huri), İstanbul 1999 (Ç)).

tamamen ihmal etmektedirler. Kur'an, kıssaları anlatırken tarihsel bir olayı dile getirmeyi hedeflemiyor; aksine, bu kıssalara evrensel bir anlam ve felsefi içerik kazandırıyor. Kur'an, amacını şahıs ve yer isimlerini belirtmeksizin gerçekleştirmeye çalışıyor. Öyle ki, bu unsurlar (şahıs ve yer isimleri) belirli bir tarihsel biçim vermek sûretiyle, kıssanın anlamını sınırlayan etkenlerdir.

Aynı şekilde (Kur'an) sezginin bir türü olarak, görünen ayrıntıları da belirtmez. Kıssa anlatımındaki bu üslup, hiç de yabancı değildir. Dinî olmayan konuları işleyen edebiyat türünde de epeyce yaygındır. Mesela Goethe'nin dehası, *Faust*[136] destanına tamamen yepyeni bir anlam kazandırmıştır.

Tekrar Adem'in cennetten inişi (hubût) kıssasına dönecek olursak, eski dünya edebiyatında onun çeşitli şekillerde anlatıldığını görürüz. Bu kıssanın gelişim aşamalarını belirleyebilme ve onun bu aşamalı olarak yenilenmesini etkileyebilmiş çeşitli insani etkenleri açıkça ortaya koyabilme imkanından mahrumuz. Fakat, Samî kültür içinde gelen biçimiyle kıssaya göz attığımızda, gerçekten şöyle bir durumla karşılaşıyoruz: Bu kıssa, ilkel insanın, kendisini hastalık ve ölüme maruz bırakan ve hayatını sürdürmesi için çaba sarfederken onu her taraftan engelleyen, gayr-i münasip bir çevrede, içine düştüğü son derece acınacak halini ve kötü durumunu, kendi kendine, açıklama arzusundan doğmuştur. İnsan doğanın güçlerine egemen olamayınca, doğal olarak, hayata karamsar bir bakışla bakmaya başlar. Nitekim eski Babil figürlerinde yılan (erkeklik organı/penis sembolü), ağaç ve bir erkeğe elma (bekaret sembolü) sunan kadın figürlerine rastlıyoruz.[137] Bu mitolojinin anlamı gayet açıktır: Adem (Adam=racul) ilk olarak, bolluk ve mutluluk içinde yaşarken kadın ve erkeğin cinsel ilişkisi nedeniyle (cennetten dünyaya) düşmüştür. Tevrat'ın Tekvin bölümüyle karşılaştırdığımızda,[138] Kur'an'ın bu kıssayı takdim tarzı daha çok açıklık kazanmaktadır. Tevrat rivayeti ile (Kur'an'ın anlatımı) arasındaki farklar, Kur'an'ın amaçlarını açık bir şekilde göstermektedir:

136 Faust: Sayısız edebiyat, müzik ve görsel sanat yapıtının kahramanı. XVI. yüzyılda Almanya'da yaşadığı kabul edilir. Efsaneye göre Faust, Tanrı'ya inanır; ancak, bilimden ve dünya nimetlerinden yararlanmak karşısında ruhunu Şeytan'a satar. Bkz: *Larousse*, Faust maddesi (Ç)

137 Bkz: Maurice Olender, *Cennetin Dilleri* (çev: Nevzat Yılmaz), Ankara 1998 (Ç).

138 Bkz: *Tevrat*, Tekvin (Kitab-ı Mukaddes Şirketi), İstanbul 1981, Bâb 1-4, s. 2-4 (Ç).

1- Kur'an, kıssadan yılan rivayetini ve Havva'nın Adem'in kaburgalarının birinden yaratıldığı hikayesini çıkartmıştır. Yılan hikayesinin çıkartılması; kıssanın, cinsel karekterinin değiştirilmesi ve hayata yönelik kötümser bakışın ortadan kaldırılması anlamına gelmektedir. Kaburga kemiği(nden Havva'nın yaratılma) hikayesinin çıkartılması ise Kur'an'ın kıssa anlatmadaki amacının tarihsel bilgi vermek olmadığını vurgulamayı amaçlamaktadır. Nitekim Ahd-i Kadim (Tevrat)'de aksi bir duruma rastlıyoruz. Tevrat, bir erkek (Adem) ile bir kadının kıssasını, İsrailoğulları tarihinin giriş bölümü olarak ortaya koymaktadır. Evet, Kur'an insanoğlunun canlı bir varlık olduğunu "beşer" ve "insan" kelimeleriyle ifade ediyor, "Adem" kelimesiyle değil. Ancak "Adem" kelimesini, insanın yeryüzünde Allah'ın halifesi oluşunu vurgulamak açısından kullanmıştır. Kur'an, Tevrat'ta geçen Adem ve Havva isimlerini kıssadan çıkartmak sûretiyle, amacına daha kolay ulaşıyor. Kur'an'ın "Adem" kelimesini muhafaza etmesi ve bu kelimeyi kullanmasının amacı, ancak ve ancak, insanoğlundan belirli herhangi bir bireyin ismine işaret etmekten ziyade, bir mefhûma işaret etmektir. "Adem" lafzının bu biçimde kullanılışının Kur'an'da kanıtı yok değildir. Aşağıdaki ayet tamamen bu mefhuma açıklık kazandırıyor:

Andolsun, sizi yarattık, sonra size şekil verdik. Sonra meleklere, "Adem'e secde edin." dedik. Hemen secde ettiler. Ancak, İblis secde edenlerden olmadı (7/11).

2- Kur'an kıssayı birbirinden ayrı iki bölüme ayırmıştır: Bunlardan ilkinde sadece ağaçtan, diğerinde ise "edebilik ağacı" ve "yok olmayacak mülk" (hükümranlık)ten (20/120) bahsedilmiştir. Bu ifadelerden ilki 7. Arâf sûresinde,[139] ikincisi ise 20. Tâhâ sûresinde,[140] yer almaktadır. Kur'an'ın anlattığına göre; İnsanların içine vesvese veren şeytan, Adem ve eşini saptırmış, bu ikisi, her iki ağacın meyvesinden tatmışlar. Buna karşın Tevrat (Ahd-i Kadim)'a göre ise, insan ilk günahı/isyanının hemen ardından Aden bahçesinden kovulmuştur. Allah (cennetin) doğu tarafından, hayat ağacına giden yolu korumak için, melekler görevlendirmiş ve her tarafa dönen alevli bir kılıç koymuştur.

3- Adem'in itaatsizliği sebebiyle, Tevrat'a göre yeryüzü lanetlenmiştir. Ancak Kur'an, yeryüzünün insan için ikamet yeri

139 İkbal, Araf 7/19-22. Ayetlere işaret ediyor. Bu ağaç Bakara 2/35. ayette de geçmektedir (Ç).
140 İkbal, Taha 2/110. ayete işaret etmektedir.

ve geçim kaynağı olduğunu, bu yüzden de insanın Allah'a şükretmesi gerektiğini yurguluyor:

Andolsun, sizi yeryüzünde yerleştirdik ve orada size geçimlikler verdik. Öyle iken pek az şükrediyorsunuz (7/10).

Ayrıca "cennet" (yani bahçe) kelimesinin, bu bağlamda, içinden, insanın yeryüzüne indiği metafizik bir cennete işâret etmesini varsaymak için de bir neden yoktur. Kur'an'a göre insan yeryüzünün yabancısı değildir: Zira (Kur'an'da) "*Allah sizi yerden bitki bitirir gibi bitirmiştir.*" (71/17) buyurulmuştur.

Kıssada geçen "cennet" (bahçe) kesinlikle, Allah'ın müttakiler için takdir ettiği ebedî mekân olan "cennet" değildir.

Müttakilere va'dedilen cenneti Kur'an şu ayetlerle betimliyor:

Orada saçma söyletmeyen ve günaha sokmayan kadehleri çekişirler (52/23).

Orada onlara bir yorgunluk dokunmaz ve oradan da çıkartılmazlar (15/48).

Kıssada geçen cennet ise, insanın Rabbine karşı ilk itaatsizliğini sergilediği ve (bu yüzden) çıkartıldığı cennettir. Gerçek şu ki, Kur'an, "cennet" kavramını hangi bağlamda kullandığını açıklamaktadır. (Adem) kıssasındaki ikinci olayı açıklarken Kur'an, bu cenneti şu şekilde betimlemektedir:

Andolsun ki, daha önce Adem'e ahid vermiştik, fakat unuttu, onu azimli bulmadık. Meleklere "Adem'e secde edin." demiştik. İblis'ten başka herkes secde etmiş, o çekinmişti. "Ey Adem! Doğrusu bu, senin ve eşinin düşmanıdır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın, yoksa sıkıntıya düşersin. Zira cennette ne acıkarsın, ne de çıplak kalırsın; orada ne susarsın, ne de güneşin sıcağında kalırsın." dedik (20/115-119).

Bu yüzden ben, Kur'an'da zikredilen cennetin, insanın içinde yaşadığı çevreyle neredeyse ilişkisinin kesik olduğu, bundan ötürü beşeri ihtiyaçların çilesini çekmediği, ilkel bir durumu tasvir ettiğine temayül ediyor değilim. Öyle ihtiyaçlar ki, bunlar diğer etkenlerin dışında; insan uygarlığının başlangıcını belirlemektedir.

Böylece görüyoruz ki, Kur'an'da geçen şekliyle Adem'in inişi kıssasının, bu gezegen üzerinde ilk insanın ortaya çıkışıyla bir ilişkisi yoktur. Bu kıssada, aslında insanın (doğuştan gelen) içgüdüsel şehvet ilkelliğinden, kuşku ve itaatsizlik gösterebilecek özgür bir benlik şuûruna yükselişi açıklanmak istenmiştir. "İniş" (hubût) herhangi bir ahlaki bozukluk anlamı taşımaz.

> Bilakis bu "iniş" insanın basit şuur (halinden), benliğindeki ilk bilinç parıltılarının oluşumuna dönüş olayıdır.
>
> Bu olay fıtrat rüyasından bir tür uyanıştır. Bu bilinç uyanışı, şu olgunun farkedilmesini sağlamıştır. İnsanın kişilik sahibi olması ile varoluşu arasında bir ilişki vardır. Kur'an, insanın ilk günahı işlemesi sebebiyle, yeryüzünün işkence çekilecek bir yer olduğu ve kötülük unsurunu taşıyan insanlığın orada hapsedildiğini kabul etmez. İnsanın işlediği ilk günah, onun özgür iradesini simgelemektedir... Nitekim, Kur'an'da da geçtiği gibi, Allah Adem'in tövbesini kabul etmiş ve onun günahını bağışlamıştır.[141]

İşte bunlar, edebî kıssaların üç türüdür. Bunları okuyucuya sunmuş, bunların Kur'an'da bulunduğunu veya bulunma ihtimali taşıdığını göstermiş bulunuyorum. Bütüm bu pasajlar, Kur'an'ın anlatım tekniğinin edebî bir eylem olduğunu ispatlamaktadır. Öyle ki, Kur'an bu edebî eylemi gözetmiş ve onu ulaşmak istediği maksat ve amaca ulaştırıcı bir araç yapmıştır.

Şimdi, başka bir hususa, *"kıssa bütünlüğü"* konusuna geçelim. Göreceğiz ki, burada sorun daha iyi ortaya çıkacak ve "Kur'an kıssalarındaki edebî amaç"ın bir icâz özelliği olduğunu görmüş olacağız.

B. KUR'AN KISSALARINDA BÜTÜNLÜK

Kur'an kıssaları ile ilgili olarak araştırmacıların düşüncesine hakim olan tarihsel eğilim, onların Kur'anî kıssalardaki anlatım bütünlüğünü kavrayamamalarına yol açmıştır. Çünkü bu eğilim nedeniyle onlar, olayların kahramanlarına ait tabloları çizen tarihçiler ile edebiyatçıların izledikleri yolları kolaylıkla ve dikkatlice ayırmaktan aciz kalmışlardır. Bu araştırmacılar, mesela şunu farkedememişlerdir: Nasıl ki, gerçekten yaşamış kişilikleri olduğu gibi ele almak tarihçinin görevi ise; edebiyatçının da bunların bazı özelliklerini seçmek, bazı bölümlerini ön planda tutmak, bazılarını da gözardı etmek konusunda yetkisi vardır. Böylece edebiyatçı, kıssa anlatımında hedeflediği amaçlara ulaşma imkanı bulabil-

141 İkbal, *age* (çev: Sofi Huri), s. 98-102 (Ç).

mektedir. Edebiyatçının, eserindeki tabloları bazı renklerle zenginleştirme hakkı vardır. Öyle ki, bu renkler kahramanın, kıssada kendine biçilen rolü aynen yerine getirebilme imkanını vermektedir. Bu yüzden kimi araştırmacılar, farklı edebiyatçıların kalemiyle betimlenen veya farklı kıssalar içinde bir edebiyatçının betimlediği tek bir kahramana ait tabloların, birbirine benzemeyeceğini kabul edemediler. Bu nedenden ötürü onlar, Kur'an kıssalarındaki bu olguyu yorumlamaktan aciz kaldılar. (Mesela) Kur'an'da, Firavun'un bir yerde kul elbisesi (kimliği) içinde, bir başka yerde mabud haşmetinde resmedilmesini yorumlayamadılar.

Bu iki hususu yani edebiyatçıların yöntemi ile tarihçilerin yöntemi arasındaki farkı görememe, bahsi geçen araştırmacılarda şöyle bir kanaatın oluşmasına neden oldu: Kur'an kıssalarında anlatılan kahramanlar, ancak ve ancak tarihsel (vakîî)dir. Kur'an kıssalarında tarihsel kişiliklerden başka birşey de yoktur. Kıssa bu esasa dayanır ve kıssanın diğer ögeleri bu odak etrafında döner. Bu faktör, anlatım bütünlüğünü açıklığa kavuşturur ve Kur'an'daki bir kıssanın diğerinden ayırdedilmesini sağlar.

Biz burada, kıssayı oluşturan ögelerin, Kur'an kıssalarında nasıl dağıtıldığı, uyarı (inzar) amacı güttüğünde, Kur'an'ın kıssadaki kahramanı nasıl ilk öge yaptığı, (Peygamber veya Kur'an'a yönelik) muhalefete cevap vermeyi ve İslamî mesajın ilkelerini açıklamayı hedeflediğinde ise diyalog tarzını nasıl ilk öge olarak kullandığı üzerinde durmak istemiyoruz. Bu konuların hiçbiri üzerinde burada durmak istemiyoruz. Çünkü bu konuların tamamı ilgili bölüm olan "Kıssa Ögeleri" bölümünde ele alınacaktır.

Biz burada kıssalardaki bütünlük üzerinde; yani, Kur'an'daki bir kıssayı diğerinden ayırmamızı sağlayan esas üzerinde durmayı istiyoruz. Bu esâs, kıssayı diğerlerinden ayırmakta ve onu bazı olguların gözden geçirilmesi, izaha kavuşturulması, yorumlanması ve sonra, onun içerdiği sanatsal ve edebî özelliklerin ortaya çıkarılması için, araştırma ve inceleme yapılacak bir platforma koymaktır.

Bizden önceki araştırmacılara göre, kıssaların dayandığı bu esas, *"tarihsel kişilik"*tir. Bundan ötürü bu araştırmacılar, Kur'an kıssalarına peygamber isimleri ve diğer tarihsel şahsiyetlerin adlarını vermişlerdir. Bu sebeple onların kitaplarında kıssaları, *Adem, Nûh, İbrahim, Musa ve Zü'l-Karneyn kıssaları* şeklinde ele aldıklarını görüyoruz. Ayrıca Kur'an'ın kimi şahsiyetleri nitelerken kullandığı sıfatları, kıssaları isimlendirmek için kullandıklarını görüyoruz ki, buna, *"harabe olmuş bir kente uğrayan adamın kıssası"*, (2/259) *"kendisine, Allah'ın açık belgeleri verilen fakat bunlardan sıyrılan kişinin kıssası"* (7/175) *Ashâb-ı Kehf kıssası* (18/9), *"ölüm korkusundan yurtlarından çıkıp giden binlerce kişinin kıssası"* (2/243) ve *"Bahçe sahipleri" kıssası* (68/17-32) gibi kıssaları örnek verebiliriz.

Klasik alimlerin bu yaklaşımının mantıksal sonucu şudur: Kur'an'da isimleri tekrar tekrar geçen ve bu isimler etrafında, olayların ve düşüncelerin dönüp durduğu, Musa, İbrahim ve diğer peygamberlere ait kıssalar, bu isimler etrafında meydana gelen olayların tamamıdır. Burada itiraf etmeliyiz ki, (sözü geçen) bu alimler, Kur'an'ın bu kıssaları, niçin tekrar ettiği, ilave ve eksiltmeyle veya takdim (öne alma) ve tehir (geriye bırakma) gibi çeşitli biçimler ve üsluplarla kıssaları neden farklılaştırdığı üzerinde çok fazla durmamışlardır.

Durum böyle olunca, bu araştırmacıların önüne birçok zorluk ve sorun çıkmış, bunlar içine düştükleri çıkmazlardan kurtulamayacaklarını hissetmişler ve belki de bu yüzden Kur'an kıssalarının *"müteşabih"* olduğu kanaatine varmışlardır.

Kur'an'daki kıssa bütünlüğünü kavramak konusunda, bizim izlemeyi uygun gördüğümüz yöntem; ancak ve ancak, tek bir tablo, yapı ve terkip içinde toplanmış olan kıssa pasajları ile ilgili olarak, Kur'an'ın izlediği yöntemdir ki, bu yöntem, bütünlükte dinsel amaçlar, hedefler ve konuları baz almaktadır.

"Bütünlük" kıssanın karşılaştığı önemli bir problemdir. Zira terkip ve yapı sanatı bu bütünlük üzerine oturmaktadır.

Kıssa bütünlüğünün bu şekilde kavranılması, usulcülerin kurallarına ve Kur'an'ın tarzına uygun düşmektedir. Belki de bu yöntem, Kur'an kıssalarındaki müteşabih kabul edilen pasajların anlamını kavrama konusunda yolu açabilir; mülhidler ile oryantalistlerin yönelttikleri eleştirileri çürütebilir.

1. Bu yaklaşım tarzı, usûlcülerin kurallarıyla uygunluk arzetmektedir. Çünkü onlar, ayetlerin vurguladığı şer'i hükmü veya dinsel akideyi araştırma konusu yapıyorlar; yoksa bu hükümlerin etrafında döndüğü (hükümlere ilk muhatap olan) kişileri değil! Bundan ötürü evli eşlerle ilgili hükümler Kur'an'ın birçok yerine dağılmıştır. Bunların bir kısmı nikah ayetleri, bir kısmı talâk ayetleri içinde ve bir kısmı da eşler arasındaki anlaşmazlıklarla ilgili ayetlerin içinde geçmiştir. Aynı şekilde bazı hükümler nafaka ve bazıları da miras ayetleri vs. içinde geçmiştir.

Araştırmacı boşanmayla ilgili ayetlerle miras ayetlerini bir başlık altında toplayamaz. Çünkü birinci gruptaki ayetler boşanma başlığı altında, ikinciler de miras başlığı altında toplanabilir.

Kur'an kıssaları konusunda takip edilmesi gereken yöntem de bu şekilde olmalıdır. Bu yüzden de Kur'an kıssalarının birbirinden bağımsız olmaları uygun düşmektedir. Çünkü bir kıssa korkutma, bir başkası uyarma, bazısı öğüt verme ve bazısı da Peygamber(s)'in kalbini teskin etmek için inmiştir.

Şurası çok açıktır ki, İbrahim'in kişiliği etrafında cereyan ediyor diye; Bakara sûresinde geçen "yeniden dirilme" ile ilgili İbrahim ve kuş kıssasını, Hûd sûresindeki Peygamber'in kalbini yatıştırmakla ilgili İbrahim kıssasını ve Enbiya sûresindeki putlarla mücadele eden İbrahim kıssasını, tek bir kıssa gibi bir araya getiremeyiz.

Aynı şekilde, diğer Peygamberlerle ilgili geçen ayrı kıssaları aynı başlık altında toplayamayız.

2. Bu (bütünselci) yaklaşım biçimi, Kur'an'ın tarzına uygundur. Çünkü, Kur'an sûrelerinden herhangi birisinde geçen farklı isimlerin bulunduğu, çeşitli kıssaların biraraya getirilmesi, bu tarza dayanmaktadır. Nitekim bu durum,

Kamer, Arâf, Hûd, Şuarâ sûrelerinin herbirinde geçen kıssa pasajlarında ve bu tür kıssa gruplarının geçtiği diğer sûrelerde açık bir şekilde görünmektedir.

Sonra, isimler ne kadar farklı olursa olsun, herhangi bir sûrede geçen kıssaların yapısı ve terkibindeki benzeşme ile uyum bu yaklaşım tarzına dayanmaktadır.

Aşağıda zikredeceğimiz kıssalar, Kur'an'ın tarzını açıklığa kavuşturmakta ve ondaki inceliği ortaya koymaktadır. Öyle ki, Kur'an tek bir sûre içinde farklı kıssaları bir araya toplamış ve (kıssalardaki) kahramanlar farklı olmasına rağmen, kıssa kurma ve terkib etme (düzenleme) sanatı içinde, bu kıssaları birleştirmiştir.

Semûd kavmi de elçileri yalanladı.

Kardeşleri Salih onlara, "Allah'a karşı saygılı olmaz mısınız? Doğrusu, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim; artık Allah'ı sayın ve bana itaat edin. Ben buna karşı sizden bir ücret istemiyorum, benim ücretim, ancak âlemlerin Rabbine aittir. Dağlarda ustaca neşeli olarak evler yontarken, bahçelerde, pınar başlarında, ekinler ve salkımları sarkmış hurmalıklar arasında, tam bu esnada güven içinde bırakılır mısınız? Artık Allah'ı sayın ve bana itaat edin. Yeryüzünü düzeltmeyen, bozgunculuk yapan savurganların emirlerine itaat etmeyin." dedi.

Kavmi ona "Sen, şüphesiz büyülenmişlerden birisin; bizim gibi bir insandan başka bir şey değilsin. Eğer, doğru sözlü isen bir belge getir." dediler.

Salih "İşte, belge bu dişi devedir. Kuyudan su içmek hakkı belirli bir gün onun ve belirli bir gün de sizindir, sakın ona bir kötülük yapmayın, yoksa sizi büyük günün azabı yakalar." dedi.

Onlar ise deveyi kestiler; ama pişman da oldular.

Bunun üzerine onları azap yakaladı. Doğrusu, bunda bir ders vardır, fakat çoğu inanmamaktadır.

Rabbin şüphesiz güçlüdür, acıyandır (26/141-159).

Ormanlık yerde oturanlar da elçileri yalanladılar.

Şuayb onlara, "Allah'a saygılı olmaz mısınız? Doğrusu, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'ı sayın ve bana itaat edin. Ben buna karşı sizden bir ödül istemiyorum, ödülüm ancak âlemlerin Rabbine aittir. Ölçüyü tam yapın, eksiltenlerden olmayın. Doğru terazi ile tartın. İnsanların hakkını eksiltmeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın."

"Sizi ve daha önceki nesilleri yaratana saygılı olun." dedi.

Onlar "Sen büyülenmişlerden birisin. Bizim gibi bir insandan başka bir şey değilsin. Doğrusu, seni ancak yalancılardan sanıyoruz. Eğer doğru sözlülerden isen, göğün bir parçasını üzerimize düşür." dediler.

Şuayb "Rabbim yaptıklarınızı çok iyi bilir." dedi.

Ama onu yalanladılar, Bunun üzerine onları kapkaranlık, gölge bir günün azabı yakaladı. Gerçekten o, azabı büyük bir gündü.

Doğrusu, bunda bir ders vardır. Fakat çoğu inanmamıştır.

Rabbin şüphesiz Güçlüdür, Acıyandır (26/176-191).

Şuara sûresinin başında belirtilen amaç, yukarıdaki iki kıssayı birleştirmiştir. Zira Peygamber, kavminin çok katı ve düşmanca tavırlarına rağmen, kendini helâk edecek kadar, onların Müslüman olması için ısrar ediyordu. Bu yüzden kıssa, Peygamber'in kalbine güven ve huzur verecek ve onu teskin edecek olayları öne çıkartan bir tarzda anlatılmıştır. Öte yandan diğer Peygamberlerin de aynı şekilde ısrar ettikleri fakat gönderildikleri toplumların inat/inkarlarında devam ettikleri vurgulanmıştır.

Yine bu amaçlardan ötürü; Kur'an iki kıssayı yapı ve terkib sanatı yönünden de birleştirmiştir. O kadar ki, kıssada anlatılan peygamberler ile onlara karşı çıkan ve onlarla alay eden toplumların, genellikle aynı ifadeleri/ibareleri kullandıkları vurgulanmıştır.

Kıssa bütünlüğü, Kur'an'da da görüleceği üzre; *amaçlar ve hedefler* eksenine oturmaktadır. Kıssaların ortaya çıkardığı;, Peygamber veya okuyucuya bir çözüm sunmakta olan bu bütünlük, hiçbir şekilde, isimler veya şahıslar eksenine oturmamaktadır.

Bununla birlikte biz kıssaların, hedeflere vurgu yapan çeşitli Kur'an ayetlerini incelersek, Kur'an'ın bizzat kendisinin Kur'an'daki anlatım bütünlüğü ile ilgili gerekçeleri dile getirdiğini görürüz. Örnek olarak şu ayetlere bakabiliriz:

Elçilerin başlarından geçenlerden, senin yüreğini pekiştirecek herşeyi sana anlatıyoruz. Bunlarda sana gelen gerçek, inananlara bir öğüt ve hatırlatmadır (11/120).

Dileseydik, onu ilkelerimizle yükseltirdik. Fakat o, yere doğru eğildi de hevasına uydu. Bu köpeğe benzer, üstüne varsan da dilini sarkıtıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur. İşte, ilkelerimizi yalanlayanların durumu budur. Bu kıssayı anlat, belki düşünürler (7/176).

Biz, bu Kur'an'ı sana vahyederek, anlatımların en güzelini sana anlatıyoruz. Oysa, daha önce, sen bunlardan haberi olmayanlardan biri idin (12/3).

Görüldüğü gibi yukarıdaki ayetlerin tamamı şu gerçeği dile getiriyor: Kur'an'ın kıssaları anlatma amacı dinî hedeflerdir. Kur'an'ın yöneldiği bu hedeflerden yüz çevirip; (kıssada) zaman, mekan, isimler ve şahıslar gibi konuları araştırmakla meşgul olmamız, Kur'an'ın edebi, îcâzî, dinî ve ahlaki misyonunu iptal eder.

3- Bu bütünlük kuralı, kıssalardaki tekrarları da izaha kavuşturmaktadır. *Tekrar problemi*, klasik alimleri *"müteşabihlik"* teorisini savunmaya yöneltmiştir.

Taberî, âdeti olduğu üzere özetleyerek, "müteşabihlik" hakkında bazı cümleler nakletmektedir:

> Müteşabih; kıssalardaki tekrarlar, aynı ifadelerle farklı anlamlar ve farklı ifadelerle aynı anlamların (anlatıldığı) kıssalar gibi, lafızların birbirine benzemesi (lafızlardaki karışıklık)tır.[142]

Taberî bu sözleriyle şunu kastetmektedir: Müteşabihlik (Teşâbuh), ifade biçimleri aynı olmasına rağmen, anlamların farklı olması ve anlamların aynı olmasına rağmen ifadelerin farklı olmasıdır. *Taberî* birincisini, *"Aynı lafızlarla farklı anlamların anlatımı"* ikincisini de *"Farklı lafızlarla aynı anlamların anlatımı"* diye isimlendirmektedir.

Bu görüş, özet olarak birçok Tefsir ve Fıkıh Usûlü kitaplarında, mesela, Ebû Hayyân'ın tefsirinde, Âmidî'nin, *İhkâmu'l-Ahkâm*[143] adlı eserinde, Tabresî'nin *Mecmâ'u'l-Beyân*'[144]ında ve diğer eserlerde yer almıştır.

142 Taberi, *age*, c. III, s. 107.
143 Seyfuddin el-Amidi, *İhkâmu'l-Ahkâm Fî Usûli'l-Ahkâm*, Kahire 1914 (Ç).
144 Ebu Ali et-Tabresî (v. 548), *Mecma'u'l-Beyân Fî Tefsîri'l-Kur'ân*. Tahran 1314 (Ç).

Taberî'nin naklettiğini doğrulayacak bütün örnekleri burada belirtmemiz mümkün değildir. Çünkü bu türden Kur'an'da pek çok örnekler vardır. *"Müteşâbih"* türlerini gösteren örnekleri *"Durretu't-Tenzil"* adlı eser biraraya toparlamıştır. Biz bunlardan bazılarını özetlemekle yetiniyor ve tutarlı bir çözüme varmayı ümit ediyoruz:

a) Allah şöyle buyuruyor:

Andolsun, Nûh'u kavmine gönderdik de "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, O'ndan başka Tanrınız yoktur. Yoksa, sizin için büyük bir günün azabından korkuyorum." dedi (7/59).

Andolsun, biz Nûh'u kendi kavmine gönderdik." Ben size apaçık bir uyarıcıyım. Allah'tan başkasına tapmayın. Doğrusu, ben hakkınızda can yakıcı bir günün azabından korkuyorum." dedi (11/25-26).

Andolsun ki, Nûh'u kavmine gönderdik; onlara "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; O'ndan başka tanrınız yoktur; saygılı olmaz mısınız?" dedi (23/23).

el-Hatib el-İskâfî bu ayetleri zikrettikten sonra şu açıklamaları eklemiştir:

Kıssa tek bir kıssa olmasına rağmen, niçin (üç sûredeki) ifadeler birbirinden faklıdır?" şeklinde bir soru sorulabilir. Zira bir ayette "Sizin (Allah)'tan başka ilahınız yok, ben sizin için, büyük bir günün azabından korkuyorum", diğerinde "Sizin için elim bir günün azabından korkuyorum." öbüründe ise "(Allah'tan) başka ilahınız yok, öyleyse korunmayacak (saygılı olmaz) mısınız?" cümleleri vardır.

Bu soruya şöyle bir cevap verilebilir: Peygamberler, gönderildikleri toplumlarla, farklı pozisyonlarda karşılaşmışlardır. Bazen uyarı sözkonusu olmuş, bu durumda vaad ve vaîd (tehdit)e başvurulmuştur. Allah'a iman etme ve Allah'tan başkasına kulluğu bırakma yönünde, peygamberlerin yaptıkları çağrılar; tamamen statik olarak, tek bir konumda ve aynı lafızlarla gerçekleşmemiştir.

İnkarcı kişilerin, farklı tutumlarına göre, verilecek cevaplar da farklılık arzettiği için, ögüt verecek kişinin de söyleyeceği sözü âdeta sanatkâr gibi seçerek söylemesi gerekir. İfadeler, farklı bir biçimde geldiği vakit, -asılda ihtilaf varken- bunların aynı olması istenilmez. Çünkü öğüt veren kişi muhataplarına bazen anlattığı lafız ile; bazen de anlattığına uygun olarak

başka bir lafızla hitap eder. Sayıları, sözleri ve amaçları farklı olan toplumlara bu şekilde cevap verilir. Sözün gerçekliği, onun ifade edildiği düzlemle alakalıdır. Öyleyse, bu tür itirazların yeri yoktur.[145]

el-Hatib el-İskâfî'nin düşündüğü ve edebî bir temele göre çözüme kavuşturduğu müteşabihlik (teşâbûh) bundan ibarettir. Onun görüşünü şöyle özetleyebiliriz: Muhatapların tavırları farklılaştığında, ifade biçimleri de farklılaşmış; bir yerde bir biçim, diğer bir yerde başka bir biçim meydana gelmiştir.

Kanaatimize göre, el-Hatib el-İskâfî'nin vardığı bu çözüm (bizi), başka bir görüşe yöneltmektedir ki, bunu belirtmekten kaçınamayız: Bu, edebî hakikat konusudur.

Hiç kuşkusuz düzlem değiştiği ve muhataplar faklılaştığı, (dolayısıyla) muhatapların farklılaşmasından ötürü, düzleme uygun farklı ifadeler gerektiği için; bütün bunların mantıksal sonucu olarak; ifade biçimlerinin de farklı olması veya beyân biçimlerinin, anlatım ögelerinin ve düzlemlerin farklılaşmasından ötürü, kıssaların da farklı biçimde anlatılması gerekmektedir.

Kur'an ayetlerinden, *"müteşabih"* şeklinde ifade edilenlerle ilgili olarak, yararlanılmasını istediğimiz çözüm budur.

b) Allah buyuruyor:

Musa'nın başından geçen olay sana geldi mi?

O, bir ateş görmüştü de ailesine: "Durun, ben bir ateş gördüm, ya ondan size bir kor getirir, ya da ateşin yanında bir yol gösteren bulurum." demişti.

Musa ateşin yanına gelince, "Ey Musa!" diye seslenildi:

"Şüphesiz, Ben senin Rabbinim; ayağındakileri çıkar. Sen kutsal Tuvâ vadisindesin"

Ben seni seçtim. Artık vahyolunanları dinle.

Şüphesiz, Ben Allah'ım, Benden başka Tanrı yoktur; Bana kulluk et; Beni hatırlamak için namaz kıl.

Herkes uğraştığının karşılığını görsün diye, zamanını gizli tuttuğum kıyamet mutlaka gelecektir.

145 el-İskafi, *age*, s. 128.

Buna inanmayan ve hevesine uyan kimse seni ondan alıkoymasın. Yoksa helak olursun.

Ey Musa! Sağ elindeki nedir?

"O benim değneğimdir, ona dayanırım, onunla davarıma yaprak silkelerim, ondan daha birçok işlerde faydalanırım." dedi (20/9-18).

Musa ailesine "Ben bir ateş gördüm; size oradan, ya bir haber getireceğim, yahut ısınasınız diye tutuşmuş bir odun getireceğim." demişti.

Oraya geldiğinde kendisine şöyle seslenildi: "Ateşin yanında olan ve çevresinde bulunanlar mübarek kılınmıştır. Âlemlerin Rabbi olan Allah yücedir."

Allah: "Ey Musa! Gerçek şu ki, Ben Güçlü ve Hikmet Sahibi olan Allah'ım."

"Değneğini at!" Musa değneğinin yılan gibi çırpındığını görünce arkasına bakmadan dönüp kaçtı. Allah: "Ey Musa! Korkma; Benim huzurumda elçiler korkmaz." (27/7-10).

"Şöyle bir soru sorulabilir: Allah; "*Kuran'ı durup durup düşünmüyorlar mı? Allah katından değil, başkasından olsaydı, onda çok çelişkiler bulurlardı.*" (4/82) buyurduğuna göre; buradaki ihtilafın anlamı nedir? Ortada tek bir kıssa olmasına rağmen, bir ayette Musa, kavmine "*Belki size bir ateş getiririm veya ateş üzerinde bir rehber bulurum.*" (20/10) demiş başka bir ayette, "*Size bir haber veya ısınmanız için ateş getiririm.*" (27/7) (demiş) bir diğer ayette ise, "*Size bir haber veya bir meşale getiririm.*" (28/29) demiştir. Sonra şu ayete bakalım: "*Musa ateşin yanına gelince, 'Ey Musa!' diye seslenildi: 'Şüphesiz, Ben senin Rabbinim; ayağındakileri çıkar. Sen kutsal Tuvâ vadisindesin'*" Burada Musa'ya denilenler haber verilmiştir. Sonra söz "asâ"ya gelmiş ve "*Şu sağ elindeki nedir, ey Musa?*" (20/17) denilmiştir.

İkinci (Neml) sûrede ise "*Oraya geldiğinde şöyle seslenildi: Ateşin bulunduğu yer ve ateşin çevresindekiler mübarek kılınmıştır. Alemlerin Rabbi olan Allah, eksiklerden münezzehtir. Ey Musa, ben aziz ve hakim olan Allah'ım! Asanı at...*" (27/8-10) denilmiş; Üçüncü (Kasas) sûrede ise, "*Fakat oraya yaklaşınca, o kutlu yerde, vadinin sol yamacındaki ağaç yönünden kendisine "Ey Musa! Ben Allah: Alemlerin Rabbi" diye seslendi ve Asânı at dedi. (Musa) Asâ'nın hareket ettiğini görünce...*" (28/30) buyurulmuştur. (Bunlar çelişki değil mi? diye sorulursa), buna cevap olarak şunlar söylenilebilir:

> Allah, Musa'ya Arap diliyle hitap edildiğini haber vermemiştir ki, (bu dilin) lafızlarından başka anlamları taşıyan lafızlara dönüldüğünde, bu durum Kur'an için çelişki ve eksiklik olsun! Tam tersine biliniyor ki, Musa'ya Arap dilinin dışındaki bir dille (İbrânice) hitap edilmiştir. Allah bazı sûrelerde, meydana gelen olayların bir bölümünü, bir başkasında, daha önceki sûreden biraz daha fazlasını haber vermiştir, bunların bir kısmı diğeri ile çelişmez.[146]

Ancak, burada düzlem tek, amaç da bu düzlemi haber vermek ise; yukarıdaki bu izahın sorunu çözmediğini düşünüyoruz.

Kanaatimize göre el-İskafi'nin daha önce geçen bakış açısı bu sorunu çözebilir. Şöyle diyebiliriz: Aynı kıssanın bir yerdeki düzlemi o şekilde; başka bir yerdeki düzlemi de farklı bir biçimdedir. Esasen burada herhangi bir farklılık yoktur ve görünürdeki bu farklılık, anlatım biçimlerinde Kur'an'ın gözettiği amacın gerekçesine bağlıdır. Yukarıdaki kıssalardan biri Peygamber'i teselli/destekleme amacı taşıyorsa ve diğeri de başka amaç taşıyorsa; sonuçta o bir kıssa, bu da başka bir kıssa olacaktır. Zira tek bir olayın çeşitli yönlerden sunumu; ibret ve öğüt verme olgularını ortaya çıkarmaktadır ki, burada bizâtihî o olayın salt haber olarak aktarımı amaçlanmamıştır. İşte bu yüzden, aynı olayla ilgili bir kıssa bağlantısız bir kıssa ve diğer kıssa da başka bir kıssadır. Bu izaha göre, ortada herhangi bir sorun kalmıyor. Çünkü, biz iki kıssayı birleştirmiyoruz ki, bir çelişki veya farklılık olduğu iddia edilebilsin!.

Siz de benim şu kanaatime katılacaksınız: Kıssaların anlatım amaçları farklılaştığı vakit, anlatım biçimleri de değişir ve anlatım biçimleri değiştiğinde ise; aynı olayın anlatıldığı kıssaların her biri bağımsız farklı bir kıssa haline gelir.

Kuşku yok ki, amaçlar ve hedefler, anlatım biçimleri ve lafızlar, tarz ve düzen, yapı ve tertip sanatı gibi hususlardaki farklılık yüzünden, kıssayı oluşturan diğer ögelerin üzerinde bulunan, (standart) bir kahraman çıkaramazsınız.

Burada, olayların esasıyla ilgili farklılığın da kaybolacağını düşünüyoruz. Bir yerde Sâra'ya, başka bir yerde de İbrahim'e

146 *Age*, s. 232.

çocuk müjdesinin verilmesi, çelişki olarak değerlendirilemez. Çünkü bunların her ikisi de birer farklı kıssadır. Bu örneğin dışında, ifade biçiminin farklılaştığı kasas sûresindeki ayetlerde de aynı durum vardır.

Bu bakış açısı; Peygamber'in hedefleri, onu yönlendiren etkenler, onu kuşatan şartlar ve farklı tavırlara yönelten durumların değişimi sebebiyle, Kur'an kıssalarındaki kahramanların da değişime uğradığını iddia eden, oryantalistlerin yanlış görüşünü çürütmektedir. Bu görüşe, *kıssalardaki kişiliğin gelişimi* ile ilgili olarak, İbrahim (a)'in kişiliği örnek verilmektedir.[147]

Bu görüş; kıssa bütünlüğünün, kıssadaki kişilik bütünlüğüne bağlı olduğunu baz alır. Bu tutarsız bir görüştür. Sözkonusu bütünlüğün şahısta değil de amaç ve ibret vermede olduğunu kabul ettiğimiz takdirde, bu tutarsızlıktan kurtulabiliriz. Zira aynı olayla ilgili kıssaların herbiri, farklı kıssa karakteri taşır. Tek bir düzlem üzerinde ve bir kahraman etrafındaki kıssalar, amaçların farklılığı sebebiyle farklılık arzeder. Amaç ve hedefin farklılığından ötürü, anlatım biçimleri de farklı olmuştur.

Firavun'un kişiliğiyle ilgili olarak görülen farklılık da böyledir. Şöyle ki (Firavun) *"Ey ileri gelenler! Sizin benden başka bir tanrınız olduğunu bilmiyorum."* (28/38) ayetinde mâbud (tanrı) görüntüsünde; *"Firavun kavminin ileri gelenleri, "Musa ve toplumunu yeryüzünde bozgunculuk yapsınlar, seni ve tanrılarını bıraksınlar diye mi koyveriyorsun?" dediler."* (7/127) ayetinde ise âbid (kul) görüntüsünde görünmektedir. Eğer kıssa bütünlüğünü, amacına yönelik değil de kişilik ekseninde görürsek; işte böyle bir çelişki çıkar ki, biz bunu kabul etmiyor ve tam aksine, maksat ve hedefin farklılığından ötürü kıssanın farklılaştığı görüşünü kabul ediyoruz.

c) 1- Hûd sûresindeki Nûh kıssası hakkındaki ayetler:

Nûh "Ey kavmim! Eğer, Rabbimin katından açık bir belgem olsa ve size gizli kalmış bir rahmeti katından bana vermiş ise,

147 Bkz: *Dâiratu'l-Meârifi'l-İslâmiyye (İslam Ansiklopedisi)*, "İbrahim" maddesi.

hoşlanmadığınız halde, sizi onlara mecbur mu edeceğiz, sanıyorsunuz." dedi (11/28).

2- Hûd sûresinde Salih kıssası ile ilgili ayet:

Ey kavmim! Rabbimden açık bir belgem olur ve bana rahmet eder de ben O'na başkaldırırsam, Allah'a karşı beni savunacak kimdir? Bana, zararımı artırmaktan başka bir şey yapamazsınız (11/63).

Şöyle bir soru sorulabilir: Nasıl olur da her iki peygamber, (Nûh ve Salih) -iki ayetin birinde tümlecin edattan önce, diğerinde sonra gelmesi hariç -kavmine aynı ifadelerle hitap etmiştir.[148]

d) 1- Şuara sûresindeki Salih kıssasında geçen ayetler:

Kavmi ona "Sen, şüphesiz büyülenmişlerden birisin; bizim gibi bir insandan başka bir şey değilsin. Eğer, doğru sözlü isen bir belge getir." dediler (26/153-154).

2- Şuayb kıssasında geçen ayet:

Sizi ve daha önceki nesilleri yaratana saygılı olun." dedi. Onlar "Sen büyülenmişlerden birisin ve bizim gibi bir insandan başka bir şey değilsin. Doğrusu, seni ancak yalancılardan sanıyoruz." dediler (26/184-186).

Burada, Şuayb kıssasında geçen "ve bizim gibi bir insandan başka bir şey değilsin." cümlesinde geçen "vâv" edatının; Salih kıssasında geçen ayetten niçin hazfedildiği sorusu sorulabilir.[149]

Burada, el-Hatib el-İskâfî'nin, üçüncü ve dördüncü (c ve d şıklarındaki) ayetlerle ilgili (uzunca) cevaplarını nakletmediğimizi belirtmemiz gerekiyor ki, bunun basit bir sebebi var. el-İskâfî varsaydığı sorulara verdiği cevapları, konumların farklılıkları üzerine bina etmiştir. Önceki iki kıssanın biri Nûh'a ve diğeri Salih'e aittir. Sonraki iki kıssanın biri Salih'e, diğeri Şuayb'a aittir.

Bu noktada sorulması gereken bir soru var. Bir sûre içinde, farklı peygamberlerin konuşmalarının benzer biçimde geçmesinin hikmeti nedir? Bu konunun sorgulanması gerekiyor.

148 el-İskafi, *age*, s. 128.
149 *Age*, s. 268.

Kur'an kıssalarının anlaşılması konusunda, bizim izlediğimiz yönteme göre, bu sorunun cevabı gayet basittir. Çünkü sûredeki amaç ve hedef tektir. Bundan ötürü, farklı peygamberlere ait kıssaların yapısında benzerlik meydana gelmiş ve aynı ifadeler kullanılmıştır.

Hud sûresi, Peygamber'in kalbini teskin etmek için nazil olmuştur. Yüce Allah da bu amacı gerçekleştirecek şekilde, diğer peygamberler ile kavimleri arasında geçen olayları seçmiştir. Bundan ötürü peygamberlerin konuştuğu cümlelerde benzerlik meydana gelmiştir.

Şuara sûresindeki kıssalar, müşriklerin sergilediği düşmanlığın son derece katı olduğunu betimlemek ve Peygamber'in benliğinde oluşan kötü etkiyi gidermek için nazil olmuştur. Bu nedenle kıssanın yapısı ve terkibi, düzlem ile uyum halinde olmuş; kıssalardaki toplumlar ile onlara gönderilen peygamberlerin kullandıkları ifadeler benzeşmiştir.

Eğer, iki ayrı sûrede tek bir peygambere ve tek bir sûrede iki ayrı peygambere ait kıssaları incelerseniz; sizin de kesinlikle bu görüşü kabul edeceğinize inanıyoruz.

Bundan önce, Şuara sûresinde bulunan iki kıssayı sizin önünüze koymuştuk. Bunlar Salih ve Şuayb kıssalarıdır. Bu iki kıssa arasındaki yapı ve terkib uyumunu, kıssalarda geçen toplumların, tartışma ve diyaloglarında kullandıkları ifadelerdeki benzerliği görmüş olmalısınız.

Şimdi tam tersini yapabilir ve yukarıdaki kıssalardan biri ile başka bir sûrede geçen, Hz. Peygamber'in kişiliği etrafında dönen olayları anlatan bir başka kıssayı önünüze getirebiliriz. Böylece bu iki kıssanın, iki ayrı kıssa olduğuna ilişkin görüşümüzü kavramış ve farklılık sebeplerini de anlamış olacaksınız.

Şuara sûresinde şöyle buyurulmuştur:

Semûd kavmi de elçileri yalanladı.

Kardeşleri Salih onlara, "Allah'a karşı saygılı olmaz mısınız? Doğrusu, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim; artık Allah'ı

sayın ve bana itaat edin. Ben buna karşı sizden bir ücret istemiyorum, benim ücretim, ancak âlemlerin Rabbine aittir. Dağlarda ustaca neşeli olarak evler yontarken, bahçelerde, pınar başlarında, ekinler ve salkımları sarkmış hurmalıklar arasında, tam bu esnada güven içinde bırakılır mısınız? Artık Allah'ı sayın ve bana itaat edin. Yeryüzünü düzeltmeyen, bozgunculuk yapan savurganların emirlerine itaat etmeyin." dedi.

Kavmi ona "Sen, şüphesiz büyülenmişlerden birisin; bizim gibi bir insandan başka bir şey değilsin. Eğer, doğru sözlü isen bir belge getir." dediler.

Salih "İşte, belge bu dişi devedir. Kuyudan su içmek hakkı belirli bir gün onun ve belirli bir gün de sizindir, sakın ona bir kötülük yapmayın, yoksa sizi büyük günün azabı yakalar." dedi.

Onlar ise deveyi kestiler; ama pişman da oldular.

Bunun üzerine onları azap yakaladı. Doğrusu, bunda bir ders vardır, fakat çoğu inanmamaktadır.

Rabbin şüphesiz güçlüdür, acıyandır (26/141-159).

Kamer sûresinde ise şöyle buyurulmuştur:

Semûd kavmi de uyarıları yalanladı. "İçimizden bir insana mı uyacağız? O zaman biz sapkınlık ve delilik etmiş oluruz. Kitap aramızda ona mı verilmiş? Hayır, o pek yalancı ve kendini beğenen şımarığın biridir." dediler. Yarın, kimin pek yalancı ve kendini beğenen şımarık olduğunu bileceklerdir. Doğrusu, onları denemek için dişi deveyi gönderen biziz. Salih'e "Onları gözetle ve dayan. Onlara, herkesin sırasında hazır bulunmak üzere, suyun aralarında bölündüğünü bildir." demiştik. Ama bir arkadaşlarını çağırdılar, o da kılıcını alarak deveyi kesti. Benim azabım ve uyarmam nasılmış? Nitekim üzerlerine bir çığlık gönderdik de ağılcının kullandığı kurumuş ot gibi oldular. Andolsun, Kuran'ı hatırlatma olsun diye kolaylaştırdık; hatırlayıp anlayan var mıdır? (54/23-32).

Bu iki kıssa arasındaki farklılık daha önceki iki kıssa arasındaki farklılıktan çok daha kuvvetlidir. Bunun yegane sebebi şudur: Kamer ve Şuarâ sûrelerindeki *Semûd* kıssalarının herbirinin amacı farklıdır. Bundan dolayı yapı ve terkip sanatı da farklılaşmış; her iki kıssayı oluşturan ögelerde benzerlik ve olayın kahramanlarında ittifak olmasına rağmen, aynı olayla ilgili bu kıssalar, birbirinden bağımsız iki kıssa olmuştur.

Bununla birlikte, konuya şu bakış açısıyla yaklaşıldığını varsayalım:

Bu bölümler, tek bir kıssaya ait bölümler olarak değerlendirilemez, ancak metin sahibi (Allah) böyle olmasını dilemiştir. Allah ayetleri inzal ederken, bunları Musa, İbrahim ve diğer peygamberlere ait kıssaların bir bölümü olarak indirmiştir.

Böyle bir sözü hiçbir kimse söylemediği gibi, bu görüş, müfessirlerin bu kıssa bölümlerini tefsir ve bunların iniş sebeplerini beyan ederken, birçok zaman başvurdukları *Esbab-ı Nüzül (İniş Sebepleri İlmi)*'e de ters düşmektedir.

Kıssa bölümleri nazil olduğu vakit, kesinlikle, daha önceki kıssayı tamamlamak için değil, aksine şart ve ihtiyaçların farklılığından ötürü, farklılaşan amaçlar için inmiş; bundan ötürü, inzal edilme amacını gerçekleştirmek için bağımsız bir yapıda bina edilmiştir.

Öte yandan burada başka bir faktör daha var. Bu faktör, kimi peygamberlerin kıssalarının birçok defa tekrar edilmesidir. Mesela, Lût, Şuayb ve Salih kıssalarını örnek alıp kıssa bölümlerinin serpiştirilmesi yönünden, bunları düşündüğünüzde, bir bölümdeki ifadelerin diğeri ile bağdaşmadığını göreceksiniz. Çünkü her kıssa veya pasajda geçen olaylar ve şahıslar, birbirinden ayrı olaylar ve şahıslardır. Ancak bu görüş sizi, kıssa bölümlerinin, o yerlere gelişi güzel dağıtıldığı sonucuna götürmemelidir.

Kanaatimize göre, bu kıssalarla ilgili en tutarlı görüş, bunlara, bir kıssanın bölümleri olarak değil; aksine bunların herbirine bağımsız birer kıssa olarak bakılmasıdır. Kıssalar olayları edebî bir üslupla takdim etmektedir ve kıssa amaçlarının birbirinden farklılığı sebebiyle, aynı olayla ilgili kıssanın değişik versiyonları da farklılık arzetmektedir. Nitekim tek bir tarihsel kişi ve onun hayatındaki olaylar, farklı kıssaların ögelerini oluşturmaktadır ki, bu ögeler, sözkonusu şahsiyet ve onun etrafında gelişen olaylarla ilgili farklı ve değişik kalıplara dökülmektedir. İşte bu durum, Kur'an'ın örneklerini verdiği çok yüksek bir sanatsal olgudur ki, asıl boyutuyla

anlaşılmayan ve hatta Kur'an için bir kusur kabul edilen; tevil edilmesi veya reddedilmesi istenilen, Kur'an'daki tekrarlar, bu olgu sayesinde *tehaddî* (îcâz) özelliği kazanmaktadır. Klasik ve çağdaş alimler bu konuda ihtilafa düştüler. Onlar, neredeyse bu konunun sanatsal yönüne hiç eğilmiyor; aksine, belâğat kalıbının, edebî nazmın ve sanatsal örgünün ötesinde, başka şeylerle meşgul oluyorlar. Eğer bu alimler, kıssaların çeşitliliği konusunda bu görüşü esas alsalardı, Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması ve icâzı hususunda doğruyu yakalamış olurlardı. Biz bu görüşün yaygınlaşmasını ve karşılık görmesini Allah'tan diliyoruz.

Bölümün sonunda diyebiliriz ki, bu bütünselci bakış açısı, usul kurallarına mutabık olduğu gibi; tek bir sûre içindeki çeşitli kıssaları birleştirme; içerisindeki gizli maksat ve hedeflere uygun olarak, bu kıssaların yapı ve terkibinde değişiklik yapılması açılarından Kur'an'ın ahenkli tarzına da mutabıktır.

Kanaatimize göre, bütün bu açıklamalardan sonra, mesele bir karmaşaya meydan vermeyecek derecede açıklık kazanmıştır. Şimdi başka bir konu üzerinde duracağız ki, bu, *"amaçlar ve hedefler"* konusudur.

C. AMAÇLAR VE HEDEFLER

Kur'an kıssalarının, İslam'ın getirdiği tüm ilke ve inançları, diğer yandan, İslam'ın reddettiği bütün kötü huy, yanlış gelenek ve görüşler ile batıl inanç ve ibadetlere ilişkin direktifleri içerdiğini inkar etmiyoruz. Ancak, bütün bunlarla birlikte, Kur'an kıssalarının hedeflerini incelediğimizde, bu direktifleri kıssanın hedefleri sayamıyoruz. Çünkü bunlar, Kur'an kıssalarının kapsam ve içeriği arasında, ikinci planda kalmaktadır. İşte bu açıdan, sözkonusu meseleler, yazılan, anlatılan ve dinlenilen, dinsel veya dindışı herhangi bir kıssa-hikayenin anlatımı esnasında ortaya çıkan, birbirinden kopuk görüşler veya dağınık tablolara benzemektedir. Bundan dolayı, birinci (Dini ve Ahlaki Değerler) bölümünde, bu nesneleri biraraya toplamayı, bağımsız bir biçimde araştır-

mayı ve bunları birtakım değerler olarak kaydetmeyi tercih ettik. Bu yüzden bunları burada sanatsal ve edebî hedefler konusu içinde tekrar ele alma gereği duymadık.

İki hususu birbirinden ayırabilmemiz bizi böyle bir yola sevk etmiştir:

1. Kıssanın içerdiği görüş, düşünce ve tablolar.
2. Bir kıssanın veya kıssalar topluluğunun vardığı sonuç.

Kıssaların tek bir sûre içinde geçmesi, tek bir amacının bulunması, bu amacın kıssanın yapı ve terkip tarzına, sunum üslubuna, kıssaları oluşturan olaylar, şahıslar ve diyaloglar gibi kıssa unsurlarının dağılım tarzına etki etmesi söz konusudur. Buna, Arâf, Hûd, Şuarâ ve Saffât sûrelerinde geçen kıssalar topluluğunu örnek verebiliriz.

Birincisinde *"değerler"*i araştırmayı, ikincisinde ise *"amaçları ve hedefleri"* araştırmayı uygun görmüş bulunuyoruz.

Hedef kavramını şöyle tarif edebiliriz:

Hedef: Kur'an kıssalarının, kendisi sebebiyle nazil olduğu amaçtır. Öyle ki, bu amaçtan ötürü kıssa özel bir biçimde bina edilmiş ve yine özel bir üslup ile sunulmuştur.

Kıssalardaki hedeflerin yanıbaşında *"toplumsal görev"* bulunmaktadır ki, bu görevi kıssa yerine getirmekte ve kıssa bu özelliğiyle insanlara hizmet etmektedir. Aynı zamanda bu görevi musiki, heykeltraşlık ve resim gibi güzel sanatlar da yerine getirmektedir.

İşte bu toplumsal görevi, Kur'an kıssalarının genel amacı sayabiliriz. Nitekim Kur'an kıssaları, Peygamber'e destek veya engel olan, farklı inanç ve anlayış sahibi kimseleri içinde barındıran Arap toplumunda bu fonksiyonu üstlenmişti.

Bütün sanat dallarının ve özellikle de edebiyatın yerine getirdiği bu görev, ilham verme ve coşku ve heyacan uyandırma (duygusal etki uyandırma) eksenine oturmaktadır. İşte sanat dallarının üstlendiği toplumsal görev ve hayatta oynadığı rol burada kendini gösterir. İlham verme, coşku ve heyecan uyandırma eylemlerinde, sanat eserini ortaya koyan

sanatkâr ile onu takip eden seyirci veya dinleyici yanyana durur. Sanatkârın görevi, genellikle coşku ve heyecan uyandırdıktan sonra sona erer ve ilham rolünü bizzat yaşanılan hayat yerine getirir.

Bu bağlamda Râzî'nin bir öncülüğünü hatırlamadan geçemiyeceğiz. Zira o, Kur'an kıssalarında, bütün sanatların toplumsal görevi olduğuna işaret etmiş ve hatta birçok yerde, bu görev hakkındaki sözlerini tekrar etmiştir. Yunus sûresindeki Nûh kıssasının tefsiri esnasında söylediği sözlerden bazılarını burada nakledebiliriz. Merhum müfessir şöyle söylemiştir:

> II. Daha önce yaşamış peygamberlerin, Hz. Muhammed ve ashabına örnek olması için kıssa anlatılmıştır. Çünkü Peygamber (s), kafirlerin, bütün peygamberlere aynı tarzda hareket ettiğini duyduğu vakit, bu durum onun stresini azaltmıştır. Nitekim şöyle söylenir: "Zorluklar yaygınlaştığı vakit (etkisi) hafifler."
>
> III. Kafirler, bu kıssaları dinlediklerinde, geçmiş toplumların, kendilerine gönderilen peygamberlere işkence etseler de sonunda Allah Teâlâ'nın, o peygamberlere yardımcı olduğunu, onları desteklediğini, onları takviye ettiğini anladıklarında, kâfirlerin böylesi kıssaları dinlemeleri, onların hayal kırıklığına uğramalarına, kalblerine korku ve endişe düşmesine sebep olurdu.[150]

Bazı çağdaş psikologlar, duygusal etkileme ve ilham ile ilgili sözler söylemişler, aklın sanattaki fonksiyonu, sanatın ilham ettiği duygusal ve düşünsel ilhamdan bahsederken bu konu üzerinde durmuşlardır. Burada bu psikologlara ait iki pasajın çevirisini verebiliriz. Bu pasajlar konuyu daha iyi anlamamızı sağlayabilir ve bu bağlamda anlattığımız sanatsal değerlerin bütününü anlamamıza yardım edebilir.

Wordsworth[151] *Düşünce Hayâtı* (*el-Hayâtü'l-Akliyye*) kitabında, sanatsal-duygusal ilhamdan bahsederken şunları söylemiştir:

150 er-Râzî, *age*, c.V, s. 15.

151 William Wordsworth, İngiliz ozanı ve edebiyatçısı (1770-1850). Romantik İngiliz şiirinde ve şiir sanatı (eleştirisi)nde lider. *Ballads*, *Poetry*, *Poems*, *Prelud* vd. eserleri basılmıştır. Bkz: *Britannica*, "Wordsworth" maddesi. Ayrıca, Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul 1999, s. 101.

Bir güzel sanatlar müzesini ziyaretiniz esnasında, eşsiz bir sanat ürününe tesadüf ettiğinizde, hemen duygularınız harekete geçer, bundan da öte, gözyaşlarınızı tutamazsınız. Aynı durum -hüzünlü olması şart olmayan- harika bir müzik ürünü için de geçerlidir.

Peki bu özel duygu niçin harekete geçiyor? İşte bu mesele henüz netleşmemiştir ve bunu bizim yorumlamamız da mümkün gözükmemektedir. Ancak, başka durumlarda, sanatın duyguyu etkilemesi yorumlabilir bir husustur. Hüzünlü bir şey, direkt olarak üzüntü etkisi, gülünç bir şey gülme etkisi, korkutucu bir şey ise korku ve ürperti etkisi uyandırır. Aynı şekilde, cinsel dürtü çoğu kez resim ve heykeltraşlıkta kullanıldığı gibi, edebiyatta da kullanılmaktadır.[152]

Yine yazarımız düşünsel-sanatsal ilham ile ilgili olarak da şunları söylemektedir:

Sanat, bize düşünsel bir ilham kazandırdığı için hoşumuza gider. Ayrıca, düşündüğümüzde şu gerçeği de görürüz ki, muazzam sanatsal çalışmalardan bir çoğunu anlamamız ve onlardan hoşlanmamız için düşünsel çaba gerekir. Shakespeare romanlarından birisini okumak için bütün dikkatleri yoğunlaştırmak lazımdır. Nitekim bir yağlı boya tablodan zevk almak için, o tabloya ait anlamları kavramaya ihtiyaç duyarsınız. Genellikle, harika bir sanatsal tabloyu gördüğümüzde veya eşsiz bir müzik yapıtını dinlediğimizde, onda, çözülmesi gerekli bir sorun olduğunu düşünmeyiz. Şurası açıktır ki, sanat değeri olan bir şiiri algılamamız için gayret ve dikkat etmemiz gerekmektedir. Önümüze konulan mesele, gerçekten çok zor olursa, sanatsal çalışma kuru olur; kolay olursa düşük değerde olur.[153]

Diğer taraftan, bizâtihî Kur'an-ı Kerim, sözlerin insan psikolojisindeki etkisinden bahsederken, zihinleri bu toplumsal göreve çevirmiştir. Bundan dolayı Kur'an, ilhamı kuvvetlendirmek için, sözlerin insan benliğini etkileyici-beliğ bir biçimde olmasında ısrar etmiştir. Şu ayetlerde bu durum bütün açıklığıyla görülmektedir:

Allah tek olarak anıldığı zaman, ahirete inanmayanların yürekleri nefretle çarpar, ama Allah'dan başka taptıkları anıldığı zaman hemen yüzleri güler (39/45).

152 *el-Hayâtu'l-Akliyye*, s. 62.
153 *Age*, s. 623.

Onlara ilkelerimiz apaçık okunduğu zaman, inkâr edenlerin yüzlerinden, inkârlarını anlarsın. Nerdeyse, kendilerine ilkelerimizi okuyanlara saldıracaklar. De ki: "Size bundan daha kötüsünü haber vereyim mi? Allah'ın inkâr edenlere vadettiği ateş! Gidilecek ne kötü yerdir! (22/72).

Bir sûre indirildiği zaman, "Bu hanginizin imanını artırdı?" diyenler vardır. İnananlara gelince, onların imanını artırır ve onlar bunu birbirlerine müjdelemek isterler. Kalplerindeki hastalık, onların pisliklerine pislik katmıştır. Onlar inkârcı olarak ölmüşlerdir (9/124-125).

İşte, bunların gönüllerinde olanı Allah bilir. Onlara aldırma, onlara öğüt ver, onlara işleyecek güzel söz söyle (4/63).

Belki de bundan dolayı Kur'an, bir noktayı gözetmiş ve -müşriklerin Allah'a sövmemeleri için, müşriklerin ilahlarına Müslümanların sövmelerini yasaklamıştır.

Onların Allah'tan başka yalvardıklarına sövmeyin ki, onlar da bilmeden düşmanlık olsun diye Allah'a sövmesinler. Biz böylece her millete işlerini süslü gösteririz. Sonra dönüşleri Rablerine olur. O, yapmış olduklarını kendilerine bildirir (6/108).

Ayrıca Kur'an; Peygamber ve ona tabi olanlara, Allah'ın ayetlerine saygı göstermeyenlerden yüz çevirmesini emretmiş ve hatta bu kişilere kulak veren (itibar eden)leri de münafık saymıştır.

İlkelerimize sataşanları gördüğün zaman, başka bir söze dalana kadar onlardan yüz çevir. Ancak, şeytan sana unutturacak olursa, hatırladıktan sonra, artık, haksızlık yapan toplumla oturma (6/68).

Allah kitapta size şunu bildirdi. "Allah'ın ayetlerinin inkâr edildiğini ve alaya alındığını işittiğiniz zaman, başka bir söze geçmedikçe onlarla oturmayın, yoksa, siz de onlar gibi olursunuz." Doğrusu, Allah iki yüzlülerin ve inkârcıların hepsini cehennemde toplayacaktır (4/140).

Bütün bu hususlar ancak ve ancak tek bir temele göre, yani bütün sanatların ve bu arada edebiyatın "toplumsal fonksiyonu" eksen alınarak anlaşılabilir. Aksi takdirde Kur'an, niçin Peygamber ve müminlere böyle bir davranışı farz kılmış olabilir?

Görüldüğü gibi mesele gayet açıktır. Bütün bu anlatılanlardan şu noktaya varmamızın kolay olduğu kanaatindeyiz:

Edebî kıssanın (roman veya hikayenin) genel amacı veya onun toplumsal fonksiyonu, *coşku ve heyecan uyandırma, rahatlatma ve ilham etme*dir. Bu durum aynı zamanda Kur'an kıssalarında da bulunmaktadır.

Bir araştırmacı ve özellikle de bir akademisyen olarak bu tür genellemelerle yetinemeyiz. Özet olarak belirttiklerimizi detaylandırmamız ve Kur'an kıssalarıyla örneklendirmemiz gerekir.

[Kur'an Kıssalarında Hedefler]

I- Kıssalarda bulunan bu hedeflerin ilki ve bizâtihî Kur'an'ın bakış açısına göre en önemlisi, Peygamber (s) ve müminler üzerindeki psikolojik baskının hafifletilmesidir. Bu baskı gerçekten çok şiddetliydi ve bunun çok açık nedenleri vardı. Müşriklerin sözleri, onların Peygamber(s)'e Kur'an'a ve İslamî mesaja karşı takındıkları olumsuz tavırlar Peygamber(s)'i strese düşüren etkenlerin başında yeralmıştı.

Andolsun, onların dediklerine gönlünün daraldığını biliyoruz (15/97).

Onların dediklerinin seni üzeceğini şüphesiz biliyoruz. Aslında onlar seni yalanlamıyorlar. Fakat haksızlık yapanlar Allah'ın hükümlerini bilerek inkâr ediyorlar (6/33).

(Müşriklerin) sözlerinin, Peygamber'in psikolojisinde çok derin etkisi olmuş, bu hatıralar Peygamber (s) ve O'na tabi olanların yüreklerinde derin izler bırakmıştır.

Sana indirdiğimizden şüphede isen, senden önce kitap okuyanlara sor. Andolsun, sana Rabbinden gerçek geldi. Sakın, şüphelenenlerden olma (10/94).

Ne var ki, bu psikolojik baskı, stresle sınırlı kalmamış, çok geniş boyutlu ve etkisi derin bir noktaya ulaşmıştı. O kadar ki, Peygamber (s)'i, öfkesini içine atan ve neredeyse patlama noktasına gelmiş, duygularını bastıran bir şahıs halinde görmeniz mümkündür.

Sen Rabbinin hükmüne kadar dayan. Balık sahibi Yunus gibi olma, o pek üzgün olarak Rabbine seslenmişti. Rabbinin katından ona bir nimet ulaşmasaydı, kınanmış olarak sahile atılacaktı (68/48-49).

İnanmıyorlar diye nerdeyse üzülerek kaygılanacaksın.

Biz dilesek, onlara gökten bir mucize indiririz de ona boyun eğip kalırlar (26/3-4).

Onların "Ona bir hazine indirilmeli veya beraberinde bir melek gelmeli değil miydi?" demelerinden gönlün daralır ve belki de sana vahyolunanın bir kısmını bırakacak olursun. Ama, sen ancak bir uyarıcısın ve herşeyi gözetici olan Allah'tır (11/12).

Bu tür durumlarda Kur'an kıssaları, Peygamber (s) ve müminlerin kalplerini kuvvetlendirmek, onlara güven vermek, onların kalplerini sakinleştirmek, keder ve streslerini gidermek gibi fonksiyonlar üstlenmiştir. Bütün bunların tabii sonucu olarak, gösterdikleri uzunca sabır ve kararlılık onları, düşman ve muhaliflere karşı muzaffer kılmıştır.

Kur'an'ın kendisi bu hedefi açıkça ifade etmiştir:

Elçilerin başlarından geçenlerden, senin yüreğini pekiştirecek herşeyi sana anlatıyoruz. Bunlarda sana gelen gerçek, inananlara bir öğüt ve hatırlatmadır (11/120).

İnanan bir kavim için, gerçeğe uygun olarak, sana, Musa'nın ve Firavun'un olaylarından anlatacağız.

Firavun o ülkenin başına geçti ve halkını sınıflara ayırdı. İçlerinden bir topluluğu güçsüz bularak, onların oğullarını boğazlıyor, kadınlarını sağ bırakıyordu, çünkü o bozgunculardandı.

Biz, ülkede güçsüz sayılanlara iyilikte bulunmak, onları önderler kılmak, onlara vâris yapmak,

Onları o yere yerleştirmek, Firavun, Hâmân ve her ikisinin askerlerine, çekinmekte oldukları şeyin ne olduğunu göstermek istiyorduk (28/3-6).

Daha önce naklettiğimiz pasajda Râzî bu gerçeğe dikkat çekmişti. Bu nedenle inen kıssalar Kur'an'da pek çoktur. Buna Hûd sûresinde geçen kıssaları örnek verebiliriz. Kur'an, tarzı olduğu üzere, sûrenin birçok yerinde bu kıssa bölümlerinin amacına zihinleri yöneltmiştir. Başlangıçta Allah şöyle buyurmuştur:

Onların "Ona bir hazine indirilmeli veya beraberinde bir melek gelmeli değil miydi?" demelerinden gönlün daralır ve belki de sana vahyolunanın bir kısmını bırakacak olursun. Ama, sen ancak bir uyarıcısın ve herşeyi gözetici olan Allah'tır (11/12).

Sûre sonunda ise; *"Elçilerin başlarından geçenlerden, senin yüreğini pekiştirecek herşeyi sana anlatıyoruz. Bunlarda sana gelen gerçek, inananlara bir öğüt ve hatırlatmadır."* (11/120) buyurulmuştur.

Tahâ sûresindeki Musa kıssası da bu kıssalardan biridir. Aynı nedenden ötürü olacak ki, Yüce Allah sûreye şu sözlerle başlamıştır:

Tâ, Hâ.

Kuran'ı sana, sıkıntıya düşesin diye değil, ancak Allah'a bilinçle saygılı olan bir hatırlatma olsun diye indirdik.

Kuran, yeri ve yüksek gökleri yaratanın katından peyderpey indirilmiştir.

Göklerde ve yerde, her ikisi arasında ve toprağın altında bulunanlar kendisinin olan Rahman arştan hükmetmektedir.

Sen sözü istersen açığa vur, şüphesiz O, gizliyi de gizlinin gizlisini de bilir.

Allah'tan başka tanrı yoktur, en güzel isimler O'nundur.

Musa'nın başından geçen olay sana geldi mi? (20/1-9).

Kur'an kıssayı anlatmaya devam ederken, Musa'(a)'nın karşılaştığı zorlukları, Firavun'un, Onun yoluna koyduğu engelleri; kavmi, kardeşi (Harun) ve Sâmiri yüzünden Musa'nın içine düştüğü sıkınları dile getirmekte ve kıssa şu sözlerle sona ermektedir:

İşte, böylece sana geçmiş olayları anlatıyoruz. Katımızdan sana da bir Kitap verdik (20/99).

Kasas sûresindeki Musa kıssası ile Enbiya ve Saffat sûrelerinde geçen kıssalar da bu türdendir.

Peygamber (s)'in, peygamberlik yaşamının bir kesitinde, toplumuna karşı tavır alırken yaşadığı psikolojik durumu en iyi bir biçimde yansıtan herhangi bir sûreyi seçmek istersek; Nûh kıssasından daha isabetli bir kıssayı bulamayız. Nûh sûresindeki bu kıssa, İslami mesajın ilk döneminde, Peygamber (s)'in maruz kaldığı problemlere teker teker işaret etmektedir. Öyle ki, sûrenin üslubu, Peygamber'in psikolojisiyle paralel yürümekte; sûre onun çektiği sıkıntı/stresi canlandırdığı gibi; Allah'ın ondan belayı gidermesi,

inkarcı bir topluluk olan bu sapık toplumdan müminleri kurtarması için, yüce yaratıcıya (Peygamber'in) dua ettiğini de ifade etmektedir.

"Kavmine can yakıcı bir azap gelmezden önce, onları uyar." diye, Nûh'u kavmine gönderdik.

O da: "Ey kavmim! Şüphesiz ben, size gönderilmiş apaçık bir uyarıcıyım." Allah'a kulluk edin, O'na saygılı olun ve bana itaat edin ki, Allah günahlarınızı size bağışlasın ve sizi belli bir süreye kadar ertelesin; doğrusu, Allah'ın belirttiği süre gelince, geri bırakılamaz; keşke bilseniz!" dedi.

Nûh dedi ki: "Rabbim! Doğrusu, ben milletimi gece gündüz çağırdım." Fakat benim çağırmam sadece benden kaçışlarını artırdı."

Doğrusu, ben Senin onları bağışlaman için kendilerini her çağırışımda parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine büründüler, direndiler, büyüklendikçe büyüklendiler.

Sonra, doğrusu, ben onları yine açıkça çağırdım.

Üstelik onlara açıktan açığa, gizliden gizliye de söyledim. Dedim ki: "Rabbinizden bağışlanma dileyin, doğrusu, O, çok bağışlayandır."

Size gökten bol bol yağmur indirsin.

Sizi mallar ve çoluk çocuklarla desteklesin; size var etsin, sizin için ırmaklar akıtsın.

Size ne oluyor ki, Allah'a büyüklüğü yakıştıramıyorsunuz.

Oysa sizi evrelerden geçirerek O yaratmıştı.

Allah'ın göğü uyumlu ve oranlı yedi kat olarak nasıl yarattığını görmez misiniz?

Aralarında aya aydınlık vermiş ve güneşin ışık saçmasını sağlamıştır.

Allah sizi yerden bitki bitirir gibi bitirmiştir. Sonra sizi oraya döndürür ve sizi yine oradan çıkarır.

Yeryüzünde geniş geçitlerden geçebilmeniz için orayı size yayan O'dur.

Nûh "Rabbim! Doğrusu bunlar bana başkaldırdılar ve malı, çocuğu kendisine sadece zarar getiren kimseye uydular; birbirinden büyük düzenler kurdular." dedi.

İnkârcılar "Sakın tanrılarınızı bırakmayın, Vedd, Sûva', Yağûs, Yeuk ve Nesr putlarından asla vazgeçmeyin." dediler. "Böylece

birçoğunu saptırdılar; Rabbim! Sen bu zalimlerin sadece şaşkınlığını artır."

Onlar günahları yüzünden suda boğuldular; ateşe sokuldular, kendilerine Allah'tan başka yardımcı bulamadılar.

Nûh dedi ki: "Rabbim! Yeryüzünde hiçbir inkârcı bırakma. Doğrusu, sen onları bırakırsan, senin kullarını saptırırlar, sadece ahlaksız ve çok inkârcıdan başkasını doğurup yetiştirmezler."

Rabbim! Beni, anamı, babamı, evime inanmış olarak gireni, inanan erkekleri ve kadınları bağışla; yalnız zalimlerin yıkımlarını artır (Nûh 71/1-28).

Bu kıssanın edebî değeri çok yüksektir. Eğer Peygamber (s), hâlet-i ruhiyesini bir kıssa içinde anlatmaya çaba sarfetseydi, Yüce Yaratıcı'nın seçtiği bu kıssadan daha iyi bir kıssada, halini anlatamazdı.

Kıssada geçen Nûh'un psikolojik durumu ile Hz. Muhammed (s)'in psikolojik durumu arasında tam bir benzerlik vardır. Bu benzerliği, Allah'a kulluk ve itaat gibi mesajın unsurlarında görebildiğimiz gibi; açık veya gizli olması yönünden mesajın metodunda da görebilmekteyiz.

- Toplumun Peygamber ve onun mesajından kaçınması, uzak durması, kibirlenip böbürlenmesi ve kulaklarını kapamaları,
- Mal, çoluk-çocuk, ırmaklar ve bahçeler bahşedilmesi ile iman etmeye teşvik edilmeleri,
- İnsanın evreler halinde yaratılması, yedi göğün ahenkli bir biçimde yaratılması, ayın bir nur, güneşin bir kandil yapılması, insanların, tıpkı bir biktinin yerden bitirilmesi gibi yaratılması, onların yaşamalarını sağlayacak biçimde, yeryüzünün tesviye edilmesi gibi olayların hatırlatılması ile, toplumun Allah'ın azametine yöneltilmesi,
- Peygamber'in, Allah'a yakararak; toplumun zengin sınıfa tabi olduklarını, onların mal ve çoluk-çocuk sahibi olmalarının hüsrandan başka bir şeye yaramadığını söylemesi,
- Zengin ve lider sınıfın içinde bulundukları topluma, putlara tapınma şeklindeki inançlarını sürdürmeleri

konusunda baskı yapmaları, açılarından da Nûh (a) ile Hz. Muhammed (s)'in psikolojik durumları arasında tam bir benzerlik vardır.

Bu noktada üzerinde durulması gereken bir husus var: Nûh kıssasında geçen putlar, Hz. Muhammed (s)'in peygamberliğinin ilk döneminde, Arap yarımdasında tapınılan *Vedd, Sûva, Yağûs, Yeuk* ve *Nesr* adlı putlardır.

Son olarak, Peygamber'in Rabbine yönelmesi, toplumundan inkarcı olanlara buddua etmesi; onların kötülük ve günahlarından dünyanın kurtulması ve yeryüzünde ancak peygambere tabi olan, takva ve iman sahiplerinin kalması için, kafirlerin kökünü kazımasını istemesi açısından da iki peygamberin yaşadıkları arasında benzerlik bulunmaktadır.

Kanaatimize göre, bu kıssada Peygamber (s); benliğinin yankısını buluyordu. Bu açıdan kıssa, onun boynundaki ağırlıkları indirmek, çektiği ıstırabı dindirmek, bu tevhid yolunda onun tek olmadığını göstermek sûretiyle, ona güven ve huzur verme fonksiyonunu yerine getirmiştir.

II- (Peygamber ve Müslümanlar üzerindeki) psikolojik baskının hafifletilmesi hareketiyle paralel olan başka bir hareket daha vardır ki, İslamî mesajın seyrinde bunun etkisi azımsanamaz. Bu ise, güçlü-pozitif duyguları, İslam inanç ve ilkelerine yöneltmeye; canı ve malı; hak, hayır ve iyilik uğruna feda etmeye kanalize etme hareketidir.

Muhtemelen bu duygular, mesaja aksiyon kazandırmakta ve ayrıca insanın bu mesaj yolunda çile ve işkencelere direnç göstermesini kolaylaştırmaktadır. Yeni değer yargılarını kabul etme, bu değerleri müdafaa etme, insanların, hiçbir felaketin sarsamayacağı kuvvetli bir imana sahip olmaları için çaba sarfetme, bu şekilde gerçekleşir.

Sanatsal çalışmanın özü ile ilgili olarak, buna benzer bir durumu da her türlü kötü-çirkin nesne ve insanların kaşısında, güçlü pozitif duygular oluşturmaya çalışıldığı zaman görebiliriz. Bu durumda, ne hayata ne de yaşayanlara yarayan, eskimiş ve pörsümüş değer yargıları sarsıntıya uğrar ki, Kur'an, içgüdüleri harekete geçiren, putlara ve putlara ibadet

etmeye, bu ibadet tarzının kuşattığı kutsama türlerine, gelenek ve alışkanlıklara, nefret ve tiksinti gibi, duyguları oluşturan şeyleri anlatırken, böyle bir amacı hedeflemiştir.

Kur'an'ın duyguları yöneltmeye çabaladığı bu hususlar üzerinde; sosyal, ahlaki ve dinî değerlerden bahsederken durmuştuk. Tür, çevre ve zamanın farklılığına göre, Kur'an bunları farklı biçimde ele almıştır. Öldükten sonra dirilme, Allah'ın birliği, peygamberlerin insan oluşu ve bazı peygamberlerin mucizelerle desteklenmesi gibi meseleler, belki de bu hususların en önemlileridir.

Bazı hususlar da var ki, Kur'an bunlara karşıt-negatif birtakım duygular yaratmaya çabalamıştır. Bunların pek çok türü vardır. Biz örnek olarak bazılarını belirtelim:

a. Ahlaki değerler bölümünde işaret ettiğimiz, livata (homoseksüellik), fiyat kırma, tartı ve ölçüde hile yapma gibi kötü davranışlar.
b. Bunlardan bir başkası ise İblis ve Şeytan'dır. İblis ve Adem kıssası, edebî kıssa örneklerinden biri sayılabilecek eşsiz bir Kur'an kıssasıdır.

Adem ve İblis kıssası, insanın duygu dünyasını harekete geçiren bir kıssadır. Öyle ki insan düşüncesi bu kıssa önünde şaşırıp kalıyor; hatta karanlığın ihata ettiği ve gaybın gizlediği bir atmosferde, Mele-i Alâ'da dönen bu gizli esrârı anlamaktan acze düşüyor.

Bizâtihî bu olaylar, Râzî'yi hayrete düşürmüş, buradaki edebî özelliği ve Kur'an'ın amacını anlamaktan ve bunun sonucu olarak, Adem ve Havva'nın cennetten çıkartılmasını idrak etmekten onu aciz bırakmıştır.

Araf sûresinin tefsirinde müfessirimiz şunları söylemiştir:

> İkinci soru: Adem, İblis ile arasındaki düşmanlığı bildiğine göre, nasıl oldu da nnun sözüne uydu? Bu soruya şöyle cevap verilebilir: İblis, Adem'le birçok kez biraraya gelmiş, birçok yolla, ağaçtan yemesi konusunda onu teşvik etmiş; bu ısrarından ötürü, Adem İblis'in sözünden etkilenmiştir.[154]

154 er-Râzî, *age*, V/15.

Bununla birlikte; Adem'in tavrı, İblis'in çağrısını Adem'in kabul etmesi ve onun Rabbinin direktiflerini unutması gibi birçok konuyu (Râzî) ilginç bulmaktadır. Tahâ sûresindeki Adem kıssası ile ilgili olarak müfessirimiz, şunları söylemektedir.

> Bilmelisiniz ki, Adem vakıası çok ilginçtir. Çünkü, Allah "*Ey Adem! Doğrusu bu, senin ve eşinin düşmanıdır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın, yoksa yorulursun. Zira cennette ne acıkırsın, ne de çıplak kalırsın; orada ne susarsın, ne de güneşin sıcağında kalırsın.*" *dedik.*" (20/117-119) buyurmak sûretiyle, rahat ve genişlik içinde yaşamlarını sürdürmeleri hususunda Adem'i teşvik etmiş ve keza İblis de aynı şekilde, "*Sana sonsuzluk ağacını göstereyim mi?*" (20/120) diyerek onların rahatlarının devamı; "*yok olmayacak bir hükümranlık*" (20/120) sözüyle, rahat bir yaşam va'd ederek, Adem'i saptırmak istemiştir. Allah'ın, Adem'i teşvik ettiği şey ile İblis'in Adem'i teşvik ettiği şey (görünüşte) aynı şeydir. Ne var ki, Allah, ağaca yaklaşmama sûretiyle; İblis de ağaca yaklaşmak sûretiyle Adem'in bu sonuca varacağını vurgulamıştır.
>
> İblis'in, Adem'e secde etmekten imtina etmesi ve O'na düşmanlığı sebebiyle lanetlenmesinden ötürü; Adem'in, İblis'i bütün içyüzü ile tanımasına rağmen, nasıl oldu da Adem aynı yer ve bağlamda, İblis'in sözünü kabul etti ve yardımcısı ve mürebbisi bildiği Allah'ın sözüne arkasını döndü. Kim bu konuyu düşünürse, hayreti uzar gider ve sonuçta anlar ki, bu kıssa, şunu vurgulamaktadır: Allah'ın yazgısı önünde hiçbir engel duramaz. Allah'ın yazgısı ve takdiri olmaksızın; delil ne kadar berrak ve ne kadar kuvvetli olursa olsun; bir fayda sağlamaz.[155]

Râzî'nin bu kıssa ile ilgili olarak düştüğü şaşkınlığa biz düşmüyoruz. Çünkü biz biliyoruz ki, bu kıssa hayır ve şer güçleri arasındaki mücadeleyi tasvir eden edebî bir kıssadır. *Râzî*'de gördüğümüz bu şaşkınlık, şunun kuvvetli bir kanıtıdır: Bu kıssa, yüzde yüz edebî karakter taşır. Cennetten çıkışı anlatan bu kıssalardan birini seçmek istersek, Araf sûresindeki Adem kıssasını ele alabiliriz:

Allah şöyle buyuruyor:

155 *Age*, Taha 20/117-120. ayetlerin tefsiri (Ç).

Andolsun, sizi yarattık, sonra size şekil verdik. Sonra meleklere, "Adem'e secde edin." dedik. Hemen secde ettiler. Ancak, İblis secde edenlerden olmadı.

Allah, İblise "Sana emrettiğim halde seni secde etmekten alıkoyan nedir?" dedi. O, "Beni ateşten, onu çamurdan yarattın, ben ondan üstünüm." dedi.

Allah, ona "İn oradan, orada büyüklenmek sana düşmez. Defol, sen alçaklardan birisin." dedi.

İblis, "İnsanların tekrar dirilecekleri güne kadar bana süre ver." dedi.

Allah, "Artık, sen süre verilmişlerden birisin." dedi.

İblis, "Öyle ise, beni azgınlığa ittiğin için, andolsun, Senin doğru yolunda onlara karşı oturacağım."

"Sonra, onların önlerinden, ardlarından, sağlarından ve sollarından onlara sokulacağım ve çoğunu Sana şükredenler olarak bulamayacaksın." dedi.

Allah, "Sen yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan defol. Andolsun, onlardan sana kim uyarsa, hepinizi cehenneme tıkacağım." dedi.

Allah, "Ey Adem! Sen ve eşin cennette kalın ve istediğiniz yerden yiyin, yalnız şu ağaca yaklaşmayın, yoksa, haksızlık edenlerden olursunuz." dedi.

Şeytan, gizlenecek yerlerini kendilerine göstermek için onlara fısıldadı ve "Rabbinizin, sizi bu ağaçtan menetmesi, melek olmanızı veya burada temelli kalmanızı önlemek içindir." dedi.

Doğrusu, ben size öğüt verenlerdenim diye ikisine and etti.

Böylece onları aldattı. İkisi ağaçtan tattıklarında, gizlenecek yerleri kendilerine göründü ve cennet yapraklarından kendilerini örtmeye koyuldular. Rableri, o ikisine "Ben size o ağacı yasaklamamış mıydım? Şeytanın size apaçık bir düşman olduğunu söylememiş miydim?" diye seslendi.

Her ikisi, "Rabbimiz! Kendimize yazık ettik. Bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, şüphesiz kaybedenlerden oluruz." dediler.

Allah "Birbirinize düşman olarak aşağı inin. Yeryüzünde bir süreye kadar geçinip yerleşme hakkınız var." dedi.

Allah, "Orada yaşar, orada ölür ve oradan diriltilip çıkarılırsınız." dedi.

Ey Ademoğulları! Gizlenecek yerlerinizi örtecek giyimlik ve sizi süsleyecek elbise gönderdik. Saygınlık giysisi bunlardan daha iyidir. Bunlar, Allah'ın ilkelerindendir. Belki, düşünüp öğüt alırlar.

Ey Ademoğulları! Şeytan gizlenecek yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak ana babanızı cennetten çıkardığı gibi, sizi de asla şaşırtmasın. Zira, o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden, sizi görürler. Biz şeytanları inanmayanlara dost kılarız (7/11-27).

Görüldüğü gibi bu kıssa, Adem ile şeytan arasındaki düşmanlığı anlatmakta ve kendisinin ateşten, Adem'in de çamurdan yaratıldığını öne sürerek, İblis'in kendisini üstün gördüğünü, gözlerimizin önüne getirmektedir. O'nu, kibir ve büyüklenmeye; sonra da secde etmemeye iten bahane budur. Yüce yaratıcı bu yüzden onu cezalandırmış; İblis'in cezası zelil ve aşağılanmış olarak cennetten çıkarılmak olmuştur.

Yine aynı kıssa, İblis'in cennetten çıkarılmadan önce, ifsad ve insanları doğru yola tabi olmaktan engelleme gibi, hayattaki rolünü yerine getirebilmesi için, Allah'tan izin istediğini anlatmaktadır.

Burada kıssanın aşamalarından birinin, yaratma ve secde aşamasının yani düşmanlığın kaynağını tasvir eden aşamanın sona erdiğini görüyoruz. Bundan sonra ikinci aşama başlıyor: Adem ve Havva cennettedir, hayat bahşedilen iki kişidir, Allah bu ikisine -bir ağaç hariç- cennetteki bütün herşeyden yararlanmaları iznini vermiştir. İşte burada kıssanın kahramanı İblis'in gerçek rolü ortaya çıkıyor. İblis ilk insanı saptırmaya çalışmış ve bu yüzden insan cennetten çıkarılmıştır.

Adem, Şeytan'ın saptırmasına tabi olmuş, ağaçtan tatmış, Rabbinin emirlerine aykırı davranmıştır. Bunun cezası ise cennetten çıkarılmak olmuştur. Adem, İblis'in kendisini beklediği yere çıkarılmıştır.

Kıssada bundan sonra, yaratıcı ile yaratılan arasındaki ceza olgusu ve dinsel yönlendirme geliyor ki, kıssanın bu bölümü büyük ölçüde ahlaki kıssalara benzemektedir.

İşte bu kıssa, Adem ile İblis, hayır ile şer veya iyi duygular ile kötü duygular arasındaki mücadelenin kıssasıdır. Kur'an, İblis'e karşı öfke ve nefret duyulması, ondan uzak durulup onun emir ve yasaklarına itaat edilmemesi için, bu kıssayı

işlemiş ve eşsiz bir edebî üslupla kıssayı bina edip bizim dikkatimize sunmuştur.

c. Kibir, böbürlenme, körükörüne ısrar ve inat: birçok kimse ve özellikle de zengin lider takımı bu tavırları takınmışlar; hakka karşı büyüklük taslayan ve hakka tabi olmak istemeyen zorba ve zalimlerin davranışlarını sergilemişlerdir.

Lider takımının tavrını betimleyen ve dikkatlerimizi bunlara yönelten kıssaların en bariz örnekleri, Firavun'un Musa peygambere, Hûd ve Salih toplumuna mensup müstekbirlerin bu peygamberlere karşı sergiledikleri tavırları anlatan pasajlardır.

Cennetten çıkarılma kıssası, duyguları harekete geçirip hayalin ipini salıverirken; Firavunun tavrını (işleyen kıssanın), Kur'an okuyucusu üzerinde, yine böyle bir etki uyandırdığını görmekteyiz.

Firavun, kıssaya canlılık kazandıran bir şahsiyettir. Bu şahsiyet sert ve şiddet sahibi bir karakteri canlandırmakta, insanların içine ürperti vermekte, kalplere korku salmakta, bu şahsiyet tehdit edici sözler söyleyip kan dökmektedir.

Müstekbirlerin peygamberlere karşı takındıkları tavırları ve bunun ne gibi sonuçlar doğurduğunu örnekleyen bir kıssa seçmek istesek; Firavun'un Musa'ya karşı takındığı tavrı anlatan Yunus sûresindeki kıssadan daha uygununu bulamayız.

Sonra, onların ardından da Firavun ve adamlarına açık belgelerimizle Musa ve Harun'u gönderdik. Ama, onlar büyüklendiler ve suçlu bir topluluk oldular.

Katımızdan gerçek onlara gelince, "Bu düpedüz bir büyüdür." dediler.

Musa "Size gelen gerçek için böyle mi konuşursunuz? Bu, büyü müdür? Büyücüler başarıya ulaşamazlar." dedi.

Onlar, "Siz ikiniz, bizi babalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan çeviresiniz de yeryüzünde büyüklenme siz ikinizin olsun diye mi bize geldiniz? Biz, size inanmıyoruz." dediler.

Firavun "Bana bütün bilgin büyücüleri getirin." dedi. Büyücüler gelince, Musa onlara "Atacağınızı atın." dedi.

Onlar attıkları zaman, Musa: "Bu, ortaya koyduğunuz şey büyücülüktür, fakat, Allah onu boşa çıkaracaktır. Doğrusu, Allah bozguncuların işini düzeltmez."

"Suçluların hoşuna gitmese de Allah sözleriyle gerçeği ortaya koyacaktır." dedi.

Musa'ya kendi toplumundan yalnız birtakım gençler, Firavun ve ileri gelenlerinin işkence etmesinden korka korka inanmıştı. Doğrusu, Firavun ülkede yüksek biri idi. Doğrusu, o aşırı gidenlerden biri idi (10/75-83).

Tamamını iktibas etmediğimiz bu kıssada, Musa'ya, onun kavmine ve sihirbazlara karşı, Firavun'un tavırları sunulmuş; kıssa, kahramanın zafere ulaşması ve azgın-zalim karakterin ortadan kaldırılması şeklinde, birçok dünya edebiyatında bulunan halk hikayelerinin sona erdiği gibi sonuçlanmış (mutlu sonla bitmiş)tır.

Ad kavminin kendilerine gönderilen peygambere karşı takındıkları tavırda da aynı durumu görmekteyiz:

Âd kavmi yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamış, "Bizden daha kuvvetli kim vardır?" demişti. Onlar, kendilerini yaratan Allah'ın onlardan daha kuvvetli olduğunu görmüyorlar mıydı? İlkelerimizi bile bile inkâr ediyorlardı.

Rezillik azabını onlara dünya hayatında tattırmak için o uğursuz günlerde üzerlerine dondurucu bir rüzgâr gönderdik. Ahiret azabı ise daha çok alçaltıcıdır ve onlar yardım da görmezler (41/15-16).

Hiç kuşku yok ki, bu tip tavırların anlatılması, insanın içine korku ve ürperti verir; sonucun ceza olduğu hissedildiğinde insanı korku sarar. Bu korkunun en tabii sonucu ise, ceza sebebinden kaçınıp uzaklaşmaktır. İnkara karşı, nefret ve tiksinti bu şekilde oluşmaktadır.

d. Allah'tan başkasına kulluk: birçok yerde, bu olguya karşı tepki gösterilmiş ve insanların bundan nefret etmelerine çalışılmıştır. İbrahim, sanatsal araçlardan yararlanmak sûretiyle, bu gayeyi hedefleyen birçok kıssanın odak noktasında bulunan bir kahramandır.

İbrahim kıssalarının bazısında yıldızlara tapmak, bazılarında ise putlara tapmaktan söz edilmektedir. İbrahim'in amacına ulaşırken izlediği yol, toplumun, ibadet ettiklerin-

den şüphe etmelerini sağlamak ve onlara bu putların içyüzünü göstermekten ibaretti. Nitekim bu putlar herhangi bir yarar veya zarar vermekten tamamen aciz varlıklardır. Ayrıca İbrahim, toplumuna kendi elleriyle oyup-yaptıkları putlara taptıklarını bildirdi. Toplum bu putları imal ediyor sonra bunları ritüellerle kutsuyordu. Bu durumu anlatan bir kıssa seçmek istersek, Şuara sûresinde geçen İbrahim kıssasından daha uygununu bulamayız.

Onlara İbrahim'in kıssasını anlat.

İbrahim; babasına ve kavmine "Nelere tapıyorsunuz?" demişti.

Onlar "Putlara tapıyoruz; onlarla ilgilenip duruyoruz." demişlerdi.

İbrahim "Çağırdığınız zaman sizi duyarlar mı veya size bir fayda ve zarar verirler mi?" demişti.

Onlar "Ancak, babalarımızı da böyle yaparken bulduk." demişlerdi.

İbrahim "Eski atalarınızın ve sizin nelere taptıklarınızı görüyor musunuz? Doğrusu, onlar benim düşmanımdır. Dostum ancak âlemlerin Rabbidir. Beni yaratan da doğru yola eriştiren de O'dur. Beni yediren de içiren de O'dur. Hasta olduğumda bana O şifa verir. Beni öldürecek, sonra da diriltecek O'dur. Ahiret gününde yanılmalarımı bana bağışlamasını umduğum O'dur. Rabbim! Bana ilim ve egemenlik ver ve beni iyiler arasına kat."

"Sonraki nesillerde benim doğrulukla anılmamı sağla. Beni nimet cennetine vâris olanlardan eyle. Babamı da bağışla, o, doğrusu, şaşırmışlardandır. İnsanların diriltileceği gün, Allah'a temiz bir kalple gelenden başkasına malın ve oğulların fayda vermeyeceği gün, beni rezil etme." demişti.

O gün cennet Allah'a karşı saygılı olanlara yaklaştırılır. Cehennem de azgınlar için ortaya çıkarılır.

Onlara "Allah'tan başka taptıklarınız nerededir? Size yardım ediyorlar mı veya kendilerine yardımları dokunuyor mu?" denilir.

Onlar, azgınlar ve İblis'in adamları tepetaklak hepsi oraya atılırlar.

Cehennemde putlarıyla çekişerek, "Vallahi biz apaçık bir sapıklıkta idik; çünkü biz sizi âlemlerin Rabbine eşit tutmuştuk; bizi saptıranlar ancak suçlulardır; şimdi şefaatçımız da içtenli bir dostumuz da yoktur; keşke geriye bir dönüşümüz olsa da inananlardan olsak." derler.

Bunda şüphesiz bir ders vardır, ama çoğu inanmamaktadır. Doğrusu, Rabbin, güçlüdür, acıyandır (26/69-104).

Ayrıca bu kıssada İbrahim'in, babası ve toplumu karşısındaki durumunu da görmekteyiz. İbrahim neye taptıklarını soruyor, onlar ise putlara taptıklarını söylüyorlar. Fakat İbrahim tekrar dönüp bu putların herhangi bir fayda veya zarar verip veremeyeceğini soruyor. O, bu soru ile Yaratıcı (Allah) bir tarafa, bütün insanların sahip olduğu iki duyu yeteneğini gündeme getirmektedir ki, bunlar işitme ve görme duyusudur. Toplum bu soruyu cevaplamaktan aciz kalıyor, putçuluğun ancak ve ancak bir gelenek olduğunu, eski atalarını bu minval üzre bulduklarını, bu yüzden putlara taptıklarını ve putları çeşitli şekillerde kutsadıklarını söylüyorlar. Bu noktada İbrahim harekete geçiyor, kendisini yediren, içiren, hastalandığında şifa veren, öldüren ve dirilten, ahiret günü de günahlarını bağışlamasını ümit ettiği, yaratıcının rızası için putlara karşı duruyor. İki tablo, Allah ile diğer ilahlar arasında ne kadar muazzam fark var! Gerçek ilah duaları kabul ediyor, fayda ve zarar verme kudretine sahip; diğerleri duayı kabul etmek bir tarafa; işitmek ve görmekten de aciz. Putlara karşı nefret ve tiksinti duymaya itecek bundan daha iyi bir etken olabilir mi?!

Bundan sonra, İbrahim'in yaratıcısına şu güzel dualarla yönelip yakardığını görüyoruz:

Rabbim! Bana ilim ve egemenlik ver ve beni iyiler arasına kat. Sonraki nesillerde benim doğrulukla anılmamı sağla. Beni nimet cennetine vâris olanlardan eyle. Babamı da bağışla, o, doğrusu, şaşırmışlardandır. İnsanların diriltileceği gün, Allah'a temiz bir kalple gelenden başkasına malın ve oğulların fayda vermeyeceği gün, beni rezil etme." demişti (26/83-89).

Kıssa ahiret gününe ait bir sahne ile sona eriyor. Bu sahne kalplere ürperti vermekte ve putlara tapmaktan nefret ettirmektedir. Bu sahne, putlar ile onlara tapanlar arasında meydana gelecek sert tartışmayı, müşriklerin ömürlerini boşyere tüketip hiçbir iyi iş yapmamalarından ötürü, üzüntü ve ıstırap duyduklarını, günahkarlara tabi olup, saptırıcı liderlere itaat etmekten pişman olduklarını betimlemektedir.

Cehennemde putlarıyla çekişerek, "Vallahi biz apaçık bir sapıklıkta idik; çünkü biz sizi âlemlerin Rabbine eşit tutmuştuk; bizi saptıranlar ancak suçlulardır; şimdi şefaatçımız da içtenli bir dostumuz da yoktur; keşke geriye bir dönüşümüz olsa da inananlardan olsak." derler (26/96-102).

Daha sonra Kur'an, şu geleneksel (tekrarlanan) pasaj ile sûredeki kıssanın anlatımına son veriyor:

Bunda şüphesiz bir ders vardır, ama çoğu inanmamaktadır. Doğrusu, Rabbin, güçlüdür, acıyandır (26/103-104).

Kur'an kıssalarının, insanların benliklerini karşı pozisyon almaya yönelttiği, Allah yolundan engellemek ve kıskançlık gibi tavırlara ilişkin örnekleri vermeğe devam edebiliriz. Şuayb, Yusuf, Adem'in iki oğlu (Kabil-Habil) kıssaları gibi bazı kıssalar bunlardandır. Ancak yukarıda geçen örneklerle yetinmeyi uygun buluyoruz. Çünkü amacımız (sözkonusu) hedefin varlığına işaret etmek; ispatlayıcı ve açıklayıcı örnekler vermekti. Kanaatimize göre bu amacımıza ulaşmış bulunuyoruz.

III- Kıssa, ilham vermek ve coşku-heyecan uyandırmak veya çevrede varolan yanlış ahlaki, dinî ve toplumsal değerlerin karşısında, bu çevrede yerleşmesi hedeflenen, doğru ahlaki, dinî ve toplumsal değerlerin yanında, güçlü ve doğru duyguları oluşturma fonksiyonunu yerine getirdiği gibi; öte yandan İslam ve Müslümanların hayatında etkisi bundan hiç de az olmayan, başka bir fonksiyonu da yerine getirmektedir ki, bu fonksiyon (İnsanların yüreklerine), güven ve huzur veya inanmayanların yüreklerine korku, endişe ve psikolojik ıstırap tohumlarını ekmekten ibarettir.

Kur'an kıssalarının bu açıdan ayrı bir önemi vardır. Peygamberler ve onlara inananların zafere ulaştıkları, onlara karşı koyan lider takımının ve bunların peşine takılan yığınların helak olduklarına ilişkin, dinî mücadele ile ilgili tabloları sunarken, Kur'an kıssaları, bu psikolojik atmosferi oluşturmaktadır. Arâf, Şuara ve Kamer sûrelerindeki kıssa pasajlarında bu hususları görebiliriz.

Açıkça görüyoruz ki, bu kıssa gruplarında Sanatkâr Yaratıcı'nın yaptığı iş şu esasa dayanmaktadır:

1. Geçmiş toplumlarla ilgili haberlerden bilinen ve ortalıkta dolaşan ögelerden bazılarını almak.
2. Kafir ve müşriklerin kalplerine korku ve endişe veya müminlerin yüreklerine güven ve huzur vermek için; etkili bir kalıp içinde bu malzemelerin yeniden harmanlanması ve sunumu.

İşte bu yüzden Şuayb, toplumuna şöyle hitap etmiştir:

Ey kavmim! Bana karşı gelmeniz, Nûh toplumuna, veya Hûd toplumuna yahut Salih toplumuna gelen felaketin bir benzerini sakın başınıza getirmesin. Lût kavmi de sizden uzakta değildir (11/89).

Bu bağlamda Kamer sûresindeki kıssalardan bir kısmını iktibas edebiliriz:

Bunlardan önce Nûh'un kavmi de yalanladı. Hem kulumuzu yalanlamışlar, hem de delidir demişlerdi. Konuşması da yasaklanmıştı.

O da "Ben yenildim, bana yardım et." diye Rabbine yalvarmıştı. Biz de bunun üzerine göğün kapılarını boşanan sularla açtık. Yeryüzünde kaynaklar fışkırttık; her iki su, belirtilen bir ölçüye göre birleşti.

Onu, tahtadan yapılmış ve mıhlarla çakılmış bir gemiye bindirdik; nankörlük edilmiş olan Nûh'a ödül olarak verdiğimiz gemi gözcülüğümüz altında yüzüyordu. Andolsun, Biz o gemiyi bir ibret olarak bıraktık, bir hatırlayıp anlayan var mıdır? Benim azabım ve uyarmam nasılmış? Andolsun ki, Kuran'ı hatırlama olması için kolaylaştırdık; hatırlayıp anlayan var mıdır?

Âd kavmi peygamberini yalanlamıştı; Benim azabım ve uyarmam nasılmış? Nitekim uğursuz mu uğursuz bir günde, insanları sökülmüş hurma kütüğü gibi koparark yere seren dondurucu bir rüzgârı üzerlerine gönderdik. Benim azabım ve uyarmam nasılmış? Andolsun, Kuran'ı öğüt olsun diye kolaylaştırdık; öğüt alan yok mudur?

Semûd kavmi de uyarıları yalanladı. "İçimizden bir insana mı uyacağız? O zaman biz sapkınlık ve delilik etmiş oluruz. Kitap aramızda ona mı verilmiş? Hayır, o pek yalancı ve kendini beğenen şımarığın biridir." dediler. Yarın, kimin pek yalancı ve kendini beğenen şımarık olduğunu bileceklerdir. Doğrusu, onları denemek için dişi deveyi gönderen Biziz. Salih'e "Onları gözetle ve dayan."

"Onlara, herkesin sırasında hazır bulunmak üzere, suyun aralarında bölündüğünü bildir." demiştik. Ama bir arkadaşlarını çağırdılar, o da kılıcını alarak deveyi kesti. Benim azabım ve uyarmam nasılmış? Nitekim üzerlerine bir çığlık gönderdik de ağılcının kullandığı kurumuş ot gibi oldular. Andolsun, Kuran'ı hatırlatma olsun diye kolaylaştırdık; hatırlayıp anlayan var mıdır? (54/9-32).

Gördüğümüz üzre, bu pasajlardaki kıssanın yapısında tam bir ahenk vardır. Kıssa klasikleşen *"... uyarıları yalanladı"* ifadesi ile başlıyor, *"Benim azabım ve uyarmam nasılmış?"* ifadesi ve *"Kur'an'ı hatırlatma olsun diye kolaylaştırdık; hatırlayıp anlayan var mıdır?"* (sorusu) ile sona eriyor. Burada, pasajların kısalığı ve haykırışları aksettiren secili ifadelerle cümlelerin birbirini izlemesi dikkatimizi çekiyor.

Kanaatimize göre burada amaç, ayetlerdeki mûsîkînin insanları etkilemesi, psikolojik etkinin ikiye katlanmasıdır. Bütün bunlara bir de süratli bir şekilde birbirini izleyen tabloların sunulduğu anlatım tekrarının etkisini eklediğimiz takdirde -ki insan bir tabloyu izlemeyi bitirir bitirmez bir başka tablo ona hücûm etmektedir- bu tablolardaki ıstırap, kargaşa, endişe ve kendilerine bir zarar ve azap geleceği korkusunun hangi boyutlara ulaştığını anlayabiliriz.

Şu ayetlerde de aynı hali görmekteyiz:

Var olacak gerçek! Nedir o var olacak gerçek?

Var olacak gerçeğin ne olduğunu sana bildiren nedir?

Semûd ve Âd toplumları başlarına gelecek bu olayı yalanlamışlardı. Bu yüzden Semûd kavmi, korkunç bir çığlık ile yok edildi. Âd kavmi de bu yüzden önünde durulmaz, dondurucu bir rüzgârla yok edildi.

Allah onların kökünü kesmek üzere, üzerlerine o rüzgârı yedi gece sekiz gün estirdi. Halkın, kökünden çıkarılmış hurma kütükleri gibi yere yıkıldıklarını görürdün. Onlardan arda kalmış bir şey görüyor musun? (69/1-8).

Şuayb kıssasında da aynı durum vardır:

Medyenlilere de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. "Ey kavmim! Allah'a tapın, ondan başka tanrınız yoktur. Ölçüyü ve tartıyı eksik tutmayın. Doğrusu, ben sizi bolluk içinde görüyorum ve

doğrusu, kuşatıcı bir günün azabından da hakkınızda korku içindeyim.

Ey kavmim! Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. İnsanlara haklarını eksik vermeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın.

"Eğer, inanıyorsanız, Allah'ın geri bıraktığı kâr sizin için daha iyidir. Ben sizin koruyucunuz değilim." dedi.

Kavmi, "Ey Şuayb! Babalarımızın taptığını bırakmamızı emreden veya mallarımızda istediğimiz gibi davranmamızı yasaklayan senin namazın mıdır? Doğrusu, sen aklı başında yumuşak huylu birisin." dediler.

Şuayb "Ey kavmim! Görmüyor musunuz? Rabbimden açık bir belgem var ve bana güzel bir rızık vermiştir. Size yasakladığım şeylerde size aykırı davranmak istemem. Gücümün yettiği kadar düzeltmekten başka bir dileğim yoktur. Başarım ancak Allah'ın yardımıyladır. O'na güvendim ve O'na yöneliyorum." dedi.

Ey kavmim! Bana karşı gelmeniz, Nûh toplumuna, veya Hûd toplumuna yahut Salih toplumuna gelen felaketin bir benzerini sakın başınıza getirmesin. Lût kavmi de sizden uzakta değildir.

"Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra O'na yönelin. Doğrusu, Rabbim acır ve pek sever." dedi.

Onlar "Ey Şuayb! Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz ve doğrusu seni aramızda güçsüz görüyoruz. Eğer, yandaşların olmasaydı, inan ki, seni taşlardık. Zaten bizde bir değerin de yoktur." dediler.

Şuayb "Ey kavmim! Benim yandaşlarım size göre, Allah'tan daha değerli midir ki? Allah'a sırt çevirdiniz. Doğrusu, Rabbim yaptıklarınızı kuşatmıştır."

"Ey kavmim! Elinizden geleni yapın, şüphesiz, ben de yapacağım. Kime horlayıcı azabın geleceğini ve kimin yalancı olduğunu bileceksiniz. Gözetleyin, doğrusu ben de sizinle beraber gözetliyorum." dedi.

Buyruğumuz gelince, Şuayb'ı ve onunla beraber inanmış olanları, katımızdan bir acıma olarak kurtardık. Ama haksızlık yapanları bir çığlık yakaladı ve oldukları yerlerde dizüstü düşüverdiler. Adeta orasını hiç şenlendirmemişlerdi. Semûd kavmi yok olduğu gibi Medyenliler de yok olsun (11/84-95).

Kıssa, yumuşak ve hafif bir tonla cereyan ediyor. Kıssanın kahramanı Şuayb sakin ve vakur bir halde görünüyor. Haklı

olarak kimi müfessirler ona *"Elçilerin Hatibi"* lakabını vermişlerdir. Şuayb toplumu ile diyaloğa giriyor, konuşuyor. Fakat toplumda hiçbir olumlu yankı, hareket ve tepki bulamıyor. Bu hal Şuayb'ı tüyleri ürperten katı tehditkar ifadelere yöneltiyor. Kıssa Şuayb ve müminler açısından mutlu, kafir ve müşrikler açısından ise acı son ile bitiyor.

Kasas sûresindeki Musa kıssası ve Saffât sûresindeki kıssalar gibi kıssaların çoğunda aynı durum vardır. Zira bu kıssalar ilke ve inanç uğruna yapılan her mücadelenin sonunu tasvir etmektedir ki, bu son, müminlerin zaferi, inkarcıların mağlubiyeti şeklindedir.

Doğrusu, Biz elçilerimize ve inananlara hem dünya hayatında, hem de tanıkların ayağa kalkacağı günde yardım ederiz. O gün haksızlık edenlere özür beyan etmeleri yarar sağlamaz. Lanet onlaradır. Barınağın kötüsü de onlaradır (40/51-52).

IV. "Hedefler" konusunu, son bir hedefi daha belirterek bitirebiliriz.

Hz. Muhammed (s)'in hak peygamber olduğu, ona vahiy indiği ve onun vahiy bilgilerini tebliğ ettiğine işaret etmek.

Bazı kıssalarda, sanatsal işlem şu temele dayanmaktadır: Hz. Muhammed (s)'in durumu, tıpkı Musa ve İbrahim gibi diğer peygamberlere benzemektedir.

Firavun'a bir elçi gönderdiğimiz gibi, size de hakkınızda tanıklık edecek bir elçi gönderdik.

Ama Firavun o elçiye karşı gelmişti de onu çok ağır bir cezaya uğratmıştık (73/15-16).

Biz, Nûh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakup'a, torunlara, İsa'ya, Eyüp'e, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a da vahyettik, Dâvûd'a da Zebur'u verdik.

Elçilerden sonra, insanların Allah'a karşı bir kanıtları olmaması için, gönderilen müjdeci ve uyarıcı elçilerden bir kısmını daha önce sana anlattık, bir kısım elçilere anlatmadık. Allah, Musa ile de konuştu. Allah güçlüdür, bilgedir.

Fakat, Allah, sana indirdiğini bilerek indirdiğine tanıklık eder. Melekler de tanıklık ederler. Doğrusu tanık olarak Allah yeter (4/163-166).

Ayrıca, Allah'ın Muhammed'den istediği veya ona emrettiği şeyler, önceki diğer peygamberlere emredilenlerin aynısıdır.

Allah, Nûh'a buyurduğu şeyleri size de din olarak buyurmuştur. Sana vahyettiğimiz gibi İbrahim'e, Musa ve İsa'ya da buyurduk ki: "Dine bağlı kalın, onda ayrılığa düşmeyin." Ortak koşanları çağırdığın şey, onlara ağır gelmektedir. Allah dileyeni kendine seçer, kendisine yöneleni doğru yola koyar (42/13).

Son iki hedefle ilgili şöyle diyebiliriz: Kıssada sıradan haberlerin aktarılmasının amacı, zihinleri belli bir soruna yöneltmektir.

III ve IV. maddelerin çerçevesine giren kıssalar, kıssalarda anlatılan haberlerin kaynağının vahiy olduğunu ve Hz. Muhammed'in, peygamber olmadan önce bunları bilmediğini vurgulamaktadır.

Bu türe örneklik teşkil edecek pek çok kıssa vardır. Kasas sûresindeki Musa kıssası ile Hûd sûresindeki Nûh kıssası bunlardandır. Konumuzla ilgili ideal bir kıssayı seçmek istesek; Al-i İmran'daki Meryem kıssasından daha uygununu bulamayız.

İmran'ın karısı, "Rabbim! Karnımda olanı sırf sana adadım, benden kabul buyur! Doğrusu, işiten ve bilen ancak Sensin." demişti.

Onu doğurduğunda, Allah ne doğurduğunu bilirken, "Ya Rabbi! Kız doğurdum. Erkek kız gibi değildir ve ben ona Meryem adını verdim. Doğrusu, onu da soyunu da kovulmuş kötü kimseden Sana sığındırırım." demişti.

Rabbi o kızı beğenerek, onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi ve onu Zekeriyya'nın korumacılığına verdi. Zekeriyya mabede her girişinde, onun yanında bir yiyecek bulurdu. Ey Meryem! "Bu sana nereden?" derdi. Meryem de "Bu, Allah'ın katındandır." cevabını verirdi. Çünkü, Allah dilediğini düşünülmeyen yerden hesapsızca rızıklandırır.

İşte orada, Zekeriyya Rabbine yakardı: "Rabbim! Bana kendi katından temiz bir soy bahşet, doğrusu, Sen yakarışı işitirsin." dedi.

Zekeriyya, mabedde yakarırken, melekler ona seslendi: "Allah, sana Allah'tan gelen bir sözü onaylayan, ulu, iffetli, iyilerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeler."

Zekeriyya "Rabbim! Ben kocamış ve karım da kısırken nasıl oğlum olabilir?" dedi. Allah "Öyledir, çünkü, O dilediğini yapar." dedi.

Zekeriyya "Rabbim! Bana bir belirti ver." deyince, belirtin, "İnsanlarla üç gün, işaretten başka şekilde konuşmayacaksın, Rabbini çok an, akşam sabah O'nu yücelt." dedi.

Melekler "Ey Meryem! Allah seni seçti, arıttı ve dünyaların kadınlarına seni üstün tuttu."

Ey Meryem! Rabbine gönülden boyun eğ, secdeye var, rükû edenlerle beraber rükû et!" demişlerdi.

Bu, sana bildirdiğimiz gayb haberlerindendir. Meryem'e hangisi bakacak diye oklarıyla kura çekerlerken sen yanlarında değildin. Çekişirlerken de orada bulunmadın (3/35-44).

Bu kıssada şu tabloların sergilendiğini görüyoruz.

- İmran'ın ve eşinin adağı.
- Zekeriyya ve onun yakarışı.
- İsa ve onun peygamberliği.

Kıssada geçen kişilerin farklılaşmasına rağmen, konumun gereğine uygun olarak, bazen çok net, bazen de kapalı şekilde, Meryem bu tabloların herbirinde görünmektedir.

İmrân'ın karısını anlatan tabloda, karnındaki bebeğini Allah uğruna adayan dindar bir kadını görüyoruz.

Doğan çocuğun kız olmasından ötürü, İmran'ın karısının içdünyasını saran hüzün ve ıstırabı, hafif bir şekilde görüyoruz. Bu yüce duygu (dindarlık), incelik ve şefkat, İmran'ın karısının, Meryem için Allah'a yönelip niyaz etmesinde açık bir biçimde görünüyor:

O'nu ve soyunu kovulmuş şeytanın şerrinden sana ısmarlıyorum (3/36).

Rabbi onun duasını en güzel biçimde kabul etti, onu güzel bir çiçek gibi yetiştirdi. Onu mabedin görevlilerinden Zekeriyya'nın velayetine bıraktı. Burada kıssada olağanüstü olaylar ve mucizelerin izini görüyoruz. Meryem'in rızkı semadan gelmekte; Zekeriyya, zürriyet sahibi olmakta, eşi kısır/yaşlı olmasına rağmen oğlu Yahya doğmaktadır. Bu, Allah'ın dilemesi ile olacak bir iştir. Allah dilediğini yapmağa muktedirdir.

Zekeriyya'nın Rabbine niyazı ve Allah'tan iyi ve güzel bir zürriyet istemesi; Allah'ın, Zekeriyya'nın duasını kabul etmesi ve Zekeriyya'nın bu kabule hayret etmesi daha önce geçtiği üzre, kıssanın tefsirini yapmaya çalışan müfessir Râzî'yi hayrete düşürmüştür.

Kıssa sona eriyor ve amaca ulaştırıcı şu dinsel direktifleri vurguluyor:

Bu, sana bildirdiğimiz gayb haberlerindendir. Meryem'e hangisi bakacak diye oklarıyla kura çekerlerken sen yanlarında değildin. Çekişirlerken de orada bulunmadın (3/44).

Doğrusu, işte gerçek olay budur: Allah'tan başka tanrı yoktur. Doğrusu, ulu ve bilge olan elbette Allah'tır (3/62).

Dikkatimizi dağıtmadan veya tekrara düşmeden, bu bölüme şu tespitlerle son vermek istiyoruz:

Kur'an'ın temel konuları, inanç esasları ve dinsel ilkelerin açıklanması, kıssaların muhtevasında (dolayısıyla) yer almaktadır ki, bunlar dinin gerçekleştirmek istediği hedeflerdir. Ancak bu hususlar kıssaların özellikle ulaşmak istediği hedeflere dahil değildir. Bu yüzden, dinsel direktifleri, kıssaların "konuları" içerisine dahil ettik; fakat kıssa ile ulaşılmak istenen genel hedeflerin içerisine dahil etmedik.

III. BÖLÜM
KUR'AN KISSALARININ KAYNAĞI

A. ARAP HİTAP ÇEVRESİ

Kur'an kıssalarının kaynağını araştırma konusunda, iki temel yaklaşım görünmektedir:

Birinci yaklaşım sahiplerini çok yakından tanıyoruz. Sığ bir kültür, dar bir düşünce ve kısır bir bakış açısına sahip olan bu insanlar, ellerindeki Arap kültürünün (sınırlı) verilerini ölçüt kabul etmişler ve hiçbir şeyden anlamadıkları halde kendilerini otorite zannetmişlerdir. Güya bu adamlar, doğru olanı veya olmayanı, caiz olanı veya olmayanı, insanlara açıklama konusunda en yetkin otorite imişler! Bu yüzden bu adamlar kibre kapılıp bilimsel ve edebî araştırmalara tahakküm etmişler; bu baskılarının yanı sıra, çıkarlarını gözetmişler, hevalarına uymuşlar ve ne yazık ki, bilim ve bilginin üstünlüğünü gözetmemişler, hak ve doğrunun yanında olmamışladır.

Dar görüş ve kısır bakış açısına sahip olanlar, doğaları gereği, kendilerine herhangi bir meselede muhalefet edildiğinde, toplumu provoke eder ve kavgaya sığınırlar. Onlar bütün bu özellikleriyle, daha önceki, salih olmayan seleflerinin yolunu izlemektedir ki, selefleri toplumlarına şöyle seslenen cahiliye mensupları idiler:

> *İnkâr edenler "Bu Kur'an'ı dinlemeyin, okunurken gürültü çıkarın, belki üstün gelirsiniz." dediler* (41/26).

Sığ düşünceye sahip olanlar, bu tavır içerisinde gurura kapılarak size şunları söylerler: *"Kur'an kıssalarının kaynaklarını araştırmak, olmaması gereken bir iştir.."* Sen bunun hikmetini onlara sorarsın; onlar böbürlenerek, *"Kur'an kıssaları, Kur'an'ın bir kısmı değil mi? Kur'an da Allah tarafından indirilmedi mi?* (Cevap evetse) *O halde bilgi ve kültür düzeyi, konumu ve derecesi ne kadar yüksek olursa olsun, herhangi*

bir insanın, Allah'ın indirdiği kıssaların kaynaklarını araştırmasını nasıl caiz görürsünüz? Bu bir fitnedir. Fitneyi uyumuş halde bırakın (uyandırmayın), Allah fitneyi uyandırana lanet etsin?" derler.

Kur'an kıssalarının kaynakları konusundaki ikinci yaklaşım ise, oryantalist ve misyonerlerin sözlerinde görünmektedir. Bu kişilerin Kur'an konuları içerisinde en fazla yoğunlaştıkları alan, Kur'an kıssalarının kaynağı sorunudur. Onların yoğunlaştıkları bu mesele, Kur'an ile Tevrat, İncil, diğer tarih ve ahbâr kitaplarında geçen olay ve haberler arasında denge kurmak (bunları eşitlemek) için geçtikleri bir kapı oldu.

Oryantalist ve misyoneler, Kur'an ve sair kitapları mukayese ederken şu görüşün kesin olduğu sonucuna varmaktadırlar: *"Kur'an'da tarihsel tutarsızlıklar vardır ve bu tutarsızlıklar Kur'an'ın, Muhammed'in eseri olduğunun ispatıdır. Eğer Kur'an, Allah katından indirilmiş olsaydı, tutarsızlıklardan uzak olurdu. Bu tutarsızlıkların az veya çok olması sonucu değiştirmez."* Onlar bu (sözde) tutarsızlıkları şu görüşlerini ispat için kullanmaktadırlar: Muhammed bu haberleri bazı kölelerden öğreniyordu. Bunlar Kureyş'in liderlerine hizmet eden, Arap olmayan kişilerdi ki, Kur'an şöyle derken onlardan birisine işaret etmektedir:

> *Andolsun, onların "Muhammed'e şüphesiz bir insan öğretiyor." dediklerini biliyoruz. İşaret ettikleri insanın dili yabancıdır. Oysa, bu Kur'an, apaçık, düzgün bir Arapçadır* (16/103).

Bu köleler, peygamberlere ait dinî bilgilerden, ancak ve ancak ortalıkta yaygın olan söylentilerden başkasını biliyor değillerdi. Çünkü onlar kölelik ve fakirliklerinden ötürü, İncil, Tevrat ve tarih kitaplarının nüshalarına sahip olacak imkandan yoksundular. O vakit ortada matbaa da yoktu. Yazma nüshalar bu köle takımının elinde bulunacak kadar fazla değildi. Bu nüshalar pek azdı ve onlardan belirli bir miktara sahip olmak için, epeyce bir miktar bedel vermek gerekliydi. İşte bütün bunlardan ötürü (eski kitapların nüshaları) ancak zengin kesiminin elinde vardı.[155]

155 Bkz: Henry Smith, *el-Kitâbu'l-Mukaddes ve'l-İslâm*, s. 60-97; Richard Bell, *age*, s. 104-105 (Henry Preserved Smith (1847-1927). Amerikan eğitim-

Bu nedenle fakir insanların ve kölelerin bilgileri, ortalıkta dolaşan söylentilere dayanmaktaydı.[156] Açıkça anlaşılacağı üzere, bu bilgilere ulaşmanın yegane yolu *"sözlü kültür"*dür ki, (sözel aktarım) her zaman için tahrif, değiştirme, ekleme ve eksiltmeye marûzdur.[157]

Oryantalist ve misyonerlerin iddia ettiklerine göre, bu köle takımının hataları, Kur'an kıssalarındaki tarihsel çelişkilerde açık bir biçimde görünmekteymiş.

Bizim, bu araştırmada, değerli fıkıh ve din alimleri olan salih selefimizin yolunu izlediğimizi, geri kafalı, donuk düşünceli kimselere ve bunların çizgisini izleyenlere açıklarsak, (yukarıda işaret edilen) ilk yaklaşımın tutarsızlığı ortaya çıkacaktır.

Müslüman hukukçuların, İslam hukukunu esnekleştirirken yaptıkları iş ne anlama geliyor? Usulcüler bu hukukun kaynağını araştırmadılar mı? Bu alimler, Kur'an'da mevcut olan şer'i hükümlerden bir çoğuna ait, temel prensipleri/usûlü belirlemediler mi? Usulcüler İslam'ın diğer semavi dinlerle ilişkisini araştırırken, *"Bizden öncekilerin şeriatı, bizim şeriatımızda onunla çelişen bir şey yoksa, (aynı zamanda) bizim şeriatımızdır."* sonucuna varmadılar mı?

"Dinden, Nûh'a önerdiğini, sana bildirdiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya önerdiğimizi size kanun yaptı: "Dini doğru tutun, onda ayrılığa düşmeyin. Ortak koşanları çağırdığın şey, onlara ağır gelmektedir. Allah dileyeni kendine seçer, kendisine yöneleni doğru yola koyar." (42/13) ayetinin işaret ettiği,

cisi. İncil araştırmaları, Ahd-i Kadim ve Dinler tarihi profesörü. Eserleri: *The Bible and Islam* (1897), *Commentary on the Books of Samuel* (1899), *Old Testament History* (1903), *The Religion of Israel* (1914), *Essays in Biblical İnterpretation* (1921), *The Encyclopedia Americana, İnternational Edition*, New York, 1968. Oryantalistlerin Kur'an'ın kaynağı ve kıssalar konusundaki iddiaları ve bunların tutarsızlığı ile ilgili olarak ayrıca bkz: Fadl Hasan Abbas, *Kadâyâ Kur'âniyye Fi'l-Mevsûati'l-Britâniyye*, Amman 1989 (Ç).

156 Yazmalardan yararlanmanın zorluğu konusunda ayrıca bkz: Muhammed Ahmed Halefullah, *Dirâsât Fi'l-Mektebeti'l-Arabiyye*, Kahire 1958 (Ç)).

157 Sözlü kültür ve yazılı kültür karşılaştırması ile ilgili olarak bkz: Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür* (çev: Sema Postacıoğlu Banon), İstanbul 1999; İskender Savaşır, *Kelimelerin Ana Yurdu ve Tarihi*, İstanbul 2000, Ramis Dara, *Yazılı Anlatıma Giriş*, İstanbul 2000 (Ç)).

semavi dinler arasındaki ittifakı ve *"Kendinden önceki kitabı doğrulayan ve ona hakem olan kitapta olanı gerçekten sana indirdik. Öyle ise aralarında Allah'ın indirdiği ile hüküm ver. Sana gelen gerçekten ayrılarak onların heveslerine uyma. Her biriniz için bir düstur ve açık yöntem ortaya koyduk. Allah dileseydi sizi tek bir toplum yapardı. Ne var ki size verdiği şeylerde sizi sınamak istedi. Bunun için iyi işlerde yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır ve O anlaşamadığınız konularda size haber verecektir."* (5/48) ayetinin işaret ettiği ihtilafı, sabit yasalardan ibaret olan toplumsal gerekçelerle yorumlamadılar mı? Bu gerekçelerden bazıları, şer'î hükümlerin çevre ile bağlantısını kurup, sosyal çevrenin değişimi ile, insan düşüncesine tabi olarak, bu hükümlerin değişime uğrayacağı veya ortadan kalkacağını ifade etmiyor mu?[158]

Müslüman alimler, bütün bu yaklaşımları sergilemişler ve hatta bundan daha da önemli-riskli noktalarla uğraşmışlardır. Mesela, İslam dininin bazı esaslarının, cahiliye döneminde de var olduğunu, Kur'an'ın onayladığı bazı hükümleri, (cahiliye dönemindeki) bazı şahısların vazettiğini ve Kur'an'ın bunları İslamî unsurlar yaptığını belirtmişlerdir. Buna, kadınlara erkeğin yarısı kadar miras verilmesi, şarabın, kumarın, dikili taşlar ve fal oklarının haram kılınmasını örnek verebiliriz ki, bu konuyu *"el-Muhabber* kitabının yazarı şu başlık altında ele almıştır:

> Cahiliye döneminde verdikleri hükümleri, İslam'ın onayladığı şahıslar ve Cahiliye döneminde yaptıkları işleri, Allah'ın İslamî yasa (sünnet) yaptığı şahıslar.[159]

Fıkıh usulü alimlerinin, hukukun kaynaklarını araştırdığı gibi; toplu biçimde, Kur'an kıssalarının kaynaklarını da araştırmamız gerekir. Hatta bu hususta biz önceliğe sahibiz. Çünkü usülcüler dinî esasların kaynaklarını araştırma konu-

158 Bkz: İhvânu's-Safâ, c. IV, s. 22 (Bu konuda bkz: İhvânu's-Safâ, *er-Resâil*, Beyrut 1957, İbrahim Agah Çubukçu, *İslam Düşüncesi Hakkında Araştırmalar*, Ankara 1983, s. 141-150; Mehmet Erdoğan, *İslam Hukukunda Ahkamın Değişmesi*, İstanbul 1990 (Ç)).

159 *el-Muhabber*, s. 236-243 (Bu eser, Ebu Cafer Muhammed b. Habîb b. Umeyye'ye (ö. 245) aittir ve 1942'de Hindistan'da (Haydarâbâd 1261) basılmıştır. Cahiliye dönemi Arap hayatı hakkında doyurucu bilgiler veren hacimli bir eserdir (Ç)).

su yapıyorlar ki, bu esaslar gaybi özellikte olduğundan, bunların ancak peygamberlerin (mesaj) getirmesi yolu ile öğrenilmesi mümkündür. Oysa biz kıssayı oluşturan ögelerin kaynaklarını araştırma konusu yapıyoruz ki, bunlar, peygamberlerin (mesajı) aracılığı ile öğrenilmesi şart olmayan, beşeri ögelerden ibarettir. Muhafazakarlar, düşünceye kapalı olanlar ve onların izlerini takip edenlerin önüne şu ayeti koymamız gerekiyor ki, bu ayet net bir biçimde, Kur'an'ın ihtiva ettiği bazı teşbih (benzetme) ve mesel (örneklendirme)leri ilk kaynaklarıyla veya Tevrat ve İncil'le irtibatlandırmaktadır:

> *Muhammed Allah'ın elçisidir. Onun beraberinde bulunanlar, inkârcılara karşı sert, birbirlerine merhametlidirler. Onları, Allah'tan bolluk ve hoşnutluk dileyerek rükûa varırken, secde ederken görürsün. Onların çehrelerinde secdenin etkisi açıkça görülür. İşte bu, onların Tevrat'ta anlatılan nitelikleridir. İncil'de de şöyle nitelendirilmişlerdi: Onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlenmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ekincilerin hoşuna giden ekin gibidirler. Allah böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle inkârcıları öfkelendirir. Allah, inanan ve yararlı işler işleyenlere, bağışlama ve büyük ödül sözü vermiştir* (48/29).

Konumuz ile ilgili dinî gerçekleri dile getirmemiz ve insanların önüne tutarlı bir teori koymamız gerekiyor. Bu teori şu temellere dayanmalıdır:

1. Kur'an kıssalarında var olan çeşitli olguların gözden geçirilmesi ve bunların doğru bir biçimde tefsir edilmesi.
2. Kur'an kıssalarını müteşabih kategorisine koyan müfessirlerin takıldığı bütün problemlerin çözülmesi.
3. Oryantalist ve misyonerlerin bütün itirazlarına cevap verilmesi.

Toplumumuzun üzerine de bir görev düşüyor: Onların, bizim görüşümüzü ve gittiğimiz yolu anlamaları, hak için hakkı tanımaları; İslam dininin düşünce önündeki yolu açtığını, aklın yolunu aydınlattığını, akla düşünsel ilerleme yolunda mesafe katetme imkanı verdiğini idrak etmeleri gerekiyor.

Yukarıdaki amaçları gerçekleştirmek bizim boynumuzun borcudur ve bundan sonra gerisi topluma kalmıştır.

Körükörüne bir inat ile, *"İnkâr edenler "Bu Kur'an'ı dinlemeyin, okunurken gürültü çıkarın, belki üstün gelirsiniz." dediler."* (41/26) ayetinde anlatıldığı üzere, daha önceki cahiliye toplumunun yaptığı gibi; toplumu provake ederek teklifimize yüzçevirirlerse, önümüzde, sabretmekten ve dinî gerçekleri müdafaa etmekten başka çıkar yol da yoktur. Allah lutfu ile gözetir; zira şöyle buyurmaktadır:

Doğrusu, Biz elçilerimize ve inananlara hem dünya hayatında, hem de tanıkların ayağa kalkacağı günde yardım ederiz.

O gün haksızlık edenlere özür beyan etmeleri yarar sağlamaz. Lanet onlaradır. Barınağın kötüsü de onlaradır (40/51-52).

İnsanlara, Allah'ın indirdiği ayetlerin gerçek veçhesini anlattığımızda, misyoner ve oryantalistlerin, Kur'an'ın amaçlamadığı ve hedeflemediği bir temel üstüne ölçütlerini bina ettiklerini, varmış oldukları yanlış kanaatlerde pozitif bilimin araç ve sonuçlarını baz aldıklarını insanlara açıklarsak, (yukarıda işaret edilen) ikinci yaklaşım çürümeğe mahkum olacaktır. Çünkü onların varsaydığı tarihsel çelişkiler; Kur'an'ın, Muhammed'in eseri olduğunu ve vahiyle gelmediğini ispatlamaya delil olamaz.

Oryantalist ve misyonerlerin, Kur'an kıssalarında geçen olay/haberlerle, Tevrat, İncil ve sair ahbâr ve tarih kitaplarında geçen haberleri aynı seviyede tutmaları; Kur'an'ın kati sûrette bu haberlerle, bunların tarihsel (gerçek) anlamlarını vermeyi amaçladığını, (Kur'an'ın) gerçek-tarihsel şahıs, olay ve diyalogları seçmiş olduğunu ve onun tarihsel mantık ile beraber yürüdüğünü ispatlayamaz. Kur'an, bazı kıssalara yer vermişse, bununla tarihsel belgeleri neşretmeyi ve tarih öğretimini amaçlamış değildir. Sonuç olarak bu konuda oryantalist ve misyonerlerin düşündüklerinin herhangi bir değeri ve önemi yoktur.

Bu konu ile ilgili ilk vurgulanacak husus şudur: Kur'an kıssa anlatırken, Tevrat'ın yolunu izlememiş, Tevrat'ın (daha önceki) peygamberlere ait haberleri anlattığı gibi, bu haberle-

ri anlatmamış; bu haberlerden bir kısmını seçmiş; diğer kısımlarını bırakmıştır.

Gönderilen müjdeci ve uyarıcı elçilerden bir kısmını daha önce sana anlattık, bir kısım elçileri anlatmadık. Allah, Musa ile de konuştu (4/164).

Kur'an, kıssaları seçerken geçmişteki insanlara ait tüm haberleri aktarmayı hedeflememiş; bunlardan sadece İslam mesajının hali ve Peygamber'in, gönderildiği toplum karşısındaki konumu ile örtüşen haberleri seçmekle yetinmiş ve bu yüzden Tevrat'ta mevcut olan ayrıntılara girmemiştir. Diğer taraftan Kur'an, zaman ögesini belirtmemiş ve -Tevrat'ta olanın aksine- zamanı kıssaların terkibinde temel öge yapmamıştır. Bütün bu hususlar, Kur'an kıssaları ile Tevrat kıssaları arasında çok büyük farklar olduğunu ispatlar. Zira Tevrat tarihsel malumât vermeyi amaçlarken; Kur'an ancak ve ancak, öğüt ve ibret vermeyi; müjdeleyip uyarmayı, yol gösterip irşad etmeyi, İslami mesajın ilkelerini açıklayıp, muhalefet cephesine cevap vermeyi, Peygamber ve ona tabi olanların kalplerini yatıştırmayı, müşrik ve kafirlerin benliklerini sarsmayı ve sair amaçları hedeflemiştir; her halükarda tarih öğretimini değil...

Vurgulunması gereken ikinci husus da şudur: Kur'an'ın, kıssalarını anlattığı şahısların tümü, Arap Yarımadasının ahalisi değildir. Bu şahısların büyük bir kısmı, bu çevrenin dışında yaşamış olan, Mısırlı, İbranî, Sebeli, Yunan ve Romalılardır. Onlar, bu bölgelerin ahalisine peygamber olarak gönderilmişler, onların başından geçen olaylar, oralarda meydana gelmiş, peygamberler ile gönderildikleri toplumlar arasındaki tartışmalar, yine o bölgelerdeki insanların dilleriyle olmuş ve hatta bu diyaloglar bazen bilmediğimiz ve tasavvur edemeyeceğimiz dillerle gerçekleşmiştir. Aksini düşünecek olursak; su soruları cevaplamamız gerekecektir: Adem'in yaratılışı kıssasında Allah; melekler ve İblis'le hangi dille konuşmuştur? Cenetten çıkış kıssasında, İblis Adem'le hangi dille konuşmuştur. Bu hususlar, kurgusal varsayımlardan öte gidemeyeceğimiz ve mahiyetini bilemeyeceğimiz meselelerdir.[160]

160 Bkz: *el-Mustasfâ*, c. I, s. 328-329 (Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî (ö. 505), *el-Mustasfâ Fi İlmi'l-Usûl*, Bulak 1322) (Ç).

Adem, Nûh, İbrahim, İshak, Yakûb, Süleyman, Dâvûd, Yusuf, Musa, Eyyûb, Yunus, İlyas gibi peygamberlerin hemen hemen tamamı, kendi çevrelerinde bilinmeyen şahsiyetler değildi ve bunlar o çevrelerde tanınıyordu. Bu peygamberlerden her birini, çevresi biliyor, onlarla ilgili haberleri diğer nesillere aktarıyor ve haberler (diğer) komşu toplumlara aktarılıyordu. Bunun aksini, bu bilgileri Allah'ın gizlediğini ve bunların Allah'ın öğrettiği kimseler hariç, hiçbir kimsenin bilemeyeceği gayb bilgileri olduğunu iddia edecek, her hangi bir kimsenin çıkacağını zannetmiyoruz. Çünkü, böyle bir iddia eşyânın tabiatına aykırıdır.

Bu bilgiler, peygamberlerin çevrelerinde ve bu bilgilerin ulaştığı (diğer) çevrelerde bilinmekteydi. Şimdi, bu kıssalar ile Hz. Muhammed'in peygamberliği ve Kur'an'ın nuzulü öncesinde, genel olarak Arap coğrafyası ve özel olarak da Mekke çevresi arasında var olan ilişki üzerinde durmak istiyoruz:

Acaba, Hz. Peygamber'in çevresi, bu peygamberlere ait bazı bilgilere sahip miydi yoksa hiçbir şey bilmiyor muydu? Bu soruya verilecek cevap gekçekten çok önemlidir; çünkü, aşağıdaki meseleleri beraberinde getirmektedir:

1. Kur'an'ın kıssaları bina ederken kullandığı bu kıssa ögelerinin kaynağı, Arap aklı mı yoksa, o peygamberler ve gönderildikleri toplumların çevreleri midir? Bu mesele bize, kıssa ögelerinin çevre ile ilişkisi açısından, Kur'an'ın kıssayı bina etmedeki yolunu açıklayacaktır. Kur'an kıssayı, nazil olduğu çevrede bilinen ögeler üzerine mi, yoksa bilinmeyen, meçhul ögeler üzerine mi bina etmiştir?
2. Kur'an'ın gerçekleştirdiği belağat ve Arap toplumunun edebiyat yaşamı üzerinde Kur'an'ın oynadığı sanatsal rol; Kur'anî anlatımdaki îcâzın sırlarını bilmemizi ve Araplara uydurma sûreler getirmeleri konusunda, Kur'an'ın meydan okumasındaki hikmeti anlamamızı sağlayacaktır.
3. Konu üzerindeki araştırma, problemlerin çözümünü, itirazların cevaplanmasını ve Kur'an kıssalarının müteşabih kategorisinden çıkarılmasını sağlayacak bir yöntem veya teoriye ulaşma imkanını verecektir.

Kıssalar ile Arap çevresi arasındaki ilişki şu hususları belirlemektedir.

1- Kur'an'daki kıssaların bir bölümü, neredeyse tamamen Mekke çevresi için meçhuldü. Bu tür kıssalar, Hz. Muhammed(s)'in peygamberliğini ispatlamak ve onun gerçek peygamber olup olmadığını öğrenmek için Mekkeli müşriklerin yönelttiği bazı sorulara cevap vermek üzere nazil olmuştur. Buna *Ashâb-ı Kehf* ve *Zü'l-Karneyn* kıssalarını örnek verebiliriz. Burada kayda değer bir olgu var ki, bu tür kıssalar, Kur'an'da tek bir kez geçmiş, diğer kıssalarda olduğu gibi, tekrar edilmemiş ve çok çeşitli amaçları konu edinmemiştir. Bu olguya bakarak bizim vardığımız yorum şudur: Sadece, gerekli bir zorunluluk varsa; Kur'an, âdeta "kıssanın bilinmemiş olmasını" ilke edinmiş ve tamamen bilinmeyen ögeler üzerine, edebiyatçıların yaptığını yapmıştır. Nitekim, daha önceki kıssalar açısından da aynı durum vardır. Fakat, bir zorunluluk yoksa, kıssalar Arap düşüncesine uzak olma durumunda değildir.

2- Hiç kuşkusuz bazı kıssalar, Arap coğrafyasında bilinmekteydi. Bu türe, Arap şiirine de konu olmuş, *Âd*, *Semûd* ve *Cinler ile Süleyman'ın kıssalarını* veya müfessirlerin de üzerinde durdukları üzre, *"elem tera/*ألم ترى" (görmedin mi/bilmiyor musun?) ifadesiyle başlayan kıssaları örnek verebiliriz.[161]

Burada kayda değer bir husus var ki, bu tür kıssalar tekrar edilmiş, birçok yerde ve birçok amaca vurgu için geçmiştir. Bu durumu Âd, Semûd, Hûd ve Salih kıssalarında görmeniz mümkündür. Bizim doğruluğuna inandığımız yoruma göre; Kur'an burada, kıssaları tanınan-bilinen meşhur tarihsel veriler üzerine bina eden kişi ile aynı yolu izlemektedir.

3- Okuyucunun, yukarıdaki birinci veya ikinci türe ait olduğunu kavrayamama ve karıştırma ihtimalini taşıyan bir üçüncü tür daha var ki, bu tür kıssalar çoğunluğu teşkil etmektedir. Buna, Adem-İblis kıssaları, yaratılış kıssası, Lût, Nûh, İbrahim, İshak, Yakup, Yusuf, Dâvûd, Eyyûb vs. kıssa-

161 Bkz: er-Râzî *age*, ez-Zemahşerî, *age*, Fecr sûresinin tefsiri.

ları örnek verebiliriz. Olayın gerçek yüzünü ortaya çıkarmak için, bu tür kıssalarla Arap coğrafyası ve özellikle Mekke çevresi arasındaki ilişkiyi iki yönden ele alabiliriz: a) Anlatım Metodu b) Tekrar.

a) Anlatım metodu: Kur'an'ın bilinen-tanınan anlatım metodunu kullandığını görmekteyiz. Zira, Kur'an ilk olarak, vecîz bir üslup kullanmaktadır. Bu Kur'an kıssaları ya bilinenlere işaret etme veya çevrenin bildiği ve hiçbir şekilde yabancısı olmadığı olaylara kısaca atıflar biçimindedir.

Bu durum Kamer sûresindeki farklı kıssa bölümlerinde çok net bir biçimde görünmektedir. Bu tespit şu görüşümüzü de desteklemektedir: Kur'an kıssaları, ilk olarak uyarma, öğüt ve ibret verme gibi amaçları hedefler. Bu amaçların tümünde, bilinen olaylardan hareket edilmektedir ki, uyarı iz bıraksın ve öğüt tesir etsin.

b) Tekrar: Kur'an'daki tekrarlar da aynı sonuca götürür. Zira tekrar, Kur'an'ın, belirli bir edebî tarzı izlediğini gösterir. Bunun anlamı şudur. Kur'an, kıssayı genelde indiği çevrede bilinen, tanınan ve yaygın olan ögeler üzerine inşa etmiştir. Zira bu tarihsel materyallerin, Hz. Muhammed'in peygamberliği ve Kur'an'ın nüzulü öncesinde bilindiğini varsayarsak; Kur'an ilk olarak bu tarihsel malûmata temas etmiş, daha sonra o çevrede bilinen veya yaygın olan tarza göre kıssayı binâ etmiştir.

Kur'an'daki bu kıssa ögelerinin, bilinenler üzerinde hareket ediyor olması bizim görüşümüzü desteklemektedir. Tanınan ve meşhur olan şahsiyetler ile o çevrede yaygın olan olaylar, Kur'an'da en fazla kullanılan kıssa ögeleridir ve bunun aksine bilinmeyen olaylar ile tanınmayan şahsiyetler fazla kullanılmamıştır. Bu yüzden Musa'nın şahsiyeti, kıssalarda diğer herhangi bir şahsiyetten, meselâ Eyyûb peygamberden çok daha fazla geçmektedir. Çünkü Musa (a) Yahudilerin peygamberiydi ve Kur'an'ın indiği o dönemde Yahudiler, dinî düşünce açısından Arap coğrafyasında egemen durumundaydı. O kadar ki, bizâtihî Araplar, Hz. Muhammed (s)'in peygamberliği ile ilgili olarak bu Yahudilere danışıyorlardı. Bu durum onların diğer peygamberlere ait haberlerden daha

çok, Musa (a) ve Firavun'un kıssalarını anlatmalarına neden olmuştur.

Yukarıdaki olgulardan da açıkça anlaşıldığı üzere Kur'an'ın metodu; kıssayı Arap coğrafyasından veya Arap mantalitesinden aldığı unsurlar üzerine bina etmekten ibarettir. Bunun amacı, kıssaların muhataplar üzerinde derin etkiler bırakmasını sağlamak, bilinen ve tanınan, olağan olay ve kişilerden, bilinmeyen ve yabancı fikir ve düşüncelere varmaktır.

Kur'an kıssaları çoğunlukla Arap mantalitesine dayanır. Kur'an -pek azı müstesna- bu kaynaktan uzaklaşmamıştır. Kur'an'a *"öncekilerin masalları/esâtiri"* diyen cahiliye Araplarının böyle düşünmesinin nedeni budur. Çünkü onlar araştırıp bakıyorlar ve kıssalardaki kişi ve olayların, bildikleri şeyler olduğunu görüyorlardı. Bundan ötürü, hem Râzî hem de Nîsâbûrî, kıssanın biçimi ve öykünün yapısı ile bu kıssa ve öyküde geçen dinî talimatları ayırırlarken, son derece dikkatli olmuşlar ve şöyle söylemişlerdir: *"Bu talimatlar, Kur'an kıssalarının ilk amacıdır, biçim ve yapının fazla bir değeri yoktur. Çünkü şekil ve yapı, amaç ve hedef değildir. Biçim ve yapının, öncekilerin hikayeleri (esâtîr)nden olmasına engel bir durum da yoktur."* Birinci bölümde ustûrî/mitolojik anlatımdan bahsederken alıntıladığımız Râzî'ye ait bu pasajı hatırlamış olmalısınız. Aynı pasajı burada da alıntılamış olduk.

Görüldüğü üzere, Kur'an, Arap coğrafyasındaki kıssa ögelerini alır ve bu ögeler üzerine kıssalar bina eder. Bu durumu Kur'an'da açıkça görmekteyiz. Bu kıssalardaki belağat özelliklerini ve edebî aktiviteyi açıklamak istiyoruz. Bu açıklama kıssalardaki îcâzı rahatça görmemizi sağlayacaktır.

Kur'anî kıssalardaki, sanatsal aktivite ve edebî aksiyon bazen şahısların resmedilmesi, olayların betimlenmesi ve diyalog oluşturulmasında, Kur'an'ın izlediği üslup ve metotta kendini göstermektedir. Bazen de kıssa ögelerinin dağılımı ve bunlardan her bir ögenin kıssada kendine biçilen rolü tam bir yetkinlikle yerine getirebileceği şekilde canlandırılmasında kendini gösterebilir. O derecede ki, bütün bu ögeler arzu edilen amaçlara ve hedeflenen gayelere ulaştırma özelliğini taşımaktadır. Bu sanatsal aktivitelerden oluşan örnekleri,

bundan sonraki iki bölümde; "Kur'an Kıssalarında Ögeler" ve "Kur'an'da Kıssa Sanatının Gelişimi" bölümlerinde- açıklanmış bulacaksınız.

Bu sanatsal aktivite bazen de şu şekilde kendini gösterebilir: Bir veya birden fazla unsur alınır, birçok açıdan resmedilir ve çeşitli yönlerden betimlenir; sonuçta tek bir şahsa ait çeşitli çizgiler ve tek bir olaya ait pek çok tablolar ortaya çıkar. O derecede ki, her bir resmin özel karakteri ve herbir tablonun ayırt edici kişiliği olabilmektedir. Sonra bu resim ve tablolar üzerine, çeşitli kıssalar bina edilmektedir. Bu duruma müfessirlerin *"Kıssaların Tekrarı"* dediklerini görüyoruz. Oysa hiçbir şekilde tekrar diye birşey sözkonusu değildir. Bu olsa olsa, eşsiz kudret ve sınırsız kuvvete işaret eden bir edebî aktivitedir ki, bu kudret ve kuvvet, eşsiz yaratıcı Allah'dan başka kimsede yoktur. Bütün boyutlarıyla sanata vakıf olamayan insanlar (bu kudreti idrakten) aciz kalmaya mahkumdurlar. İşte bu yüzden Kur'an, cahiliye Araplarına uydurma sûreler getirmeleri konusunda meydan okumuştur. Çünkü Kur'an, kıssalarını, Arapların bildiği ögeler üzerine kurmakta; birçok kıssayı tek bir şahıs, (peygamber) üzerine bina etmekte; her kıssaya, okuyucuyu ulaştırmak istediği özel gayeyi koymaktadır. Bütün bunlar "Ol" emriyle herşeyi yaratmaya muktedir olan Allah'tan başkasının yapabileceği şeyler değildir.

Sanatsal aktivite bazen de daha önce görülmeyen (yeni bir) tarzda kendini gösterebilir: Kişiler ve olaylardan oluşan tarihsel ögeler; taşıdıkları tarihsel anlamlarından soyutlanabilir; bu ögelere insanî veya beşerî duygular, dinsel, ahlaki ve toplumsal anlamlar yüklenebilir. Bu sanatsal aktivite ve edebî aksiyonu daha iyi anlayabilmemiz için, usulcü ve edebiyatçıların bazı değerlendirmelerine yer vermek zorundayız.

Usûlcüler, sözün bir *dilsel (lugavî)* ve bir de *kavramsal (şer'î)* gerçekliği olduğunu söylemektedirler. Onlar birincisi ile lafızların sözlükteki anlamlarını, ikinci ile de yasa koyucu (şâri')nun vaz'ettiği anlamları kastediyorlar; bununla ilgili olarak da namaz (salât) ve zekat lafızlarını örnek veriyorlar. Zira, bu lafızlardan herbirinin bir sözlük ve bir de kavramsal

anlamı vardır. Usulcüler bu konuda daha da ileri giderek, net bir şekilde, bu lafızların işaret ettiği kavramsal anlamları belirtiyorlar.[162]

Edebiyatçılara göre ise, edebî îcâzın incelikleri, birinci anlamlar olan dilsel ve gramatik anlamlarda değil; ikinci anlamlarda gerçekleşir. Burada edebiyatçı, lafzı veya lafız ve terkiplerin ihtiva etitği beşeri duyguları alır ve bundan sonra oluşturduğu nazma bir üstünlük ve ayrıcalık kazandırır.

İbnu'l-Esîr şöyle demektedir:

> Beyan ilminin konusu "fesahat" ve "belağat"tır. Beyan ilmi ile meşgul olan bilgin, fesahat ve belağatın lafız ve anlam yönünden durumları ile ilgilenir. Nahiv/gramerci ile beyân alimi şu açıdan ortaktırlar: Gramer, dilsel yönden, lafızların anlamlara delâlet/işaret etmesini konu edinir. Ancak bu genel (yüzeysel) bir delâlettir. Oysa beyân ilmi ile uğraşan alim, bu delâlet/işaretten daha fazlasına bakar ki, bu özel (derin) bir delâlet/işarettir. Burada söylenilmek istenilen, bu delâletin özel bir yapıda olmasıdır ki, bu iş gramer ve sentaksın ötesinde bir durumdur. Görmez misiniz, gramerci bir nazım veya nesir eserinin manasını anlar, irabı (sentax) yerli yerince koyar ve fakat o söz konusu eserdeki fesahat ve belağatı anlayamaz. İşte bu yüzden fesahat ve belağat inceliklerini gözardı ederek, sadece lafızların dilsel anlamlarını ve kelimelerin irabını açıklamakla yetinen şiir yorumcuları ciddi yanlışlara düşmüşlerdir.[163]

Yukarıda görüldüğü gibi, İbnu'l-Esîr, ilk anlamlarla; kelimelerin dilsel yönden açıklık kazanması ve irab (sentax) yerlerinin belirlenmesi ile yetinmeyi, tamamen bir yanlış olarak değerlendirmekte; edebî metinlerin sağlıklı bir biçimde anlaşılması için, bu metinlerdeki fesahat ve belağat incelikleri -başka bir ifade ile- bunların taşıdığı üstün edebî sanat yönü üzerinde durmayı gerekli görmektedir.

Eleştirmen ve edebiyatçılara göre, edebiyatta üstünlük ve ayrıcalık; ancak ve ancak lafzın taşıdığı edebî ilhamlar ve sanatsal hareketlilikte; aynı şekilde, insanın iç yansımalarını

162 *Fevâtihu'r-Rahamût*, c. I, s. 221-222 (Abdu'l-Ali el-Ensârî el-Leknevî, *Fevâtihu'r-Rahamût Şerhu Musellemi's-Subût*, Bulak 1322 (Ç)).
163 İbnu'l-Esîr, *age*, s. 3.

ifade etme ve duyguları betimleyebilme ölçüsünde yatar. Bu yüzden onların, eserinin etkilerini ölçtüklerini görüyoruz ki, bu durum dilsel anlamların ötesindeki bir şeydir. Bundan başka eleştirmen ve edebiyatçıların; edebiyatçının lafza verdiği ruhu ve ona kazandırdığı canlılığı araştırdıklarını da görmekteyiz.

Onlar bütün bu hususları araştırıyorlar ve bu yüzden edebiyata salt edebiyat ve sanata da salt sanat olarak bakmıyorlar; bunun yanında, edebiyat ve sanatın gerçek ve etkin tablolarına da dikkat ediyorlar. Şöyle derken İbnu'l-Esîr de bu veya buna yakın görüşü dile getirmek istemiştir:

> ... Artık bilinmesi gerekir ki, kulakla işitilen soyut lafızlar, insanların gözlerinin önünde somut hale gelir. Net lafızlar işitildiğinde, kulakta adeta heybet ve vakarlı şahıslar gibi; ince lafızlar ise kibar ve halim mizaçlı şahıslar gibi kendini gösterir.[164]

Demek ki, onlar edebiyatta ve sanatta, îcâzın inceliklerini araştırma konusu yapıyorlar ve bu incelikleri, lafızlardaki ilk anlamlarda değil; ikinci anlamlarda veya bu anlamların taşıdığı duygular ve aksettirdiği reaksiyonlarda görüyorlar.

Şimdi konumuz, Kur'an kıssalarındaki bu edebî materyallerdir.

Acaba Kur'an, birtakım olaylar ve şahıslardan oluşan bu ögeleri sunarken; belağatçıların dediği gibi, birinci delâleti/işareti, yani bu olay ve şahısların tanıtılması gibi bir gayeyi ve yine dilcilerin yoğunlaştığı gibi, lafızların ilk anlamlarının öğretilmesini mi; yoksa, bütün bunların ötesinde; bu olaylar ve olayların içerisindeki kahramanlar, edebî-sanatsal bir tarzda sunulduğunda, insan benliğinde çok derin reaksiyonlara neden olan, ibret ve öğüt veren, ikinci anlamları mı vurgulamayı amaçlamıştır?

Tarihsel değerler, kıssa türleri ve hedefleri ile ilgili olarak, daha önce yaptığımız araştırmamız gösteriyor ki, Kur'an, anlattığı kıssalar ile, ilk anlamları hedeflemiyor ve insanlara tarihi veya herhangi bir olayı öğretmeyi istemiyor; ancak ve ancak yan anlamları yani, edebî-sanatsal anlamları hedefli-

164 *Age*, 69.

yor ki, bunlar; edebiyat ve sanat otoritelerinin, edebiyatın temeli ve belağatın gayesi kabul ettikleri, duygusal hareketlilik ve sanatsal-edebî tablolar vs.'dir.

Kur'an kıssalarındaki edebî ögelerin ortaya çıkardığı duygular ve reaksiyonlar ile bu ögelerin betimlediği hisler, Kur'an'daki her bir yerde farklılaştığında; bunun anlamı şudur: Kur'an'ın bu ögelere yaklaşımı, devamlı sûrette, edebiyat ve sanatın lafızlara yaklaşımı gibidir. Kur'an, edebî kıssa ögelerinden, edebî anlamlar çıkarır ki, onun bu çıkarımı; hakiki anlamlardan mecâzi/metaforik anlamlar çıkarmaya benzemektedir. Buradaki işlem, tıpkı (Kur'an'ın yaptığı) işlem gibidir. Edebiyat açısından lafızlar ne ise, Kur'an açısından da sözkonusu ögeler odur.

Kur'an'ın bu özelliği, Kur'an'daki farklı tablolara ait gizli incelikleri açıklamaya çalışan eski alimler için şaşırtıcı bir durum olmuştur ki, Kur'an bu tablolarda, tikel/cüzi ögeleri sunarken; bir yerde bir peygamberden bir şekilde, başka bir yerde aynı peygamberden başka bir şekilde bahsetmektedir. İşte bu yüzden sözü geçen alimler, Kur'an'da tekrar olduğundan yakınmakta, bunu yorumlamaya çalışmakta ve kendilerini "eşanlamlılık ve anlamda birlik" kuralı ile kayıtlı görmektedirler. Ne var ki, bu bizim kabul edemeyeceğimiz bir yaklaşımdır. Konuyla ilgili olarak, Musa veya başka bir peygambere ait kıssalardan bazılarını örnek vermek istersek, şu misale bakabiliriz:

Durretu't-Tenzil ve Ğurretu't-Te'vil kitabında şu pasajlar bulunmaktadır:

Allah şöyle buyurmuştur:

Allah, İblise "Sana emrettiğim halde seni secde etmekten alıkoyan nedir?" dedi. O, "Beni ateşten, onu çamurdan yarattın, ben ondan üstünüm." dedi.

Allah, ona "İn oradan, orada büyüklenmek sana düşmez. Defol, sen alçaklardan birisin." dedi (7/12-13).

"Allah "Ey İblis! Secde edenlerle beraber olmaktan seni alıkoyan nedir?" dedi."

O: "Balçıktan, işlenebilen kara topraktan yarattığın insana secde edemem dedi."

"Öyleyse defol oradan, sen artık kovulmuş birisin. Doğrusu hesap gününe kadar lanet sanadır." dedi.

Kur'an okuyucusunun şu soruyu sorma hakkı vardır: Bu diyalog bir kıssada geçmiş; İblis'in ne söylediği ve isyan ettiğinde, ona ne söylenildiği Allah kelamında geçmiş ise, anlatılan tek bir şey (İblis) olduğuna göre, iki anlatım niçin birbirinden farklı olmuştur?

Bunun cevabı, bizim daha önce söylediğimizdir. Ayrıca şunu da söyleyebiliriz: Geçmişte olan bir olayın kıssa olarak anlatılmasında bizâtihî (söylenilmiş) lafızların aktarılması kastedilmemiştir. Vurgulanmak istenen şey, ancak ve ancak anlamlardır. Lafızlar farklılaşır fakat aynı anlamı vurgularsa; bu lafızların farklılaşması ile aynı olması eşittir.[165]

Kanaatimize göre el-İskafi problem üzerinde yoğunlaştıktan sonra anlamın kökenine yaklaşmış fakat edebî tefsir yöntemini, lafızların delaletindeki sanatsal fonksiyonun inceliği ile problemi çözecek edebî ögeleri farkedememiş, ancak lafız ile anlamı tamamen birbirinden ayırabilmiştir.

Müfessir el-Hatib el-İskâfî'nin açıklamaya çalıştığı gerçek işte budur. Daha önce naklettiğimiz üzere; onun söyledikleri ile burada söylenenler arasında fark yoktur. Açıkça görülüyor ki, bu alim, sûrelerdeki düz anlamların, Kur'an kıssalarında hedeflenen şeyler olmadığı üzerinde durmaktadır.

Beyan bilginlerinin, *"yan anlamlar"* ve çağdaş edebiyatçıların da *"lafızların çağrışımları, bu lafızların psikolojik etkisi ve edebiyat biçimleri"* diyerek üzerinde durdukları bu hususlar, edebî metinlerin, sanatsal açıdan araştırılmasının amacını oluşturmaktadır. Hiç kuşkusuz, icâz karakteri taşıyan Kur'an, kıssayı bina ve terkip ederken, bir sûrede farklı kıssaları toplayarak bu amacı birinci temel yapmıştır. Yani Kur'an'ın yapıp ettiği bütün bu işlerin altında, edebî-sanatsal bir gaye yatmaktadır ki, bu nazımsal îcâzın sırrını teşkil etmektedir.

Neml sûresindeki şu ayetleri birlikte okuyalım:

Andolsun ki, Semûd kavmine kardeşleri Salih'i gönderdik. Hemen birbiriyle çekişen iki takım oluverdiler.

165 el-İskâfî, *age*, s. 119.

Salih, "Ey kavmim! Niye iyilikten önce, acele kötülük istiyorsunuz. Acınasınız diye Allah'tan bağışlanma dileseniz olmaz mı?" dedi.

Kavmi ona, "Senin ve beraberindekiler yüzünden uğursuzluğa uğradık." dediler. Salih, "Uğursuzluğunuz Allah katındandır; belki imtihana çekilen bir toplumsunuz." dedi.

O şehirde, yeryüzünde bozgunculuk yapan, düzeltmeye uğraşmayan dokuz kişi vardı.

Bunlar, "Biz gece ona ve ailesine baskın verelim, sonra da onun dostuna, ailesinin yok edilişinde bulunmadık, şüphesiz biz doğru söylüyoruz, diyelim." diye aralarında Allah'a yemin ettiler.

Onlar bir tuzak kurdular, ama onlar farkına varmadan, biz de onlara bir tuzak kurduk.

Tuzaklarının sonunun nasıl olduğuna bir bak! Biz onları ve kavimlerinin hepsini, yerle bir ettik.

İşte, yolsuzlukları yüzünden ıpıssız kalan yurtlar! Bunda, bilen bir toplum için şüphesiz ders vardır.

İnanan ve Allah'a karşı saygılı olanları kurtardık.

Lût'u da gönderdik, kavmine: "Göz göre göre bir hayâsızlık mı yapıyorsunuz?

Kadınları bırakıp, şehvetle erkeklere mi yanaşıyorsunuz, evet, siz cahilce davranan bir toplumsunuz." dedi.

Kavminin cevabı, sadece "Lût'un ailesini kasabanızdan çıkarın, güya onlar temiz kalmaya çalışan insanlarmış." demek oldu.

Bunun üzerine onu ve ailesini kurtardık, yalnız karısının geride kalanlardan olmasını gerekli bulduk.

Geride kalanların üzerine bir yağmur yağdırdık. Uyarılanların bu yağmuru ne kötü idi!

De ki: "Övgü Allah'adır. Seçtiği kullarına esenlik olsun. Allah mı daha iyidir, yoksa O'na koştukları ortaklar mı? (27/45-59).

Görmüş olacağınız üzre, bu kıssalar *Semûd* ve *Lût toplumları* ile, bu toplumlara gönderilen peygamberler arasında cereyan eden olayları anlatmak gibi bir amacı taşımıyor. Bu amaç Kur'an'ın hedeflediği bir şey değildir. Çünkü bu olaylar, buradaki kıssaların düz anlamlarıdır.

Kur'an'ın, tabloları sunarken gözettiği amaç sadece, güven, korku ve ümit duygularını harekete geçirerek; kıssaları reaksiyon ve etkileme aracı yapmaktan ibarettir.

Bizim vurgulamaya çalıştığımız bu Kur'anî amaç, şu ayetlerde açıkça görülmektedir.

Şüphesiz, Kur'an Hikmet Sahibi ve Bilgin olan Allah katından sana verilmektedir (27/6).

"Değneğini at!" Musa değneğinin yılan gibi çırpındığını görünce, arkasına bakmadan dönüp kaçtı. Allah: "Ey Musa! Korkma; Benim huzurumda elçiler korkmaz dedi." (27/10).

Birinci ayette hitap Hz. Muhammed (s)'e, ikincisinde ise Musa (a)'ya yöneltilmiştir.

Kanaatimize göre yukardaki iki kıssa, müşriklerin Hz. Muhammed'e komplo kurdukları bir dönemde nazil olmuştur. Nitekim bu durum, Salih kıssasının bağlamı ile şehirden ve şehirdeki dokuz kişiden; onların Salih'e suikast planından sözedilmesinden açıkça anlaşılmaktadır. Bu tablo âdeta, tarihçi ve siyercilerin hicret nedenlerinden bahsettikleri, Kureyş'in tavrını anlatmaktadır. Keza aynı durum, Lût toplumu ve bu toplumun, peygamberlerine karşı takındıkları olumsuz tavır ve onu yurdundan sürgün etmeye teşebbüs etmelerinden bahsedilmesinden anlaşılmaktadır.

Bizim düşüncemize göre, bu kıssaların yegane amacı, Peygamber (s)'e güven ve iç huzuru vermek, Allah'ın, onu koruyup yardım edeceği ve düşmanlarının helak olacağı duygusunu vermektir.

Kıssalardaki bu yan anlamlar veya duygular ve reaksiyonlar, Kur'an kıssalarının amacını teşkil etmektedir. Bu amaç, kıssa bölümlerini birbirine bağlayan bir bağdır. Kur'an kıssalarındaki îcâz inceliklerinin tadına varmak isteyenlerin bu hususlar üzerinde durması; el-Hatib el-İskâfî'nin, edebî anlamlar üzerinde durması ve problemleri çözmeğe çalışması gibi, bu anlamları araştırma konusu yapmaları gereklidir.

Bize ve el-İskâfî'ye göre problem; Araf ve Hicr sûrelerindeki, Adem-İblis kıssaları, bir kıssanın iki parçası olduğu esasına göre anlaşılamaz; bunların ikisinin de iki ayrı kıssa olduğu esasına göre anlaşılabilir. Çünkü kıssa; lafızlar, olaylar ve şahısları anlatan ilk anlamların anlaşılması temeline göre; başka bir deyişle, cüzî/tikel anlama temeline göre anla-

şılamaz. Çünkü, her edebî çalışma ve her ifade kalıbı veya etkileme aracının anlaşılması için gereken ne ise, kıssanın anlaşılması için de gereken odur. Bu anlama metoduna (kitabın) giriş bölümünde işaret etmiş ve anlama/kavramanın şu iki türünü birbirinden ayırmıştık:

a) Lafız, olay ve şahıslarla ilgili olarak, ilk akla gelen, düz anlamlar üzerine kurulu lafzî (literal) anlama.

b) Edebî araştırma ile ulaşmanın mümkün olduğu, metindeki duygusal ve sanatsal değerler veya eskilerin deyimiyle, yan anlamları farketme üzerinde kurulu anlama.

Şimdi iki kıssaya da bakalım, Hicr ve Araf sûrelerindeki iki kıssanın hedefininin farklı olduğunu göreceğiz ve böylece Şeytanın iki tavrı arasındaki farklılığın sırrını çözmüş olacağız.

Araf sûresindeki Adem-İblis kıssası; Adem ile İblis arasındaki düşmanlığın başlangıcını anlatmakta ve buradan edebî bir sonuca varmaktadır. Araf sûresindeki bütün kıssalarda Kur'an'ın varmak istediği hedef, müşriklerin Hz. Muhammed'e karşı takındıkları olumsuz tavırlarının düzeltilmesidir. Bu yüzden kıssaların bitiminde şöyle buyurulmuştur:

Onlara, kendisine verdiğimiz ilkelerden sıyrılarak şeytanın kendi peşine taktığı ve azgınlardan biri olan kişinin olayını anlat.

Dileseydik, onu ilkelerimizle yükseltirdik. Fakat o, yere doğru eğildi de hevasına uydu. Bu köpeğe benzer, üstüne varsan da dilini sarkıtıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur. İşte, ilkelerimizi yalanlayanların durumu budur. Bu kıssayı anlat, belki düşünürler.

İlkelerimizi yalanlayan ve kendilerine yazık eden toplum ne kötü bir örnek olmuştur (7/175-177).

Adem-İblis kıssasının sonunda ise şöyle buyurulmuştur:

Ey Ademoğulları! Gizlenecek yerlerinizi örtecek giyimlik ve sizi süsleyecek elbise gönderdik. Saygınlık giysisi bunlardan daha iyidir. Bunlar, Allah'ın ilkelerindendir. Belki, düşünüp öğüt alırlar.

Ey Ademoğulları! Şeytan gizlenecek yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak ana babanızı cennetten çıkardığı gibi, sizi de asla şaşırtmasın. Zira, o ve yandaşları, sizin

onları göremeyeceğiniz yerden, sizi görürler. Biz şeytanları inanmayanlara dost kılarız (7/26-27).

Hicr sûresinde Adem-İblis düşmanlığı anlatılmış; fakat bu kıssada başka bir şey hedeflenmiştir. Burada hedef, mesajın akibeti ve başarısı konusunda, Peygamber (s)'in benliğindeki üzüntü ve endişenin giderilmesidir ki, toplumun olumsuz tavır takınması ve alay etmesi, Peygamber'i bu duruma itmiştir. İşte sûredeki kıssalarda bu amaç (Peygamber'in rahatlatılması) gözetilmiştir. Bu durum sûrenin sonundaki ayetlerde açıkça görülmektedir:

Artık sana buyurulanı açıkça ortaya koy ve ortak koşanlara aldırma. Doğrusu, Allah'ın yanına başka tanrı koyan alaycılara karşı Biz sana yeteriz. Onlar ne olduğunu bileceklerdir.

Andolsun, onların dediklerine gönlünün daraldığını biliyoruz.

Rabbini överek yücelt, secde edenlerden ol ve gönül huzuruna kavuşman için Rabbine kulluk et ki, sana kesin bilinç gelsin (15/94-99).

Sûrenin başlangıcındaki ayetlerde de bu durum görülmektedir:

Onlar, "Ey kendisine Kur'an indirilen kimse, doğrusu, sen cinlenmişsin."

"Doğru sözlülerden isen, bize melekleri getirsene." dediler.

Biz melekleri ancak gerekince indiririz. O zaman da asla bekletilmezler.

Doğrusu, Kur'an'ı Biz indirdik, elbette koruyucusu da Bizizdir.

Andolsun, senden önceki değişik toplumlara da elçiler gönderdik.

Onlar, gelen her elçiyi mutlaka alaya alırlardı (15/6-11).

Araf sûresindeki kıssalar, müşriklerin olumsuz tavırlarını düzeltme amacını taşıdığı için; kıssalarda, bazı olayları örnek vererek olayların sonuçlarını gösterme, Allah'ın ezenlere ve ezilen müminlere nasıl davrandığına dikkat çekme, Allah'ın, (inanan) topluma rahmet ve (inanmayan) topluma da azap ettiğini vurgulayan ögeleri seçme şeklinde bir anlatım üslubu ve sunuş yöntemi seçilmiştir. Bundan ötürü sûrenin bitiminde tamamen nasihat ve irşada ağırlık verilmiştir. Yine bu yüzden, Allah'ın, kafirler, müşrikler ve hatta İblis gibi şahıslara kıssada yer vermesi, O'nun rahmetinin eseridir. Zira

diyalog ve soru sorma üslubu, şiddet ve katılık yönünden daha hafiftir.

Hicr sûresindeki kıssaların amacı, Hz. Muhammed'in içindeki sıkıntıyı gidermek ve onu teskin etmektir. Bu sıkıntının nedeni, (hitap ettiği) toplumun olumsuz tavrı ve onunla alay etmeleriydi. Buradaki tabloda çok sert bir dille konuşulmaktadır. Belki de bu yüzden Kur'an, müminlerin durumlarına temas etmemiş ve yine bu nedenle İblis ile diyalog bu denli sert olmuştur.

Allah "Öyleyse yıkıl oradan. Şüphesiz, sen kovulmuşsundur. Doğrusu, ceza gününe kadar lanet sanadır." dedi (15/34-35).

Bu tehdid kıssanın sonunda da yer almıştır.

Ancak, sana uyacak azgınlar dışardadır ve onların hepsinin toplanacağı yer cehennemdir.

Onun yedi kapısı olup her bir kapıda onların girecekleri ayrı bir bölüm vardır (15/43-44).

Burada Araf sûresindeki kıssanın bitiminde olduğu gibi, nasihat ve irşad yoktur.

Demek ki, sorun anlama yönteminde, amacı kavrama çabasında, yan anlamlar yani duygular ve reaksiyonlar üzerinde yoğunlaşmakdadır ki, Kur'an'ın kıssalardaki en temel amacı bunlar teşkil etmektedir, yoksa tarih öğretimi veya haberleri dikte etmek değil.

Lût (a) kıssalarından birinde bu mesele biraz daha vuzuha kavuşmaktadır;

Kavmi kovalanırcasına ona doğru geldi. Daha önce kötü işler işliyorlardı. Lût "Ey kavmim! İşte şunlar kızlarım, Sizin için doğal olan onlardır. Allah'a saygılı olun. Konuklarımın önünde beni rezil etmeyin. İçinizde aklı başında kimse yok mudur?" dedi.

Andolsun, senin kızlarınla bir işimiz olmadığını bilirsin. Ve doğrusu, ne istediğimizi şüphesiz biliyorsun." dediler.

Lût, "Keşke size karşı bir gücüm olsa veya sağlam bir köşeye sığınsaydım." dedi.

"Ey Lût! Biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana ilişemeyeceklerdir. Geceleyin bir ara, ailenle beraber yola çık. Eşinin dışında kim-

se geri kalmasın. Doğrusu, onların başına gelen onun da başına gelecektir. Onlara verilen söz gün doğmasıdır. Gün doğuşu yakın değil midir?" dediler (11/78-81).

"Şehir halkı sevinerek geldiler.

Lût "Bunlar benim konuklarımdır, beni utandırmayın. Allah'tan korkun, beni rezil etmeyin." dedi.

Onlar "Biz seni herkese karışmaktan men etmemiş miydik?" dediler.

Lût, "Eğer, dediğinizi yapacaksanız, işte bunlar kızlarım." dedi (15/67-71).

İki kıssadaki olayların sıralanması üzerinde durmak istemiyorum. Çünkü bu konuyu daha önce ele almış ve bunu eski alimlerin *"takdim-tehir"* terimiyle ilişkilendirmiştik. Burada iki husus üzerinde durmak istiyorum ki, (bu iki husus), Kur'an'ın yan anlamları yani duyguları gözettiğine dair, bu bölümde vurgulamağa çalıştığımız düşüncemizi açıklığa kavuşturmaktadır. Şöyle ki, Kur'an'ın, bu iki kıssanın herbirinde hedeflediği amacın, kıssayı teşkil eden edebî ögelerde çok büyük etkisi vardır. Bu etki, salt ögelerdeki yan anlamların farklılaşması açısından değil; bizâtihî bu ögelerin terkibi açısından da sözkonusudur.

Burada tek bir olay vardır: Kenti ve kent halkını yerle bir etmek; eşi hariç, Lût'u ve ona tabi olanları kurtarmak üzere melekler geldiğinde, Lût kavminin Lût'a karşı gösterdiği tavır.

Kur'an'ın bu olayı, iki ayrı kıssada ele alış ve anlatış biçimi çok farklıdır. O kadar ki, insan kıssalardan birinde anlatılan olayın, diğer kıssada anlatılan olaydan, sadece biçim yönünden değil, tamamen farklı olduğunu zanneder. Bunun birinci sebebi, bazı ekleme ve çıkarmaların olması, ikinci sebebi de kıssaya duyguların adapte edilmesidir.

Her iki kıssada varid olan bu ögelere baktığınızda şu noktaları göreceksiniz:

- İlk kıssada gelenler *"Lût'un toplumu"* (kavm), ikincisinde gelenler ise *"şehir halkı"* (ehlu'l-medîne)dır.
- İlk kıssada Lût, kavmine, "Ey kavmim, işte bunlar kızlarım; onlar sizin için, daha temiz (uygun)dir." diyor;

ikincisinde; "Eğer evleneceksenız işte bunlar kızlarım." diyor; *"temizlik"* ve seslenilen toplum *(Ey kavmim ifadesi)* çıkarılıyor.

- Birincisinde, Lût *"Allah'tan korkun, konuklarımın önünde beni utandırmayın, sizin aranızda aklı başında hiçbir kimse yok mu?"* derken; ikincisinde *"Bunlar benim konuğum, beni mahçup etmeyin, Allah'tan korkun,"* demiştir. Burada, kavmin sergilediği çirkin tavırdan Lût'un bunalmasına işaret eden, *"sizden aklı başında hiç kimse yok mu?"* sorusu yer almamıştır.

Dediğimiz gibi, burada tek bir olay vardır. Öyleyse niçin sanatsal-edebî ifadeler birbirinden farklılık arzetmiştir?

Takip ettiğimiz araştırma yöntemini esas aldığımızda, bunun cevabı gerçekten çok basittir: Burada düz anlamlar değil yan anlamlar üzerinde yoğunlaşılmıştır. Kur'an burada tarih öğretmek, bazı olayları haber vermek amacıyla değil; başka nedenlerden ötürü kıssa anlatmaktadır. Bu nedenler, kıssadaki yapı sanatı ve sunulma üslubunda aktif rol oynadığı gibi aynı şekilde olayın yani kıssa ögesinin tasvirinde de aktif rol oynar.

Hûd sûresindeki kıssaların hedefi nedir?

Daha önce bu hedefin ne olduğunu belirtmiştik, ama burada tekrar etmemizde bir sakınca yoktur. Bu hedef Peygamber(s)'in kalbini takviye etmektir. Nitekim sûrenin sonunda Kur'an şöyle söylemektedir:

> *Elçilerin başlarından geçenlerden, senin yüreğini pekiştirecek herşeyi sana anlatıyoruz. Bunlarda sana gelen gerçek, inananlara bir öğüt ve hatırlatmadır* (11/120).

İslamî mesajın başarılı olamayacağı konusunda duyulan endişe, bu takviyenin sebebini teşkil etmiştir. Nitekim sûrenin girişinde Kur'an, bu endişeden behsetmektedir:

> *Onların "Ona bir hazine indirilmeli veya beraberinde bir melek gelmeli değil miydi?" demelerinden gönlün daralır ve belki de sana vahyolunanın bir kısmını bırakacak olursun. Ama, sen ancak bir uyarıcısın ve herşeyi gözetici olan Allah'tır* (11/12).

Hûd sûresindeki kıssaların indirilme nedeni bu takviyedir. Kur'an bu takviyede, ilham, coşku ve heyecan vermeyi esas alan sanatsal üslubu kullanmış, İslam Peygamberi(s)'nin içine düştüğü zorluklara paralel olarak, birtakım sanatsal tablolar sunulmuştur. Olayların nasıl cereyan ettiğini, insanların peygamberlere karşı nasıl tavır takındıklarını, buna karşın peygamberlerin hitap ettiği toplumlarının yola gelmeleri için ne denli istekli oldukları ve bu toplumların olumsuz davranışlarda bulunmalarından peygamberlerin ne derece üzüntü duyduklarını göstermek sûretiyle; Allah, daha önceki peygamberlerin başından geçen bazı olayları seçip anlatmıştır.

Burada, Lût ile kavmi arasındaki ilişkinin kuvvetine işaret eden ifade biçimlerinin kullanılma nedenini kavradığınızı zannediyorum. Kavmi Lût'a geliyor ve Lût *"Ey kavmim, işte bunlar kızlarım, sizin için daha uygun; sizin içinizde kafası çalışan hiçbir kimse yok mu?"* diyor.

Bu ifade biçimleri, yan anlamları taşımaktadır ki, bu anlamlar Peygamber (s)'in psikolojisi ve Kur'an'ın amacıyla uyuşum halindedir.

Özellikle kendi toplumunun bu türden bir tavır göstermesi Lût'u derinden yaralamıştır. *"Sizin için daha uygun olan kızlarım..."* ifadesi, Lût'un toplumunu sapıklıktan uzaklaştırmayı çok arzuladığı ve misafirlerinden uzaklaştırmak için; topluma kızlarıyla evlenmeleri teklifinde bulunduğuna işaret ediyor. *"Sizin aranızda aklı başında hiç kimse yok mu?"* ifadesi; Lût ile toplum arasındaki ilişkinin kuvvetine; kavminin kendisine ve misafirlerine karşı kötü davranmasından, Lût'un son derece üzüntü ve ıstırap duyduğuna işaret ediyor.

Oysa Hicr sûresindeki Lût kıssasında, bu türden detaylar yoktur. Çünkü bu sûredeki kıssalar, peygamberleri yalanlayan toplumların düçar oldukları ilahi azap çeşitlerini, Hz. Peygamber (s)'e göstermek sûretiyle, onun kalbini yatıştırma amacıyla nazil olmuştur. Bu yüzden *"Şehir halkı geldi."* denilmiştir. Adeta olay Peygamber'i hiç ilgilendirmiyor gibidir ve Peygamber o insanların başına gelecek azaptan hiç üzülmeyecek gibidir. Lût *"İşte kızlarım, eğer evlenecekseniz..."*

demiştir. Burada âdeta, onları evlenmeye özendirmek ve sapıklıktan sakındırmakla ilgilenmeyecek kadar tedirginlik içerisindedir. Bu kıssada *"Ey kavmim"* gibi bir şefkat ifadesi bulunmadığı gibi, *"sizin aranızda kafası çalışan biri yok mu?"* gibi ıstırap dolu bir soru da yoktur.

Şefkat, merhamet ve toplumun hidayetini çok arzu etmeye işaret eden lafızlar, Hûd sûresindeki Lût kıssasında bulunmaktadır. Çünkü Hicr sûresindeki Lût kıssası *"azab"* kıssasıdır.

Böylece edebî ve sanatsal anlamların, Kur'an kıssalarının amacını teşkil ettiğini görüyorsunuz ki, Kur'an'ın konu edindiği hususlar bunlardır. Bu hususlar, tek bir olayın, şartlara ve bağlama göre, çeşitli tablolarla tasvir ve farklı ifade biçimleriyle ifade edilmesi sonucunu doğurmaktadır.

Hal böyle olunca, her ne kadar edebî materyaller bir noktada birleşse ve Kur'an kıssaları birbirine benzese de duygular ve reaksiyonlar her bir yerde farklı özellikte olduğu zaman; bunun şöyle bir kaçınılmaz sonucu doğmaktadır:

Kur'an bu olayları, tarih veya haber anlamı taşıyan bir unsur olmaktan çıkartmış, duygusal, edebî veya sanatsal karakterdeki yan anlamları öncelemiştir. Bu durum, Kur'an'ın kıssaları anlatırken kesinlikle tarihsel malumat vermeyi amaçlamadığı anlamına gelmektedir.

Kur'an kıssalarındaki sanatsal fonksiyon veya edebî işlemle ilgili geriye söylenilmesi gerekli bir husus kalıyor. Bu ise, kıssa ögelerinin kökeni ve bunların gerçek ve vakıa ile ilişkisi sorunudur.

Acaba Kur'an, olaylar ve şahıslar ögelerini, Hz. Peygamber (s) dönemindeki Arap mantalitesindeki biçimde mi kullanmıştır? Yoksa, söz konusu ögeleri, bu "şahısların" yaşadığı ve bu "olayların" olduğu zamanlardaki hakiki/tarihsel biçimiyle mi kullanmıştır?

Mesela, Kur'an Yahudiler ile Firavun arasında geçen olaylardan bahsederken ve buradan öğüt ve ibret tabloları çıkarırken; Arap zihninde (yer etmiş) Firavun portresini mi yoksa

Araplaşmış Yahudilerin zihinlerindeki, Firavun ve Musa'nın dönemlerine ait tabloyu mu esas almıştır?

Bu soruya cevap verebilmemiz için, başka bir konuyu araştırmamız gerekiyor. Bu, Kur'an'ın, kıssa ögelerinin seçim gerekçelerini dayandırdığı yöntem konusudur. Kur'an'ın dayandığı yöntem, tarihçilerin izlediği yöntem midir ki, bu yöntem devamlı, olarak, gerçekten vûkû bulmuş olaylara dayanır, burada akıl ve mantık kuralları geçerlidir ve buradan delil ve kanıt (tarihsel veri) çıkarılır; yoksa (Kur'an), edebiyatçıların yöntemini mi esas almıştır ki, burada, sadece insanların iç dünyalarını etkileyecek, kalplerini saracak ve gönüllerine egemen olacak kadar, gerçek ve vakıayla ilgilenilir.

Kur'an'ı dinledikleri veya kendilerine herhangi bir söz söylenildiği vakit; Hz. Peygamber'in çağdaşlarının benliklerine etki etme gücü, Kur'an'ın devamlı gözönünde bulundurduğu bir esas olmuştur. Hatta Kur'an, kıssaların dışındaki, öğüt, ibret, hidayet ve irşad özelliği taşıyan diğer ayetlerde aynı esasa (etki edebilme gücüne) dayanmaktadır.

Şu ayetleri birlikte okuyalım:

Ama insanların çoğu yüz çevirmiştir, bunun için kulak vermezler de "Bizi çağırdığın şeye karşı gönüllerimiz kapalıdır, kulaklarımızda ağırlık, bizimle senin aranda anlaşmamıza engel vardır; istediğini yap, biz de yapacağız." derler (41/5).

Andolsun, cehennem için birçok cin ve insan yarattık. Onların kalpleri vardır, anlamazlar; gözleri vardır, görmezler; kulakları vardır, işitmezler. İşte bunlar hayvanlar gibidir, belki daha da sapkındır. İşte bunlar bön kimselerdir (7/179).

İnananlar, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperen ve Allah'ın ayetleri okunduğu zaman imanları artan ve Rablerine güvenenlerdir (8/2).

Gördüğünüz gibi Kur'an, bu ayetlerde iki tip insanı tasvir etmektedir:

1. Algılama kabiliyeti körelen ve Kur'an'dan istifade etmeyen insan. Bundan ötürü Kur'an, bu insan tipinin, kendisine bazı etkileri taşıyacak idrak vasıtalarını kaybettiğini anlatmaktadır.

2. Algılama kabiliyeti açık, duyarlı; Allah'ın ayetleri okunduğunda reaksiyon gösteren ve etkilenen insan tipi. Zannediyorum ki, Kur'an'ın, zihnimizi yönelttiği *"etkileme gücünün"* çok kuvvetli bir esas ve îcâz inceliği olduğunu, farketmiş bulunuyorsunuz.

Yine şu ayetleri beraber okuyalım:

Bir sûre indirildiği zaman, "Bu hanginizin imanını artırdı?" diyenler vardır. İnananlara gelince, onların imanını artırır ve onlar bunu birbirlerine müjdelemek isterler. Kalplerindeki hastalık, onların pisliklerine pislik katmıştır. Onlar inkârcı olarak ölmüşlerdir (9/124-125).

Aynı şekilde burada şunu farketmiş olduğunuzu zannediyorum: Reaksiyon gösteren kişiler iki ayrı yol tutmuştur: Bir grup var ki, ayetler onların imanlarını arttırmış; diğer bir grup var ki, ayetler onların inkarlarını arttırmıştır. Bir grubun kalpleri yatışmış, diğer grup kafir bir topluluk olarak ölmüştür. Bunun anlamı şudur: Toplulukların psikolojik açıdan motive edilmelerinin, sadece etkileme açısından değil; aynı zamanda gösterilen reaksiyonların sevindirici veya üzücü reaksiyonlara dönüştürülmesinde de çok büyük katkısı vardır. Bütün bunlar, şartlara ve bağlama veya arzu ve isteklere göre ortaya çıkar.

Şu ayeti okuyunuz:

Allah tek olarak anıldığı zaman, ahirete inanmayanların yürekleri nefretle çarpar, ama Allah'dan başka taptıkları anıldığı zaman hemen yüzleri güler (39/45).

Konuyu gayet açık bir şekilde görmüş olmalısınız.

Burada üzerinde duracağımız başka bir ayet daha var:

Onlara ilkelerimiz apaçık okunduğu zaman, inkâr edenlerin yüzlerinden, inkârlarını anlarsın. Nerdeyse, kendilerine ilkelerimizi okuyanlara saldıracaklar. De ki: "Size bundan daha kötüsünü haber vereyim mi? Allah'ın inkâr edenlere vadettiği ateş! Gidilecek ne kötü yerdir!" (22/72).

Açıkça görülüyor ki, Kur'an burada gösterilen reaksiyonların kuvvetini tasvir etmektedir. Bu kuvvet bazen ciddi boyutlara ulaşacak kadar artış göstermektedir. Yüzlerinden

kötülük okunan inkarcı insanlar, kendilerine Allah'ın ayetlerini okuyan kişilere saldırmak üzereydiler. Hiçkuşku yok ki, Kur'an, edebî tablolardaki lafız ve ifadelerde gizli olan büyüleyici kuvvetle ilgili olarak, çok güçlü-açık bir tabloyu önümüze getirmektedir. Birey ve toplulukların harekete geçirilmesinde, bu edebî ögelerin büyüleyici bir gücü vardır. Bu güç, onu iyi kullananların elinde âdeta bir silah gibidir. Belki de bu yüzden Mekke toplumu, Kur'an'ın "açık bir sihir" olduğunu söylemiştir.

Kur'an'ın; Müslümanları, müşriklerin ilahlarına sövmekten niçin engellediğini şimdi daha iyi anlamış olmalısınız. Çünkü sövüldüğü takdirde onlar da bilgisizce tepki göstererek Allah'a sövmüş olacaklardı. Aynı şekilde, Kur'an'ın Peygamber(s)'e niçin, Allah'ın ayetleri ile istihza edenlerden ayrılmasını emrettiğini ve hatta Allah'ın ayetleri ile istihza edenlere kulak veren Müslümanları, tehdid ederek, onların müşriklere benzediğini vurgulamasını daha iyi anlamışsınızdır.

Kanaatime göre, bunun çok açık bir nedeni var: Şöyle ki, Kur'an, edebî sanatların fevkalade gücünü ve büyüleyici kuvvetini biliyor ve bu yüzden Müslümanları; münafık ve kafirlerin sözlerinin etkisinden sakındırıyordu.

> *Onların Allah'tan başka yalvardıklarına sövmeyin ki, onlar da bilmeden düşmanlık olsun diye Allah'a sövmesinler. Biz böylece her millete işlerini süslü gösteririz. Sonra dönüşleri Rablerine olur. O, yapmış olduklarını kendilerine bildirir* (6/108).
>
> *Ayetlerimize sataşanları gördüğün zaman, başka bir söze dalana kadar onlardan yüz çevir. Ancak, şeytan sana unutturacak olursa, hatırladıktan sonra, artık, haksızlık yapan toplumla oturma* (6/68).
>
> *Allah kitapta size şunu bildirdi. "Allah'ın ayetlerinin inkâr edildiğini ve alaya alındığını işittiğiniz zaman, başka bir söze geçmedikçe onlarla oturmayın, yoksa, siz de onlar gibi olursunuz." Doğrusu, Allah iki yüzlülerin ve inkârcıların hepsini cehennemde toplayacaktır* (4/140).

Artık, bütün yukarıda geçen hususlarda benden farklı düşünmeyeceğinizi, edebî ögelerin, insanların benliklerini etkileme gücünü, bu ögelerin çevreyle ve insanların benliklerinin motivasyonu ile olan alakasından aldığı ve bütün bu

durumları, Kur'an'ın tasvir ettiği hususlarında benimle aynı düşüncede olacağınızı sanıyorum.

Gerçi mesele bu sınırda da durmuyor. Kur'an açısından olayın çok geniş ve derin bir boyutu vardır. Zira toplum, arzu ettiği şeyleri ifade etmek için, bu ögeleri seçerken; Kur'an, lafızlarla insan benliği veya edebî tablolar ile beşerin psikolojisi arasında, toplumun varsaydığı ve ikâme ettiği ilişkiyi gözetmektedir.

Bu edebî ögelerin seçiminde Kur'an'ın baz aldığı temele bakınız:

Onlar, Allah'ı bırakıp dişilere yalvarıyorlar ve yalnız dik kafalı kişiye yalvarıyorlar (4/117).

Onlara sor, kızlar senin Rabbinin de erkekler onların mı? Yoksa, melekleri kız olarak yarattığımızda onlar hazır mı idiler?

Dikkat edin; doğrusu onlar yalan uydurup söylüyorlar, "Allah doğurdu." diyorlar. Onlar şüphesiz yalancıdırlar. Allah kızları, oğullara tercih mi etmiş?

Ne oluyor? Ne biçim hükmediyorsunuz?

Hiç düşünüp, anlamaz mısınız? (37/149-155).

Görmüyor musunuz ki, Kur'an, meleklere ibadetten uzaklaştırmak için, dişileri hakir görmek şeklindeki Arap Yarımadasında bulunan bir anlayışı temel almıştır.

Sanıyorum ki, siz de bu gerçeği kabul ediyor ve bu tür edebiyat ögelerinin seçiminin, kadınların bu derecede aşağı konumda olmadığı bir toplumda anlamsız olacağını teslim ediyorsunuzdur. Bir de bu sözün, kadınlara haklarının tanındığı, onların değerlerinin takdir edildiği ve Allah'ın yarattığı en güzel varlıklar olduğuna inanılan bir toplumda söylenildiğini tasavvur ediniz!

Cehennemi kötü bir yer olarak betimleyen edebiyat ögelerini seçerken ve özellikle de cehennemdeki tiksinti verici yiyecek-içecek türlerinden bahsederken de Kur'an tamamen aynı yöntemi takip etmiştir.

Görevlilere şöyle buyurulur: "Onu alın, bağlayın."

Sonra cehenneme yaslayın,

Sonra onu, boyu yetmiş arşın olan zincire vurun.

Doğrusu o, yüce Allah'a inanmazdı.

Yoksulun yiyeceği ile ilgilenmezdi.

Bu sebeple burada bugün onun yakın bir acıyanı yoktur.

Yıkantıdan başka bir yiyecek yoktur. Günahkârlar ancak onu yer (69/30-37).

Cehennem, yalnız dönüp gelecek azgınları gözleyen yerdir. Orada çağlar boyu kalacaklardır.

Orada serinlik ortamı bulamayacaklar, işlediklerine uygun olan kaynar ve pek soğuk içecek dışında bir içecek tadamayacaklardır (78/21-26).

Sonra siz, ey yalanlayan sapkınlar!

Doğrusu zakkum ağacından yiyeceksiniz;

Karınlarınızı onunla dolduracaksınız;

Onun üzerine kaynar su içeceksiniz;

Hem de susuzluğa yakalanmış develerin suya saldırışı gibi içeceksiniz;

İşte, inkârcılara ceza günü sunulacak ağırlama budur (56/51-56).

Konukluk olarak bu mu iyidir, yoksa zakkum ağacı mı? Biz o ağacı, haksızlık yapanlar için bir deneme yaptık.

O cehennemin dibinde yetişen bir ağaçtır.

Tomurcukları şeytanların başları gibidir.

İşte, cehennemlikler bundan yerler, karınlarını onunla doldururlar.

Sonra üzerine kaynar su katılmış içecek de onlar içindir.

Doğrusu, sonra dönecekleri yer yine cehennemdir (37/62-68).

Sanırım, ayetlerdeki edebiyat araçlarının bir bölümünün, sadece Arap coğrafyasında değil; aynı şekilde diğer bölgelerde de tiksinti verici olduğunu görmüşsünüzdür. Bunun anlamı şudur: Zaman ve bölgeler ne kadar farklı olursa olsun; Kur'an edebî tablolardan, ilham verici ve büyüleyici etkisi olan bazı evrensel tobloları da seçmiştir.

Edebiyat araçları ile insan psikolojisi arasındaki ilişki, insanın hayal gücünün canlandırdığı bazı tablolar üzerine, toplumun ikame ettiği ilişki türlerinden bile olsa; yine bu kurala uyulduğunu görmüşsünüzdür. Aksi takdirde, Kur'an'ın, tomurcuklarını şeytanların başlarına benzeterek, zakkûm ağacından tiksindirmesinin ne anlamı kalır? İşte bu

tablo, eski klasik müfessirlerin de kabul ettiği gibi, kurguya dayanan tablolardan biridir.

Keşşâf'ta şöyle bir pasaj bulunmaktadır:

Zakkum ağacının tomurcuğunun, son derece tiksinti verdiğine ve görüntüsünün çirkinliğine işaret edilmek için, bu tomurcuklar şeytanların başlarına benzetilmiştir. Çünkü insanlar, Şeytandan hiçbir iyiliğin çıkmadığı, salt kötülük kaynağı olduğuna inandıkları için; doğal olarak, Şeytan çok kötü görülen-çirkin bir varlık kabul edildiğinden; şekli çirkin olan için "adeta Şeytanın yüzü gibi" derlerdi.

Ressamlar Şeytanı tasvir etmek istediklerinde, mümkün olan en çirkin biçimde onu betimlemeye çabalarlar. Nitekim, meleklerin salt iyilik kaynağı oldukları ve onlarda hiçbir kötülüğün bulunmadığına inanıldığından melekler güzel tablolar ile tasvir edilmiştir.

Allah buyuruyor:

Kadın, kadınların suçlamalarını duyunca, onlara davetiye gönderdi ve onlara bir ziyafet hazırladı ve her birine bir bıçak verdi. (Yusuf'a) "Karşılarına çık." dedi. Kadınlar, onu görünce, onu yüce buldular ve ellerini doğradılar. "Allah esirgesin! Bu insan değil, ancak yüce bir melektir." dediler (12/31).

İşte bu kurgusal bir benzetmedir.[166]

Yine *Keşşâf*'ta şöyle bir pasaj vardır:

O Faiz yiyenler mahşerde ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar (2/275); yani yıkılmış kalkarlar demektir. Şeytan'ın çarpması, Arapların batıl inançlarındandı. (Cahiliye Arapları) Şeytan'ın insanı çarpıp yere yıkacağına inanıyorlardı. "Habt" fiili, rastgele-düşüncesiz bir şekilde vurmak, demektir. (Bu fiil) onların inandıkları tarzda (Kur'an'da) geçmiştir.[167]

Bu bağlamda büyük alim Muhammed Abduh'un şu sözlerini de kaydedebiliriz:

(Kur'an'da) kıssa, esasen doğru olmasa bile; bazen muhataplar veya kendilerinden bahsedilenler tarafından kullanılan ifadelerle varid olabilmektedir, "Şeytanın çarptığı kimse gibi kalkar..." ve "Güneşin doğduğu yer" örneklerinde olduğu gibi.

166 ez-Zemahşerî, *age*, c. II, s. 264.
167 *Age*, c. I, s. 176.

> Bu alışılagelen bir üsluptur. Nitekim biz, Araplara ve Batılılara ait birçok kitapta, yazarların, hitabe ve makalelerinde ve özellik de antikçağdaki Mısır ve Yunan'dan bahsederlerken, iyilik (hayır) ve kötülük (şer) tanrılarını belirttiklerini görüyoruz: Oysa bu yazarlardan hiçbirisi bu politeist mitolojilere inanmamaktadır.[168]

Kanaatime göre, artık mesele zihnimizde çözülmüş ve oturmuş olmalıdır. Kur'an'ın, birtakım tablo ve lafızlardan müteşekkil edebiyat materyallerini seçerken; *"etkileme kudreti"* esasına dikkat ettiğini inkar edemezsiniz. Ayrıca bu "etkileme kudreti"nin, gücünü ve canlılığını, toplumun araçlarla benlikler arasında kurduğu ilişkiden aldığını da gözardı edemezsiniz.

Bu mesele klasik belağat alimlerinin, "delâletler" üzerinde dururken farkettikleri bir konudur. *Urûsu'l-Efrâh* kitabında şöyle bir pasaj bulunmaktadır:

> ... Çözülmesi tasavvur edilemeyen bir "mantıksal gereklilik" (luzûm-ı aklî) şart değildir. Aksine eğer genel veya özel örf bir olayın başka bir olayı izlemesini gerekli görürse ve bunlardan birinin getirilmesi diğerinin de onu izlemesini sağlayacak biçimde cereyan ederse; bu durum "zihinsel gereklilik" (luzûm-ı zihnî) için yeterlidir... Bilinmesi gerekir ki, örfî gereklilik; istiare, kinaye ve teşbihe ihtiyaç duymaları sebebiyle, edebiyatçıların oluşturduğu bir terim olup mantıkçılar sadece "luzûm-ı aklî"ye itibar ederler...[169]

el-İdâh kitabında ise şu ifadeler yer almaktadır:

> Burada aklın ispatlayacağı türden bir gereklilik şart değildir. Bilakis örf veya başka nedenlerden ötürü, muhatabın sahip olduğu inancın çıkardığı "lüzum" yeterlidir.[170]

İşte bu eski alimler, sizin de gördüğünüz gibi, edebî cümlelerin kurulmasında, mutahapların sahip oldukları inançların etkisi olduğunu kabul ediyor ve aynen şöyle diyorlar: *"Kur'an, cahiliye Araplarının inandıkları ve iddia ettikleri şeyler üzerinde nazil olmuştur."* Bu tesbit bize gösteriyor ki, Kur'an kıssalarında geçen bütün olay ve haberlerin, tarihsel

168 Reşid Rıda, *age*, c. I, s. 399.
169 *Şurûhu't-Telhîs*, c. III, s. 173.
170 *Age*, c. III, s. 372.

açıdan vukû bulması şart değildir. Çünkü Kur'an, eşi-benzeri olmayan (mucize) edebî (beyânî) tablolarında, Arapların savunduğu, iddia ettiği ve inandığı şeylerle yetinmektedir. Şurası aşikardır ki, kıssa Arap edebiyatı biçimlerinden biridir ve Kur'an, *Ashâb-ı Kehf* ve *Zü'l-Karneyn* kıssalarında; muhatapların bildikleriyle yetinmiştir. Bu yüzden; hiçbir kimsenin Kur'an kıssalarında vakıaya veya tarihe ters noktalar olduğu şeklinde itirazda bulunması doğru değildir.

Kur'an'ın özellikle, kimi peygamberlerin kıssalarına yer verip kimilerine yer vermemesi; kimi peygamberlerden uzun uzadıya bahsetmesi, Hz.Muhammed(s)'in hayatındaki bazı olayları anlatırken *"tehîr"* (geriye bırakma) ve bazı olayları da anlatırken *"ta'cîl"* (öne alma) tarzını kullanması, peygamber gönderilen toplumun dilini vahiy ve peygamberlik dili olarak seçmesi; bütün bu hususlar, Kur'an'ın kıssaları anlatırken, "tarih" bilgisi vermeyi amaçlamadığının kanıtıdır.

Kur'an'ın yaptığı edebî işlem şu iki eksen üzerinde hareket etmektedir:

1. Olayların, olayların kahramanlarının ve haberlerin (ahbâr) tarihsel anlamlarından soyutlanması.
2. Duyguları harekete geçirmek ve reaksiyon elde etmek için bu materyallere tam bir yetkinlik kazandırılması.

Burada hedef, öğüt ve ibret vermek, müjdeleyip uyarmak, yol gösterip irşad etmek, İslamî mesajı savunup onu muhaliflerin benliklerine yerleştirmekten ibarettir.

Bütün bu hususlar, Kur'an'ın bu tarihsel meselelerdeki belirli bir veriye inanılmasını istemediğinin delilidir.

Bu yüzden, araştırma ve inceleme yapabilmesi için, insan aklının önündeki alanı genişletmemiz bizim görevimiz veya Kur'an'ın bizim üzerimizdeki bir hakkıdır. Aklın, bu araştırmalardan hareket ederek, bu konularda farklı sonuçlara varması sakıncalı olmasa gerektir. Bu husus, Allah'ın muradına veya Kur'an'ın amacına ters bir durum da değildir. Çünkü Allah kıssalar dolayısıyla "tarih" öğretimini amaçlamamıştır. Kur'an kıssalarının temel amacı ibret ve öğüt vermek gibi hedeflerdir.

Buradaki *"farklılık"* ancak ve ancak çevrenin tasavvur ettikleri ve tarihten bildiklerine ilişkin bir farklılıktır. Hiçbir kimse çıkıp da Arap coğrafyasında yaşayan insanların tarihe dair bildiklerinin (tamamen) gerçek ve doğru olduğunu söylememiştir. Hiçbir kimse, Arapların dimağlarında bulunan tarih tasavvurlarına muhalefet etmeyi, küfr ve ilhad olarak nitelememiştir. Aksine, tarihin düzeltilmesi, hayal ve vehimlerden arındırılması için bu muhalefet gerekli bir iştir.

Zannediyorum ki, müfessirlerin problemlerini çözen, oryantalist ve misyonerlerin itirazlarını reddeden bir teoriyi ortaya koymadaki gayemizi ve bu teorinin ancak ve ancak şu gerçeği dile getirdiğini anlamışsınızdır: Kur'an kıssalarındaki tarihsel meseleler, Peygamber(s)'in muasırlarının tarihle ilgili bildikleri zihinsel tablolardan başka bir şey değildir. Onların bildiklerinin tamamen vakıaya uygun olması gerekmediği gibi; Kur'an'ın bu meseleleri tashih etmesi veya hakiki ve vakii vechesine çevirmesi de gerekli değildir. Çünkü Kur'an, benzeri ortaya getirilemeyen beyanını, o dönem Araplarının, çevrenin ve muhatapların bildikleri üzerine kurmuştur.

Burada muhtemelen, birçoklarının dediği gibi, bu tür bir yorumlama tarzı (tefsîr), bazı Kur'an nasslarıyla, Kur'an kıssalarının *"hak"* (gerçek) diye nitelenmesiyle ve *"iftirâ"* vurgusu yapılan ayetler ile çelişmektedir, diyebilirsiniz. Bu sebeple herhangi bir çelişkinin sözkonusu olmadığını sizlere göstermek için, bu ayetler üzerinde durmamız gerekmektedir. İftira (yalan) isnadını reddeden ayetlerle konuya başlayabiliriz.

I- Şöyle diyebiliriz: Allah'a yalan isnadını (iftirâ), reddeden ayetlerin, kıssalardaki edebî ögelerle ve bu kıssalarda bulunan olay ve kahramanlara ait tablolarla bir ilgisi yoktur. Tam aksine bu ayetler, dinî bir kitab olarak, tüm Kur'an ile ilgilidir. Kur'an'ın Yüce Yaratıcı veya Hz. Muhammed (s) ile ilişkisi yani metin sahibinin kim olduğuyla alakalıdır. Metnin sahibi Yaratıcı (Allah) mıdır ve o metni (Allah) Peygamber'e (s)'e indirmiş midir, yoksa metnin sahibi peygamber midir ve o, bu Kur'an'ı ve kıssaları -iftirâ kabilinden- Allah'a mı nispet etmiştir?

Bu mesele, sözkonusu ayetlerin odak noktasını teşkil eden, klasik müfessirlerin dikkatinden kaçmayan ve Kur'an pasajlarında açıkça görülen bir durumdur.

Allah'a yalan isnad eden veya O'nun ayetlerini yalanlayandan daha zalim kim vardır (7/37, 10/17, 6/21, 93).

Bu ayetin tefsiriyle ilgili olarak Râzî tefsirinde şöyle bir açıklama bulunmaktadır.

Bil ki, bu ayetin daha öncesi ile ilişkisi açıktır. Çünkü kafirler Peygamber'den, kendisinden olduğunu söylediği bir Kur'an istemişler; Kur'an'ı Peygamber'in zâtına nispet etmişler; Kur'an da bu istek ve tavrın tutarsızlığını, Kur'an'ın ancak ve ancak Allah'ın vahiy ve tenzili ile geldiğini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Ayet, eğer bu Kur'an Allah tarafından indirilmeseydi; Allah adına söz uydurmamdan ötürü, dünyada benden daha zalim kimse olmazdı, anlamına gelmektedir. Olayın hiç de böyle olmadığı ve Kur'an'ın kaynağının vahiy olduğu ispatlanınca; dünyada sizden daha bilgisiz ve zalim hiç kimse yoktur, denilmiş; çok açık bir biçimde, Kur'an'ın Allah sözü olduğu ortaya konulmuştur. Eğer siz bu gerçeği inkar etmiş iseniz; Allah'ın ayetlerini yalanlamışsınız demektir. Bundan; sizin insanların en zalimi olmanız sonucu çıkar.[171]

Bu durum, Kur'an pasajlarından net bir biçimde anlaşılmaktadır. Mesela, (müşrikler) *"İnkâr edenler "Bu Kur'an, Muhammed'in uydurmasıdır, ona başka bir topluluk yardım etmiştir." dediler de haksızlık ettiler ve asılsız bir söz uydurdular."* (25/4) dediklerinde; Kur'an onlara, *"De ki: "Onu, göklerdeki ve yerdeki gizlilikleri bilen indirmiştir. Şüphesiz O, bağışlayandır, acıyandır."* (25/6) ayeti ile cevap vermiştir. Bunun anlamı şudur: Kur'an Peygamber (s)'e Allah tarafından indirilmiştir. O, Kur'an'ı uydurmamış ve bu hususta ona başkaları yardımda bulunmamıştır.

Kur'an müşrik toplumun bu iftirasına Peygamber'in cevap vermesini istiyor ve ona şöyle söylüyor:

Veya "Onu uydurdu." derler. De ki: "Eğer onu uydurdumsa, beni Allah'a karşı hiçbir şekilde savunamazsınız. O, Kur'an hakkında yaptığınız taşkınlıkları daha iyi bilir. Benimle sizin aranızda tanık olarak, O yeter. O, bağışlayandır, acıyandır (46/8).

171 er-Râzî, *age*, c. IV, s. 571.

Yoksa sana "Onu uydurdu" mu? diyorlar. De ki: "Eğer, onu ben uydurdumsa, suçu bana aittir. Ama ben, sizin işlediğiniz suçlardan uzağım." (11/35).

Bunun anlamı şudur: Kur'an Allah tarafından gönderilmiştir, Peygamber'in Kur'an'ı uydurması mümkün değildir; zira iftira sahipleri cezalandırılır; insanlar Allah'a karşı onu hiçbir şekilde koruyamazlar. Kur'an Peygamber'in dikkatini çekip, Kur'an düşmanlarını tehdid ederken şöyle söylüyor:

Allah'a karşı yalan uyduran veya O'nun ayetlerini inkâr edenlerden daha çok haksızlık eden kim olabilir? Doğrusu, haksızlık yapanlar başarıya ulaşamazlar (6/21, 93).

Kur'an, Peygamber'in Kur'an karşısındaki konumu ile ilgili müşriklerin söylediklerini şu şekilde tasvir etmektedir.

Ayetlerimiz, onlara açık açık okunduğu zaman, Bize kavuşmayı ummayanlar, "Bundan başka bir Kur'an getir veya bunu değiştir." dediler. De ki: "Onu kendiliğimden değiştiremem. Ben ancak bana vahyolunana uyarım. Doğrusu, Rabbime karşı gelirsem, büyük günün azabından korkarım (10/15).

Onlara bir ayet getirmediğin zaman, sen bir tane derleseydin ya! derler. De ki: "Ben ancak Rabbim tarafından bana vahyolunana uyarım. Bu kitap Rabbinizden gelen, göz açıcı belgeler olup, inanmış bir topluma yol gösterme ve rahmettir (7/203).

Andolsun, onların "Muhammed'e şüphesiz bir insan öğretiyor." dediklerini biliyoruz. İşaret ettikleri insanın dili yabancıdır. Oysa, bu Kur'an, apaçık, düzgün bir Arapçadır (16/103).

Sizin de gördüğünüz gibi sorun, Kur'an kıssalarının bu yönü ile, yani, Kur'an'ın vahiy (s) kanalıyla gelmesine karşın Hz. Muhammed'e nispet edilmesi sorunuyla ilişkilidir. Kur'an bu konuda da son sözünü söylemiş ve kıssaların Peygamber'den değil Allah'tan geldiğini vurgulamıştır.

Şunu söyleyebiliriz: Bilimsel sorumluluk, Kur'an kıssalarıyla ilgili bu sorunu araştırırken, Kur'an'ın durduğu sınırda durmamızı gerekli kıldığı gibi; aynı zamanda, genellemelerde bulunmamamızı da gerekli kılmaktadır. Yûsuf kıssası neredeyse içinde *"uydurma"* (iftira) sözü geçen bir ayetle sona eren tek kıssa olma özelliğini taşımaktadır. Bu ayet şudur:

Andolsun, peygamberlerin olaylarında aklı olanlar için ibretler vardır. Bu uydurulacak bir söz değildir. Fakat o, kendinden öncekileri doğrulayan, herşeyi uzunca anlatan, inanan bir topluma bir doğruluk göstergesi ve rahmettir (12/111).

Açıkça görülüyor ki, kıssanın içinde bulunan, Yusuf'un kardeşleri ile ilgili sözler de dahil olmak üzere, bu kıssayla, Kur'an, kendisinin semadan inmiş olduğunu ispatlamaktadır.

Burada isabetli olan, ayetleri bu bağlamda yorumlamamız, bunları (hak nitelemesini) kıssalarla sınırlamamamız ve kıssaların anlattığı olayların vukû bulduğu yada bulmadığını söz konusu etmememizdir. Çünkü bu konu, teğet geçilen bir durumdur. En azından konuya ihtiyatlı yaklaşmak gerekir.

II. *"Doğrusu, işte gerçek olay budur: Allah'tan başka tanrı yoktur. Doğrusu, ulu ve bilge olan elbette Allah'tır."* (3/62).

Elçilerin başlarından geçenlerden, senin yüreğini pekiştirecek herşeyi sana anlatıyoruz. Bunlarda sana gelen gerçek, inananlara bir öğüt ve hatırlatmadır (11/120).

Bu tür ayetlerde, Kur'an'ın bazı kıssaları *"hak"* şeklinde nitelemesine gelince; burada *"hak"* ifadesiyle kastedilenin sadece tarihsel olaylar olduğuna dair kesin bir delâlet/işaret yoktur.

Bilakis tercihe şayân olan görüş, buradaki *"hak"* niteliğinin, bu kıssalarla dile getirilmek istenilen dinî talimatlar ve kıssaların hadefleri için kullanılmasıdır.

Darb-ı mesel olarak geçen ayetlerdeki bu *"hak"* nitelemesini açıklayan şu pasajı önünüze getirmemizin yerinde olacağı kanaatindeyim. *Menâr* tefsirinde şunlar söylenilmiştir:

Yüce Allah burada iki grup insan olduğunu belirtmiştir.

Doğrusu, Allah bir sivrisineği ve ondan küçük olanı örnek olarak vermekten çekinmez. Ancak, inananlar, bunun Rablerinden bir gerçek olduğunu bilirler. İnkârcılar ise "Allah bunu örnek vermekle neyi anlatmak istedi" derler. O, bu örnekle, birçoğunun saptığını ve birçoğunun da yola girdiğini gösterir. Ancak, Allah onunla sadece yoldan çıkmışların saptığını ortaya koyar (2/26).

> Çünkü, esasen, hak da bir noksanlık yoktur. Allah kelamı "hak" sıfatı ile nitelendikten sonra, bunun yanında bir noksanlık söz konusu olmaz. Allah insan benliğini etkileyici özelliği olmasından ötürü bir şeyin "hak" olduğunu açıklayıp vurguladığı ve ona tabi olmayı önceliyediği için o şey "hak"tır.[172]

Sizin de beni onaylayacağınızı zannediyorum ki, verilen örneğin *(darb-ı mesel)*, *"hak"* sıfatı ile nitelenmesi, hiçbir şekilde bu örnekte anlatılan her durumun, gerçekten vukû bulduğu, pratikte gerçekleştiği; bu örneklerde canlandırıldığı için Kur'an'ın anlattığı bu tabloların, tamamen tarihsel tablolar olduğu anlamına gelmez; *Menâr* yazarının açıkladığı gibi, bu *"hak"* nitelemesi ile; sözkonusu örneklerin, *"hakkı"* açıkladığı ve onları zihinlere yerleştirdiği hususu kastedilmektedir.

Kur'an kıssalarını niteleyen şu sıfatın mahiyetini kavramanızı arzu ediyorum.

Kuşku yok ki bu hak kıssadır (3/62).

Bu ayet ile ilgili olarak *Râzî* tefsirinde şu sözler yer almıştır.

> (Buradaki) kıssa, insanları dine hidayet eden, hak yolu gösteren ve kurtuluş reçetesi sunan hususları kapsayan sözlerin toplamıdır.
>
> *Bunlar Allah'ın ayetleridir. Onları sana dosdoğru okuyoruz; şüphesiz ki sen gönderilen peygamberlerdensin* (2/212).

Bu ayet hakkında da (Râzî) şunları söylemiştir:

> Bil ki, "bunlar" (tilke/تلك) sözcüğü "Binlerce kişi iken ölüm korkusuyla yurtlarından çıkarılan kişilerin" kıssasına işaret etmektedir. Ayette geçen "hak: gerçek", sözcüğü birkaç şekilde anlaşılabilir ki, bunlardan birisi şudur: "Bu kıssanın anlatılma sebebi, Hz. Muhammed ve onun ümmetinin, tıpkı daha önceki inanmış toplumların yaptıkları gibi, cihatta karşılaştıkları zorlukları göğüslemeleri hususnda ibret almalarıdır.[173]

Her iki pasajda açıkça görüldüğü gibi; *"hak"* nitelemesi olaylarla ilgili değil; dinî direktiflerle ilgilidir.

172 Reşid Rıda, *age*, c. I, s. 237.
173 er-Râzî, *age*, Al-i İmran 3/62. Bakara 2/212. ayetlerin tefsiri (Ç).

Elçilerin başlarından geçenlerden, senin yüreğini pekiştirecek herşeyi sana anlatıyoruz. Bunlar da sana gelen gerçek, inananlara bir öğüt ve hatırlatmadır (11/120).

Bu ayet ile ilgili olarak yine Râzî şöyle söylemektedir:

Allah bu tablo içinde üç kavrama yer vermiştir; hak, mevize ve zikr. Burada "hak", tevhid, adalet ve nübüvvete delâlet eden burhanlara işaret etmektedir.[174]

Kadı Abdul-Cebbâr *"Kuşku yok ki bu hak kıssadır."* (3/62) ayetinin üzerinde dururken; kıssanın biçimi ve yapısını niteleyen bir sıfat olarak veya kıssada tarihsel ögeler bulunması itibarıyla değil, kıssalardaki gerçek dinî prensiplere iman etmeye sevkeden, duygusal reaksiyonları sağlayıcı özelliği taşıması itibarıyla, *"hak"* niteliğinin kullanılması uygun düşer, kanaatine varmıştır. Bu yüzden onun, bu ayeti *"... böylece uyardığı ve korkuttuğu için..."* ifadesiyle birlikte değerlendirdiğine şahit olmaktayız.[175]

İnanıyorum ki, bu görüş, kavranması ve kabul edilmesi zor olmayacak derecede açıktır. Demek ki, ayette geçen *"hak"* nitelemesi ile kıssalarda anlatılan olayların detaylarının nitelenmesi gibi bir amaç sözkonusu olmayıp; ancak ve ancak kıssada yer alan dinsel direktiflerin veya bu kıssa ve örneklerin inme sebeplerinin nitelenmesi amaçlanmaktadır.

Bu bölümün konuları içinden üzerinde ittifak etmeyi istediklerimizi şöyle özetleyebiliriz:

1. Bir sûre içinde tek bir kıssa veya kıssalar topluluğuna yer verirken, Kur'an'ın hedeflendiği amaç, dinsel gerçeklerin çıkarımıdır.
2. Bu gerçeklerin çıkarımı için belirli bir anlama yöntemi gereklidir. Bu yönteme göre kıssalar edebî açıdan analiz edilmelidir. Nitekim, temsîl ve temsîlî kıssa üzerinde dururken Zemahşerî bu meseleye işaret etmiştir ki, onun söylediklerini bu bölümün başlangıcında zikretmiştik.

174 er-Râzî, *age*, Hûd 11/120. ayetin tefsiri (Ç).
175 Kadi Abdulcebbar, *age*, s. 62.

3. Kur'an kıssalarındaki olaylar ve şahıslar, kıssadaki yapıyı oluşturan ögelerdir. Bu ögeler bazen tarihsel, bazen kurgusal olabilir; bazen de insanların zihinlerinde yer eden inanç ve kabullere ait tablolar olabilir.
4. Yapıyı oluşturan bu ögeler genellikle ilgili çevrede mevcuttur. Kur'an ortada bulunan bu mevcuda dayanmıştır. Çünkü Kur'an, tarihsel verileri tashih etmek üzere nazil olmamış, ancak ve ancak, ibret ve öğüt vermek için inmiştir, bu hususta toplumdaki inanç ve kabuller muhafaza edilmiştir.
5. Yoruma ihtiyaç duyanlar için bu tür yorum kapıları açık olmalıdır..

B. KUR'AN KISSALARINDA ÖGELER

Kur'an kıssalarındaki ögelerin dağılımı, tıpkı her kısa edebi öyküde olduğu gibidir. Bu tür sanatsal çalışmalarda olduğu gibi, (Kur'an kıssalarında da), tek bir öge öne çıkartılır, dikkatler ona çekilir. O kadar ki, bu öge, kıssa veya kısa öykünün baş köşesine oturur ve bunun dışındaki diğer ögeler, neredeyse tamamen geri plana atılmış ve unutulmuş gibidir. Bu yüzden, herhangi bir Kur'an kıssasında, olay, şahıs ve diyalog ögelerinin tamamının toplanmış ve bunlardan her birinin, kıssada sahip olduğu değer ve öneme göre dağıtılmış olduğunu göremeyiz. Şöyle ki, bu ögelerden her hangi birisi gizli kalırsa, sanatsal denge ortadan kalkar ve anlatımsal yapının temellerinden birisi yıkılmış olur. Çünkü, roman veya uzun hikayelerde, bu ögelerin mutlaka bulunması gerekli görülmektedir.

İstisnaî olarak, Yusuf (a) kıssasında, tüm bu ögelerin toplandığını ve sanatsal bir biçimde dağıtıldığını görüyoruz. Fakat bu durum, kıssaların geneli için sözkonusu değildir. Çünkü, Kur'an genelde, roman ve uzun öykülerdeki anlatım tarzını değil, kısa öykülerdeki anlatım tarzını esas almaktadır.

Kur'an kıssalarındaki ögelerin dağılımı, İslam mesajının gelişimine paralel olarak gelişim göstermekte ve onunla birlikte, aynı alanda hareket etmekteydi. Bu yüzden şu hususları müşahade ediyoruz:

1. Korkutma ve uyarma eylemlerinin hedeflendiği kıssalarda, *"olaylar"* ögesi ilk göze çarpan ögedir.
2. Peygamber'e ilham, coşku ve heyecan vermenin, ayrıca Peygamber'in ve ona tabi olan müminlerin kalplerinin yatışmasının amaçlandığı kıssalarda *"şahıslar"* ögesi, ilk göze çarpan ögedir.
3. İslam mesajının savunulması ve ona dönük muhalefetin kırılmasını hedefleyen kıssalarda *"diyalog ögesi"* ilk göze çarpan ögedir.

Kur'an'da kıssa anlatım sanatının gelişimiyle ilgili olarak, özel bir bölüm açtık. Orada, bu hususları detayları ile görmüş olacağız. Ancak burada, kıssalardaki ögelerin dağılımının, İslamî mesajın ilerlemesi ve gelişmesine nasıl tabi olduğunu görebilmemiz için, tek bir kahraman etrafında dönen Kur'an kıssalarını seçmek istiyoruz.

Seçmek istediğimiz kıssa "Salih" veya *"Semûd"* kıssasıdır. Şu kıssaları birlikte okuyalım:

Semûd kavmi azgınlığı yüzünden peygamberlerini yalanladı. En saldırganları öne atıldığı zaman,. Allah'ın elçisi onlara, "Allah'ın devesine ve onun su hakkına dokunmayın." demişti. Ancak onu yalanladılar ve deveyi kestiler. Bunun üzerine Rableri, suçlarından dolayı onları kırıp geçirerek yerle bir etti. O bu işin sonucundan korkmaz (91/11-15).

Semûd da uyarıları yalanladı. "İçimizden bir insana mı uyacağız? O zaman biz sapkınlık ve delilik etmiş oluruz. Kitap aramızda ona mı verilmiş? Hayır! O pek yalancı ve kendini beğenen şımarığın biridir." dediler. "Yarın, kimin pek yalancı ve kendini beğenen şımarık olduğunu bileceklerdir. Doğrusu, onları denemek için, dişi deveyi gönderen biziz. Onları gözetle ve dayan. Onlara, herkesin sırasında hazır bulunmak üzere, suyun aralarında bölündüğünü bildir." demiştik. Ama bir arkadaşlarını çağırdılar, o da aldı deveyi kesti. Benim azabım ve uyarmam nasılmış? Doğrusu üzerlerine bir çığlık gönderdik de ağılcının kullandığı kurumuş otu gibi oldular. Andolsun, Kur'an'ı hatırlatma olsun diye kolaylaştırdık; hatırlayıp anlayan var mıdır? (54/23-32).

Semûd toplumu ve Salih peygamber hakkında ilk nazil olan sûrelerden, Şems ve Kamer sûrelerinde geçen iki kıssa-

da, ilk göze çarpan öge olarak, toplumların başından geçen olayları-müsibetleri görüyoruz. Çünkü burada amaç, inkarcıları korkutmak-tehdit etmektir. İnsanı, korkutmak suretiyle, olumsuz tavrından vazgeçirmek, inkar ve inattan çevirmek için, toplumların başlarına gelen olay ve felaketlerin anlatımından daha etkili bir tasvir olabilir mi? Bu yüzden "olaylar" ögesi öne çıkmış ve burada diğer ögeler geri planda kalmıştır. Peygamber'in, kendisini Allah'ın elçisi olarak ilan ettiği, risaletinin ilk günlerindeki psikolojik durumuna uygun düştüğü için bu öge seçilmiştir.

İleriye doğru bir adım daha atıp, Araf ve Şuara sûrelerindeki kıssaları okursak, kıssalardaki yapı sanatında bir gelişim meydana geldiğini gözlemleriz ki birincisi şudur:

Semûd kavmine de kardeşleri Salih'i gönderdik. O, "Ey kavmim! Allah'a kullak edin, O'ndan başka tanrınız yoktur. Rabbinizden size bir açık belge geldi. Bu, Allah'ın dişi devesi size bir delildir. Onu bırakın, Allah'ın toprağında otlasın ve ona bir kötülük etmeyin. Yoksa can yakıcı azap sizi yakalar.

"Allah'ın sizi Âd kavmi yerine getirdiğini, ovalarında köşkler kurup, dağlarında kayadan evler yonttuğunuz yeryüzüne yerleştirdiğini hatırlayın. Öyle ise Allah'ın nimetlerini de anın ve yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın." dedi.

Kavminin ezenleri, ezilenlere dediler ki, "Salih'in, Rabbi tarafından gönderildiğini biliyor musunuz?" Onlar da "Doğrusu, onunla gönderilene inanıyoruz." dediler.

Ezenler, "Doğrusu, sizin inandığınızı biz inkâr ediyoruz." dediler.

Ve hemen deveyi kestiler ve Rablerinin buyruğuna başkaldırdılar ve "Ey Salih! Eğer sen gönderilen elçilerden biri isen, bizi korkuttuğuna uğrat." dediler.

Bu yüzden onları şiddetli bir titreme yakaladı ve oldukları yerde yüzüstü düşüverdiler.

Salih geri döndü ve "Ey kavmim! Rabbimin buyruğunu size iletim ve size öğüt verdim. Fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz." dedi (7/73-79).

İkinci kıssa da şudur:

Semûd kavmi de elçileri yalanladı.

Kardeşleri Salih onlara, "Allah'a karşı saygılı olmaz mısınız? Doğrusu, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim; artık Allah'ı

sayın ve bana itaat edin. Ben buna karşı sizden bir ücret istemiyorum, benim ücretim, ancak âlemlerin Rabbine aittir. Dağlarda ustaca neşeli olarak evler yontarken, bahçelerde, pınar başlarında, ekinler ve salkımları sarkmış hurmalıklar arasında, tam bu esnada güven içinde bırakılır mısınız? Artık Allah'a karşı saygılı olun ve bana itaat edin. Yeryüzünü düzeltmeyen, bozgunculuk yapan savurganların emirlerine itaat etmeyin." dedi.

Kavmi ona "Sen, şüphesiz büyülenmişlerden birisin; bizim gibi bir insandan başka bir şey değilsin. Eğer, doğru sözlü isen bir belge getir." dediler.

Salih "İşte, belge bu dişi devedir. Kuyudan su içmek hakkı belirli bir gün onun ve belirli bir gün de sizindir, sakın ona bir kötülük yapmayın, yoksa sizi büyük günün azabı yakalar." dedi.

Onlar ise deveyi kestiler; ama pişman da oldular.

Bunun üzerine onları azap yakaladı. Doğrusu, bunda bir ders vardır, fakat çoğu inanmamaktadır.

Rabbin şüphesiz güçlüdür, acıyandır (26/141-159).

Evet, bu iki sûredeki kıssaları okuduğumuzda, kıssalardaki yapı sanatında bir gelişim olduğunu gözlemleriz. Bu son kıssada kahramanlarının arttığını da görüyoruz. Daha önceki kıssada, sadece *Semûd*'dan bahsedilirken; sonraki kıssada, Salih'ten ve *Semûd* toplumundan bahsedilmiştir. Bir yerde Peygamber ile toplum arasındaki diyalog anlatılırken; başka bir yerde o toplumdaki kimi insanların diğerleriyle olan diyalogları anlatılmaktadır. Bir taraftan, yeryüzünde fesad çıkaran ve toplumun ıslâhını istemeyen, insanların iman etmelerine engel olan bozguncular olduğu anlatılırken; diğer yandan insanların Peygamber'den mucize istemeleri anlatılmaktadır.

Şahıslara ait tablolar gibi bazı ögeler geri plana itildiği halde, burada öge sayısının arttığını gözlemliyoruz. Gördüğümüz gibi, bu diyaloğun konusu,Hz. Muhammed (s)'in peygamber olarak gönderildiği ve Kur'an'ın inmekte olduğu dönemdeki Arap zihnini meşgul eden problemlerdir. Nitekim, toplumdaki gruplaşma ve bölünme, insanları Allah yolundan veya peygambere tabi olmaktan alıkoyma gibi, kıssada anlatılan durumun bir benzerinin, Hz. Muhammed'in risalet döneminde, Arap Yarımadası'nda da yaşandığını görüyoruz.

Neml sûresindeki (Salih-*Semûd* toplumu) kıssasına bakalım:

Andolsun ki, Semûd kavmine, kardeşleri Salih'i gönderdik. Hemen birbiriyle çekişen iki takım oluverdiler.

Salih, "Ey kavmim! Niye iyilikten önce, acele kötülük istiyorsunuz. Acınasınız diye Allah'tan bağışlanma dileseniz olmaz mı?" dedi.

Kavmi ona, "Senin ve beraberindekiler yüzünden uğursuzluğa uğradık." dediler. Salih, "Uğursuzluğunuz Allah katındandır; belki imtihana çekilen bir toplumsunuz." dedi.

O şehirde, yeryüzünde bozgunculuk yapan, düzeltmeye uğraşmayan dokuz kişi vardı.

Bunlar, "Biz gece ona ve ailesine baskın verelim, sonra da onun dostuna, ailesinin yok edilişinde bulunmadık, şüphesiz biz doğru söylüyoruz, diyelim." diye aralarında Allah'a yemin ettiler.

Onlar bir tuzak kurdular, ama onlar farkına varmadan, biz de onlara bir tuzak kurduk.

Tuzaklarının sonunun nasıl olduğuna bir bak! Biz onları ve kavimlerinin hepsini, yerle bir ettik.

İşte, yolsuzlukları yüzünden ıpıssız kalan yurtlar! Bunda, bilen bir toplum için şüphesiz ders vardır.

İnanan ve Allah'a karşı saygılı olanları kurtardık (27/45-53).

Bu kıssanın, bütün açıklığıyla, İslam'ın tebliğ sürecini takip etmekte ve ondan beslenmekte olduğunu görmekteyiz. Burada yeni ögeler kendini göstermektedir: İçgüdüler ve duygular ögesi ile kaza ve kader ögesi... Düşmanlık varabileceği son noktaya ulaşınca; Peygamber'in çektiği sıkıntı da en son sınırına dayanmış; toplumun ikiye bölünmesi sebebiyle, insanlar Peygamber'de uğursuzluk görmeye başlamışlardı. Toplum Peygamber'i yalanlamış ve ona meydan okumuş, fakat henüz bir mucize gelmemiş, dolayısla bir azap da inmemişti. Ortada sadece bir tek yol kalmıştı ki, o da suikasttı. Peygamber'i ortadan kaldırmak için, ona bir komplo düzenlediler. Komplo düzenleyenler, çevrelerini de ifsad eden ve ıslah olmayan dokuz kişiydi. İşte tam burada kader olaya müdahale ediyor, Peygamber'i suikastten kurtarıyor ve o topluma azap indiriliyor.

Böylece, sanatsal etki ile çevre, İslamî tebliğ süreci ile Kur'an kıssaları arasında bir ilişki bulunduğunu, kıssayı oluşturan ögelerin, her bir kıssada bu koşullara tabi olarak dağıtılmış bulunduğunu ispatlamaya geçebiliriz. Fakat şimdi bu kadarla yetiniyoruz ve Kur'an'daki kıssalarda bulunan bütün ögeleri topluca ele almak; bu ögelerin bir kıssa içindeki dağılımı konusunu ise *"Kur'an'da Kıssa Sanatının Gelişimi"* bölümündeki Yusuf (a) kıssası ile ilgili yapacağımız analizde ele almak istiyoruz.

Ancak burada, düşünce ve görüşler konusunu gözardı ettiğimizi de itiraf ediyoruz. Çünkü bu araştırmanın ilk bölümündeki "Değerler" konusu üzerinde dururken, bu hususlara değinmiştik. Bu yüzden, hemen "Şahıslar" ögesiyle söze başlayabiliriz.

1. Kur'an Kıssalarında Şahıslar

"Şahıslar" ögesiyle, sadece Allah'ın kulları olan insanî kişilikleri kastetmiyor ve sözü sadece onlarla sınırlamıyoruz. Zira biz, kıssada aktif rol oynayan, ifade ve düşüncelerin çıktığı olayların meydana gelmesini sağlayan her kişiliği "şahıslar" ögesi içerisinde değerlendiriyoruz. Buna göre, melekler ve cinler, kuşlar ve böcekler, sonra da erkek ve kadın olarak insanlar, Kur'an kıssalarındaki kişilikleri oluşturmaktadır.

a) Kuşlar ve Böcekler: Bu canlıları tek bir kıssada, Neml sûresindeki Süleyman kıssasında görmek mümkündür. Burada *Çavuşkuşu (hüdhüd, taraklı kuş)* ve *karınca* karşımıza çıkar. Bu iki hayvanın kıssada, herhangi bir şahsın üstlendiği gibi rol üstlendiğini görüyoruz.

Karıncalardan biri, diğer karıncaları uyarıyor ve başlarına gelebilecek felaket konusunda onları korkutuyor. Bu nedenle, Süleyman ve ordusunun çiğnememesi için, karıncaların yuvalarına girmelerini istiyor. Süleyman karıncanın sözlerine gülümseyerek şöyle dua ediyor:

> *Sonunda, karıncaların bulunduğu dereye geldiklerinde bir karınca, "Ey karıncalar! Yerlerinize girin, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin." dedi.*

Süleyman, onun sözüne gülümseyerek, "Rabbim! Bana ve ana babama verdiğin nimete şükürde, hoşnut olacağın işi yapmakta beni istekli kıl, rahmetinle, beni iyi kullarının arasına koy." dedi (27/18-19).

Çavuşkuşu (Hüdhüd) Süleyman'ın karşısında; bu Peygamber'in, diğer ülkeler hakkında, bilmediği bilgilerden haberdar olan; *Kraliçe (Belkıs)* ve Onun kavmiyle ilgili Süleyman'ın bilmediklerini bilen bir kişilik olarak durmaktadır. O kadar ki, bu (kuş) geç kalması ve ortadan kaybolmasına, *"Ben senin bilmediklerini, öğrendim"* sözüyle karşılık vererek mazeret göstermektedir.

Kıssadaki manzaraya bakalım:

Süleyman kuşları araştırarak, "Çavuşkuşu'nu (Hüdhüd) niçin göremiyorum! Yoksa kayıplarda mı? Bana apaçık bir delil getirmelidir; yoksa onu ya şiddetli bir azaba uğratırım, yahut keserim." dedi.

Çok geçmeden Çavuşkuşu gelip, Süleyman'a, "Senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sana Sebe'den gerçek bir haber getirdim."

Oranın halkına hükmeden, herşeyden kendisine bolca verilen ve büyük bir tahta sahip olan bir kadın buldum.

Onun ve toplumunun Allah'tan başka güneşe secde ettiklerini gördüm. Göklerde ve yerde gizli olanları ortaya koyan, gizlediğiniz ve açıkladığınız şeyleri bilen Allah'a secde etmemeleri için, şeytan kendilerine, yaptıklarını güzel göstermiş, onları doğru yoldan alıkoymuştur. Bunun için doğru yolu bulamazlar.

"Yüce arşın sahibi olan Allah'tan başka tanrı yoktur." dedi.

Süleyman "Doğru mu söylüyorsun, yoksa yalancılardan mısın? Bakacağız."

"Şu yazımı götür, onlara at, sonra bir yana çekil, varacakları sonuca bak." dedi.

Kadın dediki: Ey ileri gelenler! Şüphe yokki bana çok şerefli bir mektup bırakıldı (27/20-29).

Çavuşkuşu, kıssada anlatılan kraliçe ve onun tebeasının yaşantısı ve dinî anlayışları konusunda çok dikkatli durumdadır. Onların, Allah'ın dışında, güneşe tapınmalarını ve secde etmelerini tuhaf karşılamakta; Şeytanın, bu topluma yaptıklarını güzel gösterdiğini, kraliçeyi ve onun ahalisini doğru

yoldan uzaklaştırdığını düşünmektedir. Çavuşkuşu daha da ileri giderek, Allah'a ibadet etmeye yönelten, Allah'ın gizliyi de açığı da bilmesi gibi sebeplere dikkat çekmektedir.

Çavuşkuşunun bu konumu, Râzî ve diğer kimi müfessirleri hayrete düşürmüştür. Çavuşkuşunun böyle isabetli düşünebilmesi ve ileri görüşlülüğü, Süleyman'ın farkına varamadığı şeyleri anlayıp farkedebilmesi, bu müfessire son derece ilginç gelmiştir.

Râzî, kıssanın yorumu ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

> I. Konu: Dinsizler bu kıssayı bazı açılardan eleştirmişlerdir...
>
> 3. Eleştiri: Cinler ve insanlar, Süleyman'a itaat halinde olduklarına göre, o, bütün dünyanın kralı olduğu halde; nasıl olur da Süleyman böyle büyük bir kraliçeyi bilemez. Oysa Süleyman'ın bulunduğu yer ile Belkıs'ın ülkesi arasında Çavuşkuşunun uçuşuyla ancak üç günlük bir mesafe olduğu ifade edilmektedir.
>
> 4. Eleştiri: Çavuşkuşu, Allah'ı, Allah'a secde etmenin farz oluşunu ve (Belkıs toplumunun) Allah'ı inkar edip güneşe taptıklarını, buna da Şeytanın neden olduğunu nasıl biliyor?[176]

Eğer bu tefsirciler sorunu, şahsiyetlerin sanatsal karakteri ve bu şahsiyetlerin, kıssada kendilerine biçilen rolleri oynamaları için varoldukları temeline göre araştırmış olsalardı, böyle bir hayrete ve savunma ihtiyacına düşmüş olmazlardı.

Ancak sorun, sanatsal açıdan bir miktar açıklamaya muhtaçtır. Şöyle ki, bazı öykülerde başrolleri hayvanlar oynamaktadır. Bu tür öykülerde hayvan, bakışların kendisine yöneldiği, kalplerin ve kulakların kendisine çevrildiği baş aktör olabilmektedir. *"Lassie"*nin kahramanlığını unutmamışızdır. Bu köpek, *Lassie Yuvaya Dönüyor*[177] isimli öyküde baş rolü üstlenmiştir. Öykünün bu kahramanının yüzünde, âdeta insani reaksiyonlar canlanmakta, bu köpeği beşeri duygular harekete geçirmektedir. Öyküde *Lassie*, ince insanî duygulara ve algılamalara sahip, üstün zekalı; seçkin bir insan gibi hareket etmektedir.

176 er-Râzî, *age*, Neml 27/20-29. ayetlerin tefsiri (Ç).

177 Bu eser *Lassie, Eve Dönüş* adıyla Türkçeye de bir çok yayınevi tarafından çevirilmiş; ayrıca, bu adla çekilen dizi film televizyonda oynatılmıştır (Ç).

Bu durum, sadece çağdaş edebiyatla sınırlı değildir. Klasik dünya edebiyatlarında bunun birçok türü vardır. Burada, Arap edebiyatındaki *Kelile ve Dimne*[178] isimli kitabı örnek vermemiz yeterlidir. Bu kitapta, kuş ve diğer hayvanların yaptığı işleri, bunların söyledikleri hikmetli söz ve misalleri gösteren yeterince uygun örnekler vardır.

Kanaatimize göre, müfessirleri şaşkınlığa düşüren sebep, onların müşahede ettikleri ve algıladıkları maddi alan ile olağanüstü olaylar ve mücizelerle ilgili sahip oldukları inançlar arasında tereddüt ve karmaşaya düşmeleridir.

b) Görünmeyen Varlıklar: Kıssalarda melekler, tıpkı insan sûretinde gelen varlıklar gibi anlatılmaktadır. Ancak ve ancak, kıssanın belirli bir aşamasına varıldıktan sonra, meleklerin farkına varılabilmektedir. İbrahim ve Lût kıssalarında, Zekeriya ve Meryem kıssalarında, melekler bu şekilde anlatılmıştır. Kanaatimize göre Davud'un kıssasında da aynısı olmuştur.

Melekler, İbrahim ve Lût'a misafir kılığında gelmişler; bu iki peygamber, gelenlere misafirlermiş gibi davranmışlar. İbrahim onlara ikramda bulunmuş ve yemek sunmuş; Lût ise misafirlerin başına bir musibet gelmesinden korkmuş ve sonuçtan kaygılanmış, ancak melekler onu teskin etmişlerdi. Her iki durumda da İbrahim ve Lût'un kendilerine gelen melekleri tanıyamadıkları sonucu ortaya çıkmaktadır.

Bu iki peygamberle melekler arasında geçen kıssalar şunlardır:

Andolsun, elçilerimiz İbrahim'e müjde getirdiler. "Esenlik olsun." dediler. O da "Esenlik olsun." dedi ve beklemeden hemen kızartılmış bir buzağı getirdi.

Onların ellerinin ona uzanmadığını görünce, durumlarını beğenmedi ve içine bir korku düştü. Onlar, "Korkma, doğrusu, biz Lût kavmine gönderildik." dediler.

178 *Kelile ve Dimne*, Vişnu mezhebine mensup bir Brahman tarafından kaleme alınan ve esasen Hind edebiyatının bir ürünü olmakla birlikte, Pehlevice, Süryanice, Arapça, Farsça, Türkçe ve bazı Batı dillerine tercüme edilen; tercüme edildikleri dillerin edebiyatında derin izler bırakan, ahlaki masallar mecmuasıdır. Bkz: *İslam Ansiklopedisi*, MEB, c. VI, s. 552 vd (Ç).

Bunun üzerine ayakta duran İbrahim'in karısı güldü. Biz de karısına İshak'ı ve İshak'tan sonra Yakup'u müjdeledik.

Karısı "Vay başıma gelene! Ben bir kocakarı, kocam da yaşlı iken, ben nasıl doğurabilirim? Doğrusu şaşılacak bir şey." dedi.

Onlar, "Ey ev hanımı! Allah'ın rahmeti ve bereketleri sizin üzerinizde iken, Allah'ın işine mi şaşıyorsun? O, övülmeye layık ve yücedir." dediler.

İbrahim'den korku gidip de müjde kendisine gelince, Lût kavmi hakkında bizimle tartışmaya başladı.

Doğrusu, İbrahim, içli, yumuşak huylu ve Allah'a yönelen biri idi.

Elçilerimiz "Ey İbrahim! Bundan vazgeç. Doğrusu Rabbinin buyruğu gelmiştir ve şüphesiz geri çevrilemeyecek bir azap onlara gelmektedir." dediler.

Elçilerimiz Lût'a gelince, onların yüzünden üzüldü ve onlardan dolayı göğsü daraldı. "Bu çetin bir gündür." dedi.

Kavmi kovalanırcasına ona doğru geldi. Daha önce kötü işler işliyorlardı. Lût "Ey kavmi! İşte şunlar kızlarım, Sizin için doğal olan onlardır. Allah'a saygılı olun. Konuklarımın önünde beni rezil etmeyin. İçinizde aklı başında kimse yok mudur?" dedi.

Andolsun, senin kızlarınla bir işimiz olmadığını bilirsin. Ve doğrusu, ne istediğimizi şüphesiz biliyorsun." dediler.

Lût, "Keşke size karşı bir gücüm olsa veya sağlam bir köşeye sığınsaydım." dedi.

"Ey Lût! Biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana ilişemiyeceklerdir. Geceleyin bir ara, ailenle beraber yola çık. Eşinin dışında kimse geri kalmasın. Doğrusu, onların başına gelen onun da başına gelecektir. Onlara verilen söz gün doğmasıdır. Gün doğuşu yakın değil midir?" dediler.

Buyruğumuz gelince onların altını üstüne getirdik ve üzerlerine de çamurdan pişmiş Rabbinin katında simgeli, yığından taş yağdırdık. Bunlar, haksızlık yapanlardan uzak olmaz (11/69-83).

Melek, Meryem'e de insan kılığında gelmiş, bu yüzden Meryem sıkıntıya düşmüş, korkmuş ve Allah'dan yardım dilemiştir.

Kitapta Meryem'i de an! O, ailesinden ayrılmış ve doğu yönünde bir yere çekilmişti.

İnsanlarla arasına bir perde germişti. Ona Cebrail'i gönderdik de ona düzgün bir insan şeklinde göründü.

Meryem, "Eğer, saygılı biri isen, senden Rahman'a sığınırım." dedi.

Cebrail, "Ben, ancak Rabbimin sana gönderdiği bir elçisiyim, sana temiz bir oğlan bağışlamak için geldim." dedi.

Meryem, "Bana bir insan dokunmamışken, ben kötü bir kadın da değilim, nasıl oğlum olabilir?" dedi.

Cebrail, "Bu senin için böyledir." dedi. "Rabbin, o bana çok kolaydır. O çocuğu insanlara bir işaret ve bizden bir rahmet kılacağız." dedi. Ve iş kesinleşip bitmiş oldu (19/16-21).

Aynı şekilde, Zekeriyya, mihrapta iken nida işitmekte, Davud'un yanına melekler girip onun korkmasına neden olmakta, *Harut* ve *Marut* adlı melekler bir insanın yapacağı işleri yapmakta yani insanlara sihir öğretip, onlara *"Biz imtihan vesilesiyiz."* (2/102) demektedir.

Yine aynı şekilde, özellikle Kur'an'ın nazil olduğu bir zaman diliminde, meleklerin, kıssada başrolü üstlendiği kıssaların çoğunda, onların olağanüstü şekillerde gelmedikleri ve aklın çizdiği sınırın dışına taşmadaklarını görmekteyiz. Öyle ki, o dönemde dünya ve özellikle de Arap Yarımadası birtakım vehimler ile doluydu. Bu vehimler, olaylar karşısında gözle görülmeyen varlıklara bir güç yüklemekteydi. Bu durum, sözkonusu (varsayılan güçleri), kıssalarda gerçek veya bilinen şahsiyetler olmaktan çıkartmakta ve bunları hayal dünyasının ördüğü başka varlıklara dönüştürmekte, sonuçta (kıssada) *"şahsiyet"* masalsı veya kurgusal bir hale dönüşüvermektedir.

Melekleri bir tarafa bırakıp cinlere baktığımızda, çok kapalı, net olmayan bir tablo ile karşılaşırız. Şöyle ki, cinler insan sûretinde kendilerini göstermemekte ve insan kılığında gelmemektedirler. Bu nedenden ötürü cinlere *"gizli güçler"* isminin verilmesi uygun düşmektedir. Zira, okuyup duyduklarımıza göre, biz insanlar, cinlerin hareketlerini farkediyor, onların reaksiyonlarını ve psikolojik etkilerini işitiyor ve dikkate alıyoruz, fakat -meleklerde olduğu gibi- onların maddi biçimlerini müşahade edemiyoruz.

Bize anlatılan kadarıyla söylersek cinler, Kur'an'ın indiği dönemde yaşayan bir Arabın söylediklerini söylemekte, bizim korktuğumuz şeylerden korkmakta, bizim huzur bulduğumuz şeylerde huzur bulmakta ve bir Arabın, Kur'an karşısında sergilediği tavrı sergilemektedir.

Tıpkı Araplarda olduğu gibi, cinlerin de kafir ve mümin olanları vardır. İslamî mesajın prensipleri ile ilgili olarak, Peygamber (s)'in kendi toplumuyla veya Arapların kendi aralarında tartıştıkları gibi, cinler de kendi aralarında tartışmaktadırlar.

Cin sûresi, o dönemdeki Arabın kurguladığı bütün bu durumları ve hatta cin müminlere, çölde insanlar için çok önemi olan, beşeri bir mükafatın (su), cinlere verileceğini anlatmaktadır:

İçimizde, içtenlikle boyun bükenler de kendilerine yazık edenler de vardır. Kendini Allah'a veren kimseler, işte onlar, doğru yolu arayanlardır. Kendilerine yazık edenlere gelince, onlar cehennemin odunları oldular.

Ama doğru yola girmiş olsalardı, onları denememiz için onları bol sulardık; kim Rabbini anmaktan yüz çevirirse, Rabbi onu gittikçe yükselen bir azaba uğratır (72/14-17).

Süleyman kıssasında cinlere ait başka tablolar da anlatılmaktadır. Peygamber (s)'den önceki Arap şiirinde ve özellikle de Nabiğa'nın şiirinde bu tablolara rastlamaktayız. Burada cinler; dalgıç, yapı ustası ve zincirlerle bağlanmış güçler olarak açıklanmışsa da her hâlükârda onların biçimleri çok kapalı haldedir.

Bunun üzerine, Biz de istediği yere onun buyruğu ile kolayca giden rüzgârı, bina Kur'an ve dalgıçlık yapan mahir şeytanları, demir halkalarla bağlı olan diğerlerini onun emrine verdik (38/36-38).

Gündüz bir aylık mesafeye giden ve akşam da bir aylık mesafeden gelen rüzgârı Süleyman'ın buyruğu altına verdik. Onun için erimiş bakır kaynağını su gibi akıttık. Rabbinin izniyle cinlerin bazılarını onun buyruğu altına verdik. Bunlar içinde buyruğumuzdan çıkan olursa ona ateşin azabını tattırırdık.

Süleyman ne dilerse, ona, köşkler, heykeller, büyük havuzlara benzer çanaklar ve taşınması güç sabit kazanlar yaparlardı.

Ey Davudoğulları! Şükrederek çalışın! Kullarımdan şükredenler pek azdır.

Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimiz zaman, onun ölümünü, cinlere, değneğini yiyen bir ağaç kurdu farkettirdi. O ölü olarak yere düşünce, ortaya çıktı ki, şayet cinler görünmeyeni bilmiş olsalardı, alçak düşüren bir azap içinde kalmazlardı (34/12-14).

Cinlerle ilgili iki tablo arasında bir fark bulunduğunu görebiliriz. Cin sûresindeki ilk tablo, birtakım düşünce ve görüşleri kabul edip etmeme, bazı fiil ve eylemleri yapıp yapmama konusunda, beşeri tablolara daha yakın iken; ikinci tablo; Arabın kurguladığına, onun, cin ve şeytanlarla ilgili olarak duyduklarına daha yakındır.

Bu bağlamda, İblis'i ve İblis'e ait gözle görülmeyen çeşitli tabloların olduğunu unutmayalım. Onun, yaratılış kıssasında Rabbine ve cennetten kovulma kıssasında da Adem'e karşı aldığı tavır; insanları kötülüğe düşürmek ve itaattan sıyrılmaları için, onları aldatma hususundaki saptırıcı zihniyetten bizi haberdar etmektedir. (Bu tablo) kibri ve böbürlenmeyi, bütün şiddet ve çıplaklığıyla gözlerimizin önüne sermektedir. Allah şöyle buyuruyor:

Andolsun, sizi yarattık, sonra size şekil verdik. Sonra meleklere, "Adem'e secde edin." dedik. Hemen secde ettiler. Ancak, İblis secde edenlerden olmadı.

Allah, İblis'e "Sana emrettiğim halde seni secde etmekten alıkoyan nedir?" dedi. O, "Beni ateşten, onu çamurdan yarattın, ben ondan üstünüm." dedi.

Allah, ona "İn oradan, orada büyüklenmek sana düşmez. Defol, sen alçaklardan birisin." dedi.

İblis, "İnsanların tekrar dirilecekleri güne kadar bana süre ver." dedi.

Allah, "Artık, sen süre verilmişlerden birisin." dedi.

İblis, "Öyle ise, beni azgınlığa ittiğin için, andolsun, senin doğru yolunda onlara karşı oturacağım."

"Sonra, onların önlerinden, ardlarından, sağlarından ve sollarından onlara sokulacağım ve çoğunu sana şükredenler olarak bulamayacaksın." dedi.

Allah, "Sen yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan defol. Andolsun, onlardan sana kim uyarsa, hepinizi cehenneme tıkacağım." dedi.

Allah, "Ey Adem! sen ve eşin cennette kalın ve istediğiniz yerden yiyin, yalnız şu ağaca yaklaşmayın, yoksa, haksızlık edenlerden olursunuz." dedi.

Şeytan, gizlenecek yerlerini kendilerine göstermek için onlara fısıldadı ve "Rabbinizin, sizi bu ağaçtan menetmesi, melek olmanızı veya burada temelli kalmanızı önlemek içindir." dedi.

Doğrusu, ben size öğüt verenlerdenim diye ikisine and etti.

Böylece onları aldattı. İkisi ağaçtan tattıklarında, gizlenecek yerleri kendilerine göründü ve cennet yapraklarından kendilerini örtmeye koyuldular. Rableri, o ikisine "Ben size o ağacı yasaklamamış mıydım? Şeytanın size apaçık bir düşman olduğunu söylememiş miydim?" diye seslendi.

Her ikisi, "Rabbimiz! Kendimize yazık ettik. Bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, şüphesiz kaybedenlerden oluruz." dediler.

Allah "Birbirinize düşman olarak aşağı inin. Yeryüzünde bir süreye kadar geçinip yerleşme hakkınız var." dedi.

Allah, "Orada yaşar, orada ölür ve oradan diriltilip çıkarılırsınız." dedi.

Ey Ademoğulları! Gizlenecek yerlerinizi örtecek giyimlik ve sizi süsleyecek elbise gönderdik. Saygınlık giysisi bunlardan daha iyidir. Bunlar, Allah'ın ilkelerindendir. Belki, düşünüp öğüt alırlar.

Ey Ademoğulları! Şeytan gizlenecek yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak ana babanızı cennetten çıkardığı gibi, sizi de asla şaşırtmasın. Zira, o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden, sizi görürler. Biz şeytanları inanmayanlara dost kılarız (7/11-27).

Burada İblis, Adem'e secde etmemekte, Allah'la karşılıklı konuşmakta, insan türünü ifsad edip saptıracağını söylemektedir. İblis, insanoğlunun atası Adem'le karşılaştığı ilk anda, hemen onu aldatmaya teşebbüs etmiş, sonuçta Adem ağaçtan tatmış ve cennetten çıkarılmıştır. İblis'in gücünü ve Adem'in de yeteneğini göstermesi açısından, Râzî'nin, Taha sûresindeki Adem kıssası üzerinde dururken yaptığı şu açıklamadan daha iyisini bulamayız:

Bilmelisiniz ki, Adem vakıası çok ilginçtir. Çünkü, Allah *"Ey Adem! Doğrusu bu, senin ve eşinin düşmanıdır. Sakın sizi cen-*

netten çıkarmasın, yoksa yorulursun. Zira cennette ne acıkırsın, ne de çıplak kalırsın; orada ne susarsın, ne de güneşin sıcağında kalırsın." (20/117-119) buyurmak sûretiyle, rahat ve genişlik içinde yaşamlarını sürdürmeleri hususunda Adem'i teşvik etmiş ve keza İblis de aynı şekilde, *"Sana sonsuzluk ağacını göstereyim mi?"* (20/120) diyerek, onların rahatlarının devamını; *"yok olmayacak bir hükümranlık."* (20/120) sözüyle, rahat bir yaşam va'd ederek, Adem'i saptırmak istemiştir. Allah'ın, Adem'i teşvik ettiği şey ile İblis'in Adem'i teşvik ettiği şey (görünüşte) aynı şeydir. Ne var ki, Allah, ağaca yaklaşmama sûretiyle; İblis de ağaca yaklaşmak sûretiyle Adem'in bu sonuca varacağını vurgulamıştır.

İblis'in, Adem'e secde etmekten imtina etmesi ve ona düşmanlığı sebebiyle lanetlenmesinden ötürü; Adem'in, İblis'i bütün içyüzü ile tanımasına rağmen, nasıl oldu da Adem, aynı yer ve bağlamda, İblis'in sözünü kabul etti ve yardımcısı ve mürebbisi bildiği Allah'ın sözüne arkasını döndü. Kim bu konuyu düşünürse, hayreti uzar gider ve sonuçta anlar ki, bu kıssa, şunu vurgulamaktadır: Allah'ın yazgısı önünde hiçbir engel duramaz. Allah'ın yazgısı ve takdiri olmaksızın; delil ne kadar berrak ve ne kadar kuvvetli olursa olsun; bir fayda sağlamaz.[179]

Râzî; Adem'in, Rabbi ve İblis karşısındaki pozisyonunu, İblis'in galip gelmesi ve Adem'in ona uymasını betimlerken isabet kaydetmiştir. Ancak biz, ikinci paragrafta söylediklerine katılmıyoruz. Çünkü biz, bu kıssayı, iman eden ile kibirlenip inkar eden iki taraf arasındaki çatışmayı; ikinci tarafın nasıl birinci tarafa galip gelmeye çabaladığını; İblis'in, Allah'a itaat ve imandan uzaklaştırmak için, boş vaatte bulunup Adem'i aldattığını; amacına ulaştığı böyle bir durumda da ondan uzak duracağını tasvir eden, sembolik bir kıssa olarak anlıyoruz

Şu Kur'an ayeti bütün açıklığıyla bu hususu vurgulamaktadır:

İş bittikten sonra, Şeytan: "Doğrusu, Allah size gerçek sözü vermişti. Ben de size söz verdim, ama caydım. Aslında sizi zorlayacak bir gücüm yoktu. Yalnız sizi çağırdım, siz de geldiniz. O halde beni yermeyin, kendinizi kınayın. Ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız. Daha önce de beni Allah'a

179 er-Râzî, *age*, Araf 7/11-22. ayetlerin tefsiri (Ç).

ortak koşmanızı inkâr etmiştim. Doğrusu, haksızlık yapanlara acıklı azap vardır (14/22).

Kur'an'daki Adem kıssanın sonu, özellikle de Kur'an'ın; Hz. Peygamber (s)'in muasırlarına hitab ettiği ayetler, bu duruma işaret etmektedir.

Her halükârda İblis, mütekebbir-zorba bir şahsiyet olarak görünmektedir. Ancak İblis'in geçtiği kıssaların ve bu kıssalarda onun oynadığı rolün farklılığına parelel olarak, İblis'in güç ve zalimliği de farklılaşmaktadır. İblis şahsiyeti de diğer kıssalardaki şahsiyetler gibi, çevrenin etkisine, çevreyi kuşatan şartlara ve Peygamber (s) ile onun çağdaşları arasındaki gerilimlere tabidir.

c) Erkekler: Kur'an kıssalarında birçok erkekten bahsedilmektedir. Bunlardan bazıları peygamberlerdir. *Adem, Nuh, Salih, İbrahim, İsmail, İshâk, Yakûb, Şuayb, Lût, Musa, Zekeriyya, Yahyâ, Eyyûb* gibi. Bazıları da ya sıradan insanlar veya krallar ve yüksek bürokratlardır. *Firavun, Hâmân, Azer, Lokman, (Yusuf kıssasında geçen), Vezir (el-Azîz), Nûh'un oğlu, Yusuf'un kardeşleri ve hapishane arkadaşları* gibi. Bütün bu şahsiyetlerin ortak özelliği şudur: Kur'an bu şahısların ayırdedici, bariz nitelik ve özellikleri hakkında yeterli detayları vermemiştir. Kıssalarda ayrıntılar yoktur; ırklar, çehreler ve yüz hatları belirgin değildir ki, bütün bu nitelikler, bir şahsiyeti diğerinden ayıran ve araştırmacıya, önündeki materyaller arasında yol gösterici alâmetlerdir.

Ancak, bununla birlikte, bazı ayetlerde, kısa ipuçları bulunduğunu da inkar etmiyoruz. Şu ayetlerde olduğu gibi:

Dilimin düğümünü çöz de sözümü iyi anlasınlar (20/27-28).

Firavun kavmine: "Ey kavmim! Mısır hükümdarlığı ve memleketimde akan bu ırmaklar benim değil mi? Görmüyor musunuz? Yahut, ben, bu değersiz ve nerdeyse konuşamayan kimseden daha üstün değil miyim? (43/51-52).

Bu ayetler Musa'nın *dilinin tutukluğuna* işaret etmektedir.

Peygamberleri onlara "Doğrusu, Allah Talut'u size hükümdar olarak gönderdi." dedi. "Biz hükümdarlığa ondan daha uygun iken ve ona malca da bir genişlik verilmemişken, o bize nasıl

hükümdar olabilir? dediler. "Kuşkusuz, Allah sizin üstünüze onu seçti, bilgice ve vücutca gücünü artırdı. Allah hükümdarlığını dilediğine verir ve Allah herşeyi kuşatır ve bilir." (2/247).

Bu ayet (Talût'un), kuvvetli bir vucuda sahip olduğuna işaret etmektedir.

Fakat bu ipuçları pek nadir olarak kıssalarda bulunur ki, nadiren belirtilenlerin bir ağırlığı yoktur.

Bu (ayırdedici) şeklî nitelikler konusunu bırakıp, buna yakın bir başka konuya, *"isimler"* konusuna geçtiğimizde şu hususları görürüz:

1- *"Korkutma"* amacının hedeflendiği, *"olaylar"* ögesinin öne çıktığı ve bunun dışındaki ögelerin geri planda kaldığı kıssalarda Kur'an, kıssada geçen insanlara ait isimleri tamamen ihmal etmiş/belirtmemiştir. Mekke dönemindeki kıssalarda olduğu gibi...

Buna, Ad, *Semûd* ve Şuayb toplumu kıssalarını örnek verebiliriz. Zira bu kıssalarda topluluk veya toplumun ismini görebildiğimiz halde, ilgili peygamberin adı neredeyse tamamen gizli kalmaktadır. Ayrıca, eğer kıssa bir peygamberin dışında, sıradan bir birey etrafında dönmekteyse, kıssa kahramanının kimliği de gizlenmektedir. Bu bağlamda şu ayetleri örnek verebiliriz:

Semûd ve Âd toplumları başlarına gelecek bu olayı yalanlamışlardı. Bu yüzden Semûd kavmi, korkunç bir çığlık ile yok edildi. Âd kavmi de bu yüzden önünde durulmaz, dondurucu bir rüzgârla yok edildi.

Allah onların kökünü kesmek üzere, üzerlerine o rüzgârı yedi gece sekiz gün estirdi. Halkın, kökünden çıkarılmış hurma kütükleri gibi yere yıkıldıklarını görürdün. Onlardan arda kalmış bir şey görüyor musun? (69/4-8).

Onlara, kendisine verdiğimiz ayetlerden sıyrılarak şeytanın kendi peşine taktığı ve azgınlardan biri olan kişinin olayını anlat.

Dileseydik, onu ayetlerimizle yükseltirdik. Fakat o, yere doğru eğildi de hevasına uydu. Bu köpeğe benzer, üstüne varsan da dilini sarkıtıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur. İşte, ilkelerimizi yalanlayanların durumu budur. Bu kıssayı anlat, belki düşünürler (7/175-176).

Yahut, çatıları çökmüş bir kasabaya uğrayan kimse gibisini bilmiyor musun? "Allah bunları ölümlerinden sonra nasıl diriltir?" dedi. Bunun üzerine Allah onu yüzyıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona "Ne kadar kaldın?" dedi. O "Bir gün veya bir günden de az kaldım." dedi. Allah "Hayır, yüzyıl kaldın, yiyeceğine, içeceğine bak, bozulmamıştır. Ama eşeğine bir bak! Seni insanlara bir belge kılalım. Ve kemiklere bir bak, nasıl onları kaldırıp yerli yerine koyduktan sonra onlara et giydiriyoruz." dedi. Bunu iyice anlayınca, "Doğrusu, Allah'ın herşeye gücünün yettiğini biliyorum." dedi (2/259).

Burada genel bir kuraldan söz edebiliriz: Olaylar vasıtasıyla etki uyandırmanın amaçlandığı kıssalarda, olay öne çıkar ve bunun dışındaki ögeler geri planda kalır. Bu yüzden de isimler ve şahısların kimlikleri gizli kalır.

2- Kur'an'ın; bazı düşünceleri yaymayı, İslam mesajını yerleştirmeyi, batıl inançları yıkmayı ve bu inançların, insanların benliklerindeki etkisini silmeyi amaçladığı, diyalog ögesinin öne çıktığı kıssalarda Kur'an iki yol izlemektedir:

a) Kur'an isimleri hiç belirtmemekte ve bazı kapalı veya genel niteliklerle yetinmektedir:

Kendilerine elçiler gelen kasaba halkını onlara anlat.

Onlara iki elçi gönderdik, onları yalanladılar. Biz de üçüncü bir elçiyle desteklemiştik. Onlar "Biz size gönderilmiş elçileriz." demişlerdi.

Kasabalılar "Siz de ancak bizim gibi birer insansınız. Rahman da bir şey indirmemiştir. Sadece yalan söylüyorsunuz." demişlerdi.

Elçiler "Doğrusu, Rabbimiz bizim size gönderildiğimizi bilir; bize düşen ancak açıkça duyurmaktır." demişlerdi.

Kasabalılar "Doğrusu, sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık; vazgeçmezseniz, andolsun ki, sizi taşlayacağız ve bizden size can yakıcı bir azap dokunacaktır." demişlerdi.

Elçiler "Uğursuzluğunuz kendinizdendir. Bu uğursuzluk size hatırlatma yapıldığı için mi? Hayır, siz savurgan bir topluluksunuz." demişlerdi.

Şehrin öbür ucundan koşarak bir adam gelmiş ve "Ey kavmim! Gönderilen elçilere uyun." demişti.

Sizden bir ücret istemeyenlere uyun. Onlar doğru yoldadırlar.

Beni yaratana ne diye kulluk etmeyeyim. Siz de O'na döneceksiniz.

O'ndan başka tanrılar mı edineyim. Eğer, Rahman olan Allah bana bir zarar vermek isterse o tanrıların şefaati bana fayda vermez, beni kurtaramazlar.

Doğrusu, o takdirde apaçık bir sapkınlık içinde olurum.

Şüphesiz, ben Rabbinize inandım, beni dinleyin.

Ona "Cennete gir." denince, "Keşke kavmim Rabbimin beni bağışladığını ve beni ağırlananlardan biri kıldığını bilseydi." demişti.

Ondan sonra, kavmi üzerine gökten bir ordu indirmedik; zaten indirecek de değildik; sadece tek bir çığlık koptu, hemen sönüp gittiler.

İnsanlara yazıklar olsun! Kendilerine hangi elçi gelse onu alaya alıyorlardı (36/13-30).

"Bunların ardından başka nesiller var ettik.

Onlara aralarından "Allah'a kulluk edin, O'ndan başka Tanrınız yoktur, saygılı olmaz mısınız?" diyen bir elçi gönderdik.

Onun, inkârcı ve ahirete kavuşmayı yalanlayan kavminin ileri gelenleri, ki Biz kendilerine dünya hayatında nimet vermiştik, şöyle dediler: "Bu yediğinizden yiyen, içtiğinizden içen, sizin gibi bir insandan başka bir şey değildir."

Kendiniz gibi bir insana itaat ederseniz hüsrana uğrayacağınızda hiç şüphe yoktur.

Öldüğünüz, toprak ve kemik yığını olduğunuz zaman tekrar dirilmenizle sizi tehdit mi ediyor?

Oysa tehdit edildiğiniz şey ne kadar, hem de ne kadar uzak! Hayat ancak bu dünyadakidir. Ölürüz ve yaşarız; diriltilmeyiz. "Bu sadece Allah'a karşı yalan uyduranın biridir. Biz ona inanmayız." dediler.

O peygamber "Rabbim! Beni yalanlamalarına karşılık bana yardım et." dedi.

Allah da "Az sonra pişman olacaklar." buyurdu.

Gerçekten, onları bir çığlık yakaladı ve onları süprüntü yığını haline getirdik. Haksızlık eden kavim yok olsun!" (23/31-41).

Sizden önce geçen Nuh, Âd, Semûd kavimlerinin ve onlardan sonra Allah'tan başkasının bilmediği toplulukların haberi size gelmedi mi? Onlara elçileri açık belgelerle geldiklerinde hemen ellerini ağızlarına götürerek, "Sizinle gönderilen şeyi doğrusu

inkâr ediyoruz ve bizi çağırdığınız şeyden de şüphe ve endişe içindeyiz." dediler.

Peygamberleri "Gökleri ve yeri yaratan, günahlarınızdan sizi bağışlamaya ve belli bir süreye kadar sizi ertelemeye çağıran Allah hakkında mı şüphedesiniz?" dediler. Onlar "Siz de bizim gibi sadece insansınız. Babalarımızın taptığından bizi alıkoymak istiyorsunuz. Öyleyse bize, apaçık kesin bir belge getirin." dediler.

Elçileri onlara "Biz ancak sizin gibi insanız, ama Allah kullarından dilediğine iyilikte bulunur. Allah'ın bilgisi olmadan biz size kesin bir belge getiremeyiz. İnananlar Allah'a güvensin."

"Bize yollarımızı gösteren Allah'a niye güvenmeyelim? Bizi incitmenize elbette katlanacağız. Güvenenler Allah'a güvensin." dediler.

İnkâr edenler elçilerine, "Andolsun, ya sizi yurdumuzdan çıkaracağız, ya da bizim dinimize döneceksiniz." dediler. Rableri peygamberlere, 'Andolsun, Biz, haksızlık edenleri yok edeceğiz.

Ve sizi, onlardan sonra yeryüzüne yerleştireceğiz. Bu, makamıma saygı duyan ve tehdidimden korkan içindir." diye vahyetti.

Peygamberler Rablerinden yardım istediler ve her inatçı zorbanın umudu boşa çıktı.

Onun ardında cehennem vardır. Orada kendisine tiksintili sudan içirilir.

Onu yudumlamaya uğraşır, ama boğazından geçiremez. Her taraftan ölüm ona gelecek, fakat ölemeyecektir. Arkasından çetin bir azap vardır (14/9-17).

b) Kur'an isimleri belirtebilir, fakat bu durumda söz konusu bu isimler; okuyucu veya dinleyicinin, kıssadaki fikirleri takip etmesi, olayları idrak edebilmesi için getirilen sembollere benzemektedir. Bu yüzden böyle kıssalarda, ilk olarak toplum adının belirtildiğini, sonra *"peygamberler"* kelimesi gibi, genel-kapalı lafızların ve daha sonra da kıssanın kahramanı olan peygamberin adının zikredildiğini görmekteyiz. Bunun eksiksiz örneklerini, Şuara sûresindeki kıssalarda görüyoruz. Bu kıssalar *"Âd toplumu peygamberleri yalanladı"* cümlesiyle başlayıp devam etmektedir. Bununla ilgili bir örnek vermekte yetineceğiz. Çünkü daha önceki bölümlerde, bu sûrede geçen kıssalardan bir çoğunu alıntılamıştık. Örnek şudur:

Nuh'un kavmi, elçilerini yalanladı.

Kardeşleri Nuh onlara, "Allah'a karşı saygılı olmaz mısınız? Doğrusu, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Allah'ı sayın ve bana itaat edin. Buna karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ecrim ancak alemlerin Rabbine aittir. Artık Allah'a saygılı olun ve bana itaat edin." dedi.

Kavmi, Nuh'a "Sana inanalım mı? En rezil kimseler sana uymaktadır." dediler.

Nuh "Onların yaptıkları hakkında bir bilgim yoktur; hesapları Rabbime aittir, düşünsenize! Ben inananları kovacak değilim. Ben sadece açıkça uyarıcıyım." dedi.

"Ey Nuh! Eğer, bu işe son vermezsen, kuşkusuz kovulanlardan olacaksın." dediler.

Nuh "Rabbim! Kavmim beni yalanladı, benimle onların arasında Sen hüküm ver. Beni ve beraberimdeki inananları kurtar." dedi.

Bunun üzerine onu ve beraberinde bulunanları, dolu bir gemi içinde taşıyarak kurtardık.

Sonra geride kalanları suda boğduk.

Doğrusu, bunda ders vardır, ama, çoğu inanmamaktadır.

Rabbin, şüphesiz güçlüdür, acıyandır (26/105-122).

Özetlemek gerekirse; görüşler ve düşüncelerin ön plana çıkarıldığı ve bunun için *diyalog* ögesinin araç edinildiği kıssalarda, şahsiyet ögesi, bazı isim ve nitelikler de olmasa, neredeyse tamamen gizlenmiş gibidir. *Diyalog* ögesi ile yanyana giden bir öge söz konusu ise, o da *olaylar* ögesidir.

3- Kıssada *"ilham etme"* ve *"coşku ve heyecan verme"* hedeflendiğinde, olayın çehresi tamamen değişmektedir. Bu değişiklik sadece isimlerle ilgili olarak değil; aynı zamanda kıssadaki ögelerin dağılımıyla ilgili olarak da geçerlidir. Her ne kadar, şartların ve olayların farklılığı ile farlılık arzetse bile, burada *"şahsiyet"* ögesi çok güçlü bir biçimde ön plana çıkmaktadır. Bu konunun ayrıntısına girersek şunları söyleyebiliriz: *"Kur'an kıssalarının kaynakları"* konusu üzerinde dururken, kıssadaki şahısların seçilmesinde; çevrenin etkisi olduğuna işaret ederek, şunları söylemiştik:

Kur'an şahıslar ögesini seçerken, gerçekçi (vakîî)dir; meşhur peygamberlerden çokça bahseder ve kıssaları, Musa ve İbrahim gibi meşhur peygamberlerin etrafında döndürür; diğer

peygamberleri detaylandırmaz. Sonuçta diğer peygamberlerle ilgili anlatım bir kaç cümleden ibaret kalmaktadır. Buna Eyyub ve Yûnus peygamberlerin kıssalarını örnek verebiliriz. Yine demiştik ki, Kur'an, olaylardan meşhur olanlarını seçmiş; fakat, olaylardaki şahısları, İslamî mesajın seyrine parelel olarak konuşturmuştur. Şöyle dememiz mümkündür: Bilinen-meşhur tarihsel olaylar; şahsiyetlerden birinin, diğerinden ayrılmasını sağlayan unsurlardır. Olaylar ne kadar çok olursa, *"şahsiyet"* ve *"sûret"* o oranda belirginleşip netleşmektedir ve ne kadar da az olursa, durum tam tersine bir seyir izlemekte, *"şahsiyet"* kapalı-müphem bir hal almaktadır.

O kadar ki, bu şahsiyetin herhangi bir peygambere ve doğal olarak, Hz. Muhammed (s)'e ait olduğunu söylemek isabetli olabilir. Buna göre, Musa, İbrahim ve İsa peygamberlerin sûretlerini, onların olaylarından ve gönderildikleri kişi veya toplumlar karşısındaki tavırlarından kolaylıkta belirginleştirebiliriz. Nuh, Salih ve Lût'un şahsiyetlerini bazen belirginleştirebildiğimiz halde, bazen de belirginleştiremeyiz. Gerçek şu ki, *tufan, dişi deve, yaşlı kadın* gibi ayırdedici faktörler olmasa, bu peygamberlere ait tablolar, kapalı-müphem kalırdı.

Mesela, Hûd ve Şuayb peygamberlere ait tablolar, onların gönderildikleri toplumlarla diyalogları, yukarıda söylediğimiz gibi her peygamber ve doğal olarak Hz. Muhammed (s) için geçerli olabilecek genel bir karekter taşımaktadır. Bu bağlamda, *edebiyat ve tarih arasındaki ilişki* konusunda, sanatçının sahip olduğu özgürlük ile ilgili olarak, daha önce söylediklerimizin unutulmaması gerekir. Orada şunları demiştik:

Ne zaman tarihin derinliklerine dalsak ve meçhul bir şahsiyeti seçsek (günümüze taşısak), bu özgürlüğün sınırları genişlemektedir. Zira bu durumda zihinlerdeki tablolar, sanatsal tablolarla çelişmemektedir. Burada ilham daha kuvvetli ve tesir daha güçlüdür. Kur'an'ın, peygamberlerin şahsiyetlerini tasvir etmesinde bu durumu aynen görüyoruz. Bir şahsiyet ile ilgili genel bilgiler yok veya yok sayılacak derecede az olduğunda, Kur'an kendisine tam bir özgürlük alanı açmakta; İslamî tebliğin hedefleriyle ilgili olaylardan bahsetmektedir. Bu yüzden, istenilen etkiyi uyandırabilmek için;

isimleri ve algılanabilir nitelikleri bir tarafa bırakmakta ve özet olarak anlatma yolunu tercih etmektedir.

Şahısların, karşılaştıkları olaylar karşısında sergiledikleri davranışlar, onların zihniyet ve karakterlerini bize gösteriyor ise buna göre, bu şahsiyetler arasındaki farkları görmemiz beklenebilir. Bu konu üzerinde klasik alimler durmuşlardır. Nitekim, Hûd sûresinin tefsirinde, onların Şuayb Peygamber'e *"Peygamberlerin Hatibî"* ünvanını verdiklerini görmekteyiz.

"Küfrün belini kırana kadar hiçbir peygamberin esir edinme hakkı yoktur." (8/67) ayetinin iniş sebepleri hakkında, müfessirlerin söylediklerini gözden geçirelim. Nuh, İbrahim, Musa, ve İsa hakkında şöyle söylüyorlar:

> Ebu Bekr Ahmed b. el-Huseyn el-Hîrî -Hâcib b. Ahmed- Ebû Muaviye- Â'şâ-Amr b. Mürre-Ebû 'Ubeyde-Abdullah (b. Abbâs) kanalıyla; nakledilen bir rivayet bulunmaktadır.
>
> Bedr günü olunca Rasûlullah (Ashâb'a) sordu:
>
> - Esîrler hakkında ne düşünüyorsunuz?
>
> Ebu Bekr cevaben,
>
> - Ya Rasulullah onlar senin kavmin ve çevrendir. Onları, bırak belki Allah onları bağışlar, dedi
>
> Ömer,
>
> - Ey Allah'ın Rasûlü, onlar seni yalanladılar, yurdundan çıkardılar; bundan ötürü getir, boyunlarını vur onların, dedi
>
> Sonra Abdullah b. Ravâha,
>
> - Ey Allah'ın Rasûlü, odunları bol olan bir yerde, onları ateşte yak, deyince, Abbâs öne çıkıp,
>
> - Akrabalığı kesip attın, dedi.
>
> Allah Rasulü (s) sustu, onlara cevap vermedi; sonra odasına girdi. Kimi insanlar, Peygamber, Ebu Bekir'in sözünü kabul ediyor; kimileri Ömer'in sözünü kabul ediyor, kimileri de hayır Abdullah'ın sözünü tutuyor, dediler.
>
> Sonra Allah Rasûlü insanların huzuruna çıktı ve şunları söyledi:
>
> - Hiç kuşkusuz, Allah kimi adamların kalplerini pamuktan daha yumuşak yapar; kimi adamların kalplerini de taştan daha katı yapar. Ey Ebû Bekr senin halin, *"Bana tabi olan bendendir, bana isyan edene ise sen Ğafur ve Rahim'sin."* (14/36)

diyen İbrahim gibidir. Sen, "*Şayet onlara azap edersen, onlar senin kullarındır; eğer onları bağışlarsan, sen aziz ve hakimsin.*" (5/118) diyen İsâ'ya benziyorsun. Ey Ömer senin halin ise, "*Rabbimiz! onların mallarını mahvet; kalplerini bağla!*" (10/88) diyen Musa'ya benziyor. Sen, "*Rabbim, yeryüzünde canlı bir tek kafir bırakma.*" (71/26) diyen, Nûh'a benziyorsun.[180]

Burada İbrahim ve İsâ'nın şefkat ve rahmet, Musa ve Nuh'un şiddet ve sertlik yanlısı olmakla nitelendiğini görüyoruz. Fakat biz bütün bu anlatılanların doğru olduğunu kabul edemiyoruz. Çünkü, peygamberlerin bu davranışları bir çırpıda geçen ve devamlılık arzetmeyen anlık tepkilerdir. Gerçek şu ki, Peygamberlerin çeşitli zamanlarda ve ortamlarda söyledikleri sözler ve sergiledikleri davranışlar arasında benzerlikler olduğunu görebiliriz. Hatta Râzî, iki kuvvetli şahsiyet arasında, birçok yerde benzerlik bulunduğunu fark çekmiş ve şu ayetin tefsirini yaparken şöyle söylemiştir:

Daha önceleri, inkârcılara karşı açık başarı kazanmayı isteyip dururlarken, onlara, Allah katından, kendilerinde olanı doğrulayan kitap gelince, böylece bildikleri kendilerine geldikten sonra onu inkâr ettiler. Artık, Allah'ın laneti inkâr edenlere olsun! (20/89).

Bu ayet; (Samiri'nin yaptığı heykelin), konuşamaması, fayda veya zarar verememesi dolayısıyla, ilâh olamayacağı konusunda yapılan bir çıkarsama/istidlâldir. Bu istidlâl, ilah olduğu iddia edilen varlıkta, bu niteliklerin bulunmasını gerekli kılmaktadır. "*... İşitmeyen, görmeyen ve sizden hiçbir şeyi savamayan putlara niçin tapıyorsunuz?*" (19/42) buyurulan ayette de aynı durum vardır. Musa da çoğu kez İbrahim'in delillerine dayanmaktadır."[181]

Râzî "Medyen'e doğru yöneldiğinde *"Rabbimin bana doğru yolu göstereceğini umarım." dedi."* (28/22) ayetinin tefsiri ile ilgili olarak da şunları söylemiştir:

(Musa'nın) "*... Rabbimin bana doğru yolu göstereceğini umarım.*" (28/22) sözü; atası İbrahim'in "*... ben Rabbime gidiyorum, O, bana yol gösterecektir.*" (37/99) sözüne benzemektedir İbrahim (a)'in söyledikleri dışında, Musa çıkarsama/

180 Bu rivayeti Ahmed b. Hanbel, Tirmizî ve Hâkim nakletmete ve Hâkim rivayetin sahih olduğunu söylemektedir (Ç).

181 er-Râzî, *age*, Taha 20/89. ayetin tefsiri (Ç).

istidlâl, cevap verme, dua ve yakarma içeriği taşıyan pek az söz söylemiştir. Öncekileri takip eden sonraki nesil peygamberlerde de aynı durum söz konusudur.[182]

Musa'nın, atası İbrahim'in izleri üzerinde yürümesi ve bunun selef-i salihin sünneti olduğu şeklinde, Râzî'nin gerekçelendirdiği benzerlik üzerinde duracak değiliz. Biz burada konunun başka bir yönü üzerinde durmak istiyoruz. (Musa ve İbrahim arasındaki) benzerlik vurgulanmıştır; çünkü, Kur'an, İslam mesajının yerleşmesi ve putların yıkılması için sözkonusu izlere yönelmiş ve Hz. Muhammed'i kuşatan şartlar, bu tür ayetlerin iniş sebebini teşkil etmiştir. *"Kur'an Kıssaları ve Hz. Muhammed'in Psikolojik Durumu"* konusu üzerinde dururken -inşaallah- bu mesele üzerinde duracağız.

Şöyle diyebiliriz: Kur'an kıssalarındaki şahsiyetler, ancak bilinen tarihsel olaylarla ayırdedilebilmekte, fakat bu şahsiyetlerde bulunan maddi nitelikler veya huy ve karakter gibi manevi niteliklerle ayırdedilmemektedir. Bu şahsiyetlerden herhangi birine ait psikolojik reaksiyonları ve duygusal tepkileri anlayabilmemiz için; Hz. Muhammed'i kuşatan şartları ve İslam mesajını etkileyen faktörleri anlamamız gerekmektedir. Zira, bu şartlar ve faktörler, kıssadaki kahramanın şahsiyetini ve simasını belirginleştiren hususlara netlik kazandırmaktadır. İşte bu tür kıssalardaki genel amaç; Peygamber'i rahatlatmak ve onun üstündeki psikolojik baskıyı hafifletmektir. Bütün bu amaçların gerçekleşmesi için de olayların ve şartların birbirine benzemesi gereklidir.

Bu şahsiyetlerden birini araştırma konusu yapmak ve onun özelliklerini ortaya çıkarmak istersek; Yusuf (a)'un şahsiyetinden daha münasibini bulamayız. Çünkü Yusuf Peygamber'in kıssadaki şahsiyeti bütün çıplaklığıyla sanatsal karakter arzeder. Bu şahsiyet Kur'an'da geçen şahsiyetlerin resmedilmesi ve betimlenmesi hususunda güzel bir örnek olabilir.

Yusuf'la ilk olarak, küçük yaştaki, bir çocuk iken karşılaşıyoruz. Yusuf babasının yanında oturuyor ve ona rüyasını anlatıyor:

182 er-Râzî, *age*, Kasas 28/22. ayetin tefsiri (Ç).

Hani, Yusuf babasına "Babacığım! Rüyamda on bir yıldız, güneş ve ayın bana saygılı (secde) davrandıklarını gördüm." demişti (12/4).

Baba Yusuf'u dinliyor ve sonra bazı açıklamalarda bulunuyor. Bu açıklamadan, Yusuf'un kardeşleri tarafından kıskanıldığı ve bu yüzden onun bir komploya kurban gideceğini anlıyoruz.

Sonra Yusuf'u kuyunun dibinde görüyoruz. Bir kafile onu bulup çıkartıyor, Yusuf satılıyor. Bütün bu olan bitene karşın, Yusuf olumlu bir tavır sergiliyor, düşüncesinden, huy ve karekterlerinden vazgeçmiyor. Daha sonra, bu köylünün şansının yüzüne güldüğünü görüyoruz. Artık Yusuf, onu evlat edinmek isteyen bir asilzadenin evindedir. Allah, onu himaye etmiş, ona dünyada iyi bir konum kazandırmış ve olayların yorumunu öğretmiştir.

Yusuf olgunluğa erişince, ona bilgi ve hikmet veriliyor, o ahlak ve karekterinin ipuçlarını veren olumlu davranışlarda bulunuyor.

Herşeyden önce, Yusuf, kendi sosyal çevresinden koparılan bir çocuktur. Köyden şehire inmiştir. Bolluk ve zenginlik içindeki *"Aziz"*in evine yerleşmiştir. Bu ev, o dönemde toplumun gıpta ettiği bir evdi. Yusuf, yanında köyün temiz ahlakını ve çobanların saflığını taşımıştır. Yusuf, ilk çevresi ile sonraki çevresi arasındaki farkları gözden geçirmiş ve bu durum -hiç kuşkusuz- ona ıstırap vermiştir.

Yusuf'un, "Aziz"in evindeki konumundan baktığımızda efendiler ile hizmet edenler arasındaki ilişkiyle ilgili bir durumu görüyoruz. "Azîz" (vezîr), Yusuf'a tavsiyelerde bulunuyor. (Hizmet edenler) önünde "Aziz"in konumu, çocukları önündeki babaların konumuna benzemektedir.

Yusuf çok yakışıklı, tatlı çehreli ve tutkun olunacak kadar güzel yapılı bir delikanlıdır. İlk başta efendi (Aziz)'nin eşi *(Züleyha),* onun aşkına tutulmuş ve sonra bütün soylu kadınlar, ona aşık olmuşlar.

Yusuf, ekmeğini yediği evin saygınlığını bilen ve efendisine vefa gösterme konusunda hassas olan erdemli bir gençtir.

Kadın Yusuf'u ayartmaya çabalıyor, Yusuf'un duyguları birbirine karışıyor; fakat o, iç güdülerini gemliyor; kalbindeki hayır/iyilik, ahde vefa duygusu ile, yaşadığı evin hakkına ve saygınlığına leke sürmemek için, şehvetine engel oluyor. Yusuf bu tacizle tekrar karşılaşıyor. İç dünyasındaki beşeri çalkantıları hissediyor. İki seçenekle karşı karşıya kalıyor: Ya zindan veya günah çukuruna yuvarlanma. Sonunda Yusuf, *"Zindan, onların beni çağırdığından daha güzeldir."* (12/33) diyerek, zindanı tercih ediyor.

Yusuf, kendisine bilgi, hikmet ve rüyaları yorumlama kabiliyeti verilen bir adamdır. Üstelik O, zindana giren bir tutukludur. Onunla beraber zindana, saraydan iki genç daha girmiştir. Bu iki genç, Yusuf'tan rüya yorumlamasını isterler; Yusuf da onlara anlatmaya çalışır. Yusuf'la diğer mahpuslar arasında kaynaşma ve sevgi oluşur. Yusuf onları tek olan Allah'a kulluk etmeğe davet eder -Rüyayı yorumladıkdan sonra- (zindandan çıkan) iki gençten birine, bu olaydan efendisine bahsetmesini ister. Fakat zaman akıp gider, arayan soran yoktur. Sonra kral bir rüya görür. Yusuf'un işleri yoluna girmeye başlar. Bütün gözler ve kulaklar ona yönelir. Yusuf onuruna sürülen lekeyi temizlemeğe çabalar. Sorun ikinci kez hükümdarın önüne getirilir. Bu kez o (Aziz) ülkenin kralıdır. Yusuf bu davadan galip çıkar, kral kendisini iyice tanır ve onu kendi yanına alır. Yusuf, kraldan kendisini ülke hazinelerinin yönetimine getirmesini ister. Kral bu teklifi kabul eder. Yusuf hazine yönetimini eline alıp icraatlarda bulunur; ülkeyi ve civarını kıtlık belasından kurtarır.

Yusuf fırsatları değerlendiren bir kişidir. Kardeşleri Yusuf'a gelirler, Yusuf onları tanır, kendine kurdukları tuzak ve oyunu hatırlar, onlara bir hile yapmaya çabalar. Burada Yusuf'un zekası devreye girer ve baba tarafından kardeşleri olan Bünyamin'i getirmelerini ister. Bundan sonra Yusuf amacına ulaşır. Bu kardeşinin yüküne tas koyar, halk bu olaya şahit olur, fakat meselenin içyüzünü, (hileyi) farketmezler. Yusuf'un diğer kardeşleri, babalarına verdikleri sözü hatırlarlar. Olayın açıklığa kavuşması ve bütün ailenin Şam'dan Mısır'a getirilmesi ile olay sona erer.

Yusuf, içindeki iyilik, özlem, şefkat, takva ve iman duyguları ile ana-babasını karşılar. Ana-babasını tahta çıkartıp oturtur. Dua ve niyaz ederek Rabbine yönelir.

Son olarak şunu söylemek gerekiyor. Yusuf'un şahsiyeti, yurtlarını terk edip başka yabancı diyarlara göçmek zorunda kalan, gittikleri yerde tanınan ve iyi bir konum sahibi olan, kendilerine "ekonominin kralları" denilmesini haklı çıkaracak derecede, ekonomik kalkınmalar gerçekleştiren, İsrailoğullarından bir çoğunun şahsiyetini canlandırmaktadır.

d) Kadınlar: Kur'an kıssalarındaki kadın şahsiyetlerin, erkek şahsiyetlerle ortak olarak taşıdıkları nitelikleri olduğu gibi, onlardan ayrıldıkları nitelikleri de vardır. Kıssalarda kadın şahsiyetlerin, erkek şahsiyetlerden daha açık ve net olduğunu görmekteyiz.

1. Erkek ve kadın şahsiyetlerin müşterek olarak taşıdıkları birinci özellik; bu şahsiyetlerin somut özelliklerinin belirtilmemesidir. Bu özellikler, bir ferdi diğerinden ayırmayı sağlamakta; kısa veya uzun boyluluk, geniş omuzluluk gibi harici görüntüler ile unutma ve ahmaklık gibi soyut özellikler arasındaki ilişkiye açıklık kazandırmaktadır.
2. Sebepleri farklı olmakla birlikte, genelde isimlerin belirtilmemesi. Erkekler açısından baktığımızda, kıssadaki temel öge olarak, şahsiyete dikkat edilmediğini, bu ögenin geri planda bırakılıp diğer *"olaylar"* ve *"diyalog"* ögelerin öne çıkarıldığını görmekteyiz.

Fakat burada, konuyla ilgili başka bir yoruma daha gidebiliriz ki, bu, çevre faktörü ve o dönemdeki Arap Yarımadasında yaygın olan geleneklere riayet etme hususundaki kararlılıktır. Bizi bu yorumu yapmaya iten neden şudur: Kadın şahsiyetlere, kıssadaki rollerini yerine getirmek üzere yer verilmiştir. Onlara, bazı düşünce ve görüşleri seslendiren birtakım semboller olarak yer verilmiş değildir.

Kur'an bu şahıslara özellikle yer vermiştir. Nitekim onların anlatıldığı kıssalarda bu durum açıkça görünmektedir. Fakat Arap çevresi iki geleneğe bağlı kalmıştır:

1. Kadının erkeğe tabi olması,
2. Kadının isminin açık olarak zikredilmemesi.

Ancak bu tespit, herhangi bir olayda, çoğunluğunu erkeklerin oluşturduğu bir topluluk arasında kadından bahsedildiği halde geçerlidir.

İlk kural, Kur'an'ın, Havva'yı ele alış tarzında açıkça görülmektedir. *"Havva"* ismi bir kez olsun Kur'an'da geçmemiştir. Bu hayretlere düşüren bir haldir. Özellikle de Havva, bütün insanlığın anası ve dünyadaki ilk kadın; Tevrat'ta geçtiğine göre, ağaçtan tatması konusunda Adem'i aldatıp, onun cennet çıkartılmasına neden olan bir şahsiyet olunca!

Kur'an'ın isim belirtmeyişi hiç kuşkusuz amaçlı bir iştir. Sapma ve cennetten çıkarılma konusunda (Havva'nın) baş aktör olmaktan çıkarılması, Kur'an'ın amaçladığı bir durumdur. Kur'an, Havva'dan, herşeyiyle Adem'e tabi olan bir şahsiyet olarak bahseder. Kur'an'a göre, ağaca yaklaşmama yasağında, Havva Adem'e tabidir, tatma ve cennetten çıkarılmada da Adem'e tabidir. Bu tabi oluş, o dönemdeki Arap Yarımadasında muhafaza edilen bir gelenektir.

Kur'an'da geçen kadın şahsiyetleri ele aldığımızda, bu iki gelenek açıklık kazanmaktadır. Evli olsun yahut olmasın (Kur'an'da anlatılan) kadınların, devamlı *"kadın"* مرأة */mer'e)* kelimesi ile ifade edildiğini görmekteyiz. Kadınlar evli ise, *"filanın karısı"* şeklinde ifade edilmiştir. *Nuh'un karısı, Lût'un karısı, İbrahim'in karısı, İmran'ın karısı, Aziz (Efendi)'in karısı, Firavun'un karısı* gibi. Evli değilse, bu kaydın dışına çıkılmış, (mesela) Sebe kraliçesi için *"Onları yöneten bir kadın..."* (27/23), ihtiyarın iki kızı *için "...(insanların) gerisinde (hayvanları sudan) engelleyen iki kız gördü..."* (28/23) ifadeleri kullanılmıştır. Sadece Kur'an, Hz. *Meryem*'in ismini direkt olarak belirtmek sûretiyle, bu tarzın dışına çıkmıştır ve bu durumun çok özel sebepleri vardır. Zira Hıristiyanlar İsa'nın, Allah'ın oğlu olduğuna inanıyorlardı. Kur'an da bu batıl inancı ortadan kaldırmaya; bu batıl inancın yerine; İsa'nın Meryem'in oğlu olduğu, onun babasız doğduğu ve İsa'nın Adem gibi yaratıldığı gerçeğini yerleştirmeğe çabalıyordu. Bu yüzden Kur'an, Meryem'in ismini açıkça belirtmiş, bunu birçok

kez tekrarlamış, İsa'nın, Meryem'in oğlu olduğunu defâatla vurgulamıştır. Bütün bu vurgu, İsa'nın, Allah'ın oğlu olmadığı anlamına gelmektedir.

Yurakıda belirtilen iki ortak özelliğin dışında, kıssalarda oynadıkları roller açısından, kadın erkekten farklıdır. Kur'an'ın kadın için çizdiği tablo iki farkı vurgular:

1. Kadın, Kur'an kıssalarının hiçbirinde başrol almamıştır. Kadının rolleri -Meryem ve Havva da bile- yardımcı rollerdir.
2. Kadına kıssada yardımcı rol verilse de; bu kadının nitelikleri ve özellikleri *belirgindir*. Her kadının kendine özel karakteri açıklanmıştır.

Mesela, Firavun'un karısı, kadında bulunan analık duygusuna ve bu duygunun barındırdığı/taşıdığı içtenlik ve şefkat hislerine sahip bir şahsiyet olarak geçmektedir. Onun, Musa'ya yaklaşımında bu durumu görmekteyiz.

> *Firavun'un karısı "Benim de senin de gözün aydın olsun! Onu öldürmeyiniz, belki bize faydalı olur, yahut onu oğul ediniriz." dedi. Aslında işin farkında değillerdi* (28/9).

Aziz'in karısı (Züleyha), yetişkin bir kadınlık duygusu ve bu duygunun barındırdığı, yakışıklıyı ve karşı cinsi ayartma tutkusuna sahip bir kadın olarak geçmektedir. Onun Yusuf'a karşı tavır ve davranışlarında bu durumu görmekteyiz. Kur'an bu olayı şöyle tasvir etmektedir.

> *Evinde bulunduğu kadın onun etrafında dolanarak yaltaklandı, kapıları sımsıkı kapadı ve "Artık gelsene!" dedi. O, "Allah'a sığınırım. Eğitmenim beni güzel yetiştirdi. Doğrusu, haksızlık yapanlar başarıya ulaşamazlar." dedi.*
>
> *Andolsun ki, kadın ona isteklenmişti. Rabbinin kesin uyarısını görmeseydi, o da onu arzulayacaktı. İşte, böylece kötülüğü ve çirkin işi ondan çevirdik. Doğrusu, o bizim has kullarımızdandır.*
>
> *İkisi de kapıya doğru koşuştu. Kadın arkadan gömleğini yırttı. Kapının önünde kocasına rastladılar. Kadın "Ailene kötülük etmek isteyenin cezası nedir? Ya hapsedilmek veya acıklı bir azaba çarptırılmak olmalıdır." dedi.*

O "O bana yaltaklandı." dedi. Kadın tarafından bir tanık "Eğer, gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiş. Erkek yalancılardandır."

"Eğer, gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiş, erkek doğru söyleyenlerdendir." diye tanıklık etti.

Kocası, onun gömleğinin arkadan yırtık olduğunu görünce, karısına, "Doğrusu, bu sizin tuzağınızdır. Doğrusu, sizin tuzağınız büyüktür." (12/23-28).

Kadın her ne kadar, tuzak, kurnazlık ve hilekârlığın kuşattığı bir karakter olarak görünüyorsa da; diğer yandan, izzet-i nefs sahibi, hatasını kabul eden ve olayın içyüzünü itiraf eden bir kişi olarak da görünmekte; olayların onu, karşı koyamaz bir duruma sürüklediği izlenimi verilmektedir. Bu durumu, kadınların akıllarını başlarından alacak kadar, Yusuf'un büyüleyici güzelliğe sahip olmasının anlatımında görüyoruz.

Şehirde birtakım kadınlar, "Bakanın karısı uşağına yaltaklanmış, sevgisi bağrını delmiş. Doğrusu, biz onun besbelli sapıtmış olduğunu görüyoruz." dediler.

Kadın, kadınların suçlamalarını duyunca, onlara davetiye gönderdi ve onlara bir ziyafet hazırladı ve her birine bir bıçak verdi. Ona "Karşılarına çık." dedi. Kadınlar, onu görünce, onu yüce buldular ve ellerini doğradılar. "Allah esirgesin! Bu insan değil, ancak yüce bir melektir." dediler.

Kadın "İşte siz, beni bunun için kınamıştınız. Andolsun, onun olmak istedim, ama o iffetli davrandı. Ona emrettiğimi yapmazsa, andolsun, hapse tıkılacak ve aşağılıkların arasında olacaktır." dedi (12/30-32).

Nitekim, kadının erdemli bir şekilde hareket ettiğine, teşebbüs ettiği günahı itiraf ettiğine ve kendisine sorulduğunda genç Yusuf'u kral nezdinde, temize çıkarmak için çabaladığına şahit oluyoruz.

Hükümdar, kadınlara "Yusuf'a yaltaklanmak istediğinizde isteğiniz ne idi." dedi. Kadınlar "Allah esirgesin! Ondan bir fenalık görmedik." dediler. Yöneticinin karısı "Şimdi gerçek ortaya çıktı. Ona yaltaklanan bendim. Doğrusu, o, dosdoğru kimselerdendir." dedi.

O, "Bundan amacım, yöneticinin yokluğunda ona ihanet etmediğimi ve Allah'ın ihanet edenlerin tuzağını başarıya ulaştırmayacağını bilmesini sağlamaktı."

Ben kendimi temize çıkarmam. Çünkü, Rabbimin esirgemesi dışında, can kötülüğü emreder (12/51-53).

"İhtiyarın iki kızı", kadınlardaki genç bir erkeği sevme, onu beğenme; bununla birlikte utangaçlık ve mahcubiyet duyma özelliklerini taşıyan kişiler olarak geçmektedir. Bu edep, onları babalarına ve Musa'ya karşı hile yapmaya sevk etmiş; sonunda Musa bu kızlardan biriyle evlenmiş ve zamanı gelince ailesiyle oradan ayrılmıştır:

Medyen suyuna gelince, davarlarını sulayan bir insan topluluğu buldu. Onlardan başka, hayvanlarını koruyan iki kız gördü. Onlara, "Sıkıntınız nedir?" dedi. "Çobanlar ayrılana kadar biz sulamayız. Babamız çok yaşlıdır, onun için bu işi biz yapıyoruz." dediler.

Musa onların davarlarını suladı. Sonra gölgeye çekildi, "Rabbim! Doğrusu bana indireceğin iyiliğe muhtacım." dedi.

O sırada, kızlardan biri utana utana yürüyüp ona geldi, "Babam sana sulama ücretini ödemek için seni çağırıyor." dedi. Musa ona gelince, başından geçeni anlattı. O, "Korkma, artık zalim kavimden kurtuldun." dedi.

İki kızdan biri, "Babacığım! Onu ücretli olarak tut; ücretle tuttuklarının en iyisi bu, güçlü ve güvenilir adamdır." dedi.

Kızların babası "Bana sekiz yıl çalışmana karşılık bu iki kızımdan birini sana nikâhlamak istiyorum. Eğer on yıla tamamlarsan o senden bir lütuf olur. Ama sana bir sıkıntı vermek istemem. İnşallah beni iyi kimselerden bulacaksın." dedi.

Musa "Bu seninle benim aramdadır. Demek ki, bu iki süreden hangisini doldurursam doldurayım bir düşmanlığa uğramayacağım. Söylediklerimize Allah vekildir." dedi (28/23-28).

Meryem, şeref ve namusunu muhafaza etmede son derece duyarlı bir kadın olarak geçmektedir. O, herhangi bir skandaldan ve ayıptan çekinmekte; Melek Cebrail, insan kılığında kendisine geldiğinde korkuya kapılmakta; Allah'a sığınmakta ve meleğe, Allah'tan korkuyorsan bana dokunma!, demektedir. Meryem, kendisine bir erkek dokunmamışken ve böyle bir çirkinliği yapan kahpe bir kadın olmadığı halde, bir çocuğunun olabileceğini hiçbir şekilde anlayamamaktadır.

Kitapta Meryem'i de an! O, ailesinden ayrılmış ve doğu yönünde bir yere çekilmişti.

İnsanlarla arasına bir perde germişti. Ona Cebrail'i gönderdik de ona düzgün bir insan şeklinde göründü.

Meryem, "Eğer, saygılı biri isen, senden Rahman'a sığınırım." dedi.

Cebrail, "Ben, ancak Rabbimin sana gönderdiği bir elçisiyim, sana temiz bir oğlan bağışlamak için geldim." dedi.

Meryem, "Bana bir insan dokunmamışken, ben kötü bir kadın da değilim, nasıl oğlum olabilir?" dedi.

Cebrail, "Bu senin için böyledir." dedi. "Rabbin, o bana çok kolaydır. O çocuğu insanlara bir mucize ve Bizden bir rahmet kılacağız." dedi. Ve iş kesinleşip bitmiş oldu.

Meryem oğluna gebe kaldı ve onunla uzak bir yere çekildi.

Doğum sancısı onu bir hurma ağacının dibine getirtti. Meryem, "Keşke, bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim." dedi (19/16-23).

Sabâ kraliçesi (Belkıs), (27/22-44 ayetlerde) kendisinde tatlı bir zaaf barındıran ve fakat bununla birlikte, olaylar karşısında hal çareleri düşünebilen ve tutarlı siyaset izleyen bir kadın olarak geçmektedir. O, zayıflık derecesine varan bir esneklik sergilemekte ve neredeyse boyun eğme sınırına varacak kadar teslimiyetçi bir tutum izlemektedir. Oysa o, bütün ipleri elinde tutan bir hükümdardı. Kral Süleyman'a, onun desteğini elde etmek için, elçilerle hediye gönderiyor, fakat Süleyman, hediyeyi kraliçeye geri çeviriyor. Sonunda kraliçe, âdeta teslim olarak, Kral Süleyman'ın yanına gidiyor, onun huzurunda, daha önce şirk koşarak kendine zulmettiğini ilan ediyor ve nihayet alemlerin Rabbi Allah'a teslim olup Müslüman olduğunu itiraf ediyor.

İmrân'ın karısı, onun dinî duyguları ve karnındaki çocuğunu Allah'a adaması; İbrahim'in karısı, kocası (İbrahim'in) ve kendisinin çok yaşlı olmaları nedeniyle, çocuk sahibi olmalarını hayretle karşılamaları; Nuh ve Lût'un herbirinin karılarının sergiledikleri davranışları üzerinde durma ihtiyacı duymuyoruz. Çünkü bunlar, üzerinde uzunca durmayı gerektirmeyecek kadar açık tablolardır.

Kur'an kıssalarındaki şahsiyetlerle ilgili sözlerimizi şu ifadelerle bitirmek istiyoruz:

1- Kur'an, kıssalardaki şahsiyetleri canlandırıp tasvir ederken, dolaylı anlatım tarzını kullanmıştır. Bu tarzda, kıssayı anlatan şahısları, onların düşünce, eylem ve davranışları içinde anlatmakta; sahip oldukları düşünce ve eylem metotları, ruhlarındaki heybet ile onları tanımakla bizi başbaşa bırakmaktadır. Adeta bu şahsiyetler belli bir zamandan beri beraber yaşadığımız; ahlak ve karakterlerini, akıl ve kalplerindeki sırlarını bildiğimiz şahsiyetler halini almaktadır.

2- Kadın şahsiyetleri, temel içgüdüler ve duygular harekete geçirmektedir. Peygamberler dışındaki erkek şahsiyetleri ise özel çıkarlar, gizli inançlar, psikolojik eğilimler ve arzular harekete geçirmektedir. Bundan ötürü bu şahsiyetlerden her grup, bu faktörlerden etkilenmiştir. Peygamber şahsiyetlere gelince, onları idealler ve dinî ilkeler harekete geçirmektedir. Bu yüzden, peygamberlerin düşünsel nitelik ve eylemleri birbirine benzemekte; onların çoğunun ağzından aynı veya birbirine yakın söz ve ifadeler çıkmaktadır.

Bununla birlikte, zaman zaman peygamberler de diğer insanların sergilediği sıradan davranışları da sergilemekte; üzülmekte, sevinmekte, düşmanlarına karşı kötü ifadeler kullanmakta; onlara beddua etmekte ve hatta bazen olay dinî ilkelere veya ilahî öğretilere muhalefet etme derecesine varmaktadır. Mesela Adem Rabbine isyan etmiş, O'nun emrini unutmuş ve kararlılık göstermiştir.

Andolsun ki, daha önce Adem'e ahid vermiştik, fakat unuttu, onu azimli bulmadık (20/115).

Bunun üzerine ikisi de o ağaçtan yedi, edep yerleri görünüverdi. Cennet yapraklarıyla örtünmeye koyuldular. Adem Rabbine başkaldırdı ve yolunu şaşırdı (20/121).

Yusuf kardeşlerine hile yapmış, su tasını onlardan birinin yükünün içine koymuştur.

Onların yüklerini hazırlatırken su kabını kardeşinin yüküne yerleştirdi. Sonra bir ünleyici "Ey kervancılar siz hırsızsınız." diye ünledi (12/70).

Süleyman, Sabâ kraliçesi Belkıs, paçalarını sıvasın diye, ona oyun oynamıştır:

Süleyman, "Kraliçenin tahtını onun tanımayacağı hâle getirin, bakalım tanıyabilecek mi, yoksa tanıyamayacak mı?" dedi. Kraliçe geldiğinde, "Senin tahtın böyle miydi?" denildi. O da "Adeta odur, daha önce bize bilgi verilmişti ve Müslüman olmuştuk." dedi.

Kraliçeyi o zamana kadar alıkoyan, Allah'tan başka taptığı şeylerdi; çünkü kendisi inkârcı bir kavimdendi.

Ona, "Köşke gir." dendi; salonu görünce, onu derin bir su sandı da eteğini yukarı çekti. Süleyman, "Bu camdan yapılmış cilalı bir salondur." dedi. Kraliçe, "Rabbim! Şüphesiz ben kendime yazık etmişim. Süleyman'la beraber, âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum." dedi (27/41-44).

3- Özellikle, ilk dönemlerde inen Kur'an kıssalarında, şahsiyetlerin tasvir edilmesi, önem verilen bir durum değildi. Kur'an belki de bu tür kıssalarda, Arap kıssacılarının, şahısları canlandırmada izledikleri sanatsal tarzı takip etmiştir. Bu Araplar kahramanlardan daha fazla, olaylarla ilgileniyorlar, düşünce ve görüşlere, şahıslardan daha fazla önem veriyorlardı. Nitekim bu durum, Araplardan rivayet edilen kıssalarda açıkça görülmektedir. *el-Ikdu'l-Ferîd*[183] adlı eserde, bu hadiselerden bazılarını görmekteyiz. Öyle ki, İslam'a uygun şeyler ise -bir ölçüye kadar- bunların biçim ve yapısı aynen muhafaza edilmiştir.

4- Kur'an, şahıslardan bahsederken, onların yaşadığı olaylardan, Hz. Muhammed'in sîretine paralel olanları seçmiştir. Burada amaç, onun benliğini kuvvetlendirmek, hüzün ve ıstırabını gidermektir. Bundan başka Kur'an, İslam'ın inanç ilkelerini açıklayıp takviye etmek için, bu şahısların yaşadığı bazı olayları seçerek anlatmış veya onların lisanı üzre hareket etmiştir. Bundan ötürü, bu seçimde Hz. Muhammed'in şahsiyeti, odak noktası veya birinci etken olmuştur. Hal böyle olunca kıssaların biçimleri birbirine benzemiş, kıssa parçalarından bir çoğunda biçim, aynı nokta üzerinde birleşmiştir. Bu durum insanın aklına şunu getiri-

183 Bu eser Endülüslü İbn Abd Rabbihî'nin (860-940 m.) kaleme aldığı *el-Ikd* adlı esere daha sonraki müstensihlerin ilave ettikleri *el-Ferîd* ile birleşerek şöhret bulmuş, Bulak (1303) ve Kahire'de (1305) basılmıştır. Cahiliye dönemi Arap hayatı hakkında kayda değer bilgiler ihtiva etmektedir. *Bkz: İslam Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul 1987, c. V, s. 693 (Ç).

yor: Bu kıssalarda, kıssaların kahramanı olan peygamberlerden daha fazla, Hz. Muhammed'in şahsiyeti açıklığa kavuşmuştur. "Kur'an Kıssaları ve Hz. Muhammed'in Psikolojik Durumu" bölümünde bu konunun detaylarını ele alacağız.

2. Olaylar

Kıssalardaki olaylar ile şahsiyetler arasında, ispata veya üzerinde yoğunlaşmaya ihtiyaç hissetmeyecek kadar, çok güçlü bir ilişki vardır. Çünkü bu iki öge, her kıssanın ayrılmaz temel iki parçasıdır. Biz kıssada, başından herhangi bir olay geçmeyen bir şahsın olabileceğini tasavvur edemiyoruz. Evet, biz kısalığından ötürü, Kur'an'daki kıssaların kendi yapılarında "olaylar" ögesini öne çıkardığını, şahıslar ögesini geri plana ittiğini ve onu kapalı hale getirdiğini inkar ediyor değiliz; ancak bu, olaylar ögesi ne kadar öne çıkarsa çıksın ve ne kadar meydanda tek başına kalırsa kalsın, kıssanın "şahıslar" ögesinden tamamen soyutlandığı anlamına gelmemelidir.

Kur'an kıssalarındaki olayların karekterleri çok çeşitlidir:

1- "Kaza ve kader" faktörünün kıssaya girmesi sonucunda oluşan olaylar:

Peygamber geliyor, toplum onu yalanlıyor, ondan, mesajının doğruluğu ve peygamberliğinin gerçekliğini ispatlayıcı açık kanıtlar getirmesini istiyor. Kanıtlar geliyor fakat onlar bu kanıtlara arkalarını dönüyorlar ve daha önce gösterdikleri inkarcı ve inatçı pozisyonlarını muhafaza ediyorlar. Durum bazen, kanıt ve mucize isteme konusunda, tartışma boyutuna varıyor, bu durumda, olaylar kördüğüm oluyor, özellikle peygamber öldürülme ve suikast tehdidine maruz kaldığında, hadisenin ulaştığı nokta, peygambere sıkıntı ve ıstırap veriyor. İşte bu anda, onu peygamber seçme ve topluma da peygamber gönderme lütfunda bulunan "Tanrı" öne çıkıyor; toplumun takındığı kötü tavra bir cevap olarak, onlara öfke ve intikamın eseri olan azabı indiriyor.

Bu türle ilgili olarak şu kıssayı örnek verebiliriz:

Semûd kavmi de elçileri yalanladı.

Kardeşleri Salih onlara, "Allah'a karşı saygılı olmaz mısınız? Doğrusu, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim; artık Allah'ı sayın ve bana itaat edin. Ben buna karşı sizden bir ücret istemiyorum, benim ücretim, ancak âlemlerin Rabbine aittir. Dağlarda ustaca neşeli olarak evler yontarken, bahçelerde, pınar başlarında, ekinler ve salkımları sarkmış hurmalıklar arasında, tam bu esnada güven içinde bırakılır mısınız? Artık Allah'ı sayın ve bana itaat edin. Yeryüzünü düzeltmeyen, bozgunculuk yapan savurganların emirlerine itaat etmeyin." dedi.

Kavmi ona "Sen, şüphesiz büyülenmişlerden birisin; bizim gibi bir insandan başka bir şey değilsin. Eğer, doğru sözlü isen bir belge getir." dediler.

Salih "İşte, belge bu dişi devedir. Kuyudan su içmek hakka belirli bir gün onun ve belirli bir gün de sizindir, sakın ona bir kötülük yapmayın, yoksa sizi büyük günün azabı yakalar." dedi.

Onlar ise deveyi kestiler; ama pişman da oldular.

Bunun üzerine onları azap yakaladı. Doğrusu, bunda bir ders vardır, fakat çoğu inanmamaktadır.

Rabbin şüphesiz güçlüdür, acıyandır (26/141-159).

2- Olağanüstü veya mucize şeklindeki olaylar:

Bunlar, *tehaddî* (meydan okuma) ve mucize istenme durumunda, peygamberlerin duasına cevap olarak, Allah'ın, peygamberler aracılığıyla veya evrende yarattığı olaylardır. Şu kıssada anlatılan olaylar bu türdendir:

Allah "Ey Meryem oğlu İsa! Sana ve anana olan nimetimi an." demişti. Beşikte ve yetişkin iken insanlarla konuşurken seni kutsal ruhla desteklemiştim. Sana, kitabı, düşünmeyi, Tevrat'ı, İncil'i öğretmiştim. Sen iznimle çamurdan güya kuş biçimi yapıyordun ve ona üflüyordun da gene iznimle kuş oluyordu. Anadan doğma körü ve alacalıyı iznimle iyileştirmiştin. İznimle ölüleri çıkarıyordun. Sen, İsrailoğullarına açık belgelerle geldiğin ve onların inkâr edenleri "Bu, ancak açık bir büyüdür." demiş oldukları zaman, Ben onlara senden el çektirdim.

İsa'nın arkadaşlarına "Bana ve elçime inanın." diye bildirmiştim. Onlar da "İnandık, bizim teslim olduğumuza tanık ol." dediler.

Arkadaşları "Ey Meryem oğlu İsa! Rabbin, gökten bize bir sofra indirebilir mi?" demişlerdi de "Eğer inanıyorsanız, Allah'a saygılı olun." demişti.

Onlar "Ondan yemeyi, kalplerimizin yatkınlaşmasını, seni bize doğru söylediğini bilmeyi ve ona tanık olmayı istiyoruz. dediler.

Meryem oğlu İsa "Ey Allahım, Rabbimiz! Geçmiş ve gelecekler-imiz için bize bayram ve senden bir belge olmak üzere bize gök-ten bir sofra indir. Bizi rızıklandır. Sen rızık verenlerin en iyisi-sin." dedi.

Allah "Ben, onu size indireceğim. Ama bundan sonra sizden inkâr edene, dünyalarda hiç kimseye azap etmeyeceğim bir azabla ona azap edeceğim." dedi (5/110-115).

Kur'an kıssaları veya diğer dinî kıssaların dışında bu iki tür kıssanın anlatımı; kıssayı, vâkiî/gerçek ve bilinen özelli-ğinden çıkartır ve onu kurgusal bir kıssa haline getirir. Fakat burada (Kur'an'da), bu tür kıssalar, vukû bulma ve bilinme yönünden, üzerinde bulundukları hal üzeredirler. Çünkü muhatap toplum, bütün bunlara inanıyor, bu yüzden pey-gamberleri doğrulayıcı mucizeler istiyor ve muhalefet edildi-ğinde ise ilahların gazabına uğrayacaklarına inanıyorlardı. Peygamberlere güvenmedikleri ve onların kendilerini doğru-lama (mucize getirebilme) liyakatine sahip olmadıklarını düşündükleri için, peygamberlere meydan okuyorlardı. Şu-ayb toplumunun sözlerinde bu durum açıkça görülüyor:

Onlar "Sen büyülenmişlerden birisin. Bizim gibi bir insandan başka bir şey değilsin. Doğrusu, seni ancak yalancılardan sanıyoruz. Eğer doğru sözlülerden isen, göğün bir parçasını üzerimize düşür." dediler.

Şuayb "Rabbim yaptıklarınızı çok iyi bilir." dedi.

Ama onu yalanladılar, Bunun üzerine onları kapkaranlık, gölge bir günün azabı yakaladı. Gerçekten o, azabı büyük bir gündü (26/185-189).

Muhammed(s)'in hitap ettiği toplumun sözlerinde de aynı durumu görmekteyiz:

Hani, "Allahımız! Eğer bu kitap senin katından gelen gerçek ise, gökten üzerimize taş yağdır veya bize acıtıcı bir azap ver." demişlerdi (8/32).

Kur'an'ın bu iki tür kıssa karşısındaki durumu gerçekten ilgi çekicidir. Kur'an, peygamberlere ait bilinen olaylar üze-rinde durmuştur. Bu durum, Kur'an'ın inmeğe başladığı ve

müteakip dönemlerdeki düşünsel hayat için, büyük bir katkı sağlamıştır. Zira toplum, bu olaylarla, düşünsel kalkınma ve sosyal gelişmeyi hedefleyen her mesaj arasında bağ kurmaktaydı. O kadar ki, her peygamber, toplumun örfüne göre, olağanüstü bir olay getirmek veya azap indirilmesi ile kayıtlı gibidir. İkna etme ve insanların itaatini sağlamak açısından bu bağın faydası yok denecek kadar azdır. İşte Kur'an bu gerçeğe işaret ederek şunları söylüyor:

Eğer, biz onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve herşeyi karşılarına toplayıp dikseydik, Allah'ın dilemesinin dışında gene de inanmazlardı, fakat bunu çokları bilmez (6/111).

İnkâr edenler, "Rabbinden ona bir belge indirilmeli değil miydi?" derler. Sen ancak bir uyarıcısın ve her toplumun bir yol göstereni vardır (13/7).

Kur'an; yalanlanır ve bu yüzden azap iner diye, mucizelerin gelmesine engel olunduğunu, açıkça belirtmiştir:

Mucizeler göndermekten bizi alıkoyan husus, öncekilerin onları yalanlamış olmasıdır. Semûdlulara, gözle görülebilen bir mucize olarak dişi deve vermiştik de ona zulmetmişlerdi. Oysa Biz, mucizeleri yalnız korkutmak için göndeririz (17/59).

Gerçi, biz bu açıdan söz konusu durumu ilginç bulmakla birlikte şu hususu da görüyoruz. Kur'an edebî özgürlüğün sınırlarını belirlemiş ve sanatsal eylemi, olayın anlatımı ve tablonun sunumu ile kısıtlı kılmıştır. İkna etme araçlarından bir araç olarak, Kur'an'ın *"tekrarlara"* dayanması iki sonuç doğurmuştur.

a) Farklı şahısların tek tip ifade ile konuşturulması:

Kardeşleri Hûd onlara, "Allah'a karşı saygılı olmaz mısınız? Doğrusu, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim; Allah'a saygılı olun ve bana itaat edin. Buna karşı sizden bir ücret istemiyorum; ödülüm ancak âlemlerin Rabbine aittir (26/124-127).

Kardeşleri Salih onlara, "Allah'a karşı saygılı olmaz mısınız? Doğrusu, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim; artık Allah'ı sayın ve bana itaat edin. Ben buna karşı sizden bir ücret istemiyorum, benim ücretim, ancak âlemlerin Rabbine aittir (26/142-145).

b) Olayların sunum ve anlatımında çeşitlilik:

Kur'an, bir olayı çeşitli biçimlerde anlatmakta; bir anlamı farklı lafızlarla ifade etmektedir. Klasik alimler bütün bu olgular üzerinde durmuşlar, fakat bunların üzerinde detaylı açıklamalar yapmamışlardır. Daha önce "Tarihsel Anlamlar"dan bahsederken bu konuyla ilgili bazı şeyler söylemiştik.

3- Peygamber olsun veya olmasın; yiyen, içen ve sokakta yürüyen sıradan insanlar olmalarından ötürü, kıssadaki kahramanların başından gelen geçen alışılagelmiş olaylar. Kur'an kıssaları bu tür olaylarla doludur. Bunun en güzel örneği de Yusuf kıssasıdır.

Bu tür kıssalarda Kur'an, olayı anlatma ve tabloyu sunma sınırında kalmamış ve edebî-sanatsal yaratmaya geçmiştir. Temsilî kıssa üzerinde dururken bu konuya işaret etmiştik. Bu bağlamda, Çavuşkuşu ve karıncanın konuşması gibi olaylar; İsa ile Allah arasında, ezilenler ile ezenler arasında, ahirette meydana gelecek ve fakat henüz gerçekleşmemiş diyaloglara bakmamız yeterlidir.

Şimdi olayların karakteri konusundan, bir başka konuya; olaylar arasındaki bağ veya olayların birbirini izlemesi (teselsül) konusuna geçmek istiyoruz. Kur'an'ın, zaman ögesine önem vermediği hususu üzerinde tekrar duracak değiliz. Zira bu konuyla ilgili Kur'an'ın tavrını, "Tarihsel Değerler" bölümünde açıklığa kavuşturmuş ve zaman ögesinin olayları birbirine bağlayan bir odak noktası olmadığını ispatlamak için de Lût kıssasını okuyucunun dikkatine sunmuştuk. Biz burada başka bir meseleye geçmek istiyoruz.

İnsan benliğinde etki uyandırmak ve reaksiyon meydana getirmek amacıyla, kısa kıssalarda bazen olayların anlatılmasına önem verilebilmektedir. Şu kıssada bunu açıkça görüyoruz:

Semûd ve Âd toplumları başlarına gelecek bu olayı yalanlamışlardı. Bu yüzden Semûd kavmi, korkunç bir çığlık ile yok edildi. Âd kavmi de bu yüzden önünde durulmaz, dondurucu bir rüzgârla yok edildi.

Allah onların kökünü kesmek üzere, üzerlerine o rüzgârı yedi gece sekiz gün estirdi. Halkın, kökünden çıkarılmış hurma kütükleri gibi yere yıkıldıklarını görürdün (69/4-7).

Reaksiyon meydana getirmek, sempati (ülfet) ve antipati (nufûr) gibi beklenen etkiyi uyandırmak için, olaylar bu tarza göre birbirini izlemekte ve çok süratli bir şekilde cereyan etmektedir. Şu pasajları örnek olarak belirtebiliriz:

Kârun'u, Firavun'u ve Hâmân'ı da yok ettik. Andolsun ki, Musa kendilerine açık belgelerle gelmişti de onlar yeryüzünde büyüklük taslamışlardı. Ama geçip gidecek değillerdi.

Her birini suç üstü yakaladık; kimine taşlar savuran rüzgârlar gönderdik, kimini bir çığlık yok etti, kimini yerin dibine geçirdik, kimini de suda boğduk. Onlara, Allah zulmetmiyordu, onlar kendilerine zulmediyorlardı (29/39-40).

Buradaki tespit, olayların hiçbir şekilde zaman bağı ile irtibatlı olmadığı anlamına gelmemeli ve ancak, kıssadaki olayların birbirini izlemesinin, kıssanın inme amacına tabi olduğu anlamına gelmelidir. Mesela amaç korkutma ise, Kur'an olaya bu açıdan yaklaşmakta; kalplerde ve benliklerde korku meydana getirecek tarzda olayı betimlemektedir.

Amaç peygamber veya Müslümanlar üzerindeki psikolojik baskının hafifletilmesi ve Peygamber'in kalbinin yatıştırılması ise; Kur'an, kıssanın, etrafında döndüğü odak noktasına, şahsın kendisini yerleştirmekte, olayı daha önce vukû bulmuş bir hadise olarak tasvir etmekte; sonuçta peygamberin benliğinde za'fa neden olmamakta, onun azmini kırmamakta ve zaferin Allah'tan olduğuna vurgu yapmaktadır.

Daha önce geçen Lût kıssasının yanında, şu İbrahim kıssası da olayların birbirini izleme biçimini örneklendirmektedir. Allah şöyle buyuruyor:

Andolsun, elçilerimiz İbrahim'e müjde getirdiler. "Esenlik olsun." dediler. O da "Esenlik olsun." dedi ve beklemeden hemen kızartılmış bir buzağı getirdi.

Onların ellerinin ona uzanmadığını görünce, durumlarını beğenmedi ve içine bir korku düştü. Onlar, "Korkma, doğrusu, biz Lût kavmine gönderildik." dediler.

Bunun üzerine ayakta duran İbrahim'in karısı güldü. Biz de karısına İshak'ı ve İshak'tan sonra Yakup'u müjdeledik.

Karısı "Vay başıma gelene! Ben bir kocakarı, kocam da yaşlı iken, ben nasıl doğurabilirim? Doğrusu şaşılacak bir şey." dedi.

Onlar, "Ey ev halkı! Allah'ın rahmeti ve bereketleri sizin üzerinizde iken, Allah'ın işine mi şaşıyorsun? O, övülmeye layık ve yücedir." dediler.

İbrahim'den korku gidip de müjde kendisine gelince, Lût kavmi hakkında bizimle tartışmaya başladı.

Doğrusu, İbrahim, içli, yumuşak huylu ve Allah'a yönelen biri idi.

Elçilerimiz "Ey İbrahim! Bundan vazgeç. Doğrusu Rabbinin buyruğu gelmiştir ve şüphesiz geri çevrilemeyecek bir azap onlara gelmektedir." dediler (11/69-76).

İbrahim'in ağırlanan konuklarının olayı sana ulaştı mı?

Onlar, onun yanına girip, "Selam!" demişlerdi. O da "Selam!" demişti; "Tanınmayan bir topluluk!"

Hemen ailesinin yanına sıvışıp semiz bir buzağı getirmiş. Onların önüne sürüp, "Yemez misiniz?" demişti.

Yemediklerini görünce, onlardan endişeye düştü; korkma! dediler ve ona bilgin bir oğul sahibi olacağını müjdelediler.

Bunun üzerine karısı telaşlı bir sesle geldi ve yüzünü şamarlayarak, "Kısır bir kocakarıyım." dedi.

Ona "Bu böyledir, Rabbin söylemiştir; doğrusu, O, Bilgedir, Bilgindir." dediler.

"Ey elçiler! Göreviniz nedir?" dedi.

Onlar "Savurgan, suçlu bir toplumun üzerine, Rabbinin katından işaretli çamurdan taşlar göndermekle görevlendirildik." dediler.

Bunun üzerine, suçlu toplumun arasında bulunan inançlıları çıkardık. Zaten orada, içtenlikle boyun bükenlerden sadece bir ev halkı bulduk.

Can yakıcı azaptan korkanlar için, o beldede bir işaret bıraktık (51/24-37).

Râzî, Zariyat sûresinde geçen kıssayı tefsir ederken, yukarıdaki iki kıssa arasında birçok yönden farklılık olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur:

Râzî şunları söylemiştir:

IV. Mesele: Allah Hûd sûresinde şöyle buyurmuştur:

Ellerinin buzağıya uzanmadığını görünce, (İbrahim) onların durumlarını beğenmedi ve onlardan ötürü içinde bir korku duydu, "Korkma, dediler, biz Lût kavmine de gönderildik." (11/70).

Bu ayet, İbrahim'in misafirleri tanımaması hadisesinin, onlara kızarmış buzağı takdim etmesi fiilinden sonra meydana geldiğini göstermektedir. (Zariyat sûresinde ise); "(İbrahim'in konukları) bir zaman onun yanına girmişler: "selâm" demişlerdi. (İbrahim de) "Selâm" dedi. siz tanınmamış bir topluluksunuz." Sonra Allah şöyle buyuruyor:

"(Yemek getirmek için) *ailesinin yanına gitti, semiz bir buzağı getirdi. Onu, önlerine yaklaştırdı, yemez misiniz?" dedi* (51/25-27). (Bu fiil, İbrahim'in misafirleri) yabancılaması/tanımamasından sonra gerçekleşiyor. Fakat olay, Hûd sûresinde burada anlatılandan daha detaylı anlatılıyor. (Zariyat'da) müjdenin ismi belirtilmiyorken (Hûd'da) isim belirtiliyor ki, o, İshak'tır. Zariyat'ta "toplum" sadece "kavm" kelimesi ile ifade ediliyorken, Hûd'da, Lût toplumu (Kavmu Lût) olarak belirtiliyor. Özetlemek gerekirse, kim iki sûreyi incelerse Hûd sûresinde anlatılanın daha detaylı olduğunu, burada ilave nükteler bulunduğunu, bunun (Zariyat'da) zikredilmediğini görecektir.

Eğer, niçin Zariyât sûresinde "el-hakîmu'l-alîm" ve Hûd sûresinde de "hamîdun mecîd" ifadeleri geçiyor denilirse, Hûd sûresinde olayın daha detaylı anlatıldığı biçimindeki verilen cevap burada da geçerlidir.

Hûd sûresinde, İbrahim'in korkusu izale edilip çocukla müjdelendikten sonra, "Biz gönderdik..." denilmiştir. Yine, Hûd sûresinde "Lût toplumuna gönderildik..." deniliyorken Zariyat sûresinde ise "Biz suçlu bir topluma gönderildik." denilmiştir. İbrahim'in misafirleri bu sözleri demişlerse, farklılıktan ötürü yine aynı soru gündeme geliyor.[184]

Sizin de gördüğünüz gibi, kıssadaki olaylar, tek biçimde sıralanmamış; zaman, olayların odak noktasını oluşturmamış, olaylar tek tek formda betimlenmemiş; tek (aynı) olay ve tabloda melekler çeşitli lafızlarla ve farklı ifadelerle konuşmuşlardır.

184 er-Râzî, *age*, Zariyat 51/24-37. ayetlerin tefsiri (Ç).

Bana göre sorun, kıssanın hangi amaç için bina edildiği ile ilgilidir. Hûd sûresindeki kıssada amaç, Hz. Muhammed (s)'i teselli etmek ve onun üzerindeki psikolojik baskıyı hafifletmektir. Bu yüzden Hz. İbrahim ile ilgili detaylara girilmiş ve kıssa bu tarzda anlatılmıştır. Müjdelenen oğulun ismi ve Lût kavmi açıkça zikredilmiş diğerinde olduğu gibi, kavim için *"suçlular"* şeklinde kapalı ifade kullanılmamış, Allah'ın *"Hamid"* ve *"Mecîd"* sıfatları belirtilmiştir.

Zâriyât sûresindeki kıssa *"korkutma"* amacıyla bina edilmiş, hemen inkar gündeme getirilmiş ve Lût toplumu *"suçlular"* şeklinde nitelendirilmiştir. Bu yüzden de derhal Lût kavmine inen azaptan bahsedilmiştir.

Burada unutmamamız gereken bir husus var ki, Kur'an, tekrar yüzünden okuyucu veya dinleyiciyi bıktırmamak için bazen olayı çeşitli şekillerde anlatmaktadır.

Demek ki, kıssadaki olayları birbirine bağlayan odak, kıssanın hangi amaç için bina edildiği ile ilişkilidir. Sanatsal örgü, bu amaca ulaştırıcı biçimde, olayların dizilmesi üzerine oturmaktadır. Olayların peşpeşe sıralanmasındaki farklılık bu temele dayanmaktadır.

Tablonun anlatımı veya olayın sunumunda Kur'an'ın kullandığı üsluba baktığımızda, Kur'an'ın tek bir yol izlemediğine ve anlatımı çeşitlendirdiğine şahit oluruz. Bu çeşitlilikte şu olguları görmekteyiz:

1- Kur'an bazen, haykırış özelliği taşıyan sert ve vurgulu lafızları kullanmaktadır. Öyle ki bu lafızlar, armonisi ile tesir uyandırdığı gibi; yapı ve anlamları ile de tesir uyandırmaktadır. Bazen de haykırışın gücünü arttırmak, lafızların armonisine nağme, kalbe ürperti ve rağbet veya neşe ve sevinç vermek için kısa-secili cümlelerden oluşan pasajlar kullanmaktadır. Meselâ:

Bunlardan önce Nuh'un kavmi de yalanladı. Hem kulumuzu yalanlamışlar, hem de delidir demişlerdi. Konuşması da yasaklanmıştı.

O da "Ben yenildim, bana yardım et." diye Rabbine yalvarmıştı. Biz de bunun üzerine göğün kapılarını boşanan sularla

açtık. Yeryüzünde kaynaklar fışkırttık; her iki su, belirtilen bir ölçüye göre birleşti.

Onu, tahtadan yapılmış ve mıhlarla çakılmış bir gemiye bindirdik; nankörlük edilmiş olana ödül olarak verdiğimiz gözcülüğümüz altında yüzüyordu. Andolsun, Biz onu bir belge olarak bıraktık, bir hatırlayıp anlayan var mıdır? Benim azabım ve uyarmam nasılmış? Andolsun ki, Kur'an'ı hatırlamak için kolaylaştırdık; hatırlayıp anlayan var mıdır?

Âd yalanlamıştı; Benim azabım ve uyarmam nasılmış? Nitekim uğursuz mu uğursuz bir günde, insanları sökülmüş hurma kütüğü gibi koparark yere seren dondurucu bir rüzgâr üzerlerine gönderdik. Benim azabım ve uyarmam nasılmış? Andolsun, Kur'an'ı öğüt olsun diye kolaylaştırdık; öğüt alan yok mudur? (54/9-22).

2- Bazen de insan benliğini ve gönlünü etkilemek için, olayların süratli bir biçimde birbirini izlemesi tarzı kullanılmaktadır: Şu ayette olduğu gibi:

Bunun üzerine, su baskınını, çekirgeyi, kımılı, biti, kurbağaları ve kanı, birbirinden ayrı mucizeler olarak üzerlerine saldık. Yine de büyüklendiler ve suçlu bir toplum oldular (7/133).

Belki de bu nedenden ötürü, tek bir sûre içinde, çeşitli kıssalar toplanmıştır. Araf, Hûd, Şuara ve Kamer sûrelerinde geçen kıssalar gibi.

3- Bazen de -ki bu çoğunluğu oluşturur- hafif yumuşak lafızlar kullanılmaktadır; bunlar gündelik hayattaki olağan sözlerdir. Bu tür kıssalarda Kur'an, âdeta insanların olağan sözcükleriyle hitap etmekte, onların alışık oldukları sözlerle konuşmaktadır. Bu türde, üslup hareketinin, duygu hareketiyle atbaşı gittiğini görüyoruz. Bunun en güzel örneği şu Musa kıssasında mevcuttur.

Medyen suyuna gelince, davarlarını sulayan bir insan topluluğu buldu. Onlardan başka, hayvanlarını koruyan iki kız gördü. Onlara, "Sıkıntınız nedir?" dedi. "Çobanlar ayrılana kadar biz sulamayız. Babamız çok yaşlıdır, onun için bu işi biz yapıyoruz." dediler.

Musa onların davarlarını suladı. Sonra gölgeye çekildi, "Rabbim! Doğrusu bana indireceğin iyiliğe muhtacım." dedi.

O sırada, kızlardan biri utana utana yürüyüp ona geldi, "Babam sana sulama ücretini ödemek için seni çağırıyor." dedi. Musa ona gelince, başından geçeni anlattı. O, "Korkma, artık zalim kavimden kurtuldun." dedi.

İki kızdan biri, "Babacığım! Onu ücretli olarak tut; ücretle tuttuklarının en iyisi bu, güçlü ve güvenilir adamdır." dedi.

Kızların babası "Bana sekiz yıl çalışmana karşılık bu iki kızımdan birini sana nikâhlamak istiyorum. Eğer on yıla tamamlarsan o senden bir lütuf olur. Ama sana bir sıkıntı vermek istemem. İnşallah beni iyi kimselerden bulacaksın." dedi.

Musa "Bu seninle benim aramdadır. Demek ki, bu iki süreden hangisini doldurursam doldurayım bir düşmanlığa uğramayacağım. Söylediklerimize Allah vekildir." dedi (28/23-28).

Musa'nın Medyen kuyusuna gelişini anlatan birinci bölümde, harekete işaret etmek ve olayları adeta o an meydana gelen ve müşahede edilen olaylar olarak betimlemek için, şimdiki zaman kipiyle geçen iki fiil, *"suluyorlar..."* ve *"engel oluyorlar"* fiillerinin kullanıldığını görüyoruz. Ayetin bu bölümündeki bu iki fiil, vukû bulmakta olan olaylara işaret etmektedir. Bu iki fiil, (Musa'nın şahid olduğu) olayların, onu üzdüğüne dikkat çekiyor gibidir. Gerçekten de bu olaylar Musa'yı derinden etkilemişti. İnsanlar sürülerini suluyorlar, iki genç kız sürülerini sudan geri çevirmeye çalışıyor, Musa bu iki kıza doğru yönelerek; *"nedir sizin bu haliniz?"* diye soruyor. Zannediyorum, bu lafızlardaki kuvveti, fesahatı ve Musa'nın zihninden geçen düşüncelerin belirtilerini farketmişsinizdir. Ben sulanacak sürülerini, iki kızın sürüsünün önüne geçiren bu adamlara karşı Musa'nın hiç de iyi şeyler düşünmediğini hissediyorum.

İki genç kız *"çobanlar çekilmeden biz sulayamıyoruz."* diyorlar. Bu ifade kadınların taşıdığı zaaf ve niteliklere işaret etmektedir ki, bu iki özellik, erkekler ile kadınların, izdihama neden oldukları bu ortamlarda, o iki kızı geri durmaya sevk etmektedir. Kızlar, ayrıca acıma ve şefkat duygularını harekete geçiren *"Babamız çok yaşlı bir insandır."* cümlesini de söylüyorlar. İşte bu sözler, kalpleri etkileyen dokunaklı, yumuşak ifadelerdir. Bunlar kadınların konuştuğu cümlelerdir, başkalarının değil. Bunda hiçbir kuşku yok... Sonra üze-

rinde durulmadan hemen geçilen eylemleri gösteren diğer bölüm geliyor. Burada amaç insanın bu arkasındaki başka bir alana varmasıdır.

Musa onların davarlarını suladı. Sonra gölgeye çekildi (28/24).

Musa'yı burada, gölgede kendini salmış, bitkin, teslim olmuş mütevazi insan olarak görüyoruz:

Rabbim, bana indireceğin bir iyiliğe muhtacım (28/24).

Cümle, bu tevazû ile paralel yürüyor; bu yakarmanın ve Yüce Allah tarafından gelecek bir hayra muhtaç olduğunu açıkça ifade etmenin arkasında, dinî bilinç ortaya çıkıyor.

Gerçi Musâ'nın bu durumu uzun sürmeyecek ve kızlardan biri utangaç bir şekilde ona doğru gelecektir. Ne kadar hoş bir manzara! Kalpleri etkilemek, davranış ve reaksiyonu betimlemek açısından ne kadar mükemmel bir cümle! *"... utana utana yürüyor..."* Genç kızlardaki mahcubiyet ve utangaçlık duygusunu yansıtan ne kadar güzel bir ifade! Genç kız Musâ'ya geliyor ve *"Sürümüzü sulamanın ücretini vermek üzere babam seni çağırıyor."* diyor. Musa cevap için bekler mi? Derhal kabul ediyor. Çünkü bu ücrete ihtiyacı vardır; garip ve muhtaçtır. Hemen teklifi kabul ediyor, genç kızla yola koyuluyor, ihtiyarla buluşuyor ve başından geçenleri ona anlatıyor. Kaçak-kimsesiz birisi başka ne yapabilir ki?

İhtiyar, genc (Musa)in üzerindeki olumlu etkiyi farkediyor, ona karşı çok kibar davranıyor ve onu sakinleştirecek, huzura kavuşturacak; cömert ve cesur bir adamın korumasında olduğunu hissettirecek şu sözleri söylüyor: *"Korkma, zalim toplumdan kurtuldun (artık)!"*

"Korkma", bu, insanlara şefkat ve merhametle yaklaşan güçlü ve emin bir adamın söyleyeceği bir sözdür. *"Kurtuldun"*, bu kelime, muhataba, iç huzuru, gönül ferahlığı ve düşünce dinginliği vermektedir. *"... Zalim toplumdan..."* muhatabın psikolojik çalkantısını ve vicdan azabını gidermektedir.

Genc(Musa)e duyulan ilgiyi ve sevgi duyulan kişiyle buluşmak için hile yapılmasını betimleyen başka bir bölüm başlıyor. Zira kızlardan biri, babasına gidiyor ve Musa'yı işçi

olarak çalıştırmasını istiyor. Musa'yı çalıştırmak isteyen kimdir? En iyi işveren olan güçlü, emin zât (ihtiyar). İhtiyar olayın içyüzünü anlamış gibidir. Hemen genç kızın arzusunu gerçekleştirmeye teşebbüs eder. Tereddüd edecek birisininin önündeki bütün yolları kapatan şu sağlam teklifi genç adama sunar:

Ben seni şu kızlarımdan biriyle evlendirmek istiyorum... (28/27).

Takip edilen bir kaçak ve adam öldüren bir suçlu olan genç teklifi kabul ediyor. Şu ayet, onun yaşlı ihtiyarın önünde, küçük bir çocuk gibi boyun eğdiğini gösteriyor.

İnşa-Allah beni iyi bir insan olarak göreceksin... (28/27-28).

İkisi anlaşıyorlar ve Allah'ı yaptıkları bu antlaşmaya şahit tutuyorlar.

Çoğu zaman Kur'an, güç ve zayıflık veya sertlik ve yumuşaklık yönlerinden, davranışların reaksiyonlar üzerinde oynadığı rolü göstermek için, bu davranışları betimlemek üzerinde yoğunlaşmaktadır. Şu ayetlerde olduğu gibi.

Sizden önce geçen Nuh, Âd, Semûd kavimlerinin ve onlardan sonra Allah'tan başkasının bilmediği toplulukların haberi size gelmedi mi? Onlara elçileri açık delillerle geldiklerinde hemen ellerini ağızlarına götürerek, "Sizinle gönderilen şeyi doğrusu inkâr ediyoruz ve bizi çağırdığınız şeyden de şüphe ve endişe içindeyiz." dediler (14/9).

Bunun üzerine karısı telaşlı bir sesle geldi ve yüzünü şamarlayarak, "Kısır bir kocakarıyım." dedi (51/29).

Doğrusu, ben Senin onları bağışlaman için kendilerini her çağrışımda parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine büründüler, direndiler, büyüklendikçe büyüklendiler (71/7).

Şehirde birtakım kadınlar, "Bakanın karısı uşağına yaltaklanmış, sevgisi bağrını delmiş. Doğrusu, biz onun besbelli sapıtmış olduğunu görüyoruz." dediler.

Kadın, kadınların suçlamalarını duyunca, onlara davetiye gönderdi ve onlara bir ziyafet hazırladı ve her birine bir bıçak verdi. Ona "Karşılarına çık." dedi. Kadınlar, onu görünce, onu yüce buldular ve ellerini doğradılar. "Allah esirgesin! Bu insan değil, ancak yüce bir melektir." dediler (12/30-31).

Bunun üzerine ayakta duran İbrahim'in karısı güldü. Biz de karısına İshak'ı ve İshak'tan sonra Yakup'u müjdeledik (11/71).

Ayrıca şu ayetlerde olduğu gibi; tasvirî ifadeler ve reaksiyona işaret eden kalıplardan da yararlanılmaktadır:

Meryem, "Eğer, saygılı biri isen, senden Rahman'a sığınırım." dedi (19/18).

Doğum sancısı onu bir hurma ağacının dibine getirtti. Meryem, "Keşke, bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim." dedi (19/23).

Babacığım! Şeytana uyma. Çünkü şeytan Rahman'a başkaldırmıştır.

Babacığım! Doğrusu, şeytanın dostu olarak kalırsan, sana Rahman katından bir azabın gelmesinden korkuyorum." dedi (19/44-45).

Onu doğurduğunda, Allah ne doğurduğunu bilirken, "Ya Rabbi! Kız doğurdum. Erkek kız gibi değildir ve ben ona Meryem adını verdim. Doğrusu, onu da soyunu da kovulmuş kötü kimseden Sana sığındırırım." demişti (3/36).

Sizi azabın kötüsüne sokan, kadınlarınızı sağ bırakıp oğullarınızı öldüren Firavun ailesinden kurtardığımızı bir hatırla bakalım. Bunda, size Rabbiniz tarafından büyük bir sınav vardır (14/6).

Her hâlûkârda unutmamalıyız ki, genelde Kur'an'ın uslubu, diyalog uslubudur. Kur'an, muhatabı olan topluma hitap etmekteydi. Bu yüzden, Kur'an kıssalarında ve özellikle de kıssaların başlangıcında, konuşma ve diyalog üslupları açıkça görülmektedir.

Sizden öncekilerin haberleri size gelmedi mi? (14/9).

Rabbi ile ilgili olarak İbrahim ile tartışanı biliyor musun? (2/258).

Kendisine ayetlerimizi verdiğimiz adamın haberini onlara oku (7/175).

ayetlerinde olduğu gibi.

3. Diyalog

Her kıssa ve hikayede diyalog bulunması zorunlu değildir. Bazen kıssada diyalog bulunmaz, kıssa bir şahsın tablosu

veya bir olayın anlatımı tarzında cereyan eder. Uzun olmayan kıssalar genelde böyledir ve yine korkutmayı amaçlayan kıssaların bir çoğunda Kur'an, bu tarzı takip etmektedir. Dahası Kur'an, bazı inançların lehinde veya aleyhinde propaganda yaparken, başka bir tarafa geçmekte, şahsın herhangi bir inançtan kurtulup başka bir inanca yönelmesini sağlamak için, diyaloğu, şahsın başına gelen ve onu bir halden başka bir hale taşıyan psikolojik durumlar üzerinde döndürmektedir. En'âm sûresindeki İbrahim kıssasında bu durum çok açık bir şekilde görülmektedir.

İbrahim, babası Azer'e "Putları tanrı mı ediniyorsun? Doğrusu, ben seni ve toplumunu açık bir şaşkınlık içinde görüyorum." demişti.

İbrahim'e, böylece göklerin ve yerin hükümranlığını gösteriyorduk ki, kesin bilgililerden olsun.

İbrahim'in üzerine gece çökünce bir yıldız gördü, "İşte, bu Rabbim!" dedi. Yıldız batınca, "Batanları sevmem." dedi.

Ayı doğarken görünce, "İşte, bu Rabbim!" dedi. O da batınca, "Eğer, Rabbim bana doğru yol göstermezse, andolsun şaşıranlardan olacağım." dedi.

Güneşi doğarken görünce, "İşte, bu Rabbim, bu daha büyük." dedi. O da batınca, "Ey milletim! Doğrusu, ortak koşmanızdan ben uzağım." dedi.

Doğrusu, doğruya yönelen bir kişi olarak ben yüzümü gökleri ve yeri yaratana çevirdim. Ben ortak koşanlardan değilim (6/74-79).

Fakat bütün bunlarla birlikte biz, Kur'an kıssalarının büyük bir çoğunluğunda, "diyalog"un ilk göze çarpan öge olmasa da yine de önemli bir öge olduğunu görüyoruz.

Her halûkârda, kahramanları fazla olan her kıssada diyalog ögesi vardır. Yusuf kıssası, Taha sûresindeki Musa kıssası, Araf sûresindeki Adem kıssası, Hûd ve Şuara sûrelerindeki kıssa öbekleri, Meryem sûresindeki İbrahim kıssası, (Peygamber'i) teskin veya İslam mesajının ilkelerini açıklamayı hedefleyen diğer kıssalar bu konuyla ilgili örneklerdir. Taha sûresindeki Musa kıssasının şu bölümünü burada örnek olarak zikredebiliriz.

Sen ve kardeşin, delillerimle gidin, Beni anmakta gevşek davranmayın.

Firavun'a gidin, doğrusu o azmıştır.

Ona yumuşak söz söyleyin, belki düşünür de saygı duyar.

Musa ve kardeşi, "Rabbimiz! Onun bize kötülük etmesinden veya azgınlığının artmasından korkarız." dediler.

Allah: "Korkmayın, Ben sizinle beraberim. Görür ve işitirim. Ona gidin şöyle söyleyin: Doğrusu, biz senin Rabbinin elçileriyiz. İsrailoğullarını bizimle beraber gönder, onlara azap etme; Rabbinden sana bir işaret getirdik; esenlik doğru yolda gidene olsun! Doğrusu bize, yalanlayıp sırt çevirene azap edileceği vahyolundu."

Firavun, "Musa! Rabbiniz kimdir?" dedi.

Musa, "Rabbimiz herşeye varlık veren, sonra doğru yola koyandır." dedi.

Firavun, "Öyleyse, önceki nesillerin durumu ne oluyor?" dedi.

Musa: "Onların bilgisi Rabbimin katında bir kitabdadır. Rabbim şaşırmaz ve unutmaz. Sizin için yeryüzünü döşeyen, onda yollar açan, gökten su indiren O'dur." Biz o su ile türlü türlü bitkilerden, çift çift yetiştiririz.

Yiyiniz, hayvanlarınızı otlatınız, şüphesiz, bunlarda aklı olanlara dersler vardır.

Sizi yerden yarattık, oraya döndüreceğiz ve sizi bir kez daha oradan çıkaracağız.

Andolsun ki, o Firavun'a bütün delillerimizi gösterdik de yalanlayıp kabulden çekindi ve "Ey Musa! Büyücülüğünle bizi yurdumuzdan çıkarmaya mı geldin? Şimdi, biz de seninkinin benzeri bir büyüyü sana göstereceğiz. Bizimle senin aranda bir vakit tayin et ki, sen de biz de düz bir yerde bulunalım da caymayalım." dedi.

Musa, "Buluşma zamanımız sizin bayram gününüzde insanların toplanacağı kuşluk vaktidir." dedi.

Firavun dönüp gitti, tuzaklarını toplayıp o gün geldi.

Musa onlara, "Size yazıklar olsun! Allah'a karşı yalan uydurmayın, yoksa sizi azapla yok eder. İftira eden düş kırıklığına uğrar." dedi.

Büyücüler durumu aralarında tartıştılar ve konuşmalarını gizli tuttular (20/42-62).

Kur'an kıssalarında diyalog konuları, genelde dinsel konulardır. Bu konular nedeniyle peygamber ile toplumu arasında çok sert tartışmalar meydana gelmiştir. Bu konulara, Allah'ın birliği, ölümden sonra dirilme, peygamberlerin melek değil, insanlardan olmaları, peygamberlik ve bundan başka bazı hususları ispatlamak için, birtakım olayların veya mucizelerin var edilmesi gibi konuları örnek verebiliriz. Birinci bölümde, *"Dinsel ve Sosyolojik Değerler"* üzerinde dururken bu konulardan bir çoğunu anlatmıştık. Bu yüzden burada bunların tekrar edilmesine gerek yoktur.

Kur'an, diyaloğu tasvir ederken, aktarım (rivayet) yolunu kullanmaktadır. Kur'an, şahısların sözlerini *"dedi"*, veya *"dediler"* gibi sözcüklerle anlatmaktadır.

Kur'an, kıssalarındaki diyalogların bu şekilde aktarımı, bu diyaloglarla ilgili özel bir duruma dikkatimizi çekmektedir: Diyaloğun mutlaka iki şahıs arasında olması zorunlu olmayıp, daha fazla kişiler arasında da diyalog olabilmektedir. Kur'an kıssalarında bunun örnekleri açıkça görülmektedir. Diyalog iki kişi arasında da olabilir. İblis-Adem, İbrahim ve Babası, Musa-Firavun arasındaki diyaloglar gibi. Diyaloğun bir yanında tek bir kişi, diğer yanında iki kişi olabilir. Biraz önce geçen Musa kıssasında olduğu gibi, Musa ve Harun bu kıssadaki diyaloğun ikinci tarafını oluşturmaktadır. Diyalogun bir tarafında tek bir kişi diğer tarafında bir topluluk olabilir. Peygamberler ile gönderildikleri toplumlar arasındaki konuşmaları anlatan Kur'an kıssalarının çoğunda var olan diyalogları buna örnek verebiliriz.

Andolsun, biz Nuh'u kendi kavmine gönderdik. "Ben size apaçık bir uyarıcıyım. Allah'tan başkasına tapmayın. Doğrusu, ben hakkınızda can yakıcı bir günün azabından korkuyorum." dedi.

Kavminin inkârcı ileri gelenleri "Senin ancak kendimiz gibi bir insan olduğunu görüyoruz. Sana ancak bizim sığ görüşlü ayak takımının uyduğunu görüyoruz. Bize bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz. Daha doğrusu, sizi yalancı sanıyoruz." dediler.

Nuh "Ey kavmim! Eğer, Rabbimin katından açık bir belgem olsa ve size gizli kalmış bir rahmeti katından bana vermiş ise, hoşlanmadığınız halde, sizi onlara mecbur mu edeceğiz, sanıyorsunuz." dedi.

Ey kavmim! Buna karşılık ben sizden bir mal da istemiyorum. Benim ödülüm yalnız Allah'tandır. İnananları kovacak da değilim. Çünkü, onlar Rableriyle karşılaşacaklar. Fakat ben sizi, bilmez davranan bir toplum görüyorum.

Ey kavmim! Onları kovarsam Allah'a karşı beni kim savunur? Hiç düşünmüyor musunuz?

Size Allah'ın hazinelerinin benim yanımda olduğunu söylemiyorum. Görünmeyeni de bilmiyorum, melek olduğumu da söylemiyorum. Gözlerinizin hor gördüğü kimselere, Allah iyilik vermeyecektir de diyemem; içlerinde olanı en iyi Allah bilir. Yoksa, şüphesiz haksızlık edenlerden olurum.

Onlar "Ey Nuh! Bizimle pek tartıştın, hem de tartışmamızı ileri götürdün. Eğer, doğru sözlülerden isen, bizi tehdit ettiğin şeyi başımıza getir." dediler.

"Ancak, Allah dilerse onu başınıza getirir. Siz de kaçamazsınız. Allah sizi azdırmak isterse, ben size öğüt vermek istesem de öğüdümün size faydası olmaz. Sizin Rabbiniz O'dur ve O'na götürüleceksiniz." dedi (11/25-34).

Diyaloglarda Kur'an'ın yoğunlaştığı problemler genelde, dinsel kabuller veya örf ve çevre faktörüyle ortaya çıkan kabuller ile ilgilidir. Bu yüzden bu konular tat alma-acı duyma veya çıkar ve zarar temeli üzerine oturmaktadır. Çünkü bu iki hal, lütuf sahibi Allah'ın elindedir ve bunları kullarından her hak edene verir.

Diyaloglardaki edebî üslup, neredeyse Kur'an'ın tamamındaki edebî üslubun özelliklerini taşımaktadır. Bu nedenle, bu özellikleri gözden geçirmemiz gerekiyor.

1- Üslubun dili, konuların ve ilgili ayetlerin indiği ortamın farklılaşması ile farklılık arzeder. Bunun anlamı şudur: Sanatsal bir üslup, her kıssada bir süreç izler. Bu da şu anlama gelir: Kur'an, Hz. Muhammed ve onun muasırlarının psikolojisini yansıttığı kadar, Kur'an'daki diyalog taraflarının psikolojisini yansıtmaktadır.

Bundan dolayı kıssaların üslubu, *"Mekke ve Medine dönemlerinde Kur'an'ın üslubu"* ile ilgili olarak bilinen genel özellikleri taşımaktadır.

2- İlk dönemlerde inen kıssalarda, lafızların taşıdığı haykırışlar göze çarpar ve buna secili kısa pasajlar yardım eder.

Çünkü bu dönemde Peygamber'in duyguları taşma noktasına gelmişti. Bundan ötürü, bir kıssada ve bir sûrede inen kıssalar grubunda, görünen, anî ve süretli geçişler meydana gelmiştir. Bu yüzden, bu dönemdeki kıssalar çok kısa olmuştur ve sözkonusu özellikleri -mesela, Kamer sûresindeki kıssalar- taşımaktadır.

3- Yeni inanç sisteminin açıklanıp, eski sapık inanç sisteminin yıkılmaya çalışıldığı kıssalarda; yanlış düşünce ve inançlarla istihzâ etmek, sanatsal bir öge olarak kıssaya dahil olmaktadır. Bu çok acı ve etkin bir alaydır. Zira aklı başında olan herkesin önüne, gaflet uykusundan uyanması ve içinde bulunduğu sapıklığı bütün çıplaklığıyla hissetmesi için, açık-seçik gerçekler konulmaya çalışılmaktadır. Özellikle, Meryem ve Şuarâ sûresinde geçen, İbrahim'in putlarla mücadelesini anlatan kıssalar, burada örnek olarak belirtilebilir.

Bu bölümdeki kıssalarda; okuyucu veya dinleyiciye, âdeta Peygamberi, kendi gözetimine alan büyük bir zatın himayesini, bu hâminin peygamberin sırtındaki ağırlığı ve karşılaştığı işkenceyi kaldırmaya çabaladığını hissettirecek kadar, peygamberin duygu dünyasında sükûnet görüyoruz, lafızların taşıdığı şefkati hissediyoruz. Bunun örneklerini, Meryem sûresindeki İbrahim kıssasında görebildiğimiz gibi; Araf sûresindeki Hûd, Salih ve Şuayb kıssalarında da görmekteyiz.

4- (Peygamber veya inananları) Motive etmek, onlara coşku ve heyecan vermek için gelen kıssalarda; duygular teslimeyete daha fazla eğilimli olduğu halde, çok coşkulu hale dönüşmektedir. Peygamberler ile (onların gönderildikleri) toplumlar arasındaki mevcut ilişki, bu duruma sevk etmektedir.

Duyguların doğası ve onların taşıdığı ümitsizlik ve teslimiyete paralel olarak, lafızlar kolay ve serbest tarzda gelmektedir. Bu yüzden zaman zaman, daha sonra "münacât" (yakarışlar) diye isimlendireceğimiz, dinsel-sanatsal bir ögenin var olduğuna şahit olmaktayız ki, bunlar bazı dualarda, geleneksel hale gelen ifadelerdir.

Diyaloğun taraflarına ait duygu dünyaları arasında farklılık olduğunu görmekteyiz. Müstekbirler katı ve zorba tavırlarını sürdürüyorlar; peygamberler ise aile ve toplumlarına karşı, yüreklerinde gizledikleri sevginin bir sonucu olarak, genelde orta yolu bulmağa çabalıyorlarsa da dini hakim kılmaya yönelik arzuları ile aile ve toplumlarını veya bütün insanlığı mutlu etmeyi isteme arasında hareket ediyorlardı.

Özet olarak söylemek gerekirse, kıssalarda Kur'an'ın üslubu, Hz. Muhammed'in psikolojisiyle paralel gitmektedir. Bundan sonra gelecek olan *"Kur'an Kıssaları ve Hz. Muhammed'in Psikolojisi"* bölümünde bu paralellik açıkça ortaya çıkacaktır. Burada konuyla ilgili edebî yargıyı özetlersek; Kur'an'ın üslubu, peygamberlerin veya toplumların düşüncelerini ifade etmede vaki olanı andırmamakta ve ancak bir kıssada, tek bir süreci izlemektedir. Günümüzde de aynı şekilde vaki olanı yansıtmayan bir anlatım kullanılmaya çalışılmaktadır.

Zira diyaloğun, diyalog taraflarının psikolojisini ve onların konuşma ve hitap usluplarını, düşünsel ve zihinsel hareketlerdeki tarzlarını yansıtmakta olduğunu görüyoruz. Nitekim meslek ve iş alanlarında da aynı durum vardır.

Nadiren de olsa, diyaloğun, diyalog taraflarının şahsiyetlerini, bu şahsiyetlerin taşıdığı güç ve otorite ile azamet ve büyüklüğü yansıttığını görebiliriz. Bu diyaloglara, Kur'an'ın, Firavun veya İblis'in diliyle anlattıklarını örnek verebiliriz. Öte yandan bu iki şahsiyetten herbiri, diyaloğun diğer tarafını teşkil eden; Adem ve Musa peygamberlerin de şahsiyetini yansıtmaktadır. Diyalog taraflarının şahsiyetinin yansıtıldığı nadir durumların olması; genelde diyaloğun İslamî mesajlarla ilgili şeyleri ve Muhammed(s)'in psikolojisini yansıttığı yönündeki kanaatimize zarar vermemektedir.

4. Kaza-Kader (İlahi İradenin Müdahalesi)

Bu iki kavrama *"şans"* kavramı da yakındır. Bu kaza-kader ögeleri, bazı Kur'an kıssalarında rollerini icra etmişlerdir. *"Olayların"* birinci türünden bahsederken, bununla ilgili örnekler vermiş ve *"kaza"* ögesinin nasıl devreye girdiğini ve

Peygamber'i suikast ve baskıdan nasıl kurtardığını açıklamıştık.

Şimdi bazı kıssalarda, bu ögenin önemini ve bunun olayların sonuçlarını nasıl değiştirdiğini açıklayacak başka bir örnek vermek istiyoruz. Saffât sûresindeki İbrahim kıssasında anlatıldığı üzre, İbrahim bir rüya görür. Allah'ın iradesi/müdahalesi olmasaydı, bu rüyaya göre, İbrahim az kalsın oğlunun yaşamına son verecekti.

İbrahim "Doğrusu, ben Rabbime gidiyorum; O beni doğru yola eriştirir."

"Rabbim! Bana iyilerden olacak birini ver." dedi.

Biz de ona yumuşak huylu bir oğlan müjdeledik.

Çocuk kendisinin yanı sıra yürümeye başlayınca, "Ey oğulcuğum! Doğrusu, ben uykuda iken seni boğazladığımı görüyorum, bir düşün, ne dersin? dedi. "Ey babacığım! Ne ile emrolundunsa onu yap, umarım beni katlananlardan bulacaksın." dedi.

Böylece ikisi de Allah'a teslimiyet gösterip, babası oğlunu alnı üzerine yatırınca, Biz "Ey İbrahim rüyayı gerçekleştirdin, işte Biz iyi davrananları böylece ödüllendiririz." diye seslendik.

Doğrusu, bu apaçık bir imtihandır.

Ona fidye olarak büyük bir kurbanlık verdik.

Sonra gelenler arasında İbrahim'e selam olsun diye bir ün bıraktık (37/99-109).

Yusuf kıssasında da çok açık bir biçimde aynı durum bulunmaktadır ki, pek yakında bu kıssayı analiz etmeye çalışacağız.

5. Münâcât (Yakarış)

Kur'an kıssalarında pek az bulunan sanatsal ögelerden biri de münacât/yakarış ögesidir. Bu öge Kur'an kıssalarında, genellikle görülen biçimin dışında, kendine özgü bir biçimde bulunmaktadır. Zira, (edebî öykülerde) şahıs başkasına duyurmak için kendisine nida eder. Fakat Kur'an'da gizli konuşma, *"Mutlu Kalpler"* hikayesi gibi, Batı tiyatrosunun bazı hikayelerinde geçtiği biçimde geçer. Bu öykünün bayan kahramanının, yakararak ve dua ederek bakire Meryem'e dua ettiğini görürsünüz -kahraman hissettiği gibi- biz

de bu duanın kabul edildiğini, Allah'ın kabul ettiğini hissederiz. Ayrıca, bu tür yerlerde alışılagelen kelimeler de dahil olmak üzre, kullanılan ifade biçimlerinin, neredeyse geleneksel (aynı) karakterde olduğunu görürüz. Bu ifadeler güçlü dinsel duygular taşımakta ve seyirciler arasında dinsel duygunun yayılmasını sağlamaktadır.

Kur'an'da gizli konuşma/yakarış bu biçimde geçmektedir. Peygamber yaradanına yönelmekte ve duasının kabul edilmesi için O'na bağlanmaktadır. Kavmine beddua ettiğinde Nuh kıssasında bu durum mevcuttur.

Nuh dedi ki: "Rabbim! Yeryüzünde hiçbir inkârcı bırakma. Doğrusu, sen onları bırakırsan, senin kullarını saptırırlar, sadece ahlaksız ve çok inkârcıdan başkasını doğurup yetiştirmezler."

"Rabbim! Beni, anamı, babamı, evime inanmış olarak gireni, inanan erkekleri ve kadınları bağışla; yalnız zalimlerin yıkımlarını artır." (71/26-28).

İbrahim kıssasında da aynı durumu görüyoruz.

"İbrahim, "Rabbim bu şehri güvenli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut."

Rabbim! Doğrusu, o putlar çok insanları saptırdı. Bana kim uyarsa o bendendir. Bana kim baş kaldırırsa, doğrusu, Sen bağışlayan, acıyansın.

Rabbimiz! Doğrusu, ben çocuklarımdan kimini namaz kılabilmeleri için, Senin saygın evinin yanında, ekin vermez bir vadiye yerleştirdim. Artık, birtakım insanların gönüllerini onlara yönelt, şükretmeleri için ürünlerden onları rızıklandır.

Rabbimiz! Doğrusu, Sen gizlediğimizi ve açığa vurduğumuzu bilirsin. Yerde ve gökte hiçbir şey Allah'a gizli değildir.

Yaşlılığımda bana İsmail'i ve İshak'ı bağışlayan Allah'a övgüler olsun; Rabbim doğrusu yalvarmayı duyar.

Rabbim! Beni ve soyumu namaz kılanlar eyle. Rabbimiz! Duamı kabul buyur.

Rabbimiz! Hesabın görüleceği günde, beni, anamı, babamı ve inananları bağışla." demişti (14/35-41).

Yusuf kıssasında da aynı durum vardır.

"Rabbim bana hükümdarlık verdi, bana rüyaların yorumunu öğretti. Ey göklerin ve yerin yaratanı! Sen benim dünya ve ahi-

rette dostumsun. Canımı gönülden teslim olarak al ve beni iyilere kat." dedi (12/101).

Bütün bunlar Kur'an kıssalarının omurgasını oluşturan sanatsal ögelerdir ki, biz değişik Kur'an kıssalarında da gördüğümüz bu ögeleri ortaya koyduk. İleriki bölümde Yusuf kıssasını analiz etmeye çalışacağız, inşa-Allah.

C. KUR'AN'DA KISSA SANATININ GELİŞİMİ

Bir araştırmacının Kur'an kıssaları dışında, bu tür bir araştırmaya girişmesi kolay olabilir. Hikayeleri ve romanları araştırma konusu edilen edebiyatçıların sanatsal eserleri; kronolojik olarak sıralanabilir. Burada amaç, bu eserlerin sanatsal görüntülerinin ve nicelik-nitelik açısından gelişiminin izlenebilmesidir. Araştırmacı, böyle bir araştırmadan beklenilen sonuçlara varmada bir sakınca görmeyebilir. Mesela, şu gerçeği görebilir:

Sanatsal yetenek ve güç, bir şeyi icat ve ibdâ etmeye tabi olduğu gibi, sanatsal gelişim de eğitim ve deneyime tabidir. Edebiyat eleştirmenleri ve sair edebiyatçılar tarafından kabul edilen bir gerçektir ki, sanatçılar kendilerinde bulunan yetenek ve zihinsel kabiliyetlerin gelişimi ile ilk sanat yaşamlarına başlarlar; kitap okurlar veya tabloları seyrederler veya musikî ve şarkı dinlerler. Durum ne olursa olsun, kendilerine sunulan her sanat eserinden tat ve lezzet alırlar; sonra bir adım daha atarlar; taklit etme ve özenmeye dayanan ilk çabalarını sergilemeğe başlarlar; sonra aşama aşama taklit ve özentiden sıyrılıp; kişisel deneyim alanına girerler. Kimi sanatçıların sahip olduğu yetenekler kendini gösterir; onlar yaşadıkları çağın ruhunu yansıtırlar. Onların sanatlarında çevrenin karekteristiği görülür, sanatın sihirli değneği onların sahip bulundukları dehâya dokunur, yaratma ve icat etme (ibdâ) kudretleri ortaya çıkar, daha önceki tarzların dışında, kendilerine özgü tarzlarda eserlerini dokurlar ve ekol sahipleri oluverirler.

Kur'an dışındaki edebî roman ve hikayelerin sanatsal gelişimini incelemekle meşgul olduğumuz müddetçe; bu

olaylar bütün berraklığıyla apaçık görünür; burada herhangi bir pürüz ve karmaşa;. zorluk ve sıkıntı sözkonusu değildir. Ancak sorun Kur'an alanına intikal edildiğinde zorlaşmakta, düğümlenmekte ve neredeyse olayların karekteri tamamen değişmektedir. Çünkü Kur'an, Arapların (İslam'ın) en büyük mucizesi olmak üzere semadan inmiştir. Deneyim ve eğitime bağlı zayıflık ve kudret gibi, beşerin nitelendiği her nitelikten uzak olan Allah onu vahyetmiştir. O halde (yukarıdaki gibi) böyle bir sonuca ulaşma imkanı yoktur. Konu, Kur'an olunca bir şey yapamıyoruz ve ellerimiz bağlı oturuyoruz. Öyle ki burada ne hareket ne de konuşma imkanı vardır.

Kur'an'da bir gelişimden sözedilebilir mi? Bu tür problemlerin çözümlerine ilişkin klasik fıkıh ve usûl alimlerinin geride bıraktıklarına baktığımızda, böyle bir sonuca varmanın kolay olacağı kanaatindeyiz.

Hüküm koyma (teşrî)da, kimi alimler nesh, kimileri da tedrîcîlik olduğunu söylemişlerdir. Bunun anlamı şudur: Kur'an hükümleri, yasaları, dinin ilkeleri ve inanç sistemi, bir kerede inmemiş; birçok aşamada inmiş ve peygamberlik müddetini kapsayacak kadar bunların iniş müddeti uzanmıştır. Bu alimler nesh veya tedrîcîlikte yaratıcının dilediği bir hikmeti, yani, yeni dinin kabul edilebilmesi için, benliklerin hazırlanması, akıl ve kalplerin motive edilmesini görüyorlardı.

Eski inançların sultası ve geleneklerin baskısı altındaki Arabın, sadece bir günde; kendisine atalarından intikal eden batıl manevi mirasını bırakması makul olmadığı gibi; aynı şekilde bir günde, yeni dinin onun benliğine sızıp yerleşmesi ve orada kök salması da mümkün değildi. İşte sözü geçen alimler bu görüşlere varmışlar ve bu hikmetleri öne sürmüşlerdir ki, bu durumlar mesajların doğasına da uygundur.

Kur'an kıssalarında dahili bir gelişimin bulunduğunu ispatlamak için, o alimlerin söyledikleri sözlerden daha öteye gidecek değiliz -bu bizâtihî hüküm koymada tedrîcîliktir-. İyice biliyoruz ki, Kur'an kıssaları, İslamî mesaja, onun ilkelerini ve inanç sistemini açıklamaya, Hz.Peygamber ve Kur'an'ı savunmaya hizmet için nazil olmuştur. Vâkıa bu şekilde ger-

çekleşmiş ve Kur'an da bu tarzda hitap etmiştir. İslamî mesaj uzunca bir zaman diliminde nazil olunca, Kur'an da hüküm koymada (teşrî), tedrîcîlik kuralına göre gelince ve Kur'an kıssaları da bu mesaja hizmet için nazil olunca; kıssanın, bu mesajın sûretini yansıtması, bunun sonucu olarak da o çevrede dönüp dolaşan görüş ve düşünceleri ifade etmesi, yine bu çevrede cereyan eden düşman ve barışçıl hareketleri tasvir etmesi, Peygamber'i (s) ve mesajı savunması; mesajı temellendirmesi, bunları kafir ve müşriklerin kalplerine yerleştirmesi gerekirdi.

Hal böyle olunca; Kur'an kıssaları konular veya görüş ve düşünceler yönünden; tedrîcîlik kuralına göre gelişim göstermekteydi. İşte, kıssa ögelerinden herhangi bir ögeye ait dahili gelişim budur.

Kıssalar, tıpkı ögelerin dağıtılması sanatında olduğu gibi, inşa sanatı da bu (tedrîcîlik)ten etkilenmekteydi. Şimdi bu tedrîcîliğin görüntü ve nedenlerini ele aldıktan sonra konunun detaylarına eğileceğiz.

Kur'an kıssalarını ilk bakışta, herhangi bir durum veya tavır veya olayı anlatan olağan haberler olarak görürüz. Mesela, İbrahim ve Musa'nın sahifelerinin anlatıldığını, görüyoruz:

> *Doğrusu, bu hükümler ilk sahifelerde, İbrahim ve Musa'nın sahifelerinde de vardır* (87/18-19).

Firavun, *Semûd* ve *Âd* toplumları ve onların başkalarına gelen musibetlerin anlatıldığını görüyoruz:

> *Rabbinin, hiçbir memlekette benzeri ortaya konmayan sütunlara sahip İrem şehrinde oturan Âd kavmine, ne ettiğini görmedin mi?*
>
> *Dağ yamacında kayaları oyan Semûd kavmine, memleketlerde aşırı giden, orada bozgunculuğu artıran, sarsılmaz bir saltanat sahibi Firavun'a Rabbinin ne ettiğini görmedin mi?*
>
> *Rabbin, onları azap kırbacından geçirmiştir.*
>
> *Doğrusu, Rabbin hep gözetlemektedir* (89/6-14).

Kur'an'ın nazil olmaya başladığı erken dönemde amaç, müşriklerin inançlarını sarsmak, onları inatçı tavırlarından döndürmek idi. Bu yüzden Kur'an'ın, kıssalarda daha çok

olayları önplana çıkardığı ve diğer kıssa ögelerini ihmal ettiğini görmekteyiz. Yine bu yüzden bu olayların anlatımında, yüksek ses tonunun güçlü etkisini görmekteyiz. Kıssada, gönderilen peygamberlerin isimleri değil; ilahî azaba uğrayan toplumların isimleri belirtilmiştir.

Var olacak gerçek! Nedir o var olacak gerçek?

Var olacak gerçeğin ne olduğunu sana bildiren nedir?

Semûd ve Âd toplumları başlarına gelecek bu olayı yalanlamışlardı. Bu yüzden Semûd kavmi, korkunç bir çığlık ile yok edildi. Âd kavmi de bu yüzden önünde durulmaz, dondurucu bir rüzgârla yok edildi.

Allah onların kökünü kesmek üzere, üzerlerine o rüzgârı yedi gece sekiz gün estirdi. Halkın, kökünden çıkarılmış hurma kütükleri gibi yere yıkıldıklarını görürdün. Onlardan arda kalmış bir şey görüyor musun? (69/1-8).

Bu dönemde müşrikler, Hz. Muhammed'in peygamberliğini tartışma konusu etmişler, Ona sihir, cinlenmişlik ve yalancılık isnadında bulunmuşlar; Allah'tan ona vahiy gelmediğini, onun kendileri gibi sıradan bir insan olduğunu; (bir) peygamberin hiçbir zaman insan olamayacağı gerekçesi ile kendi aralarından bir kişiye tabi olmayacaklarını söylemişlerdir.

Kur'an kıssaları, olayların tasvir edilmesi ve secili bir üslupla, çınlayan güçlü bir ses tonunun kullanılması tarzını sürdürmüş; genellikle peygamberlerin isimleri gizli tutulmuş ve ancak bu isimlernadiren belirtilmiştir. Kamer ve Zariyât sûrelerindeki kıssalarda bu dönemle ilgili örnekler vardır.

Saat yaklaşır, ay yarılır. Onlar bir delil görünce gene yüz çevirirler ve "Süregelen bir büyü" derler.

Yalanlarlar da kendi heveslerine uyarlar. Ama her işin karar kılacağı bir ölçüsü vardır.

Andolsun ki, onları bu durumlarından vazgeçirecek nice haberler kendilerine gelmiştir.

Bu haberlerin her birinde üstün anlayış vardır; ama uyarmalar fayda vermiyor.

Öyleyse çağıran, onları tanınmamış korkunç bir şeye çağırdığı güne kadar, onlardan yüz çevir.

Boyunlarını sündürerek başlarını eğip, gözlerini çağırıcıya diken dağınık çekirgeler gibi kabirlerinden çıkarlar. İnkârcılar "Bu zorlu bir gündür." derler.

Bunlardan önce Nuh'un kavmi de yalanladı. Hem kulumuzu yalanlamışlar, hem de delidir demişlerdi. Konuşması da yasaklanmıştı.

O da "Ben yenildim, bana yardım et." diye Rabbine yalvarmıştı. Biz de bunun üzerine göğün kapılarını boşanan sularla açtık. Yeryüzünde kaynaklar fışkırttık; her iki su, belirtilen bir ölçüye göre birleşti.

Onu, tahtadan yapılmış ve mıhlarla çakılmış bir gemiye bindirdik; nankörlük edilmiş olana ödül olarak verdiğimiz gözcülüğümüz altında yüzüyordu. Andolsun, Biz onu bir belge olarak bıraktık, bir hatırlayıp anlayan var mıdır? Benim azabım ve uyarmam nasılmış? Andolsun ki, Kur'an'ı hatırlamak için kolaylaştırdık; hatırlayıp anlayan var mıdır?

Âd yalanlamıştı; Benim azabım ve uyarmam nasılmış? Nitekim uğursuz mu uğursuz bir günde, insanları sökülmüş hurma kütüğü gibi koparırarak yere seren dondurucu bir rüzgârı üzerlerine gönderdik. Benim azabım ve uyarmam nasılmış? Andolsun, Kur'an'ı öğüt olsun diye kolaylaştırdık; öğüt alan yok mudur?

Semûd da uyarıları yalanladı. "İçimizden bir insana mı uyacağız? O zaman biz sapkınlık ve delilik etmiş oluruz. Kitap aramızda ona mı verilmiş? Hayır! O pek yalancı ve kendini beğenen şımarığın biridir." dediler. Yarın, kimin pek yalancı ve kendini beğenen şımarık olduğunu bileceklerdir (54/1-26).

Musa ile ilgili olarak onu apaçık bir delille Firavun'a gönderdik.

Firavun, gücüne dayanarak yüz çevirip, "Büyücüdür" veya "Delidir" dedi. O kınanmayı hakettiği için sonunda onu ve ordularını yakalayıp denize attık.

Âd toplumu ile ilgili olarak onların üzerine, uğradığı hiçbir şeyi bırakmayıp, toza çeviren, kökleri söken, kuru bir rüzgâr gönderdik.

Semûd toplumu ile ilgili olarak, onlara, bir süreye kadar zevklenin denmişti.

Onlar, Rablerinin buyruğundan çıkmışlardı; bunun üzerine kendilerini gözleri göre göre yıldırım çarptı.

Ayağa kalkacak güçleri kalmadı, yardım da görmediler.

Daha önce de Nuh toplumunu cezalandırmıştık. Çünkü onlar da yoldan çıkmış bir toplumdu.

Göğü, gücümüzle Biz kurduk; şüphesiz, Biz onu genişletmekteyiz.

Yeryüzünü Biz yaydık; ne güzel yaymışızdır.

Hatırlayıp anasınız diye herşeyi çift çift yaratmışızdır.

De ki: "Öyleyse Allah'a koşuşun; doğrusu ben sizi açıkça uyarmaktayım."

"Allah'ın yanında başkasını tanrı kılmayın; gerçekten ben sizi açıkça uyarmaktayım."

Onlardan öncekilere, herhangi bir elçi gelince, "Büyücüdür" veya "Delidir" derlerdi.

Öncekiler sonrakilere böyle mi vasiyet ettiler? Hayır, bunlar azgın bir toplumdur.

Onlardan yüz çevir; sen kınanacak değilsin.

Öğüt ver; doğrusu öğüt inananlara fayda sağlar (51/38-55).

Bu ilk dönemden az sonra; kimi insanların yeni dine girmeyi kabul etmelerinin ardından, mesaja karşı gösterilen düşmanlık iyice şiddetlenince; kıssaya diyalog ögesi girmekte; bu ögenin konusunu, öldükten sonra diriliş ve Allah'ın birliği, gibi İslam tebliğinin bazı ana konuları teşkil etmekte; ayrıca Peygamber ve Kur'an müdafaa edilmektedir.

Ortada bir diyalog olduğu zaman; bu diyaloğu yapan ve problemlere, yeni dinin perspektifini kazandıran şahısların bulunması gerekir. İşte burada peygamber adları ortaya çıkar; Kur'an -daha önce dediğimiz gibi- bu şahıslar ögesine; âdeta diyaloğun akışını yönlendiren, onun hedef ve amaçlarına yardım eden semboller olarak yer vermektedir.

Bu diyaloğun tarafları, Şuara sûresinde görüldüğü üzere, peygamberler ve onların gönderildikleri toplumlardır. Bu taraflar, bazen de mustaz'aflar ve müstekbirler olabilir. Arâf sûresindeki kıssalar bu iki türü örneklendirmektedir.

Ad kavmi de kardeşleri Hûd'u gönderdik. O, "Ey kavmim! Allah'a tapın, O'ndan başka Tanrınız yoktur. Saygılı olmayacak mısınız?" dedi.

Kavminden inkâr edenlerin ileri gelenleri, "Biz, senin beyinsiz olduğunu görüyor ve doğrusu seni yalancılardan sanıyoruz." dediler.

O, "Ey kavmim! Ben beyinsiz değilim. Fakat ben âlemlerin Rabbinin elçisiyim."

Size Rabbimin gönderdiği bilgileri iletiyorum ve ben sizin için güvenilir bir öğüt verenim.

"Sizi uyarmak üzere aranızdan biriyle, Rabbinizden size bir kitabın gelmesine mi şaştınız? Nuh kavminden sonra, sizi onların yerine getirdiğini ve vücutça da onlardan üstün kıldığını hatırlayın. Böylece, Allah'ın nimetlerini anın belki kurtuluşa erersiniz." dedi.

Onlar, "Bize, yalnız Allah'a tapmamız ve atalarımızın taptıklarını bırakmamız için mi geldin? Eğer, doğru sözlülerden isen, bizi korkuttuğun şeyi başımıza getir." dediler.

"Hiç şüphesiz, Rabbinizden bir öfke ve azap başınıza gelecektir. Allah'ın hiçbir kesin belge indirmediği, atalarınızın ve sizin uydurduğunuz adlar hakkında benimle mi tartışıyorsunuz? Artık bekleyin, ben de doğrusu sizinle beraber bekleyenlerdenim." dedi.

Biz acımamızdan dolayı onu ve onunla beraber olanları kurtardık. İlkelerimizi yalanlayanların ve inanmamış olanların kökünü kazıdık.

Semûd kavmine de kardeşleri Salih'i gönderdik. O, "Ey kavmim! Allah'a tapın, O'ndan başka tanrınız yoktur. Rabbinizden size bir açık belge geldi. Bu, Allah'ın dişi devesi size bir delildir. Onu bırakın Allah'ın toprağında otlasın ve ona bir kötülük etmeyin. Yoksa can yakıcı azap sizi yakalar."

"Allah'ın sizi Âd kavmi yerine getirdiğini, ovalarında köşkler kurup dağlarında kayadan evler yonttuğunuz yeryüzüne yerleştirdiğini hatırlayın. Öyle ise Allah'ın nimetlerini de anın ve yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın." dedi.

Kavminin ezenleri, içlerinden ezilen insanlara dediler ki, "Salih'in, Rabbi tarafından gönderildiğini biliyor musunuz?" Onlar da "Doğrusu, onunla gönderilene inanıyoruz." dediler.

Ezenler, "Doğrusu, sizin inandığınızı biz inkâr ediyoruz." dediler.

Ve hemen deveyi kestiler ve Rablerinin buyruğuna başkaldırdılar ve "Ey Salih! Eğer sen gönderilen elçilerden biri isen, bizi korkuttuğuna uğrat." dediler.

Bu yüzden onları şiddetli bir titreme yakaladı ve oldukları yerde yüzüstü düşüverdiler.

Salih geri döndü ve "Ey kavmim! Rabbimin buyruğunu size ilettim ve size öğüt verdim. Fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz." dedi (7/65-79).

Burada şu olguları kaydedebiliriz:

1- Ögeler çoğalmıştır: Burada konular, olaylar, diyalog ve şahıslar gibi ögeleri görmekteyiz. Şahıslar ögesi halâ en az öne çıkan öge olma özelliğini korumaktadır. Hatta, Kur'an bu döneme ait bazı kıssalarda bu ögeye yer vermemektedir. Nitekim, İbrahim ve Mûminûn sûrelerindeki kıssalarda bu durum sözkonusudur.

2- Bu ögeler belirginleşmekte ve bunlardan herbiri kendine özgü bir karekteristik kazanmaktadır. Burada olaylar, daha önceki bölümde olduğu gibi, genel olarak *Âd* veya *Semûd* toplumlarının karşılaştıkları olaylar olarak değil; müstekbir ve inkarcıların karşılaştıkları olaylar olarak anlatılmaktadır. Burada peygamber, toplumunu ikna için diyalog kurmaya çabalıyor; daha önceki kıssalarda olduğu gibi, onun burada izlediği yol; tehdit değil aksine; insanlara nimet veren tek Rabb'in peygamberine itaate yöneltecek araçlara sarılmaktan ibarettir. Burada, toplumun inkar ettiği tebliğin konuları malumdur. Bu konulara bir şey daha eklenmiştir ki, o da toplumun, tehdit edildikleri azap ve musibetleri yalanlamalarıdır. *Âd* kıssasında olduğu gibi, kahramanların içinde yaşadıkları çevre belirgindir. Onlar, platolarda saraylar yapan ve dağları oymak sûretiyle evler inşa eden insanlardır. Sonra mesajın sunumu da açıktır: Yoksul kimseler mesajı kabul etmişler, zenginler-ezenler ise mesajdan kaçınmışlar ve bu iki grup arasında mücadele olmuştur.

3- Azar azar secili üsluptan uzaklaşılmaktadır. Şuara sûresinde üslup, seciye benziyorken -Araf sûresi gibi- diğer sûrelerde üslup serbestleşmekte ve konuşma üslubuna benzer bir anlatım şekline yaklaşılmaktadır.

4- Bu aşamada, kıssayı okuyan okuyucu neredeyse, kıssadaki genel-kapalı isimlerin arkasında gizlenmiş bir şahsiyetin bulunduğunu; diyalogda işlenen konuların; bu gizli şahsiyetin önem verdiği konular olduğunu hissetmektedir ki bu hususu, bundan sonraki "Kıssalar ve Peygamber'in Psikolojik Durumu" bölümünde açıklamaya çalışacağız.

Bundan sonra; sürgün veya süikast tehdidine varan bu düşmanlıkla karşı karşıya kaldığından ötürü, Peygamber

acı/ıstırap çekiyor yani şiddetli bir sıkıntıya düşüyor ve bazı Kur'an ayetleri bu durumu betimlemek ve Peygamber'in duyduğu sıkıntıyı gidermek için iniyor. Bu kıssa türüne, Hûd, Taha, Kasas, Enbiya ve Yusuf sûrelerindeki kıssaları örnek verebiliriz.

Bu dönemde görülüyor ki, kıssadaki şahsiyet, kendine özgü duyguları ve tarihsel olayları ile belirginlik kazanmaya ve kıssa yapısı tekamül etmeye başlamış; diyalog ögesi oturmuş ve onun sanatsal etkileri ortaya çıkmıştır. Bu sadece düşüncelerin açıklanmasında değil, bunun yanında düşüncelerin; olayların akışına ve şahısların yaşamına etki eden duygu ve reaksiyonları hareketlendirmesinde kendini göstermektedir. Bu bağlamda analiz edeceğimiz, taşıdığı kıssa ögelerini ve sanatsal görüntülerini açıklayacağımız en iyi kıssanın Yusuf kıssası olduğu kanaatindeyim.

[Yusuf Kıssası'nın Analizi]

Yusuf kıssası insani bir kıssadır. Bu kıssada, beşeri duygular ilk rolü oynar; bu duyguların, şahısların hareketlerinde, yaşamlarında, iyilik veya kötülüğe yönelmelerinde etkisi vardır. Sonra bu kıssa, çok geniş bir özelliğe sahiptir. Bu kıssada şahsiyetler çoğalmakta, olaylar çeşitlenmekte, diyalog çok zarif bir tarzda cereyan etmekte ve kıssayı oluşturan ögeler, kıssa anlatım sanatının gerektirdiği biçimde, bir ölçüye göre dağıtılmakta; ögeler doğal ortama ve kahramanları kuşatan olaylara göre, bazen belirginleşmekte bazen ise gizli kalmaktadır.

Ayrıca bu kıssa, kıssa yapısı yönünden, Kur'an'daki en güzel kıssadır. Bu yüzden olmalı ki, Kur'an, Yusuf kıssasını en güzel kıssa saymıştır.

Biz, bu Kur'an'ı sana vahyederek, anlatımların en güzelini sana anlatıyoruz. Oysa, daha önce, sen bunlardan haberi olmayanlardan biri idin (12/3).

Kıssa, Yusuf'un rüyasını anlatan bir giriş bölümü ile başlıyor.

"Hani, Yusuf babasına "Babacığım! Rüyamda on bir yıldız, güneş ve ayın bana saygılı davrandıklarını (secde) gördüm." demişti.

Babası, "Ey oğlum! Rüyanı kardeşlerine anlatma, sonra sana bir tuzak kurarlar. Doğrusu, şeytan insanın apaçık düşmanıdır."

Böylece, Rabbin seni seçecek, sana sözleri yorumlamayı öğretecek, daha önce, ataların İbrahim ve İshak'a nimetlerini tamamladığı gibi sana ve Yakup soyuna da tamamlayacaktır. Doğrusu, Rabbin bilgin ve bilgedir (12/4-6).

Bu giriş sayesinde, Yusuf'un başına gelen olaylardan kıssada anlatılacak olanları anlıyor; ona tuzak kurulacağını, bu tuzağın Yusuf'u ortadan kaldıramayacağını, Allah'ın onu kurtaracağını, olayların yorumunu ona öğreteceğini daha önce ataları (İbrahim ve İshak'a) yaptığı gibi ona olan nimetini tamamlayacağını ve onu peygamber seçeceğini anlıyoruz.

Mekke döneminde inen bu tür kıssalarda, giriş bölümleri çok belirgindir. Kasas sûresindeki Musa kıssasında bu durumu görmekteyiz.

İnanan bir kavim için, gerçeğe uygun olarak, sana, Musa ve Firavun olaylarından anlatacağız.

Firavun memleketin başına geçti ve halkını fırkalara ayırdı. İçlerinden bir topluluğu güçsüz bularak, onların oğullarını boğazlıyor, kadınlarını sağ bırakıyordu, çünkü o bozgunculardandı.

Biz, memlekette güçsüz sayılanlara iyilikte bulunmak, onları önderler kılmak, onları vâris yapmak, onları o yere yerleştirmek, Firavun, Hâmân ve her ikisinin askerlerine, çekinmekte oldukları şeylerin ne olduklarını göstermek istiyorduk (28/3-6).

Meryem ve Âl-i İmran sûrelerindeki İsa kıssalarında da aynı durumu görüyoruz.

Burada giriş bölümleri, bütünüyle bağımsız kıssalardan oluşmaktadır. Meryem sûresindeki Yahya veya Zekeriyya kıssaları ile İsa kıssasına girilmekte, bu kıssalar, İsa kıssasına zihinleri hazırlamaktadır. Al-i İmrân'daki Meryem kıssası, Yahya'nın doğumu kıssasına işaret etmekte, aynı şekilde Yahya ile İsa kıssasına giriş yapılmaktadır.

Bu girişten sonra Yusuf kıssası, kıskançlığın bir sonucu olarak, Yusuf'a karşı kurulan bir komplo ile başlıyor.

Yusuf'un kardeşlerinin ne gibi bir yol izleyeceklerine dair yaptıkları konuşmaları duyuyor ve iki görüş etrafında tartıştıklarını görüyoruz:

1- Öldürme.
2- Kuyuya atma.

İkinci görüşün tercih edildiğini anlıyoruz. Sonra, suçu uygulamaya başladıklarını görüyoruz: Yusuf'u kurt yiyebilir diye endişelenen babalarını kandırıyorlar; böyle bir durumun asla olamayacağını vurguluyorlar. Bu kadar kalabalık bir grup iken nasıl böyle bir durum olabilirdi? Yusuf'u kurt yemeye teşebbüs etse onlar eli-kolu bağlı mı duracaklardı?! Böyle olursa hüsrana uğramış olmazlar mıydı? Sonunda, kardeşlerini karar verdikleri yere götürdüler (kuyuya attılar) ve akşam olunca ağlayarak babalarının yanına döndüler.

Burada (Kur'an'ın indiği dönemdeki) Arap veya bedevi aklına paralel bir tür sadelik görüyoruz. Babaları, Yusuf'u kurt yiyecek diye korkuyor; çocuklar da Yusuf'u kurt yediği haberiyle babalarını kandırıyorlar. Burada Yakub'un korkusu ile (çocukların Yusuf'u kurt yedi diye) mazeret göstermesi arasındaki uyum, kanaatimize göre, bedeviliğin doğasına uygun düşen bir anlatım sadeliğidir.

Bundan sonra, Yakub'un benliğini kaplayan ince hüzün perdesini görüyoruz; onların nefislerinin kendilerini böyle bir iş yapmaya sevk ettiğine dair Yakub'un samimi inancını duyuyor ve kadere tam teslimiyetine şahid oluyoruz:

Tek çare güzelce sabretmek! Anlattıklarınıza karşı (ancak) Allah'tan yardım dilenir (12/18).

Yusuf'u izlemeğe devam ediyoruz: Kuyudan çıkarılıyor ve çok ucuz bir bedelle satılıyor. Filistin'i terkediyor ve Mısır'a hareket ediyoruz; çölü geride bırakıp şehre göçüyoruz. Yusuf, en büyük evlerden birine, vezirin evine yerleşiyor. Vezire kulak veriyoruz; (Karısına) *"Ona iyi bak, belki bize yararı dokunur veya onu evlat ediniriz"* diye tavsiyede bulunuyor. Burada şefkat elinin ona dokunduğunu; Allah'ın Yusuf'a iyi bir konum kazandırdığını, olayların yorumunu ona öğrettiğini görüyoruz. Daha sonra bu el, tuzak ve kıskançlığa karşı

mücadele etmesi ve kendisinden kurtulmak isteyenlere karşı başarılı olması, onların durumunu düzeltmek, içlerine güzel duyguları yerleştirmek ve kendinden sonra iyi bir topluluk olmaları için Yusuf'u öne çıkartmıştır.

Vezirin evinde işler karışıyor. Akıl ile duygu mücadelesi başlıyor ve erdemli davranan Yusuf'un sahip olduğu akıl kazanıyor. Kadın yenilgiye uğruyor ve bu durum onu kin ve öfkeye boğuyor. Yusuf yeni bir tuzakla başbaşadır. Vezirin karısı kendisine sarkıntılık yaptığı iftirası ile Yusuf'u suçluyor. Bunun cezası hapis veya idamdır. Burada kıssaya yeni bir öge dahil olur. Suçun gerçek yüzünü ortaya çıkarma ögesi. Vezir, Yusuf'un gömleğinin arkadan yırtıldığını söyleyerek gencin kendisine ihanet etmediğini ispatlar.

Olaylar doğal ve ahenkli bir biçimde birbirini izlemektedir. Öyle ki, şehirdeki kadınlar olayı duyuyor ve -adetleri üzere- dedikoduya başlıyorlar, dedikodular vezirin karısının kulağına varıyor, bu çıkmazdan bir çıkış yolu düşünüyor. Kadının mizacı, kendisine, kınayıcıların özür dileyiciler haline dönüvereceği bir toplantı düzenlenmesi yolunu gösteriyor. Bu anda, kadınlar gencin güzelliği karşısında hayrete düşüyorlar, onun bir insan olamayacağını ve ancak bir melek olabileceğini söylüyorlar. Kadın, bütün iplerin kendi elinde olduğu hissine kapılıyor ve kadının, cinsel arzularını tatmin etme isteği, tekrar öne çıkıyor. Diğer kadınların huzurunda, Yusuf'u baştan çıkarmaya teşebbüs ettiğini, fakat Yusuf'un onu reddettiğini; eğer emrettiğini yapmazsa, muhakkak (Yusuf'un) hapsedileceğini ve küçük düşürüleceğini ilan ediyor. Erdemli davranan Yusuf, hapsi tercih ediyor ve kendisi için, hapse girmenin kadının teklifinden daha iyi olduğunu düşünüyor. Bu kadınlardan uzak durmadığı takdirde, beşerî eğilimler ve cinsel duyguların kendisine galip gelebileceği, bu kadınlara meyledebileceği, sonuçta cahillerin yaptığı işi yapabileceği endişesini taşıyor. İşte bu nokta da Yusuf'a yardım eli dokunuyor, (Allah) onun duasını kabul ediyor ve Yusuf'u kadınların tuzağından uzaklaştırıyor.

Yusuf ile birlikte zindana giriyoruz. Orada ilahi korumanın ifadesine şahit oluyor ve ayrıca Yusuf'daki dinî şuûru

görüyoruz. (Yusuf hapisteki) İki arkadaşına rüya yorumu yapıyor, (zindandakileri) tevhide ve bir olan Allah'a kulluğa yöneltiyor; onları putlara tapınmaktan sakındırıyor, bu yorumlama gücünün, Allah'ın bir lütfu olduğunu onlara bildiriyor.

Yusuf'un zindandaki iki arkadaşından birisi kurtuluyor, Yusuf arkadaşından, kendisini efendisine (krala) hatırlatmasını rica ediyor. Fakat Şeytan, ona verdiği sözü unutturuyor. Kral bir rüya gördüğü ve kralın adamları (mele) bu rüyayı yorumlamaktan aciz kaldığı vakit, Yusuf'un işleri yoluna giriyor; Yusuf'un iki arkadaşından biri Yusuf'u hatırlıyor, doğruca ona gidiyor, Yusuf, onun isteğine cevap veriyor, rüyayı yorumluyor; besili ve cılız inekler ile yeşil ve kuru başaklarla ne kastedildiğine işaret ediyor.

Kral, Yusuf'un zindandan çıkarılıp, huzuruna getirilmesini istiyor; Yusuf bu talebi geri çeviriyor ve kraldan, maruz kaldığı iftirayı araştırmasını istiyor, kral kadınlardan, vezirin karısı ile Yusuf arasında geçen olayın gerçek yüzünü öğreniyor. Vezirin karısı geliyor ve Yusuf'u kendisinin ayartmak istediğini ve Yusuf'un söylediklerinde haklı olduğunu itiraf ediyor. Bundan sonra zindandan çıkıp geliyor, kraldan, kendisini hazine sorumlusu yapmasını istiyor, kral bu talebi kabul ediyor ve Yusuf, amacına ulaşıyor.

Bu mahpusluk süresince, Yusuf üzerinde peygamberî veya gaybî unsurun etkisine ve bu etkinin kıssada oynadığı role şahit oluyoruz. Nitekim daha önce de cinsel faktörün, Yusuf'un yaşamını yönlendirmedeki etkisini görmüştük. Yusuf vezirin evinde bulunduğu esnada bir komploya kurban gitmiş ve bu durum onun zindana düşmesiyle sonuçlanmış; nihayet koruyucu el, onu buradan kurtarmış ve kralın rüyası sebebiyle hapisten çıkmıştır.

Kıssa bizi daha önceki bazı anılara götürüyor; Yusuf ve kardeşlerini ikinci kez, tekrar bir araya getiriyor. Yusuf kardeşlerini tanıyor ancak onlar Yusuf'u tanımıyorlar. Yusuf kardeşlerine tuzak kuruyor, babalarının yanında kalan kardeşlerini getirmelerini istiyor. Çocuklar bu kardeşlerini ken-

dileriyle beraber göndermesi için babalarından talepte bulunuyor. Babayı, tıpkı daha önceki gibi ıstırap kuşatıyor, fakat kıssayı yönlendiren kader, babayı kabule yöneltiyor. Bu kardeş, Yusuf'un yaşadığı Mısır'a gidiyor, onu Yusuf ağırlıyor ve *"Ben senin kardeşinim, üzülme"* diyor.

Yusuf onlara ikinci bir oyun daha oynamış ve su tasını (bu) kardeşinin yüküne saklamıştır. Görevli birisi onların hırsız olduklarını nida etmiş ve onlara hırsıza verilen cezayı sormuştur. Bu ceza tam Yusuf'un istediği cezadır. Aksi halde Yusuf'un, kralın sisteminde bir kimseyi alıkoyma hakkı yoktur. Kardeşler, içlerinden birinin "hırsız"ın yerine konulmasını istiyorlar fakat Yusuf, bunu kabul etmiyor ve suçsuzu cezalandırmak sûretiyle zulmetmekten Allah'a sığındığını ifade ediyor.

Kardeşler yola koyuluyorlar ve fakat en büyükleri geride kalıyor; babası ona izin verinceye veya Allah bir kapı açıncaya kadar oradan ayrılmayacağını söylüyor, bütün olan biteni babalarına anlatmalarını; babalarının, olayın doğruluğunu, bulundukları kent halkına veya beraber geldikleri kervana sormasını istiyor. Baba daha önce yaşadığı üzüntüleri tekrar yaşıyor. Çocuklarına, arzularının onları böyle bir işe sürüklediğini söylüyor. Daha önce olduğu gibi, kadere teslim oluyor, Allah'ın bütün çocuklarını getireceği ümidini taşıyarak, güzel bir sabır gösteriyor.

Neredeyse helâk olmasına sebep olacak kadar, babayı hüzün perdesi kaplıyor. Onun iç dünyasını acı hatıralar sarıyor, Yusuf ve kardeşini aramaları için çocuklarını gönderiyor. Allah'ın rahmetinden ümit kesmemelerini istiyor ve Allah'ın rahmetinden ancak kafir bir toplumun ümit kesebileceğini söylüyor. Çocuklar Mısır'a gidiyor ve Yusuf'la üçüncü kez biraraya geliyorlar. (Yusuf) Onlara kendisine kurdukları komployu hatırlatıyor ve cahilce yaptıkları bu eylemlerini soruyor. Kardeşleri olayın içyüzünü anlıyorlar; *"Sen Yusuf musun?"* diye soruyorlar, Yusuf da kendisi ve diğer kardeşini onlara takdim ediyor, ulaştığı makamın, sabır ve takvanın sonucu olduğunu, Allah'ın iyi kimselerin mükafaatını zayi etmeyeceğini hatırlatıyor.

Yusuf'un kardeşleri suçlarını itiraf ediyorlar, onun üstünlüğünü ve Allah'ın Yusuf'u kendilerinden üstün kıldığını kabul ediyorlar. Yusuf onların üzerindeki pişmanlık ve ıstırap belirtilerini görüyor, "Bugün size kınama yok, Allah sizi bağışlasın, O, merhametlilerin merhametlisidir." diyor.

Kardeşler, Yusuf'un gömleği ile geri dönüyor, gömleği babalarının yüzüne sürüyorlar, baba tekrar görmeğe başlıyor. Baba ve çocuklar Mısır'a gidiyorlar. Yusuf onları iyi bir evlat ve şefkatli bir kardeş (edasıyla) karşılıyor, kalbini sevgi kaplıyor. Dilinden şükür ifadeleri dökülüyor. Babası ile kendi arasında geçen konuşmayı babasına hatırlatıyor:

Yusuf'un yanına girdiklerinde, ana babasını bağrına bastı ve "Allah'ın dilemesiyle, Mısır'a güven içinde yerleşin." dedi.

Ana babasını tahta çıkardı ve hepsi onun önünde eğildiler. Ve o "Babacığım! Bu, önceleri gördüğüm rüyanın yorumudur. Rabbim onu gerçekleştirdi. Şeytan benim ile kardeşlerimin arasını bozduktan sonra, beni hapisten çıkaran ve sizi çölden getiren Rabbim gerçekten bana iyilikte bulundu. Doğrusu, Rabbim dilediğine lütufta bulunur. Doğrusu O, bilgindir, hikmet sahibidir (12/ 99-100).

Bu kıssanın, yapı yönünden çok sağlam bir biçimde bina edildiğini görüyorsunuz. Kıssada bir konu bütünlüğü, sağlam bir dizayn ve mükemmel bir kurgu vardır. Kıssada, değişik olaylardan yararlanılmıştır. Yusuf'un şahsiyeti, olayların odak noktasını oluşturan temel şahsiyettir. Diğer şahsiyetler olayların gerektirdiği ölçüde ya ön plana çıkar veya geri planda kalır. Kardeşleri ile birlikte Filistin'de ikamet ediyorken kardeşleri öne çıkar fakat Yusuf'un gittiği Mısır'da geri planda kalırlar. Kervan, Yusuf'un köyden şehire inmesi için bir vasıta olarak kendini gösterir. Kervan sahipleri Yusuf'u vezire sattıktan sonra daha hiç görünmezler. Olayların cereyan ettiği sahne vezirin evi olduğu zaman; vezir, vezirin karısı ve aileden bir fert ile şehirdeki kadınlar ortaya çıkar. Bunların herbiri kendilerine biçilen rolleri yerine getirir. Yusuf hapse girdiği vakit bunlar gizlenir. Burada da Yusuf'un iki arkadaşı öne çıkar. Bu ikisinden, idam edilen adama bir daha dönülmez. Kral rüya gördüğünde diğer adam ikinci kez ortaya çıkar. Sonra rüyasını dinlediğimiz kral, sahnede öne çıkar.

Genç Yusuf'a yaptıklarını itiraf etmeleri için kadınları huzuruna getirerek Yusuf'un masumluğunu ispatladıktan sonra, onu hazine sorumlusu yapar; sonra kral ve kadınlar geri çekilir ve Yusuf'un kardeşleri sahnede yerlerini alır; babaları ve aileleriyle Mısır'a taşınıncaya dek sahnede kalmaya devam ederler.

Gördüğünüz üzre, burada temel şahsiyet, Yusuf'un şahsiyetidir. Diğer şahsiyetler ise, ortama ve bunların oynadıkları rollere göre, bazen ortaya çıkan bazen de gizlenen yardımcı şahsiyetlerdir. Bu şahsiyetlerden iki şahsiyeti, Yusuf ve vezirin karısının şahsiyetini daha önce analiz etmiştik.

Yusuf'un şahsiyeti etrafında cereyan eden olaylar; her zaman ve mekanda; her insanın başına gelebilecek, sıradan olaylardır. Hiçbir şeyi olmayan yoksul İsrailoğullarının bir ferdinin bir yerden başka bir yere göçmesi, *"beytül-mal"* (hazine) idaresini üstlenmesi uzak bir ihtimal değildir. Kadının Yusuf'u ayartmaya çalışması dahil buradaki bütün olayların, Yusuf'un konumundaki bir şahsın başından geçmesi imkansız değildir. Ancak burada olağan görülmeyecek tek bir hadise var ki, o da Yakub'un yüzüne gömleğin sürülmesi ve onun gözlerinin açılması olayıdır. Bu ise peygamberlere ait özelliklerden olabilir.

Olayların geçtiği yerler, bazen açıkça belirtilmiştir. Bu yerler bazen Yakub'un yaşadığı Filistin; bazen Mısır ve (Mısırdaki) vezirin evi veya zindan yahut beytû'l-maldır.

Görüş ve düşünceler, aynı zamanda, şahsiyetler arasında geçen diyaloglar olağandır. Güçlü reaksiyonlar ve olayların akışını etkileyen duygular, yaşadığımız hayatta her an etkisini gösteren faktörlerdir. Kıssada en güçlü duygu sevgi olmakla birlikte, kin ve kıskançlık duyguları da vardır. Bu duygular, Allah dünyayı yarattığından beri her toplumda var olagelmiştir.

Rüya ögesi, dinî direktiflerle beraber, pek az yerde geçer ki, vahiy hallerine yakın bir olay olarak yorumlanır. O halde mutlaka doğru çıkması ve hayatta gerçekleşmesi gerekir. Şahısların sahip oldukları kısmetleri arasında farklılık vardır.

Yusuf'un kısmetindeki farklılık bir izaha ihtiyaç göstermeyecek derecede açıktır.

Her halûkarda Yusuf kıssası, sağlam yapılı, sanatsal anlatım özelliği taşıyan bir kıssadır. Kur'an'daki farklı birçok kıssada dağılmış bulunan, bütün kıssa ögeleri bu kıssada toplanmış bulunmaktadır.

Son olarak, Medine dönemine geçiyor ve bu dönemdeki kıssaların genellikle, giriş ve sonuç bölümleri olmaksızın, sadece bazı tablo ve görüşler sunularak başladığını görüyoruz. Olaylar, insanların benliklerini sarsmak ve birtakım duyguları harekete geçirmek amacıyla tasvir edilmekte; düşünceler kalplerde yer etmesi ve gönlün derinliklerine nüfuz etmesi için belirtilmektedir.

Bu dönemdeki kıssalar, aynı zamanda, Peygamber ile Ehl-i Kitab (Yahudiler) arasında süren mücadelenin örneklerini vermektedir. Bundan ötürü, bu kıssaların konuları daha çok Yahudilerin düçâr oldukları ve Firavun'un onlara nasıl işkence yaptığı ekseninde dönmektedir.

Aynı şekilde bu dönemdeki kıssalar, İsa ekseninde, onunla ilgili olarak (Hıristiyan) Ehl-i Kitap ile Hz. Peygamber arasındaki, İsa'nın öldürülmesi, çarmıha gerilmesi ve onun Allah'ın oğlu olup olmadığı konularındaki tartışmalar etrafında dolaşmaktadır. Bu türün en güzel örnekleri Bakara sûresindeki Musa kıssası ile Al-i İmran sûresindeki İsa kıssasıdır.

Bu bölüme son vermeden, şu hususa işaret etmemiz gerekiyor: Medine döneminde, bazı olayları anlatan kıssaları görebiliriz. Ancak bu kıssalar, *reaksiyon uyandırmak ve duyguları harekete geçirmek veya korkutmak amacı taşımayan kıssalardır.* Bu kıssalarda olaylar, toplum hayatında yaşanılan beşeri tecrübeler olarak tasvir edilmektedir. Burada amaç, (Kur'an) düşüncesinin benliklerde istikrar bulmasını sağlamak; insanların akıllarına tuhaf gelebilecek şeylerin izahını yapmaktır. Medine dönemine ait bu tür kıssaların eksenini daha çok "ölümden sonra diriliş problemi" teşkil etmektedir. Bakara sûresindeki, "İbrahim ve kuş kıssası" ile "yerle bir olmuş kente uğrayan adam" kıssası bunların en iyi örneklerindendir.

D. HZ. MUHAMMED'İN PSİKOLOJİK DURUMU VE KUR'AN KISSALARI

Daha önce geçen pasajlar ve çok açık Kur'an ayetlerinden hareketle; Hz. Muhammed'in psikolojik durumu hakkında fikir yürütmeye yardım edecek bazı gerçekleri kaydedebiliriz.

1- Mesajların ana unsurları ve özellikle de Allah'ın birliği, puta tapmayla savaşım konularında veya daha genel bir ifade ile, inanç sistemi alanında, bütün dinler arasındaki bütünlük veya tıpatıp benzerlik.

Şu ayette bu gerçeği çok net bir biçimde görüyoruz:

Dinden, Nuh'a önerdiğini Sana bildirdiğimizi İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya önerdiğimizi size kanun yaptı: "Dini doğru tutun, onda ayrılığa düşmeyin." Ortak koşanları çağırdığın şey, onlara ağır gelmektedir. Allah dileyeni kendine seçer, kendisine yöneleni doğru yola koyar (42/13).

2- Peygamber seçilmesi, vahiy inmesi ve tarih boyunca her topluma peygamber gönderilmesinin genel prensip olması açılarından, Hz. Muhammed ile diğer peygamberlerin durumları arasındaki tam benzerlik.

Şüphesiz, Biz seni gerçekle müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik. Uyarıcının bulunmadığı hiçbir millet yoktur (35/24).

3- Birçok ayette açıkça işaret edildiği üzre; farklı toplumlara gönderilen değişik peygamberlere, bu toplumların tıpatıp benzer (olumsuz) tavır göstermeleri.

İnsanlara yazıklar olsun! Kendilerine hangi elçi gelse onu alaya alıyorlardı (36/30).

Onlardan öncekilere, herhangi bir elçi gelince, "Büyücüdür" veya "Delidir" derlerdi.

Öncekiler sonrakilere böyle mi vasiyet ettiler? Hayır, bunlar azgın bir toplumdur (51/52-53).

Bunların dışında bazı hususlar daha var ki, *"Kur'an Kıssalarında Sosyolojik Anlamlar"* konusu üzerinde dururken bunları kaydetmiştik.

Bu söylediklemizin anlamı şudur: Yukarıdaki sıraladığımız gerçekleri yansıtan kıssa atmosferi, bunların yanısıra,

herhangi bir çağda gönderilen herhangi bir peygamberin psikolojisini ve o peygamberlerin çağırdığı prensipler ve inançlar dolayısıyla da o dönemdeki düşünsel açıyı yansıtmakta, ayrıca, sosyolojik açıdan da toplum içinde lider ve uyarıcı veya peygamberlerin bulunduğunun örneklerini vermektedir.

Hz. Muhammed bu peygamberlerden biridir. O halde, Kur'an kıssalarındaki bu düşünsel ve sosyolojik atmosfer; diğer peygamberlerin halini nasıl yansıtıyor ise onun halini de yansıtmalıdır.

Peygamberler ve getirdikleri mesajların benzerliği konusunu bir tarafa bırakıp; benzerlik söz konusu olmayan diğer hususlara geçersek, zihnimiz başka bir konuya yönelecektir. Kur'an kıssalarında anlatılan kimi peygamberlerin hayatlarına ait birtakım olayların seçilip, kimilerinin belirtilmemesinin sebebi ne olabilir? Kur'an bu sebepleri net bir şekilde açıklamaktadır.

Elçilerin başlarından geçenlerden, senin yüreğini pekiştirecek herşeyi sana anlatıyoruz. Bunlarda sana gelen gerçek, inananlara bir öğüt ve hatırlatmadır (11/120).

Dileseydik, onu ayetlerimizle yükseltirdik. Fakat o, yere doğru eğildi de hevasına uydu. Bu köpeğe benzer, üstüne varsan da dilini sarkıtıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur. İşte, ilkelerimizi yalanlayanların durumu budur. Bu kıssayı anlat, belki düşünürler (7/176).

Biz, bu Kur'an'ı sana vahyederek, anlatımların en güzelini sana anlatıyoruz. Oysa, daha önce, sen bunlardan haberi olmayanlardan biri idin (12/3).

Bunun anlamı şudur: Bu peygamberlerin tarihinden veya onların kıssalarından, özellikle bazı olayların seçimi amaçlanmış bir durumdur. Bu amaç, Peygamber'e rahatlık, coşku vermek ve ayrıca mesajı desteklemektir. Hal böyle olunca, peygamberlerin hayatlarındaki farklı olaylara yer vermesi açısından Kur'an kıssaları, Hz. Muhammed'in yaşadığı şartlara uygun düşmekte; onun mesajının karekteri ve çevrenin durumuyla paralellik arzetmekte; Hz. Peygamber'in psikolojik durumunu yansıtmaktadır ki; bu husus, kıssadaki olayların seçiminde birinci faktördür.

Ne var ki, bu konuyla ilgili olarak dikkatli ve ihtiyatlı olmamız ve daha önce söylediğimiz şu sözü hatırlamamız gerekmektedir: Kur'an'daki peygamber kişiliklerine ait ayırdedici farklılıklar; ilk olarak, bu şahıslardan herhangi birisi hakkında sunulan olaylarda bulunmaktadır. Örnek vermek gerekirse; bu ayırdedici farklılıklar, *İbrahim'in ateşe atılması, Yunus'u balık (balina) yutması, İsa'nın, kör ve eli lekeli adamı iyileştirmesi ve ölüleri diriltmesi olaylarında yer almakta; ayrıca, Musa'nın denizi yarması, Nuh Tufanı, Salih'in devesi,* olaylarında peygamberlere özgü hususlar bulunmaktadır. Bunun anlamı şudur:

Bizim için birden fazla bağlamda ve birden çok kıssa içinde tekrar edilmiş bulunan genel olayların kalmasını istiyorsak; Kur'an kıssalarını özel olaylardan soyutlamamız gerekir. Bu "kalan"dan hareketle, bu bölümde söz konusu ettiğimiz psikolojik duruma, Hz. Muhammed'in psikolojik durumuna temas edebiliriz. Varsaydığımız bu sonuç; sözü edilen özel olayların hiçbir değer taşımadığı anlamına gelmez. Böyle bir sözü söyleyemeyiz. Hz. Muhammed'e coşku ve heyecan verme ve ona motivasyon kazandırma açısından, bu olayların değerini inkar edemeyiz. Öte yandan, bu olaylar, her peygamberin çektiği acı ve ıstıraba işaret etmektedir. Fakat bu olayların, değeri işte, Peygamberi motive etme noktasında ve Hz. Muhammed'in iç dünyasını yansıtan tablonun sunumu sınırında kalıyor ve bunların arkasında cereyan eden, bu alanda bizzat istifade edeceğimiz, düşünceler, duygular ve reaksiyonlar noktasına varmıyor.

Bu soyutlamadan ve aynilik veya tam bir benzerlik olduğu için her peygamberin psikolojisini yansıtan genel bölümlerin seçilmesinden sonra şu hususları gözden geçirebiliriz:

I- İslamî mesajın unsurları, çeşitli kıssaların içerisine serpiştirilmiştir. Bunların bir bölümü, özellikle kimi peygamberlerin dönemine ait ve diğerleri de her peygamberin dönemine ait genel unsurlar olarak görünür. Mesela, Kur'an'da Şuayb kıssasının geçtiği her yerde, insanların mallarının değerini düşürmek, ölçü-tartıda hile yapmaktan bahsedilir. Lût kıssasında, erkeklerin homoseksüel ilişkide bulundukları anlatılır.

Daha önce Lût ve Şuayb peygamberlerden bahsettiğimizden, burada tekrar bunlar üzerinde durmaya gerek yoktur. Neml sûresindeki Salih kıssası, âdeta Hz. Muhammed'e suikast düşüncesini tasvir etmektedir:

Andolsun ki, Semûd kavmine Allah'a kulluk edin diye kardeşleri Salih'i gönderdik. Hemen birbiriyle çekişen iki takım oluverdiler.

Salih, "Ey kavmim! Niye iyilikten önce, tez elden kötülük istiyorsunuz. Acınasınız diye Allah'tan yarlığanma dileseniz olmaz mı?" dedi.

Kavmi ona, "Senin ve beraberindekiler yüzünden uğursuzluğa uğradık." dediler. Salih, "Uğursuzluğunuz Allah katındandır; belki sınava çekilen bir toplumsunuz." dedi.

O şehirde, yeryüzünde bozgunculuk yapan, düzeltmeye uğraşmayan dokuz topluluk vardı.

Bunlar, "Biz gece ona ve ailesine baskın verelim, sonra da onun dostuna, ailesinin yok edilişinde bulunmadık, şüphesiz biz doğru söylüyoruz, diyelim." diye aralarında Allah'a yeminleştiler.

Onlar bir tuzak kurdular, ama onlar farkına varmadan, biz de onlara bir tuzak kurduk.

Tuzaklarının sonunun nasıl olduğuna bir bak! Biz onları ve kavimlerinin hepsini, yerle bir ettik.

İşte, yolsuzlukları yüzünden ıpıssız kalan yurtlar! Bunda, bilen bir toplum için şüphesiz ders vardır.

İnanan ve Allah'a karşı saygılı olanları kurtardık (27/45-53).

Bu ayetler Hz.Peygamber'in psikolojik halini ve toplum karşısındaki konumunu tasvir eden şu ayetlerle paralellik arzetmektetir.

Seni yurdundan çıkarmak için neredeyse seni tedirgin edeceklerdi. O durumda, senin ardından onlar da pek az kalırlardı.

Bu, senden önce gönderdiğimiz elçilerimizin yasasıdır. Bizim yasamızda değişiklik bulamazsın (17/76-77).

Hani, inkâr edenler, seni bağlayıp bir yere kapamak, veya öldürmek veyahut seni sürmek için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarken, Allah da karşı tuzak kuruyordu. Allah tuzağı boşa çıkaranların en iyisidir (8/30).

Kanaatimize göre Salih kıssası, Mekke'de Hz. Peygamber'e karşı planlanan ve suikast teşebbüsünü yansıtan bu

tabloyu tamamlayıcı bir özellik taşımaktadır. Bu bağlamda, Musa kıssasına ait bazı pasajları da belirtebiliriz ki, bu pasajlar sözü geçen kıssadaki bazı olayların, Hz. Muhammed döneminde, Mekke çevresinde meydana geldiği izlemini vermektedir.

Bu pasajların ilkinde, kimi insanların Musa'yı savunmaları ve onun öldürülmesine engel olma çabaları anlatılmaktadır. Ğafir sûresindeki Musa kıssasının bir bölümü bu olayı anlatmaktadır:

Firavun "Beni bırakın da Musa'yı öldüreyim, o Rabbine yalvaradursun. Onun, sizin dininizi değiştireceğinden veya yeryüzünde bozgunculuk çıkaracağından korkuyorum." dedi.

"Musa "Doğrusu ben, hesap görülecek güne inanmayan büyüklenenlerin hepsinden, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a sığınırım." dedi.

Firavun ailesinden olup da inandığını gizleyen bir adam dedi ki: "Rabbim Allah'tır, diyen bir adamı mı öldüreceksiniz? Oysa, size Rabbinizden açık belgelerle gelmiştir. Eğer yalancıysa, yalanı kendisinedir; eğer doğru sözlü ise, size söz vediklerinin bir kısmı başınıza gelebilir. Doğrusu, Allah pek yalancı savurganı doğru yola eriştirmez."

Ey kavmim! Görünürde bugün memlekette hükümranlık sizindir. Ama Allah'ın baskını bize çatınca, O'na karşı bize kim yardım eder?" Firavun "Ben size neyi gösteriyorsam odur. Ben size ancak doğru yolu gösteriyorum." dedi.

İnanmış olan adam: "Ey kavmim!" Doğrusu, ben sizin için, toplulukların günü gibi, Nûh, Âd, Semûd kavmi ve onlardan sonra gelenlerin durumunun benzerinden korkuyorum. Allah kullara haksızlık etmez.

Ey kavmim! Bağırıp çağrışma gününden sizin hesabınıza, doğrusu korkuyorum.

Arkanızı dönüp kaçacağınız gün Allah'a karşı sizi savunan bulunmaz. Allah'ın saptırdığını doğru yola getirecek yoktur.

Andolsun ki, Yusuf da daha önce size belgelerle gelmişti. Size getirdiği şeylerden şüphelenip durmuştunuz. Sonunda Yusuf ölünce, "Allah onun ardından hiçbir elçi göndermeyecek." demiştiniz. Allah, aşırı şüpheci kimseyi işte böyle saptırır.

Bunlar Allah'ın ayetleri üzerinde kendilerine gelmiş bir delil bulunmadan tartışırlar. Bu, Allah katında da inananların

yanında da öfkeyi artırır. Allah büyüklük taslayan her zorbanın kalbini bundan dolayı mühürler.

Firavun "Ey Hâmân! Bana bir kule yap; belki yollara, göklerin yollarına erişirim de Musa'nın Tanrısını görürüm. Doğrusu ben onu yalancı sanıyorum." der. Firavun'a kötü işi böylece güzel gösterildi ve doğru yoldan alıkondu. Firavun'un düzeni elbette boşa gidecekti.

O inanan kimse, "Ey kavmim! Bana uyun sizi doğru yola eriştireyim."

Ey kavmim! Şüphesiz, bu dünya hayatı geçicidir, ama ahiret, doğrusu işte o kalınacak yurttur.

Kim bir kötülük işlerse, ancak onun kadar karşılık görür. Kadın veya erkek, kim inanarak yararlı iş işlerse, işte onlar cennete girerler; orada hesapsız şekilde rızıklanırlar.

Ey kavmim! Nedir başıma gelen? Ben sizi kurtuluşa çağırıyorum, siz beni ateşe çağırıyorsunuz.

Siz beni Allah'ı inkâr etmeye, bilmediğim bir şeyi O'na ortak koşmaya çağırıyorsunuz; ben ise sizi, Ulu olan, çok bağışlayan Allah'a çağırıyorum.

Beni kendisine çağırdığınızın, bu dünyada da âhirette de çağırabilecek kabiliyette olmadığında, hepimizin Allah'a döneceğinde, savurganların ateşlikler olduklarında şüphe yoktur

Size söylediğimi hatırlayacaksınız. Ben işimi Allah'a bırakıyorum. Doğrusu, Allah kullarını görür." dedi."

Allah o adamı kurmak istedikleri tuzakların kötülüklerinden korudu (40/26-45).

Hiçbir kuşkum yok ki, bu ayetlerin son bölümü (38-46. ayetler) Mekke'deki İslamî tebliğin özelliklerini ve özellikle putlara tapma; hiçbir bilgi temeline dayanmayan, dünya ve ahirette hiçbir etkisi bulunmayan varlıklara ibadet etme ile ilgili eleştirileri içermektedir.

Bu pasajların ikincisinde bir adam, Musa'ya karşı kurulan komployu haber vermek için koşup ona geliyor. Bu durum tıpkı Peygamber'in karşılaştığı duruma benzemektedir. Şüphe yok ki, Hz. Peygamber, kendisine karşı planlanan suikasti haber almış ve bu yüzden, Neccâr oğullarına mensup dayılarının yurduna, Medine'ye hareket etmiştir. Musa kıssasına ait bu bölüm Kasas sûresinde anlatılmıştır:

Şehrin öbür ucundan koşarak bir adam geldi. "Ey Musa! İleri gelenler, seni öldürmek için aralarında görüşüyorlar. Hemen uzaklaş. Doğrusu ben sana öğüt verenlerdenim." dedi.

Musa, korku içinde çevresini gözetleyerek oradan çıktı. "Rabbim! Beni zalim toplumdan kurtar." dedi (28/20--21).

Kur'an, müşriklerin gizlice planladıkları bu komployu Hz. Peygamber'in bildiğini net bir biçimde belirtmektedir. Bu durum Salih kıssası ile ilgili olarak önce zikrettiğimiz ayetlerde açıkça görülmektedir. Bu ayetler Mekke'de nazil olmuştur. Medine'de nazil olmuş Enfal sûresinin, Mekke'de nazil olduğu belirtilen son ayetlerinde de aynı durumu görmekteyiz.

O halde, bu Salih ve Musa kıssaları, Hz.Peygamber'e karşı planlanan suikasti açıklamakta; Mekke'de Peygamber'in dost ve düşmanları arasında cereyan eden hadiseleri, Mekkeli Peygamber dostlarının, bu komployu boşa çıkarmak için nasıl çaba harcadıklarını açıklamaktadır.

Bizzat herhangi bir peygamber belirgin olarak öne çıksa da; çok sayıdaki kıssada şu meselelere vurgu yapılmıştır:

1- Allah'tan başkasına kulluk eleştirilmiştir. Bu bağlamda, yıldızlara, putlara, gizli ruhlara ve herhangi bir insanoğluna tapınmak aynı kapıya çıkmaktadır. Bu konu birçok kıssada geçer ve birçok ayette tekrar edilir. Fakat, yıldızlara ibadeti eleştirmek ve putları kırmak ile ilgili olarak, İbrahim (a), diğer peygamberler arasında farklı bir yere sahiptir. Enam sûresindeki ayetlerde, yıldız/gezegenlere, ay ve güneşe tapma ve Enbiya sûresindeki ayetlerde de putları kırmak hususunda (İbrahim'in) şahsiyeti bariz bir şekilde öne çıkmaktadır. Bu yerlerde İbrahim'in şahsiyeti neredeyse diğer bütün peygamberlerin şahsiyetlerini gizlemektedir.

2) Peygamberlere ve ezilmişlere karşı, müstekbirlerin takındıkları düşmanca tavırlar tekrar tekrar anlatılmaktadır. Mesela, Şuayb ve Salih peygamberlerin her birine ait kıssalarda bunun izlerini görmekteyiz. Fakat bu sahada iki kahramanın öne çıktığını görüyoruz. Bunlardan birincisi, Adem'e ait bazı kıssalarda geçen İblis ve ikincisi de büyüklük taslayan zorba Firavun'dur. Tanrılık iddiasında bulunan, azgınlık

ve zorbalığından peygamberlerin çekindiği bir şahıs hakkında ne düşünebilirsiniz ki! *"Firavun yeryüzünde büyüklük taslamış ve haddini aşmıştı."* (10/83).

II) Kitabın bu bölümünde bizi en fazla ilgilendiren konu, Hz. Muhammed'in psikolojik durumunu ifade eden yukarıdaki misallerin dışında; kıssalardaki şahsiyetlerin denkleşmesi meselesidir.

Peygamberlerden herhangi birisiyle ilgili olarak sunulan bir tabloya baktığımızda; bunun tıpkı Hz. Muhammed'e ait bir tablo olduğu hissine kapılırız. Gerçekleşen bütün diyaloglar ve olaylar âdeta, Hz. Peygamber ile onun yeni dine (İslam) çağırdığı müşrikler ve Ehl-i Kitap arasında cereyan ediyor gibidir.

Burada, varmak istediğimiz amacı açıklamak için peygamberlerin şahsiyetlerini teker teker ele almak niyetinde değiliz. Bu konu ile ilgili olarak kapsamlı bir örnek veya delil getirmek yeterli olabilir. Bu peygamber şahsiyetlerinden birini seçip onun yaşadığı, bütün aşamaları incelediğimizde; bu aşamaların aynen yeni mesaj (İslam)ın ve İslam peygamberinin başına geldiğini görürüz.

Burada, Musa ve İbrahim peygamberleri seçip almayacağız. Zira, insanlar bu iki peygamber ile Hz. Muhammed arasında birtakım ilişkiler olduğunu çok defa dile getirmektedirler. Bu bağlamda nadir sayılabilecek bir şahsiyeti ele alacağız.

Mesela, Nuh'un şahsiyetini ele alalım. Zannederim, bu seçimin nedenini soracaksınız. Önce Nuh'un psikolojik durumunu sonra da Nuh ve Muhammed'in psikolojik durumları arasındaki uyum ve tam benzerliği size gösterinceye kadar biraz sabretmelisiniz. Fakat, ben sizi Kur'an'ın hedeflediği amacın dışına çıkarmak da istemiyorum.

Şu ayetleri birlikte okuyalım.

Biz, Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakup'a, torunlara, İsa'ya, Eyüp'e, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a da vahyettik, Davud'a da Zebur'u verdik (4/163).

Allah, Nuh'a buyurduğu şeyleri size de din olarak buyurmuştur. Sana vahyettiğimiz gibi İbrahim'e, Musa ve İsa'ya da buyurduk ki: "Dine bağlı kalın, onda ayrılığa düşmeyin." Ortak koşanları çağırdığın şey, onlara ağır gelmektedir. Allah dileyeni kendine seçer, kendisine yöneleni doğru yola koyar (42/13).

Nuh ile Hz.Muhammed'in şahsiyeti arasında Kur'an'ın ilişki kurduğunu görmüyor musunuz? Nuh'un (Adem'den sonra) insanlığın ikinci atası olduğuna inanıyorsak ve Kur'an, bir toplumun başka bir topluma üstün olmadığını, peygamber gönderilmesi, hikmet verilmesi ve kitap indirilmesi açılarından herhangi bir toplumun kayırılmadığını ve Allah'ın dilediğini peygamber seçip, kendine yönelenleri doğru yola ilettiğini vurguluyor ise, bu durumu olağan karşılamıyor musunuz?

Sûrelerde geçen grupları esas alarak, Nuh kıssasını okumaya başlayalım.

Birinci grubu, Kamer, Nuh, Şuara, Arâf, Yûnus ve Müminûn sûrelerinde geçen kıssalar oluşturmaktadır. Bu kıssalar inkarcıların tavırlarını anlattığı gibi, davetin başlangıcını da canlandırmaktadır. Bu kıssalarda olumsuz tavırlara karşı korkutma ve mesajın ilkelerinin açıklanması ağırlıklı bir yer tutar. Bütün bunları diyaloglar ve olayların anlatımı izlemektedir.

İkinci grubu, Hûd, Saffât ve Enbiya sûrelerindeki kıssalar oluşturmaktadır. Bu kıssalar psikolojik sıkıntı ve Yüce Allah'a yönelmeyi canlandırmakta ve Peygamber'i rahatlatma amacını taşımaktadır.

Üçüncü grupta yer alan Nuh kıssalarını, bu inceleme dışında tutabiliriz. Zira bu kıssalarda Kur'an, Nuh ile diğer peygamberleri, genel bir şekilde, biraraya toplamıştır.

Birinci guruptaki kıssalara dönelim ve örnek olarak, Kamer sûresindeki şu ayetlere bakalım:

Bunlardan önce Nuh'un kavmi de yalanladı. Hem kulumuzu yalanlamışlar, hem de delidir demişlerdi. Konuşması da yasaklanmıştı.

O da "Ben yenildim, bana yardım et." diye Rabbine yalvarmıştı. Biz de bunun üzerine göğün kapılarını boşanan sularla açtık (54/9-11).

Hz. Muhammed'in toplumu da tıpkı böyle davranmıştır. Bu kıssa belki, Hz. Muhammed'in psikolojik halini net bir biçimde ortaya koymayabilir. Bu yüzden başka bir Nuh kıssasına geçebiliriz. Ancak bu kıssayı burada tekrar alıntılayacak değiliz. Çünkü biraz önce bu kıssayı belirtmiştik. Bu yüzden sadece aşağıdaki şu noktalara dikkat çekmekle yetiniyoruz.

a) Gizli ve açık, gece ve gündüz (devamlı insanları hak dine) çağırma ve çağrıya muhalefet etmenin anlatılması. Aynı durum Hz. Muhammed için de geçerlidir.

Nuh dedi ki: "Rabbim! Doğrusu, ben milletimi gece gündüz çağırdım." Fakat benim çağırmam sadece benden kaçışlarını artırdı."

Doğrusu, ben Senin onları bağışlaman için kendilerini her çağırışımda parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine büründüler, direndiler, büyüklendikçe büyüklendiler.

Sonra, doğrusu, ben onları yine açıkça çağırdım.

Üstelik onlara açıktan açığa, gizliden gizliye de söyledim (71/5-9).

b) Hz. Nuh'un mesajını kabul etmeye teşvik eden faktörleri Kur'an, aynen Hz. Muhammed'in mesajına toplumu teşvik edici faktörler olarak betimlemektedir ve bu faktörler Arap Yarımadası çevresinin karekterini yansıtmaktadır.

Dedim ki: "Rabbinizden bağışlanma dileyin, doğrusu, O, çok bağışlayandır."

Size gökten bol bol yağmur indirsin.

Sizi mallar ve çoluk çocuklarla desteklesin; size var etsin, sizin için ırmaklar akıtsın.

Size ne oluyor ki, Allah'a büyüklüğü yakıştıramıyorsunuz.

Oysa sizi evrelerden geçirerek O yaratmıştı.

Allah'ın göğü uyumlu ve oranlı yedi kat olarak nasıl yarattığını görmez misiniz?

Aralarında aya aydınlık vermiş ve güneşin ışık saçmasını sağlamıştır.

Allah sizi yerden bitki bitirir gibi bitirmiştir. Sonra sizi oraya döndürür ve sizi yine oradan çıkarır.

Yeryüzünde geniş geçitlerden geçebilmeniz için orayı size yayan O'dur (71/10-20).

c) Nuh ve Hz. Muhammed'e karşı takınılan muhalefet tavrı aynıdır. Zira, insanlar atalar dininde, putperestlikte kalmak istemekte ve Arap putlarının isimlerini zikretmektedirler. Muhalifler, Allah yolundan ve yeni dine tabi olmaktan insanları alıkoymak için ekonomik güçlerini harcayan zenginlerdir. Allah şöyle buyurmuştur.

Nuh "Rabbim! Doğrusu bunlar bana başkaldırdılar ve malı, çocuğu kendisine sadece zarar getiren kimseye uydular; birbirinden büyük düzenler kurdular." dedi..

İnkârcılar "Sakın tanrılarınızı bırakmayın, Ved, Sûva', Yağûs, Yeuk ve Nesr putlarından asla vazgeçmeyin." dediler. "Böylece birçoğunu saptırdılar; Rabbim! Sen bu zalimlerin sadece şaşkınlığını artır (71/21-24).

d) Psikolojik açıdan durum, toplum baskısı ile Allah'a teslimiyet arasında cereyan etmektedir. Aynı hali Hz. Muhammed'de görüyoruz. Nuh'un, toplumuna ettiği bedduada bu baskıyı anlıyoruz:

Nuh dedi ki: "Rabbim! Yeryüzünde hiçbir inkârcı bırakma. Doğrusu, sen onları bırakırsan, senin kullarını saptırırlar, sadece ahlaksız ve çok inkârcıdan başkasını doğurup yetiştirmezler (71/26-27).

Ayrıca şu ayetlerde de Allah'a teslimiyeti görmekteyiz.

Nuh dedi ki: "Rabbim! Doğrusu, ben milletimi gece gündüz çağırdım."

Nuh "Rabbim! Doğrusu bunlar bana başkaldırdılar ve malı, çocuğu kendisine sadece zarar getiren kimseye uydular."

Rabbim! Beni, anamı, babamı, evime inanmış olarak gireni, inanan erkekleri ve kadınları bağışla; yalnız zalimlerin yıkımlarını artır (71/5, 21, 28).

Bu kıssadan sonra, Müminûn ve Araf sûrelerindeki Nuh kıssalarına geçebilir ve Hz. Muhammed'in psikolojik durumunu daha net bir biçimde gözleyebilir ve ayrıca İslamî mesajın ilk dönemine ait şartları da görebiliriz.

Yüce Allah Araf sûresinde şöyle buyurmaktadır:

Andolsun, Nuh'u kavmine gönderdik de "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, O'ndan başka Tanrınız yoktur. Yoksa, sizin için büyük bir günün azabından korkuyorum." dedi.

Kavminin ileri gelenleri, "Doğrusu, seni açık bir şaşkınlık içinde görüyoruz." dediler.

Nuh, "Ey kavmim! Bende bir şaşkınlık yoktur. Fakat ben âlemlerin Rabbinin elçisiyim."

Rabbimin gönderdiklerini size iletiyor ve size öğüt veriyorum. Allah katından bilmediğiniz şeyleri ben biliyorum.

"Sizi uyarmak, saygılı olmanız ve merhamete uğramanızı sağlamak için, içinizden biriyle Rabbinizden size bir kitabın gelmesine mi şaştınız?" dedi.

Onu yalanladılar. Biz de onu ve onunla beraber gemide olanları kurtardık. İlkelerimizi yalan sayanları suda boğduk. Çünkü onlar körleşmiş bir kavimdi (7/59-64).

Mûminûn sûresinde ise şöyle buyurmaktadır:

Andolsun ki, Nuh'u kavmine gönderdik; onlara "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; O'ndan başka tanrınız yoktur; saygılı olmaz mısınız?" dedi.

Kavminin inkârcı ileri gelenleri, "Bu sizin gibi insandan başka bir şey değildir. Sizden üstün olmak istiyor. Allah dilemiş olsaydı, melekleri gönderirdi. İlk atalarımızdan beri böyle bir şey işitmedik. Bu adamda nedense biraz delilik var, bir süreye kadar onu gözetleyin." dediler.

Nuh "Rabbim! Beni yalanlamalarına karşılık bana yardım et." dedi (23/23-26).

Bu iki kıssada gördüğümüz üzere, kıssaların ögeleri, Hz. Muhammed'in yaşadığı ve Kur'an'ın indiği çağdaki Arap toplumunun yaşantısını tasvir etmektedir. Araplar, Peygamber'i dalalette görüyorlar, ona cinlenmişlik nisbet ediyorlardı. Onların inancına göre; Allah, peygamber göndermek dileseydi, bir melek gönderirdi. Peygamberin bir insan olabileceğini daha önce duymadıklarını söylüyorlar; sorunu kendi aralarından birisinin, onlar üzerinde üstünlük kurma isteği şeklinde görüyorlardı. Bütün bu hususlar, Arap coğrafyasındaki Araplar ile Hz. Peygamber arasında cereyan etmiş hadiselerdir.

Bu bağlamda zihinlerimizi şu noktaya çevirmemiz isabetli olacaktır: Peygambere baskı, toplum içinde yerleşmeye başlamış, ondan kurtulma arzusu açıkça belirtilmiştir. Ancak bu

kurtulma arzusu nisbeten yumuşak bir arzudur ve henüz kuvvetlenmemiştir, şiddetli değildir.

Bu yüzden "beklemek" ile yetinilmiştir. Aynı durumu Kur'an, Hz. Muhammed ile ilgili olarak da anlatmıştır.

Hatırlat! Rabbinin nimetiyle, sen, ne kâhinsin, ne de mecnunsun.

Yoksa, senin için "Şairdir, zamanın onun aleyhine dönmesini gözlüyoruz" mu derler? (52/29-30).

Bundan sonra Yunus sûresindeki Nuh kıssasına geçtiğimizde, baskının şiddetlenmeye ve Peygamber'den kurtulma arzusunun güçlenmeye başladığını görürüz. Ancak Nuh halâ bütün işlerinde Allah'a dayanan, benliği güçlü ve metanetli bir pozisyondadır. Aynı zamanda Nuh, burada toplumuna karşı şefkat göstererek onların hidayetlerini ısrar ve şiddetle arzulamaktadır. Allah şöyle buyuruyor:

Onlara Nuh'un haberini oku! O, kavmine, "Ey kavmim! Benim durumum ve Allah'ın ilkelerini hatırlatmam, size ağır geliyorsa, ben Allah'a güveniyorum, siz ve koştuğunuz ortaklar elbirliği edin, yapacağınız iş, sonra size bir tasa vermesin, sonra da onu bana uygulayın ve beni ertelemeyin." demişti.

Eğer, yüz çevirirseniz, bilin ki, zaten sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim Allah'a aittir ve Müslüman olmakla emrolundum (10/71-72).

Ancak burada, öncekilerden başka birtakım unsurlar daha var: Nuh, toplumundan bir ücret istemediğini söylüyor ve Müslüman olmakla emrolunduğunu ilan ediyor. Hiç kuşku yok ki burada; Kur'an'dan, İslamî tebliğe doğru, çok açıknet bir geçiş yapılmaktadır. Özellikle biliyoruz ki, bizâtihi Kur'an, İbrahim'in "Müslüman" adını ilk telaffuz eden kişi olduğunu ifade ediyor. Oysa İbrahim kronojik olarak ve hatta Kur'an'a göre Nuh'dan sonra gelmiştir.

Nuh ile ilgili kıssalardan geriye sadece Şuara sûresindeki kıssa kaldı. Bu sûre de İslam mesajına ait çeşitli ögeleri ifade etmektedir.

Allah şöyle buyurmaktadır:

Nuh'un kavmi, elçilerini yalanladı. Kardeşleri Nuh onlara, "Allah'a karşı saygılı olmaz mısınız? Doğrusu, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Allah'ı sayın ve bana itaat edin. Buna karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ecrim ancak alemlerin Rabbine aittir. Artık Allah'a saygılı olun ve bana itaat edin." dedi.

Onlar, (toplumun) en aşağı tabakasından insanların senin ardına düştüğünü göre göre, tutup sana mı inanacağız." dediler.

Nuh "Onların yaptıkları hakkında bir bilgim yoktur; hesapları Rabbime aittir, düşünsenize! Ben inananları kovacak değilim. Ben sadece açıkça uyarıcıyım." dedi.

Ey Nuh! Eğer, bu işe son vermezsen, kuşkusuz kovulanlardan olacaksın." dediler.

Nuh "Rabbim! Kavmim beni yalanladı, benimle onların arasında Sen hüküm ver. Beni ve beraberimdeki inananları kurtar." dedi (26/105-118).

Bu kıssada, daha önceki kıssalarda geçmeyen tehdid ögesini görüyoruz. Söylediklerinden veya yeni dine insanları davet etmekten vazgeçmezse, Nuh'u taşlayacaklarını söylemektedirler.

Burada başka bir ögeyi daha görüyoruz: Ayetlerde alt sınıftaki insanlardan, yeni dine girmede onların yegane engel görüldüğünden; bu yüzden müşriklerin, Nuh'tan bu insanları kovmasını istediklerinden bahsedilmekte; Nuh'un, kendi taraftarlarını yanından uzaklaştıramayacağı; görevinin sadece uyarıdan ibaret olduğu, bunun dışındaki mukafaat veya ceza olaylarının, Yüce Allah'ın hükümranlığında olduğu vurgulanmaktadır.

Zannederim ki, şunu ispatlamaya ihtiyaç hissetmiyorsunuzdur: Nuh'a karşı yukarıda sergilenen bu tavrın aynısını Mekkeli zengin müşrikler, Hz. Muhammed'e karşı sergilemişler ve bu yüzden bazı ayetler inmiştir.

Sabah, akşam, hoşnutluğunu isteyerek Rablerine yalvaranları kovma! Onların hesaba çekilmesinden sana bir sorumluluk, senin hesabından da onlara bir sorumluluk yoktur ki, onları kovarak haksızlık edenlerden olasın (6/52).

İkinci grup kıssalara geçmek istiyoruz. Bunlar Peygamber'i rahatlatmayı amaçlayan kıssalardır. Hûd kıssasını ele

alalım. Bu kıssaya geçmeden önce, Hz. Muhammed'in psikolojik durumu ve karşılaştığı katı muhalefet karşısında ne derece sıkıntıya düştüğü ve hatta, Kur'an'ı getirmek sûretiyle Allah'a yalan isnat ettiğini söylemelerinden ötürü, tebliğ görevini terketmeyi aklından geçirdiğianlatılmıştır.

Onların "Ona bir hazine indirilmeli veya beraberinde bir melek gelmeli değil miydi?" demelerinden gönlün daralır ve belki de sana vahyolunanın bir kısmını bırakacak olursun. Ama, sen ancak bir uyarıcısın ve herşeye gözetici olan Allah'tır (11/12).

Yoksa, "Onu uydurdu mu?" diyorlar. De ki: "Öyle ise, onun sûreleri gibi on uydurma sûre getirin. Sözünüzde doğru iseniz, Allah'tan başka çağırabileceklerinizi de çağırın (11/13).

Bu sûredeki Nuh kıssasında da aynı durumları görüyoruz. Bunların yanında, eski ve yeniye ait bazı kıssa ögelerine de rastlıyoruz.

Andolsun, biz Nuh'u kendi kavmine gönderdik."Ben size apaçık bir uyarıcıyım. Allah'tan başkasına tapmayın. Doğrusu, ben hakkınızda can yakıcı bir günün azabından korkuyorum." dedi.

Kavminin inkârcı ileri gelenleri "Senin ancak kendimiz gibi bir insan olduğunu görüyoruz. Sana ancak bizim sığ görüşlü ayak takımının uyduğunu görüyoruz. Bize bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz. Daha doğrusu, sizi yalancı sanıyoruz." dediler.

Nuh "Ey kavmim! Eğer, Rabbimin katından açık bir belgem olsa ve size gizli kalmış bir rahmeti katından bana vermiş ise, hoşlanmadığınız halde, sizi zorlayacağımızı mı sanıyorsunuz." dedi.

Ey kavmim! Buna karşılık ben sizden bir mal da istemiyorum. Benim ödülüm yalnız Allah'tandır. İnananları kovacak da değilim. Çünkü, onlar Rableriyle karşılaşacaklar. Fakat ben sizi, cahilce davranan bir toplum görüyorum.

Ey kavmim! Onları kovarsam Allah'a karşı beni kim savunur? Hiç düşünmüyor musunuz?

Size Allah'ın hazinelerinin benim yanımda olduğunu söylemiyorum. Görünmeyeni de bilmiyorum, melek olduğumu da söylemiyorum. Gözlerinizin hor gördüğü kimselere, Allah iyilik vermeyecektir de diyemem; onların kalplerinde olanı en iyi Allah bilir. Yoksa, şüphesiz haksızlık edenlerden olurum.

Onlar "Ey Nuh! Bizimle pek tartıştın, hem de tartışmayı fazla uzattın. Eğer, doğru sözlülerden isen, bizi tehdit ettiğin şeyi başımıza getir." dediler.

Ancak, Allah dilerse onu başınıza getirir. Siz de kaçamazsınız. Allah sizi azdırmak isterse, ben size öğüt vermek istesem de öğüdümün size faydası olmaz. Sizin Rabbiniz O'dur ve O'na götürüleceksiniz." dedi.

Yoksa sana "Onu uydurdu" mu? diyorlar. De ki: "Eğer, onu ben uydurdumsa, suçu bana aittir. Ama ben, sizin işlediğiniz suçlardan uzağım."

Nuh'a "Senin kavminden inanmış olanların dışında başka kimse inanmayacaktır. Onların yapmış olduklarına üzülme."

Gözetlememiz altında, sana bildirdiğimize göre gemiyi yap. Haksızlık yapanlar için bana başvurma, çünkü, onlar suda boğulacaklardır." diye vahyolundu.

Nuh gemiyi yaparken, kavminin ileri gelenleri yanından her geçtikçe onunla alay ediyorlardı. O da "Bizimle alay ediyorsunuz, ama, biz de sizin alay ettiğiniz gibi sizinle alay edeceğiz."

"Rezil edecek azabın kime geleceğini ve kime devamlı azabın ineceğini göreceksiniz." dedi.

"Sonunda buyruğumuz gelip tandırda sular kaynamağa başlayınca "Her cinsten birer çifti ve aleyhine hüküm verilmiş olanın dışında kalan çoluk çocuğunu ve inananları gemiye bindir." dedik. Ancak, pek az kimse onunla beraber inanmıştı.

Nuh "Oraya binin, onun yürümesi ve durması Allah'ın adıyladır; doğrusu, Rabbim bağışlar, acır." dedi.

Gemi dağlar gibi dalgalar içinde onları götürürken, Nuh, bir kenarda ayrı kalmış oğluna "Ey oğulcuğum! Bizimle beraber sen de bin, inkârcılarla beraber olma." dedi.

Oğlu "Dağa sığınırım, beni sudan kurtarır." deyince, Nuh "Bugün Allah'ın buyruğundan, acıdıkları dışında, kurtulacak yoktur." dedi, aralarına dalga girdi ve oğlu da boğulanlara karıştı.

"Ey yeryüzü! Suyunu içeri çek ve ey gök! Sen de suyunu tut!" denildi. Su çekildi, iş de böylece bitirildi. Gemi ise Cudi'ye oturdu. "Haksızlık yapan toplum yok olsun." denildi.

Nuh, Rabbine seslenerek, "Rabbim! Oğlum benim ailemdendi. Doğrusu, Senin sözün gerçektir. Sen hükmedenlerin en hikmetlilisin." dedi.

Ey Nuh! O senin ailenden değildir. Çünkü o, doğru olmayan bir iş yapmıştır. Öyleyse, hakkında bilgin olmayan şeyi benden isteme. Doğrusu, bilmezler gibi davranmamanı sana öğütlerim.

Nuh "Rabbim! Doğrusu, hakkında bilgim olmayan şeyi Senden istemekten Sana sığınırım. Eğer, beni bağışlamazsan ve bana acımazsan kaybedenlerden olurum." dedi.

Ey Nuh! Sana ve seninle beraber olan topluluklara, Bizden bir esenlik ve bereketlerle gemiden in. Ama, birçok toplulukların geçimini de sağlayacağız. Sonra onlara, bizden acıklı bir azap değecektir." denildi (11/25-48).

Sizin de gördüğünüz gibi, burada Tufan olayına ait anlatım ögesini çıkarttıktan sonra, geri kalan kıssa ögeleri, Hz. Muhammed dönemindeki Arabistan'ın durumunu ve Hz. Muhammed'in o bölge içindeki konumunu betimlemektedir. Nuh'un, bir yalancı ve sıradan bir insan olduğunun söylenmesini, ona alt tabakadan insanların tabi olduğu ve onun bu kişileri yanından kovamayacağı, yaptığı işin mükafatını Allah'tan beklediği ve herhangi bir ekonomik çıkar istemediği gibi hususları açıklamayı ihmal edebiliriz. Çünkü bunlar çok fazla tekrar edilen ögelerdir. Bunlardan sonra, geriye şu detaylar kalmaktadır.

a) "Delil","insanların delili görmemesi" ve "insanlar istemiyorlarsa onların zorlanamayacağı". Bu hal tıpkı, Hz. Muhammed'in durumuna benzemiyor mu? Zira, Mekke müşrikleri Hz. Muhammed'den, peygamberliğini ispatlayacak açık deliller istemişlerdi. Kur'an bu isteklere çeşitli cevaplar vermiştir. Bu cevapların en açığı Ankebut sûresinde geçen şu ayettir.

İnkârcılar, "Ona Rabbinden ayetler indirilmesi gerekmez miydi?" derler. De ki: "Ayetler ancak Rabbimin katındadır. Doğrusu, ben sadece apaçık bir uyarıcıyım. Kendilerine okunan bir Kitab'ı sana indirmiş olmamız onlara yetmiyor mu? Bunda inanan topluluğa rahmet ve hatırlatma vardır (29/51).

b) Nuh, kendisinin Allah'ın bilgi hazinelerine ve gayb bilgisine sahip bulunduğunu ve bir Melek olduğunu iddia etmediğini söylemektedir.

c) Gerçekten peygamber ise, yalanlandığı takdirde topluma azap ineceğini vurgulanmıştır.

d) Vahiylerin uydurulma iftirası. Hiç kuşkusuz bu, Hz. Muhammed dönemindeki olaylara bir geçiş özelliği taşımaktadır. Zira, Nuh'a kitap indirildiğini bilmiyoruz. Bu durum, kimi müfessirleri, bu ayetin, Nuh kıssasına dahil olmadığı ve Hz. Muhammed dönemine ait olduğu görüşünü kabule yönelmiştir.

e) Nuh gemi yaparken, yanına uğrayan insanların, onunla alay etmeleri.

Yukarıda geçen meselelere; Nuh'un oğlunun babası karşısındaki durumu ve baba-oğul arasındaki dinsel farklılığı, ayrıca Nuh'un karısının, ona karşı tutumunu ilave edebiliriz. Her ne kadar bu meseleler genel kural veya her zaman görülebilecek psikolojik bir yasa olarak anlatılmış olsa da yine Arabistan ortamını yansıtmaktadır. Nitekim I. Bölümün II. kısmındaki "psikolojik ve sosyolojik yasalar"dan bahsederken bu pasajlara işaret etmiştik.

Geriye Saffat ve Enbiya sûrelerindeki kıssalar kalıyor. Bu kıssaların hepsi Allah tarafından, peygamberlere bahşedilen yardımı anlatmaktadır. Bu husus da yine her peygamber ve her zaman için söylenilebilecek genel bir kural veya psikolojik bir yasadır.

Bu soyutlama işini, her peygambere ait kıssalarda yapabilir ve bilinen olayları hariç tutabiliriz. Bütün bunlardan sonra, ortada sadece Hz. Muhammed'in psikolojik durumu kalacaktır.

Bununla birlikte, bu kıssalar ile Hz. Muhammed'in psikolojik durumu arasındaki ilişkiyi açıklayan, başka bir bağlantı daha vardır. Şöyle ki, peygamber kendisine vahiy ilkâ edilen şahıstır. Hiç kuşkusuz, Peygamber metnin tasvir ettiği anlamları, lafzın taşıdığı duyguları kendi sesiyle ifade ediyordu. Kur'an kıssaları, en ince detayları ve en çetin tablolarına dek, Hz. Peygamber'in psikolojik durumunu yansıtmaktadır. Bütün bu açıklamalardan sonra başka herhangi bir delil getirme ihtiyacı duymamaktayız.

SONUÇ

"Kur'an'da (Kıssa) Anlatım Sanatı" (el-Fennu'l-Kasasî Fi'l-Kur'âni'l-Kerîm) konulu bu doktora tezi okuyucuyu iki temel hedefe ulaştırmayı amaçlamaktadır.

1- Kur'an kıssalarındaki anlatım tarzının, edebî veya sanatsal açıdan araştırılması. Bu tür bir araştırma; Kur'an'ın îcâzının bazı inceliklerini ortaya çıkarıcı özellik taşımaktadır. Çünkü bu araştırma; Kur'an'ın, kıssayı bina ederken izlediği yolu, bilginlerin kıssa türlerini nasıl anlayıp yorumladıklarını ve onların bu anlayış ve yorumlamalarının hangi sonuçlar doğurduğunu ortaya koymaktadır. Bu araştırma, aynı zamanda, kıssa ögelerinin dağılımında, yani kıssanın planında, Kur'an'ın izlediği yolu, bu dağılım işleminin nasıl ve hangi şart ve ortamlara bağlı olduğunu; İslam tebliğinin gelişim sürecinden ne ölçüde etkilendiğini ortaya koymakta ve ayrıca, kıssalardaki şahısları canlandırma (resm), olayları tasvir etme ve diyalog oluşturmada, Kur'an'ın ne gibi bir yol izlediğini; kıssa içinde geçen olay ve şahıslardan bir tek ögeyi; nasıl birçok kıssanın merkezinde yer alan bir odak noktası yaptığını ortaya koymaktadır. Son olarak bu çalışma, Kur'an'ın, cezbetme esaslarını üzerine bina ettiği psikolojik faktörleri ve Kur'an'ın, İslamî tebliğin güç, doğruluk ve korunmuşluğuna dayanak gösterdiği sosyolojik yasaları ortaya çıkarmaktadır.

2- Bu tez, kafir ve müşriklerin; Kur'an kıssalarına yaklaşımlarına açıklık kazandıran; müfessirlerin karşılaştığı birçok problemi çözen ve son olarak da oryantalistlerin, misyonerlerin ve onların izlerini takip eden sapık ve dinsizlerin bütün eleştirilerine cevap verebilecek bir kural veya teoriyi oluşturmayı hedeflemektedir.

Müşriklerin tavrının açıklık kazanması, Yûnus sûresinde geçen *"Onlar ilmini kavrayamadıkları ve henüz yorumu da*

kendilerine bildirilmemiş olan şeyi yalanladılar. Onlardan öncekiler de böyle yalanlamışlardı. Haksızlık yapanların sonlarının nasıl olduğuna bir bak!" (10/39) ayetinin tefsirinde; Râzî ve Nisâbûri'nin dile getirdiği yaklaşım tarzına bağlıdır. Bu yaklaşım tarzı şunları ifade etmektedir: Kafirler sadece kıssanın yapısına bakmışlar, fakat özüne bakmamışlar, dinsel ve ahlaki direktiflere, psikolojik ve sosyolojik yasalara dikkat etmemişlerdir. Eğer onlar, ikinci unsurlara bakmış olsalardı; olay ve haberlere salt tarih verileri olarak yaklaşmazlardı ve bu yaklaşım onları, Kur'an'a *"öncekilerin hikayeleri"* (esâtir) demeye yöneltmez; bu müşrikler tarihsel kıssalara, *Rüstem* ile *İsfendiyar* ve İran şahlarının hikayeleriyle karşılık vermezler; sonuç olarak da şu gerçeği anlamış olurlardı: Kur'an kıssaları ancak ve ancak dinsel ve ahlaki direktifleri iletmeyi ve İslam mesajının yerleşmesini hedeflemiştir. Mesajın yerleşmesi ise psikolojik kurallara ve sosyolojik yasalara bağlıdır. İşte müşrikler olaya, bu şekilde yaklaşmış olsalardı; Kur'an'ın, kesinlikle, Allah'ın indirdiği bir kitap olduğunu itiraf ederlerdi.

Müfessirlerin problemlerinin çözümü, bu yönteme bağlıdır. Öyle ki, büyük alim Muhammed Abduh, Bakara sûresinde geçen, Adem ve Harût-Marut kıssalarının tefsirini yaparken bu yönteme dikkat çekmiştir. Bu yöntemde şu husus vurgulanmaktadır: Doğru olan, Kur'an kıssalarının edebî-sanatsal bir yaklaşımla anlaşılmasıdır ve kıssaların tarihsel bir yaklaşımla anlaşılması doğru değildir. Birçok yerde müfessirler, bu yöntemi izlemişler ve karşılaştıkları problemleri bu esasa göre çözmüşlerdir. Bu bağlamda, Sâd sûresinde geçen *"Davûd ve iki melek"* kıssası ile Yahudilerin İsa'ya *"Allah'ın Elçisi"* demelerini ve başka örnekleri verebiliriz.

Dinsizler, zındıklar, oryantalistler ve misyonerlerin eleştirilerine cevap vermek için şu esasa dayanmak gerekir: Kur'an kıssayı, muhatapların inançlarına ve toplumun tarih konularıyla ilgili tasavvurlarına göre bina etmiştir. Bunun tek sebebi şudur: Kur'an hidayet ve irşat etmek, öğüt ve ibret vermek gibi amaçları hedeflemektedir; hiçbir şekilde, tarih bilgisi vermeyi veya tarih belgelerini açıklamayı değil.

Kur'an'ın izlediği yöntem; bütün dillerde görülen, bütün edebiyatçıların kullandığı ve birçok müfessirin de dikkat çektiği bir yöntemdir. Kimi klasik alimler, bu yöntemi dile getirmişlerdir. (Mesela) Taberî, *Ashâb-ı Kehf* kıssasını yorumlarken, bu alimlerin görüşlerini nakletmiştir. *Harut ve Mârut* kıssasından bahsederken Muhammed Abduh'un yanısıra, beyan konularında örf, gelenek ve muhatapların inançlarına bağlı kalınmasını yeterli gören ve mantıkî zorunluluğu yani gerçek ve vâki olanı gerekli görmeyen dil/edebiyat bilginleri de bu yöntemi dile getirmişlerdir.

Kur'an'ın kıssa anlatım yöntemi budur. Bu yöntem, bütün İslam düşmanlarının itirazlarını çürütecek bir yöntemdir. Çünkü onlar, itirazlarını; tarihsel çelişkiler yani Kur'an kıssalarının, keşif ve araştırmaların ispatladığı tarihsel sonuçlarla çelişmesi tezi üzerine bina etmektedirler. Bu husus, gayr-i müslim tarihçilerin dile getirdiği ve daha önce vurguladığımız edebiyat geleneğine uygun olmayan bir yaklaşım tarzıdır. Çünkü, tarih konularını bilmemekten kaynaklanan tarihsel çelişki, anlatıcı için kusur sayılabilir; fakat muhatapları, anlatılanların arkaplanına götürecek bir araç olan, edebî yöntemden kaynaklanan anlatım ise kusurlu kabul edilemez; özellikle de bu keşif ve araştırmaların ortaya çıkardığı tarihsel bilgiler, yüzlerce yıl sonra ortaya çıktıysa... İspatlandığı varsıyalan çelişkiler; (Ancak Arap) coğrafyasının tarih bilgisi ile çelişebilir. Bu tür çelişkiler ise hiçbir şekilde Kur'an'a zarar veremez. Çünkü Kur'an, tarih bilgisi vermeyi, insanlara tarih öğretmeyi ve onların arasında tarihsel belgeleri açıklamayı amaçladığını ifade etmemiştir. Bu benim görüşümdür. Siz, benden farklı düşünebilir veya beni onaylayabilirsiniz. Benim ile sizin aranızda şu ayetten başka bir şey yoktur.

> *De ki: "Benim yolum budur. Ben ve bana uyanlar, bilerek Allah'a çağırıyoruz. Allah'ı ululârım. Ben ortak koşanlardan biri değilim."* (12/108).

BİBLİYOGRAFYA

(Yazarın yararlandığı ve atıfda bulunduğu eserler ile çeviride bizim yararlandığımız kaynaklar esas alınarık tarafımızdan hazırlanmıştır)

Abbas, Fadl Hasan, *Kadâyâ Kur'âniyye Fi'l-Mevsûâti'l-Britâniyye*, Amman, 1989.

Acîmî, Muhammed en-Nâsır Acîmî, *en-Nakdu'l-Arabî Hadîs ve Medârisu'n-Nakdi'l-Ğarbiyye*, Tunus, 1998

Afetinan, *Mısır Tarihi*, Ankara, 1987.

Akyüz Vecdi, *Kur'ân'da Siyasi Kavramlar*, İstanbul, 1998

Ali Şeriati, *Hubût-Yeryüzü'ne İniş* (çev: M. Şayir) İstanbul, 1999.

Amidi, Seyfuddin, *İhkâmu'l-Ahkâm Fî Usûli'l-Ahkâm*, Kahire, 1914.

Ana Britannica, İstanbul, 1986.

Arasteh Reza, *Aşka ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş*, (çev: Bekir Demirkol, İbrahim Özdemir), Ankara, 2000.

Arslan Şekib, *Şevkî Ev Sadâkatu Erba'în Sene*, Kahire, 1936.

Aydın Muhammed, el-Hatîb el-İskâfî, *Durretu't-Tenzîl ve Ğurretu't-Tevîl Fî Beyani'l-Âyâti'l-Muteşâbihât Fî Kitabillâhi'l-Azîz*, (edisyon kritik, tahkik, tahric, talik ve dirase) Ummu'l-Kurâ Üniversitesi basılmamış doktora tezi, 1994.

Ayer, Alfred Jules, *Dil, Doğruluk ve Mantık* (çev: Vehbi Hacıkadiroğlu) İstanbul, 1998.

Baljon, J.M.S. *Modern Müslim Koran İnterpretation*, Leiden, 1961 (*Kur'ân Yorumunda Çağdaş Yönelimler*, çev: Şaban Ali Düzgün), Ankara, 1994.

Bazergan, Mehdi, *Kur'ân'ın Nüzul Süreci* (çev: Yasın Demirkıran-Melâ Muhammed Feyzullah), Ankara, 1998.

Beğavî, el-Huseyn b. Mes'ûd, *Mealimu't-Tenzîl*, Kahire, 1345.

Bell, Richard, *The Origin of Islam in its Christian Environment*, Londra, 1926.

Beydavi, Abdullah b. Ömer, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Tevil*, Kahire, 1344.

Bibliyografya el-Wahde el-Arabiyye, Beyrut, 1982.

Bilgegil, M. Kaya *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, İstanbul, 1989.

Bilgi Vakfı *2. Kur'ân Sempozyumu* (Tebliğ ve Müzakere) Metinleri, Ankara, 1996.

Bint eş-Şati', Aişe Abdurrahman, *el-İ'câzu'l-Beyânî Li'l-Kur'ân*, Kahire, 1984.
Brockelmann, Karl, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî* (çev: Mahmud Fehmi Hicazi ve Arkadaşları), Kahire, 1993.
Büyük Larousse, İstanbul, 1986,
Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Ankara, 1996.
Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara, 1992.
Cürcanî, Abdulkâhir, *Esrâru'l-Belâğa*, Kahire, 1939.
Çubukçu, İbrahim Agah, *İslam Düşüncesi Hakkında Araştırmalar*, Ankara, 1983.
Dâiratu'l-Meârifi'l-İslâmiyye (İslam Ansiklopedisi), İbrahim, Ashab-ı Kehf ve İlyas maddeleri, Kahire 1934,.
Koç, Mehmed Akif, *Aişe Abdurrahman ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, İstanbul, 1998.
Dara, Ramis, *Yazılı Anlatıma Giriş*, İstanbul, 2000.
Dayf, Şevki, *Fenn ve Mezâhibuhû Fi'ş-Şi'ri'l-Arabî*, Kahire, Dâru'l-Me'ârif, 9. Basım, 1976, *Fenn ve Mezâhibuhû Fi'n-Nesri'l-Arabî*, Kahire, Dâru'l-Me'ârif, 5. Basım, ty.
Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Kahire, 1962, 1963.
Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu Akli's-Selîm İlâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Kahire, 1347.
Eco, Umberto, *Yorum ve Aşırı Yorum* (çev: Kemal Ataköy), İstanbul, 1997.
Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, ty.
Endelusî, Ebû Hayyan, *Bahru'l-Muhît*, Mısır, 1328.
Erdoğan, Mehmet, *İslam Hukukunda Ahkamın Değişmesi*, İstanbul, 1990.
Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı* (çev: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İstanbul, 1999.
Esed, Nasıruddin, *Mesâdırus'-Şi'ri'l-Câhilî ve Kıymetuha et-Târihiyye*, Beyrut, 1988.
Fecr Yayınevi Kur'ân Sempozyumu, Ankara, 1995.
Fecr Yayınevi Kur'ân Sempozyumu, Ankara, 1997.
Firdevsî, *eş-Şehnâme*, (çev: Feth b. Ali Bundârî, thk: Abdulvehhâb Azzâm), yy, 1993.
Firuzâbâdî, Mecdu'd-Dîn, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Kahire, 1935.
Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed, *Mustasfâ Fi İlmi'l-Usûl*, Bulak, 1322.
Gothe Yohann Wolfang, *Faust* (çev: Sadi Irmak), İstanbul, 1973.

Halefullah, Muhammed Ahmed , *"Kur'ân ve Tahrîru Akli'l-Beşerî"*, Nazra Asriyye Cedîde, Beyrut, 1972.

Muhammed ve'l-Kuva'l-Mudâdde Kahire, 1973, *Muhammed ve Karşıt Güçler* (çev: İbrahim Aydın) İstanbul, 1992..

Dirâsât Fi'l-Mektebeti'l-Arabiyye, Kahire, 1958.

Fennu'l-Kasasî Fi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Kahire, 1951, 1967, 1972 ve 1999.

Hatîbu'l-İskâfî, Ebû Abdillah Muhammed b Abdillah, *Durretu't-Tenzîl ve Ğurretu't-Tevîl Fî Beyâni'l-Âyâti'l-Muteşâbihât Fî Kitabillâhi'l-Azîz*, Kahire, 1326-1327, Beyrut, 1995.

Hâzin, *Lubâbu't-Te'vîl Fî Me'âni't-Tenzîl*, Mısır, 1321.

Hemedânî, Kâdi Abdulcebbâr, *Tenzihu'l-Kur'ân Ani'l-Metâ'in*, Kahire, 1329.

Himmet Berki, O. Keskioğlu, *Hz. Muhammed ve Hayatı*, Ankara, 1986.

Hûlî, Emin, *Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metot* (Çev: Mevlüt Güngör), İstanbul, 1995.

Huseyn, Taha, *eş-Şi'ru'l-Câhilî*, Kahire, 1926.

İbn Abd Rabbihî Endülüsî, *Ikdu'l-Ferîd* Bulak ,1303, Kahire, 1305.

İbn Habîb, Ebu Cafer Muhammed b. Umeyye, *Muhabber*, Haydarâbâd, 1261.

İbn Kesir, İmadu'd-Dîn, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kahire, 1356.

İbn Kuteybe, *Kitâbu'l-Eşribe*, Kahire, 1947.

İbn Kuteybe, *Muşkilu'l-Kur'ân ve Ğarâibuh* (İbn Kuteybe, Tevîlu Muşkili'l-Kur'ân (thk: Ahmed Sakr), Kahire, 1954)

İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemâluddin, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1994.

İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fi Ğarîbi'l-Hadîs*, Kahire, 1963.

İbnu'l-Esîr, *Meselu's-Sâir Fî Edebi'l-Kâtibi ve'ş-Şâir*, Bulak, 1282.

İgnace Goldziher, *Klasik Arap Kültürü* (çev; Azmi Yüks Rahmi Er), Ankara, 1993.

İhvânu's-Safâ, *er-Resâil*, Beyrut, 1957.

İkbal, Muhammed, *The Reconstruction of Religious Thought in İslam*, Lahor,· 1969 (*Tecdîdu't-Tefkîri'd-Dînî*, çev: Abbâs Mahmûd Akkâd, Kahire, 1968, İslam'da Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü (çev: Sofi Huri), İstanbul, 1999, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Oluşumu* (çev: Ahmet Asrar), İstanbul, ty.).

İran Şehinşahlığının 2500. Kuruluş Yıldönümü Armağanı, Ankara, MEB, 1971.

Isfehânî, Rağıb, *el-Mufredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, Dımeşk, 1992.

İslam Ansiklopedisi, MEB, İstanbul, 1987.
Jansen, J.J.G, *Kur'ân'a Bilimsel-Filolojik-Pratik Yaklaşımlar*, (çev. Halilurrahman Açar, Ankara, 1993.
Jomier, Jaques, *Quelques Positions actuelles de 'l'exegese coranique en Egypte revelees par une polemique recente* (1947-1951), MIDEO, 1/1954, s. 39-72.
Kelile ve Dimne, (çev: Halil Yazıcı), Beyrut, 1908.
Kılte Kemal Sabit, *Taha Huseyn ve Eseru's-Sekâfeti'l-Fransiyye Fî Edebih*, Kahire, 1973
Kitab-ı Mukaddes, İstanbul, 1981.
Knigt Eric, *Lassie-Come Home* (Lassie-Eve Dönüş, çev.: Nurcihan Kesim, İstanbul, 1959) (Ç).
Koç, Mehmed Akif, *Aişe Abdurrahman ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, İstanbul, 1998.
Kur'ân-ı Kerîm, I. Fuad (1869-1936)'ın emriyle bastırılan mushaf.
Kurtubî, Ebû Abdillah, *Cami' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Kahire, 1952.
Lanson, Gustave, *Fransız Edebiyat Tarihi*, 1894, *Târihu'l-Edebi'l-Fransî*, (çev: Mahmud Kasım, Kahire, 1926) ve *Menhecu'l-Bahs Fi'l-Edeb* (çev: Muhammed Mendûr, Kahire, 1946).
Leknevî Abdu'l-Ali Ensârî, *Fevâtihu'r-Rahamût Şerhu Musellemi's-Subût*, Bulak, 1322
Malûf Emin, *Semerkand*, (çev: Esin Talu Çelikkan), İstanbul, 1997.
Mecelletu'l-Ezher, Muzekkira Merfû'a Min Cebheti Ulemai'l-Ezher, İlâ Hadrati Sâhibi'l-Celâle Meliki'l-Muazzam ..., sh. 86-91, Kahire, 02.11.1947.
Mehran, Muhammed Beyyûmi, *Dirâsât Târihiyye Mine'l-Kur'ân*, Beyrut, 1988.
Mendûr, *en-Nakdu'l-Menhecî 'İnde'l-Arab*, 1972.
Moran, Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul, 1999.
Nisaburi, Ali b. El-Hasan el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nuzûl*, Beyrut, 1990
Nîsâbûrî, Nizâmuddîn b. Hasan, *Ğarâibu'l-Kur'ân ve Reğâibu'l-Furkân*, (Taberi yanında) Bulak, 1323.
Olender Maurice, *Cennetin Dilleri* (çev: Nevzat Yılmaz), Ankara, 1998.
Ong Walter J., *Sözlü ve Yazılı Kültür* (çev: Sema Postacıoğlu Banon), İstanbul, 1999.
Râzî, Fahru'd-Dîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Beyrut, 1934, İstanbul, 1890.
Redeker Horst, *Edebiyat Estetiği* (çev: Aziz Çalışlar), Ankara, 1986.
Reza Arasteh, *Aşka ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş*, (çev: Bekir Demirkol, İbrahim Özdemir), Ankara, 2000.
Rıza, Muhammed Reşîd, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, Kahire, 1345/1935

Rıza, Reşid, *Muhammedî Vahiy* (çev. Salih Özer), Ankara, 1991.
Rıza, Reşid, *Tefsiru'l-Menâr*, Kahire, ty.
Sa'fân, Kamil, *Emin Hûlî*, Beyrut, 1982.
Sâbunî, Muhammed Ali, *Muhtasaru Tefsîri'bn-i Kesir*, Beyrut, 1981.
Savaşır, İskender, *Kelimelerin Ana Yurdu ve Tarihi*, İstanbul, 2000.
Sayı, Ali, *Firavun, Haman ve Karun Karşısında Hz. Musa*, İstanbul, 1992.
Scott Sir Walter, *Selahaddin Eyyubi* (1942), *Aslan Yürekli Rişar* (1964), *12. Asırda Haçlı Muharebeleri* (1965)
Shakespeare, William, *Antonious ve Kleopatra* (çev: Saffet Korkut) İstanbul, 1997
Sıddıkî, Mazharuddin, *Kur'ân'da Tarih Kavramı* (çev. Süleyman Kalkan), İstanbul, 1990.
Smith Henry Preserved, *The Bible and Islam*, USA, 1897 (el-Kitâbu'l-Mukaddes ve'l-İslâm).
Şengül, İdris, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, İzmir, 1994.
Şeriati Ali, *Hubût-Yeryüzü'ne İniş* (çev: M. Şayir) İstanbul, 1999.
Şevki, Ahmed, Meliku'ş-Şuarâ, eş-Şevkiyât, Kahire, 1925-1943
Şurûhu't-Telhîs, (Kazvînî, *îzâh*; et-Taftâzânî, *Muhtasar*; ed-Dusûkî, *Hâşiyetu'd-Dusûkî*; Mağribî, *Mevâhibu'l-Fettâh*; es-Subkî, *Arâisu'l-Efrâh*) Beyrut, ty. (Ç)).
Taberî İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Bulak, 1323, Beyrut, 1988.
Tabresî, Ebu Ali, *Mecma'u'l-Beyân Fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Tahran, 1314.
Tahir, Kemal, *Devlet Ana*, İstanbul, 1978,
The Encyclopedia Americana, International Edition, New York, 1968.
Usfûr Cabir, Mirâyâ Mutecâvira, *Dirase Fi Nakd Tâhâ Huseyn*, Kahire, 1998.
Watt, W. Montgomery, *Kur'ân'a Giriş* (çev. Süleyman Kalkan), Ankara, 1998.
Wordsworth, William, Ballads, Poetry, Poems, Prelud.
Zemahşeri, Carullah Mahmud b. Umer, *Keşşâf an Hakâiki Ğavamıdı't-Tevil*, Kahire, 1308, Beyrut, 1995.
Ziriklî, Hayruddîn, *Kamusu'l-A'lâm*, Beyrut, 1989.

A
Abbas Mahmûd 239
Abduh 84, 317, 420
Abdullah (b. Abbâs) 348
Abdullah b. Ömer 199
Abdullah b.Ravâha 348
Abdulvehhâb Azzâm 63
Abdu'l-Vehhâb en-Neccâr 197
Abdurrahman 232
Abdu Vedd 73
Abdu Yegûs 73
Abdülvehhab en-Neccâr 196
Âd 59, 78, 106, 110, 151, 152,172, 182, 275, 279, 280, 295, 342, 344, 345, 365, 373, 385, 386, 387, 389, 390, 404
Adem 39, 66, 67, 68, 69, 82, 144, 203, 220, 222, 223, 225, 240, 241, 243, 245, 270, 272, 273, 278, 293, 304, 305, 339, 340, 341, 375, 377, 380, 406, 420
Ademoğulları 68
Aden 242
âdet 86, 102, 107, 109
Afetinan 62
Afrika 47
ağaç 339, 340, 354, 359
ağrâd 93
Ahaşveroş 62
Ahd-i Kadim 241, 242
ahlaki anlamlar 162, 166
Ahmed Şevki 87
akıl 42, 210
aklî doğruluk 211
akıl normları 187
akıl ve mantık 312
akrabalık 139
Ali Sayı 62
Allah 365
Allah'ın Elçisi 420
amaçlar 89, 103
Amerika 88
Âmidî 249
Amon 61; kültü 61; mabedi 62; rahipleri 61
Amram 63
Ana Britannica 88
Antonoius 87
Antonyo 87
Arab 338
Arabistan 416
Arabın benliği 190
Araf 66, 92, 93
Arâisu'l-Efrâh 86
Arap 105, 134, 160, 288, 337, 360, 384, 411; aklı 294, 393; beldeleri 78; bilginler 86; coğrafyası 294, 295, 296, 316, 320, 411; dilcileri 168; dili 27, 68, 212, 213, 214, 253; edebî sanatları 207; edebiyatı 46, 65, 103, 168, 319, 334; şiiri 47, 295, 337; kıssaları 48; kültürü 287; mantalitesi 311; toplumu 125, 260, 411; toprakları 78; Yarımadası 41, 47, 73, 159, 293, 315, 329, 336, 353, 409; zihni 329

Araplar 53, 68, 73, 78, 80, 89, 98, 99, 100, 103, 135, 159, 212, 213, 214, 215, 225, 228, 237, 318, 320, 337
A. Reza Arasteh 63
asa 69, 70, 93, 193, 194, 252, 253
Ashâb-ı Kehf 55, 95, 96, 195, 196, 197, 198, 201, 237, 238, 245, 295, 319, 421
Aslan Yürekli Rişar 88
Âsım 198
Asya 47
Ata 218
ateş 273
ateistler 29
Avrupa 47, 88
ayak takımı 414
Azer 341, 375
Aziz 351, 354

B

Bağdad 32
Bağdad Üniversitesi 32
Babil 240
Bakara 66, 78
bakır 337
baskı 384
Batı edebiyatı 87; Batı tiyatrosu 381
Beğavi 209
Bedir 75, 76
Bedr 348
Behrâm 59
bekaret sembolü 240
Bekir Demirkol 63
beklemek 412
belağat 49, 173, 191, 211, 212, 259, 297, 299, 300, 318
belağatçılar 86
Belkıs 62, 332, 333
Berna Moran 148
Bernard George Shaw 87
Bernard Shaw 87
besili ve cılız inekler 395
beyân 27, 167, 191, 215, 251, 299, 302, 319, 320
Beytül-Makdis 67
Bibliyografya el-Wahde el-Arabiyye 87
biçim 187, 325
bilim 46, 82, 84
birincil anlamlar 36
bit 140, 165, 370
Brockelmann 71
buzağı 179, 368
Bünyamin 352
bütünselci 247, 259
büyü 118, 122, 314, 316, 363, 376, 386, 387, 400
büyücü 165, 192
Büyük Larausse 87, 88
bozgunculuk 121
böcek 331
bölünme 329

C

cahiliye 51, 98, 100, 125, 290, 292, 297, 298; Araplan 159, 317; dönemi 89
cahiller 111
cân 39, 40, 191, 192, 193
Cebrail 76, 214, 336, 357
cehennem 97
cennet 67, 68; cennetten kovulma 338
Cerrahoğlu 68
Cezayir 47
ceza yıldırımı 178

cezbetme esasları 419
cin(ler) 62, 94, 98, 99, 100, 101, 113, 122, 156, 159, 295, 312, 331, 333, 336, 386, 411
cinsel duygular 394; cinsel dürtü 262; cinsel faktör 395; cinsel ilişki 241
Coğrafya Derneği 31
coşku 148, 261, 264, 278
coşku ve heyecan verme 346
Coriolanus 87
Cudi 415

çığlık 327, 342, 344, 365, 386
çamur 273
çatıları çökmüş bir kasaba 67
Çavuşkuşu 62, 331, 332, 333, 365
çekirge 140, 165, 370
Çevre 108
Çıkış 63

D
dağları oymak 390
dahili gelişim 50, 51
dalgıç 337
darb-ı mesel 86, 209, 218, 222, 323
Darwin 87
Dâvûd 66, 334, 336, 338, 208, 209, 217, 283, 294, 295, 407, 420
değerler 331, 377; değer yargıları 270
değnek 304, 338
dere 331
destan 56
deve 117, 161, 316, 327, 362, 389, 402
Devlet Ana 88
devlet kurumları 32
dişi deve 347
dilbilim 35
dinî metinler 41
dinsel kıssalar 48
dinsizler 62, 64, 77, 104, 333, 419, 420
diyalog 353, 377, 390, 391, 398
diyaloglar 70; diyalog ögesi 327, 343, 346, 388; diyalog tarzı 244; diyalog uslubu 374
dolaylı anlatım 359
dondurucu bir rüzgâr 342
duygu 128, 179, 210, 213; dünyası 174; mantığı 184; uyandırma 148
duyguları harekete geçirmek 399
duygusal atmosfer 123, 126, 134, 182, 184
duygusal esas 181; duygusal mantık 183, 194
Duygusal Etki Kuramı 148
düşünsel değerler 45, 52; düşünsel hayat 46

E
Ebu Ali el-Cübbâi 199
Ebu Bekr 198, 232, 348
Ebû Bekr el-Esamm 76
Ebu Hanife 61
Ebu Hayyân 67, 205, 210, 200, 249
Ebu Müslim 219, 237
Ebu's-Suud 209
Ebu Zerr 198, 200
ed-Dusûkî 86
adebî açı 71; akımlar 46; anlama 51; anlatım 71, 86; belağî tarz 201; betimleme 105;

üslûp 164; doğruluk 184; duygusal esâs 193; duygusal sunuş 181; ekol 66, 72, 76, 77, 89, 90; esaslar 65; gerçeklik 211; güç 49; hakikat 148, 251; kıssa 52, 167, 194; mantık 188, 189, 211; metinler 41, 45; metot 35, 66, 99, 186, 207; olgular 52; ölçüt 211, 212; özgürlük 90, 95; sanatsal ekol 72, 75; sunum 191; tarihî kıssalar 174; tarz 77; tasvir 74, 194; üslup 172, 190, 194, 206; yaklaşım 187; yargı 45
Edebi-Sanatsal Yöntem 40
Edebî Tefsir Teorisi 24
edebiyat 65, 84, 86; araştırması 45; ekolleri 46; eleştirisi 45, 103; hayatı 53; kültürü 167; tarihçisi 44; tarihi 44, 45
edebiyatçı(lar) 86, 95, 164
edebiyatçının özgürlüğü 89
Edebiyat Kuramları ve Eleştiri 148
Edinburgh 88
eş-Şevkiyât 87
eş-Şi'ru'l-Câhilî 24
efsane 86
efsanevi tarih öncesi 63
Ehl-i Kitab 57, 78, 82, 102, 104, 106, 124, 127, 185, 195, 200, 201, 237, 399
ekinler 329, 362
ekonomi 166
el-Bahru'l-Muhît 67, 203, 205, 210
el-Cami 145
el-Cürcanî 216
Elçilerin Hatibi 282
el-Ezheri 168
el-Fennu'l-Kasasî 419
el-Hatib el-İskâfî 250, 251, 255, 302, 304
el-Hemedâni 62, 73
el-Hûli 29, 30, 34, 35
el-Ikdu'l-Ferîd 360
el-Leys 168
Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır 56
el-İskafi 302
Emin Malûf 88
endişe 186
Endülüs 47
en-Nadr b. el-Haris 41
Ensar 40
Ermiya 67
Esâtiru'l-evvelîn (öncekilerin hikayeleri) 59, 60, 233, 234, 235, 237, 238, 297
esbab-ı nüzûl 55, 56, 258
Ester 62
etkileme gücü 313; kudreti 318
etki uyandırma 343
et-Taftâzânî 86
et-Tefsîru'l-Kebîr 60
Eyyûb 283, 294, 295, 296, 341, 347, 407
ezenler 120, 185, 186, 190
Ezher 28, 168
ezilenler 120, 185, 186
ezilmişler 186

F

fabl 213
Fahreddin er-Râzî 60, 227
fakirler 116, 118, 119, 166

Fas 47
Faust 240
Fecr 77
felsefe 46; felsefeciler 188
felsefî problemler 37
fesahat 79, 299
Feth b. Ali Bundârî 63
fiillerin yaratılması 37
Filistin 47, 393, 397, 398
filozof 86
Firavun 40, 61, 70, 75, 78, 111, 114, 121, 129, 130, 132, 137, 140, 144, 165, 184, 192, 204, 205, 244, 254, 265, 266, 274, 275, 282, 297, 311, 341, 366, 374, 376, 377, 380, 385, 387, 392, 399, 406
Firdevsî 63
fitne 288
Fıkıh Usûlü 249, 290
form 187
Furkan 63

G

gayb 55, 57, 78, 94, 99, 100, 157, 416; haberleri 56, 57, 101
Ğarâibu'l-Kur'ân 81
geleneksel gerçeklik 86
gemi 346, 370, 387, 415
gerçek 323, 324, 325, 332; veriler 88
gericiler 141
gizli ruhlar 406
Goethe 240
göçebe sistemi 125
görsel mantık 176
Grek 228
gruplaşma 329

H

Hâ-Amen 61
haber(ler) 55, 56, 60, 77, 79, 80
Habil 221, 278
Hâcib b. Ahmed 348
hadisler 50
Hadis Usûlü 56
Hâşiyetu'd-Dusûkî 86
hak 320, 323, 324, 325
Hak Dini Kur'ân Dili 56
hakikat 72, 89, 214
Halefullah 104, 129, 149
halife 82, 224, 241
Hâmân 61, 265, 341, 366, 392, 405
Hamlet 87
Hamza 198
hanif 135
hapis 130, 397
hareketler ve işaretlerle tasvir 185
harici gelişim 50
Harun 62, 63, 70, 137, 144, 145, 173, 174, 266, 274, 283, 407
Harût 228, 336, 420, 421
Hasan Basri 68
hatırlatma 309
havralar 132
Havva 68, 82, 241, 270, 273, 354
hayal 88, 152, 167, 207, 210, 211, 212, 316
hayvanlar 333
hayye 39, 40, 191, 193
hazf 183, 184
Hâzin 66
hazine sorumlusu 395
hazine yönetimi 352
hedef(ler) 89, 90, 93, 148

Herakl'in manastırı 67
heyecan verme 148
Heyetler Yılı 39
heykel 337, 349
heykeltraşlık 262
Hicaz 47
Hicr 91, 92
hicret 132, 142, 143, 222, 304
hikaye(ler) 58, 88, 92, 169, 224, 227, 241, 275, 297, 383
hikayeci 85, 86, 89
Himyer 73
Hîre 56; kralları 59
homoseksüel 402; ilişki 163
Horasan devesi 67
Hıristiyan(lar) 60, 74, 78, 94, 123, 127, 128, 135, 189
Hıristiyanlık 82, 150
Hubût 239, 243
Hûd 69, 78, 91, 92, 110, 111, 125, 129, 140, 143, 146, 152, 159, 172, 176, 181, 182, 183, 274, 279, 281, 347, 364, 368, 379, 388
Hukuk İçtihadları Dergisi 31
hurafe 98, 236
hurma kütüğü 280, 370, 387; kütükleri 342, 386
hüdhüd 331
hükümranlık 340
hürriyet 86
Hüseyin b. el-Fadl 209
Hykos 61
Hz. Muhammed 55, 57, 61, 74, 79, 80, 94, 96, 99, 100, 101, 112, 122, 132, 134, 137, 141, 145, 149, 154, 159
Hızır 67

I-İ

Irak 47
İran 41, 63
İran Şehinşahlığı 63
İran şahları 56
İran şahlarının hikayeleri 420
İran kisrası 61
İranlılar 59
İblis 39, 67, 68, 222, 223, 224, 225, 242, 270, 271, 272, 273, 277, 293, 301, 304, 305, 306, 338, 339, 340, 377, 380, 406
İbn Abbas 67, 197, 198
İbn Âmir 198
İbn Cureyc 218
İbn Kesir 218, 224
İbn Kuteybe 212
İbn Mes'ud 198
İbn İshak 56
İbnu'l-Esîr 173, 187, 188, 299
İbn Vekî 218
İbrahim 92, 102, 106, 115, 116, 125, 130, 131, 132, 133, 135, 138, 142, 143, 149, 151, 152, 155, 157, 158, 159, 161, 205, 219, 220, 236, 245, 246, 254, 258, 276, 277, 282, 283, 289, 294, 334, 341, 347, 348, 349, 350, 354, 358, 366, 368, 369, 374, 377, 379, 381, 382, 385, 399, 402, 406, 407, 412
İbrahim Özdemir 63
İbrânice 253
ibret 172, 174, 180, 206, 228, 253, 254, 293, 296, 311, 326

îcâz 33, 78, 106, 184, 185, 238, 259, 294, 297, 299, 300, 302, 304, 313
iftira 321
iftirâ 320
îhâ 148
ikincil roller 355
ilham 87, 148, 261, 262, 264, 278, 302, 310, 316, 327, 347; etme 346
ilk günah 242
ilk hitap çevresi 50
ima 148
İmran 63, 283, 284, 354, 358; İmran kızı Meryem 63
İncil 93, 135, 202, 288, 291, 292, 362
insan hürriyeti 37
irşad 183
ironi 87
irticâ 124
İsfehan 71
İsfendiyar 79, 420
İshak 143, 158, 212, 283, 294, 295, 367, 368, 374, 407
İshâk 341
İsa 60, 63, 74, 94, 102, 114, 134, 135, 149, 161, 283, 284, 289, 347, 348, 354, 362, 365, 392, 399, 402, 407, 420
İskender 200
İskoçya tarihi 88
İslam Ansiklopedisi 196, 197
İslam hukuku 289
İslamî akıl 68, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 80, 83
İsmail 155, 283, 341, 407
isimler 342
İsra 78
İsrailiyat 66
İsrailiyât 66
İsrailoğulları 61, 67, 127, 137, 142, 165, 178, 180, 202, 203, 218, 241, 353, 362, 398
İsrailoğulları 133
istiare 86, 190, 209, 318
işaret 80, 85, 148
işkence 127, 130, 131, 133, 139, 146, 379
itnâb 184

J

Julius Sezar 87

K

Kabe 29
Kabil 278
Ka'bu'l-Ahbar 199, 200
kaburga kemiği 82, 241
Kadı Abdulcebbar 62, 63, 73, 74, 79, 325
kader 37
kadın figürleri 240
Kaffâl 222
kâhinler 101
Kahire 32
kalp 42
kalpleri etkilemek 372
kalplerinin yatışması 327
kan 140, 165, 179, 370
karşı cinsi ayartma 355
karşıt 127, 128, 129, 139
karga 203, 220
karınca 331, 365
Karun 61
Kasabalılar 343
Kasas 70, 92
kayadan evler 389

kaynaklar 346, 87
kaynar ve pek soğuk 316
Kaza 37
Kazvînî 86
Keşşâf 39, 59, 98, 148, 192, 193, 200, 204, 208, 213, 214, 215, 317
Kehf 72
kelâm 158
Kelile ve Dimne 334
Kemal Tahir 88
kişiler 65
kiliseler 132
kinaye 86, 190, 208, 318
Kisâî 198
kisralar 59
Kitab-ı Mukaddes 62
Kitâbu'l-Eşribe 212
kitaplılar 110, 124, 134, 165
Kleopatra 87
kımıl 140, 165, 179, 370
komedi 87
konulu tefsir 229
korkma 357; korku 186; korkutma 328, 342, 369, 399
köpek 305, 342, 401
Kraliçe 332, 333, 360
Kraliçe Haçesut 62
kraliyet mushafı 50
kronolojik 85, 91; sıralama 50, 180
kıssa anlatma 86; bütünlüğü 243; ögeleri 43, 53, 244
kuş 331, 332, 334, 362, 399
kule 61, 405
Kur'ân kıssaları 48, 50, 52, 56, 58, 60, 64
Kur'ân Mesajı 61
Kur'ân'ın Tartışma Yöntemi 35
Kur'ân'ın üslûbu 43
kurbağa 140, 165, 179, 370
kurban 155
Kureyş 55, 56, 59, 63, 145, 198, 288, 304
Kureyşliler 59, 79
Kurtubî 145
kuru bir rüzgâr 387
kutsal ruh 126, 127, 133, 362
Kuyu 329, 351, 362, 393
Kuzey Afrika 47
kültür 65, 123, 124, 126, 162
kültürel arkaplan 124
kültürel birikim 47

L

lafzi anlama 51
lafzi müteşabihler 71
Lanson 44
Lassie 333
Levh-i Mahfuz 101
Levi kızı Yakobed 63
Leys 218
livata 270
Lokman 59, 341
Lût 76, 91, 111, 131, 177, 181, 183, 309, 341, 368
luzûm-ı aklî 318
luzûm-ı zihnî 318
Lübnan 47
lüzûm 167
İlyas 294

M

mağara 195, 197; mağaradakiler 95
Mahmud Fehmi Hicazi 71
Maide 74
makâmât 47
makâsıd 93
maksat 93

mallarının değerini düşürmek 402
manastırlar 132
ma'nây-ı mütedâbir 189
mantık 318
mantıkî zorunluluk 421
mantıksal gerçeklik 211
mantıksal zincir 176
Mârût 83, 228, 336
masal(lar) 89 336
master tezi 149, 162
matbaa 288
Meâlimu't-Tenzîl 209
mecaz 190, 214
mecâzi 301
Mecmâ'u'l-Beyân 250
medeni hukuk 31
Medeni Kanun Komisyonu 31
medeniyet 124
Medine 56, 58, 96, 164, 231, 237, 378, 399, 405
Medineliler 123
Medine Yahûdîleri 223
Medyen 57, 106, 110, 349, 371
Mehdî Allâm 239
mekan 65, 81, 82, 90, 103
Mekke 32, 53, 58, 79, 131, 149, 173, 231, 233, 238, 294, 295, 296, 314, 378, 392, 403, 405, 406, 416
Mekkeliler 123
Mekke müşrikleri 43
Mekke'nin fethi 39
mele' 92, 205, 395
mele-i âlâ 99, 270
Meliku'ş-Şuarâ 87
Menâr 75, 80, 81, 83, 174, 180, 219, 220, 228, 237, 323
Mendur 44
Merağı 239
Meryem 57, 62, 63, 74, 78, 94, 158, 188, 204, 283, 284, 285, 334, 335, 354, 357, 362, 374, 379, 392
Meryemoğlu İsa 126, 127, 133, 135, 142
mescitler 132
Mesih 64, 74, 94
metafizik 242
metaforik 301
metot 64, 65, 77, 90, 95, 99, 296
metot 35, 43, 46, 49, 52, 180, 268
Mevâhibu'l-Fettâh 86
mevize 325
Miryam 63
misyonerler 41, 60, 63, 77, 104, 288, 289, 291, 292, 320, 419, 420
mitoloji 171, 228, 229, 231, 233, 234, 235, 240, 318
mitolojik 237, 238, 239, 297; kıssa 53, 171, 226, 239
Mizhac 73
motivasyon 122, 402
motive 121, 122; etmek 148
Mısır 24, 26, 27, 29, 47, 61, 78, 132, 137, 164, 166, 168, 228, 231, 318, 352, 393, 396, 398
Mısırlı 87, 144
Mısırlılar 165
Mısır Tarihi 62
Mısır üniversiteleri 28
muaraza 59
Muâviye 198
mucize haberler 77
Muhacirler 40
Muhammed 56, 58, 59, 63, 84, 125, 135, 143, 149

Muhammed Abduh 28, 180, 223, 224, 227, 228, 238
Muhammed Aydın 71
Muhammed b. İshak 55
Muhammed Esed 61
Muhammed İkbâl 239
Muhammed İzzet Derveze 62
Musa 39, 40, 57, 61, 62, 63, 69, 71, 92, 93, 106, 111, 114, 121, 125, 127, 129, 131, 132, 133, 135, 140, 142, 143, 144, 148, 149, 158, 160, 161, 164, 165, 174, 178, 179, 180, 185, 191, 192, 202, 238, 245, 253, 254, 258, 265, 266, 274, 275, 282, 283, 289, 293, 294, 296, 301, 304, 341, 346, 347, 348, 349, 350, 355, 357, 366, 370, 371, 372, 375, 376, 377, 380, 385, 392, 400, 402, 404, 405, 407, 408
mushaf 50
mustaz'aflar 186, 388
mutekaddimûn 220
Mutlu Kalpler hikayesi 381
mübalağa 212; sanatları 190
Mücahid 218
Müfessirler 37, 51, 55, 59
müşrikler 58, 59, 64
mülhidler 43, 246
münacât 52, 379
müneccimler 222
Müstekbirler 186, 274, 380, 388, 406
müteahhirûn 220
müteşabih 28, 41, 71, 77, 83, 93, 215, 245, 246, 249, 291, 294
müzik 262

N

Nabiğa 337
Nadr b. el-Haris 55, 56, 59
Nahiv 299
Nebi 58
Nebiye Meryem 63
Neml 62, 70, 71, 92
nesh 102, 384
Nesr 73, 268, 269, 410
Nisa 94
Nîsâbûrî 55, 56, 81, 145, 178, 179, 189, 200, 202, 203, 205, 210, 297
Nuh 57, 69, 73, 114, 117, 127, 130, 135, 139, 140, 143, 149, 159, 174, 245, 250, 255, 261, 267, 268, 269, 279, 281, 283, 289, 294, 341, 344, 347, 348, 354, 358, 369, 373, 377, 378, 382, 387, 389, 400, 407, 408, 410, 412, 413, 414, 417
Nûh'un oğlu 341
nübüvvet asrı 58

O

olaylar 327, 328, 342, 343, 353, 361, 390
olaylar ögesi 346
Orta Çağ 88
Orta Doğu 26
oryantalistler 41, 77, 104, 196, 197, 237, 246, 254, 289, 292, 320, 419, 420
otorite 120, 121, 134
Oxford Üniversitesi 44

Ö
öge 259, 385, 391
öğretim 46
öğüt 172, 180, 181, 183, 206, 253, 272, 293, 296, 305, 309, 311, 323, 326, 388
ölçü 163
ölçü-tartıda hile yapmak 402
öldürme 131, 134
öldürülme 142
ölüm meleği 64
Ömer 348, 349
öncekilerin hikayeleri 81, 227, 420
öncekilerin masalları 115, 229, 230, 233, 234, 297
öncekilerin mitolojileri 232, 235
örf 86, 102, 103, 167, 207, 226, 364, 378, 421
öykü 326, 333
özgürlüğün boyutları 89
özgürlük 86, 90, 347, 364

P
Pers 61
Peygamber 55, 56, 60, 65, 66, 77, 80, 84, 93, 94, 95, 99, 100, 102, 103, 121, 123, 125, 132, 136, 145, 148, 159
Peygamber'in kalbinin takviye edilmesi 177
Peygamber'in psikolojisi 50
Peygamber'i rahatlatmayı amaçlayan kıssalar 413
Peygamberlerin Hatibî 348
pınar 329, 362
psikoloji 109
psikolojik 106; değerler 103; esaslar 68; faktörler 36; gerçeklik 89, 97, 164; mantık 188; reaksiyonlar 186; yasalar 106, 107
putlar 115, 126, 151, 152, 154, 350, 379, 395, 405, 406
putperestlik 123, 133

R
rasyonel 188; akli gözlem dünyası 174; doğruluk 184; gerçeklik 86, 98, 211; mantık 186, 187, 188, 189, 211
Râzî 37, 61, 67, 72, 73, 77, 79, 80, 97, 100, 102, 159, 169, 198, 200, 201, 205, 208, 210, 219, 222, 234, 235, 237, 238, 239, 261, 265, 270, 271, 285, 297, 321, 324, 333, 339, 340, 349, 368, 420
ref 189
Reşid Rıda 76, 80, 81, 180, 219
reform 31, 118
rejim 120
resim 262
resmi makamlar 32
resmi otorite 31
retorik 167
Richard Bell 64
Roma 32, 87
roman 87, 88, 92, 326, 383
romancı 86, 88, 89
romantik temalar 88
Rönesans 29
ruyâ-ı sadıka 157
Rüstem 59, 420
Rüstem ve İsfendiyâr 41, 56
rüya yorumu 395
rüzgâr 366

S
Sabâ kraliçesi (Belkıs) 354, 358, 359
Sâd 66
sadakat 187, 211
Saffat 97
Saffet Korkut 87
Salih 110, 113, 114, 117, 128, 131, 137, 140, 143, 159, 161, 255, 256, 257, 258, 274, 279, 280, 295, 302, 304, 327, 328, 330, 341, 347, 362, 364, 379, 389, 402, 403, 406
Salih'in devesi 89
salkımlar 329, 362
salkımları sarkmış hurmalıklar 362
Samî kültür 240
Samiri 349
Sâmiri 266
sanat 87, 148, 167, 173
sanatsal amaç 171; anlamlar 189; anlatım 207; değerler 52, 108; doğruluk 211; edebi açı 64; edebi bir üslup 170; edebi esas 71; edebi metot 64, 66; gerçeklik 211; hayat 46; mantık 188; özgürlük 164; yaratma 85
Sanat ve Şiirdeki Sanat Ekolleri 46
sanayi ve ticaret toplumları 125
Sâra 254
Sayılar 63
Sebe 332
Selahaddin Eyyubi 88
Selmâyaz 67
sembol 85, 345, 388
Semerkand 88
Semûd 59, 78, 104, 110, 111, 114, 128, 131, 161, 280, 282, 295, 302, 303, 327, 330, 342, 344, 361, 364, 365, 373, 385, 386, 387, 389, 390, 403, 404
sentax 299
Sezar 87
Shakespeare 87, 262
sihir 314, 336, 383, 386
sihirbazlar 40, 275
sihr 84
sîret 360
Sir Walter Scott 88
sivrisinek 323
sosyal çevre 351
sosyal ilkeler 68
sosyalizm 87
sosyolojik 103, 106, 108; yasa 81, 105, 107, 114, 133
sözlü kültür 289
söz sanatı 181
su baskını 140, 165, 370
Sûddî-Vehb b. Münebbih 67
suikast 134, 141
sulta 384
sûret 347
Suriye 47
Sûva 73, 268, 269, 410
sü'bân 39, 40, 191, 193, 194
süikast 390
Süleyman 62, 84, 94, 283, 294, 331, 332, 333, 337, 338, 358, 359, 360, 407
Süleyman'ın cinleri 89
sürgün 130, 132, 390

Ş
Şabûr Âbad 67
Şahıslar 329, 331
Şam 47
Şehname 63
Şevkî Ev Sadâkatu Erba'în Sene 87
Şuara 92
Şuayb 69, 110, 111, 128, 130, 137, 138, 140, 143, 150, 159, 163, 248, 255, 256, 258, 278, 279, 281, 282, 341, 342, 347, 348, 363, 379, 402, 403, 406
Şurayk 218
Şurûhu't-Telhîs 86
şahsiyet 347; şahsiyetin gelişimi 43
şahsiyetler 108, 333, 350, 353; ögesi 346
şahıslar 108, 327, 390; ögesi 388
şair 86, 88
şans 380
şefaat 217
şehir halkı 308
şeriat 289
şeytan(lar) 95, 97, 99, 100, 159, 190, 228, 241, 270, 273, 285, 316, 332, 338, 392
şiddetli bir titreme 389
şihab 101
şihâb 100, 101

T
Taberî 37, 66, 71, 81, 162, 195, 196, 200, 218, 222, 223, 249, 421
tabiatçılar 222
tabiat kanunları 72,225
Tabresî 250
Taşlanmak 130
Taha 69, 93
Taha sûresi 71
Tahrim 63
takdim 183, 184, 245, 308
taklit 44
takviye 309
Talha 198
Talut 341
taraklı kuş 331
tarih 25, 81, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 95, 102, 173, 174, 177; aktarımı 66; bilgisi 42, 80; kitapları 66
tarihçi(ler)85, 86
tarihî bilgi 69
tarihî (gerçek) haberler 80
tarihî veriler 42, 60
tarihsel 57, 87, 89, 90, 240, 243, 245, 259, 298; açı 55, 64; anlamlar 104, 159, 365; anlatım 87, 226; araştırmalar 44; arkaplan 88; bakış açısı 68; belgeler 42; bilgi 55, 58, 82, 83, 84, 86, 102, 103, 241; çelişkiler 289, 292; değerler 52, 88, 103, 164, 365; detaylar 65; (doğruluk) yöntemi 66, 68, 77, 83; esaslar 65; gerçek 84, 102; gerçeklik 85, 87, 90, 211; haberler 81, 83; hatalar 84, 89; işaretler 65; konular 66, 87; kozmik gerçekler 201; kıssa 171, 183, 206; kültür 66; mantık 188, 292; mater-

yaller 42; metot 77; olay 81, 85, 87, 89; özellikler 65; realite 102; roman 88; sanatsal kıssa 181; temel 64; üslup 206; vakıa 55; veriler 103; yöntem 66
Tarihu'l-Edebi'l-Arabî 71
tartı 163
tas 352
tatmin 163
tedricilik 102, 384, 385
teşâbuh 249
teşbih 86, 190, 214, 216, 291, 318
teşrî 102, 224, 384, 385
Tefsiru'l-Hadis 62
Tefsîru'l-Menâr 76
tehaddî 41, 78, 80, 362
tehdit 328
tehir 183, 184, 245, 308, 319
tekrar 69, 71, 77
tekrarlar 68, 364
tekvin 73, 82, 224, 241
telkin 148
temsil 86, 167, 208, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 219, 224
temsîlî 325;anlatım 207; kıssa 167, 171, 191, 206, 207, 212, 223, 226, 237, 365
tenâsub 179
Tenzihu'l-Kur'ân 63
Tenzihu'l-Kur'ân ani'l-Metâ'in 74, 78
terkib 184; sanatı 248
tertib 179
tesir 347
tevatür 60, 78
Tevfik el-Hakîm 27, 29
tevil 259
Tevrat 39, 61, 62, 63, 80, 82, 93, 110, 135, 199, 202, 203, 241, 242, 288, 291, 292, 354, 362
Tih 180
tiksintili su 345
titreme 328
Tiyatro 87
toplum hayatı 46
toplum psikolojisi 138
toplumsal yasa 106, 113, 115
Trablus 47
trajedi 87
tufan 73, 347, 402, 416
Tunus 47
Tur 57, 192
Tuva 69

U

uğursuzluk 120, 129, 130, 131
Uhdud 133
Uhud 75
Ukbe b. Ebî Muayt 56
Ulema Cephesi 28
Ummu'l-Kurâ Üniversitesi 71
ustûri 238
ustûrî 297
Ustûrî 171
Usulcüler 35, 42, 51, 289
usûlcüler 68
Usûlcüler 229, 298
uydurma 321, 322
uydurulma 416
uygarlık 38, 126

Ü

ümmi peygamber 64
üslup 179
üslup özgürlüğü 92
Üzüm (bağı) 67

V
vaad 250
vahiy 58, 59, 64
vaîd 250
vakıa 86, 87, 103, 384
vakiî 100, 346, 363, 380
varlıklılar 120
Vecdi Akyüz 62
Vedd 73, 268, 269, 410
Vekî 212
Vezir (el-Azîz) 341, 351, 393, 394, 397
vicdan azabı 372
vicdanları etkileme 170
vicdan mantığı 184
vukû bulma 363

W
Walter Scott 88
William Shakespeare 87
Wordsworth 262

Y
Yağûs 268, 269, 410
yaşlı kadın 347
Yahudi(ler) 55, 56, 58, 60, 63, 64, 74, 80, 94, 96, 103, 110, 123, 127, 160, 164, 179, 185, 197, 201, 204, 205, 222, 223, 237, 311, 399; hahamları 58
Yahûdîlik 135, 150
Yahya 133, 142, 284, 285, 392
Yahyâ b. Âdem 218
yakılma 133
yakma 131
Yakup 143, 158, 283, 295, 374, 407
yalan 320, 386
yapı ustası 337
yapı ve terkip sanatı 258
yapı ve tertip sanatı 254
yaratılış kıssası 338
yaratma 90
yasa 114, 126, 141
Yeğûs 73
yeşil ve kuru başaklar 395
Yemen 47
yerle bir edilen bölge 67
Yeuk 73, 268, 269, 410
yılan 39, 68, 70, 93, 191, 192, 194, 240, 304
yıldırım 387
yıldız 351, 406
Yoksulluk 121
yönetim 120
yöntem 179
Yunan 318
Yunus 66, 265, 283, 294, 402, 407, 412
Yûnus 147, 347
Yusuf 57, 112, 157, 278, 294, 295, 326, 331, 350, 351, 352, 356, 359, 375, 381, 382, 391, 392, 394, 396, 397, 399, 404
Yusuf'un kardeşleri ve hapishane arkadaşları 341
yüreğini pekiştirecek 325

Z
zahiri gerçek 99
zakkum ağacı 316
zaman 65, 81, 82, 90, 92, 103
zamansal sıralama 176
Zariyat 92
Zebur 283
Zekeriyya 133, 334, 336, 341, 392

Zemahşerî 39, 66, 98, 149, 191, 193, 200, 204, 205, 207, 213, 214, 215
zenginler 118, 119, 130, 166
zenginlik 118, 119, 120, 126
zengin sınıf 116
zihinsel gerçeklik 86
zikr 183, 184, 325
zincirlerle bağlanmış güçler 337
zindan 130, 352
Ziriklî 71
zındıklar 420
zıraat ve göçebe toplumları 125
Züleyha 351, 355
Zü'l-Karneyn 56, 72, 95, 198, 199, 200, 201, 240, 245, 295, 319
Zünnûn 147

Muhammed Ahmed HALEFULLAH

Kur'an'da Anlatım Sanatı: *el-Fennu'l-Kasasî*

Muhammed Ahmed Halefullah, *Kur'an'da Anlatım Sanatı* isimli bu çalışmasıyla, kültür farklarının getirdiği diller arası problemin, Kur'an'ın kıssaları konusunda da etkili olduğunu açıkça dile getiren bir kişi olarak ilim sahiplerinin dikkatlerini ve yerleşik resmî dinin hücumlarını üzerine çekmiştir.

Adem'in yaratılışı, Allah, melekler, İblis ve Adem daki diyalog ve ilk günah hikayesi, Musa'nın a yılana dönüşmesi anlatılırken, farklı yerlerde ifadeler kullanılması, Ashâb-ı Kehf kıssasının değeri, Nuh kavminin taptığı put adları ile cahil nemi Araplarının putlarının aynı oluşu, Süleyma kuşla konuşması ve karıncaların konuşmalarını mesi, eşeği ile birlikte öldürülüp daha sonra di adam, Zülkarneyn'in güneşin battığı yere gitmesi Meryem'in ahiret günü yaptıkları konuşmalar H lah'ın yorumlamaya çalıştığı kıssalardan birk O, sorunu sadece Kur'an kıssaları ile sınırlandı Kur'an'ın genel anlatım özelliği içerisinde konuy lık getirmektedir. Zakkum ağacının iğrençliği, Şe çarpması, münafıkların şehadeti, meleklerin sava dağların Allah tarafından arz edilen emaneti yük kten kaçınmaları ve sürüp giden tekrarlar gibi lar, yazarımızın dikkatini çeken genel anlatım öze içerisinde yer almaktadır.

THG 465238 CSP

ISBN: 978-975-8190-42-3

ANKARA OKULU YAYINLARI